

John Withington

Cele mai mari dezastre din istoria omenirii

Erupții vulcanice • Cutremure • Inundații •
Uragane • Războaie și invazii • Epidemii •
Incendii • Accidente aviatice

POLIROM

John Withington

Cele mai mari dezastre din istoria omenirii

**Erupții vulcanice • Cutremure • Inundații •
Uragane • Războaie și invazii • Epidemii •
Incendii • Accidente aviatice**

Traducere de Andra Hâncu

POLIROM
2014

John Withington, *A Disastrous History of the World: Chronicles of War, Earthquake, Plague and Flood*

© 2014 by Editura POLIROM, pentru ediția în limba română

www.polirom.ro

Editura POLIROM

Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1;
sector 4, 040031, O.P. 53, C.P. 15-728

ISBN ePub: 978-973-46-4608-1

ISBN PDF: 978-973-46-4609-8

ISBN print: 978-973-46-4339-4

Coperta: Radu Răileanu

Pe copertă: Pierre-Jacques Voltaire (1729-1799), *Erupția Vezuviului* (detaliu)

Această carte în format digital (e-book) este protejată prin copyright și este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informației, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sau comercializarea sub orice formă, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și

se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Lectura digitală protejează mediul

Versiune digitală realizată în colaborare cu elefant.ro

JOHN WITHINGTON, absolvent al Facultății de Istorie de la Oxford University, fost reporter și producător de radio și televiziune, este la ora actuală unul dintre cei mai importanți specialiști britanici în istoria dezastrelor. A scris cinci cărți pe această temă, printre care *A Disastrous History of Britain* și *Flood: Nature and Culture*.

Introducere

Dacă veți urmări un buletin de știri, cu reportaje despre valuri seismice, cutremure, inundații musonice, gripă aviară și terorism internațional, veți fi iertat dacă veți trage concluzia că lumea devine din ce în ce mai periculoasă pe zi ce trece. Și totuși, oamenii au conviețuit mereu cu dezastrelor. Acestea pot fi naturale, precum sînt bolile, uraganele sau erupțiile vulcanice, accidentale, cum sînt incendiile ori naufragiile, sau produse în mod deliberat, precum războaiele sau masacrele. Specia umană nu apăruse de mult cînd puțin a lipsit să fie nimicită de o erupție vulcanică, cu 74.000 de ani în urmă. Mai recent, în secolul al XIV-lea, Marea Ciumă i-a făcut pe mulți dintre înaintașii noștri să creadă că oamenii aveau să dispară. Apoi, în secolul XX, marii tirani – Hitler, Stalin și Mao – au p r ut a se lua la întrecere pentru a vedea cine poate extermina mai mulți oameni. Acest volum istorisește poveștile celor mai cumplite dezastre ale lumii antice și moderne, care au făcut milioane de oameni să-și piardă viața, dar care au scos la iveală totodată cea mai curajoasă și mai generoasă latură a ființelor umane. P n  în prezent, oamenii au reușit să supraviețuiască tuturor acestor dezastre.

Erupții vulcanice

Lacul Toba

Probabil că unul dintre cele mai vechi dezastre despre care avem cunoștință a fost și cel care aproape a reușit să nimicească rasa umană. Cu aproximativ 74.000 de ani în urmă a avut loc o erupție vulcanică de proporții în locul în care se află acum lacul Toba, pe insula Sumatra din arhipelagul indonezian. Conform unor teorii formulate recent, cataclismul a redus populația de aproape un milion de oameni care exista la acea dată la numai 10.000. Erupția a fost una dintre cele mai mari din toate timpurile, probabil de 28 de ori mai puternică decât cea a vulcanului Tambora din 1815 (vezi mai jos), cea mai cumplită erupție din perioada modernă. Vulcanologii cred că a durat nu mai puțin de zece zile, dar, așa cum se întâmplă adeseori în timpul erupțiilor vulcanice, efectul cel mai distructiv nu l-a avut erupția în sine, ci volumul enorm de cenușă propulsată în atmosferă și efectul acesteia asupra vremii. În prezent, ne îngrijorează încălzirea globală, dar vulcanul Toba a antrenat la nivel global o răcire a vremii cu efecte catastrofice, propulsând în atmosferă aproximativ 2.800 de kilometri cubi de rocă ce au împiedicat razele soarelui să mai ajungă la pământ și au cufundat planeta într-o iarnă vulcanică întunecată ce a durat șase ani, temperaturile scăzând cu pînă la cinci grade¹. De asemenea, s-au produs ploi acide deosebit de abundente, iar plantele, animalele și strămoșii noștri au murit pe suprafața

întregului glob cînd lumea a fost aruncată în ultima epocă glaciară pe care a cunoscut-o. Într-un sit arheologic din centrul Indiei poate fi văzut și astăzi un strat cu o grosime de șase metri alcătuit din fragmente de rocă provenită din erupția vulcanului Toba, iar în Malaysia zone întregi au fost acoperite cu un strat de aproape nouă metri grosime.

Lacul Toba este situat în apropierea unei falii ce străbate centrul Sumatrei, unul dintre punctele vulnerabile ale scoarței terestre, și probabil că Indonezia este și în prezent țara cu cea mai intensă activitate vulcanică de pe Pămînt. Erupția preistorică a produs un crater imens care s-a umplut cu apă și astfel a apărut cel mai mare lac din Indonezia și unul dintre cele mai adînci din lume. Avînd o lungime de 80 de kilometri, străjuit de stînci cu o înălțime de pînă la 240 de metri, în prezent lacul este o întindere de apă pitorească și liniștită și una dintre cele mai frumoase atracții turistice din Sumatra. De asemenea, sedimentele provenite din erupție au format în centrul lacului pitoreasca insulă Samosir, devenită în prezent o populară destinație de vacanță.

Insula Santorini

În zilele noastre, un alt paradis turistic este Santorini, un cerc mic de insule vulcanice din Marea Egee, aflat la aproximativ 200 de kilometri depărtare de Grecia continentală, celebru pentru apusurile de soare spectaculoase ce pot fi admirate din golful circular. Golful este de fapt marginea unui crater produs în urma unei explozii vulcanice catastrofale ce a avut loc cam cu 3.500 de ani în urmă. Pe atunci, Santorini era o insulă izolată, cu un diametru de 16 kilometri, în mijlocul căreia o culme

muntoasă de o pitorească simetrie se înălța pînă la aproximativ 1.600 de metri. Aici și în Creta a luat naștere una dintre cele mai mărețe civilizații ale lumii preistorice, care a dominat estul Mediteranei un mileniu și jumătate în timpul Epocii Bronzului. Minoicii care locuiau aici erau un popor educat și rafinat; iubeau sculptura, picturile și bijuteriile și aveau locuințe cu apă curentă, atît rece, cît și caldă, toalete și săli de baie.

În acea zi cumplită, existența lor confortabilă a fost întreruptă cu brutalitate de un cutremur. Pereții s-au crăpat și s-au năruit, casele s-au dărîmat. Probabil că mulți au plecat în acest moment, poate către Grecia continentală, dar mai probabil spre Creta, aflată la 112 kilometri depărtare. Totuși, nu toți au plecat, sau poate că unii dintre cei care plecaseră s-au întors mai tîrziu, căci dovezile descoperite arată că drumurile au fost eliberate și dărîmăturile au fost adunate cu grijă în mormane. Cineva a clădit o vatră improvizată pentru gătit lîngă una dintre clădirile ruinate; altcineva a urcat o cadă de baie pe un acoperiș pentru a strînge apă de ploaie. Nu știm cu precizie cît timp trecuse de la cutremur, dar tentativa de reconstrucție avea să se sîrșească brusc. Probabil că o nouă serie de trepidații a fost primul indiciu că ceva nu era în ordine. În acest moment, minoicii au fugit oare din nou? Cu siguranță, unele dovezi ne arată că au făcut-o. Cînd arheologii le-au descoperit casele, în acestea erau puține semne de rămășițe omenești sau de aur, argint și alte obiecte de valoare, în timp ce în magaziile subterane au fost găsite ustensile de uz casnic și provizii.

Pentru cei care au rămas totuși, perspectivele aveau să fie sumbre. O primă erupție a acoperit insula cu o ploaie ușoară de zgură, destul de asemănătoare cu zăpada. Au urmat bucăți mai mari de rocă. Ulterior, vîrfurile aceluia munte pitoresc și simetric s-a crăpat brusc și o coloană de fum și cenușă s-a ridicat în aer la peste 30 de kilometri înălțime, cu o bubuitură care a putut fi auzită din centrul Africii pînă în Scandinavia și din Golful

Persic pînă în Gibraltar. Explozia a creat un crater imens în care s-a scurs apa mării, formînd golful ce reprezintă trăsătura definitorie a insulei Santorini din zilele noastre, cu stîncile sale înalte colorate în nuanțe de negru, cenușiu, roz și arămiu, în jurul unei mări cu o adîncime de 400 de metri. 130 de kilometri cubi din volumul insulei au fost pulverizați, iar din cer a coborît o avalanșă incandescentă, sufocînd tot ce mai rămăsese în viață pe Santorini, acoperind insula cu zgură și roci sfărîmate pînă la o înălțime de 30 de metri. Pe locuitorii care se refugiaseră pe insula Creta îi păștea probabil o primejdie la fel de mare, întrucît erupția a provocat valuri gigantice, înalte de pînă la 90 de metri, care se izbeau de țărm. Palate mărețe precum cel din Cnossos au suferit stricăciuni cumplite. Locuințele s-au dărîmat, corăbiile s-au scufundat, iar pămîntul a fost sufocat și otrăvit de nori mari plini de zgură și cenușă, ceea ce a redus drastic producția de alimente. Mulți consideră că acest dezastru a însemnat începutul sfîrșitului pentru civilizația minoică.

Aceasta a fost una dintre cele mai puternice erupții din toate timpurile, depășită probabil doar de cea a vulcanului Tambora (vezi mai jos) în ultimii 5.000 de ani. Secole de-a rîndul, insula Santorini a rămas pustie, pînă cînd fenicienii s-au stabilit aici, în jurul anului 1200 î.Hr., dar regiunea este în continuare activă din punctul de vedere al fenomenelor vulcanice. În prezent, Thera, cea mai mare insulă din arhipelag, se învecinează cu două insule mai mici, adăpostite în golful său cu o lungime de 13 kilometri – Palea Kameni („Cea arsă demult”) și Nea Kameni („Cea arsă de curînd”) –, ambele create de erupții subacvatice. Abia în 1966 arheologii au scos la lumină, în stare aproape intactă, un oraș străvechi aflat în apropierea localității Akrotiri din zilele noastre. Îngropat în cenușă vulcanică solidificată, acesta a fost supranumit „Pompeiul Mării Egee”. Avea străzi și piețe, case cu trei niveluri și scări interioare din piatră, instalații de apă menajeră, sisteme de canalizare și picturi murale frumoase, înfățișînd maimuțe, vînzători de pește,

doamne elegante și copii care boxează, surprinși în posturi extraordinar de dinamice și naturale. Unii cred că Santorini era Atlantida, tărîmul dispărut pe care Platon l-a descris ca pe „o mare și uimitoare putere, care domina întreaga insulă și multe alte insule”, pînă într-o zi, cînd „a fost lovită de cutremure și inundații fatidice”, astfel încît „insula Atlantidei a fost înghițită de mare și a dispărut”. Iar coloana de cenușă produsă de erupție ar putea fi „stîlpul de nor” despre care Biblia spune că Dumnezeu l-a trimis lui Moise și israeliților, pentru a-i călăuzi din Egipt? Cu siguranță, fumul ar fi putut fi văzut din apropierea Nilului, pe cînd se înălța în atmosferă.

Pompei

Pe insula Santorini există un oraș bine păstrat în care timpul a încetat să mai curgă în momentul în care s-a produs dezastrul. Dar nimeni nu știe cu certitudine care a fost soarta locuitorilor săi. Au reușit să fugă? Dacă nu au făcut-o, la ce s-au gîndit și ce au simțit cu cîteva momente înainte de a fi nimiciți de cataclism? La Pompei există un alt oraș excelent conservat ale cărui dimensiuni sînt și mai mari, dar în acest caz avem și o relatare elocventă a modului în care locuitorii săi și-au găsit sfîrșitul.

În anul 79 d.Hr., la poalele muntelui Vezuviu apăruseră mai multe orașe, datorită faimei solului deosebit de fertil din regiunea respectivă. La acea vreme, se pare că puțini bănuiau că muntele era un vulcan, chiar dacă erupsese deja de mai multe ori, distrugînd la un moment dat o serie de așezări din Epoca Bronzului. De asemenea, regiunea era expusă cutremurelor. În 62 d.Hr., un cutremur provocase atît de multe stricăciuni în Pompei, încît 17 ani mai tîrziu acestea nu fuseseră reparate complet. Și totuși, locuitorii

orașului refuzau să plece. Nu-i îngrijora nici apropierea de cavernele fumegînde și gheizerele vulcanice cu aburi fierbinți din Cîmpiile Flegrei, considerate a fi poarta spre Hades, care se aflau la mai puțin de 30 de kilometri de casele lor. Erau mulțumiți că-și puteau aduna în continuare măslinile și fructele ce creșteau din abundență pe pantele Vezuviului, în timp ce soarele strălucitor, domolit de brize răcoroase, ademenea nou-veniții să-și construiască vile și mai somptuoase. Orașul se mîndrea cu un amfiteatru cu 16.000 de locuri, cu băi publice superbe și cu bordeluri și cîrciumi de lux.

Primele semne ale dezastrului care se pregătea să îi lovească au apărut în anul 79, la începutul lunii august, cînd izvoarele și puțurile au început să sece. De asemenea, s-au semnalat cazuri în care cîinii, pisicile și celelalte animale din gospodării au devenit agitate. Pe 20 august, pămîntul a început să fie zguduit de mici cutremure. Pliniu cel Bătrîn, la acea dată cel mai mare specialist roman în istorie naturală, sosise în regiune cu cîteva săptămîni înainte pentru a prelua comanda flotei staționate la Miseno, la puțin mai mult de 30 de kilometri depărtare de muntele Vezuviu, la marginea golfului Napoli. În vîrstă de 56 de ani, ușor supraponderal și afectat de probleme respiratorii, Pliniu și-a început ziua de 24 august ca de obicei – a stat o oră întins la soare, a făcut o baie rapidă în mare, apoi a luat o masă copioasă. De-abia se așezase, intenționînd să citească două-trei ore, cînd sora lui a intrat pe neașteptate, spunîndu-i că văzuse pe cer, spre nord-est, un nor imens, cu o formă ciudată, și că afară părea să se întunece. Nepotul său, Pliniu cel Tînăr, pe atunci în vîrstă de 17 ani, avea să noteze că norul semăna cu „un pin” care se înălța pînă foarte sus și apoi se răspîndea spre vîrf „ca și cum ar fi avut ramuri”.

Pe la amiază, s-a auzit un bubuit asurzitor cînd Vezuviul s-a căscat, scuipînd foc, cenușă, zgură și pietre. În prezent, oamenii de știință estimează

că erupția ar fi produs o coloană de fum cu o temperatură de 850 de grade, care se ridica la mai bine de 30 de kilometri înălțime. Cu siguranță, explozia va fi făcut pământul să se cutremure cu violență. O ploaie deasă de cenușă a căzut, ascunzînd cu totul soarele și transformînd ziua în noapte. Reacția lui Pliniu cel Bătrîn a fost întocmai cea anticipată de nepotul său: „Fiind un cărturar adevărat, unchiul meu a înțeles imediat că fenomenul trebuia studiat îndeaproape”. El s-a hotărît să plece în largul golfului cu un mic grup de vase, pentru a vedea mai bine ce se întîmpla. Pliniu cel Tânăr a refuzat invitația de a i se alătura, spunînd că avea de studiat. Au pornit spre est de-a lungul golfului și, nu după mult timp, au fost copleșiți de nori denși de cenușă fierbinte, în timp ce amiralul își dicta observațiile și comentariile unui scrib. Încercînd să se apropie de țărm, Pliniu a descoperit că nu putea înainta, calea fiindu-i blocată de zgură și roci provenite din erupție. Cîmaciul l-a îndemnat cu insistență să se întoarcă. Dar Pliniu a strigat: „Norocul le surîde celor curajoși!” și au înaintat încă trei mile pînă la Stabiae, unde au acostat. De acum, mulți soldați intraseră în panică, așa că, pentru a-i liniști, Pliniu a făcut spectacol, îmbăindu-se pe îndelete și luînd o masă copioasă. Cu toate acestea, noaptea a fost și mai îngrozitoare decît fusese ziua, străbătută de bubuituri și detunături înspăimîntătoare și jerbe de foc ce țîșneau din munte, în timp ce ploaia de cenușă nu mai contenea.

Dimineața, „pereții casei se balansau din pricina șocurilor repetate și violente și păreau să se miște cînd într-o parte, cînd în cealaltă”. Se punea o problemă chinuitoare – marinarii ar fi trebuit să rămînă înăuntru, riscînd să fie prinși sub dărmăturile clădirii prăbușite, sau să se expună gazelor sufocante și ploii de pietre pentru a se întoarce la corăbii? Au ales să fugă, încercînd să-și protejeze capetele cu ajutorul unor perne. În aer pluteau un miros insuportabil de sulf și atît de multă cenușă, încît au avut nevoie de torțe pentru a vedea pe unde merg. Cînd au ajuns pe malul mării, trepidațiile

faceau marea să se agite cu atîta violență, încît corăbiile erau aruncate încoace și-ncolo ca niște jucării. Amiralul a cerut apă de două ori. Apoi s-a prăbușit. Gazul otrăvitor să-i fi agravat problemele respiratorii sau să fi avut un atac de cord din cauza efortului? Oricare ar fi fost cauza, Pliniu a decedat, dar camarazii săi au reușit să scape și aveau să-i istorisească întreaga poveste nepotului său. La Miseno, Pliniu cel Tînăr și mama sa petrecuseră o noapte agitată. Zguduitorile deveniseră „atît de violente, încît părea că pămîntul nu se scutura doar, ci era întors cu susul în jos”, iar Pliniu cel Tînăr a văzut marea „retrăgîndu-se brusc, ca și cînd cutremurul ar fi sorbit-o, și multe vietăți au rămas aruncate pe nisip”.

În cele din urmă, au reușit să fugă de-a lungul țărmului, îndepărtîndu-se de vulcan. În spatele lor, vedeau un „nor negru, cumplit, sfîșiat de flăcări ce izbucneau brusc, răsucindu-se întocmai ca șerpii și despicîndu-se spre a dezvălui pale de foc mai mari decît fulgerele”, în timp ce ziua a devenit întunecată precum „o cameră cu obloanele trase, fără pic de lumină”. Au fost aproape copleșiți de o mulțime tot mai mare de fugari care gemeau, plîngeau și țipau: „Unii își strigau părinții în gura mare, alții își căutau copiii, iar alții, bărbații sau nevestele... mulți își ridicau brațele spre cer, invocînd zeii, dar alții, și mai mulți, spuneau că zeii nu mai existau, iar aceasta era ultima noapte de pe Pămînt”.

Pliniu cel Tînăr a scăpat cu viață și a putut povesti, dar mulți au pierit la Pompei. Probabil că unii au fost uciși de loviturile directe ale pietrelor de 20 de centimetri care cădeau ca ploaia asupra orașului. Alții vor fi fost înghițiți de valul fierbinte de zgură și cenușă care s-a revărsat pe străzi, înaintînd cu 100 de kilometri la oră. Iar alții au fost îngropați și sufocați în propriile case, cînd acoperișurile s-au prăbușit sub greutatea grămezilor de pietriș înalte de trei metri. Cenușa s-a dovedit a fi tot ce își puteau dori mai mult arheologii, formînd un mulaj perfect al fiecărui cadavru pe care l-a

învăluit, mulaj care s-a păstrat chiar și după descompunerea corpului. Detaliile păstrate erau atât de precise, încât expresiile faciale și chiar și pliurile îmbrăcăminții puteau fi observate cu precizie. În jurul orașului Pompei s-au găsit rămășițele a aproximativ 1.150 de cadavre, dintr-o populație ce însuma, probabil, 20.000 de locuitori, ceea ce sugerează că mulți au conștientizat pericolul și au fugit la timp. Este posibil ca acest cataclism să fi fost printre puținele în care săracii au avut șanse mai mari de supraviețuire decât bogații, fiindcă, după toate probabilitățile, cei care nu aveau decât prea puține lucruri personale cărora să le poarte de grijă au fugit primii. Și totuși, mânia Vezuviului a năpăstuit o porțiune întinsă a regiunii rurale, așadar este posibil ca părăsirea orașului Pompei să nu fi fost de ajuns, iar marea agitată și mai mult de erupția vulcanică i-a înecat, probabil, pe mulți alții.

Chiar mai aproape de Vezuviu decât Pompei se afla Herculenum, o așezare de pe malul mării care avea o populație de vreo 5.000 de locuitori. Acesta a fost probabil acoperit de lava incandescentă în primele cinci minute după marea explozie. Cîteva zeci, poate chiar sute de oameni s-au refugiat în renumitele băi ale orașului, care aveau deschidere spre mare, dar imediat, talazurile i-au lovit cu putere chiar în momentul în care avalanșa fierbinte ce venea dinspre munte se scurgea prin ușile și ferestrele clădirilor din oraș, frîgînd coloane imense de pe soclurile lor ca și cînd ar fi fost bețe de chibrituri. Unele porțiuni din Herculenum au fost îngropate la o adîncime de 15 metri, dar dacă Pompeiul a fost acoperit de zgură și cenușă care puteau fi înlăturate cu lopata, orașul de pe malul mării a rămas ascuns sub o crustă asemănătoare cu cimentul, care nu putea fi înlăturată decât printr-o laborioasă perforare și dăltuire, apărîndu-l de vînătorii de comori care au ajuns la Pompei înaintea arheologilor. Un grup de șapte adulți, patru copii și un bebeluș au fost găsiți ghemuiți într-un colț; una dintre femei încă mai avea

inele cu pietre prețioase pe degete. În cuptoarele brutăriilor se mai găseau pîini, iar mesele din gospodării erau încărcate cu ouă, fructe, nuci și legume. Un băiat bolnav era întins în pat, cu o farfurie cu carne de pui neatinsă lîngă el. Herculani ne oferă imaginea impresionantă a unei comunități surprinse în momentul în care a fost lovită de dezastru. Stabiae, localitatea în care Pliniu cel Bătrîn și-a petrecut ultima noapte, a fost și ea îngropată de erupție.

De atunci, Vezuviul a mai erupt de multe ori, ultima dată în 1944, dar erupțiile nu au fost niciodată atît de distrugătoare precum cea din cumplita lună august a anului 79 d.Hr.

Etna

Conform unei legende grecești, o poveste inspirată probabil de relatări ale erupției din insula Santorini (vezi mai sus), Zeus s-ar fi luptat cîndva cu Typhon, un monstru imens, iar „întreg pămîntul și bolta cerului și marea au clocotit”. Mitul se încheie cu victoria lui Zeus și întemnițarea adversarului său sub muntele Etna din Sicilia, dar, din vizuina sa, Typhon a îmboldit vulcanul să producă și alte stricăciuni. În mod cert, Etna a fost unul dintre cei mai activi vulcani consemnați în istorie, eruptînd de peste 70 de ori între anii 1.500 î.Hr. și 1669 d.Hr. Numele său se trage dintr-un cuvînt grecesc care înseamnă „Cel ce arde”.

Etna are o înălțime de aproape 3.350 de metri. Una dintre primele descrieri ale vulcanului care s-au păstrat îi aparține poetului grec Pindar și datează din 475 î.Hr.: „Monstrul azvîrle în înaltul cerului jeturi înspăimîntătoare de foc, o minunăție care te uluiește dacă o privești sau o

auzi”. 79 de ani mai târziu, se spune că vulcanul ar fi oprit armata cartagineză care încerca să cotopească insula, iar o erupție deosebit de distructivă a avut loc în 1169 d.Hr., când 15.000 de persoane au fost ucise numai în portul Catania.

Totuși, cea mai violentă erupție a vulcanului de care avem știință a avut loc cu o jumătate de mileniu mai târziu, în 1669. De săptămîni întregi, Etna scuipase pietre și gaz, fără a produce pagube sau victime. În luna martie s-a produs un cutremur, însoțit, după observațiile episcopului de Catania, de „vuiete îngrozitoare”. Apoi, trei zile mai târziu, au avut loc „trei erupții cumplite”. Prin aer zburau bolovani, iar tăciunii aprinși și cenușa „cădeau ca o ploaie de foc”. Muntele s-a despicat de-a lungul unei fisuri lungi de 10 kilometri. Primul expus era orașul Nicolosi, deși majoritatea locuitorilor săi au reușit să fugă. Înainte de sfîrșitul lunii, două orașe și cîteva așezări mai mici au fost șterse de pe fața pămîntului, iar bubuitul vulcanului care erupea se făcea auzit la o distanță de 80 de kilometri.

Refugiații s-au revărsat în Catania, unde oamenii au încercat să domolească furia lui Dumnezeu organizînd o procesiune în care au purtat relicve sfînte, printre care și cea a Sfîntei Agata, ocrotitoarea portului. Unii s-au autoflagelat, dar totul a fost în zadar. La începutul lunii aprilie, lava ajunsese la periferiile orașului. În 23 aprilie, acoperise golful. Trebuiau luate măsuri mai practice, așa că un om pe nume Diego Pappalardo a adunat un grup de intervenție compus din 50 de localnici, care se acoperiseră cu piei de vacă umede pentru a se apăra de căldura intensă, și au pornit, echipați cu lopeți, să încerce să devieze cursul lavei. După toate aparențele, salvarea Cataniei ar fi putut însemna condamnarea orașului Paterno, pentru că, dacă ar fi reușit să devieze cursul lavei, aceasta ar fi periclitat în schimb celălalt oraș. Povestea spune că 500 de bărbați din Paterno i-au atacat pe cei 50 de tovarăși ai lui Pappalardo, forțîndu-i să abandoneze ceea ce se crede că ar fi

fost prima încercare din istorie de a devia cursul lavei. Curînd, a urmat o lege care interzicea repetarea acestei tentative.

Eșecul misiunii a însemnat că, încă o dată, soarta Cataniei depindea de toanele Etnei. Lava s-a tot adunat la zidurile orașului pînă la 30 aprilie, cînd le-a spart, iar acestea s-au prăbușit. Localnicii au improvisat bariere în interiorul orașului, măsură eficientă întru cîtva, dar nu au putut să salveze de la distrugere partea vestică. Oficial, numărul victimelor a fost de 20.000, dar mulți cred că 100.000 ar constitui o estimare mai realistă. Pe lîngă Catania, cel puțin zece orașe și sate au fost complet distruse și multe altele au fost grav lovite. O regiune care timp de mii de ani fusese plină de livezi bogate și vile frumoase a fost transformată în pustietate.

Din anul 1669, Etna a continuat să erupă în mod regulat. În 1852, a făcut multe victime, iar în 1983 o erupție ce a durat patru luni a îngrijorat atît de mult autoritățile, încît au abrogat legea care le interzicea oamenilor să influențeze revărsările lavei și au încercat să le devieze cu dinamită. Erupția ce a avut loc în 2002-2003 a fost utilizată în turnarea filmului *Răzbunarea Sith*, din franciza *Războiul stelelor*, Etna fiind aleasă pentru a reprezenta peisajul de pe planeta ficțională Mustafar.

Laki

Asemenea vulcanului Toba (vezi mai sus), și vulcanul islandez Laki a ucis oameni aflați la mii de kilometri distanță cînd a erupt în 1783. Islanda a fost dintotdeauna o țară a gheizerelor și a misteriosului noroi termal. Insula se află chiar pe Dorsala Atlantică, locul în care se despart două dintre marile plăci tectonice ale Pămîntului, și are în jur de 200 de vulcani. Așadar,

probabil că localnicii nu s-au mirat prea tare cînd, în prima săptămînă a lunii iunie, s-au produs o serie de cutremure. Apoi, în jurul orei 9, în dimineața zilei de Rusalii, 8 iunie, într-o duminică, vulcanul Laki a început să erupă. Jon Steingrimsson, un pastor luteran, și-a notat impresiile: „La început, pămîntul s-a ridicat spre cer, cu un muget puternic și vuiet de vînt venit din măruntaiele lui, apoi s-a crăpat în două, despicîndu-se și rupîndu-se de parcă ar fi fost sfîșiat de un animal turbat. Lespezi mari de piatră zburau, aruncate prin aer incredibil de sus”. Erau zgomote asurzitoare, izbucniri de foc, fum și gaze. „Cît de înspăimîntător era”, se gîdea pastorul, „să privești dovezile și manifestările mîniei lui Dumnezeu”.

Muntele se despicase și din el se revărsa lavă. Un vulcanolog a spus că pămîntul părea să fi „plesnit”. Un șuvoi de rocă topită adînc de pînă la 180 de metri a umplut defileul unui rîu din apropiere, apoi s-a revărsat. În 18 iunie, Laki a revărsat și mai multă lavă, cu o temperatură de 1.000 de grade, estimîndu-se că volumul de lavă ejectată a ajuns de mărimea masivului Mont Blanc. Fisura apărută în munte avea acum o lungime de 24 de kilometri, iar Steingrimsson a spus că lava „curgea cu viteza unui fluviu umflat de topirea zăpezii într-o zi de primăvară... cărînd stînci mari și lespezi de piatră care se rostogoleau ca niște balene mari ce înoată, roșii și incandescente”. Moartea venea în multe feluri – adusă de lava fierbinte, care a cuprins 20 de sate, de gazele toxice sau de inundațiile produse de rîurile blocate care ieșeau din matcă. Totuși, Steingrimsson a considerat că erupția a avut și un efect benefic: practic, le-a insuflat oamenilor teama de Dumnezeu. El observa că „slăvirea lui Dumnezeu și prezența la slujbă au fost readuse la o rînduială mult mai respectabilă și mai pioasă”. În 20 iulie, lava înainta amenințător spre satul Kirkjubæjarklaustur, cînd pastorul a ținut o predică ce a ajuns să fie cunoscută drept „Predica focului”, în timp ce enoriașii săi se rugau fierbinte să fie cruțați. Cînd au ieșit din biserică, au

descoperit că lava revărsată se oprișe, în mod uimitor, la o distanță de doar un kilometru și jumătate de ei.

Cu toate acestea, deși inițial părea să fie un miracol, nu a fost chiar așa. Erupțiile au continuat pînă în luna februarie a anului următor și, pînă la acea dată, 560 de kilometri pătrați au fost acoperiți cu lavă. Vulcanul emisese și o cantitate uriașă de gaze otrăvitoare, printre care și 120 de milioane de tone de dioxid de sulf – mai mult decît cantitatea totală de gaze emise de toate fabricile din Europa zilelor noastre timp de trei ani –, care au ajuns pe pămînt sub forma unei ploii acide sulfuroase. „Iarba s-a îngălbenit și s-a făcut roz, ofilindu-se pînă la rădăcină”, scria Steingrímsson. „Animalele care umblau pe cîmpuri s-au ales cu picioarele îngălbenite și pline de răni deschise.” Patru cincimi dintre oi – aproximativ 190.000 – au pierit, precum și jumătate dintre vaci și cai. Recoltele au fost distruse, iar peștii au dispărut din apele poluate din apropierea țărmului. Oamenii au început să sufere de foame, mulți ajungînd să roadă piei de animale, pe care le fierbeau. În cele din urmă, cam un sfert din populația Islandei – probabil 10.000 de persoane – a murit ca rezultat direct al erupției vulcanului Laki. Printre morți s-a numărat și soția lui Steingrímsson. A fost nevoie de cîteva decenii pentru ca insula să-și revină pe deplin.

Dar vulcanul a curmat mult mai multe vieți departe de coastele Islandei. Încă din 10 iunie 1783, asupra orașului Bergen din Norvegia a început să ningă cu cenușă; apoi, la Praga s-a semnalat o „ceață uscată”, în timp ce la Berlin soarele era „colorat ca și cînd ar fi fost înmuiat în sînge”. În curînd, ceața a cuprins Franța, iar la sfîrșitul lui iunie a ajuns la Moscova și la Bagdad. În Marea Britanie, a fost menționată pentru prima dată la 22 iunie. După 20 de zile, ziarul *Edinburgh Advertiser* a semnalat o „ceață deasă și uscată”, cu un „miros pestilențial”, care acoperise „suprafața întregii Europe”. Vasele nu se puteau aventura afară din porturi, fiindcă vizibilitatea

era prea slabă, iar această pîclă nefirească era ușor de remarcat chiar și pe vîrfurile munților Alpi. Ceața a părut să aducă și fenomene meteorologice extreme. Din estul Angliei s-a raportat „o chiciură teribilă”, care a afectat grav recoltele. Alții vorbeau de un soare cu „razele retezate”. Gilbert White, preotul și naturalistul din Hampshire – unul dintre fondatorii ecologiei în Marea Britanie –, scria că vara anului 1783 a fost „uimitoare, nemaipomenită și plină de fenomene naturale oribile”. Ceața a persistat săptămîni în șir, iar White considera că „nu semăna cu nimic de care să ne putem aminti. La amiază, soarele era palid, ca luna acoperită de nori”. Benjamin Franklin, care era la Paris, participînd la negocierea tratatului ce a pus bazele independenței Statelor Unite, a observat că, dacă razele soarelui „erau concentrate printr-o lentilă convergentă, cu greu ar fi putut să aprindă hîrtia brună”. Dînd dovadă de perspicacitate, a sugerat că fenomenul putea fi atribuit „cantității mari de fum” emise de vulcanul Laki. Un observator francez a remarcat că „în timp ce soarele a fost acoperit, a apărut o boală care a cauzat nenumărate decese”. Un preot dintr-un sat de lîngă Chartres a spus că o treime dintre bărbați fuseseră „aruncați în mormînt”. La Broué, la vest de Paris, localnicii l-au tîrît pe preot din pat, silindu-l să țină o slujbă de alungare a spiritelor rele din norul ucigaș, și se spune că bisericile erau „neobișnuit de aglomerate”.

În Anglia, poetul William Cowper a spus că oamenii afirmau „cît se poate de siguri pe ei” că ziua Judecării de Apoi se apropia. Oamenii care munceau pe cîmp începeau să se prăbușească din picioare și Cowper a observat că atît de mulți erau bolnavi, încît „țărănilor le e greu să-și strîngă recoltele; oamenii sînt luați zi de zi de pe cîmp, fiind incapabili să mai muncească, și mulți mor”. De asemenea, moartea putea fi chinuitoare. Odată inhalat, dioxidul de sulf se transformă în acid sulfuric, dezintegruînd țesuturile moi ale plămînilor și provocînd sufocarea victimei. Numărul morților din

Bedfordshire s-a dublat în toamnă și în toată partea estică a Angliei a început să se contureze un tablou similar. În acest timp, pe întreg teritoriul Europei s-au produs ploi torențiale, viituri și ploi cu grindină de dimensiuni imense, care a ucis animalele din gospodării – într-adevăr, „aproape întreaga natură era perturbată”. În Alaska cea îndepărtată, tribul kauwerak avea să numească anul 1783 „anul în care nu a mai venit vara”.

Acea vară și acea toamnă agitate au fost urmate de una dintre cele mai lungi și mai aspre ierni din ultimii 250 de ani, întrucât dioxidul de sulf din atmosferă bloca în continuare razele soarelui. În 14 februarie 1784, Gilbert White spunea că gerul ținuse 28 de zile. În 4 aprilie, „zăpada ajungea până la burta calului”. Apoi, primăvara a adus inundații teribile, produse de topirea zăpezii. Și estul Statelor Unite a trecut prin una dintre cele mai lungi și mai friguroase ierni, cu temperaturi cu aproape cinci grade mai scăzute decât cele normale. Aproximările numărului de persoane decedate doar în Marea Britanie ca urmare a erupției vulcanului Laki se ridică până la 30.000 și probabil alți 200.000 de oameni au pierit în restul Europei vestice.

Muntele Asama

La 5 august 1783, la doar două luni după ce Laki a izbucnit în flăcări, muntele Asama a erupt pe Honshū, principala insulă din arhipelagul nipon. De-a lungul verii, vulcanul cu o înălțime de 2.568 de metri scosese fum, înainte de a exploda în cele din urmă, cu o detunătură înfricoșătoare, scuipând lavă, cenușă și pietre pe o suprafață întinsă. Explozia inițială a ucis probabil 1.000 de persoane, dar norii imenși de cenușă au acoperit soarele și au făcut să scadă temperaturile în toată Japonia luni întregi după aceea, aducând o

vreme rece și umedă și distrugînd recoltele pe mari suprafețe. Era prima erupție de proporții a vulcanului Asama, după cea din 1108, dar, de atunci înainte, 1783 a ajuns să fie cunoscut și în Japonia drept „anul fără vară”.

Curînd după aceea, se spune că sătenii trăiau cu rădăcini și scoarță de copac și își tăiau animalele de povară pentru a le mîncă, în timp ce multe alte povești relatează că oamenii deznădăjduiți au ajuns să consume și cadavre umane. Un guvernator militar a inițiat o tentativă de ajutorare de proporții, renunțînd la impozitele pe proprietăți și aducînd orez și medicamente. A salvat multe vieți, dar în alte zone autoritățile au încercat să mărească taxele. Unele sate și-au pierdut pînă la o treime dintre locuitori, iar în portul Aomori a avut loc o răscoală, cînd oamenii au încercat să împiedice exportarea orezului. Recoltele nu au fost bune pînă la sfîrșitul deceniului, iar estimările privind numărul persoanelor decedate ajung la 1,2 milioane. Vulcanul Asama este în continuare activ, iar cea mai recentă erupție a sa a avut loc în 2004.

Vulcanul Tambora

Indonezia are 150 de vulcani, iar în 1815 unul dintre ei a provocat un alt „an fără vară”. Oamenii care locuiau pe insula Sumbawa, aflată la 2.400 de kilometri de lacul Toba (vezi mai sus), erau renumiți pentru mierea, caii și lemnul lor de santal, folosit pentru a parfuma și în producția de medicamente. Muntele Tambora, cu o înălțime de 3.962 de metri, era considerat un vulcan stins de europenii care au început să sosească pe insule în 1512. Primul indiciu că se înșelaseră a apărut în 1812, cînd din muntele Tambora a început să se audă un bubuit. Doi ani mai tîrziu, a emis mici

cantități de cenușă. Apoi, în 5 aprilie 1815, a erupt, cu o detunătură atât de puternică, încât a putut fi auzită la aproape 1.300 de kilometri depărtare, pe insula Java, de sir Stamford Raffles, la acea vreme guvernator militar pe durata unei scurte perioade de ocupație britanică. La început, toată lumea a crezut că era o bubuitură de tun și un detașament de soldați a fost trimis în recunoaștere.

Cinci zile mai târziu, bubuiturile au devenit mai puternice; acum, puteau fi auzite și pe insula Sumatra. La ora șapte în acea seară, trei coloane de foc au țîșnit din munte și s-au unit în ceea ce părea a fi o masă de foc lichid. Ploua cu bucăți de zgură de 20 de centimetri și șuvoaie arzătoare de lavă se prăvăleau din toate părțile înspre mare, ștergînd de pe fața pămîntului micuțul regat al Tamborei, aflat chiar lîngă munte. De asemenea, lava a distrus toată vegetația de pe insula Sumbawa. Copacii smulși din rădăcini erau purtați spre mare, creînd plute naturale pînă la trei mile depărtare în larg. Una a fost găsită în apropiere de Calcutta (în prezent, Kolkata), la peste 6.400 de kilometri depărtare, în luna octombrie. Cerul s-a întunecat pe o distanță de peste 500 de kilometri, iar cenușa a căzut la 1.300 de kilometri distanță. Erupțiile au continuat pînă în iulie. Odată sfîrșite, Tambora scăzuse în înălțime cu 1.219 metri, după ce aruncase în văzduh 1,7 milioane de tone de cenușă și pietre, pînă la o înălțime de 45 de kilometri.

Raffles l-a trimis pe un anume locotenent Phillips să facă cercetări pe insula Sumbawa. Acesta a descris un tablou sumbru: „Era cutremurător să privești nenorocirea cumplită ce i-a lovit pe locuitori. Pe marginea drumului încă mai erau cîteva cadavre și se vedeau urmele locurilor în care au fost înhumate multe altele: satele erau aproape complet părăsite, iar casele se prăbușiseră, locuitorii ce au supraviețuit s-au risipit care încotro, căuțînd mîncare”. Căpitanul unui vas aflat în apropiere a consemnat: „Un sat a fost inundat și acoperit cu apă adîncă de cinci metri. Nefericiții săi locuitori au

pierit pe capete și mulți alții mor zi de zi”. Culturile de orez au fost „distruse cu desăvârșire pe o mare parte din insulă, astfel încât situația nefericiților care au supraviețuit va fi cu adevărat demnă de milă”. Numărul victimelor care au murit pe loc pe insulă s-a ridicat la aproximativ 12.000, dar, cum se întâmplă adeseori în cazul vulcanilor, ce era mai rău abia urma.

În prezent, se crede că erupția vulcanului Tambora a fost cea mai mare erupție consemnată în istorie – de aproximativ patru ori mai puternică decât cea mult mai celebră a vulcanului Krakatau (vezi mai jos). În total, se estimează că foametea și molimele care au urmat au mai făcut încă 40.000 de victime pe insula Sumbawa și pînă la 40.000 pe insula învecinată, Lombok.

Cum s-a întâmplat și în cazul erupțiilor vulcanilor Laki și Toba, și aceasta a afectat starea vremii din întreaga lume. În Ungaria și în statul Maryland a căzut o zăpadă maronie, iar în Italia, zăpadă roșie – toate aceste fenomene fiind atribuite cenușii vulcanice din atmosferă. Multe țări au avut parte de apusuri spectaculoase, iar în Marea Britanie acestea l-au inspirat pe pictorul J.M.W. Turner. În același timp, „vara umedă și aspră” din Elveția a făcut posibilă scrierea unui mare roman de groază devenit clasic. Văzîndu-și vacanța distrusă, Percy și Mary Shelley și prietenii lor au trebuit să-și găsească ceva de făcut în timp ce erau plecați din țară, petrecînd ore nesfîrșite în casa lordului Byron. Așa le-a venit ideea de a organiza un concurs de povestiri de groază, iar Mary, în vîrstă de 18 ani, a scris romanul *Frankenstein* cu această ocazie. Vremea îngrozitoare care a contribuit la înfrîngerea lui Napoleon la Waterloo a fost pusă tot pe seama erupției vulcanului Tambora.

Efectele erupției s-au făcut simțite și în anul următor. În Anglia, a nins în iulie, iar recoltele proaste au produs revolte ale foamei în Anglia de Est și Dundee. În Țara Galilor, familiile au fost silite să-și părăsească gospodăriile și să cerșească de mîncare, iar foametea a lovit și Irlanda. Țăranii francezi

care-și duceau grânele la târg trebuiau să fie escortați de paznici înarmați care să-i apere de gloatele înfometate, iar la Poitiers, Toulouse și pe valea Loarei au izbucnit răskoale. Dincolo de Atlantic, un ziar din Washington, DC deplîngea faptul că razele soarelui își pierduseră „puterea obișnuită”, în timp ce în luna iunie, în estul Canadei și în Noua Anglie s-au produs furtuni de zăpadă ce au ucis mulți oameni. Din pricina penuriei grave de alimente, în Manhattan a fost nevoie să se deschidă cantine ale săracilor. Foametea a lovit și provincia Yunnan din China cînd culturile de orez au fost devastate; iar în India recoltele slabe au dus la foamete și holeră. Se crede că temperaturile înregistrate la nivel global ar fi scăzut cu pînă la trei grade. Conform unei estimări, doar în Europa 200.000 de oameni au murit, probabil din cauza frigului puternic, care a fost accentuat de erupțiile altor doi vulcani – La Soufrière din insula Sfîntul Vincențiu din Marea Caraibilor și Mayon din Filipine, amîndoi fiind activi în cei trei ani care au precedat erupția vulcanului Tambora.

În ultimii ani, o echipă de oameni de știință americani și indonezieni a dezgropat dovezi arheologice din „regatul dispărut al Tamborei”. În 2006, îngropate sub trei metri de pietriș, ei au găsit cupe din bronz, vase din ceramică, porțelanuri fine, sticlă și unelte din fier. De asemenea, au descoperit cadrul unei case în care se aflau două schelete umane: o femeie în bucătărie, cu mîna aproape de niște recipiente din sticlă topite, și un bărbat chiar lîngă ușă, strîngînd în pumn un cuțit mare. Un membru al echipei a afirmat că Tambora s-ar putea dovedi a fi „un Pompei al Estului”.

Între timp, vulcanul a demonstrat că era doar adormit: cea mai recentă erupție a sa, de proporții minore, din fericire, a avut loc în 1967.

Krakatau

La 68 de ani după erupția vulcanului Tambora, Indonezia a fost zguduită de o altă erupție distrugătoare, care a aruncat în aer o insulă întreagă. Poate că erupția vulcanului Tambora a fost mai puternică, dar cea a vulcanului Krakatau a făcut mai multe victime și a devenit mai faimoasă. Ca și în cazul vulcanului Tambora, majoritatea europenilor prezenți în zona numită pe atunci Indiile Olandeze de Est credeau că vulcanul Krakatau, situat în aglomerata strîmtoare Sunda dintre insulele Java și Sumatra, era stins. La urma urmei, nu se mai înregistrase nici o activitate în cele trei conuri vulcanice ale insulei din 1680, dar în ziua de 10 mai 1883, dimineța devreme, paznicul farului din First Point, ridicat pe insula Java la intrarea în strîmtoare, a simțit o cutremurare, iar clădirea s-a mișcat din temelii. Cinci zile mai târziu a avut loc un alt cutremur, și mai puternic, care l-a trezit pe Willem Beyerinck, un funcționar colonial olandez din orașul Ketimbang de pe insula Sumatra. În scurt timp, trepidații puternice s-au făcut simțite încontinuu pe partea strîmtorii dinspre insula Sumatra.

Apoi, în dimineța călduroasă și senină a zilei de 20 mai, căpitanul unui vas de război german a văzut un nor alb „ridicîndu-se cu repeziciune” din vulcanul Krakatau. După o jumătate de oră, a apreciat că ajunsese la o înălțime de 11 kilometri, înainte de a se „întinde ca o umbrelă, încît în curînd la orizont nu se mai vedea decît un petec mic din albastrul cerului”. A început să cadă cenușă și nu după mult timp vaporul era acoperit. Pentru localnici, părea evident ce se întîmplase. Ei credeau că în munte își avea sălașul un dragon care scuipa flăcări și care, foarte probabil, se înfuriase. Opt pescari merseseră pe insulă să adune lemne pentru a-și construi bărci, cînd au auzit niște bubuituri puternice. I-au spus soției lui Beyerinck că, la început, crezuseră că era un vas de război olandez care făcea exerciții militare în strîmtoare, dar, deodată, plaja se despicase și șuvoaie de funingine și pietre roșii, incandescente au zburat prin aer. Fugiseră pentru a-și salva viețile și

reuşiseră să înoate pînă la bărci pentru a pleca de acolo.

După ce Beyerinck a aflat povestea, el şi superiorul lui au luat o şalupă şi au plecat să facă cercetări. Au înaintat cu greu prin gazul sufocant şi printre valurile imense care aruncau înoace şi-ncolo copacii ruşi. Erupea Perboewatan, cel mai nordic dintre cele trei conuri de pe insulă, plaja era plină de foc şi de fum, iar pădurile erau în flăcări. Acum, Krakatau putea fi auzit la 800 de kilometri depărtare, iar cenuşa ajunsese deja la 2.100 de kilometri distanţă, pînă în Timor.

Totuşi, o săptămînă mai tîrziu, vulcanul părea să se fi liniştit şi 86 de inşi curioşi s-au îngrămădit pe pachebotul *Gouverneur-Generaal Loudon* pentru a arunca o privire. Au descoperit că luxuriantele păduri tropicale de pe insulă fuseseră distruse, din ele nemairămînînd decît cîteva trunchiuri golaşe de copac şi fumul ce ieşea ca dintr-un furnal. Cei mai îndrăzneţi s-au dus pe mal într-o barcă mică, iar acolo s-au trezit scufundaţi pînă la gambe în cenuşă fierbinte. Cîţiva chiar au urcat să vadă craterul, din care ieşea o coloană de fum.

În următoarele cîteva săptămîni, din craterul Perboewatan a continuat să iasă fum, iar cenuşa era aruncată spre cer. În 11 august, autorităţile olandeze au trimis un căpitan din armată, pe nume H.J.G. Ferzenaar, să facă cercetări. La acel moment, toate cele trei cratere începuseră să erupă, iar fumul ieşea din cel puţin 14 orificii. Căpitanul a petrecut două zile pe insulă şi avea să fie singura fiinţă umană care a ajuns acolo înainte ca aceasta să se schimbe pentru totdeauna.

În cele două săptămîni care au urmat, vasele ce treceau prin strîmtoare au raportat, în continuare, trepidaţii alarmante, o ploaie de cenuşă ce făcea marea să devină „albă precum laptele” şi coloane de fum. În după-amiaza zilei de duminică, 26 august, cenuşa era atît de densă, încît în oraşul Anjer de pe insula Java s-a lăsat noaptea mult prea devreme. Timp de şase ore, a plouat

cu zgură, iar bărcile au fost smulse din locurile unde fuseseră legate la chei. Vasul britanic *Medea* a anunțat că fuiorul de fum se înălța acum pînă la 27 de kilometri pe cer și, chiar dacă nava se afla la aproape 130 de kilometri depărtare, exploziile o zgîlțiau cam la fiecare zece minute. La est, în Jakarta, casele se cutremurau, iar ferestrele se făceau țandări. Un fum cu miros neplăcut înăbușea orașul, iar oamenii au început să fugă.

În acea duminică, la un moment dat, nava *Charles Bal*, un cargobot britanic în drum spre Hong Kong, s-a aflat la o depărtare de doar 16 kilometri de vulcan. Probabil că cei de la bordul său au fost ființele umane care s-au aflat cel mai aproape de explozia ce avea să distrugă vulcanul Krakatau. Căpitanul vasului, Watson, a spus că a auzit un sunet asemănător cu „niște salve de artilerie grea, trase la un interval de una-două secunde”. La ora cinci a început să plouă cu pietre. A fost o noapte „însăimîntătoare”: „Ploaia orbitoare de nisip și pietre, bezna intensă ce ne împresura din toate părțile erau întrerupte doar de strălucirea continuă a fulgerelor de tot felul și de bubuiturile neîncetate ale vulcanului Krakatau”. La ora 11, vulcanul s-a ivit, strălucitor, din întuneric, cînd „lanțuri de foc păreau să urce și să coboare de la munte spre cer și înapoi”. Din fericire, pînă în dimineața următoare, vaporul ajunsese la 50 de kilometri depărtare, dar ploaia de proiectile a continuat să îl lovească, iar la amiază era atît de întuneric, încît echipajul trebuia să meargă pe bîjbîite pe punte. Douăsprezece ore mai tîrziu, reușiseră să ajungă la 120 de kilometri distanță de vulcan, dar încă îi puteau auzi mugetele. Ca prin minune, la bord nimeni nu a fost rănit, dar cei de pe țarm treceau printr-un adevărat calvar.

Convulsiile vulcanului Krakatau făceau marea să înainteze și să se retragă cu putere, creînd valuri tsunami înalte de 40 de metri. Primele lor victime au fost probabil un grup de muncitori chinezi care continuau să cioplească piatră cu stoicism într-o carieră din apropiere de Merak, pe insula Java, în

ciuda zgomotelor îngrozitoare, a flăcărilor și a norilor de cenușă. La șapte și jumătate în seara de duminică, cariera a fost inundată și s-au înecat cu toții. În timpul serii și al nopții, apa a măturat și câteva sate, iar pînă luni dimineată Ketimbang era complet acoperit cu apă. Cînd a venit talazul, familia și servitorii lui Beyerinck au scăpat urcîndu-se în cocotieri, apoi fugind spre mijlocul insulei cînd apele s-au retras, pentru a scăpa de valul următor. Se spune că un bărbat care dormea într-o casă s-ar fi trezit în vîrfurile unui deal, cu tot cu pat.

În zori, un cîrmaci olandez bătrîn din Anjer a văzut „un șir de dealuri scunde ridiciîndu-se din mare”. Cînd marele val s-a izbit de țărîm, și el a supraviețuit urcîndu-se într-un palmier, dar alții nu au fost la fel de norocoși: „În apă pluteau corpurile neînsuflețite ale multor prieteni și vecini de-ai mei. Doar foarte puțini localnici au scăpat”. Între timp, pachebotul *Gouverneur-Generaal Loudon* era mișcat în sus și în jos de ape lîngă coasta Sumatrei. Un pasager a spus că vasul a făcut „un salt formidabil și imediat după aceea am simțit că ne-am prăbușit în abisul apelor”. Cam în același timp, cel mai mare port din sudul Sumatrei a dispărut: „Unde în urmă cu câteva momente se afla Telok Betong, acum nu mai era decît largul mării”. Un european a fugit pentru a se salva și a reușit să supraviețuiască, dar i-a văzut pe mulți alții care nu reușiseră. Printre aceștia era și o femeie care se împiedicase și-și scăpase copilul din brațe. Aplecîndu-se să ridice bebelușul, amîndoi au fost luați de apă. Valul a înșălăcat o canonică și a azvîrlit-o la 2 kilometri depărtare pe uscat, ucigîndu-i pe toți cei 28 de membri ai echipajului. În cele din urmă, pachebotul *Loudon* a reușit să ajungă la Anjer, dar portul nu mai era de găsit. Nava a cules toți supraviețuitorii pe care i-a mai găsit acolo. La ora nouă, valul a lovit orașul Merak și, dintre toți cei 2.700 de locuitori ai săi, numai doi au scăpat cu viață. Printre cei decedați erau câteva sute de persoane care se adăpostiseră în clădirile din piatră de pe vîrfurile unui deal

înalt de 35 de metri.

Un bloc de coral de 600 de tone a fost aruncat asupra farului din Anjer, demolându-l și ucigînd-o pe soția paznicului și pe copilul lor. Paznicul farului a rămas la datorie, ațîmînd un felinar pentru a ghida navele ce treceau pe acolo. Insula Sebesi, la nord de vulcanul Krakatau, a fost scufundată și toți cei 3.000 de locuitori ai săi s-au înecat. Pe insula Java, la 8 kilometri distanță de mare, un cultivator de orez s-a angajat într-o luptă nebunească pentru supraviețuire. A auzit un zgomot îngrozitor, apoi a văzut „o masă mare și neagră” care se îndrepta spre el. „Era foarte înaltă și plină de forță și în cuînd am înțeles că era apă. Copacii și casele au fost spulberate cu totul.” Cu toții încercau să se cațăre cît mai sus pentru a scăpa cu viață, dar mulți s-au înecat, blocîndu-se în aglomerație în iureșul creat. Oamenii „se zbăteau și se luptau, strigînd și zbierînd tot timpul. Cei de dedesubt încercau să-i facă pe cei de deasupra să avanseze în continuare, mușcîndu-i de călcîie... unii s-au scufundat trăgîndu-i și pe alții la fund”.

La ora zece și două minute a avut loc ultima erupție a vulcanului Krakatau, despre care se spune că ar fi produs cel mai puternic zgomot auzit vreodată de omul modern. Echivalînd cu puterea însumată a 1.000 de bombe atomice, explozia a reverberat pe o doisprezecime din globul pămîntesc. În Singapore, la 800 de kilometri distanță, localnicii nu se puteau auzi unul pe altul din cauza „unui vuiet asurzitor, asemănător cu cel al unei cascade”. Zgomotul s-a făcut auzit și la aproape 5.000 de kilometri depărtare, pe insula Rodrigues din Oceanul Indian – cea mai mare distanță pe care a străbătut-o vreodată un asemenea sunet. A durat patru ore pînă cînd sunetul a fost perceput acolo, iar șeful poliției locale a spus că a auzit „bubuituri îndepărtate ca de tunuri grele”. Norii de foc și de zgură incandescentă au fost aruncați în văzduh la 40 de kilometri înălțime și au acoperit o regiune mai mare decît Franța, făcînd ca orașul tropical Jakarta să aibă un ciudat aspect

hibernal. Însuși vulcanul Krakatau a dispărut, 46 de kilometri cubi de piatră făcându-se praf.

Cel puțin patru erupții vulcanice au fost mai mari decât cea a vulcanului Krakatau, dar aceasta din urmă a făcut cele mai multe victime, din cauza valurilor seismice pe care le-a antrenat. Cele mai mari valuri au fost mai înalte decât cel din ziua de 26 decembrie 2004 (vezi capitolul 3), deși nu au parcurs distanțe la fel de mari. În total, au fost devastate 165 de sate și au murit peste 36.000 de persoane, dintre care doar 37 erau europeni. Dezastrul a decimat practic populația de pe țămurile strîmtorii Sunda și a scufundat 6.500 de ambarcațiuni. Willem Beyerinck și soția lui au supraviețuit, dar copilul lor a murit din cauza căldurii arzătoare și a gazelor otrăvitoare. Un membru al echipajului de pe un vas a spus că, la două zile după ce trecuseră de Anjer, încă mai navigau printre cadavre – „grupuri de 50 sau 100 de oameni îngrămădiți laolaltă”. Valurile ucigașe au ajuns pînă în Sri Lanka, unde, într-un port, o femeie a fost luată de ape și s-a înecat. Pe mări pluteau bulgări mari de zgură, formînd uneori mormane plutitoare alături de scheletele victimelor, făcînd ravagii pe rutele de navigație chiar și la 12.000 de kilometri depărtare. Pe plaja din Zanzibar, apa a aruncat oase umane și rămășițele cadavrelor a doi tigri din Sumatra.

Deși, în anumite părți ale lumii, au trecut luni întregi pînă cînd s-a aflat despre erupția vulcanului Tambora, vestea erupției vulcanului Krakatau era pe prima pagină a cotidianului *Boston Globe* la patru ore după catastrofă. În anii care trecuseră s-a produs o adevărată revoluție în domeniul telecomunicațiilor, cablurile de telegraf subacvatice purtînd semnalele morse dincolo de oceane, iar un agent de la Lloyd's a reușit să transmită vestea erupției chiar înainte ca valul seismic să întrerupă conexiunea.

În 1928, un alt vulcan a început să se ridice din mare, pe locul în care se aflase odinioară Krakatau. În 2000, Anak Krakatau, „Copilul lui Krakatau”,

ajunsesse la o înălțime de 400 de metri, iar oamenii de știință cred că, într-o bună zi, va erupe cu aceeași violență cu care a făcut-o temutul său părinte. În prezent, întreaga activitate a vulcanilor indonezieni este monitorizată foarte atent. Întrucât populația e acum mult mai numeroasă decât era în secolul al XIX-lea, o nouă erupție a vulcanilor Tambora sau Krakatau ar produce o catastrofă și mai mare.

Muntele Pelée

La începutul secolului XX, orașul Saint-Pierre de pe insula Martinica din Marea Caraibilor era cunoscut sub numele de „Parisul Indiilor de Vest”. Fiind cel mai mare oraș de pe insulă, se mândrea cu o catedrală impozantă, o școală prestigioasă și avea 26.000 de locuitori – albi, de culoare, mulatri; unii foarte bogați, alții foarte săraci. Avea cafenele, săli de dans și un teatru în care își aduceau spectacolele producătorii din Parisul cel adevărat. Saint-Pierre a devenit o destinație populară pentru vacanțele europenilor și americanilor; un vizitator a spus că acesta era „cel mai frumos, cel mai ciudat și cel mai fermecător orașel”. Avea case decorate cu stucatură vopsită în culori vii, străjuite de palmieri care se înălțau din grădini și curți spre cerul senin și albastru. Femei îmbrăcate în rochii viu colorate se plimbau pe străduțe povîmite cu nume exotice precum „Strada scării care duce la cer”, iar izvoarele montane cu apă cristalină susurau, în timp ce în aer pluteau miresme de scorțișoară, mango și nucă-de-cocos.

Una dintre numeroasele activități încântătoare pe care le puteai alege într-o zi însorită era să mergi la un picnic pe pantele muntelui Pelée, „Muntele Pleșuv”, care se înălța abrupt deasupra orașului. Totuși, aborigenii caraibi îl

numiseră altfel: ei îi spuneau „Muntele de Foc”, pentru că în vremuri de demult fusese vulcan. Acum, muntele înalt de 1.200 de metri din vecinătatea oraşului mai fumea şi pufăia din cînd în cînd, ca un moşneag care trage din pipă, iar în 1851 o erupţie minoră pudrase cu cenuşă suburbiile prospere din Saint-Pierre, dar localnicii îl priveau mai degrabă ca pe o fiară domesticită. Totuşi, în aprilie 1902, fiara s-a pornit să mînie, iar micile orificii din apropierea vîrfului au început să emane gaze sulfuroase. În 23 aprilie s-au produs cutremure uşoare. În următoarele două zile, Pelée a început să arunce cu roci şi cenuşă pînă în înaltul cerului şi în data de 26, Saint-Pierre s-a trezit din nou înveşmîntat într-un strat fin de cenuşă.

În ziua ce a urmat, cîţiva curajoşi s-au aventurat să urce pe munte şi au auzit sunete rău-prevestitoare, ca şi cînd un cazan imens ar fi bolborosit sub pămînt. Acum, Saint-Pierre mirosea mai mult a ouă stricate decît a nucă-de-cocos şi mango. În data de 2 mai, vuietele şi cutremurele au fost mai puternice, a început să se formeze o coloană imensă de fum negru, iar cenuşa a acoperit întreaga jumătate nordică a insulei. Animalele domestice au început să moară, fiindcă iarba şi apa erau contaminate: soţia consulului Statelor Unite s-a plîns că gazele emenate erau atît de pregnante, încît caii se prăbuşeau morţi în harnaşamentele lor. În acelaşi timp, şi animalele sălbatice au început să se agite: fabrica de zahăr din localitate a fost invadată de o sumedenie de fumici şi de miriapode lungi de 30 de centimetri, care muşcau caii, în timp ce şerpii veninoşi au început să se tîrască în plină stradă. Au fost aduşi soldaţi care să-i împuşte, dar nu înainte ca zeci de oameni să fi fost muşcaţi.

În acest moment, guvernatorul insulei, Louis Mouttet, a venit în oraş, chipurile pentru a evalua situaţia. În realitate, avea un plan secret. O săptămînă mai tîrziu avea loc alegeri locale importante şi el nu voia ca acestea să fie date peste cap de faptul că oamenii ar fi părăsit Saint-Pierre, aşa

că a numit o comisie care să cerceteze vulcanul. Deși singura persoană din comisie care avea o oarecare pregătire științifică era un profesor din localitate, aceasta a declarat cu aplomb că „siguranța orașului Saint-Pierre este complet garantată”. Ziarul local, *Les Colonies*, și-a adus contribuția publicînd articole liniștitoare, dar, întrucît cenușa continua să cadă, iar muntele bubuia întruna, nu toată lumea a fost convinsă. Magazinele și întreprinderile au început să se închidă, în timp ce mii de refugiați îngroziți care locuiau pe pantele muntelui și-au făcut apariția în cîrciumile și hotelurile orașului, cerînd adăpost. În data de 5 mai, rețeaua de electricitate s-a defectat, iar la suprafața mării puteau fi văzute păsări moarte care pluteau. Apoi, pe pantele muntelui Pelée a început să se scurgă noroi fierbinte, îndreptîndu-se spre fabrica de zahăr din regiune. Proprietarul, Auguste Guerin, a spus că auzise „un zgomot teribil – de parcă diavolul ar fi descins pe Pămînt! O avalanșă neagră, dedesubtul unui fum alb, o masă enormă, plină de blocuri imense de piatră” cu o înălțime de 9 metri și o lățime de 137 de metri venea în josul muntelui. Noroiul fierbinte a trecut pe lîngă el, la o distanță mai mică de 10 metri. I-a simțit „respirația ucigătoare. S-a auzit un sunet puternic, tunător. Totul era zdrobit, înecat, scufundat”. Fiul și cumnata lui și alte 30 de persoane și-au pierdut viața. Fabrica a fost îngropată sub „o masă de noroi care i-a învăluit ca un giulgiu negru pe fiul meu, pe soția lui și pe muncitorii din fabrica mea”. Dar acesta era doar începutul.

În ciuda eforturilor autorităților portuare de a-l reține, un vas cu trei catarge plecase deja din port după ce încărcase doar jumătate din mărfuri, iar unii dintre locuitorii mai bogați din Saint-Pierre începeau să fugă. Dar în ziua următoare, guvernatorul a postat soldați pe drumurile ce duceau în afara orașului pentru a opri exodul, în timp ce ziarul *Les Colonies* a reușit să aducă de undeva un profesor docil care le-a spus tuturor încă o dată că nu era nici un pericol. Totuși, muntele Pelée nu părea să-l fi auzit și pînă pe 7 mai

a continuat să se comporte turbulent. Acum sosise și vestea că vulcanul La Soufrière erupsese pe insula Sfântul Vincențiu aflată în vecinătate, ucigînd 1.600 de persoane.

Ziua următoare era sărbătoarea Înălțării, iar în zori vremea era senină și însorită, dar cînd își lua micul dejun cu soția, cei patru copii și prietenii săi, Fernand Clerc, unul dintre cei mai importanți proprietari de plantații din Martinica, a observat că acul barometrului oscila nebunește. Imediat după ora șapte, a fugit din Saint-Pierre într-o trăsură, împreună cu familia sa. Prietenii l-au acuzat că ar fi alarmist și au insistat să rămîină în oraș. După 45 de minute, familia Clerc a sosit la conacul de la țară, aflat la 5 kilometri depărtare. În Saint-Pierre, oamenii se adunau în biserici, pentru slujba de la ora opt. În port erau 18 nave, printre care și vaporul cu abur *Roraima*, sub pavilion canadian, la bordul căruia se aflau 68 de persoane. Căpitanul era nerăbdător să plece, dar pasagerii s-au îngrămădit pe punte, să vadă muntele Pelée în acțiune. Era spectaculos de privit, cu norii imenși de fum negru care pluteau deasupra lui și flăcările care țîșneau, însoțite de un uruit înfundat și continuu.

La ora opt fără opt minute, după spusele lui Clerc, norul de deasupra muntelui Pelée „a părut să se rostogolească cu un zgomot puternic, prăvălindu-se spre oraș”. Era ca „un mare torent de ceață neagră”, iar în urma sa venea o perdea de foc. Această imagine terifiantă era însoțită de lovituri sacadate, „ceva asemănător cu bubuitul vibrant, pulsatil al unei unități de tunuri Gatling care încep să tragă”. Cenușa fierbinte a început să curgă la vale, acoperind soarele. Pelée explodase. Acum, vasul *Roraima* era la 360 de metri de țarm. Thompson, adjunctul comisarului de bord, a relatat: „Totul s-a produs pe neașteptate. Coasta vulcanului a fost sfîșiată și apoi azvîrlită către noi ca un zid de flăcări solide. A răsunat ca salvele a 1.000 de tunuri. Valul de foc s-a repezit spre noi și deasupra noastră ca un fulger... Orașul a

dispărut sub ochii noștri”. Auzind vuietul, oamenii din biserică au alergat afară și au îngenuncheat în plină stradă. De fapt, avuseseră loc două explozii: una din craterul principal, îndreptată în sus, și o a doua al cărei suflu a fost lateral. Norul cu o temperatură de 1.000 de grade ajunsese în Saint-Pierre în mai puțin de un minut, arzînd tot ce atingea. Pe chei, mii de sticle de rom au explodat. Oamenii au fost omorîți pe loc. După spusele lui Thompson: „După explozie, pe țărm nu se mai vedea nici o ființă vie”, iar norul în formă de ciupercă a acoperit cerul cu o umbrelă întunecată, lată de 80 de kilometri.

În port au fost distruse peste 12 vase, arse de explozie sau scufundate de marele val ce a urmat. Ofițerul Ellery Scott a spus că *Roraima* s-a înclinat la babord, „apoi, cu o smucitură bruscă, s-a îndreptat spre tribord, cufundîndu-și balustrada bordului de sub vînt adînc în apă”. Catargele și coșul navei au fost retezate „ca și cînd ar fi fost tăiate cu cuțitul”, iar pe punte au izbucnit incendii. Thompson a supraviețuit, ascunzîndu-se sub așternuturi în cabina sa. Servitoarea unei doamne a povestit că stăpîna ei își văzuse doi dintre cei trei copii pierind în flăcări, după care „mi-a dat niște bani, mi-a spus să o duc pe Rita [copilul care supraviețuise] la mătușa ei, a supt o bucată de gheață, apoi a murit”. Scott l-a căutat pe căpitan, dar inițial nu l-a recunoscut, din pricina arsurilor grave. Comandantul i-a spus să întocmească un raport privind starea navei, dar Scott nu l-a mai văzut după aceea. Deși mulți dintre membrii echipajului care supraviețuiseră aveau carnea de pe mîini arsă, ofițerul a reușit să adune o echipă formată din patru oameni care au cărat găleți de apă între coate pentru a stinge flăcările. Doar aproximativ 20 dintre cei prezenți la bord au supraviețuit. Pe alte nave, cenușa clocotită a acoperit hainele oamenilor de sus pînă jos, fierbîndu-i de vii. Unii au sărit peste bord, sfîrșind la contactul cu apa.

Contele de Fitz-James a fost suficient de norocos încît să se afle pe un

vas ajuns mai departe în largul mării și de acolo a văzut totul: „Din adîncul pămîntului s-au auzit huruieli, o muzică înflorătoare, ce nu poate fi descrisă”. Unele vase au fost distruse de „o suflare de foc”, în timp ce altele, precum nava-cablier *Grappler*, „s-au răsturnat în mijlocul vârtejului și s-au scufundat ca și cînd o forță din adîncuri le-ar fi tras în apele portului”. A doua zi, Fitz-James s-a alăturat unei echipe trimise pe uscat, în speranța că i-ar putea ajuta pe cei rămași pe coastă, dar nu au găsit nici un supraviețuitor – „am strigat în gura mare, dar nu ne-a răspuns decît ecoul vocilor noastre”. Au dat peste cadavre cu hainele sfîșiate și smulse ca de un ciclon; unii erau atît de arși, încît nu mai puteau fi recunoscuți, alții erau neatinși. Saint-Pierre a fost transformat într-un morman de moloz ce fumega, copacii erau jupuiți de coajă, iar acoperișurile din tablă fuseseră smulse și mototolite ca și cînd ar fi fost din hîrtie. Peste tot erau pietre imense care „păreau a fi întruchipări ale durițăii, dar cînd le atingeai cu vîrful cizmei se spulberau, prefăcîndu-se în praful cel mai fin”.

Totuși, au fost și supraviețuitori – doar trei. Un cizmar de 28 de ani, Léon Compère-Léandre, stătea pe pragul casei, cînd a simțit un vînt teribil: „Pămîntul a început să se scuture și cerul s-a întunecat brusc”. Pînă în casă nu a avut de făcut decît trei-patru pași, dar i s-a părut un efort imens. Tot corpul părea să-i ardă. În casă au intrat alți trei sau patru oameni „strigînd și zvîrcolindu-se de durere”, dar, nu după mult timp, toți erau morți. „Înnebunit și aproape copleșit”, s-a aruncat în pat, „inert, așteptînd moartea”. După cîteva minute, își revenise suficient încît să observe că acoperișul ardea și, deși picioarele îi sîngerau și corpul îi era plin de arsuri, a reușit să se tîrască șase kilometri pînă într-un sat învecinat, unde era în siguranță. Probabil că a supraviețuit pentru că locuința lui se afla la marginea norului arzător.

O tînără pe nume Havivra Da Ifrile a scăpat într-un mod și mai uluitor.

Mama ei o trimisese cu treburi prin oraș, când a observat lava care ieșea dintr-un mic crater de pe panta vulcanului: „Mai întâi a înaintat de-a lungul drumului, dar când șuvoiul s-a făcut mai mare, a înghițit casele de pe ambele părți ale drumului”. Apoi a văzut „un rîu roșu și clocotitor” care venea dintr-o altă parte a muntelui, tăind calea celor care încercau să fugă. A alergat la malul mării și a sărit într-o bărcuță. Când s-a uitat în urmă, „toată panta muntelui dinspre oraș a părut să se deschidă și să se reverse asupra oamenilor care țipau”. A leșinat, plină de arsuri produse de pietrele fierbinți și de cenușă, dar, în cele din urmă, a fost salvată din barca ei carbonizată de un vas de croazieră francez, la două mile în largul mării.

Totuși, cea mai uimitoare dintre toate poveștile îl are ca protagonist pe Auguste Cyparis, un docher de 25 de ani, care era izolat în închisoarea din Saint-Pierre, așteptînd să fie executat pentru crimă. Deodată, a auzit oamenii strigînd: „Ajutor! Ajutor! Ard, mor!”. Cinci minute mai târziu, a spus el, „nimeni nu mai striga – în afară de mine”. Un fuior de fum fierbinte a năvălit prin ferestruica minusculă a celulei și l-a fript: „Săream în sus și-n jos, la stînga și la dreapta – în toate direcțiile – pentru a mă feri din calea lui... Am ascultat și am strigat după ajutor, dar nimeni nu mi-a răspuns”. Timp de trei zile, a spus el: „N-am simțit decît mirosul propriului corp care ardea... N-am auzit decît propriile strigăte de ajutor, rămase fără răspuns”. Apoi, gemetele lui au ajuns la urechile salvatorilor, care l-au găsit. Ușa celulei în care era închis Cyparis era atît de joasă, încît nu se putea intra decît de-a bușilea, iar unica fereastră era mică și protejată de gratii groase, așa că a fost repede blocată de moloz atunci când zidurile închisorii s-au prăbușit. Probabil că tocmai celula de maximă siguranță i-a salvat viața deținutului. După chinurile îndurate, autoritățile l-au eliberat, iar el și-a început o nouă carieră la ciroul Barnum & Bailey, pozînd într-o reproducere a celulei sale, ca „singurul” supraviețuitor din „orașul tăcut al morții”.

A durat zile întregi pînă cînd incendiile s-au stins și săptămîni pînă cînd cadavrele au fost îngropate. Apoi, natura și-a reintrat în drepturi, vegetația luxuriantă cotropind cea mai mare parte a orașului ce fusese odinioară „Parisul Indiilor de Vest”. Au avut loc și lucrări de reconstrucție: pescarii au ridicat colibe pe țărmul mării și sătucul a crescut, dar nu se compara cîtuși de puțin cu vechiul Saint-Pierre. Pelée a erupt din nou în 1929 și a stricat mare parte din adăposturile ridicate de noii locuitori. În prezent, orașul are aproximativ 5.000 de locuitori.

Nevado del Ruiz

Culmea acoperită de zăpadă a muntelui Nevado del Ruiz se ridică la 5.486 de metri înălțime în Anzii columbieni și face parte din celebrul „Cerc de foc al Pacificului”, ce cuprinde trei sferturi dintre vulcanii activi din lume. În 1845, acesta a declanșat alunecări de teren nămolos și inundații în văile dimprejur, ucigînd aproximativ 1.000 de persoane. Dar acea erupție a dus la apariția solului fertil necesar pentru cultivarea bumbacului, orezului, cafelei și a altor recolte, iar regiunea a prosperat. Apoi, vulcanul s-a comportat exemplar mai bine de un secol, deși unii localnici încă îl numeau „leul adormit”, iar în 1984 un grup de alpiniști au spus că simțiseră ușoare trepidații și văzuseră fum ridicîndu-se din vîrfurile muntelui. De-a lungul primăverii și verii anului 1985, muntele a continuat să se cutremure, iar în septembrie a ejectat un amestec de abur, rocă și cenușă, provocînd o alunecare de teren nămolos pe o distanță de 25 de kilometri.

Comunitatea agricolă prosperă din Armero se afla la 50 de kilometri est de vulcan. În octombrie, geologii columbieni au întocmit un raport ce

anunța că acest oraș și altele de la poalele muntelui erau în primejdie iminentă, iar o echipă de vulcanologi italieni au îndemnat cu insistență guvernul să înceapă pregătirile pentru a proteja populația, avertizând că „ce-i mai rău ar putea urma de-abia acum”, dar, cum zilele treceau și nu se întâmpla nimic dezastruos, interesul față de subiect a început să pălească. Apoi, în după-amiaza zilei de 13 noiembrie, puțin după ora trei, Nevado del Ruiz a explodat cu violență, revărsînd bucăți de zgură și cenușă asupra orașului Armero. Totuși, locuitorii erau liniștiți, datorită unui mesaj al primarului difuzat la radio și mesajelor rostite de preot la sistemul de megafone al orașului. La ora șapte, Crucea Roșie a ordonat tuturor să părăsească orașul, dar, la puțin timp după ce căderea cenușii s-a oprit, evacuarea a fost anulată.

După numai două ore, s-au produs două explozii zgomotoase, iar în următoarea jumătate de oră, o coloană de abur și cenușă s-a înălțat pînă la aproape 11 kilometri în aer. Pentru prima dată, a început să se scurgă rocă topită, iar calota de gheață a început să se topească. Din nefericire, norii i-au împiedicat pe oamenii din satele de la poalele muntelui să vadă că gheața topită și pietrișul se amestecaseră, formînd un val de noroi gros de 15 metri care începuse să alunece în josul muntelui, cu o viteză mai mare de 50 de kilometri pe oră, în toate direcțiile. Una dintre aceste alunecări de teren a îngropat satul Chinchina, ucigînd aproape 2.000 de oameni. Alte cîteva sate au fost măturate. Lipsit de apărare, orașul Armero se întindea pe o cîmpie din apropierea râului Lagunilla, care era deja umflat, fiindcă plouase torențial timp de trei zile. Cînd valul de noroi s-a prelins în apele sale, și-a ieșit din matcă.

Apa a năvălit în oraș la ora 23, cînd majoritatea oamenilor fie dormeau, fie se pregăteau să se culce. José Luis Restrepo, un student la geologie venit în excursie, stătea la un hotel. Împreună cu prietenii lui, asculta postul local

de radio care transmisese mesajul liniștitor al primarului, când, deodată, transmisiunea s-a întrerupt. După cincisprezece secunde, s-au stins luminile. Au alergat afară, unde era întuneric beznă. „Un rîu” curgea pe stradă, „purțînd cu el paturi, răsturnînd mașini și luînd oameni pe sus”. Au alergat din nou spre hotel, care părea solid construit. Apoi, deodată, au auzit bubuituri puternice și au văzut „un zid de noroi” care s-a izbit de spatele clădirii. Pereții și tavanele s-au prăbușit, pînă cînd hotelul a fost distrus complet. O mare de moloz amestecat cu bolovani a ras orașul din temelii ca un „zid de buldozere”. Pe cînd încerca să fugă, José Luis a simțit că picioarele i se scufundau în noroi fierbinte, dar a reușit să scape.

Un alt supraviețuitor a povestit că valul de noroi „mugea ca și cînd ar fi fost un monstru. Părea că venise sfîrșitul lumii”. Acesta a înghițit 80% dintre clădirile orașului, îngropînd mulți oameni care nici n-au mai aflat ce îi lovise și doborîndu-i pe cei care încercau să fugă. Lîngă oraș, un corespondent al agenției de știri Reuters a descris supraviețuitorii pe care i-a văzut înghesuiți pe vîrfurile unei culmi reci și golașe: „Figuri fantomatice – bătrîni, femei și copii, acoperiți cu noroi cenușiu și uscat, cu părul țepos; numai ochii li se vedeau în noapte, arătînd că încă mai erau în viață”. A doua zi, cînd la Armero au sosit echipele de salvare, au găsit o mulțime de copaci, mașini și trupuri mutilate, într-un ocean de noroi. Cîțiva supraviețuitori răniți zăceau, gemînd. Salvatorii au trebuit să construiască poduri din tablă ondulată pe noroi pentru a ajunge la ei. La mai mult de 36 de ore după dezastru, mii de oameni aflați pe vîrfurile dealului, îngroziți de ce ar fi putut face vulcanul Nevado del Ruiz în continuare, încă nu primiseră mîncare, apă sau asistență medicală. Elicopterele armatei au început să transporte oamenii pe calea aerului, o femeie alăptîndu-și bebelușul în timp ce era ajutată să urce. Dar reporterul agenției Reuters a estimat că a văzut cu proprii ochi doisprezece oameni murind în timp ce așteptau să fie salvați.

Elicopterele nu puteau zbura decât pe lumină, iar când cerul s-a întunecat, oamenii s-au luptat cu disperare pentru ocuparea ultimelor câtorva locuri.

În total, cel puțin 25.000 de persoane, inclusiv trei sferturi dintre locuitorii orașului Armero, au fost ucise. Noroiul fierbinte a jucat rolul unui incubator gigantic pentru microbi, așa că mulți dintre cei care supraviețuiseră valului inițial de noroi cu doar câteva tăieturi au murit ulterior din cauza infectării rănilor. Erupția fusese de proporții relativ reduse, dar alunecarea de teren a transformat-o în cel mai mare dezastru provocat de un vulcan în secolul XX, după erupția vulcanului Pelée. 8.000 dintre cei decedați erau copii. Aproape imediat, au început învinuirile pline de virulență, supraviețuitorii susținând că multe vieți ar fi putut fi salvate dacă avertismentele experților ar fi fost luate în seamă. Unii s-au plîns și că echipele de salvare organizate la nivel local erau slab pregătite și echipate, neavînd dispozitive de detectare a căldurii corporale și sonare pentru a-i căuta pe oamenii îngropați în noroi.

1. Toate temperaturile sînt exprimate în grade Celsius.

Cutremure

Antiohia

Antiohia, în prezent Antakya din Turcia, era cunoscută odinioară drept „mîndra coroană a Orientului”, un oraș bogat, cosmopolit, așezat pe traseele comerciale importante dintre Est și Vest. Era al treilea oraș ca mărime din Imperiul Roman și mai tîrziu a devenit centrul comercial al Imperiului Bizantin. Antiohia avea străzi pavate și largi, iluminate cu lămpi de gaz, colonade din marmură, băi publice și amfiteatre frumos ornamentate. Catedrala sa octogonală cu bogate decorațiuni era invidiată de lumea întreagă, iar podelele caselor în care oamenii luau prînzul din farfurii de argint și beau din pocaluri de cristal erau împodobite cu mozaicuri frumoase. În mitologia greacă, aici a fost locul în care Daphne, urmărită de Apollo, și-ar fi salvat puritatea transformîndu-se într-un dafin. Conform tradiției creștine, Matei și-a scris aici Evanghelia și de aici și-a început Sfîntul Pavel misiunea. Tot aici, cuvîntul „creștin” a fost utilizat pentru prima oară cu referire la adepții lui Iisus.

Dar Antiohia avea un mare dezavantaj. Era situată într-o zonă seismică. În anul 115 d.Hr., un cutremur aproape că i-a ucis pe împăratul Traian și pe viitorul împărat Hadrian. Crezînd că seismul avusese loc fiindcă zeii romani erau indignați din pricina răspîndirii creștinismului în oraș, Traian a pus ca episcopul Antiohiei să fie tîrît la Roma în lanțuri și aruncat fiarelor sălbatice

în Colosseum.

Patru secole mai târziu, creștinii erau la putere, iar la 29 mai 526 Antiohia era și mai animată decât de obicei, fiindcă mii de credincioși se adunaseră aici pentru a sărbători Înălțarea în ziua următoare. La ora șase după-amiaza, după cum relatează Procopiu, un învățat din epocă, s-a produs „un cutremur peste măsură de violent, care a dărâmat întregul oraș”. Se pare că acesta a lovit atât de brusc, încât majoritatea oamenilor nu au avut nici o șansă de scăpare. A urmat un val de replici, apoi focul a cuprins orașul, astfel încât cei care au supraviețuit seismului inițial riscau acum să ardă de vii. Un alt cronicar, Ioan Malalas, care a supraviețuit dezastrului, scria că focul părea „să fi primit poruncă de la Dumnezeu ca orice vietate să fie arsă... Nici o singură locuință, nici o clădire, de nici un fel, nici bisericile, nici mănăstirile, nici vreun alt lăcaș sfânt nu a fost lăsat nedărâmat”. Marea catedrală a rezistat flăcărilor timp de cinci zile, „după ce totul în jur fusese distrus de mânia lui Dumnezeu”. Apoi a luat foc „și s-a năruit”.

Au decedat aproape 300.000 de oameni, mulți murind de foame sau sîngerînd pînă la moarte, prinși sub dărîmături, iar unii dintre cei care au scăpat au căzut victime bandiților care, după ce despuiaseră și jefuiseră morții, și-au îndreptat atenția către cei vii, ucigîndu-i pe toți cei care îndrăzneau să le opună rezistență. Au jefuit și ruinele. Se spune că cel mai mare tâlhar era un funcționar de stat care își pusese sclavii să adune o adevărată avere în zilele ce au urmat dezastrului. Apoi, deodată, acesta s-a prăbușit la pămînt și a murit pe neașteptate. După cîte se spune, au avut loc și o serie de miracole. La trei zile după cutremur, privind în sus, supraviețuitorii au văzut o apariție a Sfintei Cruci care plutea pe cer. A dăinuit o oră, timp în care oamenii au căzut în genunchi și s-au rugat. Malalas susținea că femei însărcinate prinse sub dărîmături au ieșit la lumină „cu pruncii nou-născuți nevătămați”. Au avut loc multe alte evenimente

ieșite din comun, „pe care nici o limbă omenească nu le poate istorisi și al căror secret îl știe doar Dumnezeu, cel fără de moarte”, dar toate acestea nu puteau schimba faptul că „Măreața Antiohie” fusese făcută una cu pământul.

Malalas a spus că imediat ce împăratul Iustinian cel Mare a aflat vestea, „și-a scos coroana și mantia de purpură... și a plîns”. Apoi, s-a angajat într-un proiect masiv de reconstrucție, dar replicile seismului au continuat timp de un an, iar oamenii au început să plece în alte părți. În noiembrie 528 a avut loc un nou cutremur de mare amploare, care a ucis alte 5.000 de persoane și a dăruit clădirile care abia fuseseră reconstruite. Unii dintre supraviețuitori și-au scris deasupra ușii „Hristos e cu noi – nu plecați!”, însă cei mai mulți au fugit. Iustinian a încercat chiar să schimbe numele Antiohiei în Teopolis, „orașul lui Dumnezeu”, dar necazurile nu s-au oprit. În 540, orașul a fost cucerit și prădat de perși, iar doi ani mai târziu ciuma a făcut ravagii (vezi capitolul 7). După alte patru cutremure, a fost cucerit de arabi în 636. Adevărata măreție a orașului antic a fost scoasă la lumină abia în anii 1930, când arheologii au descoperit splendorile care zăcuseră îngropate mai bine de 1.000 de ani.

Iran și Siria

Orientul Mijlociu a fost lovit de numeroase cutremure devastatoare. Se spune că în 22 decembrie 856, un astfel de cutremur ar fi ucis 200.000 de persoane pe o întindere de 300 de kilometri de pământ fertil. Străvechiul oraș Shahr-i-Qumis a fost făcut una cu pământul și probabil abandonat, în timp ce la Damghan, un oraș celebru și în prezent pentru recoltele de migdale cu coajă extrem de subțire, au decedat peste 45.000 de persoane. După două

generații, pagubele se mai vedeau încă. Iranul a mai fost devastat adeseori de atunci. Un cutremur ce a avut loc în 1780 în regiunea Tabriz a ucis alte 200.000 de persoane, în timp ce nu demult, în anul 2003, în orașul Bam au decedat 26.000 de oameni. Acesta din urmă a fost al treisprezecelea mare cutremur din țară într-un răstimp de doar 30 de ani.

Orașul Alep din Siria este unul dintre cele mai vechi din lume. Și acesta este plasat la convergența a două plăci tectonice – cea arabă și cea africană. În secolul al X-lea, a fost zguduit de cutremure de trei ori. Apoi, în 11 octombrie 1138, s-a produs unul dintre cele mai devastatoare cutremure din istorie. Acesta a distrus un castel imens ridicat de cruciați la Harim și o biserică din apropiere. A fost dărâmat și un fort musulman numit Atharib, iar 600 de soldați au murit, deși comandantul și unii dintre servitorii săi au reușit să scape. Unii dintre locuitorii Alepului s-au speriat de cutremurele minore care l-au precedat pe cel principal și au părăsit orașul, care, conform relatărilor din acea vreme, a fost distrus cu desăvârșire, așa cum au fost și o serie de alte orașe. În total, se spune că ar fi murit 230.000 de persoane.

Marele cutremur din 1202

În iulie 1202, estul Mediteranei a fost afectat de un cutremur despre care se crede că ar fi fost cel mai distrugător din toate timpurile. Conform unor estimări, acesta a provocat moartea a până la 1,1 milioane de persoane, devastând Egiptul de Sus, Siria, Irakul și Palestina, și este posibil să fi fost resimțit foarte departe, până în Armenia și Cipru. Orașele Damasc, Tir și Nablus (unde se spune că ar fi fost uciși 30.000 de oameni) au suferit pagube grele. Zidurile orașelor Acra și Tripoli s-au prăbușit, în timp ce o parte

dintre minunatele ruine romane de la Baalbek, din Liban, au fost deteriorate. Mulți cruciați au crezut că era prevestirea Judecării de Apoi, mai ales că Ierusalimul părea să fi fost cruțat. Când au aflat că și Egiptul era pîndit de o foamete cumplită (vezi capitolul 9), unii dintre ei au decis că era timpul să se întoarcă acasă.

China

China este situată în „Cercul de foc al Pacificului” – acesta fiind nu doar locul în care se află cei mai mulți vulcani, ci și unul în care se produc multe cutremure. Primul cutremur consemnat aici în istorie a avut loc în 1831 î.Hr., în timp ce unul dintre cele mai distrugătoare s-a produs în 1556 d.Hr., devastînd zece provincii și ucigînd nu mai puțin de 830.000 de persoane. Acesta a survenit în dimineața zilei de 23 ianuarie, avînd epicentrul în provincia Shaanxi, o regiune de mare importanță comercială și financiară. Deși în China fuseseră și cutremure mai puternice, acesta a făcut extrem de multe pagube, pentru că a lovit o regiune dens populată, unde mulți oameni locuiau în peșteri săpate chiar de ei în stîncile calcaroase. Acestea s-au prăbușit imediat, omorînd, în anumite zone, pînă la 60% din populație, dar cei care locuiau în peșteri nu au fost singurele victime. În orașul Huaxian s-au prăbușit absolut toate clădirile și mai bine de jumătate dintre locuitori au pierit, în timp ce în alte părți oamenii au căzut în crevasele adînci de 20 de metri care s-au căscat în pămînt sau au fost îngropați de alunecările de teren. Un cronicar din regiunea Hua scria: „Pămîntul s-a ridicat brusc și a format dealuri noi sau s-a afundat și au apărut văi noi... S-au prăbușit bordeiele, clădirile oficiale, templele și zidurile orașului”. Un învățat pe nume Qin

Keda a supraviețuit cutremurului. El a deplîns ceea ce considera a fi nesăbuinta celor care încercau să scape. În opinia lui, oamenii trebuiau „să se ghemuiască la pămînt și să aștepte. Chiar după ce cuibul se prăbușește, unele ouă ar putea să rămînă întregi”. Nu știm cu precizie dacă cei care au rămas pe loc au avut o soartă mai bună decît cei care au încercat să se salveze prin fugă. Incendiile au continuat zile întregi după cutremur și, fiindcă mulți oameni au fost siliți să trăiască sub cerul liber, jafurile și tîlhăriile erau la ordinea zilei.

Cutremurul care a lovit provincia Gansu în 16 decembrie 1920 a fost și mai puternic – 8,6 grade pe scara Richter, prin comparație cu 8,3 grade estimate în ce privește dezastrul din 1556 –, dar a ucis mai puține persoane: 180.000. Totuși, se spune că alte 20.000 ar fi pierit pentru că au fost lipsite de adăpost în lunile de iarnă care au urmat. Un locuitor din Ping-Liang spunea: „Am crezut că întreaga artilerie a cerului s-a dezlănțuit, iar podeaua și pămîntul semănau cu valurile cele mari”. Cum se întîmplase și în anul 1556, mulți dintre cei uciși locuiau în peșteri săpate de mîna omului. Proviziile de alimente au fost îngropate, iar morile de cereale, distruse, așa că foamea a sporit suferințele îndurate de supraviețuitori. La doar șapte ani după acest cutremur, un altul a lovit regiunea din jurul orașului Xining, făcînd 200.000 de victime.

Sicilia

Aceleași falii din scoarța terestră generează și erupții vulcanice, și cutremure, iar Sicilia a fost afectată de amîndouă. Insula a suferit adeseori din pricina erupțiilor vulcanului Etna (vezi capitolul 1), dar în ultimele zile ale

anului 1908 ravagiile au fost făcute de un cutremur. Primele zguduituri s-au produs la ora cinci și douăzeci de minute, în dimineața zilei de 28 decembrie. Un agent de asigurări maritime din Londra care trăsesse la un hotel din portul Messina s-a trezit din pricina smuciturilor și a simțit că „se prăbușea în gol”. A urmat o serie de zgomote îngrozitoare: „Eram acoperit de cămăși și tencuială... Am bîjbîit după chibrituri, am aprins unul și am descoperit cu groază că patul meu era pe marginea prăpastiei”. A reușit să scape înnodînd așternuturile unul de altul și coborînd astfel. Alți oaspeți au sărit pe ferestrele hotelului, dar nu au supraviețuit căderii. Un alt oaspete s-a trezit cînd s-a prăbușit acoperișul. A descoperit că era prins sub dărmături, incapabil să-și miște brațele sau picioarele, dar a observat o rază de lumină care licărea slab lîngă capul său. Părea să fie oprită de o draperie, așa că a sfîșiat-o cu dinții, apoi a reușit să strige destul de tare încît să atragă atenția salvatorilor. Un localnic pe nume Francesco Calabresi a spus că pămîntul „se legăna dintr-o parte în alta ca și cînd ar fi fost cuprins de dureri”. Casa lui s-a prăbușit, prinzîndu-l sub dărmături alături de familia lui, dar el a reușit să se tîrască afară printr-o mică spărtură din zid, apoi i-a ajutat și pe ceilalți să iasă.

Epicentrul cutremurelor era sub strîmtora Messina, care separă Sicilia de partea continentală a Italiei. Vechea catedrală din Messina și spitalul militar s-au năruit, precum și cazarma, în care au pierit 800 de oameni. În același timp, 40 de lucrători feroviari au pierit sub ruinele gării. Cînd s-au prăbușit zidurile închisorii, mulți dintre cei 650 de prizonieri au fost uciși sau răniți; supraviețuitorii au evadat. În ciuda numeroaselor cutremure din trecutul Siciliei, pereții multor vile opulente erau subțiri și fuseseră construiți cu pietriș și balast încorporate într-un ciment de calitate inferioară, apoi acoperiți cu piatră sau cărămidă. Un vizitator din America scria: „Marile palate ale bogaților s-au dovedit a fi capcane mortale”. Uneori, cînd

s-au prăbușit, au distrus și locuințele mai modeste din vecinătate.

Un supraviețuitor a descris o familie înnebunită de durere și groază, care se ghemuia sub o umbrelă în mijlocul ruinelor casei. Au refuzat orice ajutor, spunând că preferau să moară în mijlocul ruinelor, dar, după cum relata *The Times*, alte mii de persoane și-au abandonat casele „și au rămas sub ploaia torențială, pe jumătate dezbrăcați, nemaiîndrăznind să se întoarcă în locuințele lor ruinate și strigându-și disperarea”. Unii s-au repezit în biserici să salveze statuile sfinților, purtându-le în procesiune prin sate. Alții s-au dus în munți, unde „țărani, preoți, soldați și aristocrați” puteau fi văzuți adăpostindu-se laolaltă prin peșteri.

În Messina, tâlharii prădau magazinele și depozitele și scotoceau prin buzunarele cadavrelor, dar chiar și cetățenii cu respect față de lege au fost nevoiți să-și găsească hrană, apă și îmbrăcăminte oriunde au putut. Soldații păzeau băncile care nu fuseseră dărîmate, dar asta nu i-a descurajat pe doi bărbați, care au fost împușcați în timp ce încercau să organizeze un jaf. Nave militare britanice, italiene și rusești au sosit la Messina la cîteva ore după dezastru și, cu mult curaj, marinarii au jucat un rol esențial în operațiunile de salvare. Trei generații de membri ai familiei lui Francesco Calabresi și-au petrecut două zile fără adăpost, în frig și ploaie, pînă cînd un grup de marinari ruși – de „înger”, după cum i-a numit Francesco – le-au dat mîncare și îmbrăcăminte și au făcut astfel încît să fie duși pe continent. Marinarii ruși și-au unit forțele și cu un echipaj de pe o navă cu abur galeză, ajutîndu-i pe cei izolați la etajele superioare să coboare pe scări și funii. Sub un morman de moloz, căpitanul unui crucișător rusesc a găsit doi bebeluși vii și nevătămați, „rîzînd și jucîndu-se cu nasturii de la hăinuțe”, în timp ce soldații au salvat un bărbat, pe soția și cei opt copii ai săi care tremurau de două zile în mijlocul ruinelor. Supraviețuiseră cu pîine, vin și o sticlă de coniac recuperată dintre dărîmăturile unui magazin. Mai mulți marinari au

fost uciși, printre aceștia numărându-se și un rus zdrobit de un zid care s-a prăbușit în timp ce scotea cadavrul unei fete de sub ruinele primăriei. Uneori, salvatorii trebuiau să bată în retragere în fața bandiților care prădau orașul, deși soldații ruși, mai cu seamă, erau admirați pentru curajul cu care îi înfruntau pe jefuitori. Vapoarele din port au fost înconjugate de bărci pline cu oameni disperati, care cerșeau hrană sau implorau să fie transportați undeva, în siguranță. Un crucișător rusesc a luat 1.000 de persoane la bord. Unele vapoare au fost transformate în spitale plutitoare, iar pe mal matoletii au ridicat și corturi pentru sinistritați.

În Calabria, pe continent, cea mai mare parte a orașului Reggio era în ruine. Așa cum s-a întâmplat și în Messina, a trebuit instaurată starea de urgență din cauza prădătorilor, iar orașenii au ucis toți cîinii și toate pisicile, pentru ca animalele să nu turbeze de foame și spaimă. Tot litoralul era acoperit de un nămol adînc, iar refugiații erau găsiți adeseori hoinărind pe jumătate dezbrăcați la o distanță de pînă la 50 de kilometri de casele lor, „printre ei numărîndu-se și fete foarte delicate”, după cum scria *The Times*. Mulți copii mici au murit înghețați și în „numeroase cazuri, oamenii s-au smintit cu totul”. Ziarul a relatat că de-a lungul drumului dintre Reggio și Lazzaro toate casele dispăruseră, livezile de portocali fuseseră distruse, iar zone foarte întinse erau inundate de valul generat de seism. Una dintre localitățile cel mai grav afectate a fost Bagnara, un oraș cu 10.000 de locuitori care a fost complet distrus. De asemenea, multe vase s-au scufundat. În total, se estimează că pînă la 90.000 de persoane au decedat la Messina, 40.000, în Reggio di Calabria, și alte 27.000, în orașele și satele de pe ambele maluri ale strîmtorii.

Din toată Europa s-au revărsat bani în sprijinul operațiunilor de salvare, iar americanii au pus la dispoziție un transatlantic pentru a împărți alimente și a acorda ajutor medical. La două zile după dezastru, regele Victor

Emanuel și regina Elena ai Italiei au sosit împreună la Messina pentru a fi de ajutor. Regina „și-a suflcat mînele, și-a pus șorțul și s-a apucat de treabă”, îngrijindu-i pe cei bolnavi și răniți. Orașul a fost reconstruit, cu străzi largi și clădiri din beton armat, dar mulți supraviețuitori care își pierduseră casele, prietenii și rudele nu mai erau acolo pentru a le vedea, fiindcă plecaseră spre alte părți ale Italiei sau către America, în căutarea unei noi vieți.

Tokio

Asemenea Chinei, și Japonia face parte din „Cercul de foc al Pacificului”, fiind situată în locul de întîlnire a două mari plăci tectonice – placa Mării Filipinelor și placa Americii de Nord. În ultima zi a anului 1703, Tokio, numit pe atunci Edo, a fost lovit de un cutremur ce i-a dăruit casele construite din lemn și a făcut să izbucnească incendii care au carbonizat ruinele. De asemenea, cutremurul a provocat o inundație îngrozitoare. Unii cred că și-au pierdut viața nu mai puțin de 150.000 de persoane.

Cu două minute înainte de amiază, într-o sîmbătă, în 1 septembrie 1923, Tokio a început să se cutremure din nou. La 80 de kilometri depărtare, sub golful Sagami, pămîntul s-a deplasat, iar șocul inițial a durat aproape cinci minute. A fost urmat de alte două. Pe străzi s-au căscat abisuri imense, înghițind oameni și chiar și tramvaie. Cablurile electrice s-au rupt ca și cînd ar fi fost din sfoară, apoi s-au legănat încoace și-ncolo, electrocutînd pe oricine era suficient de ghinionist încît să fie atins de ele. O singură sfîchiuire ucigătoare a omorît toți pasagerii dintr-un tramvai, lăsîndu-i înțepeniți așa cum fuseseră surprinși în clipa morții. „O femeie ținea o monedă în mîna întinsă, de parcă fusese pe punctul de a-și plăti biletul”, a

spus un martor ocular. Roderick Matheson, corespondentul cotidianului *Chicago Tribune* la Tokio, a relatat: „Pămîntul se balansa și se legăna, astfel încît era aproape imposibil să pășești... Vaietele clădirilor care se balansau s-au transformat în urlet, apoi într-un zgomot asurzitor, cînd structurile de rezistență au început să se sfărîme și să se năruie”. Oamenii disperați ieșeau în fugă, „palizi de spaimă”, ciocnindu-se unul de altul și căzînd. Unii leșinau, în timp ce alții rîdeau isteric.

Cutremurul s-a produs în vreme ce oamenii preparau prînzul în recipientele cu jar care se găseau în majoritatea căminelor japoneze la acea vreme. Cînd s-au răsturnat, acestea au stîmit sute de incendii, care, în cele din urmă, au făcut mai multe pagube decît cutremurul. În cîteva minute, mii de case erau cuprinse de flăcări, iar cei care inițial rămăseseră înăuntru au ieșit în fugă, cărînd cu ei ce putuseră lua. Tokio avea cîteva blocuri moderne din beton amplasate pe bulevardele mari, dar cea mai mare parte a orașului era încă aidoma unui sat imens, cu poteci înguste care șerpuiau printre căsuțele cu un singur nivel înghesuite una într-alta, construite din scînduri, hîrtie și stuf. În cuînd, oamenii disperați au blocat aceste străduțe, în timp ce incendiile separate s-au contopit în incendii de proporții, care s-au răspîndit cu repeziciune în tot orașul, zorite de curentul puternic creat de un taifun care se dezlănțuise pe coastă. Furtuni de foc devastatoare, alimentate de gazul care ieșea din conductele sparte, absorbeau aer, obiecte și oameni, în timp ce conductele de apă sparte zădărniceau aproape orice tentativă de a le stinge. Un reporter de la un ziar din Japonia a povestit că pompierii erau „absolut neputincioși”. Au încercat să arunce în aer clădirile, pentru a nu permite alimentarea flăcărilor, dar totul a fost în zadar. „Dinamitățile repetate... întăreau impresia de război”, scria *The Times*.

Cartierul de afaceri și majoritatea instituțiilor guvernamentale au fost distruse aproape în întregime. O centrală electrică s-a prăbușit, ucigînd 600

de persoane, și un depozit de armament a explodat. 1.600 de oameni au pierit când o filatură de bumbac a luat foc. Alte sute au încercat să se adăpostească în trezoreria subterană a unei bănci, murind acolo din cauza căldurii și a lipsei aerului. Alții au fugit pe un pod din lemn construit peste râul Sumida, dar s-au văzut prinși în capcană când focul a cuprins ambele maluri. Apoi râul Sumida s-a revărsat, ucigînd alte sute de persoane. Poliția și pompierii au desemnat un parc ca zonă pentru adunarea refugiaților, iar la ora patru după-amiaza, acolo ajunseseră 40.000 de persoane. După aceea, parcul a fost străbătut de o furtună de foc ce a ucis aproximativ 30.000 de oameni. Aceștia erau atît de înghesuiți, încît mulți au murit din picioare. Alții au fost luați pe sus de furtunile puternice, ridicați în înaltul cerului, apoi aruncați la pămînt, carbonizați. Unii oameni au stat ore în șir în canale, murind cu capetele arse, încît nu mai puteau fi recunoscuți; cu toate acestea, o femeie a stat scufundată în apă pînă la gît o zi întreagă, ținîndu-și copilul pe cap, și amîndoi au supraviețuit. Liderii politici ai Japoniei au fost decimați când s-a prăbușit podeaua sălii în care nou-încetitul prim-ministru încerca să-și formeze guvernul și 20 de politicieni au murit.

S-a făcut luni pînă cînd pompierii au reușit să țină flăcările sub control. Apoi, străzile s-au umplut de oameni disperați și înfometati care, cu gurile acoperite pentru a se apăra de fumul sufocant, îi căutau pe cei dragi ce dispăruseră. În timpul nopții, duceau felinare de hîrtie legate de prăjini. Cei cu gîtlejul prea ars pentru a putea vorbi țineau în mîini bucăți de hîrtie pe care scriseră nume sau purtau pancarte în jurul gîtului. În total, Tokio a pierdut peste 300.000 de clădiri, printre care 20.000 de fabrici și depozite, 5.000 de bănci, 150 de sanctuare șintoiste, mai mult de 600 de temple budiste, multe grădini frumoase și 1.500 de școli și biblioteci, inclusiv Biblioteca Imperială Universitară – una dintre cele mai vechi din lume, ce găzduia o colecție inestimabilă de cărți, documente și artefacte rare.

Și portul Yokohama, aflat la 30 de kilometri distanță, a fost foarte grav avariat. Corespondentul ziarului *The Times* a comunicat: „Yokohama este stearsă de pe hartă, iar locuitorii care nu au murit au rămas fără case”. Un pilot din armata japoneză care a zburat deasupra orașului a spus că nici o singură clădire nu rămăsese în picioare. Cutremurul a căscat prăpăstii în plină stradă, a strîmbat cheiuri, a fînt poduri, a făcut un spital să se prăbușească de pe faleză și a dărîmat două hoteluri mari, îngropînd 180 de oaspeți. 200 de elevi au fost îngropați de vii într-un tren cînd un taluz s-a prăbușit peste el. Cînd s-au produs prima și a doua replică, mulțimi de oameni au fugit spre plajă pentru a încerca să scape cu bărcile, dar rezervoarele de petrol au explodat și mulți au murit arși. În acel moment, vasul de linie *Empress of Australia* era tractat din port de remorchere. Mii de persoane au vîslit pînă la navă și s-au refugiat la bordul său. Un pasager de pe o navă cu abur japoneză a spus că trupurile neînsuflețite pluteau prin jur, dar ei au reușit să ia la bord 2.000 de refugiați, care erau „risipiți peste tot pe vapor, așezați pe scaunele de pe punte și de-a lungul culoarelor. Arată cît se poate de jalnic... Mame purtîndu-și bebelușii legați în spate, unii dezbrăcați, mulți simțindu-se rău și avînd arsuri oribile”. Mirosul era „cumplit... dar ni s-a spus că mulți provin din cele mai bune familii din Tokio și Yokohama și, dacă am fi fost în acele orașe înainte de cutremur, ne-am fi mîndrit să le vizităm casele”. Printre ei erau copii fără părinți și victime cu membrele rupte, cu fracturile încă neîngrijite cînd au fost lăsați pe mal, la nouă zile după cutremur, „fiecare cu cîte o felie de pîine și o portocală. Nu știu unde se vor duce și ce se va întîmpla cu ei în continuare”.

Roderick Matheson a reușit să ajungă la Yokohama, călătorind cu sampanul, cu mașina și pe jos, trecînd prin sate făcute una cu pămîntul, pe șosele cu crăpături de șase metri. A găsit supraviețuitori dormind sub cerul liber, întrucît cutremurele aveau loc în continuare la fiecare cîteva minute, iar

unele erau suficient de puternice încât să dădăme zidurile subrezite. 6.000 de clădiri au fost distruse, precum și docurile și portul, și se estimează că au pierit 25.000 de persoane. Cum s-a întâmplat și la Tokio, flăcările au făcut cele mai multe victime, în timp ce alți oameni s-au înecat încercând să se scufunde cât mai mult în apă sau noroi pentru a se proteja de căldura pîrjolitoare. Alții se înecaseră din cauza unui val seismic ce a lovit portul. În zonele montane din afara orașelor, multe case au fost îngropate sau năruite de alunecări de teren. La Nebukawa, un val de pămînt noroios înalt de 15 metri a măturat un tren de pasageri, aruncîndu-l în mare, cu tot cu gară și cu tot restul satului, ucigînd în jur de 300 de persoane.

Apoi a venit momentul în care cutremurele s-au oprit. Echipile de salvare au ars mormane de cadavre, în timp ce grupuri disperate de supraviețuitori, strîngînd în mîini cele cîteva obiecte personale pe care reușiseră să le salveze, trăiau cu un singur castron de orez pe zi. În anumite centre de ajutor, soldații au fost nevoiți să-și scoată săbiile pentru a-i împiedica pe oamenii disperați să fure proviziile și în curînd au fost raportate numeroase jafuri, tîlhării, violuri și crime. 1.500 de prizonieri au fost eliberați cînd închisoarea Ichigaya din Tokio era pe punctul de a se prăbuși, iar deținuții au fugit și din alte pușcării. Totuși, vinovați pentru dezordinea creată au fost găsiți coreenii, întrucît în oraș locuiau cîteva mii. Se spunea că aceștia ar fi avut bombe sau că ar fi otrăvit sistemul de alimentare cu apă. Grupuri de justițieri băteau sau ucideau orice om bănuیت că ar fi coreean, inclusiv mulți cetățeni chinezi și chiar japonezi cu accent neobișnuit. Guvernul a declarat stare de urgență și a reținut peste 2.000 de coreeni pentru a-i proteja, dar gloatele au atacat unele secții de poliție unde erau ținuți, uneori cu ajutorul celor care ar fi trebuit să apere legea și ordinea. Conform numărătorii oficiale, 231 de coreeni au fost omorîți, deși alte estimări spun că a fost vorba de cîteva mii. Peste 350 de persoane au fost acuzate de crimă,

tentativă de crimă și agresiune, dar majoritatea celor condamnați au scăpat cu pedepse ușoare, și chiar și cei care au fost trimiși la închisoare au fost eliberați curând, printr-un act de grațiere colectivă. Mai mulți politicieni de stînga au fost răpiți și uciși de ofițeri de poliție care susțineau că aceștia încercaseră să profite de criză pentru a răsturna guvernul.

În mijlocul acestor acte de violență, observatorii au rămas impresionați de tăria japonezilor și de viteza cu care și-au revenit. *The Times* relatează: „Nu domnește panica, iar oamenii dau dovadă de o răbdare extraordinară”. Încontinuu, zi și noapte, se perindau la nesfârșit „oameni din toate clasele sociale, cărînd obiectele pe care le putuseră lua cu ei și lucruri salvate sau ducînd cufere ori folosind cărucioare... o familie întreagă împingea cărucioare, adeseori buncii stăteau sus, în vîrfurile mormanului de obiecte... cei slabi erau cărați în spate de cei puternici... Dădeau dovadă de o răbdare mai mult decît laudabilă. Mulți glumeau; unii au început chiar să-și ridice din nou case înainte ca cenușa vechiului cămin să se fi răcit”. În cîteva zile, prăvăliile și magazinele erau din nou deschise. Aproape toate statele din Europa au trimis ajutoare și, în mai puțin de 48 de ore de la cutremur, vasele din US Pacific Fleet ajunseseră deja, aducînd apă, alimente și medicamente.

Estimările finale spun că numărul victimelor s-a ridicat la aproximativ 150.000, iar alți 100.000 de oameni au fost grav răniți. Circa 1,9 milioane de oameni au rămas fără adăpost.

Imediat după cutremur, guvernul s-a întrebat dacă nu ar trebui să reconstruiască în altă parte capitala țării, dar în mai puțin de șapte ani Tokio și Yokohama fuseseră restaurate complet, fără a mai rămîne aproape nici o urmă a cutremurului. Yokohama a renăscut ca un oraș mult mai bine proiectat, dar în Tokio supraviețuitorii voiau case asemănătoare în locuri asemănătoare celor în care stătuseră înainte, așa că noua capitală a devenit la

fel de îngrămădită, de aglomerată și de inflamabilă pe cât fusese cea veche. Caracterul său inflamabil avea să devină evident douăzeci de ani mai târziu, când americanii care îi ajutaseră cu atîta generozitate imediat după marele cutremur aveau să se întoarcă în chip de dușmani de moarte (vezi capitolul 10).

Așgabat

În timp ce cutremurul de la Tokio a apărut imediat pe prima pagină a ziarelor din întreaga lume, au trebuit să treacă decenii pentru ca restul lumii să afle adevărata poveste a cutremurului ce a devastat orașul Așgabat din centrul Asiei în anul 1948. În trecut, regiunea fusese zguduită de multe cutremure. În 1667, orașul Șamahî, din Azerbaidjanul zilelor noastre, vestit pentru producerea mătăsii, a fost făcut una cu pămîntul, iar 80.000 de persoane au murit. Aproape trei secole mai târziu, neîncrederea dintre Uniunea Sovietică și Vest atinsese punctul culminant, iar alianța împotriva lui Hitler din timpul războiului se preschimbase în paranoia Războiului Rece. Astfel încît, în octombrie 1948, cînd un cutremur a lovit Așgabatul, pe atunci capitala republicii Turkmenistan, membră a Uniunii Sovietice, Iosif Stalin nu a vrut să accepte nici un ajutor de la restul lumii; ba mai mult, și-a dat silința să păstreze secretul. Abia în anii 1980, după ce președintele Gorbaciov a introdus politica de *glasnost* (transparență), autoritățile au recunoscut că muriseră 110.000 de oameni.

S-a aflat că majoritatea clădirilor principale din Așgabat fuseseră distruse, inclusiv toate moscheile orașului, iar multe sate din vecinătate fuseseră nimicite. O femeie a povestit că stătea în pat, în secția de maternitate a

spitalului. A auzit un huruit puternic, apoi totul a început să se zgîlție, pînă cînd pereții și tavanul s-au prăbușit peste ea. Timp îndelungat a zăcut într-o beznă deplină, ascultînd strigătele și gemetele înfiorătoare care se auzeau de peste tot. După ce a fost scoasă de sub dărîmături, a auzit un doctor spunînd că numai 14 dintre cele 67 de mame supraviețuiseră și doar șapte dintre bebeluși. Cînd a văzut copiii supraviețuitori, a simțit o ușurare imensă: unul dintre ei avea însemnată pe frunte cifra 37. Același număr era scris și pe pieptul ei.

Printre cei uciși s-au numărat și mama și fratele lui Saparmurat Niiarov, care a devenit primul președinte al Turkmenistanului după ce Uniunea Sovietică s-a destrămat, în 1990. Niiarov a fost foarte aspru criticat pentru încălcarea drepturilor omului, dar se pare că a fost un fiu cît se poate de devotat, ridicînd multe monumente în memoria mamei sale și chiar schimbînd denumirea lunii aprilie după numele ei. A construit un muzeu al cutremurului și a susținut turnarea unui film, *Copiii cutremurului*, care istorisea povestea unui băiețel ce dusesese o viață idilică pînă cînd dezastrul l-a lăsat fără părinți. Personajul a fost parțial inspirat de copilăria președintelui, dar filmul nu a fost proiectat niciodată după ce Niiarov a ieșit furios în timpul unei vizionări private pentru că poporul turkmen nu era reprezentat într-o lumină suficient de eroică.

Tangshan

În 1976, un alt cutremur a dat bătăi de cap unui alt regim comunist, care a refuzat, de asemenea, ajutorul extern. De această dată, victimele au fost cei 1,6 milioane de locuitori ai orașului Tangshan, o localitate industrială dens

populată, aflată la aproximativ 160 de kilometri sud-est de Beijing. În Tangshan era unul dintre cele mai mari complexe de exploatare minieră din China, iar pe multe dintre coșurile imense de fum din oraș stătea scris îndemnul președintelui Mao Zedong: „Fiți pregătiți pentru război și dezastre naturale”.

Era „anul dragonului”, considerat nenorocos de mulți chinezi. În luna ianuarie, Zhou Enlai, cel mai în vârstă om de stat din China comunistă, decedase. Apoi, șase luni mai târziu, au început să se întâmple lucruri ciudate. Apa din puțuri urca și scădea sau din fântâni ieșeau gaze. Animalele au început să se agite, găinile refuzau să mănânce, câinii lătrau neîncetat, iar caracii aurii săreau din acvarii.

În cele din urmă, la ora patru fără un sfert, în dimineața zilei de 28 iulie, China a fost lovită de cel mai distrugător cutremur din ultimele patru secole. Seismul s-a produs direct sub orașul Tangshan, iar în doar 20 de secunde, 51 de kilometri pătrați din oraș erau transformați în moloz. Oamenii au fost azvîrlîți în aer, clădirile s-au prăbușit, șinele de tren s-au curbat și cratere mari s-au deschis la suprafața pământului. Un supraviețuitor a spus că pământul era „ca un ocean, totul se mișcă”. Cei mai mulți oameni dormeau, fiind o noapte de vară înăbușitoare. Ho Shu-shen, un ofițer superior de poliție, a fost trezit de soția lui. A auzit un zgomot ce semăna cu cel făcut de un marfar care trece pe sub pământ, apoi „podeaua a început să se smucească în sus și-n jos”. Casa lui s-a prăbușit: „Timp de două sau trei minute, nu s-a auzit nici un sunet. Apoi am auzit oamenii care strigau pretutindeni în întuneric”. Ho a reușit să-și salveze soția și trei fii, dar fiica sa de 14 ani a murit. Împreună au salvat 19 vecini și s-au organizat într-o echipă de salvare. Apoi, Ho s-a repezit spre orașul lovit de cutremur, îmbrăcat doar cu lenjeria intimă, dar agitănd în mână un pistol. El și fiii lui au înființat o secție de poliție pentru situații de urgență și au arestat câțiva tâlhari în zilele

ce au urmat, închizându-i în celule improvizate.

Meng Jiahua lucra în schimbul de noapte într-una din minele de cărbune, când a simțit că pământul începea să se cutremure în jurul lui. Îngroziți, el și minerii de lângă el au fugit către suprafață. Ajunși afară, au rămas uluiți: „În jur, tot ce vedeai era în ruine. Cei vii erau înșirați pe o parte a drumurilor, iar cadavrele, pe cealaltă parte”. În mod bizar, a spus el, aproape nici unul dintre minerii care lucraseră în subterane nu fusese ucis. Rapoartele oficiale confirmă acest fapt: deși trei sferturi dintre puțurile minei au fost avariate, au pierit doar 13 mineri din 15.000. Unii aveau să supraviețuiască timp de 15 zile sub pământ, fără mîncare sau apă curată. Când au fost scoși la lumină, credeau că fuseseră blocați doar trei-patru zile, dar trupurile lor spuneau adevărul – erau numai piele și os, fiecare pierzînd pînă la 20 de kilograme.

Ziarul oficial al Partidului Comunist, *Cotidianul poporului*, a publicat o poveste înălțătoare, menită a ilustra perfect maxima oficială conform căreia „Orice dezastru natural de proporții poate fi învins sub călăuzirea președintelui Mao”. După cutremur, Che Cheng-min, un membru din Comitetul Central al Partidului Comunist, se tîra cu greu, încercînd să iasă de sub ruinele casei sale dărîmate, cînd și-a auzit fiul și fiica strigîndu-l: „Tată, vino repede și salvează-ne”. Dar cînd dădea să încerce să-i salveze, Che a auzit un alt strigăt de ajutor care venea dinspre casa lui Chiu Kuang-yu, secretarul filialei Partidului Comunist din localitate. Ce trebuia să facă în acel moment, cînd se confrunta cu o dilemă atît de cumplită? Pentru un adevărat membru de partid, nu era nici urmă de îndoială: „Fără să șovăie cîtuși de puțin, Che i-a spus soției: «Mai întîi îl voi salva pe bătrînul Chiu»”. În timp ce pământul încă se mai cutremura, i-a scos de sub dărîmături pe secretarul de partid și pe ai săi. „Dar ce s-a întîmplat cu copiii tăi?”, l-a întrebat Chiu cînd a ieșit. „Să nu ne îngrijorăm din pricina lor”, i-a răspuns Che. „Tu ești secretarul comitetului de partid din cartier și nu ai

timp de pierdut. Du-te imediat să organizezi operațiunile de salvare”. Doar după aceea Che și-a permis să se întoarcă acasă. Când a sosit, după cum relatea *Cotidianul poporului*, „și-a găsit cei doi copii morți. Dar nu a simțit nici remușcare, nici durere. În interesul oamenilor din vecinătate și în interesul majorității, nu a ezitat să-și sacrifice propriii copii”.

Nu se știe dacă toată lumea a acționat în virtutea aceleiași corectitudini ideologice. Sigur este însă că mulți dintre cei care supraviețuiseră cutremurului inițial au fost prinși sub clădirile dărâmate și uciși de o replică ce s-a produs după 15 ore, deși se spune că unii au supraviețuit chiar și o săptămână sub dărâmături. S-a estimat că, în Tangshan, 95% dintre instituțiile oficiale și 80% dintre fabrici au fost grav avariate. Întrucât nu se considerase că regiunea ar fi predispusă la cutremure, puține clădiri fuseseră construite pentru a face față unui seism. Cutremurul a năruit unele clădiri mai vechi din Beijing, unde au murit aproximativ 100 de oameni, iar pagube însemnate s-au produs și la Tianjin, pe atunci al treilea oraș al Chinei ca mărime, aflat la 97 de kilometri depărtare.

Armata chineză a organizat o imensă operațiune de salvare. Din avioane s-au aruncat alimente, îmbrăcăminte și provizii de medicamente, iar în mai puțin de două săptămâni 100.000 de soldați au ajuns la locul cataclismului, pe lângă 30.000 de cadre medicale și 30.000 de lucrători din domeniul construcțiilor. În China există o legendă ce spune că fiecare cutremur de pământ poate fi un semn că dinastia aflată la conducere e pe cale să fie răsturnată, așa că presa oficială a tratat subiectul cu foarte multă grijă. În primele 24 de ore, știrile au lipsit cu desăvârșire. Apoi, Comitetul Central al Partidului Comunist a spus doar că seismul „pricinuisе pierderi foarte mari de vieți omenești și bunuri”. În ianuarie 1977, *Ziarul de dimineață din sudul Chinei*, care apărea la Hong Kong, a citat un document al Partidului Comunist despre care pretindea că ar fi fost „secret”, în care se menționa că

muriseră 655.237 de persoane, și abia doi ani mai târziu guvernul chinez a făcut publică o așa-zisă cifră reală a victimelor – 242.000 –, deși, în continuare, mulți cred că numărul real a fost mult mai mare.

Au avut loc dezbateri aprinse legate de întrebarea dacă populația orașului Tangshan ar fi putut fi avertizată înainte de dezastru. Oamenii de știință chinezi dezvoltaseră un sistem de prevestire a cutremurelor bazat pe monitorizarea comportamentului animalelor și a schimbării nivelului și temperaturii apei din fântîni, sistem ce fusese utilizat cu succes în anul precedent pentru a anticipa un seism de proporții din provincia Liaoning, unde au fost salvate multe vieți. În districtul Qianlong, la 64 de kilometri de Tangshan, autoritățile ascultaseră avertismentele seismologilor din acea zonă și solicitaseră oamenilor să doarmă afară. Acolo au fost mult mai puține victime decît în Tangshan, deși multe clădiri au fost distruse.

La șase săptămîni după cataclism, președintele Mao a murit, iar așa-numita Bandă a Celor Patru a pus la cale o tentativă neizbutită de a prelua puterea. Într-adevăr, orînduirea politică se clătina. Timp de trei ani, autoritățile s-au străduit să găsească cea mai bună soluție, înainte de a decide că orașul Tangshan trebuia să fie reconstruit. A fost nevoie de zece ani pentru a ridica un oraș nou, cu străzi mai largi și clădiri mai solide.

Valuri seismice

„Tsunami” este un cuvînt de origine japoneză ce înseamnă „val din port”. Valurile seismice pot fi provocate de erupțiile vulcanice și de cutremure care au loc pe uscat sau de fenomene similare care se produc sub mare, generînd valuri de pînă la 200 de kilometri lungime care pot avansa cu o viteză de peste 800 de kilometri pe oră. În mijlocul oceanului, aceste valuri sînt de obicei doar puțin mai înalte de o jumătate de metru, ceea ce le face aproape de neobservat, dar volumul de apă pe care îl transportă este imens. Valurile devin distrugătoare cînd lovesc un port sau un litoral, iar apa înaintează și se retrage de pe mal cu o forță catastrofală, ca și cînd ar fi agitată într-un pahar imens.

Marele tsunami din 365

Unul dintre cele mai mari dezastre care au afectat vreodată Imperiul Roman a lovit devreme, în dimineața zilei de 21 iulie 365 d.Hr., cînd un cutremur ce s-a produs sub Marea Mediterană a provocat un val seismic deosebit de violent. Istoricul roman Ammianus Marcellinus, contemporan cu evenimentele, scria: „Marea a fost împinsă înapoi, iar apele ei s-au îndepărtat... încît în abisul adîncimilor dezvăluite astfel oamenii au văzut multe soiuri de vietăți marine care rămăseseră prinse în mîl; și munți înalți

și văi adânci pe care mama natură le ascunsese în adâncurile nemărginite”. Apoi, apele care se retrăseseră atît de mult au revenit brusc, cu o forță înspăimîntătoare: „Ca și cînd ar fi fost înciudată din pricina acestei retrageri forțate, marea clocotitoare s-a ridicat... s-a năpustit cu putere asupra insulelor și întinderilor mari de uscat și a năruit nenumărate clădiri”. Erau niște „fenomene oribile... care nu ne sînt povestite nici de mituri, nici de istoria adevărată”. Sfîntul Ieronim, învățatul creștin, a descris totul în termeni apocaliptici: părea „ca și cînd Dumnezeu ne amenința cu un al doilea potop sau ca și cînd toate lucrurile se întorceau la haosul originar”.

Unul dintre locurile cel mai grav afectate a fost Alexandria, orașul fondat cu 600 de ani înainte de către Alexandru cel Mare, care devenise un centru academic de notorietate mondială. Aici și-a scris Euclid celebrul tratat de geometrie, calculînd pentru prima dată circumferința Pămîntului, și tot aici Cleopatra și-a sedus iubiții. Farul din Alexandria era una dintre cele șapte minuni ale lumii, iar biblioteca orașului era una dintre cele mai mari din lume. Timp îndelungat, acesta a fost cel mai important oraș din imperiu, cu excepția Romei. Ammianus a spus că „multe mii de oameni” s-au înecat și „corăbii mari au fost azvîrlite pe acoperișuri de furia valurilor, iar altele au fost aruncate la trei kilometri depărtare de țărm”. Farul și biblioteca au rezistat (deși amîndouă aveau să fie distruse mai tîrziu), dar se crede că aproximativ 50.000 de persoane au murit în oraș și în alte regiuni ale Egiptului. S-au produs stricăciuni și pe coasta Greciei, precum și în Sicilia, Dalmația, Libia și Cipru. Se crede că epicentrul a fost aproape de insula Creta, unde multe orașe au fost distruse, dar legenda spune că orașul grec Epidaurus, celebru pentru amfiteatrul său, a avut mai mult noroc. Pe cînd locuitorii săi stăteau înmărmuriți de groază privind valul care se apropia, Sfîntul Ilarion, un pustnic respectat, a făcut semnul crucii de trei ori în nisip și și-a întins mîinile către mare. Valul a șovăit, s-a domolit și s-a retras.

Lisabona

Era în ziua Tuturor Sfinților – 1 noiembrie – 1755. În Lisabona, oraș plin de viață cu 275.000 de locuitori și mîndrul, bogatul centru al marelui imperiu portughez, „nici că fusese o dimineată mai frumoasă decît aceea”, își amintea reverendul Charles Davy. „Soarele strălucea cu putere, întreaga boltă a cerului era cu desăvîrșire senină și limpede.” La ora zece și douăzeci de minute, el scria o scrisoare, cînd masa a început să tremure, ceea ce l-a mirat, pentru că vîntul nu adia cîtuși de puțin. În timp ce încerca să priceapă ce se petrecea, „întreaga casă a început să se zgîlțuie din temelii”. La început, a crezut că era din cauza trăsurilor care treceau pe strada aglomerată, dar apoi „de sub pămînt s-a auzit un zgomot ciudat și înspăimîntător, semănînd cu bubuitul îndepărtat al unui tunet”. În acel moment, preotul a înțeles ce se întîmpla. Cu șapte ani înainte, pe cînd era la Madeira, niște fenomene asemănătoare au fost primele semne prevestitoare ale unui cutremur, deși, din fericire, seismul nu a făcut pagube mari atunci.

Pe cînd Davy se întreba dacă era mai bine să rămînă în casă sau să iasă, orice speranță că seismul ar fi putut fi la fel de slab precum cel din Madeira i-a fost spulberată cînd s-a auzit „o trosnitură îngrozitoare, ca și cînd toate clădirile din oraș s-ar fi năruit în același timp”. Nivelurile superioare ale clădirii în care se găsea s-au prăbușit și, în apartamentul său aflat la etajul întîi, reverendul se temea că va fi zdrobit sub dărmături, pe cînd pereții se legănau „în toate direcțiile în cel mai înspăimîntător chip, crăpîndu-se din loc în loc; de peste tot cădeau pietre mari din spărturi”. Sufocîndu-se din pricina prafului, Davy a rămas cufundat într-o beznă aproape desăvîrșită. Afară, oamenii ieșeau în fugă din bisericile în care candelabrele se balansau ameninșător. Credincioșii din catedrală și din biserica alăturată, dedicată Sfințului Anton, au căzut în genunchi, rugîndu-se în plină stradă. În mod

uimitor, rugăciunile au părut să aibă efect: pământul nu s-a mai cutremurat, dar, întrucît era ziua Tuturor Sfinților, în biserici erau aprinse chiar mai multe lumînări decît de obicei. Unele s-au răsturnat și au iscat incendii, în timp ce, pretutindeni în oraș, focurile aprinse în bucătării au sporit incendiul. Negustorii au încercat să-și salveze mărfurile, cărîndu-le într-o piață mare din apropierea fluviului Tajo, dar astfel nu au făcut decît să alimenteze și mai mult focul.

Davy a hotărît că cea mai bună alegere era să se îndrepte spre fluviu, unde a găsit „o mulțime enormă de oameni de ambele sexe și de toate rangurile și condițiile sociale”. Erau acolo înalte fețe bisericești cu veșminte purpuri, preoți „care fugiseră de la altar în odăjdiile sacerdotale, în mijlocul oficerii liturghiei”, și doamne „pe jumătate îmbrăcate, unele fără pantofi”. Toți „se rugau în genunchi, avînd întipărită pe chipuri teroarea morții, toți se loveau cu pumnii în piept și strigau neîncetat: *«Miserecordia meu Dios!»*”. Pe cînd se rugau, a avut loc o replică a cutremurului. A fost mai puțin violentă, dar multe clădiri șubreze de primul seism s-au surpat acum. Biserica Sfîntul Anton și o mare parte din catedrală s-au năruit, îngropînd mulți oameni sub dărîmături. În mijlocul orașului au apărut șanțuri late de 4,5 metri, pe cînd tot mai mulți oameni strigau „*Miserecordia!*”. Un martor ocular portughez a spus că pământul se mișca asemenea „valurilor mării în furtună”.

Dar ce era mai rău abia urma. Davy a auzit pe cineva strigînd: „Vin apele mării, sîntem pierduți cu toții!”. S-a uitat la Tajo și a văzut că fluviul „se înălța și se umfla în modul cel mai inexplicabil, pentru că vîntul nu sufla deloc. Într-o clipă, la distanță mică, și-a făcut apariția un noian de apă, ridicîndu-se aidoma unui munte. Se apropia spumegînd și mugind și se repezea spre țarm atît de tumultuos, încît am fugit imediat, ca să scăpăm cu viață”. Mulți oameni au fost luați de ape, dar Davy a scăpat ca prin urechile

acului, reușind să se agațe de o grindă prăbușită la pământ, pînă cînd apa s-a retras „la fel de rapid precum sosise”. Neștiind ce să mai facă, s-a îndreptat din nou spre zona din care venise, din apropiere de biserica Sfîntul Pavel.

Pe drum, vedea „corăbiile răsturnîndu-se și zgîlțîindu-se ca și cînd ar fi fost prinse de o furtună aprigă; unele aveau parîmele rupte și erau purtate spre celălalt mal al fluviului Tajo; altele erau învîrtite pe loc cu o repeziciune incredibilă; cîteva bărci mari au fost întoarse cu carena în sus”. Oamenii care se urcaseră în bărci au fost „înghițiți pe loc de o bulboană și nu au mai reapărut la suprafață”. Valul seismic înalt de 15 metri a demolat un debarcader nou construit, ucigînd oamenii care se refugiaseră acolo. Cînd Davy a ajuns la biserica Sfîntul Pavel, aceasta era dărîmată, iar el a simțit un alt cutremur, mai puțin violent decît primele două, dar suficient de puternic încît să pună marea în mișcare din nou. Din fericire, acum se afla pe teren mai înalt și apa i-a ajuns doar pînă la genunchi, dar se învolbura îngrijorător, așa că s-a îndreptat spre monetărie, despre care știa că era solid construită. Clădirea ar fi trebuit să fie păzită de un detașament de soldați, dar singurul care nu fugise din post era un tînăr ofițer de vreo 18 ani. Un alt supraviețuitor, un negustor englez pe nume Braddock, a descris străzile pline acum de victime care strigau după ajutor cu „spinările sau șoldurile rupte, alții [cu] pietre mari pe piept”.

La căderea întinericului, scria Davy, ardeau incendii în „cel puțin o sută de locuri diferite”, iar flăcările erau atît de puternice, încît puteai citi la lumina lor. Focul a distrus „tot ce cruțase cutremurul”. Oamenii erau atît de abătuți și de îngroziți, încît puțini au încercat să-și salveze obiectele personale. Majoritatea priveau în gol, „amuțiți de durere”. Incendiile aveau să continue timp de șase zile, distrugînd pînă la 85% din oraș, inclusiv numeroase biserici, precum și Palatul Patriarhal, sediul Inchiziției, 30 de abații și zeci de mănăstiri de maici. Pe de altă parte, cartierul în care se aflau

bordelurile a scăpat neatins. Clădirea operei, proaspăt inaugurată, deschisă publicului cu numai șase luni înainte și numită, în mod ironic, „Opera Phoenix”, a fost făcută una cu pământul. Palatul Ribeira, reședința regelui, a fost distrus, odată cu biblioteca sa de 70.000 de volume și cu picturile lui Tițian, Rubens și Correggio. Arhivele regale, în care erau păstrate documentele inestimabile ale călătoriilor lui Vasco da Gama și ale altor mari exploratori portughezi, au fost și ele pierdute. Peste 40 de locuințe ale aristocraților și depozite pline de mătăsuri și mirodenii au fost mistuite de foc. Cel mai mare spital al Lisabonei a fost distrus și sute de pacienți au murit arși. În total, 17.000 de case din oraș au fost distruse și nu mai puțin de 90.000 de persoane au murit.

Se pare că seismul a avut epicentrul în largul Oceanului Atlantic, iar același cutremur a făcut pagube mari și în regiunea Algarve și în tot sudul Portugaliei. Se spune că aproape 10.000 de oameni ar fi pierit în Maroc atunci când o falie imensă s-a căscat în mijlocul unui sat de pe coastă. Oamenii și-au pierdut viața și în Spania și Gibraltar, iar un val înalt de șase metri a fost văzut de cealaltă parte a Atlanticului, în Antilele Mici, iar unul măsurînd trei metri a ajuns pe coasta sudică a Angliei. Replicile cutremurului au continuat un timp și, în 21 decembrie, peste 300 de oameni au murit odată cu prăbușirea mai multor case și revărsarea fluviului Tajo.

Regele Portugaliei abia scăpase de cataclismul din ziua Tuturor Sfinților, întrucît părăsise orașul în zori de zi, după ce fusese la liturghie. Mult timp după aceea, i-a fost teamă să mai locuiască într-o clădire, așa că și-a amenajat curtea într-un imens complex de corturi și foișoare. L-a însărcinat pe prim-ministrul său, marchizul de Pombal, să aibă grijă de lucrările de reconstrucție. În mijlocul ruinelor, Pombal și-a transformat trăsura în birou și s-a hrănit numai cu supa pe care i-o aducea soția lui. Imediat ce flăcările s-au stins, el a trimis echipe pentru a strînge de pe străzi zecile de mii de

cadavre și a convins Biserica să-și dea acordul ca acestea să fie înmormântate în mare, pentru a reduce riscul apariției molimelor. A pus să fie spânzurați peste 30 de tâlhari în locuri vizibile din orașul ruinat, lăsându-le cadavrele să se legene în bătaia vântului, și a postat soldați în jurul Lisabonei spre a-i împiedica pe bărbații în putere să fugă. Apoi, i-a obligat să muncească și să facă curățenie. De asemenea, a rechiziționat cerealele de pe corăbiile portugheze și de pe cele străine și i-a silit pe negustori să le vândă la prețurile valabile înainte de ravagiile făcute de valul seismic. Au fost ridicate corturi și colibe pentru cei rămași fără adăpost și s-au înființat imediat cantine ale săracilor. Cu o viteză-record, s-au construit cuptoare, pentru a furniza cărămizi în mod constant, și vasele au fost trimise în toate colțurile imperiului să ducă vestea că Lisabona era în continuare deschisă activităților comerciale. Pombal a încercat să convingă clericii să nu mai repete întruna că dezastrul ar fi reprezentat o pedeapsă divină, dar aceștia s-au bizuit pe rege, pe care l-au făcut să meargă desculț în fruntea unei procesiuni de penitență.

Pombal a proiectat o nouă Lisabonă, cu piețe mari și bulevarde lungi. Prototipuri ale clădirilor au fost testate punând soldații să mășăluiască în jurul lor, în încercarea de a reproduce efectele unui cutremur. Iezuiții au încercat să împiedice reconstruirea orașului, susținând că dezastrul era o pedeapsă divină, și, după moartea regelui, Pombal a fost demis și izgonit din oraș. Dar, pînă la urmă, tot el a învins. În prezent, eleganta capitală ne amintește de el și, în vârful unui soclu înalt, statuia sa este una dintre cele mai importante monumente ale orașului.

Orașele de pe coasta provinciei japoneze Sanriku erau aglomerate în ziua de 15 iunie 1896, când oamenii celebrau o sărbătoare șintoistă. Pe la șapte și jumătate seara, sub pământ s-a auzit un hure profund. Nu a produs prea multă îngrijorare, întrucât activitatea seismică era un lucru obișnuit în acea regiune, dar oamenii nu și-au dat seama că auzeau un cutremur cu epicentrul la 140 de kilometri depărtare, sub ocean. Acesta avea să stîmească un val seismic la fel de cumplit ca acela din 1293, care omorîse peste 20.000 de persoane din regiune, sau ca altul din 1703, care a făcut, probabil, 100.000 de victime.

La 20 de minute după ce au început trepidațiile, apa s-a retras brusc de lîngă mal, lăsînd peștii să se zbată în mîl. Bărcile au fost smulse din locurile în care erau ancorate și luate de apă, în timp ce departe, deasupra mării, s-a auzit o bubuitură puternică. Unii au crezut că era zgomotul făcut de o furtună care se apropia; alții au spus că era un banc imens de sardine; iar un soldat bătrîn a crezut că era o bubuitură de tun și s-a înarmat pentru a da piept cu inamicul. Mai tîrziu, când trupul său zdrobit a fost găsit, încă strîngea în mînă sabia.

Ceea ce auziseră toți acești oameni era de fapt un zid de apă înalt de aproape 30 de metri care se năpustea spre țărm cu o viteză înspăimîntătoare. În urma lui au rămas doar cîțiva supraviețuitori. Conform ziarului *The Times*, Kamaishi, un orașel de pe coastă, a fost „practic șters de pe fața pămîntului” în mai puțin de două minute. Din peste 1.200 de case, doar 140 au rămas în picioare, iar 4.700 de persoane au murit. În Yamada, dintre cei 4.200 de locuitori au pierit 3.000. În Hongo, un grup de bătrîni care plecaseră să joace *go* pe culmea unui deal ce dădea spre mare au fost singurii care au scăpat. În alt sat, au supraviețuit numai bebelușii. Părinții lor au fugit de ape și i-au lăsat pe un teren mai înalt, după care s-au întors pentru a-i salva pe copiii mai mari, încercare ce le-a fost fatală. Un alt bebeluș a

supraviețuit în mod uluitor după ce a fost luat de ape și dus în largul mării pe o rogojină. Cinci copii au scăpat urcându-se pe grinda unui acoperiș. Mama și tatăl lor au murit. Un copil de opt ani care a reușit să se agațe de o stîncă a fost singurul supraviețuitor dintr-o familie cu zece membri.

Pescarii care plecaseră în largul mării nu au observat nimic neobișnuit, dar cînd au pornit spre casă au început să descopere resturile și cadavrele care pluteau pe apă. Un grup de pescari dintr-o barcă au crezut că văd un pește mare, dar, cînd l-au tras în barcă au descoperit că era un copil încă viu. O altă barcă a luat la bord trei copii, printre care și copilul unui membru al echipajului. Cînd s-au întors, mulți pescari și-au găsit casele distruse și cadavrele soțiilor și copiilor plutind pe apă. Valul a lovit coasta pe o lungime de 273 de kilometri, măturînd peste 10.600 de locuințe și ucigînd mai mult de 27.000 de persoane. Un corespondent al revistei *Harper's* nu a găsit nici un om viu în timpul unei drumeții în care a străbătut 50 de kilometri de-a lungul coastei. Zile întregi după aceea, „duhoarea covîrșitoare a morții și fumul rugurilor funerare” domneau pretutindeni.

The Times a fost îngrozit de repeziciunea cu care s-a produs dezastrul: „În cazul inundațiilor, cicloanelor sau chiar al cutremurelor, se înregistrează fenomene neplăcute cu un caracter mai mult sau mai puțin continuu și o luptă mai mult sau mai puțin continuă împotriva forțelor distrugătoare. Dar, în cazul unui val seismic, o singură lovitură copleșitoare desăvîrșește calamitatea într-o clipă”.

Sanriku avea să fie lovit de un alt tsunami în 1933, dar un avertisment venit în ultima clipă a făcut ca numărul victimelor să nu depășească 3.000.

Valul seismic din a doua zi de Crăciun

Cel mai distrugător val seismic din istorie a lovit în 26 decembrie 2004. Totul a început dimineața, chiar înainte de ora opt, cu un cutremur imens ce s-a produs sub Oceanul Indian, avînd epicentrul nu departe de insula Simeulue, la aproximativ 160 de kilometri distanță de insula Sumatra. Atingînd 9,3 grade pe scara Richter, acesta a fost al doilea dintre cele mai mari seisme înregistrate vreodată. De asemenea, a fost unul dintre cele mai lungi, întrucît a durat zece minute. Pe o distanță de aproape 1.600 de kilometri, falia s-a deplasat cu circa 15 metri, împingînd în sus fundul mării, dislocînd 30 de kilometri cubi de apă și declanșînd valuri cu efect devastator care au ajuns pînă în Mexic, Chile și Arctica.

Din 1948, în „Cercul de foc al Pacificului” exista un sistem de avertizare cu privire la valurile seismice, însă nu și în Oceanul Indian, astfel că majoritatea victimelor au fost luate prin surprindere. Așa cum se întîmplă atît de des, primul semn care indica venirea unui val seismic a fost faptul că marea s-a retras în mod dramatic, lăsînd peștii să se sufocă în mîl, iar înotătorii trezindu-se năuciți pe uscat. Apoi, cînd valul s-a dezlănțuit, cei care au scăpat de înec au riscat să fie zdrobiți sau străpunși de tonele de resturi. Valurile au distrus totul în calea lor: de la stațiunile turistice aglomerate din Thailanda și pînă la satele izolate de pescari din Indonezia și Sri Lanka.

Primul val a lovit Indonezia la mai puțin de 15 minute după cutremur, ridicîndu-se pînă la aproape 30 de metri înălțime în provincia Aceh din Sumatra, dar altele au continuat să facă ravagii în următoarele șapte ore. Ziduri de apă s-au izbit de coastele din Malaysia, Myanmar, Thailanda, Bangladesh, Sri Lanka, India și chiar din Somalia, la peste 7.200 de kilometri depărtare, unde au pierit 176 de persoane, iar 50.000 au rămas fără adăpost. În Africa de Sud s-au înregistrat opt decese, iar portul Durban a trebuit să fie închis. „Paradisuri tropicale” aflate la altitudine joasă precum

Maldivele și insulele Andaman și Nicobar au fost practic inundate, în timp ce porțiuni mari din Asia și din estul Africii s-au transformat brusc, schimbându-și culoarea din verde luxuriant într-un cafeniu mocirlos.

Printre puținii care au reușit să se îndepărteze de regiunile de litoral la timp, evitînd dezastrul, au fost și locuitorii insulei Simeulue. Legendele din zonă povesteau că, în 1907, acolo avusese loc un tsunami, iar acum oamenii au fugit spre centrul insulei, către dealuri, în momentul în care au simțit că pămîntul se cutremura. O fetiță de zece ani din Marea Britanie venită în vacanță la Phuket, în Thailanda, care învățase la orele de geografie despre valurile seismice, a înțeles pericolul cînd oceanul s-a retras. Împreună cu părinții ei, ea a răspîndit vestea și mulți oameni au fugit de pe plajă la timp. În Kamala Bay, un profesor din Scoția și-a dat și el seama ce se întîmpla și a călăuzit un autobuz plin cu turiști și localnici spre o zonă sigură, aflată la înălțime.

Majoritatea oamenilor din zonele afectate nu au fost la fel de norocoși. Printre numeroasele pagube de proporții provocate de tsunami s-a numărat și cel mai grav accident feroviar din istorie. Întrucît era o zi de sărbătoare atît pentru budiști, cît și pentru creștini, cel mai popular tren pentru turiști din Sri Lanka, „Regina mării”, era ticsit de călători cînd a plecat din Colombo către orașul Galle, aflat spre sud, la ora șapte și jumătate dimineața. Printre pasageri erau mulți copii. Două ore mai tîrziu, trenul a fost oprit de un val gigantic în satul Peraliya, aflat la malul mării. Cînd s-a oprit, în timp ce apa creștea, agitată, în jur, sute de localnici s-au urcat în tren, în speranța că îi va duce într-un loc sigur. Alții s-au așezat în spatele celor opt vagoane, crezînd că vor fi apărați dacă aveau să vină alte valuri. În schimb, un zid de apă înalt de șase metri a răsturnat vagoanele, izbindu-le de copacii și casele care străjuiau linia ferată, și i-a zdrobit pe cei care se adăposteau în spatele lor, transformînd șinele într-o încîlcitură de metal. Cînd apa mării a început să

inunde vagoanele, un patron de restaurant în vîrstă de 62 de ani a fost despărțit de fiul și de fiica lui. Timp de 45 de minute a rămas blocat, convins că aceștia aveau să moară: „Dar ne-am rugat dumnezeului nostru și asta m-a ajutat să ajung pînă la un geam și să ies”. Și-a găsit fiul și fiica și împreună au înaintat cu greu trei kilometri spre o zonă mai înaltă, unde erau în siguranță. Un turist israelian a fost blocat în întunericul unui vagon inundat: „Mi-am ținut respirația. Mă gîndeam: acum voi muri”. Cînd trenul s-a răsturnat din nou, apa s-a scurs și el a scăpat, croindu-și drum spre lumină.

Inițial, serviciile de urgență din Sri Lanka au fost copleșite de proporțiile valului seismic; timp de cîteva ore, nici măcar nu au știut unde era trenul. Apoi, vagoanele avariate au fost reparate dintr-un aparat de zbor. Zeci de răniți au decedat înainte ca salvatorii să ajungă la ei. Soția mecanicului de locomotivă a fost printre numeroasele rude îndurerate care s-au grăbit să ajungă la locul accidentului pentru a-i căuta pe cei dragi. Ea s-a plîns cu amărăciune: „Nimeni nu ne ajuta. A trebuit să-i gălesc trupul de una singură”. Fratele ei a tras cadavrul mecanicului afară din cabină și apoi l-au luat de acolo cu mașina lor.

Conform comunicatului autorităților, doar cîteva zeci de persoane din tren au supraviețuit și probabil că peste 2.000 și-au pierdut viața. Au fost găsite doar aproximativ 900 de cadavre, iar restul fie au fost luate de apă și au ajuns în mare, fie au fost recuperate de rude. Călugării budiști au îngropat zeci de victime într-un mormînt comun: „Doar atît am putut face”, a spus un călugăr care a îndeplinit ritualurile funerare pentru persoane decedate aparținînd mai multor confesiuni. „Cadavrele putrezeau. Le-am îngropat cum se cuvine.”

Peraliya a fost distrusă aproape în întregime, doar zece clădiri au rămas în picioare, dar orașul a fost reconstruit, iar linia ferată a fost reparată. La un

an după dezastru, conductorul care lucra în acel tren a revenit la serviciu, pe același traseu.

Probabil că nu vom afla niciodată numărul total al victimelor făcute de valul seismic în a doua zi de Crăciun, iar estimările se ridică pînă la cifra de 310.000, dar, în prezent, Organizația Națiunilor Unite estimează că au fost aproximativ 230.000 de victime. Sumatra a pierdut 94.000 de locuitori; Sri Lanka, peste 30.000; India, aproape 9.000, iar Thailanda, 6.000. Dintre cei uciși, 9.000 erau turiști străini, cei mai mulți provenind din țările nordice. În plus, 1,8 milioane de oameni au rămas fără adăpost. Organizațiile umanitare au anunțat că aproape o treime dintre cei uciși erau copii, iar Oxfam a precizat că, în anumite regiuni, majoritatea victimelor erau femei care așteptau pe plajă întoarcerea pescarilor.

Au fost și situații în care oamenii au supraviețuit în mod miraculos. Un copil suedez în vîrstă de doi ani răpit de valuri de pe o plajă din Thailanda a fost găsit de un cuplu de americani pe o șosea din apropiere de stațiunea Khao Lak, aproape nevătămat, avînd doar cîteva tăieturi și vînătăi. Mama lui nu a mai fost găsită niciodată, dar, în cele din urmă, copilul a fost redat tatălui, care a spus că încercaseră să se îndepărteze de hotel, dar abia parcurseseră vreo 20 de metri, cînd au văzut că venea valul, „dărîmînd stîlpi de telegraf și tot ce mai întîlnea în cale”. Un timp, a reușit să nu-și scape fiul din brațe, „dar în cele din urmă valul a fost prea puternic, așa că l-am scăpat și a fost luat de ape”.

Un tînar de 21 de ani a fost luat de un portcontainer după ce plutise 15 zile în largul Oceanului Indian. Fusese luat de apă pe cînd lucra pe un șantier din Aceh, aflat pe litoral. A spus că se hrănise cu nucile-de-cocos care pluteau pe apă, deschizîndu-le cu dinții. Apoi, la cinci săptămîni dupa tsunami, nouă supraviețuitori au fost găsiți în timp ce rătăceau prin jungla de pe insulele Nicobar, aparținînd Indiei.

Au murit 91 de cetățeni britanici, iar o anchetă privind decesele a înregistrat multe plângeri referitoare la faptul că oamenii nu au fost avertizați. Un supraviețuitor a declarat: „Nu s-a dat nici măcar un telefon... nici măcar n-a venit cineva cu o portavoce”. O femeie a cărei fiică de 23 de ani a decedat a spus: „Dacă fiica mea ar fi avut la dispoziție cinci minute, astăzi ar fi fost în viață”, dar unii experți au spus că un cutremur de o asemenea violență nu are loc decât o dată la 500 de ani și nimeni nu ar fi putut anticipa un seism de asemenea proporții în acea regiune.

Umanitatea în întregul ei a fost lăudată pentru răspunsul său prompt și generos. Jan Egeland, reprezentantul Organizației Națiunilor Unite însărcinat cu operațiunile de salvare, a spus: „Cred că întreaga lume a reacționat admirabil după tsunami”. Un grup de 90 de țări (cifă fără precedent), unele deloc bogate, au reacționat „eficient, rapid și energic”, dar Egeland a recunoscut că, în ce privește reconstrucția, obiectivele pe termen lung nu au fost îndeplinite la fel de bine. În Sri Lanka și Indonezia, tensiunea politică dintre guverne și insurgenți a împiedicat redresarea. În Aceh, la un an după dezastru, 150.000 de oameni încă mai locuiau în corturi și în alte adăposturi de urgență, iar pe întreg teritoriul Indoneziei jumătate de milion depindeau de rațiile de alimente distribuite prin Programul Alimentar Mondial. În Sri Lanka, aproximativ 80% dintre bărcile de pescuit din zonele afectate au fost avariate, iar pescarii nu și-au permis să le repare. Mulți au fost cazați în tabere provizorii departe de mare, fiind lipsiți astfel de mijloacele de subzistență. Organizațiile umanitare au menționat că s-au confruntat cu cel puțin 50 de situații în care soțiile pescarilor își vindeau un rinichi din disperare, adeseori pentru suma infimă de 600 de lire sterline.

Inundații

Potopul biblic

„În anul șase sute al vieții lui Noe, în luna a doua, în ziua a douăzeci și șaptea a lunii acesteia, chiar în acea zi, s-au desfășurat toate izvoarele adâncului celui mare și s-au deschis jgheburile cerului. Și a plouat pe pământ patruzeci de zile și patruzeci de nopți.” Și toți oamenii s-au înecat, mai puțin Noe, familia lui și animalele care au urcat, perechi-perechi, pe arca lui. Sau cel puțin asta susține Biblia.

Cum s-a întâmplat și în cazul atîtora dintre dezastrele ce aveau să urmeze, motivul invocat au fost păcatele omenirii: „Văzînd însă Domnul Dumnezeu că răutatea oamenilor s-a mărit pe pământ și că toate cugetele și dorințele inimii lor sînt îndreptate la rău în toate zilele”. Soluția divină a fost necruțătoare: „Pierde-voi de pe fața pămîntului pe omul pe care l-am făcut”. Așa că Dumnezeu l-a povățuit pe Noe să construiască o corabie pentru el, soția lui, cei trei fii ai lor și soțiile acestora, apoi „să intre în corabie din toate animalele, din toate tîrîtoarele, din toate fiarele și din tot trupul, cîte două, parte bărbătească și parte femeiască, ca să rămînă cu tine în viață. Din toate soiurile de păsări înaripate după fel, din toate soiurile de animale după fel și din toate soiurile de tîrîtoare după fel, din toate să intre la tine cîte două, parte bărbătească și parte femeiască, ca să rămînă în viață împreună cu tine”. Pămîntul a fost inundat timp de 150 de zile, apoi corabia lui Noe s-a

oprit „pe munții Ararat”. Dar au mai trecut încă cinci luni pînă cînd apele s-au retras suficient de mult încît pasagerii să poată debarca și să înceapă repopularea Pămîntului.

Această poveste s-ar putea dovedi utilă pentru a-i face pe enoriași să urmeze calea cea dreaptă, dar să fie oare mai mult decît un simplu mit? Chiar și inundațiile relativ minore lasă în urmă tone de mîl și aluviuni, prin urmare, orice potop de asemenea proporții ar fi trebuit să fi produs depuneri de proporții monstruoase. Dar în Israel săpăturile nu au găsit dovezi care să indice un potop nici măcar în așezări locuite de 10.000 de ani, cum ar fi Ierihonul.

Fascinant este faptul că mitul lui Noe nu este singular. Există de asemenea povești străvechi din Mesopotamia (Irakul din zilele noastre) care istorisesc că zeii au nimicit umanitatea printr-un potop. În epopeea lui Ghilgamesh, scrisă cu aproximativ 1.000 de ani înainte de cartea Facerii, zeul apelor îl avertizează pe Utnapiștim, înțeleptul rege al cetății Șuruppak, că va veni un potop îngrozitor și îi spune să construiască o barcă imensă pentru a se salva pe sine, pe ai săi și reprezentanți ai fiecărei specii de animale. După cum era de așteptat, potopul vine, iar regele și pasagerii vasului său scapă cu viață.

În anul 1929, arheologul britanic Charles Woolley a făcut senzație cu cartea sa *Ur of the Chaldees*, considerată a fi cea mai citită lucrare de arheologie publicată vreodată. Woolley, fiul unui preot, a găsit un strat de aluviuni lipsit de schelete omenești pe care l-a considerat a fi dovada unei inundații de proporții ce ar fi avut loc în jurul anului 3500 î.Hr. în orașul mesopotamian Ur, leagănul uneia dintre cele mai vechi civilizații ale lumii. Această inundație, credea el, a fost potopul biblic. Totuși, alți experți au spus că nu era decît una dintr-o serie de inundații produse de fluviile Tigru și Eufrat. Apoi, doi geologi americani au formulat o altă teorie: în jurul

anului 5600 î.Hr. a avut loc o mare inundație, probabil cu 700 de ani înainte de data pe care mulți o asociază potopului biblic, dar aceasta a avut Marea Neagră drept centru. Ei au afirmat că aici a fost inițial un lac cu apă dulce situat în interiorul continentului, care era considerabil mai mic decât marea cu apă sărată din prezent și care se afla probabil la 150 de metri sub nivelul Mării Mediterane. Apoi, un cutremur slab sau poate doar o perioadă de ploi îndelungate au făcut astfel încât Mediterana să se reverse dincolo de un baraj natural, în punctul în care se află în prezent strâmtoarea Bosfor. Apa s-ar fi năpustit spre Marea Neagră cu o forță de 200 de ori mai mare decât cea a cascadei Niagara. Oamenii de știință au estimat că inundațiile au durat aproximativ 300 de zile – asemenea potopului biblic –, timp în care apele au acoperit o regiune imensă, silind oamenii să fugă spre sud, către regiunile în care aveau să fie compuse diverse mituri diluviene.

În anul 2000, oceanograful Robert Ballard, care a descoperit epava *Titanicului* și o serie de epave celebre, a decis să cerceteze Marea Neagră, sperînd că va găsi dovezi ale potopului și poate chiar ceea ce ar mai fi rămas din arca lui Noe. Echipa lui credea că a găsit dovezi ce indică o inundație majoră, dar nu era nici urmă de vreo corabie. Deși Biblia spune că arca s-a oprit „pe munții Ararat”, mulți cred că nu este vorba chiar despre muntele Ararat, cel mai înalt vîrf din Turcia modernă. Cu toate acestea, de cînd muntele a fost escaladat pentru prima dată în 1829, exploratorii au căutat rămășițele arcei. În 1955, un francez a găsit cîteva fragmente de lemn la o altitudine de 4.267 de metri, dar entuziasmul s-a risipit cînd datarea cu carbon a stabilit că nu erau mai vechi de 1.300 de ani. Apoi, în anii 1990, s-a vehiculat zvonul că CIA ar fi fost în posesia unei fotografii ultrascrete făcute din spațiu în care era surprinsă o regiune neexplorată din apropierea muntelui și în care apărea o siluetă asemănătoare cu cea a unei corăbii în zăpadă.

Noe este considerat profet și de către musulmani, iar unii dintre ei cred că arca lui a fost găsită încă din 1908, când un contur asemănător celui al unei bărci a fost reperat pe un vîrf numit El Judi, la 32 de kilometri distanță de munții Ararat. În 1988, arheologul american Vendyl Jones, specializat în istoria religiilor, a investigat situl și a declarat: „Există dovezi importante ce sugerează că aceasta ar putea fi arca lui Noe”. Imediat, guvernul turc a declarat situl zonă importantă de interes istoric și chiar a marcat arca pe hărțile oficiale. Între timp, numeroși scriitori și cercetători creștini au organizat expediții acolo, iar unii declară că au găsit urme de lemn sau cuie, dar teoria a primit o lovitură serioasă în 1996, când un profesor din California a precizat că presupusa arcă este în realitate o formațiune stîncoasă naturală. În 2006 au fost făcute publice noi fotografii din satelit ale muntelui Ararat, în care credincioșii au pretins că disting o imagine mai clară a unei corăbii sub gheață. Scepticii spun că nu era nimic mai mult decît o iluzie produsă de lumină. Misterul dăinuie și în prezent.

Olanda

Se spune că „Dumnezeu a creat Pămîntul, dar Olanda a fost creată de olandezi”. Prin curajul, energia și ingeniozitatea sa, acest popor a smuls mării sute de kilometri pătrați. Dar a plătit pentru asta. În 11 noiembrie 1099, un flux deosebit de abundent s-a îmbinat cu o furtună violentă, producînd inundații în Olanda și Anglia. După cum relatează *Cronica anglo-saxonă*, „fluxul înainta repede, cu multă putere, și a făcut atîtea stricăciuni, încît nimeni nu-și amintea să se mai fi întîmplat ceva asemănător”. Se spune că ar fi murit în jur de 100.000 de oameni.

Au urmat și alte inundații majore. În 1212, se pare că s-au înecat 60.000 de persoane în regiunea din jurul golfului Zuiderzee, în mare parte situată sub nivelul mării, în timp ce după numai 16 ani se spune că numărul victimelor ar fi ajuns din nou la 100.000. După fiecare dezastru succesiv, olandezii au reacționat suflecându-și mînele și construind diguri de protecție și mai solide, dar aceasta a însemnat că inundațiile au continuat să provoace pierderi de vieți omenești.

În 16 ianuarie 1362, a survenit *Grote Mandrenke*, sau „Marele înec”, cînd o furtună extrem de puternică iscată în Oceanul Atlantic a produs inundații în Anglia, în Olanda, în nordul Germaniei și în sudul Danemarcei, făcînd cel puțin 25.000 de victime. Ziua de 5 noiembrie 1530 a fost supranumită „sîmbăta nefastă”, în care întăriturile de pămînt ce stăvileau marea s-au spart din nou și se estimează că s-au înecat 400.000 de persoane.

Poate că unele estimări ale numărului victimelor sînt exagerate, dar un climatolog contemporan a stabilit pe baza calculelor că între anii 1099 și 1570 au avut loc 30 de inundații de proporții care au distrus cel puțin 286 de orașe și sate și în care s-au înecat 1,5 milioane de persoane. Recent, în 1953, Olanda și estul Angliei au fost grav afectate din nou de inundații, care au înecat 1.850 de persoane.

Fluviul Galben

Fluviul Galben, Huáng Hé, după cum îi spun chinezii, este cel mai tulbure fluviu din lume. De-a lungul celor 4.630 de kilometri pe care îi parcurge înainte de a se vărsa în mare, el descarcă aproximativ 1,6 miliarde de tone de sedimente de culoare galbenă. Supranumit „năpasta Chinei”,

fluviul s-a revărsat de aproximativ 1.500 de ori în ultimii 3.000 de ani. Împărații din Dinastia Zhou, care au domnit între secolele al XII-lea și al III-lea î.Hr., au încercat să oprească inundațiile și au poruncit să fie sacrificate fecioare, care au fost aruncate în apele fluviului. Localnicii au încercat metoda mai practică a construirii unor diguri din nămol întărit cu mănunchiuri groase de tulpini de sorg, ridicate uneori la 12 kilometri depărtare de fluviu, pentru a încerca să-l țină sub control pe un culoar lat atunci când își ieșea din matcă. În secolul al XIX-lea d.Hr., aceste diguri aveau adeseori o înălțime de nouă metri și o lățime de 30 de metri la bază. Totuși, fiecare inundație făcea să crească nivelul culoarului, așa că, în ciuda tuturor eforturilor depuse de chinezi, de obicei, fluviul ieșea învingător.

În septembrie 1887, mulți au anticipat prăpădul. Plouase foarte mult, iar Huáng Hé se umfla, neprevestind nimic bun, dar funcționarul responsabil cu lucrările de îndiguire spunea că nu era momentul propice pentru a acționa. În dreptul unei meandre din apropiere de orașul Zhengzhou din provincia Henan, o porțiune a digului era deosebit de slăbită. Când apa a crescut, digul a cedat, în 28 septembrie. La început, spărtura nu avea decât aproximativ un metru, dar în curînd s-a lărgit, ajungînd să măsoare un kilometru, iar fluviul s-a revărsat în întreaga cîmpie din nordul Chinei. Au dispărut orașe întregi. Un vizitator american a declarat că a văzut o întindere de apă cît lacul Ontario – de peste 19.400 de kilometri pătrați. Conform unor estimări, inundația a acoperit în cele din urmă 130.000 de kilometri pătrați.

Restul lumii a aflat după mult timp veștile, dar în 12 noiembrie un corespondent al ziarului *The Times* scria: „Recent, Fluviul Galben a dovedit din nou că este numit pe drept cuvînt «năpasta Chinei»”. Apele sale au semănat moarte și distrugere „la o scară fără precedent”. Jurnalistul a auzit că autoritățile însărcinate să aibă grijă de digurile sparte fuseseră puse la stîlpul infamiei. În continuare, informațiile erau insuficiente, dar în februarie 1888,

În ziar a apărut o scrisoare trimisă de misionarii baptiști din nordul Chinei, care cereau ajutor. Scrisoarea spunea că se credea că muriseră „cîteva milioane de oameni” cînd sute de sate au fost luate de ape. Mulți oameni odinioară bogați erau sărmani acum, iar pe alte sute de mii îi păștea „pericolul iminent de a muri de foame”. Victimele păreau resemnate cu soarta lor, comportîndu-se cu o „docilitate mută, extrem de mișcătoare”.

Cînd, în cele din urmă, apele s-au retras, a devenit evident că cel puțin 1.500 de comunități fuseseră distruse și au urmat doi ani de foamete și molime. În ianuarie 1889, *The Times* a prezentat informații despre foametea care continua, remarcînd că „în ultimele 18 luni, China a avut parte numai de calamități”. Mulți chinezi au fost siliți să mănînce sorg de calitate inferioară, care era refuzat în mod normal de toată lumea, cu excepția celor extrem de săraci. S-a estimat că numărul celor uciși ar fi fost între 900.000 și 2,5 milioane, iar alte 3 milioane de oameni au rămas fără locuințe. Aceasta a fost, probabil, cea mai distrugătoare inundație din istoria lumii.

Fluviul Galben avea să se mai reverse de multe ori, provocînd inundații. În 1931, apele sale au acoperit 109.000 de kilometri pătrați și pînă la 140.000 de persoane s-au înecat, iar mult mai multe au murit din cauza foametei ce a urmat. Apoi, patru ani mai tîrziu, au pierit alte zeci de mii de oameni. Poate cea mai ciudată inundație cauzată de fluviu s-a produs în 1938. China era prinsă într-o luptă disperată pentru supraviețuire împotriva invadatorilor japonezi, care controlau partea de nord a țării (vezi capitoul 10 – „Masacrul de la Nanjing”). În primăvară, aceștia amenințau nodul de cale ferată de la Zhengzhou, de o importanță extrem de mare. Pentru Chiang Kai-shek, liderul naționaliștilor chinezi, în această situație disperată se impuneau măsuri disperate, așa că a făcut pasul ieșit din comun de a ordona generalului Shang Chen să dinamiteze digul de pe Fluviul Galben, aflat în apropierea orașului. Chiang a hotărît că era esențial să-i surprindă pe japonezi, așa că nu

a fost lansat nici un avertisment către milioanele de locuitori din zonă, care aveau să fie de acum în mare primejdie. Această tactică nu era nouă. În 1642, aproximativ 300.000 de persoane au fost omorâte când orașul Kaifeng, de pe malul sudic al fluviului, a fost inundat în mod deliberat (vezi capitolul 10 – „Cucerirea Chinei de către manciurieni”). Totuși, Shang a încercat să câștige timp, îngrijorat că trupele sale nu vor putea părăsi zona pentru a se pune la adăpost. Apoi, pe 11 mai, japonezii și-au făcut apariția brusc în zona spre care inginerii chinezi plănuiau să direcționeze inundația, iar generalul a considerat că nu mai putea trage de timp. În acea după-amiază, oamenii săi au creat o spărtură de 200 de metri la Huayuankou. Apa a început să se scurgă prin ea, iar pe la jumătatea după-amiezii îi inundase deja pe japonezii care avansau, înecând mulți soldați și împotmolind tancurile și tunurile în nămol. Curînd, apa a acoperit peste 54.000 de kilometri pătrați de teren și se estimează că i-a întîrziat pe japonezi cu trei luni. Dar pierderile suferite de țara apărută au fost imense: peste 4.000 de sate au fost distruse și între 500.000 și 900.000 de chinezi s-au înecat, drept pentru care aceasta a fost cea mai distrugătoare inundație produsă de om din istorie.

Johnstown

În 1885, un jurnalist care vizita orașul Johnstown din Pennsylvania îl descria ca fiind „nou, dezordonat și aglomerat, cu forfota produsă de fabricile și uzinele imense și agitația trenurilor care trec pe acolo încontinuu”. Rîurile Little Conemaugh și Stony Creek mărginesc orașul de o parte și de alta și se întîlnesc în capătul vestic pentru a forma rîul Conemaugh. Cel puțin o dată pe an, era foarte probabil ca rîurile să inunde străzile din cauza topirii rapide

a zăpezii sau a ploilor abundente. Uneori, apa ajungea pînă la nivelul ferestrelor de la parter, iar locuitorii orașului se repezeau spre casele lor pentru a-și salva bunurile. Primele cinci luni ale anului 1889 au adus 100 de zile de ploaie, iar în aprilie au fost zăpezi mari, astfel că rîurile au devenit și mai tumultuoase, și mai nedomolite decît de obicei. În după-amiaza zilei de 30 mai, a început să plouă ușor, dar seara, la ora zece, ploua cu găleata.

A doua zi, cînd apele au început să crească, majoritatea celor 25.000 de locuitori din Johnstown nu erau prea îngrijorați cînd s-au adunat la etajele superioare ale caselor, gîndindu-se că aveau să aștepte să treacă greul, așa cum făcuseră de multe ori pînă atunci, dar ei nu știau ce se întîmpla la South Fork, la 22 de kilometri în amonte de orașul lor. Acolo, se afla un baraj de pămînt considerat a fi cel mai mare din lume, măsurînd 22 de metri înălțime și 275 de metri lățime, care stăvilea lacul Conemaugh, cel mai mare lac artificial din țară, o întindere de apă de trei kilometri dată în folosință Clubului de Pescuit și Vînătoare din South Fork. În dimineața zilei de 31 mai, pîrîul care alimenta lacul se transformase într-un torent năvalnic, iar nivelul apei crescuse cu 60 de centimetri. Inginerul de proiect, John Parke, în vîrstă de 22 de ani și ocupînd de doar trei luni acel post, era îngrijorat de faptul că apa se scurgea prin crăpăturile din baraj, așa că a adunat un grup de muncitori, în încercarea de a curăța pietrișul care obtura principalul canal colector. Dar reprezentanții clubului se temeau deja că întreaga structură ar fi putut ceda.

Parke a hotărît să dea alarma, așa că și-a îmboldit calul și a galopat cît a putut de repede spre cătunul South Fork, aflat la doar trei kilometri depărtare de baraj, strigîndu-le tuturor să se îndrepte spre o zonă mai înaltă. Apoi a gonit spre turnul de semnalizare al căilor ferate din Pennsylvania și i-a cerut operatoarei, Emma Ehrenfeld, să trimită un mesaj telegrafic la Johnstown. Dar ajunsese prea tîrziu: apele umflate spulberaseră deja liniile de telegraf.

Cînd Parke s-a întors la baraj, o spărtură din centru se lărgea tot mai mult cu fiecare minut. În jurul orei trei și zece minute după-amiaza, sub privirile îngrozite ale reprezentanților clubului, muncitorilor și locuitorilor din South Fork, barajul s-a spart și 15 milioane de metri cubi de apă s-au revărsat în vale cu un muget care se auzea de la o depărtare de cîțiva kilometri. Proprietarul hotelului clubului de pescuit a povestit: „Apa părea să sară, abia atingînd pămîntul. S-a năpustit în salturi spre vale, vuind și mugind, măturînd tot ce întîlnea în cale”. Reverendul W.G. Brown de la biserica evanghelică „Frăția unită” din South Fork urmărea năvala potopului la nivelul coroanei copacilor și se ruga: „Doamne, ai milă de oamenii care locuiesc mai jos”. De la fereastra turnului feroviar de semnalizare, Emma Ehrenfeld a văzut ceva ce semăna cu un deal imens în mișcare. A luat-o la fugă, „fără să mă mai gîndesc să-mi iau pălăria sau orice altceva”. Patru cincimi dintre clădirile din South Fork au fost măturate de ape. A urmat Mineral Point, apoi Conemaugh. Ambele localități au fost devastate.

Expresul de New York aștepta să plece din gara de est a orașului Conemaugh, cînd Charles Richwood a văzut „un zid de apă clocotitor, ale cărui creste păreau înalte ca ale unui munte, ce a umplut întreaga vale și a luat pe sus tot ce i-a ieșit în cale”. Chiar înainte ca apa să le umple vagonul, a înșfăcat-o pe Edith, care îi devenise soție de doar cîteva ore, și s-au urcat amîndoi pe acoperișul acestuia. Dar apa i-a luat și i-a dus pînă cînd niște oameni care treceau pe lîngă ei plutind pe un acoperiș i-au tras afară din apă. Apoi, Richwood și-a dat seama că se îndreptau direct spre o fabrică de sîmă, ale cărei furnale explodau. Cei doi s-au prins de un buștean care plutea pe apă și au sărit de pe acoperiș, apoi au reușit cumva să devieze cursul bușteanului care se năpustea spre infern chiar înainte ca inundația să elibereze 100 de tone de sîmă ghimpată care a sfîșiat tot ce-i stătea în cale. În cele din urmă, cineva a sărit în apă și i-a împins spre mal.

Următoarea așezare expusă pericolului era pitorescul sat Woodvale, unde practic toate casele au dispărut, iar 300 de oameni au fost luați de torent. Când șuvoiul de apă a ajuns la Johnstown, era umflat de resturile pe care le purta. Un avocat din localitate a văzut „scînduri, copaci, resturi de tot felul” care înaintau spre el. A reușit să se urce pe acoperiș cu membrii familiei sale. Între timp, a spus un martor ocular, apele duceau vagoane de marfă încărcate cu „fier, vite și mărfuri de toate felurile” și locomotive „ca pe niște jucării”. Treizeci de vagoane, fiecare cîntărind pînă la 100 de tone, aveau să fie găsite mai târziu, sărîmate.

John Fenn își ajuta vecinii să mute mobila din calea inundației, despre care toată lumea credea că va fi una dintre cele obișnuite în Johnstown, cînd a văzut torentul care se apropia. A încercat să alerge înapoi în casă, dar a fost luat de ape și s-a pierdut. Înăuntru erau soția lui însărcinată și cei șapte copii care se agățau de ea: „Apa a inundat casa și ne-a ridicat pînă cînd capetele noastre au ajuns aproape să atingă tavanul”. Era întuneric și înăbușitor. „N-aș putea să spun în ce moment copiii s-au dat bătuți și s-au înecat”, a spus ea. „Ceea ce am simțit atunci, cînd trupurile celor șapte copii ai mei pluteau în întuneric în jurul meu, nu poate fi descris.” Doamna Fenn a supraviețuit, dar i-a întrebat pe salvatori: „Pentru ce să mai trăiesc?”. După cîteva săptămîni, a dat naștere unei fetei, dar și aceasta a murit.

Gertrude Quinn Slaterry, în vîrstă de șase ani, a fost luată de torent pe o „saltea udă, plină de mîl”. A văzut un acoperiș de care se agățaseră cam 20 de oameni și care plutea în direcția ei și a strigat, cerînd ajutor. Un bărbat a venit la marginea acoperișului în timp ce alții încercau să îl rețină, dar el s-a zbatut și a scăpat, apoi a sărit în apă, după care a dispărut. Gertrude i-a văzut capul reapărînd preț de o clipă, apoi dispărînd din nou. În cele din urmă, omul a ajuns la saltea și s-a urcat pe ea: „I-am cuprins gîtul cu ambele brațe și m-am agățat de el, strîngîndu-l cît puteam de tare. Alunecam la vale

împreună... pe fundalul scrîșniturilor, scrîșniturilor, gîlgîiturilor și plescăiturilor”. Salvatorul ei era un bărbat pe nume Maxwell McCachren. Valurile i-au dus tot mai departe, pînă cînd au ajuns în dreptul unei clădiri din care doi bărbați încercau să scoată oamenii duși de torent cu ajutorul unor prăjini, dar Gertrude nu putea ajunge la ele. Apoi cineva i-a strigat lui McCachren să arunce fetița către ei. Disperat, el a făcut întocmai, aruncînd-o „la o distanță de șase metri, după cum spun unii, sau de patru metri, după cum zic alții. Nu am aflat niciodată cu precizie, așa că vă las să vă închipuiți cît a fost. În oraș a fost considerată o faptă de mare curaj, știu asta”.

Victor Heiser, în vîrstă de 16 ani, stătea cu tatăl său la fereastra unui etaj superior cînd apele le-au zdrobit casa ca pe o coajă de ou. Părinții săi au dispărut, iar el a fost luat de șuvoiul apelor, reușind să evite tot felul de pericole. A reușit să se agațe de acoperișul unei case și și-a petrecut noaptea în podul acesteia cu alți 19 supraviețuitori, rugîndu-se să nu se prăbușească. Ceilalți membri ai familiei lui Victor au pierit. El a plecat din Johnstown și a devenit inspector de sănătate publică și un medic strălucit, dezvoltînd primul tratament eficient pentru lepră.

Membrii altei familii, pe nume Waters, au supraviețuit păstrîndu-și echilibrul pe grinzile podului neterminat al casei lor. În cele din urmă, doamna Waters a căzut în apă, dar nu numai că a reușit să-și țină capul deasupra, ci a putut să o susțină și pe fetița ei, astfel încît să nu se scufunde.

Un pastor metodist, reverendul H.L. Chapman, și-a luat familia și împreună s-au repezit spre etajele superioare ale casei parohiale chiar în momentul în care torentul se năpustea pe ușa din față. A răsturnat corpuri de bibliotecă, producînd zgomote înspăimîntătoare, dar membrii familiei Chapman nu s-au dat bătute. „Cred că nici unuia dintre noi nu-i era teamă să-l întîlnească pe Dumnezeu”, a spus Chapman, „dar cu toții ne-am fi dorit să amînam întîlnirea pînă într-un moment mai propice”.

Cea mai înaltă clădire din Johnstown era Alma Hall, aflată pe strada principală, și 264 de persoane s-au adăpostit la etajele sale superioare, cuibărindu-se împreună în întineric. Printre ele se numărau și reverendul David Beale de la biserica prezbiteriană și membrii familiei sale. Veniseră de la casa lor, aflată la un cvartal distanță, cățărându-se pe sfărâmurile plutitoare. Preotul i-a ajutat pe refugiați să se roage, în timp ce un doctor din oraș s-a ocupat de cei răniți și chiar a asistat la nașterea a doi bebeluși, în ciuda faptului că el însuși suferea din pricina unor coaste rupte.

A doua zi, cotidianul *The New York Times* scria că Johnstown fusese „practic șters de pe fața pământului”. Directorul de la Pennsylvania Railroad văzuse 200 de persoane care pluteau, agățându-se de tot felul de resturi, în timp ce un telegrafist numărase 63 de cadavre care trecuseră, duse de ape, pe lângă biroul său, în doar 20 de minute.

Au murit cel puțin 2.200 de persoane, printre care aproape 400 de copii, deși unii cred că, în realitate, cifra totală a depășit 3.000. Cadavre au fost găsite departe, chiar și la Cincinnati, și pînă în anul 1911. Aproximativ 1.600 de gospodării au fost distruse, iar Johnstown și-a pierdut principalele clădiri ale administrației locale. Principalul pod din oraș a trebuit să fie dinamitat, întrucît resturile care se adunaseră în jurul lui deveneau o amenințare pentru sănătatea cetățenilor. Dar nu au fost numai tragedii și drame. O echipă de salvare a auzit zgomote dedesubtul unui vagon de marfă strivit și a găsit o vacă ce rumega liniștită, precum și cinci găini care cotcodăceau și un cățeluș. Și mai ieșit din comun e faptul că un bebeluș de cinci luni a fost găsit în viață pe podeaua unei case distruse, după ce apa îl purtase pe o distanță de 120 de kilometri. Supraviețuitorii au trebuit să locuiască o vreme în corturi, iar *The New York Times* informa că au existat „tentative de tulburare a ordinii publice și acte de violență atribuite unor mici bande de vagabonzi”. Totuși, acestea „au fost reprimare în forță și

cîțiva tîlhari au fost linșati și împușcați mortal, pentru că, angajați cu seriozitate și rîvnă în efortul de ajutorare și salvare, oamenii nu au răbdare să mai aștepte anevoiosul proces legal”.

Întreaga Americă s-a unit în jurul cauzei sinistraților. În fiecare dintre orașele New York, Philadelphia și Pittsburgh s-au strîns peste 500.000 de dolari. Școlarii din California au trimis cartofi, în timp ce deținuții din închisori au copt 1.000 de pîini. La 1 iulie, pe strada principală se redeschideau prăvăliile, iar în 1926, povestea dezastrului era transpusă într-un impresionant film mut turnat la Hollywood.

Galveston

La sfîrșitul secolului al XIX-lea, Galveston era cel mai mare port și cel mai prosper oraș din Texas, precum și o populară destinație turistică. Situat pe o insulă lungă, subțire și nisipoasă din apropiere de coastă și supranumit „New Yorkul Sudului”, orașul avea 42.000 de locuitori. Singurele inconveniente erau că orașul se afla la doar trei metri deasupra nivelului mării în timpul fluxului și că era plasat în zona afectată de uragane. Într-adevăr, Indianola, un oraș învecinat, odinioară rivalul său, fusese transformat într-un oraș-fantomă de furtunile care l-au lovit în anii 1875 și 1886. În consecință, mulți locuitori din Galveston au organizat o campanie pentru construirea unui dig care să apere orașul de apele mării, dar autoritățile le-au respins solicitările, calificîndu-le drept alarmiste. Din 1839, cînd fusese întemeiat, orașul trecuse prin multe furtuni, iar cei aflați în funcții de conducere nu găseau nici un motiv pentru care furtunile ce îl vor fi asaltat în viitor aveau să fie mai rele decît precedentele. În 1891, Isaac Cline de la

Biroul de Meteorologie din Galveston a scris un articol pentru ziarul local, în care aducea argumente în sprijinul ideii conform căreia ar fi fost imposibil ca un uragan de orice mărime să lovească orașul. Așa că nu s-a mai construit nici un dig, deși s-a luat nisip din dunele de lângă țărm pentru a ridica nivelul zonelor joase din jurul orașului. Din nefericire, asta nu a făcut decât să diminueze protecția naturală oferită de dune.

În ziua de marți, 4 septembrie 1900, la biroul lui Isaac Cline au început să sosească avertismente trimise de Biroul de Meteorologie al SUA de la Washington, cu privire la o furtună tropicală care se îndrepta spre nord, trecînd peste Cuba. Nu aveau posibilitatea de a anticipa încotro avea să se îndrepte în continuare, dar avertizările legate de furtuni erau ceva obișnuit la începutul toamnei, iar convingerea generală era că furtuna se îndrepta spre Florida. Totuși, trei zile mai târziu, cei de la Washington i-au spus lui Cline să arboreze steaguri de avertizare. Asta i-a determinat pe cîțiva oameni să plece pe continent, dar majoritatea celor care se distrau pe plajele din Galveston nu păreau îngrijorați și mai degrabă s-au bucurat de briza răcoroasă, bine-venită după zăpușeala ultimelor zile. Presiunea atmosferică era în scădere, dar cerul era limpede, iar ziarul local se întreba dacă furtuna nu-și epuizase deja forțele. Apoi, în dimineața următoare, la ora patru, Joseph, fratele lui Cline, și el angajat al biroului, s-a trezit și a văzut că nivelul mării crescuse cu un metru și jumătate față de cel obișnuit. Și-a înșeuat calul și a plecat să-i avertizeze pe oamenii care trăiau lângă coastă. Cîțiva s-au îndreptat spre o zonă mai înaltă, dar cei mai mulți au rămas unde erau, convinși că nu era decât o altă „revărsare”, cum erau numite aceste fenomene în localitate, care avea să cuprindă toată insula, pentru a se retrage însă curînd, fără a face pagube prea mari.

Destul de reprezentativă a fost reacția unei profesoare de religie pe nume Ida Austin, care i-a spus nepoatei sale: „Nu avem motive să ne temem, apa

nu a ajuns niciodată pînă la casa noastră”. Și totuși, în curînd, vîntul s-a întetit tot mai mult, iar trotuarele au fost acoperite de apă. Apoi, apa s-a strecurat și în curtea ei. Pe la nouă fără un sfert, a început să plouă ușor, iar imediat după ora zece, Joseph Cline a înălțat un alt steag de avertizare, dar vîntul l-a smuls. Călugărița Elizabeth Ryan de la orfelinatul „Sfînta Maria” era în oraș în acea dimineață, luînd mîncare pentru copiii de la infirmeria orfelinatului. La spital, i s-a cerut să rămînă pînă cînd avea să treacă furtuna, dar ea a răspuns că trebuia să plece, în caz contrar orfanii neavînd ce să mănînce. La amiază, vîntul sufla printre perdelele de ploaie cu o putere înspăimîntătoare. Mii de oameni care inițial rămăseseră pe loc și-au pierdut curajul între timp și acum se îndreptau spre zone mai înalte, dar nu era ușor. Furtuna ajunsese suficient de puternică încît să dărîme un adult.

Doamna Austin nu mai era atît de nepăsătoare, pe cînd „scînduri și rămășițe de toate felurile imaginabile erau aruncate prin aer”. Au trebuit să aducă vaca în casă, dar nu după mult timp, apa ajunsese pînă la înălțimea de un metru. Inundația ajunsese și la orfelinat – compus din două mari dormitoare comune aflate chiar lîngă plajă, în spatele unui șir de dune. Călugărițele au dus toți copiii în capela de lîngă dormitorul fetelor, care era mai nou și mai solid, și i-au pus să cînte, în încercarea de a-i înveseli.

La mijlocul după-amiezii, orice speranță că cetățenii din Galveston ar fi putut fugi dispăruse, întrucît căile de acces către continent erau acoperite de apă. La trei și jumătate, înainte ca furtuna să rupă liniile de telegraf, Joseph Cline a reușit să trimită o telegramă la Houston: „Apele înaintează, jumătate de oraș are străzile acoperite cu apă”.

La lăsarea serii, vîntul sufla cu o viteză de 200 de kilometri la oră, pe străzi apa se învoldura și ajunsese la înălțimea unui stat de om, iar de pe acoperișurile clădirilor țiglele zburau cu o asemenea viteză, încît ar fi putut reteza capul unui om. La infirmeria orfelinatului „Sfînta Maria”, apa inunda

acum parterul, ferestrele erau sparte și ploaia se năpustea înăuntru. De la balconul etajului întâi, călugărițele încercau să tragă afară din apă oamenii care treceau, duși de curent. O mie de oameni s-au refugiat în hotelul Tremont, în una dintre cele mai înalte zone ale orașului, dar la ora șase biroul de la recepție era sub apă, iar acoperișul fusese smuls. După jumătate de oră, o răbufnire a furtunii a răsturnat multe case, ucigându-i pe cei din interior. Printre alte victime s-au numărat și pasagerii trenului care venea de la Beaumont spre Galveston, blocat în peninsula Bolivar, de unde în mod obișnuit ar fi luat un bac. Când căpitanul nu a putut să acosteze, trenul a încercat să se întoarcă, dar șinele erau inundate. Zece pasageri s-au adăpostit la farul din Point Bolivar alături de vreo 200 de localnici și au supraviețuit; ceilalți 85 de pasageri care au rămas în tren s-au înecat.

În Galveston, sute de oameni s-au refugiat în biserici, dar au pierit când acestea s-au prăbușit. 50 de persoane se adăposteau în casa familiei Cline, dar o bucată din șina unui tramvai a lovit-o ca un berbec și a făcut-o să se răstoarne pe o parte. Isaac a fost aruncat în apă. Apoi a văzut-o pe Esther, fiica sa de șase ani, agitându-și brațele și a prins-o. Ea l-a întrebat unde era mama ei, dar Isaac nu știa nimic de soția lui, nici despre cele două fiice mai mari, care stătuseră lângă fereastră cu fratele lui, Joseph. După un timp în care apa i-a aruncat pe el și pe Esther înapoi și-ncolo, a fulgerat, iar el a văzut trei siluete care se agățau de dărâmături: Joseph și celelalte două fete. Cei doi bărbați și-au folosit corpurile drept pavăză pentru a-i feri pe copii de sfârșimăturile care se năpusteau mereu spre ei, apoi au reușit să se urce pe resturile zdrobite ale unei case ce plutea pe lângă ei. Joseph a trebuit să scoată cuțitul pentru a goni un bărbat care a încercat să-i dea la o parte pe copii pentru a se urca el pe pluta improvizată. Membrii familiei Cline au plutit, duși de ape ore în șir, la început împinși spre mare, apoi din nou spre oraș, când vântul și-a schimbat direcția. Au auzit strigăte ce veneau dintr-o

casă cu două etaje aflată chiar în fața lor, dar pluta lor improvizată a făcut-o să se dărîme în apă.

Între timp, la orfelinat, copiii îngroziți au auzit un zgomot înspăimîntător cînd pavilionul în care erau dormitoarele băieților s-a prăbușit și a fost luat de ape. Unii dintre copiii mai mari s-au urcat pe acoperișul clădirii în care stăteau fetele, în timp ce călugărițele au tăiat în bucăți o sfoară pentru rufe și fiecare dintre ele a folosit-o pentru a-și lega în jurul său cîte șase copii mai mici. Totuși, nu după mult timp, acoperișul clădirii unde erau dormitoarele fetelor s-a prăbușit, ucigînd-o pe Elizabeth Ryan și pe toate celelalte călugărițe. Cînd le-au fost găsite cadavrele, unele încă mai aveau copii legați de ele.

La ora zece, inundația a atins nivelul maxim – depășind cu 4,5 metri nivelul fluxului. Dar și cînd s-au retras, apele au făcut în continuare pagube, smulgînd clădirile din temelii. Familia Cline a ajuns în cele din urmă pe uscat, la o distanță de patru cvartale de locul unde fusese casa lor, iar acum copiii plîngeau, îndurerăți că-și pierduseră mama. Trei băieți din orfelinat au reușit să scape agățîndu-se de un copac ce a plutit în derivă o zi întreagă, pînă cînd a fost dus de ape înapoi la Galveston. Și cei care s-au refugiat la hotelul Tremont au supraviețuit, dar la infirmerie au pierit peste 100 de pacienți.

În zorii zilei de duminică, 9 septembrie, cerul era senin. O femeie a fost adusă de valuri la mal în copaia în care fusese dusă de ape către mare în seara precedentă, dar în orașul Galveston stricăciunile aproape că depășeau orice limită a imaginației. Peste 3.600 de locuințe fuseseră distruse, iar în anumite zone abia dacă mai rămăsese în picioare vreo clădire. Alimentele, apa și medicamentele erau pe terminate, dar pînă după-amiaza o comisie pentru situații de urgență a recrutat un grup de bărbați care să adune cadavrele și dărîmăturile. Uluiți, membrii echipei de salvare au descoperit un copil viu

cu încheietura mîinii ținută de acoperișul unei case, dar sarcina lor a fost istovitoare și dificilă, iar mulți supraviețuitori ai cataclismului inițial au murit în ruinele caselor înainte de a putea fi salvați. În Galveston au murit aproximativ 6.000 de persoane și cam tot atîtea au decedat în alte localități de pe litoralul statului Texas, iar 5.000 de familii din oraș au rămas fără adăpost. Acesta a fost cel mai mare dezastru natural care a lovit vreodată Statele Unite.

Inițial, morții au fost pur și simplu aruncați în mare, dar mulți erau aduși de curenți înapoi pe mal, așa că s-a luat decizia de a-i incinera pe ruguri funerare. Autoritățile au distribuit whisky gratuit muncitorilor care trebuiau uneori să arunce în flăcări trupurile neînsuflite ale prietenilor și ale celor dragi. De-a lungul litoralului au fost ridicate corturi ale armatei SUA pentru a adăposti supraviețuitorii și a fost declarată stare de necesitate. *The Times* a afirmat că soldații au împușcat 25 de jefuitori, dintre care unul, se spune, ar fi avut în buzunar 23 de inelare retezate.

Cînd orașul a fost reconstruit, nisipul dragat a fost utilizat pentru a-i ridica nivelul cu pînă la cinci metri și s-a construit un nou dig pentru a stăvi apele mării. De asemenea, s-a construit un pod mai solid care lega insula de continent. Aceste măsuri de prevedere au fost testate în anul 1915, cînd o furtună similară a lovit orașul. Au fost și atunci victime – au decedat 275 de persoane –, dar incomparabil mai puține decît în 1900.

Yangtze

Yangtze este cel mai mare fluviu din China și al treilea din lume ca lungime. Izvorăște din podișul Tibet, curge pe o distanță de 6.400 de

kilometri prin unele dintre cele mai bogate regiuni ale țării și se varsă în mare în apropiere de Shanghai. Deși se spune că Fluviul Galben era „năpasta Chinei”, în secolul XX, Yangtze a început să devină tot mai periculos. După un sezon al ploilor deosebit de umed, în august 1931, precum Fluviul Galben, și Yangtze și-a ieșit din matcă. În data de 22, *The Times* scria că la Hankou apele fluviului atinseseră un nivel-record de 16 metri deasupra cotei maxime normale și multe diguri cedaseră, printre care și unele care fuseseră neglijate în mod rușinos „din pricina letargiei autorităților și a proastei administrări”. Fluviul a inundat mii de kilometri pătrați, distrugând toate culturile verii și stricând atît de multe alimente, încît mulți oameni au ajuns să se confrunte cu foametea.

La mijlocul lunii septembrie, corespondentul ziarului *The Times* a spus că zona rurală dintre Hankou și Shashi era transformată într-o uriașă întindere de apă pe o distanță de 240 de kilometri, pe alocuri extinzîndu-se pînă la 32 de kilometri depărtare de fluviu și întreruptă din loc în loc doar de cîte un acoperiș sau dîmb. Cîțiva localnici puteau fi văzuți deplasîndu-se cu sampane sau jonci. O altă întindere de apă ținea de la Hankou pînă la Jiujiang: „Mici limbi de pămînt puțin mai înalte erau ocupate de două-trei familii și de animalele lor. Stăteau acolo, după ce-și jucaseră și ultima carte, pînă cînd moartea venea să le elibereze”. S-au raportat situații în care districte întregi au fost nimicite de spargerea unui dig, iar „7.000 de oameni s-au înecat aici, 5.000 colo, în timp ce alte zone au avut norocul de a pierde numai aproximativ 500 de locuitori”. Nanjing, pe atunci capitala Chinei, a fost inundat pînă la o înălțime de un metru, în timp ce pe străzile din Hankou apa ajunsese la 1,2 metri înălțime, iar sampanele puteau fi văzute pretutindeni, deși cei cu ricșe încercau să-și facă meseria ca de obicei. Orașele erau aglomerate din pricina refugiaților care căutau cu disperare măcar un metru pătrat de teren uscat. S-a estimat că în Hankou erau 70.000 de

refugiați, unii ridicându-și tabăra chiar pe șinele de tren.

În luna aprilie a anului următor, *The Times* scria că o zonă mai întinsă decît suprafața Angliei era devastată, iar cel puțin 10 milioane de oameni fuseseră lipsiți de mijloacele de trai de „cea mai mare catastrofă care a lovit vreun popor în perioada recentă”. Reporterul ziarului a vizitat taberele de sinistrați și a descoperit „mii de bărbați și femei care au pierdut totul, cu excepția propriilor vieți, așteptînd răbdători să sosească moartea”. Era aidoma unui iad îmbibat de apă: „Imaginați-vă o dîră de noroi lungă de 5 kilometri și lată de 14 metri, plină cu resturi de colibe din rogojini și acoperită cu bucăți de pînză de sac. Imaginați-vă că sînt atît de mulți oameni aici, încît pe mijloc nu rămîne neocupată decît o cărăuie lată de vreun metru și ceva. Rețineți că aproximativ un sfert dintre cei adunați aici sînt copii mai mici de șase ani. În acest infern, adăugați porci, găini, rațe și cîini costelivi. Acum înțelegeți că pentru toată această imensă masă de oameni înghesuiți unul lîngă altul nu există nici un fel de instalații sanitare”. Refugiații locuiau în barăci comune cu o lungime de aproximativ 30 de metri. Într-o „încercare zadarnică de a obține puțină intimitate”, unele familii își făcuseră din rogojini de bambus îndoite în formă de semicerc niște mici corturi înalte de aproape un metru. Proviziile de alimente erau foarte strict raționalizate, întrucît se estima că 70% din recolta de orez fusese distrusă. Și medicamentele erau insuficiente, așa că variola făcea ravagii, alături de dizenterie și gripă. Zilnic, o sută de oameni mureau din cauza bolilor.

Dar spiritul întreprinzător al chinezilor a supraviețuit chiar și în aceste condiții înfiorătoare. Apăruseră vînzători de alimente care comercializau portocale, arahide, brînză de soia, pește și carne. Se pare că unii refugiați aveau încă bani și au reușit să-și prepare meniuri „acceptabile”. Totuși, alții se hrăneau cu iarbă și pleavă de orez. Au fost cazuri în care politicienii corupți au furat banii destinați ajutorării sinistraților, dar alții au utilizat

fondurile disponibile cu o ingeniozitate remarcabilă. Un grup de intervenție a înființat o baie publică pentru femei, care era foarte solicitată. Unele femei erau gata să nu mai mănânce pentru a nu-și pierde rîndul la baie. După cum spunea una dintre ele: „Poate că mîncare mai primim zilele astea, dar baia nu mai putem face”. Într-un templu budist, reporterul a găsit 250 de femei și copii care mergeau la școală dimineața, învățau să coasă după-amiaza și primeau două mese pe zi: „Era o ușurare să ajungi în curțile acestor temple liniștite, aglomerate și pline de vioiciune, în care un Buddha gigantic și aurit se ridica deasupra tuturor, supraveghind imparțial întregul tablou”. S-a estimat că în tabere erau o jumătate de milion de persoane, dar alți sinistrați se înghesuiseră prin școli și temple, părăind să ocupe fiecare colțișor disponibil din oraș. Autoritățile au instituit starea de necesitate în orașul Hankou, dar asta nu a împiedicat ca nopți de nopți să aibă loc sute de jafuri.

În total, s-au înecat cel puțin 130.000 de persoane și se crede că pînă la 3 milioane de oameni au murit de foame și din pricina bolilor. Pînă în mai, peste un milion de oameni se alăturaseră lucrărilor de reparație a digurilor stricate pe o distanță de aproape 5.000 de kilometri, dar au fost împiedicați de războiul civil care izbucnise între naționaliștii lui Chiang Kai-shek și comuniștii lui Mao Zedong și se spune că cel puțin 1.000 au fost uciși într-o singură lună.

Ploile abundente au făcut fluviul Yangtze să-și iasă din nou din matcă în 1935 și în 1948, ucigînd alte mii de oameni.

Huaraz

Huaraz este un pitoresc oraș colonial situat la o altitudine de 2.743 de metri în regiunea Ancash din Perù, la aproximativ 320 de kilometri nord de Lima, dominat de creste muntoase acoperite de zăpadă. În luna decembrie a anului 1941, zile întregi orașul fusese cuprins de un val de căldură, temperaturile ajungînd pînă la 30 de grade. În data de 13 decembrie, într-o sîmbătă, o limbă de gheață uriașă s-a desprins de pe muntele Pallquarahu, cu o altitudine de 6.271 de metri, și s-a prăbușit într-un lac aflat dedesubt, care era deja umflat de topirea zăpezilor. Cînd acesta s-a revărsat, apa a țîșnit spre un lac aflat mai jos și, cu o detunătură năprasnică, a spulberat morena care forma barajul natural ce stăvilea lacul. Spre vale s-a năpustit un zid de apă de 15 metri, care a gonit de-a lungul a opt sate, adunînd pietre și bolovani pe măsură ce înainta și zdrobind totul în calea sa, înainte de a săpa o mare cicatrice stîncoasă prin Huaraz, situat la 14 kilometri în aval.

Asemenea majorității inundațiilor, și aceasta a sosit fără nici un avertisment, distrugînd cam un sfert din oraș și ucigînd aproape 7.000 dintre cei 30.000 de locuitori ai săi. După trei decenii, în luna mai 1970, Huaraz a fost lovit de un cutremur care i-a ucis jumătate din populație.

Henan

Prin „Marele salt înainte”, Mao Zedong intenționa să modernizeze China și să o transforme într-una dintre marile puteri ale lumii. O idee strălucită a fost să-i implice pe locuitorii din întreaga țară în construirea barajelor, lucru pe care aceștia l-au făcut cu mult entuziasm, mărșăluind spre muncă însoțiți de steaguri ce fluturau în vînt, în acordurile unei muzici marșiale. Problema era că barajele erau adeseori proiectate de țărani neinstruiți și construite cu

unelte primitive, așa că în doi-trei ani multe se prăbușeau. Barajul Shimantan de pe fluviul Hong (sau „Fluviul Roșu”) și barajul Banqiao de pe râul Ru, ambele din Henan, cea mai populată provincie a Chinei, au fost, probabil, printre cele mai bune, dar și în cazul lor se făcuseră economii. Un hidrolog pe nume Chen Xing a încercat să atragă atenția asupra primejdiilor, dar a fost eliminat ca „oportunist de dreaptă”.

În 1975, la începutul lunii august, China a fost lovită de al treilea taifun din acel an, iar o serie de furtuni au făcut să cadă peste 91 de litri de precipitații pe metru pătrat în Henan. „Zilele semănau cu nopțile, iar ploaia cădea ca săgețile pe pământ”, își amintea un localnic. Cele două baraje erau proiectate să facă față unui volum maxim de 50 de litri pe metru pătrat în trei zile, dar numai în data de 5 august a căzut o cantitate-record de 43 de litri pe metru pătrat. A doua zi a căzut o ploaie torențială ce a ținut 16 ore. Unii au sugerat că ar trebui să deschidă barajul Banqiao, dar autoritățile au refuzat, fiindcă zonele din aval erau deja afectate de inundații. După ce în zilele de 7 și 8 august au continuat să cadă ploi abundente, s-a încercat, în cele din urmă, deschiderea porților stăvilarului, dar în acel moment acestea erau deja blocate de aluviuni. Imediat după miezul nopții, în data de 9 august, barajul Shimantan s-a prăbușit, deversînd în valea de dedesubt 98 de milioane de metri cubi de apă în numai cinci ore. Jumătate de oră mai târziu, în timp ce oamenii încă încercau să repare barajul Banqiao, acesta a început să se dărîme. O femeie a strigat: „Vine dragonul!”, cînd prăbușirea barajului a dezlănțuit un zid de apă înalt de șase metri. Un supraviețuitor a spus că era ca și cînd „cerul s-ar fi prăbușit, iar pămîntul s-ar fi crăpat. Casele și copacii au dispărut într-o clipită... în timp ce oamenii urlau, cerînd ajutor”.

În total, în întreaga regiune au cedat peste 60 de baraje, iar apele revărsate s-au răspîndit pe o suprafață de 10.360 de kilometri pătrați, înaintînd cu o viteză de 50 de kilometri la oră. Din orașul Huaibin, situat la

confluența dintre fluviul Hong și râul Ru, nu a mai rămas nimic, totul fiind luat de ape. Shahedian, situat chiar în aval de Banqiao, a fost evacuat, așa că mai puțin de 1.000 dintre cei 6.000 de locuitori ai săi au fost omorâți, dar majoritatea orașelor din vecinătate au fost luate prin surprindere, fiindcă sistemul de telecomunicații, așa cum era la vremea aceea, fusese distrus. Peste 36.000 de persoane au pierit în districtul Wencheng, din apropierea barajului Shahedian, în timp ce Daowencheng a fost șters de pe hartă, iar 9.600 de oameni și-au pierdut viața. La Runan, 100.000 de persoane au ajuns să plutească pe apă în bărci improvizate sau pe tot felul de rămășițe.

Zeci de mii de soldați din Armata Populară de Eliberare au fost mobilizați în operațiunile de salvare, dar după nouă zile, peste un milion de persoane erau în continuare izolate și depindeau de alimentele aruncate din avion. Deși autoritățile fuseseră preocupate de construirea barajelor, nu se gândiseră să dragheze râurile. Acum, mare parte din apa revărsată nu avea unde să se mai scurgă, așa că a fost nevoie ca unele baraje care nu cedaseră să fie bombardate sau dinamitate când autoritățile au încercat să îndepărteze apa de zonele cele mai vulnerabile. Au mai trecut două săptămîni pînă cînd apele au început să se retragă, lăsînd mormane de cadavre să putrezească la soare. Apoi, molimele și foametea au făcut ravagii în rîndurile supraviețuitorilor, afectînd peste un milion de persoane. Într-o provincie, s-a raportat că supraviețuitorii au mîncat toate frunzele din copaci, în timp ce în Runan se spune că din 500.000 de persoane 320.000 erau bolnave, printre acestea înregistrîndu-se 33.000 de cazuri de dizenterie. Acum, cînd Chen Xing fusese reabilitat într-un mod atît de dramatic, liderii Partidului Comunist l-au trimis să survoleze zonele lovite de dezastru pentru a-i cere sfatul.

Mult timp, China a ascuns veștile despre dezastru, iar prima relatare completă în limba engleză a fost realizată în 1995 de Human Rights Watch, un grup de presiune american. Abia un deceniu mai tîrziu autoritățile chineze

au început, în sfârșit, să ridice vălul discreției oficiale. Acestea au pretins că pieriseră numai 26.000 de persoane, dar au recunoscut că „cifra ar putea fi revizuită”. Mulți cred că, în realitate, numărul total al victimelor ar fi fost mult mai ridicat. De exemplu, Human Rights Watch a estimat că 85.000 de oameni au fost uciși de inundații și încă 145.000 au decedat din cauza foametei și a epidemiilor care au urmat.

Chinezii au derulat o investigație secretă la puțin timp după inundații, în urma căreia au ieșit la iveală o serie de „eșecuri neașteptate”. Observatorul Meteorologic Central al țării nu fusese capabil să ofere o anticipare corectă a volumului de precipitații, iar absența oricărui sistem de avertizare timpurie sau a oricărui plan de evacuare a făcut ca în zonele inundate să se instaleze rapid haosul. La o conferință internațională organizată în anul 2005 în Henan, Li Zechun, un fost meteorolog care a devenit academician la Academia Chineză de Științe Inginerești, a declarat că dezastrul a fost „o calamitate imputabilă omului, și nu naturii”.

Venezuela

Zona de litoral a Venezuelei a fost dintotdeauna afectată de inundații și alunecări de teren, dar cea mai distrugătoare dintre acestea a avut loc în decembrie 1999. O porțiune de 560 de kilometri lungime cuprinsă între capitala țării, Caracas, și granița cu Columbia, unde locuiau cei mai mulți dintre cei 23 de milioane de cetățeni ai țării, avea să fie devastată după ce o serie de furtuni violente au adus 91 de litri de precipitații pe metru pătrat în numai câteva zile. În 14 decembrie, râurile și pârâiele și-au ieșit din matcă, producând viituri și alunecări de pământ nămolos care au transformat

frumoasele plaje din Caraibe într-un amestec haotic de mîl și dărmături. În orașe, apele au cuprins chiar și clădirile înalte și au măturat în calea lor cu ușurință cartierele de cocioabe ridicate în mod riscant pe culmile dealurilor puțin înalte din apropiere de Caracas, îngropîndu-le sub pietre, trunchiuri de copac și beton zdrobit. Dintre cei 4.000 de oameni care locuiseră în Blandin, unul dintre aceste cartiere, aproape un sfert au murit sau au dispărut.

Un reporter de la ziarul *The Washington Post* a întîlnit o femeie deznădăjduită care își căuta tatăl, dar care nu se aștepta să îl găsească în viață. „Acum moartea e pretutindeni”, spunea ea, „sub ceea ce a mai rămas din acest oraș”. Un bărbat de 52 de ani se văita: „Am supraviețuit unui cutremur și altor evenimente îngrozitoare, dar nimic din ce am trăit nu se compară cu asta. Nu voi uita niciodată haosul și țipetele... Ceva atît de cumplit nu se uită niciodată”. La cîțiva kilometri depărtare, în orașul Los Corales, un complex de apartamente elegante din apropiere de La Guaira, aeroportul din Caracas, a fost îngropat sub trei metri de mîl și a ajuns să semene cu un peisaj selenar. Majoritatea celor surprinși de calamitate s-au plîns că nu primiseră nici un fel de avertisment, deși în regiunea El Guapo din statul Miranda, la sud-est de capitală, guvernatorul ordonase evacuarea populației înainte ca un mare baraj să cedeze. Cu toate acestea, mulți oameni au fost uciși din cauza inundațiilor ulterioare.

Peste 12.000 de soldați au luat parte la operațiunile de salvare, iar elicopterele au scos oamenii din apele și din mîlul revărsate. Maiorul Jesus Rodriguez din Garda Națională venezueleană a spus că, pretutindeni, puteai vedea oameni disperați mergînd „ca niște morți vii”. El a făcut aproximativ 80 de ture în fiecare zi, distribuind alimente, apă și scutece. De fiecare dată cînd aterizau, erau înconjurați de zeci de oameni, care cărau apoi bunurile aduse cu roabe, scaune cu rotile sau chiar cu mîinile goale. În timpul unui zbor, o femeie a născut. La sol, soldați călare cutreierau munții, iar

parașutiștii săreau din avion pentru a livra provizii în regiunile izolate, în timp ce vasele de război salvau oamenii de pe plaje. 23.000 de locuințe fuseseră distruse și se estimează că 140.000 de persoane au rămas fără adăpost. În scurt timp, refugiile de urgență erau supraaglomerate. Cei pentru care nu mai era loc erau trimiși adeseori la Caracas, dar și acolo abia dacă mai rămăsese vreun petec de pământ neocupat. 3.000 de oameni au fost adăpostiți pe stadion, dormind pe saltele care acopereau fiecare centimetru de spațiu disponibil. Președintele Hugo Chávez a făcut apel la conaționalii săi venezueleni, cerându-le „să arate că sîntem cu toții creștini”, găzduind oameni în casele lor, și și-a pus propria reședință la dispoziția copiilor ai căror părinți dispăruseră.

Cu toate acestea, zeci de mii de persoane cutreierau străzile în căutare de alimente și apă. Unii pătrundeau cu forța în case și magazine. Un reporter a văzut un tînăr ce căra în spate un imens ton congelat, sub privirile soldaților înarmați: „E o situație de urgență, dacă avem nevoie de alimente, le luăm”, a spus el. Sute de oameni, majoritatea desculți, au răscolit zona în care erau depozitate mărfurile în aeroportul La Guaira, pînă cînd soldații au tras în aer focuri de avertisment. La rîndul lor, parașutiștii au reținut tîlhari care jefuiau cadavre sau sinistrați. Majoritatea estimărilor spun că au pierit aproximativ 30.000 de oameni, dar autoritățile au admis că e posibil ca cifra reală să nu fie aflată niciodată.

Furtuni

În Caraibe, Atlanticul de Nord și în partea de nord-est a Pacificului, furtunile tropicale puternice sînt numite „uragane”. În partea de nord-vest a Pacificului, acestea sînt cunoscute sub numele de „taifunuri”. În partea de sud-vest a Oceanului Pacific și în Oceanul Indian, ele poartă numele de „cicloane”. Rafalele de vînt pot atinge viteze de peste 320 de kilometri la oră și sînt adeseori însoțite de ploi torențiale și de un val de furtună care poate face ca nivelul mării să crească cu șase metri. Totuși, prima furtună prezentată în acest capitol s-a produs la mare depărtare de Tropice.

Marea Furtună

„Nici un condei n-ar putea s-o descrie, nici o gură n-ar putea să o povestească, nici o minte n-ar putea să și-o imagineze, dacă n-ar aparține cuiva care să fi fost martorul urgiei.” Astfel scria Daniel Defoe despre „Marea Furtună” din 1703, cea mai puternică furtună consemnată în istorie care a lovit Marea Britanie. Săptămîni întregi, vijelii aprige se abătuseră asupra Angliei și a Țării Galilor, iar vineri, 26 noiembrie, pe la miezul nopții vîntul sufla cu atîta forță, încît vicarul bisericii St Keverne de pe peninsula Lizard din Cornwall a spus că oamenii „credeau că avea să vină Judecata de Apoi”.

La 22 de kilometri depărtare de Plymouth, în largul mării, se află stîncile Eddystone, un grup de stînci zimțate și înșelătoare. Cu cinci ani înainte, un proprietar de vase pe nume Henry Winstanley, căruia îi naufragiaseră două corăbii în dreptul stîncilor, ridicase acolo un far înalt de 37 de metri. Credea că farul era indestructibil și spunea că speră să se nimerească acolo la „cea mai mare furtună din toate timpurile”. În 26 noiembrie, dorința i s-a împlinit. Supraveghea activitatea farului, cînd un val înalt de 18 metri l-a dărîmat, ucigîndu-i pe Winstanley și pe alți cinci oameni. În același timp, la Londra, Daniel Defoe și-a privit barometrul și a observat o valoare atît de scăzută, încît a presupus că poate copiii săi umblaseră la el.

Acum, rafale de vînt cu o viteză de peste 112 kilometri la oră devastau sudul Țării Galilor, de la Milford Haven și pînă la estuarul fluviului Severn. În Swansea, cele mai multe case au rămas fără acoperișuri, iar furtuna a creat o spărtură imensă în zidul din jurul orașului Cardiff. Nivelul apei din estuar s-a ridicat, depășind cu trei metri cota maximă a fluxului, inundînd o zonă întinsă ce cuprindea și orașul Bristol, unde vîntul a dărîmat și clădiri, omorînd cîțiva oameni. În același timp, un coș de fum s-a prăbușit prin acoperișul palatului episcopal din Wells, ucigîndu-i pe loc pe episcop și pe soția sa în timp ce dormeau. Orașe de pe coastă, precum Portsmouth, „arătau ca și cînd ar fi fost prădate de inamic”. La Shoreham, vechea hală comercială a fost făcută una cu pămîntul „și întregul oraș, nimic”, în timp ce Brighton arăta ca și cînd ar fi fost „bombardat” și peste 1.000 de clădiri au fost dărîmate în Kent. Mai departe, spre nord, vîrtejuri de apă s-au năpustit asupra comitatului Oxfordshire, smulgînd din rădăcini copacii și luînd pe sus căpițe de fîn, în timp ce în Northampton Biserica Tuturor Sfinților și alte biserici au fost avariate, iar „un fermier cinstit, care se urcase pe o scară pentru a-și salva șopronul, a fost luat pe sus și a căzut pe un plug,

după care a amuțit pe vecie, murind pe loc”. Peste tot, hambare, latrine, șoproane, căpițe de fîn și chiar oameni sau animale au fost ridicate în văzduh când rafalele vîntului au atins viteze de peste 190 de kilometri pe oră.

La Londra s-au produs pagube foarte mari, iar ziarul *Post Man* declara: „Abia dacă a mai rămas vreo casă care să nu fi fost atinsă de calamitate”. Tabla plumbuită de pe acoperișul catedralei Westminster a fost „rulată ca pergamentul și suflată cu totul de pe clădire”. Oamenii nu știau ce era mai periculos – să rămînă în case și să riște ca acestea să se prăbușească peste ei sau să iasă și să înfrunte asaltul țiglelor smulse de pe acoperișuri și al altor sfîrîmături ce zburau prin aer cu o viteză de 65 de kilometri la oră. Un tîmplar și soția lui s-au hotărît să stea în casă. Ea l-a rugat să-i citească un capitol din Biblie, dar el a refuzat. Imediat după aceea, hornul s-a prăbușit peste el și l-a omorît, lăsînd-o pe femeie nevătămată, „ca printr-o minune”. O parte din palatul St James a fost dărîmată, ucigînd o femeie care se afla afară, iar regina Ana s-a adăpostit în pivniță. Vîntul a zdrobit corăbii de pe Tamisa, iar sfîrîmăturile au blocat arcadele Podului Londrei. Defoe a estimat că a văzut cam 700 de vase distruse pe fluviu, iar în jur de 20 de persoane s-au înecat. Puțin a lipsit ca însuși scriitorul să se numere printre victime, cînd un horn s-a prăbușit chiar lîngă el, dar a scăpat cu viață, devenind marele cronicar al furtunii și adunînd relatări ale martorilor oculari din întreaga țară.

Defoe nu a fost singurul care a supraviețuit în mod uimitor. Cînd un horn s-a prăbușit într-o casă din Londra, o doică, o servitoare și un bebeluș au căzut cu toții, străbătînd trei etaje, pînă la bucătărie. Doica și servitoarea n-au avut decît cîteva vînătăi, iar bebelușul a fost găsit nevătămat, ațîmînd în niște perdele. La Highbridge, în cîmpiile Somerset, un bărbat și soția lui s-au înecat în locuința lor, dar copilul lor a fost dus de ape, plutind în leagănul său, și a fost găsit viu cînd apele s-au retras. La Charlwood, în

comitatul Surrey, un morar trezit de furtună a ieșit afară, încercînd să-și salveze moara de vînt, dar a fost nevoit să se întoarcă în casă, fiindcă-și uitase cheia. Cînd a ajuns în cele din urmă la moară, nu mai rămăsese nimic din ea. În total, se estimează că aproximativ 125 de persoane au fost ucise pe uscat. Pe de altă parte, pe mare situația a fost mult mai gravă.

Multe porturi erau înțesate de vase ce căutaseră să se adăpostească de vremea îngrozitoare, în timp ce altele erau ancorate chiar lîngă porturi. Printre acestea se numărau multe nave de război care se întorseseră recent din campania împotriva francezilor, derulată în timpul verii. Oamenii spuneau că nu mai văzuseră niciodată atîtea vase. Lîngă Goodwin Sands erau ancorate 106 vase comerciale și 20 de corăbii supraîncărcate venite din Indiile de Vest așteptau lîngă Bristol. La 27 noiembrie, rafalele de vînt șuierătoare goneau prin Marea Mîneei cu o viteză de 225 de kilometri la oră. Multe vase mai mici s-au scufundat numai din cauza masei de apă aruncate pe punțile lor, în timp ce vasele mai mari pluteau neajutorate în voia valurilor. În cuřînd, au început să se izbească unul de altul. Vasele de război *Prince George* și *Restoration* s-au încîlcit între ele fără putință de scăpare, iar cel de-al doilea s-a scufundat cu toți cei 386 de matrozi ai săi. O duzină de nave au naufragiat la Goodwin Sands, printre care și *Northumberland*, care avea să fie pierdută cu întregul său echipaj de 253 de oameni.

Nava *Mary*, cu 60 de tunuri, s-a sfîrșit, din echipajul său de 273 de oameni nemairămînînd în viață decît unul. Acesta a reușit să se agațe de o bucată de lemn plutitor, pînă cînd un val uriaș l-a luat pe sus și l-a depus pe puntea unui alt vas de război, *Stirling Castle*. Pe cînd acesta era împins către mal, a fost din nou aruncat peste bord. De această dată, a căzut într-una dintre bărcile vasului – singura care se desprinsese și plutea liberă – și a ajuns pe mal inconștient și suferind de pe urma intemperiilor, dar în viață. Aproape 280 de membri ai echipajului de pe *Stirling Castle* s-au înecat. Se

estimează că, în total, 1.200 de persoane și-ar fi pierdut viața la Goodwin Sands. Nava *Reserve*, aflată la ancoră după ce ieșise din Yarmouth, s-a umplut cu apă, pierzînd 190 de marinari, în timp ce 255 au pierit cînd *Canterbury* s-a scufundat lîngă Bristol. *Association* a dispărut după ce a fost smulsă din locul în care ancorase, la Harwich. Și-a rupt cîrma într-un banc de nisip și, nemaivînd decît un rest din vele, a fost împinsă fără să se poată opune în largul mării. Pentru că rezervele se epuizau, echipajul a fost silit să consume rații tot mai mici și mulți marinari s-au îmbolnăvit. Amiralitatea renunțase să o mai caute, cînd nava a apărut pe neașteptate în Medway, în luna ianuarie a anului următor, întorcîndu-se din Gothenburg, unde fusese dusă de vînt după furtună. 28 dintre membrii echipajului muriseră în timpul voiajului. În total, s-au pierdut 13 nave de război și au pierit peste 2.000 de mateloți.

Defoe i-a acuzat pe locuitorii din Deal și Walmer pentru că nu reușiseră să-i ajute pe marinarii naufragiați la Goodwin Sands, susținînd că orașenii fuseseră mult mai interesați să adune capturile de pe epave:

De la pericole și trudă în lături nu s-au dat,

Dar nu pe oameni, ci doar mărfurile au salvat.

Thomas Powell, primarul orașului Deal, a confiscat bărci cu forța și a salvat aproximativ 200 de oameni care erau „aproape morți de foame și de frig, goi și înfometați”, dar cînd l-a rugat pe reprezentantul reginei să-i ajute pe marinarii care suferiseră de pe urma furtunii, acesta „nu a vrut să-i ajute nici măcar cu un penny”. Primarul a fost nevoit să-i hrănească și să-i adăpostească pe cheltuiala lui și, dacă vreunul a murit, Powell a trebuit să-i plătească și înmormîntarea. Povestea s-a repetat cînd supraviețuitorii au avut nevoie de bani pentru a se întoarce la Londra. Cînd a încercat să-și recupereze banii de la guvern, primarul „a întîmpinat mari piedici și

întîrzieri” pînă să fie despăgubit în cele din urmă.

Și vasele comerciale au fost afectate. Nava *John and Mary* a fost dusă de vînt 150 de mile, de la Great Yarmouth la Scarborough, în timp ce comandantul său declara: „O asemenea furtună nici că s-a mai văzut pe lume”. Unui alt vas i-au fost retezate catargele și a fost îndreptat spre largul mării, în încercarea de a evita să fie izbit de alte vase. Timp de patru zile, a fost dus de vînt spre nord, iar echipajul nu avea idee unde se află, pînă cînd s-au întîlnit cu o pilotină care i-a condus pînă într-un port din Norvegia. Trei nave mici s-au scufundat lîngă Brighton și toți marinarii au murit, cu excepția unuia care a stat trei zile agățat de un catarg plutitor, și alte trei vase comerciale s-au scufundat lîngă Plymouth. La Grimsby, aproape toate vasele din port au fost duse în larg, iar 20 nu s-au mai întors niciodată. În total, pînă la 8.000 de oameni au murit pe mare.

Defoe nu doar că a adunat relatări privitoare la furtună, ci a și inventariat pagubele. Într-o călătorie prin comitatul Kent, el a încercat să numere cîți copaci au fost doborîți, dar s-a lăsat păgubaș cînd a ajuns la 17.000. Pe domeniul din Wotton din comitatul Surrey al memorialistului John Evelyn, 2.000 de copaci fuseseră doborîți de vînt, iar acesta comenta filosofic: „Îi mulțumesc lui Dumnezeu pentru ce a mai rămas în picioare”. La o distanță de pînă la 40 de kilometri de țarm, țărani și-au descoperit cîmpiile degradate într-o asemenea măsură din cauza apei de mare, încît nu mai erau bune pentru pășunat. Pe dealurile South Downs, majoritatea oilor nici nu voiau să pună gura pe iarbă, iar cele care erau suficient de înfometate încît să o mănînce „beau apoi apă de nu se mai opreau”. Ziarul *Observer* scria: „Niciodată nu au mai fost o asemenea vîntoasă, un asemenea uragan și o asemenea vijelie de care să-și amintească cineva, și nimic asemănător nu poate fi găsit în istoria Angliei”.

Regina Ana a considerat că era important ca oamenii să înțeleagă două

lucruri: furtuna le era imputabilă doar lor, fiindcă fuseseră atât de păcătoși; și avuseseră mare noroc că nu fusese mai rău de atât. S-a hotărât ca în data de 19 ianuarie 1704 în întreaga țară oamenii să țină post pentru a-i mulțumi lui Dumnezeu că i-a izbăvit de furtuna în care supușii Anei trebuiau „să recunoască plini de smerenie” „semnul nemulțumirii divine”, în timp ce îi mulțumeau lui Dumnezeu pentru „îndurarea Sa nemărginită... care a făcut ca noi și poporul nostru să nu fim cu totul nimiciți în acest chip”. Se spune că bisericile erau „așa de aglomerate, încât abia dacă mai puteau intra câțiva oameni”.

Însă tot răul are și partea lui bună, iar țiglarii, zidarii și geamgiii și-au triplat câștigurile în lunile ce au urmat.

Marele Uragan

Cel mai puternic uragan din toate timpurile care s-a produs în Oceanul Atlantic a lovit insula Barbados la 9 octombrie 1780. Se spune că, timp de două zile, rafale de vânt ce suflau cu o viteză de pînă la 320 de kilometri la oră ar fi doborât la pămînt toate casele de pe insulă, iar cele mai multe vase au fost smulse din ancoraj și zeci de bărci de pescari nu s-au mai întors la țarm. Au murit în jur de 4.500 de persoane și practic fiecare familie a pierdut cel puțin cîte un membru.

După aceea, furtuna a distrus 584 dintre cele 600 de case din Kingstown, pe insula Sfîntul Vincențiu, în timp ce lîngă coasta Grenadei au naufragiat 19 vase olandeze. Dimineața devreme, în ziua de 11 octombrie, furtuna s-a îndreptat spre insula Sfînta Lucia. Mai multe nave de război britanice care luptau împotriva rebelilor americani se refugiaseră în portul Castries.

Furtuna nu le-a distrus doar pe acestea, înecînd majoritatea membrilor echipajelor, ci a dărmătat și spitalul orașului, aruncînd un vas pe clădire. Doar două case au rezistat uraganului, iar 6.000 de persoane au murit. Următoarea victimă a fost insula Martinica, unde valuri înalte de aproape 8 metri au ucis 9.000 de oameni și au dărmătat toate casele din Saint Pierre. Lîngă insula Sfîntul Kitts au fost distruse alte 100 de nave. Furtuna a produs pagube mari și în Guadelupa, Antigua, Puerto Rico, Republica Dominicană și în Insulele Bermude, unde a făcut să eșueze 50 de vase.

S-a estimat că numărul total al victimelor de pe uscat ar fi fost de 24.000 și alte cîteva mii de oameni au murit pe mare.

Doi ani dezastruoși

În 16 iulie 1881, unul dintre cele mai distrugătoare taifunuri din istorie a făcut ravagii în Haiphong, portul principal al actualului stat Vietnam, stîmînd valuri gigantice care au ucis probabil 300.000 de persoane, incluzîndu-i pe cei care au pierit din pricina bolilor și foametei ce au urmat.

La mai puțin de un an după aceea, la 6 iunie 1882, marele port Bombay (actualul Mumbai) din India a fost lovit de un ciclon care a stîmînit valuri ce au înecat 100.000 de oameni. Nu era prima oară cînd India se nimerise în calea dezastrului. În 25 noiembrie 1839, un ciclon a iscat valuri înalte de 12 metri despre care se spune că ar fi ucis 300.000 de persoane în Coringa, la gura fluviului Gange, pe coasta de est. Acel port nu a mai fost reconstruit complet niciodată.

Taifunul Vera

Nagoya, al patrulea oraș ca mărime din Japonia, a fost ținta multor bombardamente în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, dar în 1959 se reafirmase ca un mare oraș portuar și centru industrial, avînd o populație de 1,3 milioane de locuitori. În 21 septembrie, taifunul Vera a început să se apropie. Era a cincisprezecea furtună tropicală din acel an, așa că a stîmit prea puțină îngrijorare. Edwin O. Reischauer, devenit ulterior ambasadorul Statelor Unite la Tokio, a remarcat că japonezii erau obișnuiți „să se aștepte la catastrofe naturale și să le accepte cu o rezistență stoică”. Oamenii credeau chiar că taifunurile erau de bun augur. În secolul al XIII-lea, flota lui Kubilai Han, nepotul lui Ginghis (vezi capitolul 10), a fost risipită și scufundată de două ori de ceea ce japonezii numeau un „vînt divin” (un *kamikaze*) înainte ca el să-și poată începe invazia. De cele mai multe ori, taifunurile se domoleau înainte de a ajunge pe uscat sau își schimbau direcția, îndreptîndu-se spre mare, așa încît, chiar atunci cînd vîntul a început să vuiască pe coastă, în ziua de sîmbătă, 26 septembrie, localnicii nu au făcut decît să tragă obloanele de protecție împotriva furtunilor și să-și procure mai multe provizii.

În aceeași noapte, tîrziu, taifunul Vera a lovit Nagoya cu toată puterea, iscînd valuri de 5 metri care au distrus baraje, pontoane, poduri și clădiri. Un bloc de apartamente înalt s-a prăbușit, prinzînd sub dărîmături 84 de locatari. Marea a inundat rapid zonele joase care fuseseră scoase de sub apele ei, apoi vîrtejurile au cotropit fabrici de cherestea, luînd pe sus bușteni și transformîndu-i în berbeci de asalt. Vîntul ce sufla cu pînă la 250 de kilometri la oră a smuls acoperișurile de pe case și a făcut ca sîrîmăturile să zboare prin aer asemenea unor rachete. Mulți s-au înecat înainte de a putea să fugă din calea furiei apelor, iar malul vestic al rîului Shonai s-a prăbușit,

omorînd peste 1.800 de oameni, pe cînd polițiștii sfîdau vîntul care vuia și ploaia orbitoare, în încercarea de a-i călăuzi pe locuitori spre o zonă mai înaltă. Timp de trei ore, taifunul Vera s-a dezlănțuit asupra orașului, înainte de a se îndrepta spre Pacific și de a dispărea în larg.

Duminică, la răsăritul soarelui, o treime din Nagoya era scufundată sub apă, iar restul orașului era plin de mîl și sfărîmături. Străzile și apa golfului erau acoperite de cadavre, iar peste 20 de vapoare fuseseră aruncate pe uscat. Acum, pentru supraviețuitori urma o luptă disperată, aceștia scufundîndu-se adeseori în apele murdare pentru a încerca să recupereze resturi de mîncare din bucătăriile sau grădinile lor inundate. Unii au refuzat să-și abandoneze casele de teama hoților, iar alții cărau baloturi cu așternuturi și haine sau cîte un obiect de valoare, cum ar fi un televizor, în timp ce căutau un loc în care să se adăpostească. Cel mai mare centru de prim ajutor era amenajat la pista de curse, dar acolo refugiații nu au primit nimic de băut 30 de ore. Între timp, morții erau depuși pe cîmpurile mustind de apă sau în morgi improvizate, fiecare acoperit cu cîte o rogojină de trestie. Primarul se plîngea: „Mă simt ca și cînd mi-ar fi fost retezate brațele și picioarele. Nu văd decît orașul întreg scufundat sub apele mării și plin de morți”. Multe alte orașe și sate din vecinătate fuseseră grav afectate: în Handa, un val uriaș a distrus 250 de case, omorînd 300 de persoane și luînd pe sus alte cîteva sute care au dispărut fără urmă.

38 dintre cele 47 de prefecturi ale Japoniei au fost afectate, astfel încît ajutorul sosea uneori cu întârziere, iar operațiunile de salvare au fost stînjenite de inundații și de ploaia care nu mai contenea. Elicoptere din marina SUA au aruncat alimente și alte provizii în zonele mai înalte și au cules oameni de pe acoperișurile clădirilor. Mulți nu mîncaseră de zile întregi. Pînă la 30 septembrie, 9.000 de soldați japonezi erau implicați în eforturile de salvare și tone de provizii ajunseseră la Nagoya, dar apele

învolverate îngreunau în continuare salvarea supraviețuitorilor. Inundația distrusese stația de epurare Tsushima și mulți oameni băuseră apă poluată sau consumaseră alimente contaminate. S-au înregistrat 800 de cazuri de dizenterie, iar medicamentele erau insuficiente. La șase zile după dezastru, corespondentul ziarului *The Times* a survolat în elicopter zonele cel mai grav afectate. În suburbiile din sud-vest, toate reperele dispăruseră fără urmă. Clădirile se prăbușiseră asemenea castelelor din cărți de joc, dar mulți locuitori se agățau în continuare de acoperișuri și depindeau de proviziile aruncate din aer. Unii păreau „să fi atins o limită a înfometării și a epuizării”.

A doua zi, reporterul a navigat spre satul Jushiya. Aproape toate cele 900 de clădiri din localitate erau în continuare scufundate în apă pînă la streșini. Reporterul a văzut femei și bărbați în etate, mame cu prunci, copii și bolnavi stînd la rînd disciplinați, pe cînd așteptau să se îmbarce la bordul unei nave de desant care avea să-i ia de acolo, cu tot cu baloturile în care-și împachetaseră obiectele personale. Mulți tineri rămăseseră la urmă pentru a-i păzi pe ceilalți de tîlhari.

În total, cel puțin 5.000 de persoane au fost ucise de taifunul Vera, alte sute nu au mai fost găsite niciodată și peste 30.000 au fost rănite. Aproape 120.000 de clădiri au fost distruse sau au suferit stricăciuni, lăsînd fără adăpost mai bine de jumătate de milion de oameni, dar simbolul orașului Nagoya, două sculpturi înalte de trei metri semănînd cu niște delfini care împodobeau vechiul său castel, au scăpat nevătămate.

A ieșit la iveală că un studiu întreprins mai devreme în decursul aceluiași an trăsese concluzia că măsurile de prevenire a inundațiilor erau inadecvate. Corespondentul ziarului *The Times* i-a făcut o vizită primarului din Nagoya și l-a găsit într-o încăpere plină de funcționari superiori care se certau. Primarul i-a explicat: „În această situație disperată, oamenii nu pot să

acuze cerul, așa că-i acuză pe primar și pe edili, ca și când ei ar fi responsabili de actele cerului”.

Cu toate acestea, orașul și-a revenit repede, iar Edwin Reischauer a omagiat poporul japonez și „marea sa capacitate de a ieși din nou la lumină... după asemenea catastrofe și de a o lua de la capăt”. După ce a fost refăcut, orașul Nagoya a avut moluri mai puternice în bazinul portuar și îndiguiuri mai înalte și mai solide de-a lungul râurilor.

Cea mai devastatoare furtună din toate timpurile

Bangladesh este pe locul șapte în lume în ceea ce privește numărul de locuitori, avînd o populație de aproximativ 150 de milioane, dar este totodată unul dintre cele mai sărace și mai aglomerate state, în care pescarii și cultivatorii de orez trăiesc la limita subzistenței, ducînd o existență de azi pe mâine. Trei sferturi din acest stat se află la o altitudine mai mică de trei metri peste nivelul mării și mulți dintre locuitori trăiesc în deltele Brahmaputrei, Meghnei și Gangelui, toate aceste mari fluvii vărsîndu-se în golful Bengal. Oamenii își construiesc adeseori casele pe valuri de pămînt, în încercarea de a scăpa de inundații, dar metoda nu dă rezultate întotdeauna, mai ales atunci cînd Bangladeshul este lovit de vreun ciclon.

În timpul nopții dintre 12 și 13 noiembrie 1970, pe cînd majoritatea oamenilor dormeau, un vînt ce sufla cu viteza de 185 de kilometri la oră a îndreptat un val înspăimîntător cu înălțimea de 12 metri spre statul numit la acea vreme Pakistanul de Est. Kamaluddin Chodhury, un țăran de pe insula Manpura din delta Gangelui, a auzit un vuiet asurzitor: „Era beznă, dar în depărtare vedeam ceva strălucitor. Strălucirea se apropia tot mai mult și apoi

am înțeles că era coama unui val imens”. Și-a luat degrabă familia și au ajuns pe acoperișul casei chiar la timp, pe când insula dispărea sub un noian de apă. În timp ce se strîngeau laolaltă, biciuiți de vînt și ploaie, apa a tot crescut pînă cînd a ajuns chiar sub ei, dar, din fericire, casa lor era mai solid construită decît restul colibelor de pe insulă, făcute din stuf și bambus. Spre dimineață, apele s-au retras, iar familia Chodhury a putut să cuprindă cu privirea o scenă cît se poate de dezolantă. Dintre cele 4.500 de colibe de pe insulă, doar patru mai erau în picioare. Aproape toate clădirile importante fuseseră șterse de pe fața pămîntului, iar orice fusese cruțat de cumplita inundație era acum acoperit de mîl. Manpura avusese 30.000 de locuitori; acum, 25.000 dintre ei erau decedați. Cadavrele atîneau prin copaci sau zăceau îngrămădite pe plajă.

În Bhola, cea mai mare insulă din golful Bengal, s-au înecat în jur de 200.000 de persoane, a cincea parte din populație. Nurul Huq, un cultivator de orez, a asistat neputincios cînd mama lui, în vîrstă de 75 de ani, a fost luată de ape. „Am trecut prin multe furtuni”, a spus el, „dar nici una nu a fost ca aceasta. Numai Allah știe de ce ni s-a întîmplat una ca asta”. 90 de rude ale lui Ali Husain, un soldat din armata pakistaneză, trăiau laolaltă într-un complex de locuințe. Ali a reușit să se urce într-un palmier și a stat acolo pînă cînd apele au mai scăzut, dar 70 de membri ai familiei lui au fost uciși. Pe una dintre insulele mai mici, un cultivator de orez pe nume Munshi Mustander Billa a supraviețuit și el agățîndu-se într-un copac. A văzut cum cinci dintre copiii lui erau luați de valuri, apoi pruncul de un an i-a fost smuls din brațe. Cînd și soția sa a fost luată de ape, Munshi a fost copleșit de durere și a dat drumul copacului, dar a reușit să se prindă de un altul și apoi și-a prins și soția. Apele le-au smuls hainele de pe ei, iar în dimineața următoare au trebuit să-și croiască drum printre trupurile care pluteau și printre cadavrele de animale pînă la casa unui vecin, sperînd că vor găsi

îmbrăcăminte acolo. Vecinii muriseră, dar un băiat care supraviețuise a adunat niște zdrențe și le-a dat celor doi.

Pe insulițele din dreptul orașului Chittagong nici un om nu a mai rămas viu, iar orașul a fost devastat. În majoritatea locurilor, cele mai multe victime au fost în rândul copiilor, care nu erau destul de puternici ca să se prindă de copaci, dar un grup a scăpat într-un mod cu totul neobișnuit. La trei zile după ce lovise ciclonul, valurile au adus la mal un dulap din lemn de care se agățaseră șase copii, toți cu vârste mai mici de 13 ani. Fuseseră urcați pe dulap de bunicul lor, care se strecurase apoi înăuntru. El murise din cauza furtunii.

După ce apele s-au retras, supraviețuitorii au început să cutreiere zona, căutându-i cu disperare pe cei dragi sau îngropându-și morții, cu gura și nasul acoperite de eșarfe pentru a se feri de mirosul cumplit. Un bătrîn a îngrămădit rămășițele pămîntești a 52 de rude într-un singur mormînt, dar erau atît de multe cadavre, încît era imposibil ca toate să fie îngropate, așa că unele au fost așezate pe plute improvizate și împinse în largul mării. Foarte des, valurile le aduceau înapoi pe mal. Un milion de vite s-au înecat, aproape toate bărcile de pescuit s-au pierdut și trei sferturi din culturile de orez au fost distruse. Sătenii căutau prin mîl pentru a culege orezul bob cu bob. Nu mai era nici apă curată. În orașe, conductele de apă erau sparte, la țară izvoarele erau contaminate de apa mării și de cadavrele în putrefacție.

În patru zile, pachetele trimise de Crucea Roșie au început să sosească pe aeroportul din Dacca și un grup de elicoptere au transportat provizii către regiunile afectate, dar nu îndeajuns de rapid pentru a împiedica alte decese cauzate de înfometare, expunerea la intemperii și boli. La patru zile după ciclon, un corespondent al ziarului *The Times* a survolat insula Bhola și a văzut supraviețuitorii tîrînd cadavrele umflate ale vitelor pentru a le îngropa. Alte vaci erau încă vii, dar „nu mai era nici un fir de iarbă pe care să-l

mănînce”, iar cadavrele umane erau în continuare risipite pe câmpurile mustind de apă: „Chiar și din avion puteai simți mirosul morții”. Localnicii nu avuseseră nici o șansă. Regiunea era complet netedă și nimic nu îi putea feri de valurile imense. Sate întregi dispăruseră „ca și cînd ar fi fost absorbite de un imens aspirator”. Pe una dintre insule, jurnalistul a văzut un cargobot aruncat de furtună la 45 de metri depărtare de mal. Dar, în unele locuri, în mod uimitor, noi locuințe rudimentare începuseră deja să apară, oferind imaginea „unei vieți de familie ciudat de liniștite, cu haine colorate ce atîneau pe sîrmă sau erau puse la uscat deasupra căpițelor de fîn”.

În mod oficial, s-a estimat că ciclonul a făcut o jumătate de milion de victime, iar alte 100.000 de persoane au dispărut, aceasta fiind cea mai devastatoare furtună tropicală din toate timpurile. Alte estimări spun că cifra a fost chiar mai mare – pînă la un milion de decese – și milioane de oameni au rămas fără case. Exista multă indignare cu privire la reacția întîrziată a guvernului din îndepărtatul Pakistan de Vest, mulți plîngîndu-se că 40 de elicoptere militare rămăseseră la sol, cînd ar fi putut fi de folos în operațiunile de salvare, și că existase o întîrziere nejustificată în distribuirea către populație a unei cantități de 500.000 de tone de cereale din rezervele guvernamentale. Au urmat demonstrații pline de furie, iar în luna martie a anului 1971 a izbucnit un război civil în toată regula. Președintele Pakistanului, Yahya Khan, a lansat un atac sîngeros în estul țării, care a dus probabil la moartea a 1,5 milioane de civili. În jur de 10 milioane de oameni au fugit din Pakistanul de Est în India, iar armata indiană s-a unit cu forțele antiguvernamentale, repurtînd o victorie decisivă asupra armatei pakistaneze în decembrie 1971, ceea ce a permis Pakistanului de Est să devină statul independent Bangladesh.

În afara faptului că a dat naștere unui stat nou, ciclonul a inspirat organizarea primului mare concert de rock caritabil, un precursor al

evenimentelor de tipul Live Aid. Muzicianul bengalez Ravi Shankar l-a rugat pe prietenul său George Harrison, fost membru al formației The Beatles, să îl ajute, iar rezultatul a fost concertul din New York pentru ajutorarea statului Bangladesh, la care au venit 40.000 de spectatori. Bob Dylan, Eric Clapton și Ringo Starr au urcat pe scenă alături de Shankar și de Harrison, reușind să strângă peste 120.000 de lire sterline.

Noul guvern al statului Bangladesh a încercat să ofere adăposturi mai bune în caz de furtună, dar în 1991, când a lovit un alt ciclon, numărul victimelor a ajuns totuși la 140.000 și 10 milioane de locuințe au fost distruse.

Uraganul Mitch

În 29 octombrie 1998, uraganul Mitch a străbătut America Centrală, distrugând totul în calea sa, cu viteze ale vântului care au atins 300 de kilometri la oră. Uraganul a ajuns pe uscat la Choluteca în Honduras și a adus un volum de 91 de litri de precipitații pe metru pătrat, ceea ce a făcut ca râul Choluteca să se umfle, sporindu-și debitul de șase ori. Orașul de pe litoral Puerto Cortes a fost inundat, iar casele din lemn au fost sfărâmate.

Chiar și înainte de dezastru, Honduras era una dintre cele mai sărace țări din America Latină, 82% dintre locuitorii săi trăind sub pragul sărăciei. Acum, oamenii erau disperați. Un bărbat care și-a pierdut casa din lemn în care trăia împreună cu 17 rude spunea: „Nu știu cum ne vom reface viețile. Sîntem foarte săraci și avem nevoie să ne ajute cineva, fiindcă nu ne-a mai rămas nimic”. După două zile în care nu mîncaseră nimic, un alt localnic a trebuit să părăsească un adăpost pentru sinistrați împreună cu soția și cei opt

copii ai lor și să străbată kilometri întregi pe șoseaua inundată, prin vîntul puternic și prin ploaie, pînă la casa lor, pentru a recupera puținele alimente pe care le-au mai găsit acolo. „La adăpost nu e nimic de mîncare”, se plîngea el. „E doar un acoperiș, nimic mai mult.”

Președintele Carlos Flores a declarat cu îndrăzneală: „Honduras a fost rănit de moarte, dar nu e pe cale să-și dea sufletul. Ne vom pune din nou pe picioare”. Dar, după ce a evaluat pagubele din elicopter, vicepreședintele William Handal a spus că ar putea dura 40 de ani pînă cînd țara își va reveni. Încercaseră să salveze patru persoane izolate, însă le văzuseră dispărînd sub ochii lor, înghițite de un torent. Șapte din zece locuitori ai Hondurasului nu aveau electricitate sau apă. Majoritatea drumurilor erau blocate, 89 de poduri se prăbușiseră și multe porțiuni din Tegucigalpa, capitala țării, fuseseră măturate de ape. O femeie, martor ocular al dezastrului, „a numărat 18 autobuze ce pluteau duse de rîu”, în timp ce stătea pe unicul pod din oraș care mai rămăsese în picioare. Femeia întîlnise un bărbat care-și ducea în brațe fiica de trei ani moartă, înfășurată într-o față de masă din mușama. Cei de la morgă îl trimiseseră în altă parte, fiindcă nu aveau electricitate și clădirea era deja plină de cadavre pînă la tavan. Apoi, femeia a văzut cum s-au prăbușit zidurile închisorii centrale și 2.000 de deținuți au încercat să sară în rîul de dedesubt. Poliția a început să tragă și scena amintea de „platoul unui film de groază”, cadavrele pușcăriașilor fiind duse de apă printre frigidere, televizoare, camionete și bucăți de clădiri sfărîmate.

S-a estimat că înainte de dezastru, pînă la 7.000 de copii trăiau sub cerul liber în Tegucigalpa, în apropierea rîului. Un adolescent de 14 ani fără adăpost spunea: „Apa ne ajunsese pînă la gît, cînd a venit poliția și ne-a spus să ieșim”. În întregul stat Honduras erau probabil 20.000 de „copii ai străzii”. Un lucrător de la o organizație caritabilă spunea că nimeni nu știa

cîți dintre ei muriseră: „Cînd dispar, nimeni nu îi caută. Pentru autorități, ei nu există”. În munți a căzut un volum de pînă la 190 de litri de ploaie pe metru pătrat, provocînd în multe regiuni alunecări de teren și noroi care au distrus aproximativ 25 de sate. În întreaga țară au murit peste 6.500 de persoane și alte cîteva mii nu au fost găsite niciodată sau au fost îngropate în gropi comune, înainte de a fi identificate. Aproape 1,5 milioane de persoane, mai mult de o cincime din populația țării, au rămas fără adăpost. Mitch a distrus și aproape trei sferturi dintre culturile din Honduras și a omorît peste 50.000 de vite și 60% dintre păsările de curte din țară. Penuria de alimente care a urmat a adus multe sate la limita înfometării și au izbucnit boli cum ar fi malaria, febra tropicală și holera.

Mitch a provocat distrugeri și în Nicaragua, El Salvador și Guatemala. În întreaga Americă Centrală, numărul morților a fost estimat la 11.000, iar alte 8.000 de persoane au fost considerate „dispărute” în mod oficial.

Myanmar

La fel ca în Bangladesh (vezi mai sus), mulți locuitori din Myanmar trăiau în delta unui mare fluviu. Trei milioane și jumătate erau îngrămădiți în porțiunea cu pămînt fertil unde fluviul Irrawaddy se răspîndește în formă de evantai, înainte de a se vărsa în Marea Andaman. O acalmie apăsătoare s-a lăsat asupra țării după ce junta militară a înăbușit cu brutalitate protestele în sprijinul democrației din septembrie 2007, dar în noaptea de 2 mai 2008 liniștea a fost spulberată. Ciclonul Nargis a lovit, iscînd un val marin înalt de 6 metri care a măturat satele aflate la altitudine mică din deltă, nimicind în calea sa comunități întregi. Mai departe, spre centrul continentului, vîntul

cu viteza de pînă la 200 de kilometri la oră a dălmătat clădiri și a ucis alte mii de oameni. Printre ruinele caselor zăceau cadavre contorsionate și zdrobite, orezăriile erau presărate cu cadavre, puțurile erau otrăvite, iar șeptelul fusese nimicit.

În orașul Labutta, cel puțin jumătate dintre case au fost distruse, în timp ce în Bogale doar una din 20 de clădiri a mai rămas în picioare și cel puțin 10.000 de oameni au murit. La Kyaiklat, unde înainte locuiau 50.000 de persoane, fiecare casă a fost afectată. Unele au fost strivite de copaci uriași, altele s-au prăbușit pur și simplu. Cîteva detalii s-au transmis și pe plan extern, dar Myanmar era o societate închisă și oricine vorbea cu un străin își asuma riscuri mari. Totuși, nu după mult timp, a devenit evident că operațiunile de salvare se desfășurau cît se poate de prost. Liderii din Myanmar păreau depășiți de dezastru, dar se temeau atît de mult că ar fi putut să fie înlăturați de la putere, încît au împiedicat din răspunderi echipele de salvare venite din străinătate. Membrii organizațiilor caritabile își primeau vizele după săptămîni întregi, iar avioanelor încărcate cu provizii li s-a refuzat accesul în spațiul aerian al țării. La patru zile după dezastru, cînd au sosit soldații, locuitorii unui oraș au crezut că nu mai era mult pînă cînd aveau să primească ajutor, dar, după ce au distribuit cîteva rații insuficiente de alimente, aceștia au început să piardă vremea pe marginea drumului. O echipă a BBC ce încerca să ajungă în zona deltei s-a trezit în fața unui gard de sîrmă ghimpată la un punct de control militar și a fost trimisă înapoi. În mod uluitor, regimul a continuat să organizeze un referendum pentru validarea unei noi constituții menite să consolideze și mai mult supremația juntei militare, la numai opt zile după ciclon, deși convenise să amîne votul cu două săptămîni în zonele cel mai grav afectate. Pînă atunci, s-a estimat că 2,5 milioane de persoane erau într-o situație disperată. În ceea ce mai rămăsese din satul de pescari Uomiou, o femeie de 77 de ani care își

pierduse toți copiii și nepoții striga: „Murim de foamă!”. Alături de alți 20 de oameni, se adăpostea în singura clădire care rămăsese în picioare.

Vasele americane încărcate cu provizii au așteptat în zadar în apropiere de litoral permisiunea de a acosta, înainte de a decide să plece fără tragere de inimă, iar Robert Gates, secretarul american al Apărării, a acuzat regimul de „neglijență criminală”. Între timp, la trei săptămîni după dezastru, organizația Médecins sans Frontières încă mai descoperea sate în care oamenii practic nu fuseseră ajutați deloc. Shelter Box, o organizație caritabilă care adusese pe calea aerului corturi, truse pentru purificarea apei și plase de protecție împotriva țințarilor, nu a primit permisiunea de a-și trimite experții în deltă odată cu aceste produse. Cel mai mare furnizor de ajutoare de urgență, Programul Alimentar Mondial al Organizației Națiunilor Unite, s-a plîns că nu a putut să livreze decît aproximativ o cincime din ajutorul care ar fi fost necesar și că nu i s-a permis să-și trimită elicopterele decît la o lună după ce trecuse ciclonul. În tot acest timp, ploaia torențială a continuat să cadă asupra supraviețuitorilor care se înghesuiau în clădirile rămase fără acoperișuri, în timp ce sute de cadavre încă mai pluteau în apele rămase după inundații. Totuși, propaganda juntei militare nu și-a pierdut din elan: armata din Myanmar și-a lipit etichete cu propria siglă pe coletele de alimente donate de Thailanda, în timp ce presa aflată sub controlul guvernului întreținea iluzia că ajutoarele ar fi ajuns la toți cei care aveau nevoie de ele.

Întrucît reacția oficială a fost dezamăgitoare, oamenii au încercat să ofere ajutor, îndreptîndu-se spre zonele afectate, dar generalii nu au privit cu ochi buni aceste inițiative independente. Cel mai celebru actor de comedie din Myanmar, Zarganar, a fost arestat pentru implicarea sa. În același timp, grupurile care militau pentru drepturile omului au acuzat autoritățile pentru evacuarea supraviețuitorilor din adăposturile temporare și pentru faptul că i-

au trimis înapoi spre satele lor devastate. Unei tinere care a încercat să pătrundă într-o tabără de refugiați i s-a spus că nu era pe lista supraviețuitorilor și a fost trimisă înapoi. „Nu știu unde să merg”, a spus ea. Unii s-au refugiat la călugării budiști, care fuseseră atacați foarte violent de regim în anul precedent. Mulți dintre ei fuseseră uciși de furtună, dar cei care au supraviețuit au înființat clinici improvizate. O femeie de 45 de ani, care-i pierduse pe toți cei opt membri ai familiei sale și nu avea nici un ban pentru a-și procura de mâncare, se gîndea să se sinucidă. Apoi a aflat despre existența unei clinici la 10 kilometri în amonte și a reușit să ajungă acolo cu barca. „Nu știu unde este oficiul guvernamental”, a spus ea, „așa că am venit la călugări”.

Agencia meteorologică indiană susținea că transmisese autorităților birmaneze o avertizare clară cu privire la furtună cu 48 de ore înainte ca aceasta să lovească. Generalii au insistat că „rapoartele meteorologice au fost emise din timp”, dar oamenii s-au plîns că buletinele nu spuneau clar cît de devastatoare avea să fie furtuna, nici nu acordau vreun sfat referitor la ce era de făcut.

Conform cifrelor oficiale, făcute publice la o lună după dezastru, ciclonul omorîse cel puțin 78.000 de persoane și alte 56.000 erau dispărute. Cu toate acestea, un lucru decursese conform planurilor. Junta militară a obținut 93% din voturi în favoarea noii sale constituții.

Alte fenomene meteorologice extreme și o intoxicație misterioasă

Furtuni însoțite de grindină

Cea mai distrugătoare furtună însoțită de grindină despre care avem știință a omorât 246 de persoane în nordul Indiei pe 20 aprilie 1888. *The Times* a consemnat că a plouat cu grindină numai două minute, dar a fost „practic o aversă cu bucăți de gheață”. Cele mai multe decese s-au înregistrat la Moradabad în Uttar Pradesh, deși 16 persoane au pierit la Bareilly, iar 20 în Bengalul de Jos, unde au fost distruse 2.000 de colibe. Majoritatea victimelor au fost doborâte la pământ, apoi s-au sufocat sau au înghețat sub grămezile de gheață. Se spune că o bucată de grindină găsită lângă biroul telegrafistului din Moradabad avea mărimea unui pepene și cântărea aproape un kilogram.

Totuși, nu este exclus ca India să fi trecut printr-o experiență și mai rea. În 1942, un pădurar a găsit 600 de schelete într-o groapă comună de pe marginea unui lac izolat din Roopkund, la o altitudine de 4.876 de metri, în munții Himalaya. Datarea cu carbon a sugerat că acești oameni au trăit în secolul al IX-lea. După ce au examinat fracturile de la nivelul craniilor, oamenii de știință au conchis că oamenii fuseseră uciși de bucăți de grindină mari cât mingile de crichet. Zona din jurul lacului era complet expusă, astfel că, dacă din cer ar fi început să cadă bucăți imense de grindină, oamenii nu

s-ar fi putut adăposti nicăieri.

Tornadele din America

Tornadele stînesc cei mai puternici curenți de aer de pe Pămînt, rotind cu violență coloane de aer care gonesc la suprafața solului, învîrtindu-se cu o viteză de pînă la 480 de kilometri la oră. În mod bizar, în Marea Britanie se produc cele mai multe tornade pe kilometru pătrat, dar acestea sînt de obicei slabe și trec neobservate. De departe, Statele Unite au cele mai numeroase tornade – în medie, peste 1.000 în fiecare an –, acestea fiind totodată printre cele mai violente. Una dintre cele mai periculoase a lovit orașul Natchez de pe fluviul Mississippi la 7 mai 1840.

La ora două după-amiază, tornada a început să dărîme case. „Peste tot prin aer zburau cărămizi și bucăți mari de scînduri”, a spus un martor ocular, „și chiar și carele cu boi erau luate pe sus și aruncate la sute de metri distanță”. Cei care au fost de față și au supraviețuit pentru a putea să povestească au spus că tornada arăta ca o ceață care se rostogolea sau ca niște nori clocotitori care coborîseră pe pămînt. În cinci minute, distrusese mare parte din zona rezidențială a orașului și omorîse 48 de persoane. Pe apele fluviului, numărul victimelor a fost mult mai mare. Aproximativ 60 de ambarcațiuni s-au scufundat și un bac s-a dus la fund, iar toți cei aflați la bordul său s-au înecat. După Natchez, tornada și-a continuat drumul de-a lungul fluviului Mississippi și a dărîmat tribunalul din Vidalia, statul Louisiana, omorîndu-l pe judecător. În total, s-a estimat că au fost 317 victime, deși este foarte posibil ca numărul să fi fost mult mai mare, întrucît sclavii uciși pe plantațiile din vecinătate nu au fost socotiți, după toate

probabilitățile.

Tomada care a făcut cele mai multe victime în America a fost Marea Tornadă din 18 martie 1925, care a afectat trei state, lovind mai întâi orașul Ellington din Missouri. A lăsat în urma ei o dîră de aproape un kilometru și jumătate lățime, făcînd una cu pămîntul tot ce a întîlnit în cale. Cel puțin 11 persoane au decedat în Missouri înainte ca furtuna să traverseze fluviul Mississippi și să lovească statul Illinois, ștergînd practic de pe fața pămîntului orașul Gorham și ucigînd 34 de oameni. Întîlnind cu pînă la 118 kilometri la oră, tornada a făcut cele mai mari pagube în Murphysboro, unde au murit 234 de persoane – cel mai mare număr de victime din istoria Statelor Unite imputabil unei tornade într-un singur oraș. Jumătate dintre locuitori au rămas fără adăpost cînd 1.200 de case au fost dărîmate. În De Soto au fost dărîmate cvartale întregi și au murit 100 de oameni. Directorul unei bănci s-a adăpostit în trezoreria subterană și a supraviețuit, deși clădirea de deasupra s-a dărîmat, dar la școală au murit 33 de copii. În ambele orașe au izbucnit incendii, provocînd și mai multe pagube. Hurst-Bush a fost dărîmat, iar West Frankfort a fost practic șters de pe fața pămîntului. Au fost devastate și zonele rurale, iar în South Greenfield vîntul a răsturnat un tren de pasageri, provocînd moartea cîtorva călători. În total, statul Illinois a pierdut cel puțin 613 locuitori, cel mai mare număr de victime înregistrat într-un singur stat în istoria Statelor Unite.

La rînd a urmat Indiana, după ce tornada a traversat rîul Wabash. Aproape că a demolat orașul Griffin, apoi a distrus jumătate din Princeton, înainte de a-și epuiza forțele, după ce provocase moartea a 71 de persoane din acest stat. După ce s-a dezlănțuit pe o distanță de 350 de kilometri, Marea Tornadă care a lovit trei state a devastat 19 comunități, a dărîmat 15.000 de locuințe și a provocat 700 de decese. Unele dintre zonele pe care le-a devastat nu și-au mai revenit niciodată. Un supraviețuitor spunea: „Nici

măcar nu cunoșteam cuvântul «tornadă». Pentru noi, era doar o furtună”. După dezastru, America a înțeles că era necesar să dezvolte un sistem eficient de avertizare, dar acest lucru s-a dovedit a fi dificil de înfăptuit și abia în anul 1952 meteorologii au început să emită avertismente propriu-zise.

Valuri de căldură în America

În timp ce economia Americii s-a prăbușit în timpul Marii Crize financiare din anii 1930, mercurul termometrelor a urcat pînă la cote fără precedent cînd cea mai lungă perioadă secetoasă din secolul XX a pîrjolit țara. În iunie 1936, temperaturile ce depășeau 38 de grade erau ceva obișnuit. Luna iulie a fost și mai călduroasă și s-au înregistrat multe temperaturi-record. În Steele, Dakota de Nord, termometrul a înregistrat 39 de grade, cea mai înaltă valoare din acest stat, iar în alte 14 state s-au înregistrat recorduri termice. La 18 iulie, s-a raportat că 3.715 persoane muriseră din pricina căldurii în cele două săptămîni precedente.

Și august a fost fierbinte, în cinci state înregistrîndu-se recorduri termice pentru luna respectivă. Mulți fermieri și-au văzut recoltele distruse, iar în octombrie un observator spunea că, lîngă Kansas City, din „marele Missouri” mai rămăsese doar „umbra unui fluviu, un fir de apă lipsit de vlagă care curge printr-o mare matcă plină de mîl ars de soare”. Aceeași descriere se aplica și fluviului Mississippi în dreptul orașului Saint Louis, unde peste 420 de persoane muriseră din cauza căldurii. În total, valul de căldură a omorît probabil 15.000 de persoane în cei trei ani cuprinși între 1934 și 1936.

După aproape jumătate de secol, America a trecut din nou printr-o

experiență similară. Atunci, în 1980, în Vestul Mijlociu și în Sud s-au înregistrat temperaturi de 32 de grade aproape în fiecare zi, din iunie până în septembrie. În Kansas City, timp de 17 zile fără încetare, mercurul termometrelor a indicat peste 38 de grade, în timp ce la Memphis a ajuns până la maxima de 42 de grade la 13 iulie, cea mai mare temperatură înregistrată vreodată acolo, iar temperaturile nu au scăzut deloc sub 38 de grade timp de 15 zile consecutive. În Wichita Falls a fost chiar și mai cald – 48 de grade, a doua dintre cele mai ridicate temperaturi înregistrate vreodată în Texas. O glumă vehiculată acolo suna așa: „Mă duc să fierb niște apă, s-o beau și să mă răcoresc”. Pretutindeni, persoanele în etate se prăbușeau pe stradă, iar numărul infracțiunilor și al cazurilor de violență asupra copiilor a crescut enorm, căldura făcându-i pe oameni să-și iasă mult mai repede din fire. În Missouri, un băiețel de doi ani a murit după ce a fost închis timp de două ore într-o furgonetă parcată pe stradă. Mama lui nu reușise să găsească pe cineva care să-l supravegheze.

Incendiile spontane au făcut ravagii în Arizona, în timp ce în Okemah, Oklahoma, o șosea a explodat „împrăștiind bucăți de beton ca și când ar fi fost dinamitată”, după descrierea poliției rutiere. În multe localități, oamenii au suferit atacuri de cord în propriile case, iar în Atlanta un bărbat a fost dus la spital cu temperatura corporală de 47 de grade. A fost înfășurat în cearșafuri reci și umede cu gheață și și-a revenit. El a ajuns și în *Cartea Recordurilor Guinness* pentru că a avut cea mai mare temperatură corporală consemnată vreodată.

Din avion, un corespondent al publicației *The Guardian* a văzut „câmpuri pîrjolite, maronii, lipsite de iarbă sau împeștrițate de culturi pipernicite. În fiecare dimineață, în zori, soarele se ridică pe cer ca o minge mare, roșu-aprins, deasupra câmpului neted, anunțînd o nouă zi de caniculă necruțătoare”. Culturile au fost distruse din nou, 80% dintre recolte fiind

pierdute în anumite zone, în timp ce mulți porci pur și simplu picau morți. În Arkansas, 8 milioane de găini s-au sufocat în decursul unei săptămîni. Chiar și noaptea, temperaturile se apropiau de 30 de grade. În anii 1930, oamenii dormiseră pe băncile din parcuri pentru a se răcori, dar acum această idee era considerată prea periculoasă. Într-adevăr, americanii erau reticenți chiar și la ideea de a-și deschide ferestrele sau de a se duce la un centru de urgențe unde temperaturile erau relativ mai scăzute, de teamă că locuințele le-ar putea fi prădate. Deși multe case aveau acum instalații de aer condiționat, cele mai sărăcicioase nu aveau așa ceva, iar reprezentanții organizației Crucea Roșie au mers din ușă în ușă, împărțind ventilatoare electrice.

Înainte ca majoritatea americanilor să-și dea seama ce se întîmplă, pînă la 10.000 de persoane au murit. După cum a spus Don Eisenberg de la filiala Crucii Roșii din Kansas City: „În cazul unei tomade, al unei inundații sau al unui incendiu, nu e prea greu să-ți dai seama ce se întîmplă. Dar căldura s-a insinuat pe nesimțite”. Printre puținii care nu au fost deranjați de vreme s-au numărat turiștii britanici din Florida. Nu se știe cu precizie ce au făcut cîinii turbați¹, dar femeile și bărbații englezi veniți în vizită au stîmnit uimire în rîndul localnicilor, ieșind la plajă în miezul zilei, sub soarele arzător.

Inundația musonică din 1978

Una dintre cele mai dezastruoase inundații musonice a lovit India în 1978, în primele zile ale lunii septembrie. Armata a ridicat valuri de pămînt în încercarea de a proteja casele oamenilor, dar se estimează că un milion de persoane au fugit de la Haryana la Delhi, unde cel puțin 50 au murit. În

Uttar Pradesh, regiuni vaste din apropiere de Allahabad și de Agra au fost inundate, iar orașul sfânt Varanasi, vechi de 2.500 de ani, a fost complet izolat.

La 12 septembrie, Gangele și râul Yamuna și-au ieșit din matcă, inundând sute de orașe și sate. A izbucnit o epidemie de holeră, întrucât apa de băut era contaminată, iar la Bihar 17 persoane au decedat din cauza unei forme extrem de violente a bolii. Dar cele mai dezastruoase inundații au avut loc în Bengalul de Vest. Numai pe 26 septembrie, la Calcutta au căzut aproape 22 de litri de precipitații pe metru pătrat și mii de oameni au fost nevoiți să se urce pe acoperișurile caselor. La 32 de kilometri depărtare de oraș, 74 de călători s-au înecat când autobuzul lor a derapat de pe șosea, scufundându-se în apele adânci provenite din inundații.

În prima săptămână din octombrie, inundațiile au fost agravate de un ciclon. În total, se estimează că aceste intemperii au ucis 15.000 de persoane din regiune, iar pe teritoriul întregii țări, nu mai puțin de 43 de milioane de oameni au fost alungați din casele lor. Dincolo de graniță, în Bangladesh, 50.000 de locuitori ai orașului Dacca au fost siliți să fugă când râul Mahananda și-a ieșit din matcă. Inundațiile au ucis 195 de persoane și în Katmandu, în Nepal.

Cea mai devastatoare tornadă

Poate că Statele Unite ale Americii sînt afectate de cele mai numeroase tornade, dar cele care lovesc în Bangladesh sînt mai periculoase. În 1964, o tornadă a făcut aproape 500 de victime, dar cea mai devastatoare a lovit în jurul orei șase și jumătate, în seara zilei de 26 aprilie 1989. Furtuna a făcut

ravagii în cel puțin 50 de sate. Supraviețuitorii au povestit că arbori imenși zburau prin aer, iar rafalele de vînt luau vitele pe sus și le izbeau de pămînt la sute de metri depărtare. „Părea că întregul sat ar fi fost smuls de la locul său”, a spus un martor ocular. Nici o singură casă nu a rămas în picioare în Hargoz, unde aproape 700 de persoane au murit. Se spune că trupurile neînsuflețite erau găsite la o distanță de pînă la 3 kilometri. Un corespondent al agenției Reuters relatează că supraviețuitorii fugiseră în căutare de mîncare și adăpost, astfel încît satul era aproape complet pustiu, dar „în mijlocul grămezilor de dărîmături zăceau împrăștiate jucării și obiecte din gospodărie, amintind de faptul că aceasta fusese cîndva o comunitate prosperă”. Un consilier local spunea: „Satul s-a transformat într-o groapă comună. N-am avut timp să ne jelim morții sau să le oficiem ritualuri de îngropăciune”. În cimitir, un bărbat singur plîngea, în timp ce agita o prăjină din bambus pentru a speria vulturii hoitari care încercau să mănînce trupurile copilului și vecinilor săi.

La o săptămînă după dezastru, oamenii se luptau pentru proviziile insuficiente de alimente, apă și medicamente, pe cînd foametea și bolile îi amenințau tot mai mult, și mulți se îmbolnăveau după ce mîncaseră alimente stricate sau băuseră apă contaminată. Cînd echipele de salvare trimise de guvern au ajuns în Dhamsara și Kalia, două sate izolate, au fost asaltate de oameni înfometaji; peste 100 de persoane au pierit în busculada ce a urmat.

Pe lîngă totalul estimat al celor 1.300 de victime ucise de tornadă, 12.000 de oameni au fost răniți și 80.000 și-au pierdut casele, aceasta fiind cea mai devastatoare tornadă din istorie. O alta, în 1996, a ucis pînă la 1.000 de persoane în aceeași regiune.

Marile furtuni de zăpadă din America

„Viscolul școlilor” a lovit Marile Cîmpii din Statele Unite la 12 ianuarie 1888. Furtuna a primit acest nume fiindcă multe dintre victimele sale au fost copii care învățau în școlile cu o singură încăpere des întîlnite la acea vreme în zonele rurale ale Americii. Se spune că o învățătoare din Nebraska, pe nume Minnie Freeman, i-ar fi legat pe elevii săi cu o sfoară de uscat rufele și i-ar fi condus prin furtună pînă într-un loc sigur – o realizare de care amintește astăzi o pictură murală aflată în clădirea Capitoliului din acest stat. O altă învățătoare din Nebraska a fost mai puțin norocoasă. La ora trei după-amiaza, cînd școala în care lucra a rămas fără combustibil, ea s-a hotărît să-i ducă pe cei trei copii izolați împreună cu ea la internatul în care locuia, aflat la doar 70 de metri depărtare. Dar abia ieșiseră pe ușă, cînd au fost orbiți de viscol. S-au rătăcit, iar cei trei copii au murit înghețați. Învățătoarea a supraviețuit, dar picioarele i-au fost amputate din cauza degerăturilor. Viscolul s-a dezlănțuit de la amiază pînă la începutul serii și se estimează că a ucis 236 de persoane.

Două luni mai tîrziu, New Yorkul se bucura de una dintre cele mai blînde ierni din ultimii 17 ani, dar la 11 martie a început să ningă. În curînd, ninsoarea s-a transformat într-un viscol aprig – după cum relatea *The Times*: „Cel mai cumplit pe care l-a cunoscut orașul vreodată”. Viscolul, care avea să fie numit „Marele Uragan Alb”, a paralizat coasta de est a Statelor Unite, de la estuarul Chesapeake pînă în Maine, afectînd, de asemenea, porțiuni din estul Canadei. S-a dezlănțuit timp de trei zile și se estimează că în Saratoga Springs, statul New York, zăpada a atins 150 de centimetri, 130 de centimetri în Connecticut și Massachusetts și 100 de centimetri în New Jersey. Vîntul ce sufla cu o viteză de aproape 80 de kilometri la oră a dus la formarea unor nămeți înalți de pînă la 15 metri.

Orașe importante precum New York, Boston, Philadelphia și Washington, DC au rămas izolate când liniile de telegraf s-au rupt. „Fiecare oraș era izolat de restul lumii ca și când s-ar fi aflat în mijlocul oceanului”, a conchis ziarul *The Times*. 200 de nave au eșuat și cel puțin 100 de marinari au pierit. Pe uscat, se estimează că au murit 400 de oameni, printre care 100 în New York, iar blocajele au contribuit la convingerea autorităților că era nevoie de un sistem de transport subteran, a cărui construire a fost aprobată în 1894.

Viscolul care a devenit cunoscut sub numele de „furtuna secolului” a lovit America în luna martie a anului 1993. Un meteorolog l-a descris spunând că „a avut inimă de viscol și suflet de uragan”. Furtuna a declanșat tornade în Florida, inundații în Carolina de Nord și de Sud și vânturi foarte puternice și valuri imense de-a lungul întregii coaste de est. În ziua de luni, 8 martie, mai mulți meteorologi au lansat avertismente privitoare la un viscol de proporții ce avea să survină spre sfârșitul săptămânii. Era prima oară când un asemenea fenomen fusese anticipat cu atât de mult timp înainte, iar câteva state din nord-est au declarat stare de urgență înainte să fi căzut vreun fulg. În sud-est, temperaturile se încadraseră în limitele normale pentru acea perioadă a anului și, întrucât ninsorile foarte abundente erau atât de rare, unele posturi de televiziune au fost prea sceptice pentru a transmite prognoza meteo. Chiar și atunci când au făcut-o, mulți oameni n-au luat-o în serios.

În 12 martie, totuși, a început să ningă în zone sudice cum sînt Georgia și Alabama, în Birmingham înregistrîndu-se un strat de zăpadă de 30 de centimetri. În Hartford, statul Connecticut, zăpada a atins 60 de centimetri, în timp ce la Syracuse, statul New York, și în Chattanooga, statul Tennessee, s-au semnalat aproape 120 de centimetri. 10 milioane de persoane au rămas fără electricitate și toate aeroporturile, începînd cu Halifax, din statul Nova Scotia, și pînă în Atlanta, din Georgia, s-au închis pentru un timp. Statele sud-estice nu aveau infrastructura necesară pentru a face față

și mare parte din această regiune a fost complet blocată timp de trei zile. Paza de coastă a efectuat un număr-record de misiuni de salvare, recuperînd sute de aparate de zbor și de ambarcațiuni, dar, cu toate acestea, cel puțin nouă vase s-au scufundat cînd vîntul ce sufla cu o viteză de 112 kilometri la oră a stîmit valuri înalte de 12 metri. În total, au decedat 500 de persoane, multe din cauza atacurilor de cord produse în timp ce îndeplineau zăpada.

Valul de căldură din Europa

În 2003, Europa s-a confruntat cu una dintre cele mai fierbinți veri. Cea mai ridicată temperatură din toate timpurile consemnată în Marea Britanie a fost înregistrată la 10 august lîngă Faversham, în comitatul Kent, cînd termometrul a ajuns la 38 de grade. Și Germania s-a confruntat cu temperaturi-record – aproape 41 de grade în Bavaria. În Portugalia, incendiile au distrus pînă la 10% din pădurile țării. În Italia și Spania, temperaturile au rămas în jur de 38 de grade săptămîni întregi.

Totuși, cel mai grav afectată a fost Franța. Mai ales în partea de nord, în mod normal verile nu sînt deosebit de călduroase și puține case sau aziluri de bătrîni aveau aparate de aer condiționat. De obicei, în august, activitatea încetează în întreaga țară, astfel că, atunci cînd mercurul termometrelor a urcat, mulți medici și miniștri erau plecați în vacanță. În a doua săptămîină, pînă la 180 de persoane au decedat zilnic la Paris în acea vară – cea mai călduroasă consemnată în istoria Franței. Majoritatea victimelor erau în etate. Unii au căzut în timp ce urcau sau coborau scările, alții au murit singuri în apartamente, decesul ieșind la iveală doar cînd vecinii erau alertați de miros. Casele mortuare s-au umplut pînă la refuz, astfel încît a fost nevoie

ca trupurile neînsuflăite să fie depuse în camioane frigorifice.

La 12 august, ministrul Sănătății, Jean-François Mattei, a anunțat că aproximativ 3.000 de persoane muriseră deja pe teritoriul Franței. El a vorbit despre „o adevărată epidemie”. Situația era atât de gravă, încât unor cadre medicale li s-a cerut să revină din vacanță. Patrick Pelloux, șef al Asociației Medicilor de Urgență, a susținut că medicii lansaseră avertismente privitoare la dezastrul iminent încă de la sfârșitul lunii iulie, „dar nimeni nu i-a ascultat”. El a declarat că Franța se confrunta cu „o catastrofă la scară națională așa cum nu am mai văzut pînă acum”. Autoritățile de la Paris au solicitat chiar firmelor de pompe funebre să rămînă deschise într-o zi de sărbătoare legală.

O săptămînă mai tîrziu, valul de căldură a făcut prima victimă în plan politic cînd șeful serviciilor de sănătate publică, dr. Lucien Abenhaim, a demisionat, deși nu a recunoscut că s-ar fi făcut greșeli, spunînd că „este nevoie ca francezii să înțeleagă că acest gen de situații nu poate fi anticipat întotdeauna”. În anul următor, Mattei și-a pierdut postul în urma unei remanieri guvernamentale.

Prim-ministrul, Jean-Pierre Raffarin, care a trebuit să renunțe el însuși la vacanță, i-a mustrat pe francezi că și-ar fi neglijat rudele în vîrstă și infirme, lăsîndu-le singure săptămîni în șir, în timp ce ei se bucurau de vacanță. Cînd numărul victimelor a ajuns la 15.000, punctul său de vedere părea să fie confirmat de timpul îndelungat care se scurgea pînă cînd erau revendicate unele cadavre. Estimările numărului de persoane care au decedat din cauza căldurii în toată Europa se ridică la 50.000. Cînd s-au analizat cifrele din Marea Britanie, s-a conchis că temperaturile foarte ridicate provocaseră 2.139 de decese numai în perioada cuprinsă între 4 și 13 august și că peste 85% dintre victime erau în vîrstă de cel puțin 75 de ani. În anul următor, guvernul francez a anulat sărbătoarea legală din ziua Cincizecimii pentru a

strînge bani în vederea îmbunătățirii serviciilor medicale pentru persoanele în etate, dar jumătate din populația activă a țării și-a luat liber în acea zi.

Misterul lacului Nyos

Unul dintre cele mai ciudate dezastre din lume s-a petrecut în apropierea unui frumos lac dintr-o regiune muntoasă din vestul statului Camerun. Înconjurat de munți împăduriți și de pământuri roditoare, fertile, lacul Nyos este situat sus, pe coasta unui vulcan inactiv. Lacul are o lățime de un kilometru și jumătate și o adîncime de 180 de metri, iar în apele lui se scurge dioxid de carbon provenit dintr-un strat subteran de rocă topită. Este unul dintre cele trei lacuri din lume despre a căror apă se știe că este saturată astfel cu acest gaz. Un alt exemplu este lacul Monoun, aflat la numai 96 de kilometri depărtare. Acolo, în 1984, 37 de localnici au murit subit și misterios. Se zvonise că acolo s-ar fi testat în secret arme chimice sau că ar fi avut loc un ciudat masacru terorist, dar nimeni nu a știut cu siguranță ce se întîmplase.

În seara zilei de 21 august 1986, cînd în jurul orei nouă s-a auzit o bubuitură ciudată și îndepărtată în preajma lacului Nyos, mulți localnici erau deja adormiți în paturile lor. Cei care erau treji au crezut probabil că tunase. Și totuși, într-o clipită, 1.700 de oameni erau morți. Puțini au supraviețuit pentru a putea povesti ce se întîmplase, dar un bărbat a spus că a auzit un zgomot ce semăna cu o explozie, apoi a ieșit și a văzut că toate vacile lui zăceau întinse pe pămînt. Cînd a revenit în casă, și-a găsit soția și fica moarte. Un alt bărbat a văzut un fel de nor „alb ca o pînză. Nu urca înspre cer, ci se deplasa la înălțime mică, aproape de pămînt”. O femeie a povestit

cum s-a trezit „înconjurată de morți... unii erau afară, alții, în spatele caselor și peste tot erau animale întinse la pământ, vaci, câini, tot felul de animale”. Dintre cei 56 de membri ai familiei ei extinse, 53 au murit. Francis Fang era unul dintre numeroșii agricultori atrași în zonă de solul fertil. Soția lui a căzut la pământ, vomitând sânge, și a murit: „Copiii aveau temperatură și țipau... Le-am luat pe fete și am pornit spre spital. Pe șosea erau morți peste tot – erau atât de mulți, încât am început să calc pe ei”.

Trei sate din apropierea lacului au fost nimicite, în satul Nyos supraviețuind doar patru oameni din 1.300, dar s-au înregistrat decese și la o distanță de până la 25 de kilometri. Un angajat al guvernului care trecea pe acolo cu motocicleta a fost una dintre primele persoane din exterior care au aflat despre dezastru. El a găsit o antilopă moartă pe șosea și a ridicat-o. Carnea ei avea să fie un dar minunat pentru familia pe care urma să o viziteze. Dar, pe măsură ce înainta, începea să se simtă tot mai amețit. Apoi, îngrozit, a început să descopere cadavre umane. Și-a întors motocicleta și a plecat. Când povestea lui a ajuns în capitala provinciei, un reprezentant al guvernului a fost trimis să vadă ce se întâmplase. Nu i-a venit să creadă ce vedea: peste tot erau trupuri neînsuflețite, iar puținii supraviețuitori tușeau, scuipând sânge. Un preot olandez numit Fred Tenhorn a mers, de asemenea, în zona afectată. A povestit că „părea că explodase o bombă cu neutroni. Frunzișul copacilor era verde și sănătos, dar toate ființele umane fuseseră ucise”. În scurt timp, spitalele s-au umplut de oameni care tușeau și sufereau de usturimi puternice la nivelul ochilor și al nasului. Doctorii au spus că arătau ca și cum ar fi fost intoxicați cu gazul emis de o mașină de gătit. Echipe de salvare protejate de măști de gaz s-au grăbit să aducă tuburi cu oxigen în zonă, în eventualitatea în care ar mai fi existat supraviețuitori. Au găsit mii de animale moarte în jurul lacului, dar nici vulturii nu le mâncau, fiindcă și ei muriseră.

Pentru unii dintre localnici, cauza era evidentă. Cu trei ani înainte, șeful de trib poruncise, pe patul de moarte, ca vitele sale cele mai bune să fie înecate în lac, unde se odihneau spiritele vii ale morților, dar familia lui îi ignorase dorințele. Aceasta era cumplita lui răzbunare. Pe de altă parte, reprezentanții guvernului au sugerat că vulcanul aflat sub lac probabil erupsese. Dar oamenii de știință au insistat că acesta era stins. Martorii oculari le-au spus anchetatorilor că apele lacului, de obicei limpezi, căpătaseră o nuanță maro-roșiatică, iar un vînt se stîmîse din senin, iscînd valuri uriașe.

S-a tras concluzia că, de-a lungul timpului, cantități foarte mari de gaz fuseseră absorbite de apă. Apoi, o perturbare – probabil o alunecare de teren sau doar o ploaie abundentă – provocase eliberarea unei mari bule de dioxid de carbon, gaz incolor, inodor și toxic. Gazul tulburase apele lacului, agițînd apele bogate în fier de la fund și colorînd în roșu suprafața undelor. Fiind mai greu decît aerul, gazul alunecase apoi în josul muntelui, în cele două văi alăturate, sufocînd orice ființă vie în calea sa. În curînd, a devenit evident că oamenii de lîngă lacul Monoun fuseseră și ei uciși, cu doi ani înainte, tot de dioxidul de carbon.

Tulburător era faptul că oamenii de știință au spus că existau șanse mari ca lîngă lacul Nyos să mai aibă loc o intoxicație colectivă. Pentru a împiedica acest lucru, ei au recomandat instalarea unei rețele de conducte în adîncul lacului care să sifoneze gazul în cantități mici și să-l elibereze în aer, la înălțime mare, unde avea să se disperseze fără a face rău nimănui. Prima conductă – cu o lungime de 210 metri – a fost instalată în 2001. O conductă asemănătoare a fost instalată și în lacul Monoun în 2003. Dar, după ce oamenii de știință americani au testat ambele lacuri pentru a verifica nivelul dioxidului de carbon, au spus că acele conducte nu erau de ajuns. Ei au recomandat ca în fiecare lac să fie montate încă patru, mai ales că oamenii se

stabileau din nou în jurul lacului Nyos, atrași încă o dată de fertilitatea solului.

1. Aluzie la cântecul *Mad dogs and Englishmen*, compus de Noël Coward în 1932, celebru pentru versul „Mad dogs and Englishmen go out in the midday sun” („Câinii turbați și englezii ies la soare în miezul zilei”), cu care începe și se termină fiecare strofă (n.tr.).

Epidemii de ciumă

Atena antică

În 431 î.Hr., Atena era la apogeul puterii sale, avînd un imperiu puternic întemeiat de Pericle, cel căruia i se datorează construirea Parthenonului. Acum, cetatea era angajată într-o luptă titanică împotriva Spartei, în ceea ce a rămas cunoscut sub numele de „Războiul Peloponesiac”. Atena avea o flotă mult superioară, dar spartanii puteau să adune armate imense, pe care atenienii le considerau invincibile, așa că aceștia s-au hotărît să se retragă în spatele zidurilor cetății lor, permițându-i inamicului să cucerească Attica, regiunea din jurul Atenei, în timp ce ei hărțuiau transporturile militare spartane și încercau să le întrerupă liniile de aprovizionare.

Un timp, aceste strategii au părut să dea rezultate: au avut loc puține lupte, iar Atena a suferit puține pierderi. În primăvara anului 430, pe cînd începea al doilea sezon al campaniilor militare, oamenii din Attica s-au retras din nou în spatele zidurilor cetății. În scurt timp, toate casele erau aglomerate, iar refugiații au fost nevoiți să-și ridice pretutindeni mici barăci sordide. Chiar atunci, armatele spartanilor au atacat din nou și au început să facă ravagii în zonele rurale.

Totuși, după cîteva zile, în oraș au început să se întîmple lucruri stranii. Marele istoric Tucidide a consemnat: „Cei care se bucurau de cea mai deplină sănătate se trezeau deodată, fără nici un motiv lămurit, cu dureri de

cap cît se poate de puternice, cu inflamații și cu ochii roșii ca focul”. Gîtlejul și limba începeau să le sîngereze, iar „respirația era anevoioasă și avea un miros neplăcut”. Apoi urmau o tuse violentă și o vomă dureroasă. Trupurile deveneau „livide și se umpleau de bășicuțe și de răni”, iar bolnavii „nu suportau să fie acoperiți nici cu cele mai ușoare și mai fine așternuturi, ci trebuiau să rămînă aproape goi”. Dacă erau atinși, nu păreau să aibă febră, dar erau cumplit de însetați și „nu tînjeau decît să se arunce în apă rece, iar mulți dintre cei care nu erau păziți cu grijă s-au aruncat în puțuri”. Totuși, oricît de mult ar fi băut, „chinul lor continua, la fel de intens”.

După spusele lui Tucidide, molima apăruse mai întîi în Etiopia, apoi se răspîndise în Egipt și în Libia, înainte să se raporteze îmbolnăviri în Pireu, portul Atenei, care devenise singura sursă de alimente și aprovizionare a orașului. Apoi, ea s-a răspîndit ca focul prin orașul supraaglomerat. Însuși Tucidide s-a molipsit. El s-a vindecat, dar a spus că majoritatea victimelor mureau în mai puțin de nouă zile. Unii dintre supraviețuitori își pierdeau degetele de la mîini, de la picioare sau organele genitale. Alții orbeau sau „își pierdeau complet memoria și-i uitau cu desăvîrșire nu doar pe cei mai apropiați prieteni, ci uitau chiar cine erau ei înșiși”. Multe trupuri neînsuflețite zăceau neîngropate, dar „păsările și fiarele care se hrănesc cu carne de om” se fereau de ele. Dacă vreuna îndrăznea să mănînce carnea infectată, murea și ea.

Medicii și cei care-i îngrijeau pe bolnavi piereau adeseori, astfel încît multe victime erau abandonate. Oricum, cei din breasla medicilor nu reușeau să fie de prea mare ajutor, fiindcă nu se puteau pune de acord în privința celui mai bun tratament: „Unii au murit doar pentru că nu erau îngrijiți, iar alții au murit deși primiseră toată grija ce li se putea da; și nici nu s-a descoperit vreun remediu care, odată luat, să promită însănătoșirea sigură, fiindcă ceea ce-i făcea bine unuia îi făcea rău altuia”. Refugiații veniți din

zonele rurale „piereau ca muștele”. În maghernițele lor „abia dacă aveai loc să respiri” și pretutindeni „zăceau îngrămădiți laolaltă, muribunzii deasupra morților și morții deasupra muribunzilor”.

Atenienii știau că înainte de război spartanii ceruseră sfatul oracolului lui Apollo, zeul medicinei, de la Delphi și că li se promisese ajutorul. Pe când molima făcea ravagii, valorile atenienilor au început să se prăbușească. Mulți refugiați își ridicaseră corturile în templele orașului, care erau acum pline de cadavre: „Lucrurile sacre și sfinte își pierduseră cu totul semnificația”. Dacă nu mai era spațiu în cripta propriei familii, oamenii confiscau pur și simplu cripta altcuiva. Dacă vedeau un cadavru arzând pe un rug funerar, ei „aruncau deasupra un alt cadavru pe care-l tîrîseră pînă acolo și apoi își vedeau de drum”. Atena era cuprinsă de spiritul „trăiește acum și vei plăti mai târziu” – sau poate niciodată. „Se gîndeau că era înțelept să se dedea unor distracții rapide și unor plăceri lesnicioase... Nimeni nu a rămas destul de hotărît încît să conceapă vreun plan cinstit și generos, nefiind sigur că avea să apuce să-l și pună în practică.” Religia „nu-i făcea deloc să se înfrîneze, gîndindu-se că nici credința, nici necredința nu contau cîtuși de puțin, fiindcă vedeau că toți oamenii piereau deopotrivă”. Nici legea nu îi influența, „fiindcă moartea s-ar fi putut așeza în calea dreptății”. Deosebit de îngrijorător era considerat recentul comportament libertin al unor femei, așa că un magistrat a fost numit tocmai în încercarea de a le stăpîni.

Cînd ravagiile molimei s-au mai domolit, Pericle a trimis flota ateniană să reînceapă atacul asupra spartanilor, dar marinarii abia ieșiseră din port cînd boala a izbucnit în mijlocul lor cu o asemenea violență, încît au fost nevoiți să se întoarcă. Comandantul atenienilor a căzut el însuși victimă molimei și a murit în 429.

Tucidide spune că, dintre cei 15.500 de infanteriști ai armatei, 4.000 au murit, precum și 300 dintre cei 1.000 de cavaleriști. Pornind de aici,

majoritatea istoricilor au presupus că aproape o treime din populația totală a pierit, ceea ce ar însemna aproximativ 100.000 de decese. „O năpastă atît de mare ca aceasta și o nenorocire atît de îngrozitoare nici că are egal în tot ce-și amintește mintea omului”, scria Tucidide. A fost o lovitură de pe urma căreia Atena nu și-a mai revenit niciodată pe deplin. Populația orașului nu a revenit la nivelul anterior timp de mulți ani și atenienii nu au mai găsit niciodată un conducător precum Pericle. Războiul a durat încă 25 de ani, iar Atena a pierdut. Vremea în care puterea sa era la apogeu trecuse.

Totuși, ce anume era această boală mortală? Medicii de la acea vreme au dat vina pe o *miasma* – aer otrăvitor. Mai târziu, istoricii au crezut că aceasta a fost prima apariție a ciumei bubonice în Vest. În prezent se crede însă că ar fi fost vorba de alte boli, precum tifosul, febra tifoidă, variola, gripa, scarlatina, ebola sau chiar antraxul, transmis de animalele aduse între zidurile orașului în timpul asediului. În aceeași măsură, este posibil să fi fost vorba despre o boală care a cunoscut între timp mutații, formele sale devenind mai puțin periculoase, cum ar fi rujeola; sau despre o boală care a dispărut complet; sau, date fiind supraaglomerația și murdăria din Atena, despre o combinație a mai multor boli. Probabil că nu vom ști vreodată ce i-a lovit pe atenienii din Antichitate, așa cum nu au știut nici ei.

Epidemiile de ciumă de la Roma

Cuvîntul „ciumă” a devenit sinonim cu ciuma bubonică – cea mai cumplită boală din istorie. Unii oameni de știință cred că aceasta a apărut pentru prima dată în jurul anului 1320 î.Hr. Alții spun că a sosit mult mai târziu, în secolul I d.Hr., cînd în Libia, Egipt și Siria a făcut ravagii o

molimă printre ale cărei simptome se număra apariția unor buboane – umflături voluminoase și tari – în diverse părți ale corpului, cum ar fi în spatele genunchilor și în jurul coatelor. Mortalitatea era foarte ridicată.

Imperiul Roman a fost devastat de o serie de epidemii teribile. Cândva, se credea că ciuma bubonică a secerat soldații unei armate romane care desfășura o campanie în Orientul Apropiat în 164 d.Hr., deși unii savanți din zilele noastre consideră că era vorba de variolă. Indiferent ce boală a fost, când s-au întors, soldații au răspândit boala de-a lungul imperiului, pînă când aceasta a ajuns și în capitală, în anul 166. În acel moment, se presupune că Roma avea în jur de un milion de locuitori, fiind de departe cel mai mare oraș din lume, și era cît se poate de supraaglomerată, iar săracii trăiau într-o mizerie cumplită. Istoricul roman Tacit a supranumit-o „marele rezervor, locul în care se adună destrăbălarea de toate soiurile”. Bogații au considerat că era mai benefic pentru sănătatea lor să rămînă în vilele de la țară.

Boala a făcut ravagii vreme de 15 ani și a devenit cunoscută drept „Ciuma Antonină”. Din cauza ei și-au pierdut viața împărații Lucius Verus, în 169, și Marcus Aurelius Antonius, 11 ani mai târziu. Portretizat în prima parte a filmului *Gladiatorul*, cel din urmă a fost considerat de istoricul Edward Gibbon drept cel mai mare conducător al Romei în perioada sa de glorie, înainte ca decadența descrisă în lucrarea sa clasică *Istoria declinului și a prăbușirii Imperiului Roman* să se facă simțită. În *Cugetările* sale, Marc Aureliu scrie că molima care făcea ravagii în Roma era mai puțin periculoasă decît falsitatea și răutatea. El a murit după șapte zile de boală, refuzînd să-și vadă fiul de teamă să nu-l molipsească și pe el. Ultimele sale cuvinte au fost: „Nu plîngeți moartea mea, ci gîndiți-vă că atîția alții se îmbolnăvesc și mor”.

Se pare că ciuma a ucis o treime din populația din Asia Mică, Egipt, Grecia și Italia. În punctul de maximă intensitate a epidemiei, din Roma

erau scoase cu carele 2.000 de cadavre în fiecare zi, în timp ce multe alte orașe și sate și-au pierdut toți locuitorii. Boala a ajuns și în Germania, Galia și poate chiar în Anglia. Epidemia mai este cunoscută și drept „Ciuma lui Galenus”, după numele medicului grec ce a oferit o descriere a simptomelor, menționând febra, diareea, o sete mistuitoare și pustulele apărute pe piele.

Indiferent ce boală a fost, unii cred că a jucat un rol crucial în declinul Romei. Pînă la apariția ei, imperiul reușise să-și extindă și să-și apere granițele, dar acum, cînd nu mai erau suficienți soldați, un trib germanic a reușit să preia controlul asupra unei părți din nord-estul Italiei. Împușinarea bărbaților apti de a purta armele a însemnat, de asemenea, că în viitor Roma avea să se bazeze tot mai mult pe mercenari pentru a-și apăra granițele.

În anul 251 a venit „Ciuma lui Ciprian”, numită după episcopul Cartaginei, care a descris boala, spunînd că aceasta debuta cu vomă și diaree acute. Printre alte simptome chinuitoare se numărau febra puternică, senzația de arsură la nivelul ochilor, orbirea, surzirea și cangrenele – „uneori, labela picioarelor sau alte părți ale membrilor se desprind după ce le-a cuprins putreziciunea bolii”. Se spune că boala ar fi apărut prima dată în Etiopia și s-ar fi răspîndit cu mare viteză în Egipt și în coloniile romane din nordul Africii, apoi în tot restul imperiului.

Pontius, biograful lui Ciprian, a descris impactul molimei asupra Cartaginei: „O boală nesuferită a cotropit una după alta toate casele plebei cuprinse de teamă, atacînd cu repeziciune și răpind zi de zi viețile a nenumărați oameni... Toți se cutremurau de frică, fugeau din calea molimei și se fereau de ea”. Pe cînd străzile se umpleau de cadavre, Pontius spunea că ciuma a scos la iveală același egoism întîlnit la Atena cu 700 de ani înainte: „Nimeni nu mai voia să știe decît de propriile-i foloase mîrșave”. Creștinii s-au dovedit ușor de transformat în țapi ispășitori, iar autoritățile s-au apucat să-i persecute cu multă însuflețire. Ciprian a fost el însuși executat în anul

258. Și natura exactă a acestei boli este subiect de controversă – ar fi putut fi variolă, rujeolă, febră tifoidă sau o epidemie de ergotism provocată de o ciupercă ce parazitează secara. Se spune că boala ar fi făcut ravagii circa 20 de ani, omorînd 5.000 de oameni pe zi în perioada sa de vîrf, și se pare că și împăratul Claudiu Goticul s-a numărat printre victimele ei. La acea vreme, unii au crezut că specia umană nu avea să supraviețuiască. Asemenea Ciumei Antonine, și aceasta a rărit rîndurile soldaților și a provocat un deficit important de forță de muncă, reprezentînd, probabil, o altă etapă cu rol esențial în declinul și distrugerea ulterioară a Romei.

Ciuma lui Iustinian

În 542, Imperiul Roman de Apus își încheiase declinul și decăderea, dar mai rămînea Imperiul Roman de Răsărit, Bizanțul, cu capitala la Constantinopol (actualul Istanbul), care la acea vreme era probabil cel mai mare oraș din lume. Împăratul Iustinian cel Mare ducea războaie, încercînd să restaureze Imperiul Roman în Apus, dar planurile sale aveau să fie date peste cap de ciuma bubonică. Conform relatărilor învățatului Procopiu, contemporan cu evenimentele, boala își făcuse apariția pentru prima dată în Egipt, apoi în Palestina, „iar de acolo se răspîndise în lumea întreagă... ca și cînd s-ar fi temut că vreun colțișor de lume ar fi putut scăpa nevătămat. Fiindcă nu a ocolit nici insulele, nici peșterile, nici crestele munților, dacă erau locuite de oameni; iar dacă trecea pe undeva și ori nu îi vătăma pe oamenii de acolo, ori îi atingea prea ușor, nefăcîndu-le prea mult rău, tot se întorcea mai tîrziu”. Așa cum avea să se întîmple adeseori, caravanele sau corăbiile au răspîndit boala de-a lungul rutelor comerciale. Constantinopolul

importa cantități imense de cereale, majoritatea din Egipt, iar pe corăbii au venit probabil și șobolanii care au adus boala în oraș în primăvara anului 542, când Procopiu se afla acolo.

După cum scria acest învățat, boala a fost precedată de „apariția unor ființe supranaturale ce luau înfățișare omenească”, care păreau să-i lovească pe toți cei ce le ieșeau în cale, făcându-i să se îmbolnăvească. Nici dacă rosteai „cel mai sfânt dintre nume” nu erai ferit de boală. Cei care nu fuseseră doborâți încă respingeau cererile de ajutor ale prietenilor și ale celor dragi care se îmbolnăviseră. În schimb, „se închideau în camerele lor și se prefăceau că nu aud, deși ușile mai că le erau dărâmate din pricina loviturilor, temîndu-se, desigur, că cel care îi striga era unul dintre acei demoni”. Dar nu toți cei doborâți de boală se întâlneau cu unul dintre spiritele răătăitoare. Alții „vedeau o nălucire în vis” sau auzeau o voce „care le prevestea că le fusese scris să se numere printre cei ce aveau să moară”.

Victimele erau „apucate deodată de febră”, dar la început aceasta era destul de „slabă”, așa că nici doctorii, nici pacienții nu se gîndeau, de obicei, că ar fi avut motive serioase de îngrijorare. Și totuși, într-o zi sau două, în zona inghinală sau axilară apăreau și mult temutele buboane. Unele victime intrau într-o comă profundă. Dacă avea cine să le poarte de grijă, „mînceau fără a se trezi”, dar cei abandonați „mureau pur și simplu fiindcă nu se hrăneau deloc”. Alții începeau să delireze și puteau chiar să fugă urlînd afară din case, crezînd că cineva venea să-i omoare. Celor care nici nu intraseră în comă și nici nu aveau halucinații, ganglionii inflamați le provocau un chin înfiorător, iar ei mureau cînd „nu mai erau în stare să îndure durerea”. Uneori, buboanele se spargeau și bolnavul supraviețuia, deși capacitatea de a vorbi îi putea fi afectată „și pentru restul vieții fie gîngăvea, fie vorbea fără noimă”.

Apropierea de victime nu părea să sporească riscul de a contracta boala.

Într-adevăr, Procopiu scria că unii oameni „acceptau din tot sufletul moartea, fiindcă-și pierduseră toți copiii și rudele și astfel stăteau nas în nas cu cei bolnavi, dar tot nu se molipseau”. Pronosticurile medicilor s-au dovedit teribil de inexacte: „Cei mai străluciți medici le-au prezis multora că vor muri, iar aceștia au scăpat cu totul de suferință la scurt timp după aceea, și... au declarat că mulți vor fi salvați, iar acestora le-a fost sortit să fie secerați de boală aproape imediat”. Nici nu știau ce tratament să recomande, întrucât ce îi ajuta pe unii le făcea rău altora. Pe scurt, „oamenii nu au descoperit nici o cale de a se salva”.

Deși nimeni nu știa acest lucru pe atunci, ciuma bubonică era transmisă de puricii șobolanilor negri, care pot trăi și pe alte rozătoare. Uneori, puricii se îmbolnăvesc, iar sistemul lor digestiv se blochează din cauza înmulțirii bacteriilor ce provoacă ciumă și a singelui încheșat. Când începe să flămânzească, puricele sare pe altă gazdă potențială, încercând să-și astîmpere foamea, dar avînd intestinele înfundate, nimic nu-i merge, așa că sare de la o gazdă la alta, răspîndind bacilii pe măsură ce înaintează. Boala poate lua trei forme: forma bubonică, ce ucidea cam șapte din zece persoane contaminate; forma pulmonară, în care bacilii ciumei se localizau la nivelul plămînilor și care ucidea nouă din zece bolnavi; și forma septicemică, în care bacilii atacau sîngele și care îi ucidea practic pe toți cei infectați. În timp ce ciuma bubonică trebuie să fie transmisă de puricii șobolanilor negri, forma pulmonară se poate răspîndi pe calea aerului în mod direct, de la o persoană la alta, iar în cazul celei septicemice, în sînge sînt atît de mulți bacili, încît puricii comuni pot ajunge să transmită boala mai departe. Toate cele trei forme de boală au fost prezente, probabil, la Constantinopol, cea bubonică fiind cea mai răspîndită.

Conform spuselor lui Procopiu, boala a făcut ravagii în oraș timp de patru luni, făcînd cîte 10.000 de victime zilnic, în timp ce „deruta și haosul

deveniseră atotputernice pretutindeni”. Morții, fie că fuseseră bogați sau săraci, puteau să zacă zile în șir fără a fi îngropați. Un alt martor ocular, istoricul Ioan din Efes, scria: „Mînia lui Dumnezeu... i-a călcat în picioare și i-a zdrobit pe localnici ca pe strugurii tescuiți. Însuși Iustinian s-a îmbolnăvit, avînd „o umflătură la vîntre”, dar s-a vindecat. Cînd toate mormintele s-au umplut, supraviețuitorii au săpat șanțuri, dar nici așa nu puteau ține pasul cu numărul morților, așa că se urcau în turnurile fortificate din apropierea Cornului de Aur „și, dărîmînd acoperișurile, aruncau acolo trupurile în deplină neorînduială”, apoi astupau spărturile. Pentru că atît de mulți oameni mureau, ritualurile de îngropăciune au fost uitate, și „era de ajuns dacă cineva căra pe umeri trupul unui mort pînă în locurile unde orașul se învecina cu marea și îl arunca în valuri”. Ioan spunea că mii de cadavre ce urmau să fie azvîrlite zăceau îngrămădite pe plajă „precum gunoaiile purtate de rîurile cele mari”. Autoritățile au încercat să țină evidența morților pînă ce au ajuns la 230.000, cînd, „văzînd că erau fără de număr, s-au lăsat păgubase”. Au încercat de asemenea să păstreze o anumită normalitate, în care slujbele din biserici și reprezentațiile publice de divertisment continuau, iar demnitarii străini erau primiți cu toate onorurile cuvenite, dar victimele cădeau moarte pe stradă: „În unele locuri, pe cînd stăteau de vorbă, uitîndu-se unul la altul, oamenii se clătinau și cădeau”. La piață, în timp ce „stăteau de vorbă ori numărau banii, ici și colo fie mușterul, fie negustorul își dădeau sufletul pe loc”. Orașul de obicei atît de plin de viață era acum pustiu „ca și cînd ar fi pierit”, iar morții și muribunzii arătau înspăimîntător, cu „pîntecele umflate și cu gurile căscate, împrôșcînd șuvoaie de puroi”. Procopiu scria: „Munca de orice soi a încetat și toate meșteșugurile au fost abandonate de meseriași... Într-adevăr, într-un oraș în care găseai din belșug tot ce-i mai bun bîntuia foametea cea mai cruntă”.

Situația de criză a trezit solidaritatea unora, iar oamenii „cărau cu mîinile

lor cadavrele unor necunoscuți cu care nu avuseseră de-a face și le îngropau”. Spre deosebire de alte molime, aceasta a încurajat respectarea datinilor religioase în rîndul multora „care în vremurile trecute se desfătaseră, dedîndu-se la îndeletniciri rușinoase și josnice”, dar imediat ce se simțeau din nou în siguranță, aceștia redeveneau cum fuseseră înainte – „întrecîndu-se pe sine în ticăloșie și nelegiuiri de tot soiul”. Poate că nici n-ar fi trebuit să-și facă griji, fiindcă, după cum susținea Procopiu, „această boală, fie din împlinire, fie din voința divină, îi alegea anume pe cei mai răi dintre oameni și-i lăsa să scape nevătămați”.

Se estimează că ciuma a ucis o treime din populația imperiului și probabil 40% dintre locuitorii Constantinopolului. Iustinian avea să mai trăiască 23 de ani, dar epidemia a pus capăt speranței sale de a readuce la viață Imperiul Roman de Apus. Boala a atacat Persia, Arabia, Africa și Asia Centrală și de Sud. În Europa, a făcut ravagii pînă la extremitatea nordică a Danemarcei și pînă la cea vestică a Irlandei. În 547, se spune că regele galez Maelgwn Gwynedd ar fi murit de ciumă, iar în *Analele din Ulster* e consemnată „moartea multor oameni” din regiune. Ioan din Efes scria că au fost „vase din mijlocul mării ai căror marinari au fost atacați deodată... și au devenit morminte care pluteau în voia valurilor”. În toată lumea, probabil că „ciuma lui Iustinian” avea să ucidă 25 de milioane de oameni. Ioan a încercat să fugă, dar oriunde ajungea, boala părea să-l urmeze. A văzut lanuri de grîu pe care nu mai avea cine să-l recolteze, „sate părăsite și cadavre întinse pe pămînt... vite abandonate, hoinărind rătăcite prin munți, fără ca nimeni să le mai adune”. La început, istoricul nu a vrut să scrie cronica epidemiei – „La ce bun, cînd lumea întregă se îndrepta clătînîndu-se spre neant... pentru cine ar mai fi scris cel ce ar fi scris?”. Apoi s-a răzgîndit, sperînd că cei care aveau să-i urmeze „să se teamă și să tremure aflînd ce năpastă cumplită ne-a lovit din pricina păcatelor noastre și să tragă

învățămintele din pedeapsa care s-a abătut asupra nenorociților de noi”.

Procopiu credea că „tot neamul omenesc a fost aproape nimicit”. Înțelepților, spunea el, le place să scomească tot felul de motive pentru asemenea „năpaste”, dar ciuma nu putea fi explicată prin nici o teorie, fiindcă „a cuprins întreaga lume și a secerat viețile tuturor oamenilor... și i-a atacat pe unii în timpul verii, pe alții iarna și pe alții în alte perioade de-a lungul anului”.

În cele două secole care au urmat, ciuma avea să devină un vizitator obișnuit, între anii 542 și 717 izbucnind 18 mari epidemii numai în regiunea Mediteranei.

Moartea Neagră

Probabil că acesta a fost cel mai mare dezastru din istoria consemnată a speciei umane, care a ucis, după câte se pare, 75 de milioane de oameni, mulți dintre contemporani crezând că asistă la sfârșitul umanității. Numele său înfiorător – „Moartea Neagră” – provenea de la petele negre care apăreau pe trupurile victimelor, produse de hemoragiile subcutanate. În prezent, este un fapt general acceptat că epidemia era un amestec înspăimântător de ciumă bubonică, pulmonară și septicemică, deși unii experți au sugerat că în realitate a fost vorba de o infecție virală, complet diferită.

Epidemiile de ciumă care au făcut ravagii în Europa după cea a lui Iustinian s-au domolit în secolul al VIII-lea, iar la începutul secolului al XIV-lea continentul se apropia de sfârșitul unei lungi perioade de prosperitate. Marea foamete dintre anii 1315 și 1319 (vezi capitolul 9) a fost urmată de o altă foamete în 1345, când șase luni în care a plouat aproape

neîncetat au făcut imposibilă semănarea culturilor în anumite regiuni. În următorii doi ani au murit mulți oameni, iar mulți dintre cei care au supraviețuit au rămas slăbiți și bolnăvicioși. Pentru cei care pretindeau că înțeleg astfel de fenomene, existau semne prevestitoare ale dezastrelor – stele căzătoare, o coloană de foc ce stăruia deasupra palatului papei din Avignon și un cutremur violent care a făcut să răsunе clopotele catedralei San Marco din Veneția.

Deși oamenii nu știau la acea vreme, mai semnificativ era faptul că niște rozătoare asemănătoare cu veverițele, numite marmote, începuseră să-și părăsească habitatul aflat departe, în Asia Centrală, lângă lacul Issyk Kul, aducând cu ele purici care purtau bacilul ciumei, și, când au intrat în contact cu șobolanii negri, puricii au migrat către noile gazde. Șobolanii călătoreau mult, de obicei în calele vaselor care transportau grâne, iar un purice putea supraviețui săptămîni întregi în baloturile de lînă sau pînzeturi, chiar și după plecarea șobolanilor. Pe uscat, rozătoarele conviețuiau nas în nas cu oamenii. Prin anii 1330 au început să apară cazuri de ciumă. În 1334, molima a lovit China, unde a ucis probabil pînă la 5 milioane de oameni. Apoi, pe cînd își croia încet drum spre vest, de-a lungul rutelor comerciale, în Europa au început să sosească vești privitoare la o epidemie de ciumă de o virulență fără precedent. India, steпа eurasiană, Mesopotamia, Siria și Armenia au fost afectate, iar în 1346 boala ajunsese în Anatolia. Numai în Crimeea se spune că ar fi murit 85.000 de persoane, iar tătarii au găsit niște țapi ispășitori aflați la îndemînă – negustorii creștini care dominau comerțul dintre est și vest, la care rîvneau să aibă și ei acces. În 1346, i-au alungat pe genovezi pînă la centrul lor comercial fortificat din Caffa (în prezent, orașul Feodosia), de la Marea Neagră, și și-au ridicat tabăra alături, dar pe cînd se pregăteau să bombardeze orașul pînă cînd ar fi capitulat, ciuma a făcut ravagii în rîndurile lor și au fost siliți să abandoneze asediul. Totuși, înainte de a

pleca, au catapultat cîțiva morți în oraș. Genovezii au aruncat cadavrele în mare, dar în curînd ciuma s-a dezlănțuit în Caffa, iar forțele apărătorilor au slăbit atît de mult, încît în anul următor au fost nevoiți să-și ia galerele și să pornească spre Italia. În mod tradițional, s-a considerat că ei au fost cei care au adus ciuma în Europa, dar, fără îndoială, boala a sosit și pe alte rute.

În octombrie 1347, o duzină de galere genoveze au acostat în portul Messina din Sicilia, aducînd mătăsuri și mirodenii din Orient. Nu se știe dacă veneau din Crimeea sau din alte părți, dar, conform unui cronicar, marinarii erau „bolnavi pînă în măduva oaselor”. Cînd locuitorii portului au început să se îmbolnăvească și să moară, cei care erau încă sănătoși au dus corăbiile purtătoare de ciumă înapoi în larg, dar era deja prea tîrziu. Molima pusese stăpînire pe oraș. Cei din Messina i-au rugat pe vecinii lor din Catania, orașul alăturat, să le împrumute moaștele Sfintei Agata din catedrală. Arhiepiscopul a fost de acord, dar locuitorii Cataniei „au smuls cheile paracliserului și l-au certat cu violență pe patriarh, spunînd că preferau să moară decît să permită ca relicvele să fie duse la Messina”. Așa că el a trebuit să se mulțumească să le înmoaie în agheasma pe care a dus-o apoi în orașul afectat. La cîteva zile după ce s-a întors în Catania, a fost secerat de Moartea Neagră. În ianuarie 1348, un cronicar a consemnat că trei galere din Orient acostaseră la Genova „pline de bolnavi”. Localnicii le-au alungat cu „săgeți aprinse și diverse mașini de război”, așa că și-au continuat drumul spre vest, căutînd refugiu de-a lungul coastei Mediteranei, ducînd ciuma în porturile Franței și Spaniei. Boala se răspîndea și pe uscat, iar pînă în primăvară ajunsese să cuprindă partea continentală a Italiei.

Una dintre cele mai impresionante descrieri ale epidemiei i se datorează marelui scriitor Boccaccio, care era la Florența cînd boala a lovit orașul. Opera sa *Decameronul* este o colecție de povestiri istorisite, pesemne, de un grup de tineri aristocrați care se refugiază într-o *villa* izolată. În introducere,

autorul oferă o descriere elocventă a debutului bolii: „Le ieșeau pe la subțiori ori pe la stînghii niște umflături, din care unele erau cam cît ar fi un măr, altele cît ar fi un ou”¹. În curînd, acestea se răspîndeau pe tot corpul, apoi pe brațe, coapse și în alte locuri apăreau pete negre și vineții. „Aceste pete”, scria Boccaccio, erau „semn neîndoios de moarte”. Victima nu avea mult de așteptat: boala își putea urma cursul complet, de la primele semne și pînă la moarte, în numai trei zile. Boccaccio scria că „izbeliștea vîrîse atîta spaimă în sufletele oamenilor, încît se părăsea frate pe frate, unchi pe nepot, soră pe frate și adeseori și nevasta își părăsea bărbatul, dar ceea ce-i mai groaznic, ba chiar de necrezut, părinții înșiși se fereau să mai poarte de grijă copiilor și să-i slujească în neputință”². Trupurile neînsuflețite „umpleau toate cotloanele” și, în loc să fie însoțit pe ultimul drum de cei dragi care să-l jalească, trupul victimei avea parte numai de „un soi nou de dricari, ridicați din pleava orașului, care își ziceau ei înșiși ciocli și care făceau treaba asta pe bani”³. Nici preoții nu zăboveau prea mult asupra slujbei de îngropăciune. Preoții, „cu ajutorul ciocliilor, zvîrleau mortul în prima groapă pe care o aflau că-i goală, fără să-și deie osteneala de a-i citi vreo slujbă mai lungă ori mai aleasă”⁴. Nu mai era vorba de nici o ceremonie, de lacrimi și de rude care să-l jalească pe răposat: „Oamenilor nu le mai păsa de morți mai mult decît le pasă astăzi de niște biete capre”⁵. Se povestea că acești ciocli (*becchini*) intrau cu sila în casele celor care erau încă vii și îi amenințau că îi vor arunca laolaltă cu morții, dacă bărbații nu-i mituiau cu bani, iar femeile, cu cinstea lor. Mulți bolnavi au murit în casele lor fără ca nimeni să afle și „numai cu duhoarea leșurilor ajungeau să dea de știre vecinilor că-s morți”⁶. Apoi, vecinii le fîrau trupurile afară și le lăsau să zacă pe stradă.

În curînd, cimitirele Italiei s-au umplut, așa că s-au săpat șanțuri imense în care erau îngrămădiți sute de morți „ca mărfurile în corăbii, erau acoperiți cu oleacă de țărînă, pînă se ajungea la marginea de sus a gropii”⁷. Un

cețățean din Siena pe nume Agnolo cel Gras și-a îngropat cu propriile mâini cei cinci copii, jelind: „N-am găsit pe nimeni să-mi îngroape morții nici pentru bani, nici de dragul prieteniei... Pe unii țărâna abia de-i acoperea, iar cîinii îi târau cu dinții afară din groapă”. Un cronicar din oraș scria că oamenii „spuneau: «A venit sfîrșitul lumii» și chiar credeau asta”. Jumătate din populația Sienei a pierit, iar în Orvieto oamenii au murit în aceeași măsură, în timp ce în orașul San Gimignano, cu turnurile sale vestite, proporția deceselor a ajuns la 58%. Se spune că în unele locuri boala era atât de virulentă, încît doctorii se molipseau la căpătîiul bolnavilor și sucombau „chiar înaintea pacientului pe care veniseră să-l consulte”.

La acea vreme, Italia avea trei dintre cele mai mari patru orașe ale Europei – Genova, Veneția și Florența. În ultimele două, epidemia s-a dezlănțuit timp de patru luni și a ucis, probabil, 65.000 de persoane, cu mult peste jumătate din populație. Boccaccio spune că unii au crezut că cel mai bun mod de a supraviețui era „o viață cumpătată și înlăturarea a toate cîte îți prisosesc”. Ei au format comunități izolate „și, folosind cu cumpătare vinuri de soi, bucate alese... își petreceau vremea cîntînd și petrecînd după puteri”. Alții erau încredințați că trebuie să facă tocmai pe dos și „ziceau că băutura multă, îndestularea poftelor, hoinărelile însoțite de cîntece, petrecerile și îmbuibarea”⁸ erau cea mai bună cale de urmat. O viață de desfîu era susținută și de cei care nu se așteptau să supraviețuiască și aceștia „își părăseau avutul, lăsîndu-se și ei în voia sorții”. Respectul față de „puterea vrednică de cinste a legilor divine și omenеști se prăbușise, destrămîndu-se cu totul”. Pe cînd cei desemnați să încerce să impună legea, ordinea și buna-cuviință cădeau morți ei înșiși, mulți cetățeni se simțeau „liberi să facă ce poșteau”.

În Veneția, măsurile de precauție impuse de doge și de consiliu au dus la crearea cuvîntului „carantină”, din italianescul *quarantena*, ce înseamnă

„patruzeci de zile”. Atît trebuiau să aştepte călătorii veniţi din Orient înainte de a li se permite să intre în oraş, dar asta nu a oprit epidemia, care secera cîte 600 de cetăţeni în fiecare zi în perioada sa de vîrf. Mai-marii oraşului au decretat că aceştia aveau să fie îngropaţi pe o insulă din lagună, actuala Lido di Venezia. La Milano s-au luat măsuri directe şi practice: toţi locatarii unei case contaminate, fie că erau bolnavi sau sănătoşi, erau zidiţi înăuntru şi lăsaţi să moară acolo. Această metodă nemiloasă a făcut ca la Milano să se înregistreze un procent mai scăzut de decese decît în oricare alt mare oraş al Italiei.

Pentru mulţi, fuga părea cea mai bună formă de apărare, „ca şi cum furia cerului, care prin ciurma asta voia să pedepsească ticăloşia omenească, nu i-ar fi lovit oriunde s-ar fi aflat”. Dar în zonele rurale nu prea aveau unde să se adăpostească, fiindcă acolo rata deceselor se apropia probabil de unu din trei oameni. „O, cîte case minunate, cîte palate înălţătoare şi cîte aşezări domneşti, care mai înainte vreme roiau de slujitori, de cavaleri şi doamne, rămas-au pustiite pînă la cea din urmă slugă”, scria Boccaccio. „Cîte neamuri strălucite, cîte moşteniri nemăsurate, cîte faimoase avuţii nu s-au văzut rămase fără moştenitor! Şi cîţi oameni de treabă, cîte femei frumoase... n-au dejunat de dimineaţă cu ai lor, cu prieteni sau tovarăşi, pentru ca în aceeaşi seară să ajungă a cina cu morţii lor pe ceea lume!”⁹.

Conform relatării unui contemporan, ciurma a pătruns în Franţa prin portul Marsilia, adusă de una dintre galerele izgonite din Italia. În Paris erau mai mulţi doctori decît în oricare alt oraş european, dar asta nu a ferit de moarte aproximativ 50.000 de persoane, un sfert dintre locuitorii capitalei. La Avignon, medicul papei, Gui de Chauliac, spunea: „Ciurma îi făcea de ruşine pe doctori, care nu puteau să aducă nici o alinare, mai ales întrucît, temîndu-se să nu se molipsească, şovăiau să-i viziteze pe bolnavi. Chiar dacă îi vizitau, nu izbuteau să facă nimic”. Moartea Neagră nu aducea un

sfișit demn victimelor sale. După cum spunea un cronicar francez: „Toate materiile care se scurgeau din corpul lor emanau o duhoare insuportabilă: sudoarea, excrementele, saliva, respirația erau covârșitor de fetide, iar urina era tulbure, vîscoasă, neagră sau roșie”. În Avignon, se pare că au murit jumătate dintre locuitori, iar suveranul pontif a trebuit să sfințească apele Ronului, astfel încît cadavrele să poată fi azvîrlite în el. Se spunea că mulți preoți din Paris „s-au retras de teamă” și și-au lăsat enoriașii să se descurce cum puteau. Pe de altă parte, călugărițele de la spitalul Hôtel-Dieu de Paris i-au îngrijit pe bolnavi cu mult curaj, adeseori plătind cu viața pentru devotamentul lor. Pretutindeni, călătorii găseau cîmpuri necultivate, vite rătăcind pierdute, case pustii și pivnițe deschise. Cînd boala a lovit orașul Tournai, consiliul orășenesc a interzis raporturile sexuale extraconjugale, înjuratul, jocurile de zaruri și munca în ziua Domnului. Nu se știe sigur dacă asta a oprit boala, dar i-a convins pe cei care fabricau zaruri să-și diversifice oferta producînd și obiecte de cult.

Se spune adeseori că epidemia a fost adusă în Anglia de un marinar german bolnav, care a acostat la Melcombe Regis, în Dorset, dar se prea poate să fi sosit și la Bristol sau la Southampton. Se spune că în Bristol ar fi murit 4.000 dintre cei 10.000 de locuitori, iar la Winchester a pierit jumătate din populație. Aproximativ 70.000 de oameni – o treime din populație – au pierit la Londra. Anglia de Est a fost deosebit de grav afectată, pierzîndu-și probabil jumătate dintre locuitori; populația orașului Norwich nu a revenit la numărul atins înainte de Moartea Neagră decît în jurul anului 1700. În Kent, bătrînul și ramolitul episcop de Rochester a supraviețuit, dar nu mai rămăsese aproape nimeni în subordinea sa, întrucît patru preoți, cinci scutieri, zece slujitori, șapte tineri clerici și șase paji au murit cu toții. În oraș nu mai era nimeni să îngroape morții, așa că „bărbații și femeile își purtau pe umeri proprii copii pînă la biserică și acolo îi

aruncau într-o groapă comună”. Un călugăr din Rochester se plîngea că majoritatea oamenilor deveniseră „și mai depravați, mai înclinați spre tot soiul de vicii, mai dornici să se dedea la ticăloșii și păcătoșenii”. Poetul galez Jeuan Gethin scria: „Vedem moartea strecurîndu-se în mijlocul nostru ca un fum negru, o năpastă care îi seceră pe cei tineri, o nălucă fără trup care n-are milă de nici un chip fumos”.

Înainte să sosească Moartea Neagră, Marea Britanie avusese o populație de aproximativ 4 milioane de locuitori. Probabil că boala a ucis aproape 1,5 milioane. Au dispărut sate întregi, precum Tilgarsley din comitatul Oxfordshire și Ambion din Leicestershire, și se spune că 15 sate din Lincolnshire ar fi încetat să existe, fie în perioada în care a izbucnit molima, fie în cele două decenii care au urmat. Seniorul feudei din Noseley, din comitatul Leicestershire, a dat foc satului cînd Moartea Neagră și-a făcut apariția pentru prima dată, măsură care se pare că a împiedicat boala să ajungă la castelul său.

Ciuma s-a răspîndit departe, pînă la Moscova, și se spune că ar fi fost adusă în Norvegia pe un vas-fantomă care a fost purtat de valuri pînă în apropiere de Bergen, încărcat cu baloturi de lînă și cu întregul echipaj decedat. Unele regiuni au reușit să scape de ravagiile cele mai cumplite ale bolii, de exemplu Polonia, care a instituit un sistem de carantină la granițe, dar pretutindeni cei bogați și puternici aveau șanse maxime de supraviețuire. Singurul monarh european aflat la putere care a decedat a fost Alfonso al XI-lea al Spaniei, în Vinerea Mare din anul 1350, în timp ce asedia Gibraltarul. Regele Eduard al III-lea al Angliei și-a pierdut fiica, pe prințesa Ioana; atît soția, cît și fiica cea mică și nepoata regelui Petru al Aragonului au murit; împăratul Bizanțului și-a pierdut un fiu, regele Franței, soția și cumnata, iar regelui Suediei i-au murit doi frați.

Ca întotdeauna, s-a crezut că ciuma a apărut din pricina ticăloșiei

omenești: „Numai păcatul a adus boaleșnițele”, scria poetul William Langland, contemporan cu aceste evenimente, în *Petru plugarul*. Iar episcopul din Winchester comenta că fărădelegile făcute de oameni „treziseră pe drept cuvînt mînia lui Dumnezeu”. Prin urmare, a-l împăca pe Dumnezeu părea o idee bună. Regele Magnus al II-lea al Suediei le-a poruncit supușilor să mănînce doar pîine și să bea doar apă în zilele de vineri și să meargă desculți pînă la biserică. Papa Clement al VI-lea le-a cerut credincioșilor să organizeze cîte o procesiune în fiecare săptămînă, dar pe un asemenea fundal apocaliptic lucrurile au scăpat în cuînd de sub control: „Mulți oameni, și bărbați, și femei, erau desculți, unii erau îmbrăcați în pînză de sac, alții, acoperiți cu cenușă, tînguindu-se în timp ce mergeau, smulgîndu-și părul și plesnindu-se cu bicele chiar pînă le dădea sîngele”. Aceste manifestări isterice au dus la apariția Frăției Flagelanților, care s-a bucurat de o largă susținere, mai ales în Germania. Fraților nu li se permitea să se spele, să-și schimbe straietele, să doarmă în paturi sau să aibă de-a face cu sexul opus. Ei mărșăluiau în grupuri de pînă la o mie de persoane, în fruntea procesiunilor fiind bărbați care sunau din clopot pentru a le anunța venirea. Fiecare dintre ei se lovea cu un bici în timp ce mergea. Cronicarul Heinrich von Herford scria: „Sîngele li se scurgea pînă la pămînt și stropea pereții bisericilor”. În timp ce flagelanții înaintau, privitorii psalmodiau. Biciuirea devenea tot mai frenetică, apoi orașenii începeau să hohotească și să geamă, îndemnîndu-i pe frați să se biciuiască și mai tare. Inițial, frăția fusese condusă foarte strict, iar novicii trebuiau să-și mărturisească toate păcatele și să aibă suficienți bani pentru a-și achita toate cheltuielile în timpul pelerinajului. În unele orașe prin care au trecut, adulterinii se căiseră pentru păcatele lor, iar hoții duseseră înapoi bunurile furate, dar autoritățile au început să se îngrijoreze, întrucît flagelanții susțineau că pot să alunge demoni, să vindece bolnavii sau chiar să învie morții. Unii spuneau că mîncaseră și băuseră alături de Hristos, iar

spectatorii priveau zdrențele înmuiate în sângele lor ca pe niște relicve sfinte. Cel mai îngrijorător era faptul că flagelanții au început să atace o ierarhie bisericească ce părea neputincioasă în fața acestei boli necruțătoare, întrerupînd liturghiile și alungînd preoții din biserici. În octombrie 1349, papa a cerut ca frăția să fie suprimată. Episcopul din Wrocław a reacționat arzînd un predicator pe rug și sute de frați au fost închiși, torturați și executați.

Deși nu se știe în ce măsură acest lucru li se datorează flagelanților, Germania nu a fost chiar atît de grav afectată de ciumă, prin comparație cu Franța sau Italia. Cu toate acestea, alți bărbați germani dedicați celor sfinte au ales o cu totul altă cale, iar un grup de călugări și-au părăsit mănăstirea pentru a se muta împreună la Ulm, unde au aruncat cu bani, bucurîndu-se de tot ce le oferea orașul și trăind pe picior mare.

Flagelanții s-au numărat printre cei care au reacționat față de epidemia de ciumă masacrînd evrei. Imediat ce au ajuns la Frankfurt pe Main, în iulie 1349, s-au năpustit drept spre ghetoul evreiesc și au început măcelul, în timp ce în Bruxelles vestea că se îndreptau spre oraș a fost de ajuns pentru a declanșa masacrarea a 600 de persoane. Unii susțineau că evreii stîmiseră ciuma, otrăvind fîntînile, iar în Narbonne și Carcassonne ei au fost tîrîți afară din case și aruncați pe ruguri, pînă cînd întreaga comunitate a fost practic exterminată. În Basel, locuitorii orașului i-au închis pe toți evreii într-o construcție din lemn ridicată special pe o insulă de pe Rin și i-au ars de vii. Evreii au fost arși și în multe alte orașe, precum Stuttgart, Dresda, Köln și Mainz, care avea cea mai mare comunitate de evrei din Europa și unde se spune că ar fi fost ucise 6.000 de persoane. Papa a condamnat crimele și i-a amenințat cu excomunicarea pe toți cei ce se făceau părtași la ele, dar, la vremea cînd Moartea Neagră trecuse, puțini evrei mai rămăseseră în Germania și în Țările de Jos. Cînd ciuma a ajuns în Cipru, locuitorii insulei

și-au masacrat sclavii arabi.

Rolul puricilor în transmiterea bolii încă nu era cunoscut, iar cea mai populară teorie, așa cum fusese și în Atena, cu 1.700 de ani înainte, afirma că boala era răspândită de o *miasma*. O altă idee spunea că „un spirit eteric” ieșea din ochii victimei – privirile puteau fi ucigătoare, la propriu. În Viena, ciuma a fost văzută zburînd prin aer în chip de flacără albastră, în timp ce în Lituania a apărut cînd o fecioară misterioasă a fluturat o eșarfă roșie la fereastră. Filip al VI-lea al Franței a cerut Facultății de Medicină din cadrul Universității din Paris să găsească o explicație. Academicienii au pus Moartea Neagră pe seama unei triple conjuncții a planetelor Saturn, Jupiter și Marte în cel de-al patruzecilea grad al Vărsătorului, la 20 martie 1345, dar au fost destul de modești ca să recunoască faptul că unele lucruri erau „de nepătruns chiar și pentru cele mai învățate minți”. Ignoranța nu i-a împiedicat pe doctori să ofere tot felul de sfaturi pentru prevenirea bolii. Unii recomandau ca *miasma* să fie ținută la distanță prin arderea unor esențe de lemn parfumate, cum ar fi lemnul de ienupăr, prin umplerea casei cu plante cu miros plăcut și stropirea podelelor cu oțet și apă de trandafiri. Băile fierbinți trebuiau evitate, întrucît deschideau porii, lăsînd să pătrundă infecția. Dacă cineva trebuia neapărat să iasă din casă, se putea pregăti cel mai bine luînd cu sine un amestec de piper, lemn de santal, trandafiri și camfor, care trebuia modelat în formă de măr cu ajutorul unei paste din gumă arabică. Se credea că mirosurile neplăcute ar fi eficiente împotriva contaminării, așa că oamenii se ghemuiau deasupra latrinelor pentru a inhala duhoarea. Cît despre dietă, unii medici încurajau consumul de fructe și legume proaspete, pe cînd alții erau împotriva lui. Unii susțineau salata, alții o combăteau. Unii recomandau insistent vînăta, alții o interziceau. În ce privește tratamentul, după opinia unor medici, era bine să aplici pe buboane o cataplasma făcută din rășină, rădăcină de crini albi și excremente umane,

Însă alți doctori nu aveau încredere decât în lăsarea de sînge.

În Europa, teribila epidemie nu a dispărut decât în anul 1351, cînd deja secerase probabil o treime din populația continentului. Poetul italian Petrarca scria despre „pustietatea nemărginită și înfrîorătoare” pe care o înfîlnea pretutindeni. Cînd era pe moarte, un preot irlandez, fratele John Clyn, a întocmit o istorisire a lucrurilor văzute de el, scriind în introducere: „Dacă ar fi cu putință ca vreun om să scape cu viață și vreo ființă din stirpea lui Adam să fie cruțată de această molimă...”. Cronicarul florentin Matteo Villani credea că istorisește „povestea exterminării neamului omenesc”. Se înșela, dar Moartea Neagră a zguduit societatea din temelii. Biserica a fost foarte grav afectată. Unii preoți dăduseră dovadă de o dăruire plină de curaj, dar mulți alții și-au abandonat parohiile și, dacă ciuma era judecata Domnului, enoriașii se întrebau de ce preoții nu-i avertizaseră, nu le spusese că Atotputernicul era atît de mînios și că era pe cale să îi pedepsească atît de cumplit. Cînd episcopul de Bath și Wells a încercat să officieze o slujbă de mulțumire la Yeovil, oraș în care ciuma secerase aproximativ jumătate dintre locuitori, o gloată furibundă a atacat biserica. Fusesse compromisă și fascinația respectuoasă față de preot, fiindcă Biserica fusese nevoită să găsească soluții alternative pentru a primi spovedania muribunzilor. Episcopul de Bath și Wells le-a spus oamenilor: „Dacă moartea se apropie și nu pot găsi un preot care să vină la căpățiul lor, atunci trebuie să se spovedească unul altuia”, adăugînd că, *in extremis*, ar putea să se spovedească „pînă și unei femei”.

Statutul respectat al celor bogați și puternici a fost afectat, de asemenea, fiindcă aceștia fugiseră, iar boala a înclinat balanța puterii economice în favoarea muncitorilor, care puteau să profite adeseori de valoarea pe care le-o conferea numărul insuficient pentru a fi mai bine plătiți și a lucra în condiții mai bune. Regii Franței și Angliei au încercat să împiedice acest efect

nedorit, introducând măsura înghețării salariilor. Cu toate acestea, săracii care au supraviețuit au preluat teascurile de struguri sau morile care fuseseră abandonate, au prădat casele părăsite sau chiar s-au mutat în ele și, pentru prima oară, s-au bucurat de confortul de a dormi în paturi și de a mânca din farfurii de argint.

Epidemii de ciumă ulterioare

După Moartea Neagră, ciuma bubonică avea să se reîntoarcă în Europa de șase ori în următoarele șase decenii, reducând populația continentului aproape la jumătate. În prima jumătate a secolului al XVII-lea, epidemiile au mai izbucnit de câteva ori. Cea din 1603, primul an de domnie al regelui Iacob, a omorât 34.000 de oameni în Londra – mai mult de a șaptea parte din populație –, în timp ce orașul York și-a pierdut aproape o treime dintre locuitori. Apoi, când fiul lui Iacob, Carol I, a urmat la tron în 1625, o altă epidemie a ucis 40.000 dintre locuitorii Londrei. Era începutul dezastruos al unei domnii dezastruoase ce avea să se sfârșească atunci când regele a devenit primul monarh din istoria Marii Britanii care a fost decapitat în public. Patru ani mai târziu, Milano a încercat din nou să combată epidemia de ciumă, de astă dată fără succes, și 60.000 de oameni au murit – aproape jumătate din populația orașului. Alte 220.000 de persoane au pierit în nordul Italiei. Această epidemie de ciumă a constituit fundalul celebrului roman *Logodnicii*, scris de Alessandro Manzoni. Apoi a sosit ultima mare epidemie din Marea Britanie. Așa cum Boccaccio fusese cronicarul Morții Negre în Florența, tot astfel memorialistul Samuel Pepys a lăsat posterității o descriere de neuitat a Marii Ciume din Londra.

Boala lovise Olanda în 1663, iar guvernul din Londra încercase din răspuțeri să țină molima la distanță, dar la 7 iunie 1665, „cea mai călduroasă zi pe care mi-a fost dat să o trăiesc”, Pepys a văzut că unele case erau marcate cu o cruce roșie și inscripționate cu ruga: „Domnul să aibă milă de noi”. Regele Carol al II-lea și curtenii săi au plecat în curînd din oraș, dar lordul primar a rămas, punînd să i se construiască o cușcă din sticlă din care putea primi audiențe și conduce orașul. Pepys a decis că era timpul „să-mi rînduiesc toate lucrurile și avuția, dacă va fi voia Domnului să mă cheme”. Și-a trimis de acasă soția și servitoarele și și-a făcut testamentul, conștient de faptul că „nu poți fi sigur că vei mai trăi măcar două zile”. În iulie, cioclii treceau încontinuu pe străzi, cărînd cadavrele. La un moment dat, autoritățile au deschis toate canalele, în speranța că duhoarea ar putea alunga boala, dar cît a durat luna august, aceasta s-a răspîndit tot mai mult, nemiloasă. Londra se transforma într-un oraș-fantomă. Un alt celebru memorialist, John Evelyn, se plîngea de „liniștea funebră” a orașului, în timp ce Pepys comenta cît de trist era „să vezi străzile golite de oameni... și în jur două din trei prăvălii, dacă nu și mai multe, închise de tot”. Pastorul disident Thomas Vincent a reținut faptul că oamenii cădeau „unul după altul, precum frunzele toamna”. Se spunea că săgețile morții o loveau și pe desfîrnata nerușinată, și pe soția cuvioasă și, călare pe calul său palid, moartea nu ocolea nici o casă.

Septembrie a fost cea mai grea lună. Acum, Pepys scria că numai „cei mai sărmani nenorociți” mai puteau fi văzuți ieșind din casă și că, dacă străbătea de la un capăt la celălalt strada Lombard, odinioară una dintre cele mai aglomerate din oraș, nu întîlnea mai mult de 20 de oameni. Pe străzi creștea iarbă și toate discuțiile erau „despre cutare mort sau despre altul care era bolnav și despre cîți căzuseră bolnavi acolo și cîți dincolo”. Întrucît sicrierii ajunseseră să nu mai facă față cererii, tot mai mulți oameni erau îngropați doar într-un giulgiu. Cînd n-au mai fost nici giulgiuri, morții erau

aruncați goi în gropi comune, adeseori acoperite cu var nestins. Surorile medicale îi jefuiau sau îi lăsau să flămânzească pe bolnavii de care ar fi trebuit să aibă grijă, iar spișerii erau acuzați că și-ar fi sugrumat pacienții pentru a le putea răscoli casele. „Ciumă”, scria Pepys, „ne-a făcut să fim mai răi decât cîinii unul cu altul”. Încercările autorităților de a institui carantina asupra caselor s-au confruntat cu o opoziție tot mai mare, uneori chiar violentă, și a fost nevoie să se renunțe la ele, în timp ce abundenței de zgomote și strigăte din Londra păreau să-i fi luat locul dangătul nesfîrșit al clopotelor de biserică, scîrțîitul de roți al carelor ce strîngeau cadavre și strigătele de „scoateți morții afară”, întrerupte de sudălmile și blestemele brutelor care le conduceau. Morții și, uneori, cei aproape morți erau aruncați în care, fiind jefuiți de orice obiect de valoare sau – după cum se zvonea – agresați sexual.

Din fericire, în noiembrie, intensitatea epidemiei a început să scadă. În data de 24, Pepys a trecut pe la pescăria de unde își cumpăra stridii și „am cumpărat două butoiașe de la femeia care vinde în prăvălie și care a scăpat cu viață după ciumă – aceasta fiind prima observație sau prima întrebare pusă în Londra, dacă vine vorba de vreo persoană cunoscută înainte de epidemie”. În ziua de Crăciun, inima scriitorului s-a înveselit cînd a întîlnit o procesiune nupțială, „căci n-am mai văzut de foarte mult timp ca tinerii să fie atît de voioși împreună”. În prima săptămînă din ianuarie, soția lui a revenit acasă, iar el nota că „orașul se umple iute”, iar pînă în februarie s-au întors și regele și curtea sa. S-a estimat că numărul victimelor din Londra ar fi ajuns pînă la 100.000, dintr-o populație de aproximativ 500.000 de persoane. În restul țării, Marea Ciumă, cum a ajuns să fie cunoscută, nu a fost atît de larg răspîndită precum Moartea Neagră, dar unele regiuni au fost foarte grav afectate, în Dover și Newark pierind pînă la o treime dintre locuitori, iar în Norwich, un sfert.

Deși aceasta a fost ultima mare epidemie din Marea Britanie, în vestul Europei ultima izbucnire a bolii avea să vină abia în 1720, când în portul Marsilia a sosit un vas din Siria, la bordul căruia erau câțiva bolnavi. Vasul transporta o încărcătură importantă de mătase și bumbac, iar negustorii influenți au convins autoritățile să renunțe la regulamentul obișnuit privind carantina. În curînd, ciuma făcea ravagii în oraș, unde se estimează că au murit 50.000 de persoane, probabil jumătate din populație, plus alte 50.000 în împrejurimi.

De atunci, ciuma nu s-a mai manifestat sub forma unor epidemii devastatoare decît mult mai departe, spre est. 200.000 de oameni au murit la Moscova în 1771, iar ceea ce istoricii consideră a fi a treia pandemie (prima fiind Ciuma lui Iustinian, iar a doua, Moartea Neagră și episoadele ce i-au urmat) a început în provincia Yunnan din China în 1855. Inițial, s-a răspîndit lent, dar odată ce a ajuns la Canton, în martie 1894, a ucis 60.000 de persoane în cîteva săptămîni. Când s-a răspîndit către Hong Kong, au pierit 100.000 de oameni, în special băștinași chinezi. Tratatamentul medical evoluase surprinzător de puțin din Evul Mediu și se presupunea că între 60% și 90% dintre cei care contractaseră boala aveau să moară, în timp ce vindecarea în cazul formei pulmonare era practic neîntîlnită. Dar pe cînd boala continua să facă ravagii, oamenii de știință au descoperit bacilul ce provoca ciuma, iar în 1898 un cercetător francez a reușit să demonstreze că acesta era răspîndit de puricii șobolanului negru.

Din cauza sărăciei țării, responsabili cu sănătatea publică din India erau permanent îngrijorați de posibilitatea apariției unor epidemii, așa că, atunci cînd ciuma a lovit Bombayul și Calcutta, în 1896, mulți s-au așteptat la un adevărat dezastru. Autoritățile britanice au încercat să-i izoleze pe cei care intraseră în contact cu bolnavii, dezinfectînd locuințe, afumînd sau arzînd obiecte personale și dezinfectînd în fiecare zi cu acid carbolic canalele de

scurgere și instalațiile sanitare. Molima s-a răspândit în pofida acestor măsuri de precauție, omorînd 853.000 de persoane în 1903, apoi peste un milion în anul ce a urmat. *The Times* a apreciat că proporțiile dezastrului erau „incredibile”. Cei care au suferit au fost din nou băștinașii: din peste un milion de oameni care au murit de ciumă în 1904, numai cinci erau europeni. În 1906, s-au făcut mari eforturi pentru a extermina șobolanii, iar numărul victimelor a scăzut sub 300.000, dar anul ce a urmat a fost cel mai greu dintre toți, aducînd peste 1,3 milioane de victime. La sfîrșitul anului 1910, s-a estimat că epidemia răpise aproape 7 milioane de vieți.

Pe măsură ce comerțul s-a extins tot mai mult, cuprinzînd întreaga lume, ciuma a reușit să pătrundă în Africa din Egipt și pînă în Africa de Sud, în Orientul Mijlociu, în cea mai mare parte din America de Sud, în Caraibe, în sud-estul Asiei și în Australia, iar pandemia avea să continue timp de încă o jumătate de secol. Ultima mare izbucnire a bolii s-a produs în Perù și în Argentina în 1945, dar Organizația Mondială a Sănătății a considerat că a treia pandemie a luat sfîrșit abia în 1959. Chiar foarte recent, în 2006, 100 de decese provocate de ciumă s-au înregistrat în Republica Democrată Congo, unde războiul a făcut ca boala să fie mai greu de ținut sub control.

1. Boccaccio, *Decameronul*, traducere de Eta Boeriu, Editura pentru literatură, București, 1966, p. 13. (n.tr.)
2. *Ibidem*, p. 17.
3. *Ibidem*, p. 19.
4. *Ibidem*.
5. *Ibidem*, p. 20.
6. *Ibidem*, p. 19.
7. *Ibidem*, p. 20.
8. *Ibidem*, p. 15.
9. *Ibidem*, p. 22.

Alte epidemii

Darul conchistadorilor

În al doilea deceniu al secolului al XVI-lea, aztecii au văzut semne ciudate de rău augur: o limbă misterioasă de foc a luminat cerurile, un templu sfânt a luat foc, o cometă a brăzdat cerul, iar într-o zi liniștită, lacul Texoco, care înconjura legendara lor capitală insulară, Tenochtitlán, a început să clocotească. În orașul Tenochtitlán, care se afla pe locul unde a fost ridicat actualul Ciudad de México, superstițiosul împărat Montezuma era profund tulburat. De pe teritoriile mayașilor din peninsula Yucatán îi ajunsese la urechi vestea că o seminție de oameni cu pielea albă venise de dincolo de mări, purtați de „turnuri înaripate”, cu arme care scuipau un foc ucigător. Asemenea multor azteci, și Montezuma credea că, odinioară, șarpele cu pene, zeul Quetzalcoatl, își făcuse apariția pe pământ, sub înfățișarea unui rege-profet, cu barbă și pielea palidă, și că într-o bună zi avea să se întoarcă. Dar ceea ce împăratul nu știa era că oamenii albi aduseseră cu ei o armă invizibilă mult mai ucigătoare decât armele lor scuipătoare de flăcări – variola. În 1507, virusul provocase deja o epidemie cumplită în rândurile indienilor din Hispaniola, insula pe care se află astăzi Haiti și Republica Dominicană, iar în 1519 acolo izbucnise o altă epidemie, omorînd aproape o treime dintre locuitori înainte de a se răspîndi spre Puerto Rico, Jamaica și Cuba.

Cam în acea perioadă, spaniolul Hernán Cortés a acostat lângă actualul port Veracruz, cu o armată de 550 de soldați. Cortés și-a ars pur și simplu corăbiile pentru a zădărnici eventualele intenții ale tovarășilor săi de-a o lua la sănătoasa. Apoi, la 16 august, cu 350 de soldați, el s-a îndreptat spre interiorul continentului. Montezuma îi tot trimitea lui Cortés aur și nestemate în dar, promițându-i și mai mult dacă avea să-i ocolească, dar nu a reușit decât să stîrnească lăcomia spaniolilor, iar la 8 noiembrie Cortés a sosit la Tenochtitlán. Montezuma a venit pe una dintre căile de acces care legau insula de continent și, în fața supușilor săi, l-a salutat pe spaniol ca pe îndelung așteptatul zeu ce se întorsese să-i conducă încă o dată. Și-a găzduit oaspeții într-un palat plin de bogății, apoi i-a plimbat prin unul dintre cele mai spectaculoase orașe ale lumii, în care locuiau în jur de 300.000 de oameni, cu piețele pline de mărfuri, dar cu temple pe care șiroia sîngele provenit din sacrificii umane. În curînd, neîncrederea reciprocă a sporit tot mai mult. În ciuda ospitalității lui Montezuma, Cortés înțelegea cît de mult îi ura poporul său pe nou-veniți, în timp ce lăcomia de aur a spaniolilor și repulsia lor față de sacrificiile omenești au început să-l convingă pe împărat că Hernán Cortés nu era Quetzalcoatl, la drept vorbind. Conchistadorul l-a luat ostatic pe Montezuma și l-a silit să-i predea comorile din palatul tatălui său, ceea ce i-a înfuriat și mai mult pe azteci.

Cortés întrecuse cu mult limita ordinelor primite, așa că o altă armată spaniolă a fost trimisă la Veracruz pentru a-l pune la punct, aducînd în același timp noi mostre ale virusului variolei. Dar abilul Cortés l-a numit pe Pedro de Alvarado conducător al orașului Tenochtitlán și s-a grăbit să se întoarcă la Veracruz, unde a preluat repede comanda noii armate. Cînd s-a întors în capitala aztecă, a aflat că Alvarado ordonase ca sute de nobili azteci neînarmați să fie masacrați fără nici un motiv. Cuitláhuac, fratele mai ambițios al lui Montezuma, i-a asediat pe spanioli în palatul lor, iar aceștia

erau cît pe ce să fie învinși. Împăratul s-a urcat pe acoperiș și a cerut pace, dar a fost rănit cînd oamenii lui i-au răspuns cu pietre și săgeți. A murit după trei zile, probabil în urma rănilor primite, sau poate că a fost asasinat de spanioli. La 30 iunie 1520, conchistadorii au încercat să fugă, dar captura pe care o cărau cu ei i-a încetinit atît de mult, încît mulți s-au înecat în lacul Texoco, în timp ce alții au fost răpuși de azteci sau tîrîți spre a fi sacrificați. Pe cînd jefuiau cadavrele, aztecii au dat peste cel puțin un purtător de variolă.

Variola este una dintre bolile cel mai ușor de transmis într-un oraș aglomerat și, în mai puțin de două săptămîni, localnicii au început să se îmbolnăvească. Ei numeau boala „marea spuzeală” și erau înspăimîntați de simptomele ei: bășicile „ne-au apărut pe fețe, pe piept, pe pîntece, eram acoperiți de vezicule usturătoare din cap pînă-n picioare... Bolnavii erau atît de neajutorați, încît nu puteau decît să zacă în paturi asemenea cadavrelor, neputînd să se miște”. Boala i-a mistuit precum un incendiu izbucnit în pădure. Printre cei mulți care au murit s-au numărat Cuitláhuac și fiul său. Douăzeci de ani mai tîrziu, misionarul Toribio di Benavente scria în istoria indienilor că victimele „mureau pe capete, ca ploșnițele. Mulți alții au murit de foame, căci, fiind cu toții cuprinși de boală în același timp, nu puteau să aibă grijă unul de celălalt”. Era imposibil ca toate cadavrele să fie îngropate, așa că atunci cînd o întreagă familie murea, „ei dăîneau casele peste morți, iar căminele le deveneau morminte”.

În 1521, Cortés s-a întors la Tenochtitlán cu o mare armată compusă din cîteva sute de spanioli și zeci de mii de indieni, dușmanii tiranicii azteci. Deși erau extrem de slăbiți de variolă, aztecii au reușit să facă față eroid timp de trei luni, pînă cînd cetatea a capitulat. Cînd au pătruns în oraș, spaniolii au descoperit că nu puteau merge pe străzi fără a călca pe cadavrele celor care muriseră din pricina bolii. Cel puțin jumătate din populație părea să fi pierit,

iar în afara capitalei abia dacă mai rămăsese vreun sat care să nu fi avut aceeași soartă. După ce au cucerit Tenochtitlánul, spaniolii l-au distrus, iar Imperiul Aztec s-a destrămat.

În timp ce în Mexic se petrecea acest dezastru, mai departe spre sud incașii își extinseseră imperiul, sub conducerea puternicului lor rege, Huayna Capac Inca. Optzeci de ani mai târziu, cronicarul Guaman Poma, originar din Perú, avea să scrie: „După ce am citit istorisiri despre feluriți regi și împărați ai lumii, sînt sigur că nici unul dintre ei nu a avut mărișoara sau puterea lui Inca... nici unul dintre ei nu a fost atît de respectat și n-a purtat o coroană atît de semeță”. În 1527, armatele lui Huayna Capac încheiau triumfătoare un război de zece ani purtat în Ecuador, dar în același timp variola se extindea de-a lungul coastei Mării Caraibilor și prin văile din Columbia și Venezuela, ajutată de excelenta rețea de drumuri a incașilor. Cînd misterioasa boală a lovit capitala incașă Cuzco, mesagerii au parcurs în fugă o distanță de 1.600 de kilometri pînă la Quito pentru a-i duce vestea regelui.

La începutul anului 1528, el a aflat că membrii familiei sale, generalul lui preferat și conducătorul orașului Cuzco muriseră cu toții și că vracii spuneau că leacurile lor nu erau de nici un folos. Huayna Capac și-a început lungul drum spre casă, dar, după 240 de kilometri, boala a lovit. A făcut rapid ravagii în rîndurile armatei, ucigînd și mulți alți generali de încredere, „cu fețele acoperite complet de cruste usturătoare”. Un cronicar peruan din secolul al XVII-lea spune că, înnebunit, regele „a poruncit să i se pregătească o casă din piatră în care să se izoleze. Și acolo a murit”. Din nefericire, nu lăsase indicații precise cu privire la cine avea să-i fie urmaș la tron, așa încît cei doi fii ai săi au pornit un război civil. În acest moment a sosit un alt conchistador, Francisco Pizarro. El l-a capturat repede pe tînărul rege Atahualpa, care ieșise învingător din luptele intestinale pentru putere, și l-a silit să-i predea o încăpere plină de aur și de două ori mai mult argint în

schimbul eliberării.

Dar, odată ce a primit comoara, Pizzaro a organizat un simulacru de proces, în urma căruia prizonierul a fost găsit vinovat pentru mai multe capete de acuzare, printre care și idolatria, și l-a condamnat la moarte prin ardere pe rug. Atahualpa a fost îngrozit, crezînd că sufletul său nu mai putea să ajungă în lumea de dincolo dacă trupul avea să-i fie ars. Un călugăr dominican pe nume Vicente de Valverde a venit cu o ofertă pe care Atahualpa nu o putea refuza – dacă avea să se convertească la creștinism, putea fi strangulat, în schimb. Regele a primit. A fost urmat de o serie de conducători-marionetă, dintre care ultimul a fost decapitat în 1571. Pîna atunci, încășii fuseseră copleșiți de alte trei epidemii de variolă și decimați de alte boli noi, cum ar fi oreionul și rujeola. În 1576, în Perù, numărul lor scăzuse de la 7 milioane la numai o jumătate de milion.

Rujeola a ucis încă 2 milioane de băștinași din Mexic în primul deceniu după 1600, iar indienii din America de Nord au fost, la rîndul lor, decimați de virus. În total, se estimează că bolile nou-venite au ucis aproximativ 45 de milioane de persoane în cele două Americi între anii 1500 și 1650, probabil 90% din populația băștinașă.

Tifosul

Tifosul este răspîndit de păduchii infectați și prosperă în locuri aglomerate, unde igiena este precară, precum închisorile, taberele de refugiați sau în mijlocul armatelor aflate pe cîmpul de luptă. Printre simptome se numără febra, durerile de cap extrem de puternice, durerile musculare intense, confuzia și delirul. S-a spus că epidemia de ciumă care a făcut ravagii în

Atena în 430 î.Hr. (vezi capitolul 7) a fost de fapt o epidemie de tifos, dar prima izbucnire clară a bolii în Europa a avut loc în 1489, în rândurile soldaților spanioli care asediau orașul Granada, aflat sub stăpânirea maurilor. Epidemii de proporții s-au produs în vremuri de foamete, de sărăcie extremă sau de război, iar boala era cunoscută sub diferite nume, cum ar fi „febra foametei” sau „febra închisorii”. Se estimează că în 1759 un sfert dintre cei închiși în pușcăriile Angliei au murit de tifos.

Boala a făcut ravagii în Irlanda în timpul Marii Foamete (vezi capitolul 9), iar condițiile din timpul Primului Război Mondial au ajutat și ele la răspândirea sa. Pe frontul de vest, posturile de despăduchere au ținut tifosul sub control, dar în 1914 boala a izbucnit într-un lagăr de prizonieri de război sârbi și apoi s-a răspândit în rândurile populației civile. În mai 1915, magnatul ceaiului, sir Thomas Lipton, care se întorcea dintr-o misiune umanitară, a anunțat că tifosul „face ravagii peste tot... nici bărbații, nici femeile, nici copiii, indiferent de poziția socială, nu sînt imuni în fața bolii”. Nouă dintre cele 12 surori medicale americane dintr-un spital erau bolnave, iar un medic american care se întâlnea cu Lipton la sosirea acestuia era mort cîteva zile mai tîrziu, cînd sir Thomas s-a întors. Oamenii tremurau pe marginea drumului, „prea slăbiți ca să poată merge”, în timp ce spitalele erau supraaglomerate, iar victimele erau lăsate să moară afară, fiindcă nu mai rămăsese loc nici măcar pentru a le întinde pe podea. Dintre cei care se molipseau, aproximativ trei sferturi aveau să moară și, deși s-au înființat centre în care victimele și hainele lor erau dezinfectate, peste 150.000 de oameni au pierit în șase luni.

Pîna în 1916, oamenii de știință descoperiseră deja microorganismul care provoacă tifosul, dar asta nu a împiedicat boala să continue să facă ravagii și în anul următor, cînd haosul antrenat de Revoluția Rusă s-a adăugat celui creat de Marele Război. Timp îndelungat, restul lumii nu a aflat ce se

petrecea, dar la 29 ianuarie 1918 *The Times* a anunțat că, în sfârșit, rușii recunoscuseră că tifosul făcea ravagii „de o gravitate fără precedent”. Mîncarea era insuficientă, iar doctorii erau rari. La Groznîi erau numai șapte medici la 11.000 de pacienți: „Spitalele erau spitale doar cu numele, bolnavii erau îngrămădiți în camere goale și zăceau pe podele înfășurați în păături, fără ca nimeni să aibă grijă de ei și fără nici un mijloc de subzistență în afară de o bucată de pîine neagră care le era îndesată în palme în fiecare dimineață”, scria reporterul ziarului *The Times*. „Păduchii mici și albi care mișună și se înmulțesc peste tot, chiriași ai celor flămînzi, nespălați, osteniți și epuizați de război, transmit microbul.”

La sfîrșitul Primului Război Mondial, o pandemie făcea ravagii și în Serbia, Macedonia, Ucraina, Austria și în estul Poloniei. Orașele din Serbia erau pline de refugiați, iar măsuri de precauție cum a fost pulverizarea gazolinei asupra oamenilor nu au fost suficiente pentru a preveni 120.000 de îmbolnăviri în ultimele nouă luni ale anului 1919. Bolșevicii au recunoscut că în Rusia s-au înregistrat 1,3 milioane de cazuri de îmbolnăviri în perioada cuprinsă între septembrie 1918 și martie 1919, iar cadavrele erau adunate în grămezi. Peste un milion de oameni care fugeau de conflictele din interiorul țării au copleșit punctele de carantină de la graniță și au transmis în mod constant boala în țările învecinate. Un comunicat din Polonia, de la Dorohusk, spunea că într-un tren plin de refugiați „pe toți colcăiau păduchii, iar printre ei erau 15 cazuri de tifos în stare gravă”.

Unitățile sanitare mobile dezinfectaseră peste 300.000 de persoane și 72.000 de locuințe din Polonia în 1919, dar în iunie 1920 *The Times* a relatat că tifosul făcuse ravagii „ca în vremea cînd Moartea Neagră s-a dezlănțuit asupra Europei medievale”. În Galiția, școlile au fost închise, iar activitățile comerciale au încetat. Nu mai erau haine curate, medicamente, iar alimente rămăseseră foarte puține. În orașele și satele mai mici nu era nici

măcar apă, iar apele menajere se scurgeau direct în canale deschise. „În aproape fiecare bordei”, informa corespondentul ziarului *The Times*, „sînt cîteva cazuri de tifos și în multe situații familii întregi sînt lovite de boală și, prin forța împrejurărilor, urmează să moară neîngrijite de nimeni”. În regiune muriseră aproape 50 de doctori, iar acum nu mai rămăsese decît unu la 150.000 de locuitori, așa că țăranii trebuiau să joace ei înșiși rolurile de medic, asistentă medicală și antreprenor de pompe funebre: „Cînd moare un bolnav care nu are rude, vecinii lui sărmani și flămînzi îi dezbracă trupul de hainele mizerabile și contaminate și le vînd pe cîteva bănuți, răspîndind astfel boala”. În iulie 1920, dr. Norman White, membru al Comisiei pentru combaterea tifosului în Galiția din cadrul Ligii Națiunilor, spunea: „Cei din păturile sărace erau infestați aproape în bloc cu păduchi”, iar *The Times* recunoștea în păduche „o amenințare mai periculoasă decît omul înarmat”. În anul următor, un corespondent al acestui ziar a călătorit în Rusia pînă la Sîzran și a aflat că acolo situația era la fel de sumbră. Oamenii erau „cadaverici, plini de paraziți și epuizați”, trăiau în „condiții sanitare de nedescris” în tabere aglomerate, „acoperiți de muște bîzîind, înveșmîntați în zdrențe și haine vechi și rupte. M-am întrebat cîți dintre ei vor mai fi în viață după iarnă”. Liga Națiunilor a estimat că, la vremea cînd epidemia s-a stins, în Rusia muriseră pînă la 3 milioane de oameni. Încă o dată, tifosul s-a dovedit a fi „asemenea molimelor de demult, care au năpăstuit și au ucis oamenii în toate timpurile”.

Cînd a izbucnit al Doilea Război Mondial, proprietățile insecticide ale DDT-ului fuseseră descoperite deja, iar acesta s-a dovedit extrem de eficient împotriva păduchilor. DDT-ul, o igienă mai bună și dezvoltarea unui vaccin au făcut ca nici un soldat din Statele Unite să nu moară de tifos în timpul războiului. Cu toate acestea, boala a lovit armata germană care a invadat Rusia în 1941 și 50.000 de persoane au murit de pe urma ei în Egipt,

Algeria și Maroc. În lagărele de concentrare, nașiștii au creat condiții propice pentru proliferarea bolii, astfel că tifosul a ucis foarte mulți oameni în lagăre precum Theresienstadt și Bergen-Belsen.

În prezent, tratamentul cu antibiotice dă rezultate foarte bune, dar în zonele îndepărtate din Anzi, din Himalaya și din unele regiuni ale Africii boala încă mai izbucnește.

Holera

Holera atacă intestinalele, provocând diaree și vomă. Victimele suferă de dureri puternice la nivelul membrelor și al abdomenului și pot pierde cîțiva litri de fluide în cîteva minute, deshidratîndu-se puternic și zbîrcindu-se. Pielea ia o nuanță neagră sau albastră, iar respirația devine un efort teribil. Uneori, durerea e atît de intensă, încît corpul se strînge ghem și poate să fie readus la forma normală numai după moarte, care poate surveni în mai puțin de 24 de ore. Un medic englez a descris un caz în care a descoperit o victimă de 30 de ani „distrusă de holeră în numai șase ore și transformată într-un schelet țeapăn de 70 de ani”.

Probabil că boala a lovit India demult, în secolul al IV-lea î.Hr., cînd o inscripție de pe un templu anunța cu amărăciune: „Buzele albastre, chipul supt, ochii duși în fundul capului, pîntecele scobit, membrele țepene și încovoiate ca și cînd ar fi arse de foc, acestea sînt semnele mării boli care... s-a pogoînt pentru a-i ucide pe viteji”. Se crede însă că prima pandemie ar fi izbucnit în 1817, la Jessore, răspîndindu-se apoi în toată India. În continuare, a ajuns în Myanmar și Sri Lanka, iar pînă în 1820 se anunțase că a ajuns și în China, Thailanda, Filipine și Indonezia, unde numai pe insula

Java au murit 100.000 de persoane. În Irak, la Basra, au pierit 18.000 de oameni în doar trei săptămîni, în anul 1821. Boala a cuprins, de asemenea, Turcia, Rusia, Arabia și estul Africii, înainte de a dispărea, în 1823. Probabil că o iarnă deosebit de friguroasă a împiedicat-o să ajungă și în vestul Europei.

A doua pandemie a apărut în Rusia în 1830, apoi s-a răspîndit în Finlanda, Polonia și Germania. În bisericile din Marea Britanie răsuna o rugăciune nouă: „Spre Tine rugă înălțăm să cruți acest pămînt binecuvîntat de Tine de mînia îndreptățită ce Ți-au stîmit-o păcatele noastre”. Guvernul a impus ca vasele care veneau din Rusia să stea în carantină, dar în 1831 boala a apărut în Sunderland, unde rigolele în care „era azvîrlită cu nepăsare toată mizeria din locuințele oamenilor” treceau chiar prin mijlocul străzilor aglomerate. În cuînd, holera se dezlănțuise în nord-estul Angliei. Un chirurg din Northumberland era îngrozit: „Ce boală înspăimîntătoare este aceasta, cît e de diferită de tot ce am văzut pînă acum! Ochii afundați în orbite și chipul de o paloare cadaverică, pielea albastră și rece, puls imperceptibil, spasme violente și chinuitoare, voce slabă și aproape inaudibilă, gemete neîntreprute”. Activitatea consilierilor trimiși de guvern în regiunea afectată era stînjinită de faptul că nimeni nu știa ce provoca holera. Unii doctori credeau că e contagioasă, în timp ce alții susțineau că era transmisă de o *miasma* – aer urît mirositor, infectat de gunoaie sau ape menajere. Publicația *The Lancet* se întreba: „Să fie o ciupercă, o *miasma*, o perturbare electrică, o deficiență de ozon, o epurare patologică a tractului intestinal? Nu știm nimic, sîntem complet dezorientați, într-un vîrtej de presupuneri”. Pentru cei ce credeau că igiena și curățenia ar fi putut, într-o anumită măsură, să oprească răspîndirea bolii, semnele nu erau încurajatoare. Un grup de 100 de case din Tynemouth nu aveau nici măcar o singură toaletă cu apă între ele și aproape nimeni nu avea acces la apă curentă. La

Începutul anului 1832, guvernul a îndemnat oamenii să postească pentru a-l împăca pe Atotputernicul, dar holera a continuat să se răspândească, nepăsătoare. O serie de orașe au luat măsuri în ce privește sănătatea publică, cum ar fi închiderea teatrelor, limitarea slujbelor din biserici sau curățarea celor mai insalubre dintre cartierele sărace, dar un doctor din Manchester le-a comparat cu metoda „domnului de la țară... care s-a gândit că va ține ciorile la distanță dacă-și bate în cuie poarta grădinii”. Rapiditatea cu care putea să lovească boala îi îngrozea pe oameni. Se spune că un bărbat din Exeter ar fi plecat la muncă dimineața, lăsându-și soția și fiica sănătoase, și le-ar fi găsit moarte pe amândouă la întoarcere. Epidemia a ajuns în toate colțurile Marii Britanii și se estimează că a ucis 60.000 de persoane.

Franța a fost și mai grav afectată, pierzând 100.000 de locuitori, dintre care 20.000 numai din Paris. Poetul german Heinrich Heine a povestit că, la un bal mascat din oraș, oaspeții „luau în rîs spaima pe care o insufla holera”. Deodată, pe fundalul muzicii și al hohotelor de rîs, „cel mai vesel dintre arlechini a simțit cum un val rece îi cuprindea picioarele, și-a scos masca și, spre uluirea tuturor celor de față, a dat la iveală un chip violet-albăstrui”. Într-o clipită, freamătul petrecerii a încetat, iar petrecăreții s-au repezit spre caleștile lor. Era doar un crîmpei din ceea ce se întîmpla pretutindeni în capitala Franței, iar cei care și-au permis au fugit. Unii dintre cei rămași au tras concluzia că cineva îi otrăvea, iar șase suspecți ghinionişti au fost spînzurați de stîlpi de felinar.

Spre sfîrșitul anului 1835, holera era prezentă în cea mai mare parte a Europei. S-a estimat că ar fi făcut 200.000 de victime în Ungaria și cel puțin la fel de multe în Rusia, unde zvonurile referitoare la otrăviri au dus la o serie de răzmerițe care au fost înăbușite cu brutalitate. Boala a ajuns în America de Nord în 1832, ucigînd 1.000 de persoane în Québec înainte de a călători de-a lungul coastei estice către Statele Unite. Newyorkezii care au

Încercat să fugă dincolo de estuarul Long Island Sound au nimerit sub tirul artileriei celor din Rhode Island, dar boala s-a răspândit în Vestul Mijlociu de-a lungul canalului Erie. La Ypsilanti, în statul Michigan, miliția locală a deschis focul asupra unei diligențe care venea de la Detroit, fiindcă se anunțase că în acel oraș erau cazuri de holeră. Totuși, boala a înaintat, ajungând pînă la New Orleans, unde a ucis 5.000 de persoane, înainte de a contamina Mexicul și Cuba în 1833.

Printre tratamentele misterioasei boli se numărau unele extreme, care foloseau mercur, amoniac, arsenic și aplicarea fierului încins în foc, precum și ulei de ricin, rubarbă, opiu și șocurile electrice. Un medic scoțian care a consultat peste 1.000 de victime în timpul celei de-a doua pandemii era chinuit de o „dezamăgire pustiitoare”, căci toate remediile sale dăduseră greș. El încercase „să aplice lipitori, să lase sînge, să aplice substanțe caustice pentru a produce vezicule, prescrisese băi calde, substanțe tonice, într-un cuvînt, orice ar fi putut recomanda medicina empirică, fără nici un folos”. Cît despre prevenirea bolii, în general se intuia că unul dintre motive erau condițiile sordide de trai care apăruseră în atîtea locuri ca urmare a revoluției industriale, așa că în Marea Britanie și în unele zone ale Germaniei au fost înființate instituții de sănătate publică, în încercarea de a îmbunătăți mediul de viață. Revista *The Lancet* a publicat un articol care ataca virulent aceste idei de modă nouă, dar, după prima epidemie din Marea Britanie, o investigație derulată de comisia regală în 50 dintre orașele cel mai grav afectate de boală a descoperit că numai șase aveau un sistem adecvat de alimentare cu apă și numai unul avea un sistem de canalizare adecvat. Reformatorii sociali s-au plîns că sclavii negri din America trăiau în condiții mai bune decît britanicii din clasa muncitoare.

Holera s-a întors în Marea Britanie în 1848. În satul scoțian Cambroe, cînd 40 de oameni s-au îmbolnăvit, convinși că va muri, un bărbat a preferat

să-și taie beregata decât să aștepte chinurile bolii. Mevagissey, din comitatul Cornwall, nu avea un sistem adecvat de canalizare, așa că, atunci cînd holera s-a apropiat, doctorii din localitate au împrumutat corturi de la guvern și au evacuat 1.300 de persoane, ducîndu-le pe un cîmp aflat la un kilometru depărtare, unde exista o sursă îndestulătoare de apă curată. Nimeni nu s-a molipsit de holeră, în timp ce aproape toți cei care au rămas în sat s-au îmbolnăvit. Din nou, au murit peste 60.000 de britanici, dar acum John Snow, anestezistul reginei Victoria, era pe punctul de a descoperi microbul care produce holera. Dacă era vorba despre o boală ce afecta intestinalele, se întreba el, atunci cum se putea răspîndi pe calea aerului, după cum susțineau cei care credeau că miasmele provoacă boala? Snow a argumentat că era mult mai probabil ca holera să se transmită pe calea apei contaminate, dar această teorie nu a reușit să-i convingă pe toți.

În timp ce dezbaterea continua, a izbucnit o a treia pandemie, considerată unanim cea mai devastatoare. Se crede că boala a apărut mai întîi în India în 1852, răspîndindu-se apoi în Iran, Europa, Statele Unite și în restul lumii. Africa a fost deosebit de grav afectată, iar în Rusia s-au înregistrat peste un milion de decese. Se spune că la Chicago boala a făcut cîte o victimă la fiecare 20 de persoane. Deși spre sfîrșitul anului 1853 a ajuns și în Marea Britanie, în anul următor Parlamentul și-a pus în aplicare planul de a desființa Comisia pentru Sănătate. *The Times* a jubilat, declarînd: „Preferăm riscul de a contracta holeră sau alte boli decât să fim sănătoși cu de-a sila”. Cu toate acestea, curînd, membrii Parlamentului și-au reconsiderat decizia și au înființat un organism similar.

În preajma cabinetului lui Snow din cartierul londonez Soho au murit 500 de persoane, dar practic nici una din zona învecinată. El a reușit să convingă autoritățile să îndepărteze mînerul pompei de apă din cartier, iar decesele s-au oprit. Dar în 1858, cînd Snow a murit în urma unui atac

cerebral, teoria sa era în continuare controversată. Într-adevăr, în 1865, în timpul unei a patra pandemii, un adept al teoriei miasmelor susținea că zonele afectate de holeră erau înconjurate de un „abur ușor, transparent și albăstrui”. Totuși, în 1875, guvernul condus de Disraeli a impus tuturor autorităților locale să pună la dispoziția publicului un sistem de scurgere și de canalizare și o rețea adecvată de alimentare cu apă. Până în 1896, holera ajunsese suficient de rară în Marea Britanie încât să fie considerată o „boală exotică”, dar a continuat să amenințe alte părți ale lumii.

Cea de-a cincea pandemie, care a debutat în anul 1881, a afectat grav Spania, ucigînd cel puțin 60.000 de persoane, și Rusia, unde au decedat nu mai puțin de 200.000 de persoane în 1893-1894. Pînă atunci, bacteriologul german Robert Koch reușise să izoleze bacteria în formă de virgulă care provoacă holera și să confirme teoria lui Snow, conform căreia boala era transmisă pe calea apei contaminate. Condițiile sanitare mai bune au împiedicat holera să mai pună stăpînire pe multe orașe europene și boala nu a mai reușit să pătrundă în Statele Unite, fiindcă autoritățile au instituit măsuri de carantină mai eficiente. În secolul al XIX-lea, printre victimele celebre ale holerei s-a numărat Ceaikovski, care a insistat să bea apă de la robinet în timp ce boala făcea ravagii în Sankt Petersburg, în 1893. Alte victime au fost filosoful Hegel și marele teoretician militar Carl von Clausewitz. Romancierul francez Alexandre Dumas s-a molipsit de holeră în 1832, dar a supraviețuit și a putut să scrie opere precum *Cei trei muschetari* și *Contele de Monte Cristo*.

Cea de-a șasea pandemie s-a produs între anii 1899 și 1923 și, încă o dată, Rusia a fost grav afectată, pierzînd aproximativ un milion de locuitori. Haosul războiului civil care a urmat după revoluția bolșevică a făcut ca boala să aibă efecte și mai cumplite. Această epidemie a fost deosebit de devastatoare în India și Arabia, unde peste 20.000 de pelerini au murit în

drum spre Mecca în 1907-1908. Holera a lovit și în nordul Africii, aproximativ 34.000 de oameni murind în Egipt în doar trei luni. Autoritățile britanice au încercat să adauge substanțe dezinfectante în sursa de apă a orașului Cairo, motiv pentru care au fost acuzate de otrăvire în masă de către localnici.

A șaptea pandemie a durat din 1961 pînă în 2005 și a lovit aproape 120 de țări, dar cea mai mare parte din lumea industrializată a scăpat. În prezent, tratamentele care înlocuiesc fluidele și sărurile pierdute, combinate cu administrarea de antibiotice, pot reduce rata deceselor pînă la mai puțin de 1%.

Boala somnului

Printre noii dăunători întîlniți de exploratorii europeni în Africa se număra musca țete, a cărei înțepătură ustura ca introducerea unui ac înroșit în foc. În 1857, David Livingstone spunea că înțepătura putea ucide cai și vite, deși el nu a făcut legătura cu boala somnului care îi afecta pe oameni. Simptomele apar treptat: dureri articulare, cefalee, insomnie și letargie care pot afecta viața suferindului ani întregi. Apoi este afectat sistemul nervos central. Bolnavii ajung să meargă cu mare greutate, abia tîrîndu-și picioarele, iar somnolența în timpul zilei poate fi atît de pronunțată, încît pot adormi chiar și în timp ce mănîncă. În ultimul stadiu apar tremurături, paralizia membrelor și pierderea totală a apetitului, încît bolnavul se împutinează la trup, ajungînd să arate aproape ca un schelet acoperit de piele, apoi cade într-o comă profundă, după care survine moartea. Avea să se demonstreze că și această boală era transmisă de un parazit, ai cărui vectori sînt muștele țete.

Probabil că boala somnului fusese prezentă secole de-a rândul în regiuni relativ izolate ale Africii. Muștele țete colonizează de obicei zonele rurale și nu se răspîndesc la voia întâmplării, iar înainte de secolul al XIX-lea persoanele infectate călătoreau arareori dincolo de zonele în care locuiau. Dar, cînd comercianții și exploratorii din Occident au început să străbătă continentul în lung și-n lat, cu grupuri de hamali băștinași, parazitul a călătorit împreună cu ei pe distanțe mari. La mijlocul secolului, vizitatorii din afara Africii ajungeau la nord și la vest de lacul Victoria (unde se află în prezent Uganda), unde musca țete se înmulțea în voie. În 1900, autoritățile britanice au început să observe primele cazuri de boală a somnului. Doi ani mai tîrziu, guvernul l-a trimis pe un anumit dr. Low de la Academia Londoneză de Medicină Tropicală pentru a investiga situația. El a comunicat că boala ucisese deja între 20.000 și 30.000 de oameni și a adăugat amenințător că se răspîndea în continuare și că „se pare că devenea tot mai virulentă”. A conchis: „Practic, boala este în mod invariabil fatală”, așa încît perspectivele erau „foarte sumbre”. Nu exista nici un remediu cunoscut și, deși misionarii înființaseră tabere pentru bolnavi, tot ce puteau face era să le ușureze puțin moartea.

Înainte de asta, în 1894, un medic britanic pe nume David Bruce identificase parazitul care provoca boala în sîngele cailor și al vitelor. Șapte ani mai tîrziu, un alt medic britanic ce lucra în Gambia a identificat parazitul la oamenii care sufereau de boala somnului. Bruce a recomandat uciderea muștelor și restricționarea deplasării oamenilor și vitelor infectate. În 1903, el a comunicat că populația băștinașă de pe insula Buvuma din lacul Victoria scăzuse de la 22.000 pînă la numai 8.000, în timp ce partea de sud a provinciei Bugosa aflată pe marginea lacului își pierduse aproape toți locuitorii. În 1907, conform unor estimări, pînă la 200.000 de africani muriseră în acea regiune, ceea ce însemna probabil două treimi din

populație.

În cele din urmă, boala a fost învinsă printr-o inițiativă politică. Sir Hesketh Bell, comisarul britanic din Uganda, ceruse în mod repetat Biroului Colonial din Londra permisiunea de a muta întreaga populație din zonele infestate, dar fusese refuzat mereu, de teamă că localnicii s-ar putea revolta, nedorind să părăsească o zonă cu pământ atît de fertil. În cele din urmă, disperat, Bell a adus el însuși în discuție ideea în fața căpeteniilor băștinașe și acestea au fost de acord. Evacuarea a decurs în mod pașnic, iar epidemia s-a stins. Bell spera că, odată ce oamenii vor fi plecat, muștele nu mai aveau să transmită boala și că va fi posibil ca locuitorii să se întoarcă.

Din păcate, parazitul și-a găsit o gazdă permanentă în animalele sălbatice, care nu prezentau nici un simptom, dar aveau rolul de vectori ai bolii, infectînd încontinuu muștele care le înțepau. În prezent, există tratamente eficiente pentru boala somnului, cu condiția să fie diagnosticată înainte de a afecta sistemul nervos central. Chiar în aceste condiții, Organizația Mondială a Sănătății estimează că 66.000 de persoane încă mai mor în fiecare an din cauza bolii.

Gripa

Gripa este una dintre bolile cel mai greu de combătut, din cauza vitezei cu care virusul suferă mutații și a miilor de tulpini diferite. Unii cred că boala ar fi apărut în Anglia în anul 1485, sub forma „bolii transpirației”. Printre simptome se numărau febra, setea arzătoare, durerea de cap și de articulații, însoțită uneori de durere abdominală și vomă. Boala putea ucide în cîteva ore sau bolnavul putea să zacă din cauza gripei cîteva zile,

însănătoșindu-se apoi. În secolul al XVI-lea s-au produs șase epidemii, dintre care una aproape că a ucis-o pe Anne Boleyn.

Probabil că prima pandemie de gripă a lovit în 1580, când virusul a călătorit de-a lungul Asiei și Africii și a ucis mulți oameni în Italia, Spania și Germania. În această perioadă, boala a primit denumirea de *influenza* în limba engleză, care provine din cuvântul italian „a influența”, fiindcă gripa a fost pusă pe seama influențelor astrologice defavorabile. În secolul al XVIII-lea, în Europa s-au produs o serie de pandemii, iar boala s-a răspândit în cele două Americi. Apoi a părut să dea înapoi, pînă în decembrie 1889, când „gripa rusească” și-a făcut apariția la Sankt Petersburg. Pînă în luna martie a anului următor, omorîse cel puțin 250.000 de europeni și probabil alți 750.000 de oameni în restul lumii.

Totuși, cea mai gravă epidemie dintre toate a început în ultimele luni ale Primului Război Mondial. Pînă la urmă, boala avea să răpună mai mulți oameni decît teribilul război. În februarie 1918, „febra de trei zile” a afectat 8 milioane de spanioli, printre care se număra și regele Alfonso al XIII-lea. La Madrid, boala a lovit o treime dintre locuitori. Bolnavii aveau o temperatură de 40 de grade, dureri la nivelul orbitelor, al urechilor, în regiunea lombară, pînă cînd fiecare fibră a trupului lor părea să doară. Apoi, după trei zile, cei mai mulți se vindecau. La devenit cunoscută sub numele de „gripa spaniolă”, deși mulți cred că apăruse deja în rîndul armatelor combatante, probabil în taberele din America unde se adunau soldații înainte de a fi trimiși în Europa, dar vestea a fost ascunsă, pentru că i-ar fi fost de folos inamicului. În Spania, stat neutru, asemenea considerații nu erau importante. Cert este că în primăvara anului 1918, o epidemie de gripă a izbucnit la Fort Riley, în statul Kansas, a ucis 46 de oameni și a îmbolnăvit alți 1.000, iar în curînd boala se răspîndea la scară mult prea largă pentru a mai fi trecută sub tăcere. În luna mai, timp de 12 zile, în marea flotă britanică peste 10.000 de oameni

se îmbolnăviseră și nu au putut fi trimiși pe mare. *The Times* scria că „unii se simțeau cât se poate de bine și erau capabili să-și îndeplinească sarcinile la ora 10 dimineața, iar la amiază erau doborâți”. Indiferent de unde ar fi venit boala, în curînd se făcuse simțită în Marea Britanie, Franța, Germania, Italia, Egipt, Austria și Norvegia, apoi în India, China, Perù și Costa Rica. Toate armatele de pe frontul de vest au fost afectate, iar generalul Pershing a fost avertizat că un nou efectiv de soldați din America nu va mai sosi, din cauza epidemiei care se dezlănțuise acolo.

Această tulpină a bolii nu era foarte agresivă: mulți dintre bolnavi erau sleiți de puteri, dar puțini mureau. Cu toate acestea, pînă la venirea toamnei, boala a început să ucidă tot mai multe persoane și adeseori se transforma în pneumonii letale. Un medic a spus că pacienții se sufocau pur și simplu după ce încercau cu disperare să respire. Un altul a descris nefericiții care „mureau încercînd să-și elibereze căile respiratorii de o spumă sîngerie care le țîșnea uneori pe nas și gură”. Șeful inspectoratului sanitar din Manchester a vizitat mai multe școli și a văzut copii care se prăbușeau pe bănci „ca niște flori otrăvite”. Dincolo de Atlantic, într-o tabără militară din Massachusetts, primul caz a fost diagnosticat la 12 septembrie. La mai puțin de două săptămîni după aceea, 12.604 soldați căzuseră bolnavi. În total, 11.000 de soldați americani aveau să moară de gripă pe frontul de vest și alți 22.000 aveau să piară fără să fi plecat măcar din America. La un moment dat, influentul inspector de sănătate publică dr. Victor Heiser (care supraviețuise inundației din Johnstown – vezi capitolul 4) a comentat: „E mai periculos să fii soldat în Statele Unite, unde e pace, decît să fii în Franța, în linia întîi”. Într-o tabără au fost puse la dispoziție trenuri speciale care să ia morții, iar cadavrele erau dispuse în șiruri lungi. Un medic spunea: „Arată mai cumplit decît orice cîmp de luptă din Franța după bătălie”. O caracteristică bizară a acestei epidemii era faptul că, spre deosebire de

majoritatea epidemiilor de gripă, în care cei mai expuși sînt copiii mici și oamenii foarte bătrîni, aceasta părea să-i secere mai cu seamă pe cei în floarea vîrstei.

O tînără disperată din Washington, DC a sunat la compania de telecomunicații pentru a anunța că doi dintre colegii ei de apartament muriseră, iar al treilea era bolnav. Dar, cînd poliția a venit să ancheteze cazul, a găsit patru cadavre. S-a estimat că una din zece persoane din Boston s-a molipsit de gripă, iar două treimi dintre acestea au murit. *The New York Times* recomanda tuturor bărbaților care voiau să sărute o femeie să-și acopere buzele cu o batistă. În Rio de Janeiro, un student la medicină a spus că un bărbat îl întrebese unde era stația de tramvai, apoi căzuse mort la pămînt. La Cape Town, șase oameni au murit în timpul unei singure călătorii cu tramvaiul. În celălalt capăt al țării, 40 de mineri erau aduși la suprafață dintr-o mină de aur aflată la 915 metri adîncime din Witwatersrand, cînd, deodată, operatorul care supraveghea troliul și-a simțit trupul scăldat într-o sudoare rece și brațele lipsite complet de vlagă. Nu a mai reușit să aplice fîna și lifțul s-a înfipt în roțile dințate din partea de sus a puțului, iar 24 de mineri au murit. În urma anchetei, operatorul a fost disculpat de orice responsabilitate. La Bombay, 700 de persoane au murit într-o singură zi. Cele mai puține decese s-au înregistrat printre paria, întrucît toată lumea se ferea de ei. În Marea Britanie, un ofițer din armată care participa la campania pentru alegerile generale din noiembrie 1918 a ajuns într-un cătun și a descoperit că toți locuitorii muriseră. La Dover, un fochist s-a căsătorit cu o vînzătoare de la magazinul Woolworth, iar 24 de ore mai tîrziu se afla lîngă mormîntul ei, încă îmbrăcat în costum de mire.

Uneori, sistemul de sănătate publică nu reacționa pe măsura evenimentelor. Gripa a fost adusă la Cape Town pe un vapor din Sierra Leone, unde 500 de docheri fuseseră doborîți de boală. Chiar dacă în timpul

călătoriei muriseră 90 de persoane, guvernul sud-african nu a impus măsuri restrictive de carantină decât la o lună după acostarea navei, în momentul în care boala se răspândise de mult pe țarm. În multe locuri, bolnavii au ajuns să fie la fel de izolați precum cei doborâți cu secole înainte de ciuma bubonică. Aceștia își lipeau un anunț de avertizare pe geam, iar comercianții le lăsau proviziile la ușă. Nici acum nu au fost abandonate prejudecățile vehiculate de obicei. În Varșovia, măsurile igienice de combatere a gripei s-au axat asupra ghetoului evreiesc, întrucât, spunea un anunț oficial, neamul evreiesc „este deosebit de potrivit ordinii și curățeniei”. În spitalele din sud-vestul Africii nu erau primiți negrii, iar *Montréal Gazette* titra: „Motive de panică doar în rîndul orientalilor”.

Dar au existat și multe acte de generozitate și curaj. O școală de fete de lângă Cape Town a fost transformată în spital improvizat, iar oameni de afaceri și directori de companii veneau acolo pentru a spăla rufele săracilor. Un medic din Uruguay care venise la Paris la un congres de medicină s-a dus în schimb să îngrijească bolnavii din cele mai sărace cartiere ale orașului, apoi s-a molipsit el însuși de gripă și a murit. Pentru toți medicii, volumul de muncă era imens. În orașul Québec, aceștia erau atît de copleșiți de numărul bolnavilor, încît cel puțin 10.000 dintre cei afectați nu au primit deloc îngrijiri medicale. Într-un spital din Adelaide, pacienții au fost nevoiți să stea mai mulți într-un pat. Chiar atunci cînd ajungeau la pacienți, adeseori medicii nu știau ce să le facă. Un doctor american a recunoscut că „nu știau mai multe despre gripă decât știuseră florentinii despre Moartea Neagră, în secolul al XIV-lea”. Prin urmare, e lesne de înțeles că tratamentul dădea rezultate la întîmplare. Un coleg al său din Amsterdam se lamenta: „De ce m-am mai făcut medic? Nu pot face nimic ca să ajut, iar în curînd toți oamenii vor pieri”.

Au fost încercate multe remedii – morfină, fenacetină (deși putea afecta

rinichii) și un amestec pe bază de mercur. Unii medici au obținut rezultate bune în urma vaccinărilor: din 16.000 de soldați britanici cărora le-a fost administrat vaccinul, doar doi au murit. S-a dezbătut intens pentru a decide dacă alcoolul oferea protecție sporită sau îi făcea pe oameni și mai vulnerabili față de boală. În Canada, puteai primi alcool pe bază de rețetă și oamenii stăteau la cozi lungi, dar guvernul danez l-a interzis. Unii jurau că tutunul era remediul potrivit, iar un băcan din Delft și-a pus toți angajații să fumeze trabucuri; toți s-au molipsit de gripă, cu excepția unui singur angajat care refuzase să se conformeze. În Chile, primarul din Santiago a interzis consumul de legume proaspete. Pe de altă parte, se spune că o fetiță de patru ani din Portland, statul Oregon, care era pe moarte, ar fi fost salvată după ce i se dăduse alcool în care fusese macerată ceapă și fusese acoperită din cap pînă în picioare, timp de trei zile, cu felii de ceapă crudă. Unii experți erau de părere că băile de picioare în apă aproape fiartă ar fi benefice, alții recomandau așternuturile înghețate. Printre numeroasele leacuri băbești de pe piață se numărau și pietricelele sfințite aduse de la un templu din Japonia și un maiou medicinal suedez despre care se spunea că „ar extrage” boala din organism. Alții au speculat momentul: în Philadelphia, se spune că unii antreprenori de pompe funebre și-ar fi mărit prețurile de cinci ori.

Metodele de prevenire testate erau la fel de diverse. Într-un cinematograful din Liverpool s-a pus cîte un bulgăre de camfor sub fiecare scaun; în Nottingham, străzile au fost scăldate în dezinfectant, iar în Noua Zeelandă, la Christchurch, au început să fie vînați șobolanii. În Prescott, statul Arizona, autoritățile le-au interzis oamenilor să-și dea mîna. Multe biserici, școli și teatre au fost închise. Închisoarea Sing Sing din statul New York a demonstrat beneficiile carantinei, izolînd orice om care prezenta cele mai mici semne de gripă și impunîndu-i un regim format din lapte, whisky și patru ouă crude pe zi. Nici un deținut nu a murit. Australia îi ținea pe nou-

veniți o săptămână în carantină și astfel numărul deceselor nu a trecut de 13.000, la o populație de 5 milioane de locuitori. Dacă tușeau sau strănutai pe străzile din New York, puteai primi o amendă de 500 de dolari sau un an de închisoare; la câteva zile după ce a fost adoptată legea, sute de oameni au ajuns în instanță. Un singur strănut putea face să plutească în aer 85 de milioane de bacterii timp de jumătate de oră, astfel că măștile chirurgicale au devenit măsura de precauție preferată. În Calgary toți angajații care intrau în contact cu publicul – în bănci, magazine, restaurante sau ascensoare – erau obligați să le poarte, în timp ce la Edmonton măsura îi privea și pe cei care călătoreau cu tramvaiul. Se pare că, într-adevăr, măștile au avut efecte pozitive: rata contaminărilor a fost mult mai scăzută la Sydney, unde purtarea lor era obligatorie, decât la Melbourne, unde nu era. Primarul din San Francisco a declarat cu îndrăzneală: „Purtarea măștii vă va salva viața! Masca vă protejează în proporție de 99% împotriva gripei”, iar cei care refuzau să o poarte aveau multe bătăi de cap.

Un statistician din America a calculat că, dacă zece oameni contractau boala, într-o săptămână puteau să o transmită unui milion de persoane. El a conchis: „Dacă epidemia își continuă rata matematică de accelerare, civilizația ar putea să dispară cu ușurință de pe fața pământului în numai câteva săptămîni”. Mulți au considerat că exagera, dar, într-adevăr, infrastructura complexă a societății moderne părea să fie amenințată. Un cititor din Africa de Sud scria către ziarul *The Times*: „În câteva zile, doctori, farmaciști, asistente medicale, măcelari, brutari și lucrători feroviari au fost răpuși de boală și s-a ajuns la paralizarea completă a comunităților”. În San Francisco, atît de puțini dintre lucrătorii de la salubritate care trebuiau să strîngă gunoiul mai veneau la serviciu, încît s-au acumulat munți imenși de deșeuri. În anumite părți din Marea Britanie nu mai erau pompieri. Semnarea armistițiului care a pus capăt Primului Război Mondial la 11

noiembrie 1918 a fost sărbătorită public în scene de proporții fără precedent, ceea ce, cu siguranță, a oferit virusului oportunități excelente de a prolifera în multe părți ale lumii. În săptămîna ce a urmat, 19.000 de oameni au murit de gripă în Marea Britanie. Un ziar din Germania a identificat un fel de solidaritate internațională în acea situație gravă: „Astăzi”, scria în ziar, „toate națiunile strănută la unison”.

Pînă la sfîrșitul anului 1918, cea mai gravă perioadă a pandemiei se încheiase, deși în luna mai a anului următor 15.000 de persoane au murit pe insula Mauritius. Pe întregul glob, peste un miliard de persoane se molipsiseră de gripă și probabil că 70 de milioane au murit, prin comparație cu 10 milioane de decese în rîndul armatelor în timpul războiului. Dintre toate țările, în India s-a înregistrat cel mai mare număr de decese – pînă la 17 milioane, din fiecare 20 de locuitori murind cîte unul. Indiile de Est Olandeze, actualul stat Indonezia, au pierdut 800.000 de locuitori; Statele Unite, 540.000; Rusia și Italia, cîte 375.000 fiecare; Marea Britanie și Germania, peste 220.000 fiecare; iar Spania, 170.000. Peste un sfert de milion de oameni au murit în Japonia. Insulele din sudul Oceanului Pacific au fost deosebit de grav afectate: unu din cinci locuitori a pierit în Samoa de Vest (7.500 în total), în timp ce în orașul Papeete, capitala insulei Tahiti, a murit unu din șapte locuitori. Una dintre cele mai ridicate mortalități a fost înregistrată pe coasta peninsulei Labrador: din cei 3.000 de băștinași eschimoși, 2.000 au murit. Printre victimele celebre ale gripei s-au numărat generalul Louis Botha, primul premier al Uniunii Africii de Sud; pictorul austriac Egon Schiele; Edmond Rostand, autorul comediei *Cyrano de Bergerac*; și sir Hubert Parry, care a compus corala *Ierusalim*. Pentru a dovedi că o bună condiție fizică nu garanta supraviețuirea, Harry Elionsky, un înotător american medaliat care străbătuse cîndva 150 de kilometri înotînd fără oprire, a murit din cauza bolii. De asemenea, au decedat mai

mulți eroi de război, printre care și Alan McLeod, cel mai tânăr ofițer din Canada care a primit Crucea Victoria și care sărise cândva pe aripa aparatului său de zbor după ce acesta luase loc, reușind să aterizeze forțat după aceea. Printre cei care s-au molipsit de gripă, dar au supraviețuit, s-au numărat regele George al V-lea și kaiserul Wilhelm, prim-ministrul britanic David Lloyd George, Woodrow Wilson, președintele Americii, generalul Pershing, Walt Disney și Mary Pickford, supranumită „logodnica Americii”, care era cea mai bogată femeie din lume.

Nu se știe cu siguranță în ce măsură privațiunile războiului au scăzut rezistența oamenilor și au făcut ca epidemia de gripă din 1918 să fie atât de devastatoare. Nu a fost vorba doar de condițiile cumplite din tranșee, ci și de faptul că multe milioane de civili au fost alungați din locuințele lor, iar nenumărați alții aveau parte de puține alimente sau chiar deloc. De asemenea, războiul a îngreunat reacțiile sistemului de sănătate publică. De exemplu, în Franța, 19.000 de medici erau mobilizați în armată, iar în țară Ministerul Afacerilor Interne nu a putut solicita nici măcar un singur doctor care să aibă mai puțin de 65 de ani. Totuși, boala a lovit foarte departe de câmpurile de luptă și mulți doctori au văzut pentru prima oară condițiile insalubre în care trăia mare parte din omenire, fie că a fost vorba despre cele 10.000 de locuințe din Melbourne care nu erau conectate la sistemul de canalizare sau despre grajdul din Cape Town în care se adăposteau 20 de familii. Un ziar din Copenhaga a declarat: „Lecția pandemiei este că trebuie să luptăm împotriva sărăciei” și, într-adevăr, aceasta a accelerat apariția unor îmbunătățiri în sistemul de sănătate publică. Italia a introdus examinarea medicală obligatorie pentru elevi; la Cape Town și la Berlin au fost inițiate programe de salubritate de proporții în cartierele sărace, în timp ce în America s-au impus reguli de igienă mai stricte în magazine, hoteluri și restaurante.

Aveau să mai urmeze și alte epidemii severe. În 1957, „gripa asiatică” a ucis până la 4 milioane de persoane în întreaga lume, în timp ce se estimează că „gripa lui Mao” a provocat 33.000 de decese în SUA și 9.000 în Marea Britanie în 1968. Spre sfârșitul secolului XX, a crescut interesul manifestat față de epidemia din 1918, pe oameni îngrijorându-i răspîndirea unor boli precum SARS (sindromul respirator acut sever) și gripa aviară, și au fost lansate avertismente serioase conform cărora lumea se putea aștepta la o nouă pandemie. În 1998, utilizînd cadavrul unei femei inuite care stătuse îngropat timp de 80 de ani sub ghețurile din Alaska, oamenii de știință au reușit să extragă și să examineze virusul ce a produs pandemia din 1918.

Malaria

Oamenii s-au îmbolnăvit de malarie de cel puțin 50.000 de ani. Boala este răspîndită de înțepătura femelei de țînțar, care transmite un parazit ce se stabilește în globulele roșii din sîngele uman. Malaria provoacă febră, frisoane, greață și, în cazuri grave, duce la comă și moarte. Se știe că boala a lovit China în anul 2700 î.Hr. și se pare că a jucat un anumit rol și în declinul și decăderea Imperiului Roman. Italia a suferit în 79 d.Hr. de pe urma unei epidemii de proporții, care a făcut probabil să scadă natalitatea, subminînd treptat capacitatea Romei de a-și păstra teritoriile. Numele *malaria* își are originea în cuvîntul din italiana medievală ce înseamnă „aer urît mirositor”.

Totuși, abia în secolul XX, maiorul Ronald Ross, medic militar din armata britanică, a dovedit că boala era transmisă de înțepăturile de țînțari. În 1902, acesta a cîștigat Premiul Nobel pentru cercetările sale. Această nouă

descoperire nu a împiedicat 18 milioane de ruși să se îmbolnăvească de malarie în 1923, în timpul perioadei de haos postrevoluționar. În unele locuri, au murit 40% dintre bolnavi. Boala a profitat și de dezordinea din India după divizarea țării în anul 1947 (vezi capitolul 12), când 75 de milioane de persoane au contractat-o și se estimează că un milion dintre acestea au murit. Împotriva țințarilor a fost folosit cu un anumit succes DDT-ul, dar în anii 1970 insecticidul a fost interzis în multe țări. Până atunci, insectele dezvoltaseră oricum rezistență față de substanță. În prezent, sute de milioane de persoane încă se mai îmbolnăvesc de malarie în fiecare an și boala ucide între unu și trei milioane, mai ales copii mici din Africa Subsahariană.

SIDA

În anii 1980, în mare parte din lume, blestemul reprezentat de bolile infecțioase – variola, poliomielite, difteria, rujeola și altele – părea să fi fost domolit de vaccinuri sau tratamente. Apoi, la 5 iunie 1981, Centrele pentru Controlul și Prevenirea Bolilor din SUA au fost informate că cinci bărbați homosexuali din Los Angeles aveau o formă rară de pneumonie micotică, cunoscută sub numele de PCP. De asemenea, ei manifestau o rezistență redusă față de toate infecțiile, lucru remarcat deja în cazul bărbaților homosexuali din San Francisco și New York. Nu după mult timp, în orașele europene se înregistrau cazuri similare. Tabloidele numeau această boală „ciuma homosexualilor”. Până în 1983, aproximativ 3.000 de persoane din Statele Unite fuseseră contaminate și aproape 1.300 muriseră. Boala a ajuns să fie cunoscută sub numele de „SIDA” – Sindromul Imunodeficienței

Dobîndite.

În ianuarie 1985, guvernul Ugandei a trimis o echipă de doctori să investigheze o serie de decese inexplicabile în satul Kasensero de lângă lacul Victoria, din apropierea graniței cu Tanzania, frecventat adeseori de prostituate și contrabandiști. În decursul celor patru ani precedenți, peste 100 de persoane decedaseră acolo în urma unei afecțiuni misterioase și mistuitoare, poreclită de localnici „boala slăbiciunii”. Unii credeau că era cauzată de vrăji, alții, că era o pedeapsă trimisă de Dumnezeu celor de moravuri ușoare. În mostrele de sînge a fost depistat virusul imunodeficienței umane (HIV), care provoacă SIDA.

Una dintre caracteristicile virusului HIV este faptul că acționează foarte lent, astfel încît oamenii pot trăi cu el, infectîndu-i și pe alții, pînă la zece ani înainte de a prezenta vreun semn de boală. În prezent, se crede că infecția a apărut în rîndurile cimpanzeilor și maimuțelor, fiind transmisă oamenilor probabil prin contactul de la sînge la sînge în timpul vînătorii sau al sacrificării animalelor, și că a fost activă în Africa cel puțin 20 de ani înainte de a apărea în Statele Unite. Într-adevăr, examinarea unor mostre de sînge prelevate în Kinshasa în 1959 a obținut rezultate pozitive pentru virusul HIV în cazul uneia dintre probe. Totuși, de obicei, în Africa, victimele bolii nu erau homosexuale. Medicii europeni care au venit să facă cercetări au conchis că boala era răspîndită acolo din cauza promiscuității și a contactelor sexuale cu prostituatele. La Lyantonde, un popas pentru autocamioane din Uganda situat pe una dintre principalele rute spre Rwanda, Burundi și Zair, analizele de sînge au dezvăluit faptul că două treimi dintre prostituate și una din șase femei însărcinate erau infectate. La sfîrșitul anilor 1980, în orașele Rwandei, aproape una din cinci persoane era purtătoare a virusului HIV.

În curînd, SIDA se răspîndea pe întregul continent, infectînd de obicei persoanele cu vîrste cuprinse între 15 și 50 de ani, cei mai productivi

memברי ai populației din punct de vedere economic. Majoritatea mureau în mai puțin de zece ani. Între timp, principalele căi de transmitere fuseseră descoperite – contactul sexual sau sângele (ceea ce-i expunea unui mare risc pe consumatorii de droguri administrate intravenos și pe destinatarii transfuziilor cu sânge contaminat sau alte produse sangvine) și transmiterea de la mamă la făt. În unele țări din Africa, serviciile medicale erau copleșite, iar SIDA părea o condamnare la moarte. Nu existau nici un vaccin și nici un tratament. Multe guverne din Africa au negat existența bolii, spunând că era vorba de propagandă occidentală rasistă. Unii dintre militanții antiapartheid din Africa de Sud au considerat că era o tentativă a albilor din guvern de a împiedica reproducerea persoanelor de culoare, spunând că inițialele AIDS însemnau *Afrikaner Invention to Deprive us of Sex* (o scomeală de-a afrikanerilor ca să nu mai facem sex). Inițial, Kenya a încercat să păstreze secretul numeroaselor îmbolnăviri pentru a-și proteja industria turistică, în timp ce ministrul Sănătății din Zimbabwe a ordonat medicilor să nu identifice boala ca pe o cauză de deces. Multe țări mai bogate au demarat campanii ambițioase în domeniul sănătății publice, promovând „sexul protejat”, dar în Africa doar Senegalul și Uganda au inițiat măsuri eficiente anti-SIDA în anii 1980, Museveni, președintele Ugandei, călătorind prin toată țara și îndemnând oamenii „să aibă grijă când se iubesc”. În Senegal, președintele Diouf a decretat că prostituatele trebuiau să se supună unor controale regulate, măsură care a făcut ca rata infecțiilor să nu depășească 2%.

Medicina a descoperit un tratament uimitor de repede: primul medicament anti-SIDA, AZT, a fost aprobat în America în 1987, iar după acesta au urmat și altele. Medicamentele nu vindeau boala, dar îi încetineau evoluția atât de spectaculos, încât mulți doctori din țările dezvoltate erau de părere că, dintr-o condamnare la moarte, SIDA fusese transformată într-o boală cronică. Totuși, aceste medicamente erau scumpe, așa că, deși salvau

mii de vieți în țările industrializate, mulți suferinzi din țările mai sărace nu și le puteau permite. După ce în Africa de Sud a venit la putere majoritatea de culoare, guvernul a refuzat să distribuie medicamentul AZT, chiar dacă se dovedise că reducea la jumătate riscul de transmitere a bolii de la mamă la făt. În 1999, în momentul retragerii lui Nelson Mandela, aproximativ 500.000 de sud-africani muriseră de SIDA și 4 milioane erau infectați. Succesorul lui Mandela, Thabo Mbeki, a spus că cei care asociau boala cu promiscuitatea propagau stereotipurile rasiste și sexuale cu privire la africani și a preluat opiniile unui mic grup de savanți disidenți care susțineau că SIDA pur și simplu nu exista, pretinzând că sud-africani erau transformați în „cobai și păcăliți să ia medicamente periculoase și toxice”. În mod deloc surprinzător, infecția a continuat să se răspândească, și se estimează că unu din nouă adulți sud-africani este purtătorul virusului HIV, iar Asociația Pediatriilor Sud-Africani a comunicat că numai în anul 2000 s-au născut 70.000 de copii infectați cu acest virus.

În 2004, în Africa Subsahariană, unde trăiește numai 10% din populația globului, erau 70% dintre cazurile de SIDA din lume. De asemenea, în aceeași regiune erau aproximativ 12 milioane de orfani ai căror părinți muriseră de SIDA. Cu 37% dintre cazuri, Botswana avea cel mai mare procent de contaminări din lume. Pe întreg globul pămîntesc, aproximativ 20 de milioane de persoane au murit din cauza acestei boli și numai în 2005 SIDA a răpit viețile a 570.000 de copii. În acel an, numărul total al persoanelor infectate a depășit 40 de milioane, dar inițiativele de atragere a atenției asupra epidemiei nu au fost descurajate numai în Africa. În China, un activist pentru drepturile omului a fost pus sub arest la domiciliu după ce a denunțat eșecul autorităților din Henan de a supune sîngele provenit din donații analizei pentru depistarea virusului HIV în anii 1990, ceea ce a dus la infectarea a 55.000 de persoane.

Foamete

Egipt

Istoricul grec Herodot spunea că Egiptul era „un dar al Nilului”. Fără acest fluviu, scria el, țara ar fi fost un pustiul sterp. În mod obișnuit, an de an, Nilul începea să se umfle spre sfârșitul lunii iunie și continua așa până în septembrie, când apele scădeau, lăsînd în urma lor un strat gros de aluviuni pe care localnicii își puteau cultiva recolte. Problema apărea cînd nivelul apelor depășea zece metri, iar inundația care rezulta distrugea satele și îneca oamenii, în timp ce, dacă acesta era mai mic de opt metri și jumătate, stratul de mîl era prea subțire, recolte erau sărace, iar alimentele, insuficiente; dacă acest lucru se întîmpla doi ani la rînd, efectele puteau fi dezastruoase. La o revărsare din cinci, apa era fie prea mare, fie prea mică.

O lespede antică relatează povestea unei perioade de foamete ce a survenit cu 2.500 de ani înainte de Hristos. Timp de șapte ani, au fost puține cereale și „toți oamenii sufereau”. În anul 967 d.Hr., din nou, apele nu s-au ridicat suficient de mult și o perioadă de doi ani de foamete a omorît 600.000 de oameni. Din 1064 pînă în 1071 a fost o altă perioadă devastatoare de foamete. Femeile au încercat să-și folosească prețioasele perle și smaralde pentru a cumpăra alimente, dar cînd nu puteau găsi nici un doritor le aruncau pur și simplu pe stradă.

Totuși, una dintre cele mai grave perioade de foamete de pe Nil a

survenit la începutul secolului al XIII-lea. Omul de știință și istoricul Abd al-Latif, născut la Bagdad, scria în 1204 că doar de șase ori în ultimele șase secole nivelul fluviului nu se ridicase pînă la șapte metri și jumătate, dar în 1200 nu ajunsese nici măcar la șapte metri. Primul semn ce prevestea dezastrul apăruse în aprilie, cînd apele Nilului s-au făcut verzi și au căpătat un miros „fetid și respingător”. Latif a întreprins o serie de experimente și a descoperit că apele erau sufocate de materie vegetală, fenomen pe care l-a atribuit în mod corect lipsei ploilor la izvoarele fluviului. Culoarea a dispărut, și totuși apele nu au crescut suficient. Cînd recoltele au fost proaste, prețurile alimentelor au crescut, iar oamenii au început să părăsească zonele rurale arse de secetă și să se îndrepte spre orașe, precum Cairo și învecinatul Misr, găsind acolo doar „o foamete cumplită și o mortalitate înspăimîntătoare”. Pînă în martie 1201, bolile pîneau peste tot, iar săracii „mîncau carne stricată, cadavre, cîini... și murdărie de animale”. Cînd disperarea a crescut, canibalismul a început să fie des întîlnit și „nu arareori oamenii erau prinși că frigeau sau fierbeau copii mici”, scria Latif „Eu însumi am văzut un copil fript într-un coș”. Mama și tatăl care îl gătiseră au fost condamnați să fie arși de vii, dar cronicarul spunea că nici măcar o pedeapsă de o asemenea asprime nu îi intimidă pe oameni și se povestea că fuseseră găsite cămări pline de oase umane curățate de carne și cazane în care pluteau capete de copii. Prin zonele rurale bîntuiau bande de prădători care mîncau pe oricine prindeau, mormintele erau scormonite, iar părinții își vindeau adeseori pe nimic fetele tinere ca sclave, în speranța că stăpînii le vor ține în viață; chiar și femeile de viță nobilă implorau uneori oamenii să le cumpere.

„Numai Dumnezeu știe” cîți au murit, scria Latif. „Dintre străzile pe care umblam nu era nici una unde picioarele sau ochii să nu dea peste un cadavru sau peste un om în chinurile morții.” 500 de cadavre erau scoase în fiecare zi

din Cairo, iar la Misr „numărul morților era imposibil de socotit, nu-i mai puteau îngropa, ci se mulțumeau să-i arunce în afara orașului”. Călătorii puteau străbate orașe întregi fără a vedea un singur suflet viu. În case erau mormane de cadavre, iar drumurile „deveniseră aidoma unor săli de ospăț pentru păsări și fiare sălbatice, care se înfruptau din carnea stîrvurilor”. Nu putem decît să ne imaginăm groaza care i-a cuprins pe oameni în aprilie, cînd Nilul a devenit din nou verzui și urît mirositor. În septembrie, apele au început să scadă înainte de a ajunge la opt metri și jumătate. Prețul fasolei, al orzului și al grîului a crescut enorm, iar foametea a revenit. De această dată, se spune că au fost mai puține cazuri de canibalism, dar probabil că motivul era numărul mai scăzut al victimelor potențiale. După foamete a sosit și ciuma, și mulți țărani cădeau morți în timp ce arau. De asemenea, Nilul scăzuse atît de mult, încît putea fi trecut cu piciorul în anumite porțiuni, iar în februarie 1202 s-a făcut din nou verde. În iunie și la începutul lui iulie, apele au crescut doar foarte lent, iar „disperarea domnea peste tot”. Oamenii au început să creadă că se întîmplase ceva cumplit la izvoarele fluviului, apoi, deodată, „munți de apă au năvălit unul după altul”, iar criza a luat sfîrșit, întrucît revărsarea a atins cota celor opt metri și jumătate necesari. Autoritățile au estimat că 111.000 de persoane muriseră în perioada cuprinsă între iulie 1200 și aprilie 1202, deși Latif credea că cifra reală era de cîteva ori mai mare. Iar suferințele Egiptului nu se încheiaseră încă: în iulie 1202, s-a numărat printre cele cîteva țări zguduite de un cutremur de mari proporții, care a devastat întreaga zonă (vezi capitolul 2).

Marea Foamete

Din secolul al XI-lea și pînă în secolul al XIII-lea, Europa a prosperat. În multe regiuni, proporția de teren cultivat în 1300 nu avea să mai fie atinsă în următorii 500 de ani. Populația crescuse, de asemenea. La sfîrșitul secolului al XI-lea, Anglia avea aproximativ 1,4 milioane de locuitori; pînă în 1300, ajunsese să aibă 5 milioane. În aceeași perioadă, populația Franței a crescut de la 6,2 milioane la peste 17 milioane. Dar la începutul secolului al XIV-lea, în unele locuri, producția de alimente începea să scadă în urma eroziunii sau a epuizării solului exploatat excesiv, iar problema a fost agravată de răcirea globală. Ghețarii din Arctica avansau, iar Marea Baltică a înghețat în 1303 și 1306-1307. Practic, această „mică eră glaciară” a pus capăt producției de vinuri din Anglia, iar în unele zone din Danemarca și în zonele muntoase din Provența cultivarea grîului a devenit imposibilă. Pretutindeni, sezonul de creștere a culturilor agricole a fost scurtat cu două luni, iar în verile mai reci și mai umede culturile au fost atacate de mai multe ciuperci.

În primăvara anului 1315, în mare parte din Europa au căzut ploi neobișnuit de abundente – „care au ținut atît de mult, în mod cu totul uimitor”, după cum spunea un contemporan –, iar vara lucrurile nu s-au schimbat și vremea umedă a continuat. Culturile erau doborîte la pămînt și nu mai exista nutreț pentru animale. Cuînd, ploile au fost comparate cu potopul biblic, iar în Anglia, în *Cronica din Malmesbury* scria: „Mînia Domnului s-a aprins împotriva poporului Său și El și-a ridicat mîna asupra lui și l-a lovit de moarte”. În anumite zone din Europa Centrală, inundațiile au măturat sate întregi, răpind sute de vieți, în timp ce Normandia a fost devastată de furtuni violente, cu vînturi puternice. În unele regiuni, prețul grîului a crescut de peste patru ori, iar mulți oameni s-au confruntat cu foametea. Disperați, ei au început să mănînce rădăcini, iarbă și coajă de copac. Chiar și cei în aparență înstăriți începeau să sufere. Un cronicar german scria că pînă și cavalerii călare pe cai „superb împodobiți” își dădeau

bidiviii și armele pe „vin ieftin... fiindcă erau cumplit de înfometaji”. La 10 august, cînd regele Eduard al II-lea al Angliei a sosit la Saint Albans împreună cu alaiul său, nu au putut face rost de pîine, oricît s-au străduit. Regele a încercat să introducă măsuri de control al prețurilor, dar nu a reușit decît să-i facă pe comercianți să-și retragă mărfurile, iar hotărîrea a trebuit să fie abrogată. Cînd oamenii au ajuns la disperare, numărul de jafuri din Kent a crescut cu o treime și se spune că la țară oamenii erau asasinați pentru mîncare.

În 1316, ploaia a continuat să cadă de-a lungul întregii primăveri. Acum, țărani au fost nevoiți să mănînce grîul păstrat pentru însămînțări și au început să-și taie animalele de povară. Unii și-au abandonat copiii, în timp ce mulți bătrîni refuzau să mănînce pentru a-i ajuta să supraviețuiască pe cei tineri. Străzile și ulițele din Bruges erau pline de cadavrele țăranilor care se refugiaseră acolo în speranța că vor putea să scape de foametea de la țară. Un cronicar scria că săracii mîncau cîini, pisici, găinaț de porumbel și chiar proprii copii. Se spunea că în orașele baltice „mamele își mîncau fiii”. În Polonia au fost cazuri în care oamenii au furat din ștreang trupurile spînzuraților, iar să ajungi la închisoare a devenit ceva extrem de riscant, întrucît deținuții năvăleau asupra nou-veniților și îi devorau.

Deși părea de necrezut, vremea umedă a continuat și în 1317. După perioada de foamete au apărut boli precum preumonia, bronșita și tuberculoza, așa că, deși vara a adus în sfîrșit o vreme mai bună, pentru mulți era deja prea tîrziu. Nutrețul pentru animale era în continuare foarte puțin, iar „marele prăpăd al dobitoacelor” a continuat pînă la începutul anilor 1320. Deoarece grîul de sîmînță fusese consumat în cantitate atît de mare, producția de alimente nu a revenit la normal pînă în 1325. Istoricii cred că, atunci cînd foametea a luat sfîrșit, pînă la un sfert din populația Europei murise.

India

Se estimează că India a fost afectată de 14 perioade de foamete gravă între secolele al XI-lea și al XVI-lea. Mai târziu, în 1630, o perioadă secetoasă a adus nouă ani de foamete în care au murit 4 milioane de oameni, în timp ce în 1769 o foamete teribilă a izbucnit în Bengal, aflat pe atunci sub conducerea Companiei Britanice a Indiilor de Est. În 1768, recoltele fuseseră proaste, iar ofițerii superiori din rîndurile localnicilor își exprimaseră îngrijorarea, dar se credea că aceștia ar exagera chiar și cel mai mic deficit al recoltelor pentru a-și sublinia propria eficiență în colectarea taxelor. În 1769 au venit ploile de primăvară, dar curînd a urmat o secetă intensă și, conform raportului unui supraveghetor localnic din Bishenpore, din Bengalul de Vest, orezăriile „s-au transformat în cîmpuri pline de paie uscate”. Cu toate acestea, guvernului de la Calcutta i-a fost greu să creadă că situația era atît de gravă pe cît pretindeau autoritățile locale.

În realitate, în timpul înăbușitoarei veri a anului 1769, oamenii începuseră deja să moară de foamete. Și-au vîndut animalele și uneltele, și-au vîndut grîul de sîmînță. Apoi, după cum se consemnează într-o istorie a foametei scrisă o sută de ani mai târziu: „Și-au vîndut fiii și ficele, pînă cînd n-au mai găsit oameni care să cumpere copii, și atunci au mîncat frunzele copacilor și iarba cîmpurilor”. Au început să fie semnalate cazuri de canibalism, iar bolile s-au înstăpînit, în timp ce oamenii migrau în încercarea disperată de a căuta mîncare, răspîndind infecțiile pe măsură ce înaintau. Variola a atacat orașul Murshidabad. L-a ucis pe prinț în palatul său, iar pe străzi cadavrele erau mîncate de cîini și de șacali.

Ploile au revenit în 1770 și provincia s-a bucurat de o recoltă bogată, dar era deja prea târziu. Milioane de oameni au murit „luptîndu-se să reziste de-a lungul celor cîteva săptămîni care mai rămăseseră pînă la culegerea recoltei,

avînd probabil în ceasul morții ochii ațintiți asupra holdelor bogate de grîne ce aveau să se coacă doar puțin prea tîrziu pentru ei”. În ajunul Crăciunului, Calcutta a putut să anunțe la Londra că foametea se sfîrșise și că recoltele fuseseră atît de îmbelșugate, încît cei din oraș preconizau că vor reuși să cumpere foarte ieftin proviziile pentru anul următor. Conform cifrelor oficiale, în Bengal muriseră 10 milioane de persoane, aproape o treime din populație.

În secolul al XIX-lea au mai fost perioade de foamete, unii istorici susținînd că acestea erau agravate de politicile britanicilor, cum ar fi transformarea terenurilor cultivate de localnici în plantații deținute de străini și impunerea unor taxe mari pentru a finanța războaiele din Afganistan. Unul dintre acestea, cel din 1865-1866, a urmat după o perioadă de secetă cruntă în statul Orissa, de pe coasta estică a Indiei. Guvernul a îmbrățișat principiile economice ale curentului *laissez-faire*, la modă în acea vreme, conform căruia, dacă într-o regiune erau prea puține grîne, prețurile aveau să crească, așa că proviziile din alte regiuni s-ar fi orientat în mod automat către prima zonă, iar orice încercare a guvernului de a se opune sensului în care evolua piața nu putea decît să înrăutățească situația. Drept urmare, comisarul britanic din Cuttack a spus că nu trebuia să existe nici un fel de imixtiune în „comerțul local”. Cînd în statul Orissa au murit peste un milion de locuitori, lordul Salisbury, secretarul de stat pentru India (care avea să devină de trei ori prim-ministru), s-a întrebat: „De ce, cu toate că am aplicat principiile economiei politice, mii de oameni au murit?”. Ulterior, el a regretat faptul că nu acționase, recunoscînd: „Guvernele din India și Bengal nu luaseră nici un fel de măsuri de precauție”.

Un deceniu mai tîrziu, India era lovită de o altă secetă. În 1875-1876, ploile musonice din sud nu au corespuns așteptărilor. Milioane de hectare au rămas neplantate, prețurile alimentelor au crescut foarte mult, iar săracii au început să sufere de foame. Din nou, guvernul a fost refractar față de ideea de

a influența tendințele pieței și, în momentul în care au fost inițiate programe de ajutorare, era deja prea târziu pentru milioane de oameni. Încă o dată, imagini cumplite au devenit familiare. Publicația *Madras Times* informa: „Un cultivator de cafea care voia să se adăpostească de ploaie într-o colibă a dat peste șase cadavre în descompunere. Zi de zi, pe străzile din Madras poți vedea mame care vor să-și vîndă copiii”. Când a venit toamna, foametea a început să se răspîndească spre nord. La sfîrșitul anului 1876, guvernul angajase peste un milion de persoane pentru executarea unor lucrări publice în încercarea de a le salva de foamete. Și organizațiile caritabile își aduceau contribuția, dar corespondentul ziarului *The Times* a comunicat că străzile erau pline de oameni înfometați. În fața unei clădiri din care se împărțeau uneori alimente gratuite, reporterul a văzut 800 de persoane care stăteau la coadă: „Au așteptat răbdători două sau trei ore... Misiunea lor n-a fost încununată de succes”. Printre ei se numărau „peste 50 de copii mici care, judecînd după înfățișarea lor, nu mai aveau mult de trăit”.

În ianuarie 1877, prețul cerealelor s-a triplat pe alocuri și probabil că 5 milioane de persoane au fost afectate de penurie. Și holera era des întîlnită. Guvernul a muștrat autoritățile de la Madras pentru că achiziționaseră cereale în scopul de a rezolva problema foametei, dar cînd corespondentul la Madras al ziarului *The Times* a vizitat o tabără de asistență care tocmai fusese inaugurată în cartierul Chingleput, a descoperit „aproape 2.000 de momîi jalnice, dintre care nici una nu era în stare să cîștige bani muncind cu ziua; era ușor să prezici că 25% dintre acei oameni nu aveau să supraviețuiască”. Alte 100.000 de persoane se îmbulziseră la Madras, iar în Bellary „toate spitalele din oraș și toate taberele de asistență sînt pline pînă la refuz”. În tot acest timp, cerealele din India erau exportate în continuare în Europa.

Unele voci s-au exprimat în favoarea unor măsuri mai substanțiale pentru a rezolva problema foametei, dar guvernatorul Indiei, lordul Lytton, a fost de

păreră că acestea ar putea descuraja apariția unei atitudini responsabile. El a declarat: „Lăsați-i pe britanici să tragă ponoasele pentru «sentimentalismul lor ieftin», dacă au vrut să salveze vieți cu un preț care ar aduce India în faliment”, și a decretat că nu trebuie să existe „nici un fel de imixtiune din partea guvernului în scopul de a reduce prețul alimentelor”. El chiar i-a instruit pe responsabilii din fiecare cartier „să descurajeze pe orice cale acțiunile de ajutorare... Simplul fapt că există situații disperate nu e un motiv suficient pentru a iniția activități de ajutorare”. Când perioada de foamete s-a încheiat, la sfârșitul anului 1878, cel puțin 5 milioane de oameni muriseră de foame și de boli. Guvernul a implementat un sistem de avertizare a populației în cazul penuriilor și a inițiat un program de îmbunătățire a irigațiilor. Aceste măsuri au fost utile, așa cum a fost și un fond alocat populației afectate de foamete din India, care a hrănit 3 milioane de persoane între anii 1899 și 1901. Șase ani mai târziu, recoltele au fost slabe din nou, dar s-au importat cereale și foametea a fost evitată.

Ultima mare perioadă de foamete din India a coincis cu al Doilea Război Mondial. Când japonezii au invadat Birmania, în 1942, India a pierdut 15% din proviziile sale de orez, în timp ce Calcutta era luată cu asalt de zeci de mii de refugiați. Penuria a fost agravată de faptul că Marea Britanie strângea provizii de grâne pentru soldații săi, în timp ce în regiunea Chittagong, din apropierea graniței cu Birmania, adopta tactica pământului pîrjolit, în eventualitatea în care ar fi avut loc o invazie japoneză. În octombrie, Bengalul și Orissa au fost lovite de un ciclon care a dus la distrugerea culturilor pe o zonă întinsă, așa că semințele care trebuiau să fie plantate în iarna dintre anii 1942 și 1943 au fost mîncate. Unii au sugerat că penuria nu era atît de gravă pe cît părea și că adevărata problemă era depozitarea cerealelor. Cu siguranță, cei care își puteau permite să adune orez puteau cîștiga averi, întrucît prețul acestuia a crescut mult. Când foametea s-a

răspîndit în Bengal, Orissa și Malabar în 1943, reacția oficială a fost lentă. Guvernul bengalez nu a reușit să împiedice exportarea orezului și nu s-a străduit prea mult să aducă provizii din alte părți ale Indiei sau să cumpere stocuri de la speculanți. Holera și malaria au făcut, la rîndul lor, multe victime și pînă la 5 milioane de oameni au murit.

O anchetă oficială britanică a admis că anumite „prevederi îndrăznețe, ferme și bine gîndite” ar fi putut „să prevină în mare măsură” foametea și că Marea Britanie nu reușise să-i apere pe „membrii mai vulnerabili” ai societății. Nehru, care era la închisoare în perioada dezastrului, a spus că mulți indieni încercaseră să-i ajute pe cei afectați de foamete, muncind laolaltă, dar unii erau „prea dominați de rivalități și invidii meschine pentru a coopera”. El a considerat că foametea a dat „adevărata măsură a guvernării britanice din India... Ce vor lăsa în urma lor cînd vor pleca, ce degradare umană și cîtă durere acumulată?”.

Marea foamete din Irlanda

În secolul al XIX-lea, Irlanda ajunsese să depindă într-o măsură periculos de mare de cartofi. Majoritatea fermierilor nu aveau decît în jur de două hectare de pămînt și numai cartofii puteau produce o recoltă suficient de îndestulătoare pentru a hrăni o întreagă familie, așa că aceștia au devenit alimentul de bază pentru aproximativ jumătate dintre cei 8 milioane de locuitori ai insulei, care îi plantau în fiecare colțișor disponibil. Cîmpurile mai întinse erau cultivate cu grîu sau ovăz, iar recoltele erau vîndute pentru a plăti arenda. În 1741, doi ani cu vreme rece și ploioasă au făcut ca producția de cartofi să fie slabă și pînă la 250.000 de oameni au murit. În 1816, recolta

a fost din nou dezamăgitoare și, întrucât și tifosul și-a făcut simțită prezența, aproximativ 50.000 de persoane au murit în următorii doi ani.

Totuși, avea să urmeze o perioadă mult mai grea. În vara anului 1845, au început să sosească vești din insula Wight, anunțînd că, pe cîmpuri, cartofii putrezeau. Cauza era o ciupercă microscopică, *Phytophthora infestans*, care apăruse în Statele Unite cu trei ani înainte și care trecuse probabil oceanul în cala unui vas. Odată ajunși pe țărm, sporii se puteau răspîndi duși de vînt sau purtați de insecte. Curînd, s-a aflat că și în alte părți ale Marii Britanii, precum și în Olanda și Franța, putreziseră recoltele. La început, aceste vești nu au produs mare îngrijorare în Irlanda: cartoful era deseori atacat de o serie de dăunători și era considerat a fi o plantă rezistentă. Vara a fost călduroasă, iar zonele rurale s-au umplut de florile albe ale cartofilor, dar pînă în septembrie, pe cîmpurile de lîngă Waterford și Wexford frunzele au început să se răsucescă la margini. Planta putea arăta normal dimineața, dar spre seară se înnegrea, se înmuia și devenea lipicioasă. Pînă în octombrie, în șaisprezece țări s-a semnalat mănarea recoltelor, dar chiar și atunci guvernul a considerat că, în ansamblu, recoltele aveau să fie bune. Experții din Marea Britanie au hotărît că putrezirea plantelor era provocată de umezeală, așa că guvernul condus de sir Robert Peel a trimis mii de seturi de instrucțiuni privind construirea unor magazii bine aerisite. A fost doar o risipă de hîrtie. Cartofii care arătau normal în momentul depozitării în gropi se transformaseră într-o grămadă de gunoi urît mirositor în momentul în care erau descoperiți. Chiar și tuberculii care păreau sănătoși puteau fi contaminați, iar dacă erau folosiți la însămînțările pentru următoarea cultură, aceasta avea să fie mănată. Era pe cale să se producă un dezastru.

Legile din Marea Britanie privind comercializarea grînelor mențineau în mod artificial prețul ridicat al cerealelor restricționînd importurile, așa că

acum Peel a atacat multe dintre inițiativele legislative ale propriului partid, insistînd să fie abrogate. A cîștigat, dar și-a pierdut postul. Totuși, înainte de a cădea, el începuse să importe în secret porumb, „grîul indian”, din America în Irlanda. Din nefericire, nu existau suficiente mori care să-l macine, transformîndu-l în făină de porumb, iar cînd au primit porumbul, oamenii n-au știut cum să-l prepare. Un doctor din Ballinrobe, comitatul Mayo, a spus că văzuse chiar și oameni „care-l devorau crud, din pricina foamei”. Consumarea porumbului care nu fusese gătit în mod corespunzător a atras după sine creșterea numărului de decese provocate de dizenterie, iar alimentul de criză a ajuns să fie cunoscut sub numele de „pucioasa lui Peel”. În primul an în care recoltele s-au mănât, mulți țărani au reușit să supraviețuiască vînzîndu-și animalele, amanetîndu-și obiectele personale sau împrumutînd bani de la cămătari. La urma urmei, cu siguranță, culturile nu puteau să fie din nou proaste; și, într-adevăr, în timpul verii umede și călduroase din anul 1846, cîmpurile de cartofi au început să se acopere de plante din abundență. Totuși, după cîteva zile, tulpinile s-au înnegrit din nou și plantele au murit. În 27 iulie, un preot care călătorea de la Cork spre Dublin a văzut flori care se deschideau, promițînd „o recoltă bogată”, dar, pe cînd se întorcea, după doar șase zile, „a privit îndurerat o mare întindere de plante în putrefacție. În multe locuri, oamenii obidiți stăteau pe gardurile care le împrejmuiau grădinile în descompunere, fîngîndu-și mîinile și văitîndu-se amarnic din pricina năpastei ce îi lăsase fără mîncare”. Reverendul Samuel Montgomery din Ballinascreen, comitatul Londonderry, scria: „În luna septembrie, pretutindeni, aerul era impregnat de duhoarea cartofilor putreziți”. De această dată, se pare că s-au stricat culturile de pe întreaga insulă, iar prețul cartofilor a crescut de la doi șilingi pentru 50 de kilograme pînă la șapte șilingi, apoi pînă la 12, iar asta dacă mai puteau fi găsiți. Din nefericire pentru Irlanda, conservatorilor lui Peel le-a succedat

guvernul liberal al lordului John Russell, care era de părere că a interveni în evoluția pieței nu era numai o imprudență, ci și o ticăloșie. El credea cu ardoare că, dacă irlandezilor li s-ar fi oferit pur și simplu alimente, aceștia ar fi devenit leneși și dependenți, așa că guvernul a stopat importarea porumbului. Aceasta putea fi lăsată fără nici o grijă în seama inițiativei private.

În 1846, mana s-a răspândit mult mai mult, iar iarna care a urmat a fost neobișnuit de aspră. Foametea a început să facă ravagii prin țară. Ca întotdeauna, a adus cu sine și numeroase boli. Cea mai răspândită era hidropizia: „Mai întîi membrele, apoi trunchiul se umflau înspăimîntător și în cele din urmă crăpau”. Dintre victime, mulți erau copii: „Prea firavi pentru a sta în picioare, cu micile lor membre subțiate, mai puțin în locurile în care descărnarea fusese înlocuită de umflături îngrozitoare”. Apoi, mai erau și scorbutul, în urma căruia oamenii le cădeau dinții și li se înnegreau picioarele din cauza spargerii vaselor sangvine, și, ca întotdeauna, tifosul. Teama de boală îi făcea pe părinți să-și abandoneze copiii, iar pe copii să-și părăsească părinții. Ziarul *Belfast Newsletter* a descris „făpturile trase la față, cu chipuri pămîntii, numai piele și os... întinse la pămînt pe trotuarele străzilor și podurilor noastre”. Comitatul Cork a fost deosebit de greu afectat, iar funcționarul public local Nicholas Cummins avertiza guvernul că, dacă nu se furnizau imediat „cantități mari” de alimente, „perspectivele sînt îngrozitoare... oamenii trebuie să moară”.

În decembrie 1846, Cummins a declarat ziarului *The Times* că el și alți patru oameni merseseră într-un „cătun nenorocit”, ducînd cu ei cît de multă pîine putuseră. A fost mirat să-l găsească părăsit, în aparență. Apoi, a intrat în unul dintre bordeie: „Șase siluete famelice, scheletice, de o paloare cadaverică, ce păreau moarte, stăteau înghesuite într-un colț pe o grămadă de paie mizerabile, acoperite doar cu o cergă zdrențuită pentru cai... Îngrozit,

m-am apropiat de ele și, auzind niște gemete stinse, mi-am dat seama că erau încă vii – patru copii, o femeie și ceea ce mai rămăsese dintr-un bărbat tremurau, cuprinși de friguri”. Când a plecat, a fost „înconjurat de cel puțin 200 de asemenea fantome, niște spectre atît de înspăimîntătoare, încît n-ar putea fi descrise în cuvinte, ce sufereau fie de foame, fie de friguri. Strigătele lor demonice încă îmi răsună în urechi... M-am trezit apucat de o femeie care ținea în brațe un copil abia născut și care avea în jurul șalelor restul unui sac murdar – singura bucată de pînză cu care se acopereau și ea, și copilul... O mamă, ea însăși cuprinsă de friguri, a fost văzută în aceeași zi tîrînd cadavrul copilei sale, o fată de vreo 12 ani, complet dezbrăcată, și lăsîndu-l pe jumătate acoperit cu pietre”. Într-o casă din Skibbereen, „medicul de la dispensar a găsit șapte nefericiți care zăceau, incapabili să se miște, sub aceeași manta. Unul murise de ore întregi, dar ceilalți nu erau în stare nici să se miște ei înșiși, nici să mute cadavrul”. El a relatat un alt incident în care polițiștii intraseră cu forța într-o casă, după ce li se adusesse la cunoștință că cei dinăuntru nu dăduseră semne de viață de mai multe zile, și găsiseră două cadavre zăcînd pe podeaua de pămînt, „pe jumătate mîncate de șobolani”.

Cam tot pe atunci, un funcționar local le scria superiorilor săi: „Deși nu pot fi lesne impresionat, mărturisesc că am fost doborît de amploarea și intensitatea suferinței la care am fost martor”. Pe cîmpurile cu napi, a văzut oameni împrăștiați „ca un stol de ciori înfometate, devorînd napii cruzi, majoritatea fiind pe jumătate dezbrăcați, tremurînd în zăpadă și în zloată, scoțînd exclamații desperate, în timp ce copiii lor țipau de foame”. Mulți n-au avut de ales și au ajuns să mănînce urzici, rădăcini și iarbă, dar, de-a lungul întregii perioade de foamete, s-au trimis neîncetat în afara Irlandei cereale și animale. Un scriitor irlandez a văzut „cirezi imense de vite, oi și turme de porci... dispărînd în largul mării la fiecare flux, în fiecare dintre cele treisprezece porturi ale noastre, îndreptîndu-se spre Anglia”. Pentru

guvern, probabil că acesta era doar mersul normal al pieței, dar în Irlanda au izbucnit revolte. La Youghal, lângă Cork, țăranii au încercat fără succes să pună mîna pe o încărcătură de ovăz, în timp ce la Dungarvan soldații britanici au deschis focul asupra mulțimii, ucigînd doi oameni și rănindu-i pe alți cîțiva. Copleșit de suferința din vestul Irlandei, inspectorul-șef al pazei de coastă, sir James Dombrain, a ordonat să se distribuie alimente și a fost mustrat public de sir Charles Trevelyan, funcționarul britanic de stat însărcinat cu operațiunile de ajutorare. Guvernul fusese nevoit să reia importurile de porumb în decembrie 1846, dar, cu toate acestea, a încercat să limiteze operațiunile de ajutorare. Guvernul dorea ca toți cei care aveau nevoie de ajutor să fie trimiși în azilurile de săraci, așa cum se întîmpla în Anglia, dar azilurile din Irlanda nu puteau găzdui decît aproximativ 100.000 de persoane și era evident că, nu peste mult timp, aveau să fie copleșite, așa că liberalii au inițiat de urgență un program de asistență „în exterior”, cu toate că și acesta impunea condiții foarte restrictive. De exemplu, nici o persoană care dădea în arendă peste 1.000 de metri pătrați nu avea dreptul la ajutor, chiar dacă terenul său nu-i aducea nimic, și atît timp cît se mai găsea de mîncare în zonă nu trebuia să se deschidă nici un depozit de alimente deținut de guvern. Cel din Skibbereen a fost închis pînă la 7 decembrie, deși în noiembrie muriseră mulți oameni, și existau reguli stricte cu privire la prețurile cerute, întrucît guvernul nu voia să vîndă mai ieftin decît comercianții locali. Așa că porumbul pentru care guvernul plătise 13 lire sterline pe tonă era vîndut în depozite cu 19 lire tona. Mîncarea gratuită era împărțită numai infirmilor și numai dacă nu mai rămăseseră locuri libere în azilul de săraci din localitate.

Sir Ronald Routh, un ofițer cu rang înalt, era însărcinat cu organizarea operațiunilor de ajutorare, dar, în mod evident, nu era pe de-a-ntregul la curent cu ideologia pieței libere. Ofițerul s-a plîns că grînele și ovăzul erau

exportate din Irlanda în timp ce oamenii mureau de foame și a încurajat comisiile locale să înființeze cantine pentru săraci. În martie 1847, în ciuda opoziției guvernului, aproape 750.000 de persoane primeau „ajutor în exterior”. Adeseori, era vorba efectiv de programe de creare a locurilor de muncă – oamenilor înfometați cerându-li-se să construiască șosele de calitate care duceau de nicăieri înspre nicăieri. O altă ciudățenie a programelor consta în faptul că oamenii erau plătiți conform rezultatelor obținute, așa că e lesne de presupus că cei mai slabi și cei care aveau cea mai mare nevoie de ajutor primeau cel mai puțin. La Cong, în comitatul Mayo, s-au raportat cazuri în care familiile rămâneau fără bani și nu-și permiteau să mănânce pînă la 36 de ore înaintea fiecărei zile de leafă, ceea ce, desigur, le făcea și mai puțin capabile să cîștige suficient. În cele din urmă, guvernul a fost nevoit să abandoneze retribuirea în funcție de îndeplinirea normei. O altă problemă era că plata întîrzia adeseori. Denis McKennedy din Caharagh, comitatul Cork, a murit pe marginea drumului în timp ce era angajat al Comisiei Lucrărilor Publice. Nu-și mai primise leafa de două săptămîni, iar juriul care a condus ancheta a declarat că „a murit de foame din cauza neglijenței crase a Comisiei”. Verdict precum „mort de foame” au devenit tot mai frecvente și, deși Comisia Lucrărilor Publice a încercat să le pună capăt, adeseori juriile mergeau și mai departe. Un juriu din Lismore, comitatul Waterford, a acuzat „neglijența guvernului de a nu trimite alimente în țara noastră”, în timp ce altul din Galway a pronunțat verdictul de omor deliberat comis de premierul Russell și ofițerul Routh.

Un alt dezavantaj al ideii de a întrebuița oameni înfometați pentru construirea unor drumuri inutile înainte de a le da de mîncare era faptul că aceștia nu aveau energia necesară pentru a lucra pe pămînturile lor, așa că producția a scăzut și mai mult. În cele din urmă, guvernul a desființat programele de lucrări publice și a deschis cantine ale săracilor pentru a

distribui pur și simplu mîncare celor care mureau de foame, dar era atît de multă birocrație – funcționarii responsabili au eliberat 14 tone de documente –, încît începutul a fost întîrziat. În consecință, între cele două programe s-a interpus un interval pe durata căruia mulți oameni nu au primit nici un fel de ajutor din partea statului, așa că a rămas în seama inițiativelor filantropice private, cum ar fi cele întreprinse de quakeri, să umple acest gol. Chiar și cînd noul program a fost pus în funcțiune, solicitanții erau respinși uneori dacă aveau o casă sau o vacă sau o jumătate de hectar de teren, iar cea mai mare parte a supei servite era de calitate atît de proastă, încît îi îmbolnăvea pe oameni. Totuși, pe la jumătatea lui august 1847, cantinele pentru săraci furnizau alimente pentru mai mult de 3 milioane de oameni în fiecare zi.

În același timp, azilurile de săraci erau copleșite. Un vizitator quaker a povestit că nu existau saltele: „Pe podele era împrăștiat puțin fin murdar, iar bielele făpturi erau înșiruite pe jos cît mai aproape una de cealaltă, astfel încît un număr cît mai mare de oameni să se poată acoperi cu aceeași pătură prăpădită”. Un inspector venit la azilul de săraci din Lurgan în februarie 1847 a spus că, din cauza lipsei de haine, lenjeria unora dintre cei care muriseră de friguri sau dizenterie trebuia să fie dată altor locatari ai azilului „fără să se mai piardă timpul cu spălarea și uscarea ei”. Reprezentanții azilului îi primeau adeseori pe cei care vociferau pentru a fi acceptați, deși nu mai aveau spațiu, pentru că alternativa era să-i lase să moară afară. Azilul din Skibbereen, proiectat pentru a adăposti 500 de persoane, avea 889 de pensionari, dintre care 869 erau bolnavi, în momentul în care 90 de „făpturi nefericite”, dintre care cele mai multe abia mai puteau să se tîrască, au implorat să fie primite. Autoritățile au hotărît să le dea de mîncare, apoi să-i alunge, dar, cînd a venit clipa să o facă, nu au fost în stare – „atît de sfîșietoare erau țipetele bieților nenorociți, care spuneau că se vor întinde la pămînt și vor muri în jurul azilului. Nu au putut să-i alunge afară, unde

ploua cu găleata”.

Bolile erau un pericol major. Deși era supraaglomerat, azilul din Ballinrobe fusese ferit de boli pînă la sfîrșitul lui februarie 1847. Apoi, acolo a fost primit un cerșetor rătăcitor care a murit de tifos. Boala s-a răspîndit în instituție și a ucis mulți locatari și membri ai personalului.

Perioada de vîrf a supraaglomerației din azilurile de săraci a fost în 1849, cînd peste 930.000 de oameni au petrecut cel puțin o bucată de timp în aceste instituții. La Lurgan, în prima săptămînă a lui februarie s-au înregistrat 95 de decese. Preotul a dat vina pe o tocană preparată cu carne de vită alterată, în timp ce reprezentantul medical a spus că majoritatea nou-veniților erau deja pe moarte: unii au murit pe drum, „alții, cînd erau ridicați din pat pentru a fi aduși la azil, au murit înainte de a fi urcați în căruțe, iar mulți alții au murit în mai puțin de 24 de ore după ce fuseseră primiți”. În general, mîncarea din aziluri era mai proastă decît cea servită în închisori, așa că unii dintre locatari comiteau în mod intenționat delictе minore, deși și acest lucru a dus la supraaglomerarea închisorilor, iar în Castlebar doi din cinci deținuți și angajați ai pușcăriei au murit de friguri. Chiar și deportarea în Australia părea preferabilă rămîinerii în Irlanda. Un deținut adolescent a declarat: „Chiar dacă aș purta lanțuri la picioare, măcar aș avea ce să mănînc”.

Mulți moșieri erau mereu absenți și abia dacă-și cunoșteau arendașii, dintre care sute de mii au fost evacuați, iar bordeiele lor au fost dărîmate „de-a valma” pentru a face loc culturilor destinate vînzării sau pășunatului. Uneori, evacuările aveau loc atunci cînd cei care se ocupau cu aplicarea măsurilor legislative privind populația săracă insistau că o familie trebuie să meargă la azil înainte să aibă dreptul de a primi „ajutor în exterior”, așa că mulți săraci preferau să rămînă în bordeiele lor, riscînd să moară de foame. Totuși, mulți moșieri erau ei înșiși ruinați, întrucît arendașii lor nu aveau

bani pentru a-și plăti arenda. Iar unii au făcut tot ce le-a stat în putință pentru a ajuta. Marchiza de Waterford a trimis 300 de lire pentru a le asigura supă și pâine arendașilor flămânzi și i-a spus reprezentantului său „să îndrepte lucrurile cât de curînd”. De asemenea, mulți dintre cei angajați în acțiunile de ajutorare munceau cu dăruire. Un vizitator quaker i-a văzut „trudind din zori și pînă-n seară”, servind supă „mulțimilor de oameni pe jumătate îmbrăcați și flămânzi care se prăbușeau din cauza slăbiciunii și a frigurilor. Doctorii, preoții și călugărițele au avut grijă de bolnavi, în ciuda riscului de a se molipsi de tifos: 36 de medici numiți de Comisia pentru Sănătate au murit. Dar îngrijirile medicale erau adeseori deznădăjduitor de insuficiente: la Frenchpark, în comitatul Roscommon, nu exista absolut nici o îngrijire medicală pentru 30.000 de oameni.

Unii au părăsit Irlanda pentru totdeauna – plecînd la Liverpool, Glasgow, în sudul Țării Galilor sau spre destinații mai îndepărtate –, dar mulți dintre cei plecați nu aveau să mai ajungă vreodată în noile lor patrii. Dintre cei 100.000 de oameni care au călătorit spre America de Nord în 1847, o cincime au murit din cauza bolilor și a malnutriției. Cei care supraviețuiau se confruntau adeseori cu ostilitatea și discriminarea odată ce ajungeau, dar „Irlanda cea mare de dincolo de ocean” a fost întemeiată de oameni asemenea străbunicului lui John F. Kennedy, care a fugit din comitatul Wexford în 1849.

În acel an, cînd mana cartofilor a dispărut, pieriseră 1,5 milioane de oameni din totalul de 8 milioane de locuitori ai Irlandei, iar încă un milion de persoane fugiseră sau decedaseră încercînd să fugă. Guvernul britanic cheltuisese 8 milioane de lire în cadrul programelor de asistență, dar în Irlanda reacția sa a fost considerată dușmănoasă și inefficientă, iar oamenii clocoteau de furie amintindu-și că pe toată durata foametei se exportaseră alimente. În 1847, la alegerile generale, irlandezii i-au votat într-o proporție covîrșitoare

pe membrii Parlamentului care voiau să abroge legea unirii cu Anglia. Russell a considerat că aceasta era o dovadă de nerecunoștință revoltătoare și de neînțeles, bombănind exasperat: „Cum poate fi ajutat un asemenea popor?”. Trevelyan credea că problema consta doar în faptul că Irlanda ajunsese suprapopulată, iar acum „remediul fusese administrat printr-o lovitură directă a providenței atotștiutoare”.

Foametea avea să fie urmată de o îndelungată luptă pentru cucerirea independenței, încheiată cu părăsirea Regatului Unit de către 26 dintre cele 32 de comitate ale Irlandei.

China

Între 108 î.Hr. și 1911 d.Hr., foametea a lovit în unele părți ale Chinei de peste 1.800 de ori. În anul 537, în Qingzhou a nins în august și o „mare foamete” a făcut ravagii în patru provincii. Se spune că în unele locuri au murit până la 80% dintre locuitori. În anii 1320, seceta și foametea au devastat centrul și nordul Chinei și peste 7 milioane de oameni au murit de foame. În încercarea de a depăși anii de lipsuri, China se bazase în mod obișnuit pe o rețea de depozite în care era stocat excedentul de cereale, dar până în secolul al XIX-lea aceasta practic dispăruse, din cauza neglijenței și a corupției, așa că proviziile de alimente erau adeseori pe muchie de cuțit chiar și în cele mai bune perioade.

La mijlocul anilor 1870, în cinci provincii ploaia a lipsit aproape cu desăvârșire. În iarna anului 1875, copilul-împărat Kuang-hsu a cerut stăruitor ajutorul zeilor, dar vremea a rămas la fel de secetoasă. În primăvara următoare, magistratul orașului Ch’ing-chou a recurs la metoda tradițională

de a pune capăt secetei: a emis un decret prin care interzicea consumul cămii, le-a poruncit slujitorilor lui să-și pună lanțuri la gât, mâini și picioare și a străbătut orașul, șontîcîind, pînă la templul principal, unde s-a rugat. În urma lui venea o procesiune de credincioși împodobiți cu însemnele tradiționale din frunze și rămurele de salcie. Nici ei nu au avut mai mult succes decît împăratul, iar pămîntul era tot mai sterp și mai pîrjolit. Prețurile alimentelor au crescut mult, iar în toamna anului 1876 oamenii ajunseseră să moară de foame la Shandong. Timothy Richard, un misionar baptist din Țara Galilor care predica în acea regiune, a recomandat cu insistență oamenilor să renunțe la idolatrie și să se roage unicului Dumnezeu adevărat. În acest scop, el afișa îndemnuri prin orașele prin care trecea, unde a fost martorul unor scene îngrozitoare – oameni mîncînd tărîțe de grîu, lujeri, coajă de copac, frunze de napi și semințe de iarbă. „Cînd le termină și pe acestea, ei își dăfîmă casele și vînd cheresteaua și se spune că peste tot mulți oameni mănîncă tulpini putrede de sorg scoase din acoperiș... mii de oameni mor pentru că nu pot găsi nici atît.” Cînd a venit iarna, țăranii care și-au demolat casele au fost nevoiți să se refugieze împreună cu alte sute de oameni în gropi subterane mari. Mulți dintre ei nu mai aveau să iasă vii de acolo, dar imediat ce un cadavru era scos afară, alții se băteau să-i ia locul. Copiii erau vînduți; femeile erau silite să ajungă sclave sau să se prostitueze; din cauza foamei, bărbații recurgeau la jaf și crimă. Guvernul a încercat în zadar să oprească valul de crime prin decapitări sumare sau închizîndu-i pe infractori în „cuștile regretelor”, unde erau lăsați să moară de foame. Richard a povestit că în unele sate muriseră nouă din zece oameni. Înlăturarea cadavrelor a devenit un adevărat coșmar și a fost nevoie ca multe să fie îngropate în mari gropi comune cunoscute sub numele de „gropi pentru zece mii de oameni”.

Curtea imperială a decretat că „nici măcar un singur supus nu trebuie

lăsat să se zbată în mizerie”, iar guvernul și-a dat silința să ajute. A suspendat impozitele pe terenuri, a împărțit cerealele pe care le-a mai putut găsi în depozite și i-a încurajat pe bogați să-i ajute pe cei ce sufereau de foame, dar sistemul de transport primitiv a zădărnicit majoritatea eforturilor sale. Drumurile erau proaste, iar Marele Canal pe care ar fi putut fi transportate proviziile către Shandong era aproape inutilizabil din pricina secetei și a deceniilor de neglijență ce au precedat-o. Corespondentul ziarului *The Times* relatează: „Bărbați de 20 de ani au ajuns atât de slăbiți, încât nu puteau să străbată nici cinci kilometri” pînă acolo unde ar fi găsit mîncare, așa că au murit unde se aflau. Pînă la 25.000 de refugiați au mers la Tianjin, unde au murit peste 100 de persoane în fiecare zi. Unii au fost trimiși din nou mai departe, după ce li s-au dat rații pentru numai cîteva zile, dar aceștia au plecat „în liniște, fără a manifesta nici o opoziție”. Într-o zi, Richard a întîlnit un tată însoțit de fiul său, care căraseră o grindă pe o distanță de 16 kilometri, în speranța că o vor vinde pe alimente: „Fiul era încă bolnav de variolă, dar era nevoit să se ridice, altfel ar fi murit de foame”.

Misionarul a inițiat un fond de ajutorare, în care în cele din urmă s-au adunat bani din întreaga lume. Cînd părea că în Shandong se sfîrșise ce fusese mai greu, el s-a dus în provincia Shanxi, care părea și mai vulnerabilă, din pricina solului sterp și a terenului muntos. În primăvara anului 1877, mare parte din culturile de grâu au fost proaste, iar cele cîteva plante tinere care au răsărit au fost mîncate de lăcuste. În iarna care a urmat a fost un ger aprig, iar cînd prețul cărbunilor a crescut, oamenii și-au dărit casele și au ars lemnul, încercînd să se încălzească. Se hrăneau cu rădăcini, rămurile, rumeguș și turte de noroi. Unele dintre aceste rețete s-au dovedit fatale. Apoi, pentru a înrăutăți lucrurile, a izbucnit și o epidemie de febră tifoidă.

Pentru a duce ajutoare în provincie, trebuia să străbați drumuri sinuoase

și să te expui pericolului pe care-l reprezentau bandele de tâlhari. Richard a văzut lupi și vulpi care se îngrășaseră devorînd cadavre umane. Pe drum, un bărbat înainta „cu pași șovăielnici”, apoi „o pală de vînt l-a trîntit la pămînt și nu s-a mai ridicat”. Cînd se apropia de poarta unui oraș, misionarul a dat peste „un morman de bărbați morți și dezbrăcați, îngrămădiți unul peste altul ca și cînd ar fi fost porci în abator. De cealaltă parte a porții era un morman asemănător de femei moarte, ale căror haine fuseseră luate și amanetate pentru a cumpăra mîncare”. Se povestea că mulți oameni se aruncaseră în rîuri sau se spînzuraseră de grinzile acoperișurilor. Femeile și copiii erau vînduți pe cîtiva bănuți în piețe, iar pretutindeni se comercializa și se devora carne de om. Richard a auzit povestindu-se cazuri în care părinții făceau schimb de copii pentru a-i mîncea, nefiind în stare să-i mănînce pe ai lor, în timp ce bărbații nu îndrăzneau să încerce să adune cărbuni „fiindcă măgarii, catîrii și stăpînii lor puteau fi uciși și mîncăți”. Delegatul special însărcinat cu ajutorarea populației afectate de foamete din Shanxi, trimis pentru a întocmi un raport pentru împărat, s-a trezit înconjurat din toate părțile de mulțimi de oameni înfometați, care îl implorau să-i ajute. În august 1879, cînd în sfîrșit au venit ploile, pînă la 13 milioane de oameni muriseră de foame și din pricina bolilor asociate în nordul Chinei, dintre care 5,5 milioane în Shanxi.

China avea să cunoască multe alte perioade de foamete. În 1901, se estimează că lipsa alimentelor ce a urmat unei perioade secetoase a dus la moartea a 2,5 milioane de persoane în provincia Shaanxi, iar în 1920 recoltele au fost proaste în Hebei, Henan și Shandong și se pare că au murit 15 milioane de persoane. În 1924, un occidental care călătorea de la Sichuan către Guizhou a povestit că văzuse mii de schelete, precum și cîini care mîncau carne de om. Trei ani mai tîrziu, jurnalistul american Edgar Snow era bîntuit de imaginea oamenilor înfometați pe care-i văzuse – carnea le

atîma „în falduri zbîrcite”, fiecare os era vizibil, ochii „nu mai vedeau nimic și pînă și tinerii de 20 de ani se mișcau precum moșnegii decrepiți”. Copiii erau „cocîrjați și diformi, cu oasele strîmbe, cu brațele subțiri ca rămurelele și cu burticile vineții, pline de coajă de copac și rumeguș”. Femeile zăceau „prăbușite pe la colțuri, așteptîndu-și moartea... Dar, la urma urmei, n-au mai rămas multe femei și fete. Majoritatea au murit sau au fost vîndute”. Pe atunci, China încă nu avea decît puține căi ferate și existau mai puțin de 3.200 de kilometri de șosele de calitate, așa că, în continuare, în multe zone, singura modalitate practică de a transporta cerealele era aceea de a le căra în spate, iar foametea putea coexista foarte bine cu îndestularea. Scriitorul socialist R.H. Tawney a observat că în unele părți ale țării „situația populației din zonele rurale seamănă cu a unui om cufundat în apă pînă la gît, astfel încît cel mai mic val e de ajuns pentru a-l îneca”. Solul era secătuit în multe zone, pentru că nu erau suficiente îngurășăminte, iar impozitele erau atît de mari, încît țărani nu-și permiteau să lase terenurile necultivate, dar Edgar Snow se plîngea, spunînd că existau alimente din belșug pentru cei care aveau bani, iar cei care făceau stocuri se îmbogățeau.

Se spune că pînă în ianuarie 1928, din unele părți ale provinciei Shandong ar fi plecat două treimi dintre locuitori, iar dintre cei rămași mulți se îmbolnăviseră, fiindcă mîncau numai frunze și coajă de copac. Din nou, țărani își demolau casele și vindeau materia primă pentru a cumpăra mîncare, pe cînd cetățeni altădată respectabili ajungeau să săvîrșească tîlhării. Un misionar al Bisericii Angliei, reverendul F.J. Griffith, relatează că în 1928, în provincia Suiyuan, recoltele fuseseră distruse aproape peste tot, că zeci de refugiați mureau zilnic de foame, iar ciuma pulmonară îi ucidea pe cei pe care îi crușase foamea. Cînd doctorul misiunii a împușcat un cîine turbat, Griffith povestește că a fost asaltat de chinezi înstăriți care doreau cu disperare să cumpere hoitul. Se estimează că 22.000 de femei și fete fuseseră vîndute (în

unele locuri, prețul curent depășea cu puțin echivalentul unei lire), în timp ce alți părinți își dădeau copiii oricui voia să-i hrănească. Chiar și tâlharii renunțaseră la îndeletnicirea lor, întrucât nu mai era nimic de furat. În iulie 1929, în zona în care se cultiva grâu din centrul provinciei Gansu nu mai plouase de patru ani și arăta ca un deșert. Un magistrat a vrut să-i pedepsească pe oameni pentru că mîncau cadavrele celor răpuși de foamete, dar ei i-au spus că, dacă n-ar face-o, cadavrele ar fi devorate de cîini. Criza a fost exacerbată de lupta dintre naționaliști, comuniști și despoții războinici, cînd milioane de oameni înarmați au pus stăpînire pe alimentele, animalele sau fii țăranilor. În total, probabil că au murit 3 milioane de oameni. Facțiunile beligerante aveau să îngreuneze cumplit traiul în China mulți ani de atunci înainte, invadatorii japonezi alăturîndu-li-se cu entuziasm. În 1943, foametea a lovit din nou și au murit cel puțin 5 milioane de persoane.

Rusia postrevoluționară

Foametea se numără printre nenorocirile de care imnul comunist *Internaționala* promitea să-i scape pe oamenii muncii:

Sculați, voi, oropsiți ai vieții

Voi, osîndiți la foame, sus!

Totuși, bolșevicii nu au părut să se hotărască vreodată dacă înfrățirea dintre oameni îi cuprindea și pe țărani. Întemeietorul marxismului rusesc, Gheorghi Plehanov, credea că țăranii ruși erau „barbari cruzi și nemiloși ce trudesec pămîntul”, în timp ce Maxim Gorki, un scriitor privilegiat de comuniști, făcea referire la „individualismul lor animalic” și la „lipsa

aproape completă a conștiinței sociale”. În mai 1918, Comitetul Executiv Central Sovietic spunea că, pentru a instaura comunismul, era extrem de important să ațîțe lupta de clasă în mediul rural, „stîmind păturile cele mai sărace ale populației împotriva elementelor culace [mai prospere]”. În același timp, o lege nouă permitea autorităților statului să pătrundă în sate și să confiscă orice cantitate de cereale pe care o considerau excedentară. Mulți țărani s-au opus, dar revolta lor a fost înăbușită în sînge. *The Times* comenta sec, spunînd că producția a scăzut drastic „fiindcă țăranii nu aveau nici o tragere de inimă să semene grîu în beneficiul detașamentelor înarmate care-l rechiziționau”. În 1921, recolta era cu aproape două treimi mai săracă prin comparație cu perioada prebolșevică.

La drept vorbind, nici Rusia țaristă nu reușise foarte bine să-și hrănească poporul – în 1907, recoltele proaste pe zone întinse duseseră la moartea a peste un milion de oameni –, în timp ce bolșevicii fuseseră paralizați de un război civil dificil și brutal în care interveniseră o serie de armate străine. Totuși, Lenin a recunoscut eșecurile guvernului său, iar în martie 1921 mare parte din doctrină a zburat pe fereastră cînd el a reintrodus, într-o anumită măsură, capitalismul, permițîndu-le țăranilor să-și vîndă prisosul de alimente. Rechiziționarea obligatorie a cerealelor a fost abolită; în schimb, s-a introdus un impozit plătit în natură, care echivala cu puțin peste jumătate din ceea ce statul confiscase pînă atunci. Într-adevăr, situația era atît de disperată, încît liderul bolșevic Nikolai Buharin a trebuit să-i îndemne pe țăărani „îmbogățiți-vă!”, în timp ce Lenin a implorat alte state să-i acorde ajutor. Cu toate acestea, schimbarea radicală s-a produs prea tîrziu pentru a împiedica răspîndirea foametei în cea mai mare parte a Rusiei centrale în acea vară. Comuniștii sperau că regiunea Caucazului, asupra căreia tocmai preluaseră controlul, avea să le furnizeze suficiente alimente pentru a contracara penuria, dar țăranii din acea zonă încă nu considerau că ar avea

suficientă motivație ca să sporească producția. Pentru a agrava lucrurile, unele zone erau devastate de secetă și de roiuri de lăcuste și, în loc să-și semene ogoarele, mulți țărani luau drumul pribegiei.

În iulie, după cum scria *Pravda*, „criza alimentelor” era atât de gravă, încât era „nevoie să lăsăm deoparte orice alte probleme”. La 5 august, *The Times* a zugrăvit o imagine la fel de întunecată: „Rusia era grâнарul Europei, și acum Rusia moare de foame”. Corespondentul ziarului spunea că odinioară, în sudul țării, „aproape nimic nu întrerupea monotonia bogată a holdelor întinse de grâu”. Acum, câmpurile erau pîrjolate și doar cîteva tulpini de grâu străpungeau ici și colo suprafața pămîntului, iar oamenii „se străduiau cu disperare să rămînă în viață, mîncînd, asemenea fiarelor cîmpului, iarbă, frunze uscate și buruieni”. Fugeau cu sutele, „uneori într-o pornire de disperare sălbatică, dînd foc locuințelor abandonate”. Toate orașele păreau să se fi umplut de țărani care cerșeau pîine și mai izbucnise și o epidemie de holeră. Dr. Semașko, comisarul poporului pentru sănătate, scria despre condițiile „alarmante”. Instalațiile sanitare și de canalizare au cedat, străzile s-au umplut de dejecții, iar „locuitorii muritori de foame de pe malurile Volgăi” înaintau „ca o avalanșă, semănînd boală și moarte pe unde treceau”. În Ucraina și Siberia, revoltele agravau haosul.

În anul următor, nenorocirile au continuat. Suprafața terenurilor cultivate scăzuse an de an începînd cu 1917. Acum, chiar unii dintre țăranii care nu-și părăsiseră pămînturile nu-și mai puteau semăna ogoarele, fiindcă mîncaseră grîul de sămînță, mai ales în Ucraina, unde impozitul pe produse agricole a fost încasat de două ori. Mai mult, lăcustele și cosașii făceau din nou ravagii.

Țările străine, printre care și SUA, au trimis cu generozitate ajutoare, iar Crucea Roșie l-a însărcinat pe marele explorator al ținuturilor arctice, dr. Fridtjof Nansen, să conducă operațiunile de ajutorare, secondat de un ofițer

din armată pe nume Vidkun Quisling, ce avea să fie executat mai târziu ca lider al guvernului-marionetă din Norvegia ocupată de naziști în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Nansen a declarat pentru *Manchester Guardian*: „Cuvintele nu pot descrie suferința și ororile pe care le-am văzut. Oamenii mor în propriile case și pe ulițele satelor, în frigul nemilos al iernii rusești, fără mâncare sau combustibil”.

Organizațiile umanitare din străinătate au salvat milioane de vieți, dar, cu toate acestea, se estimează că foametea a ucis 5 milioane de oameni. O perioadă de foamete și mai grea avea să vină la sfârșitul deceniului, dar, de această dată, avea să fie pricinuită de guvernul lui Stalin (vezi capitolul 11).

Etiopia

Africa a suferit adeseori de foamete. Din secolul al XV-lea și pînă în secolul al XIX-lea, în Etiopia a fost cel puțin o perioadă de foamete în fiecare deceniu, și acestea nu au luat sfârșit în epoca colonială. În 1888, pesta bovină, o boală ce atacă vitele, a sosit din Europa și s-a răspîndit pe întregul continent, ucigînd pe alocuri 90% din totalul cirezilor. Epidemia în rîndul vitelor a coincis cu seceta, variola și războiul, iar pe toată întinderea Cornului Africii au murit, probabil, un milion de oameni. Nici eliberarea și independența nu aveau să pună capăt foametei, iar rezervele de alimente ale Africii au rămas în continuare pe muchie de cuțit. Liderii politici se axau pe menținerea prețurilor scăzute la alimente, astfel încît locuitorii orașelor să fie mulțumiți, deși patru din cinci africani erau agricultori. Uneori, prețurile erau atît de mici, încît cultivatorii nu puteau nici măcar să-și acopere cheltuielile, iar Africa a devenit singurul continent unde producția pe cap de

locuitor a scăzut în anii 1960 și 1970. Producția a fost afectată și de eroziunea solului, întrucât populația în creștere ara pășunile pentru a semăna cereale sau doboră copacii pentru lemne de foc. Orice tulburare, cum a fost războiul civil din Nigeria în anii 1960, putea aduce foamete. Apoi, când Biafra a încercat să devină independentă, aproape un milion de oameni au murit de foame.

Haile Selassie, împăratul Etiopiei, devenise erou național în anii 1930, când condusese mișcarea de rezistență împotriva invaziei brutale a lui Mussolini, iar în anii 1940, când a revenit la putere, se bucura de mult respect în rîndul populației. În primii ani de domnie, el abolise sclavia și construisese drumuri, căi ferate, școli și spitale. Dar, în anii 1970, trei sferturi dintre locuitori încă încercau din greu să-și câștige existența ca arendași, trebuind să dea trei sferturi din recoltele obținute proprietarilor. Trecut acum de 80 de ani, Selassie încă mai conducea țara ca autocrat, dar devenea din ce în ce mai senil. În 1973, seceta și foametea au lovit provincia Wello. Împăratul vorbea despre „dezastre naturale ce nu pot fi controlate de om”, iar guvernul nu voia să ceară ajutorul agențiilor internaționale. Poporul etiopian vedea lucrurile din altă perspectivă, iar foametea, care a ucis 200.000 de persoane, s-a dovedit a fi catalizatorul unei mari revolte în 1974. În luna septembrie a acelui an, un documentar realizat de televiziunea britanică, intitulat *Foametea ascunsă*, făcea o comparație între oamenii muritori de foame din Wello și, pe de altă parte, Selassie și cei din anturajul său, care beau șampanie, mînceau caviar și le dădeau carne cîinilor împăratului. În ziua următoare, un grup de ofițeri din armată l-au obligat să abdice și împăratul și-a petrecut ultimele luni închis în cîteva camere din palatul său, pînă cînd a murit sau a fost asasinat, în august 1975.

Doi ani mai tîrziu, locotenent-colonelul Mengistu Haile Mariam a instituit un regim bazat pe teroare în timpul căruia mii de oameni au fost

torturați și uciși. El a condus Etiopia ghidându-se după principiile marxiste, dar schimbarea de ideologie nu a pus capăt nici foametei, nici dorinței guvernului de a o ascunde de restul lumii. În 1984, Mengistu a dedicat luni întregi pregătirii unei spectaculoase sărbătoriri a celei de-a zecea aniversări a revoluției. Nord-coreenii l-au povățuit, spunându-i care ar fi cele mai impresionante slogane revoluționare și unde ar trebui să expună imensele afișe reprezentând chipurile lui Marx, Lenin și, desigur, pe al său. În timp ce era preocupat de aceste chestiuni importante, în mod cu totul exasperant, a primit înștiințări cu privire la foamete. De luni întregi, Mengistu încerca să impună eliminarea totală a știrilor. Reformele sale agrare îi eliberaseră pe țărani de datorii și de necesitatea de a plăti arendă proprietarilor, dar acum ei trebuiau să accepte prețurile impuse de stat, menite să asigure alimente ieftine pentru orașe și armată. Dacă țăranii nu reușeau să asigure cantitățile cerute de stat, puteau ajunge la închisoare, așa că unii au fost nevoiți să-și vândă animalele pentru a cumpăra cereale. De asemenea, li se impuneau taxe covârșitoare și erau siliți să muncească pentru proiectele guvernului fără a fi remunerați. Unii au fost recrutați pentru a lucra în fermele deținute de stat sau la fermele colective – unul dintre proiectele favorite ale lui Mengistu. Acestea erau deznădăjduitor de ineficiente și produceau mai puține cereale, așa că Etiopia a început să depindă tot mai mult de importurile de alimente.

Un alt lucru care amenința să-i strice petrecerea președintelui era o revoltă din Tigray și în nordul provinciei Wello, condusă de Frontul de Eliberare Populară din Tigray. În august 1980, Mengistu a lansat o campanie de pîrjolire a pămîntului, distrugînd case, culturi agricole și omorînd animale. Aproximativ 80.000 de agricultori fugiseră, dar nici măcar asta nu a înăbușit opoziția, iar guvernul a lansat o campanie similară în februarie 1983, alungînd aproape jumătate de milion de oameni din casele lor. De asemenea, a confiscat alimentele și i-a silit pe oameni să rămînă în satele lor, încercînd

să-i înfometeze pentru a-i determina să se supună. În acest moment, ploile au devenit insuficiente, dar cînd organizația însărcinată cu ajutorarea populației a cerut mai mulți bani, Mengistu a rămas nepăsător. Dawit Wolde Giorgis, liderul organizației și un apropiat de-al președintelui, a spus că acesta „a ascultat fără răbdare și mi-a spus să nu fiu atît de panicard”, susținînd că era una dintre acele „probleme umane insignifiante care vor apărea mereu în perioade de tranziție... În Etiopia a fost foamete ani de-a rîndul înainte să venim noi la putere – așa se păstrează echilibrul în natură... Lasă natura să-și urmeze cursul – dar ai grijă să nu afle toată lumea”.

Cu excepția unor averse izolate, în provinciile afectate de secetă nu a plouat deloc din octombrie 1983 pînă în mai 1984, iar recoltele de primăvară au fost distruse. În întreaga provincie Tigray și în nordul provinciei Wello, țărani și-au vîndut animalele, uneltele agricole și orice le-a căzut în mînă, apoi și-au abandonat fermele și și-au dus familiile la centrele de asistență. În curînd, acestea nu au mai făcut față. În martie 1984, în aceste adăposturi mureau săptămînal 16.000 de persoane. Călătorind prin țară, Dawit a văzut „șiruri kilometrice de oameni flămînzi și zdrențăroși care cerșeau un castron de cereale”. În fiecare sat, a descoperit „oameni care cărau cadavre, săpau morminte, jeleau, gemînd și rugîndu-se”. Oameni foarte slăbiți, care nu mai mîncaseră de zile întregi, se înșiruiau pe drum „într-un șuvoi nesfîrșit, șerpuitor al suferinței”. Cînd Dawit a trecut pe lîngă ei cu mașina, unii s-au prăbușit și au murit sub ochii lui. Cei mai puternici îi cărau pe copii, pe bolnavi sau pe bătrîni. Alții se confruntau cu „durerea sfișietoare a oamenilor siliți să aleagă între a-și părăsi soțiile, soții sau copiii aflați în pragul morții și a rămîne pe loc pentru a muri alături de ei”. Reședința administrativă Korem avea, în mod obișnuit, 7.000 de locuitori. Populația ajunsese acum la 100.000 de locuitori, dar centrul de asistență condus de organizația Salvați Copiii putea avea grijă de numai 10.000.

Restul trebuiau să-și poarte singuri de grijă. Majoritatea nu erau acoperiți decît de cîteva zdrențe în nopțile răcoroase din munți. „Oamenii epuizați care lucrau la centrul de asistență aveau putere de viață și de moarte”, scria Dawit, „căci mergeau prin mijlocul mulțimilor, alegîndu-i doar pe cei mai nevoiași care aveau să primească mîncarea disponibilă, în timp ce alte mii de ghinionişti priveau cu tristețe și așteptau în continuare”. Copiii aveau „fețe de bătrîni, fețe apatice acoperite de muște, fețe lipsite de speranță”. Pretutindeni erau cadavre.

Multe guverne care ar fi putut da ajutor fuseseră îndepărtate de retorica antioccidentală a lui Mengistu și de ceea ce păreau a fi prioritățile injuste ale regimului său. În timp ce poporul său murea de foame, se spunea că el comandase jumătate de milion de sticle de whisky scoțian pentru a stropi din belșug festivitățile aniversare care costaseră 75 de milioane de lire sterline. De asemenea, guvernele altor state erau îngrijorate că ajutorul pe care l-ar fi trimis ar fi putut fi deturnat pentru a finanța războaiele purtate de președinte. Chiar și organizațiile caritabile erau suspicioase. În acest timp, presa etiopiană nu spunea nimic despre foamete, iar jurnaliștilor străini li se interzisese accesul în zonele afectate. În septembrie, cînd au început festivitățile organizate de Mengistu, toți țărani nevoiași care ajunseseră la Addis Abeba au fost ridicați de poliție și ascunși vederii. În noiembrie, a urmat un congres al Organizației Unității Africane. Sutelor de delegați li s-au dat mîncare și băutură din belșug, iar Mengistu ceruse ca, pe durata întîlnirii, să dispară cozile la pîine, dar atunci, după cum scria *The Times*, în timp ce oamenii din triburi mureau de foame, în capitală era „mîncare din belșug pentru cei care-și permiteau să cumpere”.

Odată ce festivitățile s-au încheiat, președintele a recunoscut că „seceta era o problemă” și a permis accesul jurnaliștilor străini. Încă o dată, tot un documentar, realizat de astă dată de Michael Buerk de la BBC în orașul

Korem, a deschis ochii lumii; filmul a fost difuzat de peste 400 de posturi de televiziune din întreaga lume. Buerk a spus că era vorba despre o „foamete de proporții biblice, acum, în secolul XX”. În tabără erau acum 15.000 de copii și la fiecare 20 de minute murea cineva. Mulți piereau în timpul nopții, zăcînd neacoperiți, expuși aerului rece. Unii oameni ce sufereau de foame au mers 18 zile pentru a ajunge la Addis Abeba, dar, în mod constant, guvernul îi lua pe alții de pe drum și îi lăsa la sute de kilometri depărtare. Corespondentul ziarului *The Times* a spus că, atunci cînd se apropiau camioanele, copiii se aruncau la pămînt: „Din cînd în cînd, șoferii camioanelor le aruncau săculeți cu cereale. Deodată, zeci de copii se repezeau de pe marginea drumului să apuce măcar cîteva boabe”. Mare parte din zonele rurale au fost părăsite: „Cît vezi cu ochii, pămîntul e pustiu. Albiile rîurilor sînt goale și scorjite, iar cîmpurile terasate care i-au hrănit pe oameni din tată-n fiu sînt părăsite”. Mengistu a făcut o singură vizită în zona afectată, care a durat o jumătate de oră. Reportajele înfiorătoare l-au inspirat pe Bob Geldof să organizeze o înregistrare la care au participat numeroase vedete și apoi concertul Live Aid, pentru a aduna bani.

În încercarea de a slăbi forțele rebelilor, Mengistu intenționa să strămute 1,5 milioane de persoane în putere din Tigray și Wello în ferme colective aflate departe. Copiii mici și bătrînii aveau să fie lăsați în urmă. Președintele a declarat: „Oamenii sînt precum marea, iar gherilele sînt ca peștii ce înoată în această mare. Dacă n-ar fi marea, n-ar fi nici pești”. Majoritatea guvernelor din Occident au refuzat să-l ajute, dar URSS i-a pus la dispoziție aparate de zbor, camioane și soldați. Pe cînd oamenii erau încărcăți în camioanele sovietice, unii au fost zdrobiți sau au murit sufocați, femei însărcinate au avortat, în timp ce, pentru a scăpa de deportare, sute de mii de refugiați înfometați au fugit în Sudan, statul învecinat. Dawit era responsabil cu derularea acestui program, despre care a recunoscut ulterior că a fost

„probabil cel mai crud capitol din întreaga perioadă de foamete”. Când s-a încheiat, în februarie 1986, 600.000 de oameni fuseseră strămutați, iar 50.000 fuseseră omorâți în timpul procesului de deportare. De asemenea, Mengistu s-a asigurat că cele 3 milioane de civili din Tigray nu vor primi deloc alimente. Unul dintre miniștrii săi a explicat: „Alimentele joacă un rol important în strategia noastră de luptă împotriva separatiștilor”.

În total, probabil că în timpul foametei au murit un milion de oameni. În cele din urmă, în 1991, Mengistu a fost înlăturat de o armată formată din rebeli din Eritreea și Tigray. A fost adăpostit de Robert Mugabe în Zimbabwe. În 2008, a fost judecat în absență de Curtea Supremă din Etiopia, care l-a condamnat la moarte pentru genocid și crime împotriva umanității. Seceta a făcut ravagii de la un capăt la celălalt al Sahelului. Multe râuri au secat complet, iar lacul Ciad și-a pierdut aproape 90% din suprafață pînă în 1985. Poate că Occidentului nu-i păsa prea mult de Mengistu, dar Statele Unite l-au sprijinit pe rivalul lui, Gaafar Numeiri, în Sudan. Acesta a investit masiv în mecanizarea agriculturii, dar producția a scăzut mult, iar cînd a venit seceta, precum Mengistu, și el a încercat să ascundă problema. Mulți dintre conaționali lui – probabil 250.000 – au murit de foamete. A fost înlăturat de la putere în 1985. În întreaga regiune, se crede că au murit un milion de oameni.

Coreea de Nord

În anii 1990, comuniștii fundamentalisti din Coreea de Nord se certaseră cu trădătorii din Rusia și cu regimul din China, care părea probabil tot mai mult unul comunist *light*. În consecință, au pierdut alimente subvenționate

În mare măsură, îngrășămintele, petrol și alte mărfuri importate, ceea ce a făcut ca economia lor fragilă să intre în colaps. Coreea de Nord nu dispune de mult teren arabil, agricultura sa colectivizată nu este eficientă și mare parte din ceea ce reușește totuși să producă putrezește sau este mîncat de șobolani și insecte. Pe cînd foametea pîndea amenințător, guvernul a lansat o campanie pentru a-i determina pe oameni să mănînce doar două mese pe zi, dar în 1994 transfugii spuneau că bătrînii se duceau să moară pe cîmpuri, astfel încît familiile lor să nu mai fie nevoite să-i hrănească.

Pentru a înrăutăți lucrurile, în 1995 și în 1996 s-au produs inundații de proporții-record, ce au acoperit aproape 405.000 de hectare, iar în 1997 a fost o secetă cumplită. Țara a ajuns să aibă un deficit de un milion de tone de cereale față de necesarul celei mai simple diete, iar guvernul a solicitat ajutor internațional. Autoritățile au părut să acorde prioritate oamenilor din Phenian, capitala țării, angajaților din domeniile foarte importante, activiștilor de partid și armatei de peste un milion de soldați, lăsîndu-i pe toți ceilalți să-și poarte singuri de grijă. În 1998, o echipă de cercetare a Congresului Statelor Unite a estimat că cel puțin 900.000 de persoane muriseră de foame în decursul celor trei ani precedenți, deși numărul acestora ar putea ajunge la 2,4 milioane. Raportul echipei spunea că în majoritatea zonelor nu exista nici un fel de îngrijire medicală și că mulți copii și adolescenți erau subdezvoltați din pricina malnutriției. Programul Alimentar Mondial al Organizației Națiunilor Unite a organizat cea mai mare operațiune de urgență din istorie. Pe de altă parte, se spunea că Kim Jong-il, „mult iubitul conducător” al Coreei de Nord, se ospăta cu bucate alese și bea vin de calitate.

Pînă în 1999, ajutoarele internaționale reduseseră numărul deceselor, dar în anul 2000 încă se înregistra foamete în majoritatea regiunilor țării, cu excepția Phenianului, și se estima că aproximativ 10 milioane de oameni

erau malnutriți. Doi ani mai târziu, guvernul a spus că nu mai avea nevoie să i se furnizeze alimente din străinătate, dar în 2005 un raport al Programului Alimentar Mondial a avertizat că exista pericolul ca foametea să revină. Zeci de mii de oameni au fugit în China, adeseori trăind în gropi săpate în pământ pentru a se ascunde de poliție. Femeile erau vândute pentru a deveni soțiile unor burlaci chinezi singuratici sau silite să se prostitueze în bordeluri ori să lucreze ilegal în condiții greu de suportat. Estimările numărului total al deceselor înregistrate în Coreea de Nord în perioada foametei se ridică până la 3,5 milioane.

Războaie și invazii

Toate războaiele sînt dezastruoase pentru cei implicați, dar să-ți riști viața și să-ți verși sîngele sînt lucruri care fac parte din meseria de soldat. Acest capitol se axează pe conflictele în care cel mai mult au suferit civilii.

Romanii

Romanii aveau o civilizație extraordinar de sofisticată, dar deveneau dușmani brutali față de oricine ar fi îndrăznit să-i sfideze. Istoricul roman Tacit cita un șef de trib scoțian care se plîngea că romanii „jefuiesc,ucid și violează și spun că asta e dominație romană. Lasă în urmă pustiu și spun că au făcut pace”. Iar Agricola, socrul lui Tacit, aproape i-a anihilat pe ordovicii din centrul Țării Galilor. Acestea nu erau exemple izolate. La un an după ce i-au învins pe macedoneni în 168 î.Hr., armatele romane s-au năpustit asupra Balcanilor, înrobind 150.000 de oameni. Două decenii mai tîrziu, în 146 î.Hr., după ce i-au învins pe ahei, au ars din temelii străvechiul oraș Corint și i-au vîndut ca sclavi pe locuitorii săi.

Aproximativ în aceeași perioadă, în Peninsula Iberică, în timpul unui „război crîncen” ce a durat 20 de ani, 20.000 de vaccei din regiunea Salamanca au fost masacrați după ce s-au predat. Celtiberii, un alt trib spaniol, au luptat atît de sălbatic, încît la un moment dat un general roman a

trebuia să încheie un pact prin care le recunoștea independența, dar în 133 ei s-au predat în cele din urmă. Au fost vânduți ca sclavi, iar capitala lor a fost făcută una cu pământul. Lusitanii, care locuiau pe teritoriul actualei Portugalii, au învins o armată romană, dar au fost convinși să încheie pace, cu promisiunea că vor fi mutați într-o regiune cu pământ fertil. Când au venit neînarmați pentru a-și revendica noul teritoriu, au fost trecuți prin sabie.

În același an în care devastau Corintul, romanii au săvârșit probabil cel mai mare dintre actele lor de distrugere. Începând cu anul 153 î.Hr., Cato cel Bătrîn avea să-și încheie fiecare discurs din Senat, indiferent de subiectul său, cu îndemnul: „Cartagina trebuie distrusă”. Cato era „cenzorul” care se ocupa de moralitatea Romei. Datoria lui era să ia măsuri împotriva bucuriilor vieții, cum ar fi purtarea hainelor de bună calitate și organizarea unor petreceri mari. De asemenea, trebuia să se asigure că femeile nu se îmbogățeau. În secolul anterior, romanii avuseseră parte de o sprietură teribilă din pricina marelui general cartaginez Hannibal, care își condusesse armata într-o călătorie epopeică din nordul Africii, prin Spania, trecând Alpii și coborînd apoi pînă în Italia, repurtînd victorii chiar lîngă porțile Romei, înainte de a fi nevoit să se retragă în cele din urmă, cînd a fost forțat să accepte un pact umilitor. Ca fost ambasador în acest oraș, Cato fusese uluit de frumusețea și grandoarea lui și ajunsese la concluzia că lumea nu era îndeajuns de mare încît Roma și Cartagina să poată coexista. Așadar, Roma i-a sprijinit constant pe vecinii Cartaginei, numizii, cînd aceștia îi răpeau teritorii și, în general, îi dădeau numai bătăi de cap. În cele din urmă, în 151, disperați, cartaginezii au adunat o armată pentru a lupta împotriva celor care îi tot chinuiau. Oripilați, romanii și-au ridicat brațele spre cer, declarînd că tratatul fusese încălcat. Cartaginezii au încercat cu disperare să repare lucrurile, executîndu-i chiar pe generalii care le conduseseră armatele. Au predat ostatici și apoi toate armele. Doar atunci romanii au formulat și

ultima pretenție – Cartagina trebuia să fie abandonată, iar populația sa, mutată în alt loc, spre interiorul continentului. Chiar lipsiți de arme, vase de război sau aliați, cartaginezii au decis că trebuiau să opună rezistență. Templele au fost transformate în ateliere; femeile și-au tăiat părul, pentru a fi răsucit și transformat în corzi de arc. Când romanii au atacat zidurile orașului, au fost respinși, așa că au instituit o blocadă în jurul Cartaginei, pe uscat și pe mare, provocând suferințe teribile. Timp de trei ani, apărătorii orașului i-au sfidat pe romani, pînă cînd în sfîrșit, în 146 î.Hr., invadatorii au spart zidurile și au cucerit orașul stradă cu stradă. Probabil că 200.000 de oameni au fost uciși, iar cei 50.000 de supraviețuitori au fost înrobiți. Apoi, romanii au ars Cartagina din temelii și au împrăștiat sare pe locul unde se ridicase orașul, pentru a se asigura că nimic nu va mai crește vreodată acolo.

Dar, după faptă, și răsplată. În 455 d.Hr., chiar din Cartagina reconstruită au apărut vandalii care au prădat Roma. Douăzeci de ani mai tîrziu, Imperiul Roman de Apus nu mai exista.

Attila

Cu trei ani înainte ca vandalii să prade Roma, locuitorii săi se așteptaseră să aibă parte de o soartă asemănătoare din pricina unui barbar îngrozitor, hunul Attila, care a devenit cunoscut sub numele de „Biciul lui Dumnezeu”, fiindcă mulți îl considerau a fi mijlocitorul uman prin care Atotputernicul își aplica pedepsele.

În 434, Attila și fratele său, Bleda, au moștenit un imperiu care se întindea de la Alpi pînă la Marea Baltică, înspre nord, și pînă la Marea Caspică, spre est. Aceștia manifestau un dispreț nedisimulat atît față de

Imperiul Roman de Apus, cît și față de cel de Răsărit. Chiar și atunci cînd au fost de acord să se întîlnească cu ambasadori veniți din Constantinopol, n-au vrut să descalece de pe cai. În 441, s-au plîns că Imperiul Roman de Răsărit nu plătise tributul promis și au inițiat o invazie, distrugînd o serie de orașe importante, printre care și Belgrad. În 443, și-au reluat atacul, făcînd una cu pămîntul Sofia, Plovdiv și Niș (aflat în prezent în Serbia), locul nașterii lui Constantin cel Mare. Imperiul Roman de Răsărit a trebuit să-i mituiască, oferindu-le un tribut și mai mare. În jurul anului 445, Attila și-a asasinat fratele, apoi a condus singur. A atacat din nou Imperiul Roman de Răsărit în 447, devastînd Peninsula Balcanică și distrugînd Marcianopol, cel mai mare oraș din Tracia, înainte de a se îndrepta spre sud, pătrunzînd în Grecia și cucerind peste 100 de cetăți, după cum a consemnat cronicarul eclaziastic Kallinikos. El scria că măcelul a fost de asemenea proporții încît „morții nu mai puteau fi numărați. Căci, vai, ei au pus stăpînire pe biserici și mănăstiri și au ucis nenumărați călugări și călugărițe”.

Un filosof și istoric de neam gotic pe nume Priscus l-a însoțit pe ambasadorul trimis de împăratul Imperiului Roman de Răsărit în tabăra lui Attila, în 448. L-au găsit pe marele rege șezînd pe un jilț din lemn. Purta straie simple și bea dintr-o cupă de lemn, în timp ce oaspeții lui aveau pocale din argint și aur. Au savurat „o masă îmbelșugată, servită pe un taler din argint... dar Attila nu mîncea decît carne pe o farfurie simplă din lemn”. Priscus spune că era scund, oacheș, cu pieptul lat, cu capul mare, ochii afundați în orbite, nasul lătăreț și barba rară. Avea pasul semeț și o atitudine trufașă, ca și cînd s-ar fi considerat stăpînul tuturor, iar uneori își rotea ochii, privind fioros și bucurîndu-se de groaza pe care o insufla.

Doi ani mai tîrziu, un scandal de palat iscat la Roma a acționat în avantajul lui Attila. Cînd avea 16 ani, Honoria, sora împăratului Imperiului Roman de Apus, Valentinian al III-lea, avusese o aventură cu șambelanul și

rămăsese însărcinată. A fost expedită la Constantinopol și sortită să-și petreacă următorii 12 ani în post și rugăciune. Acum, plictisindu-se de moarte, ea a izbutit să-i trimită pe furiș inelul ei lui Attila și i-a cerut să pretindă ca ea să-i fie dată în căsătorie. Hunul avea deja o sumedenie de neveste, dar a fost de acord să-i facă pe plac și a cerut să i se dea ca zestre jumătate din Imperiul Roman de Apus. Romanii au măritat-o degrabă pe Honoria cu „un mire necunoscut și neînsemnat, înainte de a o întemnița pe vecie”, după cum s-a exprimat Edward Gibbon, dar Attila nu a renunțat la pretenția lui. În 451, hunii au invadat Galia, prădând orașe precum Reims și Besançon pe măsură ce înaintau. Conform relatării cronicarului Grégoire de Tours, Attila a devastat „toată țara”. La Metz, „au dat foc orașului și au ucis oamenii cu muchia sabiei și i-au dat morții pe preoții Domnului în fața sfintelor altare”. La Troyes, se presupune că Attila l-ar fi întâlnit pe Sfântul Loup, care era episcop de peste 50 de ani. „Cine ești?”, l-a întrebat episcopul. „Sînt biciul lui Dumnezeu”, i-a răspuns Attila. Episcopul a ripostat, curajos: „Dacă ești cu adevărat biciul lui Dumnezeu, fă numai ce-ți dă voie Dumnezeu să faci”. Grégoire spune că, „mișcat de aceste vorbe și de sfințenia episcopului”, Attila nu s-a mai atins de orașul Troyes, dar cînd episcopul Servais de Tongres (din Belgia zilelor noastre) l-a implorat pe Dumnezeu să-i țină pe huni la distanță, se pare că Dumnezeu i-a răspuns că ei nu numai că aveau să ajungă în dioceza lui, ci, mai mult, aveau „să o distrugă ca un mare uragan”.

În cele din urmă, după ce hunii au făcut distrugerii imense, romanii și vizigoții au reușit să-i înfrîngă la Châlons. Pe cînd se retrăgeau, aliații lui Attila, thuringienii, i-au măcelărit pe ostatici și pe prizonieri; trupurile a 200 de fecioare au fost legate de cai sălbatici și sfîrtecate sau zdrobite sub roțile căruțelor, apoi au fost lăsate pe drumuri spre a fi mîncate de cîini și vulturi.

În anul următor, Attila a invadat Italia și a devastat Padova, care a fost

transformată în „mormane de bolovani și cenușă”, apoi Verona, Brescia, Bergamo și Aquileia, pe atunci unul dintre cele mai bogate orașe de la malul Adriaticii. Ultimul oraș a fost distrus în asemenea măsură, încît „generația următoare abia dacă i-a mai putut găsi ruinele”. Oamenii care fugeau din calea hunilor au căutat refugiu în lagunele Mării Adriatice și au pus bazele orașului ce avea să devină mai târziu Veneția. Întrucît faptul că Roma avea să fie următorul oraș vizat părea o certitudine, papa Leon cel Mare s-a dus să se întâlnească cu Attila. Se pare că Leon a fost extrem de convingător și a primit o mîină de ajutor de la Sfinții Apostoli Petru și Pavel, despre care se spune că ar fi apărut lîngă el și l-ar fi amenințat pe Attila că va muri pe loc dacă va ataca orașul. Fie din cauza forței acestei apariții, fie din cauza fricii pe care i-a insuflat-o epidemia de malarie care făcea ravagii în Italia, Attila a făcut cale întoarsă.

În 453, pe cînd hunii puneau la cale un alt atac asupra Imperiului Roman de Răsărit, Attila și-a mai luat o soție, o frumoasă fecioară din neamul goților pe nume Ildico. După festivitățile nupțiale, s-a dus să se culce „doboînt de vin și de somn”. În dimineața următoare, curtenii s-au gîndit că era mai bine să nu-l trezească prea devreme, dar pe măsură ce trecea timpul, după cum scria în secolul al VI-lea istoricul Iordanes, „servitorii regelui au bănuțit ceva necurat și, după ce au făcut multă zarvă, au spart ușile”. L-au găsit pe Attila plin de sînge, „fără nici o rană, în timp ce fata plîngea cu chipul plecat sub vîlul său”. Marele rege barbar murise, după cîte se pare, din pricina unei rupturi arteriale. Hunii au silit un grup de prizonieri să-i îngroape trupul în secret în timpul nopții. Apoi aceștia au fost măcelăriți, astfel încît locul în care se află mormîntul să rămîină necunoscut.

Ginghis Han a avut de înfruntat multe greutăți pînă să ajungă la putere. Născut cu numele Temugin în 1162, în Mongolia, lîngă lacul Baikal, se spune că ar fi venit pe lume strîngînd în pumn un cheag de sînge. Cînd Temugin avea nouă ani, tatăl său a fost otrăvit, iar băiatul a rămas sărac, supraviețuind cu rădăcini și pești, în locul dietei obișnuite a nomazilor, compusă din carne de oaie și lapte de iapă. A fost prins de cei din banda care îi ucisese tatăl și silit să poarte un colac de lemn în jurul gîtului, dar într-o noapte, pe cînd aceștia petreceau, Temugin a doborât un paznic și a fugit. Nici după ce a crescut nu i-a mers mai bine. La un moment dat, membrii unui clan rival i-au violat soția, dar Temugin a împrumutat o armată de la un prieten puternic de-al tatălui său și i-a pus pe fugă. Un alt clan a avut nesăbuința de a-i prăda proprietatea în timp ce el plecase să se lupte cu tătarii. Temugin i-a exterminat pe cei de viță nobilă și i-a luat pe oamenii simpli să-i fie soldați sau servitori. Apoi, i-a înfînt pe tătari și i-a măcelărit pe toți cei care depășeau înălțimea osiei carului. Pînă în 1206, se afirmase ca stăpîn necontestat al stepelor, unind triburile nomade ale mongolilor într-un stat organizat și luîndu-și titlul de Ginghis Han – „Conducătorul Lumii”. În curînd, o mare parte din lume avea să tremure la auzul acestui nume.

Mai întîi, ambițiile sale s-au îndreptat spre China. În 1213, el a reușit să pătrundă dincolo de Marele Zid și a trimis trei armate să cucerească nordul țării. Acestea au copleșit 28 de orașe, printre care și Beijingul. Se crede că pînă în anul 1300 China a pierdut probabil 40 de milioane de locuitori, deși nu se știe cu siguranță cîte victime pot fi puse în mod direct pe seama invadatorilor. Următorul care s-a confruntat cu mînia lui Ginghis a fost Imperiul Horezm-șah, care cuprindea Asia Centrală și Iranul. O caravană de negustori aflați sub protecția sa merseseră acolo. Cînd au ajuns în orașul Otrar, au fost jefuiți și măcelăriți de guvernator, Inaljuk Kair-Han. Ginghis a trimis solie la împărat, șahul Mohamed, cerînd executarea guvernatorului. În

schimb, șahul a poruncit ca șeful solilor să fie decapitat, iar celorlalți să le fie retezate bărbile. Revoltat, Ginghis a atacat și a pus pe fugă armatele șahului, cucerind orașul Otrar după un asediu de cinci luni, i-a ucis pe Inaljuk și toți acoliții săi, apoi a prădat orașul și l-a ras din temelii. A urmat Buhara. Când a intrat în oraș, Ginghis a urcat treptele celei mai mari moschei și a anunțat: „Fînul e tăiat, dați-l cailor să-l mănânce” – un îndemn ca soldații săi să înceapă jaful. Locuitorii au fost supuși unor „infamii mai rele decât moartea”, apoi orașul a fost făcut una cu pământul. Samarkand și Balch s-au predat, dar, chiar și în aceste condiții, soldații lui Ginghis le-au prădat și i-au măcelărit pe locuitori. Apoi, el l-a trimis pe Tule, mezinul său, în fruntea unei armate de 70.000 de soldați, pentru a distruge regiunea Khorasan și a trimis două mici unități de soldați pentru a-l prinde pe șahul Mohamed, care se refugiase la Nișapur (aflat în prezent în Iran). Șahul a reușit să scape, deși a murit nu după mult timp de pleurezie, dar Tule a cucerit orașul după un asediu ce a durat patru zile. Mongolii au ridicat piramide din craniile bărbaților, femeilor și copiilor pe care i-au ucis.

Pe atunci, se spunea că Merv era unul dintre cele mai mari orașe ale lumii, iar populația sa crescuse mult din pricina refugiaților care fugiseră din calea feroșilor năvălitori. Istoricul persan Ala'iddin Ata-Malik Juvaini scria că, după ce au cucerit orașul, mongolii au hotărât să-i ucidă pe toți locuitorii, cu excepția meșteșugarilor pricepuți. Fiecărui soldat i s-a dat sarcina de a executa peste 300 de oameni. Unii spun că acolo au murit probabil un milion de persoane. Mongolii au plecat apoi mai departe, devastând Lahore, Peshawar și Melikpur. În Afganistan, orașul Herat și-a deschis porțile și a fost cruțat, dar după un timp orașenii au avut nesăbuinta să-l demită pe comandantul numit de Tule. Furios, Ginghis a trimis o armată de 80.000 de soldați, care a asediat orașul timp de șase luni. Când acesta a fost cucerit, incendiile și crimele au ținut o săptămână. Se spune că

au pierit 1,6 milioane de oameni. Aceste fapte l-au determinat pe cronicarul englez Matthew Paris, contemporan cu evenimentele, să-i numească pe mongoli „un neam detestabil al lui Satan care năvăleau ca niște demoni”.

Ginghis a murit la 18 august 1227 în palatul său itinerant. Cucerise teritorii ce se întindeau de la Beijing pînă la Marea Caspică. Spre deosebire de politicienii din zilele noastre, nu trebuia să-și facă griji în ce privește „moștenirea” pe care o lăsa în urmă. Pe baza analizelor cromozomiale, se estimează că aproximativ unul din 12 oameni din teritoriile cucerite de el îi este urmaș direct. Deși a fost indignat atunci cînd propria-i soție a fost violată, Ginghis nu avea nimic împotriva violurilor în principiu. El spunea: „Cea mai mare bucurie pe care o poate cunoaște un bărbat este să-și biruiască dușmanii și să-i adune pe toți în fața lui. Să le călărească bidiviii și să le ia tot ce au. Să vadă chipurile celor dragi lor scăldate în lacrimi și să le strîngă în brațe soțiile și ficele”. Mongolii violau adeseori femeile inamicilor învinși, iar cele mai frumoase erau rezervate chiar marelui han.

Timur Lenk

Numele lui Timur Lenk este derivat dintr-o poreclă disprețuitoare – „Timur cel Șchiop” – pe care i-o dăduseră dușmanii săi persani după ce fusese rănit la piciorul drept în timpul unei bătălii. Nu greșim dacă ne imaginăm că mulți au ajuns să-și regrete impertinența mai tîrziu, cînd pămînturile lor au intrat în rîndurile numeroaselor teritorii pe care le-a cucerit și pustiit, de la Damasc și pînă la Delhi. Timur Lenk avea să poarte în total 35 de campanii și să adune 27 de coroane. Născut în 1336, într-un sat aflat la aproximativ 80 de kilometri depărtare de Samarkand, era fiul unei

căpetenii din unul dintre triburile mongole care se stabiliseră în Transoxania (aflată în prezent în Uzbekistan) în urma campaniilor duse de Ginghis Han. Timur Lenk a avut de-a face cu războiul pentru prima oară când avea 12 ani și un trib numit „geți” l-a împins spre deșert alături de numai 60 de călăreți. Se spune că fugarii ar fi fost surprinși de 1.000 dintre inamici, pe care i-ar fi respins printr-o reacție extrem de sângeroasă, dar riposta a redus suita lui Timur Lenk la numai șapte bărbați și patru cai și, în cele din urmă, el a fost luat prizonier. A scăpat trecând înot fluviul Oxus (Amudaria) și a trăit luni întregi ca proscris înainte de a se întoarce la ai săi. Apoi a reușit să-i înfrîngă pe geți.

Probabil nu e de mirare că Timur Lenk avea păr alb încă din copilărie. La maturitate, era foarte înalt, cu capul mare. Când avea 25 de ani, Ilias Khoja, guvernatorul Transoxaniei, l-a numit în fruntea dregătorilor săi. Trei ani mai târziu, cu ajutorul cumnatului său, emirul Husein, el l-a atacat pe Ilias și i-a cucerit teritoriile. Apoi s-a întors împotriva lui Husein, care a fost asasinat. După aceea, Timur Lenk s-a autoproclamat cel care a făcut să renască Imperiul Mongol. După ce a purtat războaie împotriva lituanienilor și a rușilor, armatele sale au ocupat Moscova. În 1383, și-a început campania de cucerire a Persiei, iar în următorii 11 ani, armatele sale au cucerit teritorii imense, printre care se numărau Irakul, Azerbaidjanul, Armenia și Georgia din zilele noastre. Ca un avertisment pentru dușmanii săi, Timur Lenk stătea într-un cort stacojiu. Dacă orașele pe care le cucerise îndrăzneau să se revolte, reacția lui era nemiloasă: acestea erau distruse, locuitorii lor erau măcelăriți, iar din craniile lor erau clădite movile înalte.

În 1398, Timur Lenk, pe atunci în vîrstă de 60 de ani, a inițiat una dintre cele mai cunoscute campanii ale sale. El a invadat India, nemulțumit că liderii musulmani din Delhi erau prea indulgenți față de supușii lor hinduși. După ce a trecut Indul, la 24 septembrie, a semănat moartea pe

unde a trecut, pe măsură ce înainta spre oraș. Așteptînd să-l înfrunte pe împărat, sultanul Nasir-u-Din Mehmud, lîngă Delhi, pe Timur Lenk a început să-l supere faptul că armata lui adunase peste 100.000 de prizonieri „necredincioși”. Le-a poruncit oamenilor lui să-i execute, fiindcă, după spusele lui, „acești 100.000 de prizonieri nu ar putea fi lăsați în urmă cu bagajele și ar fi cu totul împotriva regulilor războiului ca acești păgîni și dușmani ai Islamului să fie eliberați”. Prin urmare, „nu era altceva de făcut decît să fie trecuți cu toții prin sabie”. Orice soldat care nu și-ar fi ucis prizonierii ar fi fost el însuși omorît. Nu e de mirare că „Maulana Nasiru-d din Umar, sfetnic și învățat care toată viața lui nu ucisese nici măcar o vrabie... a ucis acum cu sabia cincisprezece păgîni hinduși, care erau prizonierii săi”. Timur Lenk a cîștigat bătălia, apoi a transformat orașul Delhi în ruine. Unii spun că numărul celor uciși ar fi depășit un milion. Apărătorii lui Timur Lenk pretind că el nu a intenționat să distrugă orașul, dar că și-a scăpat soldații de sub control; detractorii spun că le-a permis oamenilor săi să facă tot ce poteau. Însuși Timur Lenk spunea: „Deși eram dornic să-i cruț, nu am reușit să o fac, fiindcă a fost voia lui Dumnezeu ca această nenorocire să se abată asupra orașului”. Delhi nu avea să-și mai revină timp de mai bine de un secol.

În timp ce era în India, Timur Lenk a primit vești că sultanul mameluc al Egiptului și sultanul otoman Baiazid I avuseseră îndrăzneala de a cotropi teritorii stăpînite de vasalii săi. Indignat, a distrus orașul fortificat Suvas de la marginile Anatoliei și a poruncit ca garnizoana formată din 4.000 de armeni să fie îngropată de vie. În 1399, a cucerit Alepul și s-a angajat într-o dezbateră erudită alături de cîțiva savanți luați prizonieri, în timp ce soldații își făceau de cap. După cum spune Gibbon, pe străzile orașului „se revărsau rîuri de sînge și răsunau strigătele mamelor și ale copiilor și țipetele fecioarelor violate”. Fiecărui soldat i s-a cerut să vină cu cel puțin două

capete de om retezate, care aveau să fie adunate apoi sub formă de piramidă. În 1401, el i-a convins pe cetățenii Damascului să-i permită intrarea în oraș sub stindardul păcii. Odată intrat, a cerut o mare cantitate de aur, apoi a ars orașul din temelii, ucigându-i toți locuitorii, cu excepția meșteșugarilor, pe care i-a deportat la Samarkand. Întorcându-se la Alep, l-a incendiat. Apoi, a cucerit Bagdadul, masacrându-i locuitorii, distrugându-i monumentele și ridicând o piramidă din 90.000 de capete în mijlocul ruinelor.

Din pricina acestor atrocități, Timur Lenk a fost denunțat în mod public ca dușman al Islamului, dar asta nu l-a oprit. A cucerit apoi străvechiul oraș Smirna (în prezent, Izmir), după ce cavalerii creștini de Rodos îl apăraseră cu îndârjire: „Toată suflarea a fost trecută prin sabie”. La începutul anului 1405, pe când avea aproape 70 de ani, a pornit să invadeze China, cu o armată de 200.000 de soldați, plănuind să repună acolo în drepturi Imperiul Mongol. După ce au străbătut călare o distanță de aproape 500 de kilometri, în februarie, și-au ridicat tabăra lângă Otrar, dar Timur Lenk s-a îmbolnăvit de friguri și a murit. Trupul său a fost îmbălsămat și așezat într-un sicriu de abanos, apoi depus într-un mormânt somptuos din Samarkand, care s-a păstrat pînă în zilele noastre, în mijlocul unor minunății arhitecturale împodobite cu mozaicuri ridicate în timpul domniei sale. Se spune că, de-a lungul vieții sale, ar fi distrus sau prădat 1.000 de orașe.

Războiul de 30 de Ani

La 23 mai 1618, o mare mulțime de protestanți a intrat cu forța în castelul regal din Praga, pe atunci capitală a Boemiei, i-a înșăcat pe trei dintre curtenii regelui catolic și i-a aruncat pe fereastră. Nici unul nu a fost

grav rănit, datorită unei grămezi de bălegar care le-a atenuat căderea. Cu toate acestea, „defenestrarea de la Praga” a însemnat începutul a trei decenii de nenorociri, moarte și distrugeri în Europa Centrală, timp în care armatele beligerante au fost implicate în Războiul de 30 de Ani. Religia a fost sursa conflictului. Boemia era în principal protestantă, dar regii săi erau Habsburgi catolici. De-a lungul timpului, ei toleraseră protestantismul, dar noul rege, Ferdinand, începuse să ia măsuri severe împotriva acestuia. Acum, după defenestrare, protestanții din Boemia au început să facă ravagii în țara învecinată, Austria catolică. Nu după mult timp, și Praga a avut de suferit. Cetățenii îl înlocuiseră pe Ferdinand cu un nou rege protestant, Frederic, dar în 1620 orașul a fost copleșit de armatele catolice și prădat timp de o săptămână.

Războiul a fost purtat pe un teritoriu imens, ce includea Germania, Austria, Republica Cehă, Suedia, Luxemburgul și Olanda din zilele noastre, precum și unele regiuni din Polonia și Franța. La acea vreme, mare parte din acest teritoriu era cunoscut sub numele de „Sfântul Imperiu Roman”, deși, după cum spunea Voltaire, acesta nu era nici sfânt, nici roman, și nici imperiu. Împăratul era ales, iar teritoriul era împărțit în sute de orașe și state rivale, multe dintre acestea fiind foarte mici. Cu un secol înainte, Reforma căscase o prăpastie religioasă între cei care se despărțiseră de Roma și cei care îi rămăseseră fideli.

Cei mai mulți dintre soldații care au luptat în Războiul de 30 de Ani erau mercenari tocmiți de comandanții lor, iar unul dintre cei care inspirau cea mai multă teamă era Ernst von Mansfeld. „Dumnezeu să-i apere pe oameni când vine Mansfeld”, se văitau mulți. În iarna dintre anii 1620 și 1621, oamenii săi, presupuși aliați ai lui Frederic al Boemiei, au pătruns în Alsacia, aducând cu ei ciuma și tifosul. Incendiau și distrugeau tot ce nu puteau să fure. Se spune că, pe o distanță de 24 de kilometri în jurul

orașului Haguenau, ei ar fi dat foc fiecărei case pe lângă care au trecut. În numai trei săptămîni, au distrus 30 de sate și un oraș. Cînd n-au mai găsit nimic de distrus în Alsacia, s-au îndreptat spre Lorena. Frederic observa cu amărăciune: „Cu prietenii și cu dușmanii ar trebui să ne comportăm diferit, dar acești oameni îi nimicesc pe toți deopotrivă... Cred că sînt stăpîniți de diavol și le face mare plăcere să dea foc la toate”. Un mercenar englez nota că oamenii din orașul morav Hranice au refuzat să-i adăpostească, așa că „am intrat în oraș și am omorît bărbați, femei și copii; execuțiile au durat două ore, iar jafurile, două zile”.

Nici cei din tabăra adversă nu au fost mai blînzi. În 1624, armatele Ligii Catolice au prădat orașul Hildesheim, furînd bogății, animale și femei. Au măcelărit toate vitele pe care nu le-au putut lua cu ei. Au dărîmat biserici, au răscolit cimitire și au împușcat orice țaran pe care l-au găsit ascunzîndu-se în pădure, încercînd să salveze o biată bocceluță în care-și adunase cîteva lucruri. Unui pastor care a protestat i s-au tăiat mîinile și picioarele și a fost lăsat să sîngereze pe altar. Dar asta nu înseamnă că a fi catolic îi garanta cuiva protecția. Soldații au prădat mănăstirea Amelungsborn, jefuind chiar și mormintele călugărițelor. Armata oficială a regelui Boemiei, care fusese înlăturat de pe tron și devenise acum împăratul Sfîntului Imperiu Roman, Ferdinand al II-lea, sub conducerea lui Albrecht von Wallenstein, era mai disciplinată, dar și aceasta avea nevoie de alimente, băutură, încălțăminte, îmbrăcăminte și foarte mulți bani. Dacă potențații locali nu reușeau să-i adune, atunci soldații îi luau ostatici.

Așa cum s-a întîmplat întotdeauna, Războiul, unul dintre călăreții Apocalipsei, a venit împreună cu tovarășii săi, Foametea și Ciuma. Începînd cu 1625, în Franconia, Württemberg și pe Valea Rinului au fost trei ani de foamete. La început, vremea a fost extrem de proastă și a nins în luna iunie, dar ceea ce a agravat situația a fost reticența tot mai puternică a țăranilor de a

cultiva pământul doar pentru ca armatele să aibă ce să fure. În 1630, în Nassau oamenii ajunseseră să facă pâine din rădăcini și ghinde, în timp ce în Bavaria cadavrele celor care muriseră de foame zăceau neîngropate pe drum. Acum s-a făcut simțită și ciuma, care a ucis 16.000 de oameni numai în Praga. Boala avea să nimicească tabere întregi de refugiați nenorociți. Diplomatul englez sir Thomas Roe spunea că pe o distanță de 130 de kilometri nu găsisese „nici o casă în care să poți dormi în siguranță, nici un locuitor, în afară de câteva sărmene femei și de câțiva copii”.

Probabil cea mai cunoscută atrocitate din acest cumplit război a avut loc la Magdeburg, „orașul fecioarei”. Deasupra porților sale se înălța statuia din lemn a unei fete care ținea în mână o cunună ce-i simboliza fecioria, purtând inscripția: „Cine o va lua?”. Populația era aproape în întregime protestantă. În mai 1631, orașul a fost cucerit de armata Ligii Catolice condusă de Johann Tserclaes, conte de Tilly, și de Gottfried Heinrich Pappenheim, după șase luni de asediu. Există controverse cu privire la întrebarea dacă acești doi comandanți au încercat sau nu să-și țină soldații în frâu. Pappenheim l-a salvat pe administratorul protestant, care era rănit, în timp ce Tilly a fost văzut în timp ce îngrijea cu stîngăcie un bebeluș pe care-l salvase din brațele mamei sale decedate. Dar prea puțin a contat dacă au încercat sau nu să-i strunească, întrucît mai ales soldații valoni și cei croați au făcut ravagii cumplite. După cum spunea marele scriitor german Friedrich Schiller: „Au început o serie de orori pe care istoria nu le poate descrie în cuvinte, și nici pana poetului. Nici nevinovăția copiilor, nici neputința bătrînilor, nici tinerețea, sexul, rangul sau frumusețea nu au putut domoli furia cotropitorilor. Soțiile au fost siluite în brațele soților, fiecele, la picioarele părinților, iar femeilor lipsite de apărare le-au fost răpite atît virtutea, cît și viața”. Cînd unii dintre ofițeri i s-au plîns lui Tilly, se spune că el ar fi răspuns: „Soldatul trebuie să primească și el o răsplată pentru pericolele

înfruntate și pentru truda lui”. După ce au ars Magdeburgul din temelii, soldații au luat mii de femei în tabăra lor. Tilly a trimis preoți care să-i povățuiască să fie cuviincioși și să se căsătorească cu cele pe care le răpiseră sau să le înapoieze pentru o sumă rezonabilă. Cîțiva dintre bărbații care supraviețuiseră în Magdeburg au reușit cu greu să strîngă suficienți bani pentru a-și plăti propria răscumpărare și pe cea a soțiilor lor, dar cei care nu au putut au fost siliți să plece mai departe cu soldații lui Tilly ca servitori ai acestora. Probabil că au fost uciși 30.000 de oameni, și se spune că populația orașului ar fi scăzut pînă la numai 400 de locuitori. Atrocitățile au inspirat o asemenea groază în întreaga Europă, încît împăratul a contramandat festivitățile planificate pentru a sărbători victoria. Statuia de lemn a fecioarei din Magdeburg a fost găsită, carbonizată și ruptă, într-un șanț. Cu un umor sumbru, unii vorbeau despre „căsătoria Magdeburgului”, dar soldații protestanți își aminteau altfel evenimentul și, de atunci înainte, multor soldați catolici care cereau îndurare li se răspundea: „Îndurare ca la Magdeburg!”, după care erau împușcați.

Marele erou al protestanților a fost regele Gustav Adolf al Suediei, „Leul din Nord”. În aprilie 1632, armata sa a intrat în Bavaria și Suabia, pustiind pămîntul pe măsură ce înainta. Foametea și bolile secerau sate întregi, iar din păduri veneau lupii, care mînceau morții și muribunzii. Din punctul de vedere al regelui, nu era nimic personal – pur și simplu, recurgea la foamete ca la o armă de război, o modalitate de a lăsa inamicul fără resurse. Trupele catolice au adoptat o viziune asemănătoare. Cînd armata împăratului a capturat orașul Kempten, soldații au ars casele, au măcelărit pe loc bărbații, femeile și copiii sau i-au aruncat în rîu. Orașul a ajuns să fie cunoscut sub numele de „Magdeburgul Sudului”. Iezuiții din Haguenau au încercat să-i hrănească pe săraci din propriile rezerve de cereale, pînă cînd au sosit soldații francezi și au furat totul. În 1635, o foamete cumplită a lovit de la

Württemberg pînă în Lorena. În Alsacia, oamenii smulgeau trupurile criminalilor din ștreang și le mîncău; în piața din Worms se vindeau șobolani, iar la Zweibrücken o mamă a recunoscut că și-a mîncat copilul. În Bacharach, săracii erau găsiți morți cu gurile pline de iarbă, la Mainz cerșetorii se omorau unii pe alții în lupte crîncene pentru cîteva resturi de mîncare. În iunie 1638, în timpul asedierii orașului Breisach, nevestele oamenilor cu stare puteau fi văzute la piață schimbîndu-și bijuteriile pe puțină făină, iar șoarecii deveniseră o delicatesă.

Cam în această perioadă, ceea ce începuse ca un război dintre catolici și protestanți devenise în esență o confruntare de putere dintre, pe de o parte, Franța catolică și Spania catolică și, pe de altă parte, Austria, dar asta conta prea puțin pentru victimele războiului. Din ce în ce mai des, soldații nu mai erau plătiți, dar în schimb se presupunea că se vor baza pe jafuri. Pe măsură ce războiul continua, bande de soldați tot mai zdrențăroși traversau Germania, nemaipăsîndu-le decît de nevoia de a se hrăni, și un număr tot mai mare de țărani renunțau să mai lucreze pămîntul, pentru a li se alătura. Războiul părea să le asigure șanse mai mari de supraviețuire. Cînd suedezii și francezii i-au invadat teritoriul în 1646, Maximilian de Bavaria nu a îndrăznit să-și înarmeze supușii, temîndu-se că, înnebuniți din pricina lipsurilor, aceștia s-ar fi răsculat. În schimb, a pîrjolit pămînturile, distrugînd morile și hambarele și înfometîndu-și propriul popor odată cu invadatorii.

În 1648, cînd războiul s-a terminat, distrugerile erau aproape incredibile. Se spune că numai în Bavaria au fost nimicite 900 de sate și 80.000 de familii, iar Boemia și-a pierdut trei sferturi dintre locuitori. În orașe precum Württemberg și Chemnitz s-au înregistrat pierderi de vieți omenești și mai mari, întrucît se pare că au murit cinci șesimi dintre locuitori. În Nassau, un general suedez a declarat: „N-aș fi crezut că o regiune poate fi atît de sărăcită,

dacă n-aș fi văzut-o cu ochii mei”. Totalul pierderilor de vieți omenești este dificil de evaluat, dar, conform unei estimări, populația Sfântului Imperiu Roman a scăzut de la aproximativ 21 de milioane, cât era în 1618, la numai 13 milioane în 1648.

Cucerirea Chinei de către manciurieni

În timp ce Războiul de 30 de Ani făcea ravagii în Europa, China era devastată de un conflict la fel de distrugător. În al doilea deceniu al secolului al XVII-lea, Dinastia Ming pierduse controlul asupra celei mai mari părți din sud-estul țării și un conducător manciurian pe nume Nurhaci a început o luptă crâncenă pentru a-și făuri propriul regat, care avea să ia în cele din urmă locul Dinastiei Ming, sub forma Dinastiei Qing. Când a cucerit orașul Tsingho, Nurhaci a măcelărit 20.000 de oameni. La Yangzu, Dodo, fiul lui, le-a dat mîna liberă oamenilor săi timp de cinci zile, în care au ucis 80.000 de bărbați, femei și copii. Reputația manciurienilor ajusese atît de cumplită, încît au avut loc o serie de sinucideri în grup. Când soția unui funcționar Ming a aflat că aceștia îl capturaseră pe soțul ei, s-a sinucis împreună cu 42 de rude și servitori. Soțul ei a trecut de partea inamicilor și a supraviețuit.

La scurt timp după aceea, un bărbat pe nume Li Zeching s-a făcut remarcant. După ce inițial fusese hoț, a reușit să atragă în cele din urmă jumătate de milion de acoliți. În jurul anului 1640, a cucerit orașul Honan, unde a săvîrșit „crime odioase”. Doi ani mai tîrziu, în timp ce asedia orașul Kaifeng, despre care se spunea pe atunci că ar fi cea mai puternică cetate a Chinei, guvernatorul a distrus digurile, astfel încît Fluviul Galben a inundat tabăra lui Li, înecîndu-i mulți soldați. Totuși, după cum se știe, apele

fluviului sînt cît se poate de imprevizibile, iar torentul a scăpat brusc de sub control, măturînd în calea sa zidurile oraşului şi inundîndu-l. Mii de oameni s-au înecat, iar mulţi dintre cei care au încercat să scape au fost doborîţi de rebeli. Mult mai mulţi aveau să piară mai tîrziu din cauza foametei şi a bolilor. În total, se spune că au murit 300.000 de persoane, jumătate dintre locuitori, iar Kaifeng nu şi-a recăpătat niciodată importanţa din trecut. Acum, fostul bandit devenise stăpînul unei treimi din teritoriul Chinei, aşa că s-a autoproclamat împăratul Yongchang. În 1644, pe cînd se apropia de Beijing, ultimul împărat al Dinastiei Ming s-a spînzurat înainte ca oraşul să capituleze. Dar victoria lui Li a fost de scurtă durată, întrucît restul armatelor Dinastiei Ming s-au unit cu cele manciuriene pentru a-l învinge şi a-l ucide.

Pe cînd noul împărat manciurian încerca să preia puterea, anarhia domnea pretutindeni. În Sichuan, un rebel s-a autoproclamat Si Wang, rege al Vestului. Vînd să treacă drept ocrotitor al artelor, el a invitat 30.000 de literaţi în capitală pentru a lucra în slujba lui, apoi a pus să fie măcelăriţi. Cînd un curtean nu i-a rostit corect complicatul titlu nobiliar, Si s-a înfuriat şi a pus să fie omorîţi 3.000 de oameni. Cea mai mare atrocitate comisă de el a fost masacrul de la Chengdu, despre care se spune că ar fi curmat vieţile a 600.000 de oameni. El a distrus oraşe şi a doborît păduri întregi, iar cînd a aflat că o armată de manciurieni era pe urmele lui, le-a poruncit acoliţilor săi să ucidă 400.000 de vivandiere. Cînd manciurienii i-au atacat, Si s-a numărat printre primele victime, fiind doborît de o săgeată. Manciuurienii au cucerit rapid regiunea Sichuan, prădînd oraşul Canton. Cînd dinastia manciuriană a cîştigat în cele din urmă războiul, se estimează că în jur de 25 de milioane de oameni pieriseră deja în China, probabil o şesime din populaţie.

Masacrul de la Nanjing

În 1931, japonezii au făcut primul pas spre crearea unui imperiu în Asia, cînd au ocupat Manciuria. În anul următor, au bombardat Shanghaiul, omorînd zeci de mii de oameni și stîmînd proteste în toată lumea. În august 1937, au cucerit orașul. Într-o suburbie în care locuiseră 100.000 de persoane, un jurnalist britanic abia dacă a găsit „vreo clădire rămasă în picioare care să nu fi fost devastată de foc”. Singurele ființe vii pe care le-a văzut erau cinci bătrîni care se ascundeau în complexul unor misionari și „cîini peste măsură de grași care se îndopaseră cu cadavre”. Multe alte orașe din China au fost bombardate masiv, printre care și Nanjing, Hankou și Canton, și fiecare oraș și sat în care intrau japonezii se putea aștepta să aibă parte de un tratament brutal, în timp ce tactica pîrjolirii pămîntului la care au recurs chinezii în retragerea lor a făcut ca milioane de oameni să moară de foame. La 19 noiembrie 1937, japonezii au cucerit vechiul oraș Suzhou, supranumit „Veneția Chinei” datorită numeroaselor sale canale și poduri. Zile în șir au prădat orașul, violînd și ucigînd mii de femei. Conform publicației *China Weekly Review*, dintre cei 350.000 de locuitori au rămas numai 500. Pe cînd se apropiau de Nanjing, capitala Chinei naționaliste, japonezii străpungeau cu baionetele sau omorau în bătaie pe oricine le-ar fi ieșit în cale.

La 9 decembrie, din avioanele japoneze au fost aruncați fluturași pe care scria că ei „nu vor avea milă față de cei care vor opune rezistență, tratîndu-i cu o severitate extremă, dar nu vor face nici un rău civililor nevinovați, nici militarilor chinezi care nu vor manifesta ostilitate”. Atunci cînd nimeni nu s-a prezentat pentru a declara capitularea orașului, japonezii l-au bombardat și l-au ținut două zile sub tirul artileriei. Mulți soldați chinezi au fugit atunci. Pentru japonezi, acest lucru era profund dezonorant. Cînd au cucerit orașul,

la 13 decembrie, Chiang Kai-shek și guvernul său plecaseră deja la Hankou, dar peste 700.000 de oameni au rămas, printre care se numărau probabil 150.000 de soldați chinezi, unii deghizați în civili cu haine pe care le furaseră din magazine sau le smulseseră trecătorilor. Comdandantul japonez, generalul Matsui, suferea de tuberculoză cronică, dar i-a chemat pe ofițerii din subordinea sa lângă patul de suferință și le-a reamintit că modul în care se va comporta armata va fi văzut de lumea întreagă. Apoi le-a ordonat: „Nici o unitate să nu intre în oraș neîncolonată... Jafurile și incendiile, chiar și cele accidentale, vor fi aspru pedepsite”. Totuși, la 7 decembrie, împăratul Hirohito își numise unchiul, prințul general-locotenent Asaka Yasuhiko, în funcția de comandant suprem al armatei de la Nanjing și se pare că s-au transmis ordine conform cărora toți captivii trebuiau să fie uciși. Cu certitudine, Batalionul 66 al japonezilor primise instrucțiuni să împuște toți prizonierii.

Multe dintre atrocitățile comise de japonezi sînt puțin cunoscute, dar „masacrul de la Nanjing” a fost dezvăluit lumii fiindcă acolo au fost și martori din alte state. Dacă într-adevăr japonezii intenționaseră să evite vărsarea de sînge inutilă, atunci au eșuat de la bun început. Pe cînd japonezii intrau în oraș, unii chinezi au fluturat steaguri japoneze și i-au aclamat, considerînd că propriul guvern îi abandonase, dar armata invadatoare a început să tragă la îndeplinire asupra oamenilor, inclusiv asupra femeilor în vîrstă și copiilor, pe care-i împușcau în spate cînd fugeau, pînă cînd străzile s-au umplut de sînge. Cînd au început să meargă din casă-n casă, căutînd soldați chinezi, trupele japoneze au continuat masacrul mai sistematic. Le cereau proprietarilor să-și deschidă magazinele, apoi îi împușcau și le prădau marfa, arzînd tot ce nu le trebuia. Apoi, au masacrat toți soldații capturați – secerîndu-i cu mitralierele, stropindu-i cu benzină și arzîndu-i de vii sau folosindu-se de ei pentru a exersa atacul la baionetă. Mulți ofițeri japonezi

credeau că dacă își pun soldații să-i străpungă cu baionetele pe prizonierii lipsiți de apărare, cei dintâi vor deveni mai duri. Unul dintre ei spunea că, atunci cînd decapitase un prizonier chinez cu sabia, „simțise mai multă vlagă undeva în vîntre”. Un martor al unei execuții în masă scria: „Cei din primul rînd au fost decapitați, cei din al doilea au fost siliți să arunce trupurile descăpăținate în rîu înainte de a fi ei înșiși decapitați. Omorurile au continuat fără întrerupere de dimineață pînă seara, dar nu au reușit să ucidă decît 2.000 de oameni astfel. A doua zi, plictisiți să mai omoare oameni în același fel, au scos mitralierele”. Un ofițer japonez aflat la fața locului a estimat că au fost executate în jur de 20.000 de persoane.

Un reporter japonez scria că văzuse 100 de chinezi care tîrau în tăcere trupuri neînsuflețite scoase dintr-un „munte” de cadavre și le aruncau în Yangtze. Unii erau „încă vii și gemeau slab, iar membrele le zvîcneau”. Cînd cei 100 și-au terminat sarcina, japonezii i-au înșiruit și i-au mitraliat. Aceștia păreau mereu în căutare de noi metode de a ucide – oamenii erau fripți și îngropați de vii, le erau scoase organele interne, erau atîrnați de limbă în cîrlige de fier, erau îngropați pînă la mijloc, apoi asupra lor erau asmuțiți cîini care îi sîrtecau de vii –, cele mai multe pîrînd să aibă în principal scopul de a-i amuza. Adeseori, crimele erau fotografiate și transformate în cărți poștale, pe care soldații le trimiteau rudelor de acasă.

Zeci de mii de copii au fost omorîți. Un chirurg american pe nume Robert Wilson le scria alor săi: „Au străpuns cu baionetele un băiețel, pe care l-au omorît, iar în această dimineață am petrecut o oră și jumătate pansînd un alt băiețel de 8 ani care avea cinci răni făcute de baionetă, printre care o rană deschisă la abdomen”. O fetiță de 8 ani și-a văzut bunicii, părinții și surorile mai mari uciși sub ochii ei. A fost străpunsă de trei ori cu baioneta și abandonată, întrucît japonezii crezuseră că murise, dar a reușit să supraviețuiască. Un alt om care n-ar fi trebuit să mai trăiască a fost ucenicul

unui cizmar, Tang Shunsan, în vîrstă de 25 de ani. După sosirea japonezilor, se ascunsese zile la rînd, dar, în cele din urmă, învins de curiozitate, s-a aventurat afară. Japonezii l-au reperat și l-au forțat să se alătore altor sute de chinezi pe care îi mînau pe stradă spre o groapă abia săpată, unde se aflau deja vreo 60 de cadavre. Tang s-a gîndit să sară în ea, dar apoi a văzut cîinii militari ai japonezilor care mînceau cadavre. Japonezii le-au ordonat să se alinieze rînduri-rînduri în fața gropii, iar Tang a ajuns chiar la marginea ei. În timp ce un soldat stătea de pază cu o mitralieră, ceilalți au început să-i decapiteze sistematic pe prizonieri. Unii dintre japonezi rîdeau, alții făceau fotografii. Un soldat a încercat să ia deoparte o femeie însărcinată ca să o violeze. Ea a început să se apere, zgîrîindu-l, așa că el a ucis-o, înjunghiind-o în abdomen cu baioneta. Pe cînd haosul devenea tot mai mare, trupul unui bărbat care tocmai fusese decapitat s-a prăbușit peste Tang și l-a răsturnat în groapă. Nimeni nu a părut să observe, așa că el a stat ascuns sub cadavre. Pentru a grăbi lucrurile, japonezii au trecut de la decapitări la tăierea beregatelor și, în curînd, zeci de cadavre au căzut în groapă. Apoi soldații au plecat, cu excepția unuia, care tot își înfîgea baioneta în trupuri pentru a se asigura că nimeni nu mai rămăsese în viață. Tang a fost rănit de cinci ori, dar a reușit să nu țipe. Mai tîrziu, doi chinezi l-au găsit și l-au tras afară. Era singurul supraviețuitor.

După spusele unui corospondent de război japonez, cumplitele evenimente de la Nanjing nu au fost o practică deviantă, ci conduita obișnuită a armatei invadatoare. El scria că ofițerii le promiteau soldaților „că vor avea trei zile în care pot face tot ce poftesc” ca recompensă pentru cucerirea unui oraș. În Nanjing, cele trei zile au devenit șase săptămîni. După cum povestea sec un soldat japonez care fusese părtaș la aceste atrocități: „Am trimis camioanele pentru cărbuni pe străzile orașului și prin sate să aducă multe femei. Apoi, fiecare dintre ele a fost dată unui grup de 15

sau 20 de soldați ca să abuzeze de ea și să o violeze”. Unele victime aveau mai puțin de 10 ani, altele, 80. Odată ce soldații terminau cu ele, femeile încercau să fugă: „Apoi, noi, bum! Le împușcam în spate”. Unii ofițeri și-au avertizat soldații să scape de cadavrele victimelor după aceea. Unul dintre ei a recunoscut: „Le înjunghiam mortal întotdeauna. Fiindcă morții nu mai vorbesc”. Mulți soldați japonezi credeau că, dacă violează fecioare, aveau să devină mai puternici pe câmpul de luptă. Unii purtau chiar și talismane făcute din părul pubian al victimelor, crezând că le dădeau puteri magice, ferindu-i de răni. Și ofițerii luau parte cu mult entuziasm la toate acestea. Comandantul Diviziei 6 japoneze a fost găsit vinovat ulterior pentru că violase aproximativ 20 de femei în Nanjing. Robert Wilson spunea că era „infernul lui Dante în zilele noastre... Crime în masă și mii și mii de violuri. Cruzimea, lubricitatea și atavismul acestor brute par să nu cunoască limite”. Unele victime au fost eviscerate, altora li s-au tăiat sânii, altele au fost ținute de pereți. Japonezii au silit tați să-și violeze fiicele, sau fii, mamele, în timp ce alți membri ai familiei erau forțați să privească. Călugări care juraseră să rămână caști erau forțați să violeze femei, iar bărbați chinezi au fost siliți să întrețină raporturi sexuale cu cadavre. Un diplomat german a relatat că multe victime ale violurilor care nu fuseseră omorâte de japonezi s-au aruncat în Yangtze. Femeile erau atacate în mănăstiri, biserici și institute biblice. Dacă plîngeau când mamele lor erau violate, copiii erau străpunși cu baionetele, iar mulți bărbați au fost uciși în timp ce încercau să-i apere pe cei dragi. Nu se știe câte femei au fost violate, dar chinezii susțin că numărul lor s-a ridicat până la 80.000. Tribunalul Militar Internațional din Orientul Îndepărtat estimează că, în decursul ultimelor zile ale anului 1937 și la începutul lui 1938, numărul necombatanților uciși de japonezi la Nanjing a depășit 260.000, deși unii spun că cifra reală e 350.000.

Membrii micii comunități de străini aflați în oraș au încercat să

delimiteze o arie, Zona de Siguranță din Nanjing, în care cetățenii chinezi să poată fi protejați. John Rabe, un om de afaceri german și lider al filialei partidului nazist din oraș, a fost ales conducător. 250.000 de persoane au reușit să pătrundă în zonă, printre care și câteva mii de soldați chinezi, dar japonezii au venit și i-au luat pe aceștia. De asemenea, i-au luat pe cei care trăgeau ricșe și pe cei care efectuau munci fizice, pretinzând că bătăturile de la mîini dovedeau că erau, cu siguranță, soldați. George Fitch, reprezentantul YMCA (Young Men's Christian Association – Asociația Tinerilor Creștini) din oraș, i-a văzut legați în grupuri de cîte 100 și mînați de soldați cu baioneta la armă. Japonezii au capturat multe femei în timp ce acestea încercau să pătrundă în zonă, iar Rabe i-a înfruntat pe soldații japonezi care încercau să le atace pe femeile din interiorul ariei protejate. Fitch a observat că el „le băga mereu sub ochi banderola cu svastica nazistă și le arăta insigna”. De obicei, asta dădea rezultate, dar, cu toate acestea, în zonă au fost violate multe femei. Minnie Vautrin, o misionară americană, scria la 16 decembrie în jurnalul ei: „Seara trecută, 30 de fete au fost luate de la orele de limbă engleză, iar azi am auzit zeci de povești sîfșietoare despre fete care au fost luate din casele lor seara trecută – una dintre ele nu avea mai mult de 12 ani”. Ea a văzut un camion care ducea zece fete ce strigau: „*Ging ming! Ging ming!* – Salvați-ne viața!”. Trei zile mai tîrziu, un rezident străin, James McCallum, scria: „Niciodată n-am mai auzit, nici n-am mai citit despre o asemenea brutalitate. Violuri: estimăm că au loc cel puțin 1.000 în fiecare noapte și multe în timpul zilei. Dacă li se opune rezistență sau se dă cel mai mic semn de dezaprobare, își folosesc baionetele sau gloanțele”.

Generalul Matsui a ajuns în oraș la 17 decembrie, pretinzînd că nu știa ce se întîmplase pînă în acel moment. Într-o declarație făcută presei, el a spus: „Mă gîndesc cu profundă emoție, cu compătimire la cei un milion de oameni nevinovați”. De asemenea, a declarat pentru *The New York Times* :

„În prezent, armata japoneză este, probabil, cea mai indisciplinată din lume”. În timpul unor ceremonii funerare ale japonezilor uciși, Matsui i-a muștrat public pe 300 dintre ofițerii săi. Un corespondent de război japonez spunea: „Niciodată un superior nu și-a mai certat ofițerii cu atîta asprime”. Cu toate acestea, în două zile, el s-a mutat în cartierul general al prințului Asaka, aflat lîngă oraș, și a părut incapabil să oprească atrocitățile. În 1948, Matsui a fost spînzurat pentru crime împotriva umanității. El îi mărturisise confesorului său budist că, atunci cînd i-a comunicat lui Asaka faptul că era indignat de ceea ce se întîmplase la Nanjing, prințul a rîs, dar el nu a menționat acest lucru la proces. Cînd a avut loc masacrul, se spune că ofițeri japonezi aflați în alte părți ar fi plîns de rușine, dar mulți japonezi au susținut cu tărie în continuare că nu a avut loc nici un masacru și că toate victimele erau din rîndurile personalului militar. Printre aceștia se număra și Asaka, ce susținea că nu primise nici o plîngere cu privire la comportamentul trupelor sale. Conform tratatului semnat de generalul Douglas MacArthur și împăratul Hirohito la sfîrșitul războiului, toți membrii familiei regale erau feriți de urmărirea în justiție pentru crimele de război.

Deși japonezii au dovedit prea puțin că s-ar căi pentru atrocitățile comise la Naging, ei știau să recunoască un dezastru în materie de relații publice. Pe cînd lumea întreagă vuia de indignare, japonezii sperau să atenueze apetența soldaților pentru violuri înființînd un sistem de bordeluri militare în care femeile din țările cucerite aveau să fie silite să lucreze ca sclave sexuale, sau „femei consolatoare”, cum le numeau cu delicatețe răpitorii lor. Primul a fost inaugurat în 1938 chiar la Nanjing, iar pînă la sfîrșitul războiului, pînă la 200.000 de femei din Coreea, China, Taiwan, Filipine și Indonezia fuseseră forțate să lucreze în aceste bordeluri. Cînd scandalul a ieșit la iveală, japonezii au pretins că bordelurile fuseseră administrate de întreprinzători

privați, dar documentele oficiale au demonstrat că ele fuseseră înființate de autorități. Multe femei s-au sinucis, iar după război, multe supraviețuitoare erau prea rușinate pentru a rupe tăcerea.

Faptul că japonezii au negat masacrul și violurile petrecute la Nanjing ar fi fost întâmpinat cu mai puțin scepticism dacă soldații lor s-ar fi comportat mai frumos prin alte părți. Din nefericire, nu au făcut-o. După ce au cucerit Singapore, au ucis 60 de surori medicale australiene și au decapitat 5.000 de civili chinezi. În Java, 10.000 de olandezi au murit în lagărele lor de concentrare. Peste 50.000 de birmanezi și 16.000 de prizonieri din rândurile Aliatilor au fost puși să muncească pînă cînd au murit la calea ferată ce unea Birmania și Thailanda. Cînd un vas comercial britanic s-a scufundat în Oceanul Indian, echipajul crucișătorului greu japonez *Tome* i-a salvat pe 69 dintre ei, apoi le-a tăiat beregatele pe rînd și i-a aruncat înapoi în mare. Iar japonezii păreau să fie mîndri de brutalitatea lor. În Manciuria ocupată, au silit copiii din școli să privească buletine de știri care prezentau filmări cu oameni spintecați în două sau prizonieri sîrtecați în bucăți de cîini, în timp ce camera se apropia și stăruia îndelung asupra ochilor îngroziți ai victimelor.

Cînd războiul s-a întors împotriva lor, japonezii n-au făcut decît să devină și mai brutali. Pe cînd americanii avansau spre insula Tinian, ei au omorît 5.000 de muncitori coreeni. Cînd au cucerit provincia Bataan, cel puțin 5.000 de filipinezi au murit în „marșul morții”. Oricine se împiedica sau era prea slăbit ca să mai meargă era străpuns cu baionetele sau omorît în bătaie pe loc. Japonezii obișnuiau să-i lege pe pacienți de paturile de spital, iar apoi să incendieze clădirea. Pe cînd americanii se apropiau de Manila, japonezii au ucis probabil 100.000 de oameni. În plus, au existat prizonieri disecați pe cînd erau încă vii și conștienți, după ce fuseseră infectați în mod deliberat cu ciumă. În total, se estimează că, de-a lungul anilor 1930 și

1940, japonezii s-au făcut vinovați de moartea a aproximativ 20 de milioane de asiatici.

Unii și-au cerut iertare pentru ceea ce făcuseră. Un tânăr ofițer a spus că soldații japonezi „s-au transformat în demoni criminali”, iar un soldat a mărturisit: „Am decapitat oameni, i-am înfometat pînă la moarte, le-am dat foc și i-am îngropat de vii... în total, au fost peste 200... Am fost un adevărat diavol”. Cu toate acestea, chiar și în prezent, Japonia manifestă reticență cînd este vorba să-și recunoască crimele. În anul 2005, în mod cu totul neobișnuit, prim-ministrul Junichiro Koizumi și-a cerut iertare pentru suferințele pe care japonezii le-au pricinuit în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, dar pînă atunci atît China, cît și Coreea de Sud renunțaseră să participe la întîlniri la nivel înalt din cauza vizitei regulate a prim-ministrului la sanctuarul Yasukuni din Tokio, unde sînt înmormîntați 14 criminali de război. În anul următor, 45 de foști sclavi întrebuițați la munca forțată și familiile lor au încercat să atace în justiție atît statul japonez, cît și companii precum Mitsubishi Materials. Avocații angajați de firma Mitsubishi au pus la îndoială faptul că japonezii ar fi invadat cu adevărat China, iar instanța din Japonia a respins cazul. În 2007, succesorul lui Koizumi, Shinzo Abe, a negat că Japonia ar fi forțat femei să se prostitueze.

Al Doilea Război Mondial

La 1 noiembrie 1911, un locotenent italian pe nume Giulio Cavotti s-a aplecat în exteriorul monoplanului pe care-l pilota și a aruncat o grenadă asupra oazei Tajura din apropiere de Tripoli. Aceasta a fost prima bombă aruncată vreodată dintr-un aparat de zbor. Italienii încercau să cucerească

ultimul avanpost al Imperiului Otoman din Africa și întâmpinaseră o opoziție mai puternică decât se așteptaseră. După mai puțin de 30 de ani, raidurile aeriene au devenit una dintre principalele noi modalități de a ucide civili. În timpul Primului Război Mondial, Marea Britanie și Germania își bombardaseră reciproc orașele, dar numărul victimelor din Marea Britanie a fost de numai 1.400. Totuși, după câțiva ani, Comisia Britanică de Prevenire a Incendiilor avertiza: „În războiul ce va urma, orașele vor fi bombardate fără avertisment; ce s-a întâmplat în trecut va fi eclipsat complet de ororile viitoarelor bombardamente aeriene”. Și în timpul Războiului Civil din Spania lumea a primit o mostră din ceea ce s-ar fi putut întâmpla în continuare: la 26 aprilie 1937, într-un raid de bombardament în sprijinul naționaliștilor lui Franco, avioane germane și italiene au ucis probabil 1.500 din cei 10.000 de locuitori ai orașului Guernica, din Țara Bascilor.

În ziua în care Hitler a invadat Polonia, 40 de bombardiere germane au atacat Varșovia, ucigînd cam 100 de civili. Un elev polonez pe nume Ben Helfgott fusese dus de tatăl său într-un sătuc, în care se presupunea că avea să fie ferit de pericole, dar în scurt timp a auzit avioane în văzduh. Din ele au început să cadă bombe incendiare și „în cîteva secunde, acest sat pitoresc se transformase într-o mare vîlvătaie”. Cu hainele arzînd, oamenii alergau spre pădure, în timp ce avioanele îi mitraliau. La 4 septembrie, în ziua în care Marea Britanie a declarat război Germaniei, bombardiere ale Forțelor Aeriene Regale (RAF) au fost trimise să atace vasele de război germane de pe canalul Kiel, dar patru bombe au căzut în orașul Esbjerg din Danemarca, aflat la peste 160 de kilometri depărtare, ucigînd un civil. La începutul războiului, sir Kingsley Wood, ministrul de Finanțe, s-a opus chiar și bombardării Țintelor militare din orașele germane, pentru că o asemenea acțiune „avea săucidă în mod inevitabil femei și copii și, prin urmare, să provoace represalii din partea germanilor”, dar cele două tabere s-au angajat treptat într-un război

aerian în care civilii au devenit principalele ținte.

Acțiunile inamicilor au făcut primele victime în rândul civililor din Marea Britanie la 30 aprilie 1940, când un avion german care parașutase mine s-a prăbușit, omorînd doi oameni, la Clacton-on-Sea. Zece zile mai târziu, 36 de bombardiere britanice au lovit Mönchengladbach, ucigînd patru oameni, printre care și o femeie britanică. Atunci când Hitler a invadat Olanda, țară neutră, a întâmpinat o rezistență mai puternică decît se așteptase, așa că la 14 mai a ordonat ca Luftwaffe să bombardeze podurile de pe Rin la Rotterdam, dar multe avioane și-au ratat țintele și au lovit centrul orașului, devastînd 2,6 kilometri pătrați și omorînd peste 800 de civili. De asemenea, după cum obișnuiau, avioanele germane au mitraliat coloanele de refugiați. Dincolo de graniță, în Belgia, un bărbat a descris ororile trăite pe cînd încerca să fugă alături de copiii săi: „Sub ochii copiilor noștri, alți copii au fost aruncați în aer... avioanele au început să se rotească și să coboare în picaj, iar mitralierele lor urmăreau fără milă orice făptură vie, oricît de neînsemnată”. În aceeași noapte, 130 de bombardiere britanice au vizat rafinăriile de petrol și triajele din Hamburg, dar au lovit și centrul orașului, omorînd 34 de oameni. Drept represalii, Hitler a ordonat ca Luftwaffe să atace Marea Britanie și, pînă la mijlocul lunii august, peste 700 de civili britanici fuseseră uciși. Avioanele RAF au continuat să atace Germania, iar Churchill a avertizat că raidurile ar putea „să atingă dimensiuni pînă acum de neimaginat”. În viziunea lui, bombardarea Germaniei era „cea mai sigură dintre căile spre victorie”.

În noaptea de 24 august, două avioane germane au lansat bombe asupra centrului administrativ al Londrei, ucigînd nouă persoane. Probabil că se rătăciseră căutînd depozitul de petrol de la Thameshaven, dar Churchill a ordonat drept represalii o serie de raiduri asupra Berlinului. Majoritatea nu au făcut pagube mari, dar unul dintre ele a ucis zece civili, în apropierea unei

gări. La 4 septembrie, Hitler a amenințat că se va răzbuna cumplit și s-a ținut de cuvânt după numai trei zile. Londra era cea mai mare țintă din lume, întinzându-se pe o suprafață de 207 kilometri pătrați. Pentru a o ataca, germanii au pregătit cea mai puternică forță aeriană îndreptată vreodată asupra unui singur obiectiv – aproape 350 de bombardiere escortate de peste 600 de avioane de vânătoare. Sirenele au sunat la ora patru într-o frumoasă după-amiază și, pe când avioanele zburau spre Londra, unii dintre cei care aveau să se afle în tabăra victimelor nu s-au putut abține să nu le admire „ordinea maiestuoasă”. Avioanele au dezlănțuit ceea ce un pompier a descris drept „un infern incandescent pe care se profilau siluetele pompierilor minusculi, îndreptându-și neputincioasele jeturi de apă spre zidul de foc”. În ziua ce avea să fie cunoscută sub numele de „sîmbăta neagră” au murit 430 de oameni, iar 1.600 au fost răniți. Era începutul campaniei de bombardamente strategice asupra Marii Britanii cunoscute sub numele de *The Blitz*. În decursul următoarelor două zile, germanii au ucis mai mulți civili din capitala Regatului Unit decît pieriseră pe întreaga durată a Primului Război Mondial. Iar în următoarele 76 de nopți, cu excepția uneia în care vremea a fost foarte proastă, Londra a fost bombardată.

La sfîrșitul lunii octombrie, aproape 6.400 de civili britanici fuseseră uciși în atacuri asupra unor orașe cum ar fi Liverpool, Cardiff, Swansea, Southampton și Manchester, precum și Londra. Raidurile avioanelor RAF asupra Germaniei au făcut mai puține pagube, dar la 9 septembrie, o bombă a aterizat în grădina lui Goebbels, iar în noiembrie, Hitler s-a înfuriat teribil cînd a fost nevoit să reprogrameze un discurs important din München pentru a evita un raid al britanicilor. Drept răzbunare, la 14 noiembrie, a ordonat un raid violent asupra orașului Coventry, care a distrus 40 de hectare din orașul istoric și a ucis 554 de persoane. S-a iscat și o furtună de foc ce a desăvîrșit măcelul. Acest tip de furtună apare cînd mai multe incendii se unesc într-

unul, ajungînd la temperaturi de 1.000 de grade, cu vînturi ce ating pînă la 240 de kilometri pe oră. Aerul din spațiile închise este absorbit și toți cei dinăuntru se sufocă, iar flăcările devin atît de intense, încît încercarea de a le stinge e cu totul inutilă. Sir Arthur Harris, supranumit „Bombardierul”, care avea să preia conducerea Comandamentului Bombardierelor în februarie 1942, a studiat cu atenție această strategie: „Naziștii au intrat în acest război nutrinđ iluzia puerilă că îi vor bombarda pe toți ceilalți, dar că nimeni nu-i va bombarda pe ei”, a spus el. „La Rotterdam, Londra, Varșovia și în vreo cincizeci de alte locuri, ei și-au pus în practică această teorie destul de naivă. Au semănat vînt, iar acum vor culege furtună.” Raidul de la Coventry a perturbat funcționarea unor fabrici de importanță strategică, dar oamenii s-au dovedit a fi foarte descurcăreți. Cînd uzina constructoare de mașini Morris și-a pierdut acoperișul, muncitorii au continuat lucrul sub cerul liber, iar în șase săptămîni producția revenise la normal. Alte fabrici au introdus vase cu cărbuni încinși pentru încălzire și au înlocuit acoperișurile avariate cu prelate. Pînă în acest moment muriseră în jur de 15.000 de britanici, în vreme ce raidurile avioanelor RAF în Germania făcuseră mai puțin de 1.000 de victime. Într-adevăr, pînă în septembrie 1942, civilii britanici riscau mai mult să moară decît cei înrolați în forțele armate. Nu e de mirare că o femeie dintr-un oraș bombardat a remarcat: „Mă bucur că Jim al meu e în armată și e ferit de toate astea”.

Ripostînd după raidul asupra orașului Coventry, britanicii au bombardat Hamburgul, ucigînd 233 de civili. Apoi, Hitler a lansat alte raiduri înfiorătoare asupra Londrei – în mai 1941, unul dintre acestea a omorît peste 1.400 de oameni și a avariat serios Camera Comunelor. Totuși, la est se întîmplau lucruri mult mai grave. La 6 aprilie, bombardierele germane atacaseră Belgradul și 17.000 de civili iugoslavi fuseseră uciși, dar războiul de pe frontul de est a demonstrat că modalitățile tradiționale de a ucide civili

puteau fi mult mai periculoase decît raidurile aeriene. În iunie 1941, Hitler și-a lansat atacul asupra Rusiei, iar armatele germane au ars sistematic satele prin care treceau. Între timp, Stalin a ordonat să fie aplicată tactica pîrjolirii pămîntului – tot ce nu putea fi luat trebuia să fie distrus. În septembrie, naziștii au înconjurat practic Leningradul (Sankt-Petersburg), prinzînd în capcană 2,6 milioane de oameni, care au început să înghețe sau să moară de foame în număr mare – 3.700 au murit doar în ziua de Crăciun. Oamenii mînceau cai, cîini, pisici și șobolani; apoi, lipici, lumînări, hîrtie și piele. În februarie 1942, 100.000 de oameni au murit de foame, de frig sau în urma bombardamentelor. Cînd armatele sovietice i-au forțat pe nemți să ridice asediul, după 900 de zile, aproximativ 950.000 de persoane pieriseră. Între timp, japonezii au ucis 240 de oameni într-un raid asupra orașului Darwin din Australia, demonstrînd că acest conflict începea să devină, într-adevăr, un „război mondial”.

Din fericire pentru Marea Britanie, germanii nu aveau un adevărat bombardier greu (între-adevăr, avionul Staaken R-39, care atacase Londra în Primul Război Mondial, era mai greu decît oricare dintre cele folosite de ei în cel de-al Doilea). Pe de altă parte, Marea Britanie construise bombardiere mari, cu patru motoare, încă din 1937, iar Churchill a încercat să mai reducă din presiunea asupra noilor săi aliați sovietici intensificînd raidurile asupra orașelor germane. Lübeck avea o fabrică în care se produceau componente pentru submarinele militare, dar era și un frumos oraș medieval. Fiind construit în mare parte din lemn, a ars ușor în martie 1942, cînd „Bombardierul” Harris a trimis acolo avioanele RAF: 80% din oraș a fost distrus, iar 312 persoane și-au pierdut viața – cele mai mari distrugerii pricinuite pînă atunci de un raid al britanicilor. Hitler a ripostat prin raidurile „Baedeker”, numite astfel după celebrele ghiduri germane pentru turiști și menite „să dărîme din temelii edificiile importante ale culturii

britanice”. Luftwaffe a atacat Exeter, Bath, Norwich și York, omorînd 938 de persoane. Apoi, la 30 mai, a urmat cel mai mare raid al britanicilor de pînă atunci, cînd peste 450 de persoane au fost ucise la Köln și 36 de fabrici au fost nevoite să-și înceteze producția. Vești referitoare la acest raid au ajuns și în ghetoul din Varșovia, unde 42.000 de evrei mureau de foame în fiecare lună (vezi capitolul 11 – Adolf Hitler). Istoricul polonez de origine semitică Emmanuel Ringelblum scria: „Zi după zi, în sute de orașe din Polonia și Rusia, mii și mii de evrei sînt uciși sistematic, conform unui plan prestabilit... După ceea ce s-a întîmplat la Köln, m-am simțit mai bine, considerînd că, și dacă ar fi fost să mor de mîna lor, moartea mea era răzbunată anticipat”. Avea să fie împrușcat de germani în 1944.

În ianuarie 1943, Aliații au hotărît că nu puteau să invadeze Europa înainte de vara anului 1944, așa că au decis în secret că bombardamentele aveau să fie arma lor esențială, menită „să distrugă progresiv și să dezorganizeze sistemul militar, industrial și economic german”, dar și „să submineze moralul poporului german într-atît încît capacitatea sa de a opune rezistență armată să fie iremediabil slăbită”. Unii dintre liderii naziști începuseră deja să se îngrijoreze. Hermann Göring, comandantul Luftwaffe, a comentat: „Dacă englezii sînt în stare să atace cîte un oraș german noapte de noapte, ne putem imagina cu ușurință cum va arăta Germania după trei luni”. Faimoasele raiduri „de distrugere a barajelor” (*Dam buster raids*), îndreptate asupra barajelor Möhne și Eder în mai 1943, au făcut cele mai multe victime în rîndurile civililor dintre toate raidurile asupra Germaniei pînă în acel moment – 1.260 de persoane –, majoritatea înecîndu-se atunci cînd barajele au explodat. Aproape 500 dintre victime erau utilizate la muncă forțată, în majoritate femei din Ucraina, dar dezorganizarea industrială pe care RAF intenționase să o producă nu s-a concretizat, și chiar și cele 16 raiduri de noapte de mari proporții asupra Berlinului, din iarna dintre 1942 și 1943,

nu au perturbat industria orașului decât pentru scurt timp. Și totuși, numărul victimelor din rîndul civililor creștea tot mai mult. La numai 14 zile după raidurile care au distrus barajele, RAF a iscat o furtună de foc pe străduțele înguste ale vechiului oraș Wuppertal, omorînd pînă la 3.400 de persoane.

În luna următoare, Churchill urmărea filmările raidurilor, cînd deodată s-a ridicat de pe scaun, exclamînd: „Sîntem fcare? Oare n-am mers prea departe?”. Reprezentantul Australiei în comitetul de război, Richard Casey, a răspuns că nu Aliții începuseră bombardamentele și că, în orice caz, era o situație de „care pe care”. Întrucît avioanele germane erau mobilizate în număr mare pe frontul de est, raidurile Luftwaffe asupra Marii Britanii începuseră să facă de acum distrugerii mult mai puțin grave, dar cele ale RAF deveneau tot mai devastatoare. În iulie 1943, un raid a iscat o furtună de foc în Hamburg. Un pilot britanic a spus că orașul părea a fi „miezul strălucitor al unui imens coș cu jar... am privit spre pămînt, fascinat, dar șocat, mulțumit, și totuși îngrozit”. 21 de kilometri pătrați din oraș au fost transformați în scrum și ruine și aproximativ 42.000 de oameni au fost omorîți. Albert Speer, ministrul german al Înmăririi și Producției pentru Război, a făcut astfel încît fabricile să-și reia activitatea excepțional de repede, dar l-a avertizat pe Hitler că, dacă încă trei sau patru orașe aveau să fie bombardate în mod similar, ar putea fi „sfîrșitul războiului”. În realitate, în ciuda tuturor raidurilor, numărul mediu al avioanelor de vînătoare cu un singur motor produse de Germania în fiecare lună, de exemplu, a crescut de la 851 în a doua jumătate a anului 1943 la 1.581 în vara următoare. Cu toate acestea, atacurile îndreptate asupra industriei producătoare de combustibil sintetic a naziștilor începeau, într-adevăr, să lipsească Luftwaffe de combustibil. De asemenea, civilii din teritoriile ocupate s-au trezit și ei în vizorul avioanelor RAF și ale Forțelor Aeriene ale SUA. În timpul pregătirilor pentru Operațiunea „Overlord”, 640 de parizieni au fost uciși

Într-un atac asupra stației de triaj feroviar de la Saint-Denis.

În ultimul an de război, germanii au scos la iveală două noi arme. V-1 era o bombă zburătoare, o precursoră a rachetei de croazieră. Prima a lovit Londra la o săptămână după ziua debarcării în Normandia, în iunie 1944, dar cel mai distrugător atac a omorât 119 oameni care participau la slujba de duminică dintr-o biserică. Un supraviețuitor a spus: „S-a auzit un zgomot atât de puternic, de parcă toate apele și vânturile din lume s-ar fi adunat într-o înfruntare grozavă”. Apoi, capela s-a prăbușit peste ei, „mugind din toată structura ei”. La mijlocul lui august 1944, bombele zburătoare V-1 uciseseră aproape 2.000 de persoane în Marea Britanie. În luna următoare, au fost urmate de rachetele balistice V-2, care aveau o viteză de două ori mai mare decât cea a sunetului. În noiembrie, 168 de cumpărători au fost uciși la ora prânzului, când a fost lovit un magazin Woolworth din sudul Londrei. De asemenea, noua armă a fost folosită frecvent împotriva unor regiuni din Belgia recent eliberate: 567 de oameni au murit la Anvers când o rachetă a lovit un cinematograf.

În acest timp, armele mai convenționale ale Aliatilor se dovedeau a avea o putere de distrugere mult mai mare. În încercarea de a zădărnici planurile lui Hitler de a duce și mai mulți soldați pe frontul de est, a fost organizat un raid de proporții asupra Dresdei, un elegant oraș baroc ce nu fusese vizat până atunci, dar care acum era practic lipsit de apărare. În noaptea de 13 februarie 1945, peste 750 de bombardiere britanice au atacat stațiile de triaj feroviar, dar au provocat și o cumplită furtună de foc care a distrus 28 de kilometri pătrați din oraș. În dimineața următoare au atacat 450 de bombardiere ale Forțelor Aeriene Americane. Unele incendii au continuat timp de o săptămână după raid și, deși numărul victimelor nu a fost calculat niciodată, aproape sigur a depășit 40.000. Pe un mormânt colectiv din principalul cimitir al orașului stă scris: „Câți oameni au murit? Cine le știe numărul?”.

Totuși, serviciile feroviare au fost paralizate numai pentru trei zile.

După război, în timp ce majoritatea comandanților militari britanici aveau să se bucure de mult respect, „Bombardierul” Harris a fost adeseori ponegрит. A fost singurul comandant suprem care nu a fost înnobilit și, pentru un timp, a părăsit Marea Britanie. A revenit în 1953 pentru a fi ridicat la rangul de baronet de către Churchill, dar în 1992, când reginamă a dezvelit o statuie a lui, a fost hulită. Și totuși, în februarie 1945, când Harris a spus: „Personal, nu consider că toate orașele care au mai rămas în Germania prețuiesc cât oasele unul infanterist britanic”, câți dintre englezi n-ar fi fost de acord cu el?

S-a estimat că 20 de milioane de civili au murit în timpul războiului din cauza foametei și a bolilor. În teritoriile cucerite, germanii au rechiziționat alimentele, așa că, de exemplu, în unele orașe olandeze, în timpul iernii dintre anii 1944 și 1945, rațiile civililor au scăzut pînă la 500 de calorii pe zi, iar vasele Crucii Roșii au fost împiedicate să aducă provizii. Aproximativ 30.000 de oameni au murit de foame. Statele ocupate aveau să se confrunte și cu o blocadă instituită de Aliați pe mare. Se spune că cel puțin 300.000 de greci au murit de foame înainte ca embargoul să devină mai puțin sever. Organizația caritabilă Oxfam a fost înființată pentru a cumpăra alimente care puteau fi transportate dincolo de blocadă. Am putea considera că acestea au fost victimele colaterale ale războiului, chiar dacă au fost omorîte cu o nepăsare înfiorătoare, dar mulți civili au fost uciși în mod deliberat, în special de regimul nazist al lui Hitler (vezi capitolul 11). În mod similar, când rușii au cucerit Germania, statul care părase hotărît să îi distrugă, nu au dat dovadă de milă și mii de femei au fost violate. După eliberarea Franței, cîteva mii de bărbați și femei considerați colaboraționiști au fost executați fără a fi judecați.

Al Doilea Război Mondial a fost cel mai mare dezastru provocat de om

din istorie. Numărul total al civililor care și-au pierdut viața a ajuns la aproximativ 47 de milioane: China a pierdut probabil 16 milioane; Uniunea Sovietică, 11,5 milioane; Indonezia, 4 milioane; Polonia, 2,2 milioane; Germania, 1,8 milioane, iar Japonia, 600.000. Aproximativ 68.000 de persoane au murit în Regatul Unit. În jur de 3,1 milioane de prizonieri de război au murit în lagărele naziștilor, mulți fiind înfometați până la moarte în mod deliberat. La un moment dat, Göring se plîngea că prizonierii ruși, care mîncaseră tot ce le căzuse în mîini, inclusiv tălpile bocancilor, se apucaseră să se devoreze unul pe altul, și „fapt încă și mai grav, sfîșiind și un paznic german”.

Hiroshima

În aprilie 1942, locotenent-colonelul James H. Doolittle, un fost pilot cascador, a pus la cale unul dintre cele mai îndrăznețe raiduri din al Doilea Război Mondial; el a dus cu un portavion în mijlocul Pacificului 16 bombardiere B-25, pe care le-a utilizat pentru a bombarda orașul Tokio, omorînd aproximativ 50 de persoane. După atac, avioanele au aterizat în China, iar civilii i-au ajutat pe majoritatea piloților, adăpostindu-i. Nu după mult timp, japonezii s-au răzbunat cumplit, devastînd zona în care aterizaseră majoritatea aparatelor de zbor și măcelărind probabil 250.000 de oameni. Raidul le-a arătat japonezilor, care nu se dădeau nici ei în lături să bombardeze civilii, că nu mai erau invulnerabili în țara lor insulară, dar au trecut mai bine de doi ani pînă ca americanii să cucerească insule suficient de apropiate de Japonia pentru a putea să înceapă bombardamentul cu adevărat.

Tokio era unul dintre orașele cel mai dens populate de pe pămînt. Într-o

parte a sa, peste un milion de oameni locuiau îngrămădiți în clădiri fragile din lemn pe o suprafață de numai 31 de kilometri pătrați. De asemenea, era practic lipsit de apărare și avea servicii medicale și de stingere a incendiilor de slabă calitate. În noaptea de 9 martie 1945, 330 de avioane B-29 au aruncat bombe incendiare timp de mai bine de două ore, stîmînd cel mai mare incendiu provocat de om din istorie. Cu prețul a numai 15 aparate de zbor, au fost distruse peste 250.000 de clădiri. Probabil că au murit nu mai puțin de 140.000 de oameni, iar incendiile au continuat să facă ravagii timp de patru zile. În următoarele cîteva zile, Nagoya, Osaka și Kobe au fost devastate, iar în săptămînile ce au urmat au fost atacate toate marile conurbații din Japonia. Șefii de stat-major ai Americii au declarat: „Japonia va deveni un stat fără orașe... și îi va fi extraordinar de greu să-și mobilizeze poporul pentru a opune rezistență în continuare”, dar probabil că nimeni nu le spusese asta și japonezilor, întrucît, în loc să capituleze, ei păreau să strîngă în acel moment o armată de 2,5 milioane de soldați pentru a organiza o apărare îndîrjită a principalei insule din arhipelag: Honshū. Aliații știau ce însemna această apărare îndîrjită: pe cînd forțele armate ale Statelor Unite înaintau în Oceanul Pacific, pe fiecare insulă, japonezii au luptat practic pînă la ultimul om. În mai 1944, cînd Insulele Amiralității au fost crotopite, aproape 4.000 de soldați japonezi au fost uciși și numai 75 s-au predat. Din octombrie, piloții japonezi lansau atacuri sinucigașe (*kamikaze*) asupra navelor americane. Un astfel de atac a ucis 131 de membri ai echipajului de pe crucișătorul *Nashville*.

Personalul medical american a calculat că prețul cuceririi Japoniei va fi de 900.000 de americani morți și răniți, precum și de 3 milioane de victime de partea japonezilor. Alternativa unei blocade putea duce la moartea prin înfometare a milioane de civili. La 1 aprilie 1945 a început bătălia pentru cucerirea insulei Okinawa, ultima etapă premergătoare unui atac asupra

insulelor din Arhipelagul Japoniei. Japonezii s-au apărat cu sălbăticie și nu au luat prizonieri. Peste 12.000 de americani au fost uciși, plus 120.000 de militari japonezi și 80.000 de locuitori din Okinawa – peste 200.000 de morți pentru o singură insuliță. De asemenea, se știa că japonezii dezvoltaseră arme chimice și biologice, depozitând tone de spumă ce conținea culturi de microbi. Totodată, plănuiseră să-și elimine toți prizonierii.

Ani de zile, oameni de știință germani de origine evreiască, refugiați din țara lor, lucraseră la construirea unei bombe atomice pentru Aliați, iar în 1945 proiectul se apropia de finalizare. (Și germanii, și japonezii lucraseră la construirea unor asemenea bombe, dar în noiembrie 1944 oamenii de știință japonezi anunțau că înregistraseră prea puține progrese față de luna februarie.) În afară de avantajele militare pe care le aducea bomba, mai erau și considerații de ordin politic. Statele Unite începeau să se îngrijoreze din pricina ambițiilor postbelice ale Uniunii Sovietice, iar președintele Truman era nerăbdător să învingă Japonia fără implicarea Rusiei. Noua bombă a fost testată cu succes pentru prima dată la 16 iulie. Acum, a spus Churchill, „coșmarul” de a trebui să „învingi rezistența japonezilor om cu om și de a cucerii țara metru cu metru” putea fi înlocuit de „viziunea – ce părea justă și luminoasă – în care s-ar fi pus capăt întregului război prin una sau două lovituri violente”.

Semnalele trimise de japonezi erau ambigue. Guvernul țării tatona terenul în Suedia și Uniunea Sovietică, pentru a discuta termenii unei capitulări. Pe de altă parte, atitudinea sa oficială părea să respingă orice compromis. La 26 iulie, Aliații au cerut capitularea necondiționată, spunând că Japoniei avea să i se permită să-și păstreze cele patru insule principale și avertizând că respingerea acestei propuneri avea să aibă drept rezultat inevitabil „devastarea totală a teritoriului japonez”. Premierul japonez,

amiralul Kantaro Suzuki, a declarat imediat că țara lui avea „să ignore” solicitarea și „să lupte cu hotărâre pentru a încheia războiul victorioasă”. Alianții au decis să nu ia de această dată Tokio drept țintă, pentru că orașul era „practic bombardat și ars în întregime”. Hiroshima a fost considerată „cea mai mare țintă neatinsă” pînă atunci. Rîurile care treceau prin ea o făceau „să nu fie o țintă bună de incendiat”, dar dealurile din jur „aveau să producă probabil un efect de focalizare, sporind semnificativ distrugerile făcute de explozie”. Truman și-a notat în jurnal că îi dăduse ministrului său de Război, Henry Stimson, dispoziția de a folosi bomba atomică „astfel încît ținta să fie obiectivele militare, soldații și echipajele vaselor de război, și nu femeile și copiii”, deși este greu de înțeles cum ar fi putut fi pus în practică acest deziderat.

La 5 august, *Enola Gay*, un avion de tip B-29 special modificat, binecuvîntat de un preot romano-catolic, a decolat de pe insula Tinian din Oceanul Pacific, avînd la bord o bombă atomică cu uraniu ce purta numele de cod *Little Boy* („Băiețelul”). Devreme, în dimineața următoare, aceasta a explodat la aproape 600 de metri înălțime deasupra Hiroshimei. Cei aflați aproape de locul detonării au fost pulverizați instantaneu, iar în următoarele două săptămîni au murit 92.000 de oameni, mulți din cauza arsurilor foarte grave. 62.000 dintre cele 90.000 de clădiri ale orașului au fost complet distruse. Truman a anunțat că, dacă japonezii refuzau în continuare să accepte termenii propuși de Alianți, aveau să se confrunte cu „o serie de distrugeri venite pe calea aerului pentru care nu există un precedent pe acest pămînt”.

Explozia a șocat și a îngrozit oamenii din întreaga lume și chiar în ziua următoare rușii au invadat Manciuria. Cu toate acestea, japonezii nu au reacționat imediat. Truman acceptase că o a doua bombă ar fi putut fi lansată dacă nu primea capitularea necondiționată pînă la 11 august, dar previziunile meteorologice pentru ziua respectivă nu erau bune, așa că data a fost

devansată, devenind 9 august. În primele ore ale dimineții, un alt B-29 a decolat de pe insula Tinian. Obiectivul său inițial era Kokura, dar, când a ajuns deasupra orașului, pilotul a descoperit că era acoperit de ceață produsă de poluare. Primise ordin să nu bombardeze decât țintele clar vizibile, așa că și-a continuat zborul. (De atunci, în vocabularul japonez a apărut expresia „norocul Kokurei”.) Chiar în acel moment, în Consiliul Suprem de Război – compus din șase membri – al Japoniei se dezbătea problema capitulării. Suzuki pleda în favoarea acesteia, dar consiliul nu putea lua o hotărâre. Într-un timp, bombardierul mai zburase 145 de kilometri, pînă deasupra orașului Nagasaki, și lansase o a doua bombă atomică, *Fat Man* („Grăsanul”). Conținînd plutoniu și fiind mai puternică decît cea folosită la Hiroshima, bomba a provocat o explozie mai puternică, dar, datorită unor mai bune măsuri de precauție împotriva raidurilor aeriene, nu a ucis la fel de mulți oameni. Chiar și așa, numărul inițial al victimelor a fost 40.000. Când Comitetul de Război al Japoniei a aflat vestea, a acceptat în sfîrșit capitularea. La 14 august, 1.000 de soldați japonezi au atacat palatul imperial, în încercarea de a opri capitularea. L-au omorît pe comandantul gărzilor imperiale, dar au fost respinși de trupele loiale împăratului. La miezul nopții, mulți cetățeni japonezi au auzit pentru prima oară vocea împăratului Hirohito, când acesta a anunțat la radio capitularea țării sale.

Printre primii oameni din afara orașului care au intrat în Hiroshima după explozia bombei s-a numărat căpitanul Mitsuo Fuchida, cel care condusese atacul de la Pearl Harbor. Se spune că ar fi rătăcit fără țintă prin orașul pustiit. În luna mai a anului următor, jurnalistul american John Hersey le-a oferit multor străini posibilitatea de a întrezări pentru prima oară holocaustul nuclear cînd a vizitat orașul pentru a lua interviuri supraviețuitorilor. A descoperit că foarte mulți locuitori avuseseră presimțiri sumbre, fiind convinși că americanii le pregăteau ceva cu totul deosebit. Mulți începuseră

să doarmă la marginea orașului, printre ei numărându-se și soția și copilul pastorului bisericii metodiste din Hiroshima, reverendul Kiyoshi Tanimoto. În dimineața „frumoasă” a zilei de 6 august, el auzise sirena care anunța raidul aerian, urmată imediat de anunțul „liber”, întrucît japonezii detectaseră doar trei avioane. La opt și un sfert, cînd bomba a explodat, reverendul Tanimoto era în grădina unui prieten, la trei kilometri depărtare de epicentrul exploziei. A văzut o imensă străfulgerare de lumină pe cer și s-a aruncat la pămînt între două stînci mari în timp ce era acoperit cu moloz. Cînd în sfîrșit a îndrăznit să ridice capul, a văzut că locuința prietenului său dispăruse și în aer era atît de mult praf, încît părea să fie seară, nu dimineață. Hatsuyo Nakamura, văduva unui croitor, se afla la aproximativ șase kilometri depărtare de explozie. A fost ridicată și aruncată în văzduh, apoi îngropată pînă la piept în dărmături. La mai puțin de un kilometru și jumătate de epicentrul exploziei, la spitalul Crucii Roșii, unul dintre chirurgi, Terufumi Sasaki, s-a trezit înconjurat de cadavre și de pacienți care alergau și țipau. Un alt doctor, Masakuzu Fujii, proprietarul unui spital privat, a fost luat pe sus și aruncat în rîu. A reușit să iasă și a văzut oameni răniți, cu arsuri groaznice, alergînd care încotro. Unora le atîna pielea desprinsă de pe mîini și picioare, mulți vomitau. La doar 1.300 de metri depărtare de explozie, un preot german, părintele Wilhelm Kleinsorge, stătea în pat și citea. Nu știa cum ieșise din casă, dar s-a trezit rătăcind prin grădină în lenjeria intimă, sîngerînd din cauza unor mici tăieturi. Toate clădirile din jurul său se prăbușiseră, în afara clădirii misiunii iezuite, care fusese consolidată de un preot care se temea de cutremure.

Reverendul Tanimoto s-a urcat pe o colină și a văzut toată Hiroshima acoperită de un nor de praf, prin care se ridicau fuioare de fum. Gîndindu-se la soția lui, la copil și la biserică, a început să alerge spre oraș, în timp ce toată lumea părea să se îndrepte în direcția opusă. Între timp, doamna

Nakamura a reușit să iasă de sub dărîmături și i-a scos și pe copii. Erau nevătămați, așa că i-a dus în parcul Asano, zona desemnată pentru evacuarea orașului. Pretutindeni izbucneau incendii și se auzeau strigăte de ajutor din clădirile dărîmate. În acest moment, aproape toți medicii din Hiroshima erau morți sau răniți și numai 100 din cele 1.800 de asistente medicale mai erau capabile să muncească. La spitalul Crucii Roșii, Terufumi Sasaki era singurul medic ce nu fusese rănit, iar răniții cu arsuri cumplite au început să sosească în număr mare. Într-o casă dărîmată, reverendul Tanimoto a găsit un robinet care încă mai funcționa și a ajutat vreo 30 de răniți care implorau să li se dea apă. Dar cînd au apărut mai mulți, a fost copleșit și a pornit spre parcul Asano, să vadă dacă nu putea găsi vreun membru al congregației sale. Incendiile, înteleșite de vînturi aprige, îi împresurau din toate părțile pe cei care se refugiaseră acolo. Cînd cercul de flăcări s-a apropiat, mulțimea a fost mînată spre rîu, iar unii au fost împinși în apă și s-au îneecat. Pastorul a găsit o luntre și a utilizat-o pentru a-i duce pe cîtiva dintre cei cu rănille cele mai grave pe celălalt mal, deși, cînd a luat o femeie de mîină, acesteia i s-au desprins bucăți imense de piele. După ce a plecat de acolo, a găsit un punct de prim ajutor luat cu asalt de răniți și l-a întrebat pe un medic militar de ce nu venise nimeni să ajute victimele din parcul Asano. Fără a-și ridica privirea de la pacientul pe care-l îngrijea, doctorul i-a răspuns: „Datoria noastră e să avem grijă în primul rînd de cei răniți ușor... pentru a salva cît mai multe vieți. Cei grav răniți nu au nici o șansă. Vor muri”.

Primele știri oficiale au fost comunicate la radio într-un buletin care informa că orașul „suferise pierderi considerabile... Se crede că a fost utilizat un nou tip de bombă. Se fac cercetări pentru a stabili detaliile situației”. Pretutindeni, printre ruine, pe grămezile de moloz, erau mesaje – „Surioară, unde ești?” sau „Sîntem cu toții nevătămați la...” și urma adresa. După cîtiva ani, un elev și-a amintit că a văzut oameni a căror piele „se cojea”,

lăsînd să li se vadă mușchii de culoare roșie: „Fără excepție, toți își întindeau mîinile în față și mergeau încet, înaintînd ca niște stafii”. O fetiță de șapte ani își amintea că era în grădină și curăța pantofii fratelui ei, cînd a văzut un „mare fulger verde”. Casa s-a prăbușit imediat, prinzîndu-le sub dărîmături pe ea și pe mama ei. Deși mama sa era slăbuță și nu avea decît 1,52 metri înălțime, a găsit cumva puterea de a se elibera și apoi de a mișca bîmele grele care ardeau și alte dărîmături pentru a-și elibera fiica. Și-a rupt hainele pentru a-i bandaja rănile fetei, apoi a purtat-o în brațe printre ruine o zi întreagă, pășind peste morți și muribunzi, încercînd să ajungă la marginea orașului, unde spera să primească ajutor medical. Pe drum, au văzut multe cadavre carbonizate ale unor mame care se aruncaseră instinctiv deasupra copiilor, pentru a-i proteja. Uneori copiii supraviețuiseră, dar aveau arsuri îngrozitoare. În cele din urmă, au ajuns la un punct de prim ajutor unde erau pansați răniții, într-o școală care încă mai ardea înăbușit. A doua zi, soldații au început să incinereze cadavrele. Veneau tot mai mulți răniți și mulți dintre ei au murit. Fetița s-a îmbolnăvit de leucemie.

În decursul anilor, aceasta și alte consecințe ale radiațiilor au dus la moartea a zeci de mii de oameni. S-a calculat că numărul total al victimelor de la Nagasaki a fost de aproape 75.000; la Hiroshima au fost cel puțin 140.000 de victime. Astăzi, clădirea care a ajuns să fie cunoscută sub numele de „Domul Bombei Atomice” poate fi văzută încă – ruinele Palatului Expoziției Industriale a Prefecturii Hiroshima, clădirea cea mai apropiată de epicentrul exploziei care s-a păstrat într-o anumită formă. Acum face parte din Parcul Memorial al Păcii din Hiroshima, dar există încă dispute aprinse în legătură cu justificarea bombardamentelor. În 2007 a izbucnit o ceartă violentă cînd ministrul japonez al Apărării, Fumio Kyuma, a spus că acestea „nu au putut fi evitate” și că americanii crezuseră că, prin intermediul lor „puteau grăbi capitularea Japoniei”. Kyuma, care reprezenta Nagasaki în

Parlamentul japonez, a trebuit să-și ceară scuze pentru comentariile sale și să-și dea demisia din guvern.

Crime de stat

Statul Independent Congo

Timp de 23 de ani, o zonă imensă din Africa, de peste 76 de ori mai mare decît suprafața Belgiei, a devenit proprietatea personală a regelui acestei țări, Leopold al II-lea, un văr al reginei Victoria. În 1877, Leopold l-a plătit pe Henry Morton Stanley, celebru pentru „asocierea cu dr. Livingstone, mi se pare”, să exploreze Congo. Stanley a reușit să convingă căpeteniile din regiune să îi dea regelui terenuri și forță de muncă, sau chiar și una, și alta, așa că pînă în 1885 luase naștere „Statul Independent Congo”. În întregime proprietatea regelui, care era deja unul dintre cei mai bogați oameni din Europa, statul reprezenta a treisprezecea parte din întregul continent și avea probabil o populație de 30 de milioane de locuitori. Leopold a transformat o treime din țară într-o zonă de comerț liber în care întreprinzătorii europeni erau încurajați să cumpere drepturi exclusive de a exploata regiunea pentru a obține bunuri cum ar fi fildeșul, în timp ce restul țării a devenit domeniul său privat. A zecea parte dintre băștinași erau practic sclavi, iar alții trebuiau să muncească o parte din timp pentru autorități. Nu li se permitea să vîndă nimic altcuiva decît guvernanților. De asemenea, li se cerea să le asigure alimente europenilor și să furnizeze stocuri de mărfuri la prețuri fixe.

La început, statul a avut nevoie de zeci de mii de hamali, printre care se numărau și copii. Un funcționar oficial i-a descris pe cei care îi cărau bagajele

ca pe „o grămadă de nefericiți, legați cu lanțuri la gât... Erau cam o sută și tremurau de teamă în fața supraveghetorului, care se plimba pe lîngă ei rotindu-și biciul... mulți dintre ei erau ca niște schelete și uscați precum mumiile”. Instrumentul predilect folosit pentru a-i disciplina chiar și pe copii era *chicotte* – un bici răsucit făcut din piele de hipopotam –, mînuit de obicei de africani. O singură lovitură era de ajuns ca să lase o cicatrice permanentă și nu erau neobișnuite cazurile în care oamenii erau pedepsiți să primească o sută, dar adeseori pedeapsa se dovedea fatală. Mîncarea era sărăcăcioasă. Un senator belgian a spus că hamalii nu primeau decît un pumn de orez și pește uscat, urît mirositor. Mulți au murit „pe durata călătoriei sau, odată sîrșită călătoria, se duceau să moară din pricina epuizării în satele lor”. În 1891, din 300 de hamali angajați într-un marș forțat pe o distanță de 965 de kilometri nu s-a mai întors nici unul.

Inițial, Leopold a fost dezamăgit de profiturile pe care i le aducea achiziția lui și la un moment dat s-a oferit să o predea statului belgian. Apoi, în 1890, situația profiturilor s-a schimbat, întrucît s-au inventat anvelopele pneumatice din cauciuc. În cuînd, cauciucul era utilizat pentru fabricarea furtunurilor și a conductelor și ca material izolant pentru cabluri și instalații electrice. În 1897, totalul exporturilor din Congo ajunsese de șase ori mai mare decît fusese cu cinci ani înainte. Lianeale sălbatice din care putea fi extras cauciucul creșteau peste tot, dar munca era grea, dureroasă și plină de pericole. Oamenii trebuiau să stea zile în șir în păduri inundate și să urce în vîrfurile copacilor. Un ofițer din armata personală a lui Leopold, La Force Publique, mărturisea în jurnalul său: „Băștinașului nu-i place să fabrice cauciuc. Trebuie să fie silit să o facă”. Această armată, ai cărei membri de rînd erau de culoare, era foarte temută. Soldații ardeau orice sate ai căror locuitori nu erau dispuși să presteze muncă forțată. Îi biciuiau pe săteni, violau femeile și le luau ostatece. Pentru a se asigura că muniția nu era

„irosită” vînd animale, ofițerii albi le cereau soldaților să aducă o mîna de om pentru fiecare glonț pe care-l folosiseră. Așadar, dacă un soldat „irosise” un glonț, ar fi trebuit să taie mîna unui om viu pentru a scăpa din încurcătură. Soldaților care adunau cele mai multe mîini li se putea scurta perioada de serviciu militar. În 1894, cînd mai multe sate nu au reușit să livreze cantitatea minimă de cauciuc, un superior alb a ordonat să se ia măsuri drastice: „O sută de capete au fost tăiate și, de atunci, la stație au fost mereu stocuri din belșug”. Cu altă ocazie, le-a cerut oamenilor lui să pună zece localnici într-o plasă și, legînd de aceasta niște pietre, să-i arunce în rîu. Dacă un alt oficial găsea o frunză în curtea pe care o măturaseră femeile luate ostatec, ordona ca 12 dintre ele să fie decapitate. Dacă într-o pădure o potecă nu era bine întreținută, puneă să fie ucis un copil din cel mai apropiat sat.

O femeie a povestit cum practic întregul ei sat a fost mînat în grupuri de oameni legați cîte zece, bărbații fiind separați de femei. În a șasea zi, soțul ei nu a mai putut înainta, iar soldații l-au ucis. Mulți alți bărbați au fost uciși, în timp ce bebelușii au fost aruncați și lăsați să moară pe cîmp. Una dintre companiile de exploatare a cauciucului care activau în Congo a socotit că băștinașii trebuiau să petreacă în pădure 24 de zile în fiecare lună pentru a putea preda cantitatea de cauciuc impusă. Cînd dormeau, riscău să fie mîncăți de leoparzi. După ce terminau, trebuiau să străbată pe jos o distanță de 32 de kilometri sau chiar mai mult, pentru a li se cîntări cauciucul colectat. Drept plată puteau primi cîteva mărgeluțe sau linguri de sare. Dacă își amestecau cauciucul cu pămînt sau pietricele pentru a atinge greutatea cerută, puteau fi siliți să-l mănînce. O notiță din jurnalul unui ofițer din La Force Publique ilustrează brutalitatea acestor practici: „Un bărbat din Baumaneh care fugea prin pădure și își striga soția și copilul care se rătăciseră s-a apropiat prea mult de tabăra noastră și a încasat un glonț de la una dintre santinele. Ne-au adus capul lui... Am incendiat satul”. Sute de

mii de oameni își părăseau casele. Soldații ripostau furînd animalele și dînd foc colibelor și recoltelor. Sătenii abandonau copiii mici dacă plînsul lor risca să le dezvăluie ascunzătorile. Mulți au murit de foame.

Un intermediar pe nume Eugene Rommel stînea groază ca furnizor de oameni pentru muncă forțată. După spusele unui misionar suedez, el răpea fete de la școală pentru a le „trata în mod detestabil” și încarcera femeile cînd oamenii refuzau să-și vîndă mărfurile sub prețul pieței, forțîndu-le uneori să se prostitueze. Misionarul a văzut 700 de femei înlănțuite laolaltă și răpite. Una a spus: „Pentru ei e totuna dacă ne taie capul nouă sau unei găini”. Unii șefi de trib erau plătiți cînd puneau la dispoziție oameni pentru munca forțată, dar alții au încercat să se opună. În 1893, unul dintre aceștia, pe nume Nzansu, a condus o răscoală și l-a omorît pe Rommel. Au existat și o serie de revolte în rîndurile soldaților negri, care au durat uneori și cîțiva ani. O grupare i-a spus unui preot francez luat prizonier că un ofițer alb împruscăse 60 de soldați pentru că refuzaseră să muncească într-o duminică.

Din cînd în cînd, Leopold părea să aibă și muștrări de conștiință, declarînd la un moment dat: „Aceste orori trebuie să înceteze. În caz contrar, mă voi retrage din Congo”. Dar remușcările nu durau mult. Totuși, în cele din urmă, secretul său a ieșit la iveală. În 1899, un diplomat britanic a văzut cum oamenii erau siliți să livreze cantitatea obligatorie de cauciuc. Cînd soldații ajungeau într-un sat, spunea el, locuitorii „o luau la goană de fiecare dată”. Soldații începeau „să prade, să ia toate găinile, cerealele etc. din case”. Apoi prindeau femei care aveau să fie ținute ostatece pînă la predarea cantității de cauciuc. Adeseori erau luați și copii sau bătrîni. După ce cauciucul era predat, celor mai multe femei li se dădea drumul, deși unele dintre ele poate muriseră deja din cauza condițiilor groaznice și a rațiilor alimentare insuficiente. Multe altele vor fi fost violate.

Un funcționar pe nume Edmond Morel era angajatul unei companii de

transporturi din Liverpool care avea un contract avantajos cu Statul Independent Congo. El a început să-și dea seama că băștinașii munceau forțat; era vorba de un „jaf sub protecția legii, impus prin violență”. Morel s-a dovedit a fi un propagandist abil, iar guvernul britanic l-a trimis pe sir Roger Casement, pe atunci consul britanic în Leopoldville, să investigheze aceste acuzații. Casement a descoperit că în una dintre localitățile în care își desfășura activitatea un grup de misionari populația scăzuse de la 40.000 de locuitori la 1.000. Boala somnului jucase un anumit rol, dar și regimul de muncă forțată. Când diplomatul se apropia de sate cu șalupa, băștinașii fugeau. Doar o singură dată misionarii au reușit să-i liniștească încît să-și poată istorisi cumplitele povești. Unii au spus că mureau de foame fiindcă erau siliți să adune cauciuc și nu-și puteau cultiva cîmpurile. Alții sufereau de foame fiindcă predaseră cea mai mare parte din alimente soldaților. Un băștinaș a spus că mai mulți oameni muriseră în pădure – mîncăți de leoparzi sau din cauza foamei ori a intemperiilor. „I-am implorat pe oamenii albi să ne lase în pace, spunîndu-le că nu mai puteam aduce cauciuc, dar albi și soldații lor ne-au spus: «Plecați! Nu sînteți mai buni decît animalele. Sînteți carne și nimic mai mult!»”. Când nu au reușit să aducă suficient cauciuc, soldații s-au întors: „Mulți au fost împușcați. Unora li s-au tăiat urechile, alții au fost legați cu funii de gît și luați”. Un bătrîn i-a spus lui Casement că atunci cînd erau nemulțumiți de cantitatea predată, albi „îi aliniau pe unii dintre noi, unul în spatele celuilalt, și trăgeau prin corpurile noastre”.

În 1904, Casement a denunțat atrocitățile comise într-o plîngere înaintată Ministerului de Externe: „Sate întregi și zone pe care le cunoșteam bine și care în 1887, cînd le-am vizitat, erau comunități prospere au rămas în prezent fără nici un locuitor; altele au fost transformate în pîlcuri de făpturi bolnave și hăituite, care spun despre guvernanți: «Albi nu mai pleacă odată

acasă? Asta o să dureze la nesfârșit?»”. Ziarele britanice i-au preluat concluziile cu promptitudine.

În încercarea de a diminua pe cât posibil pagubele, Statul Independent Congo a condamnat câțiva funcționari albi de rang inferior, dându-le pedepse cu închisoarea pe termen scurt – dar era prea târziu. De acum, toată lumea îl ura pe Leopold. Morel făcuse senzație cu fotografiile sale în care apăreau băștinași din Congo cu mâinile retezate, așa că atunci când amanta adolescentă a regelui i-a născut un fiu cu o malformație la o mână, revista *Punch* a publicat o caricatură (cu titlul „Răzbunare din ceruri”) care-l înfățișa pe rege ținându-și fiul în brațe, înconjurat de cadavrele congolezilor. Leopold a fost nevoit să-și înființeze propria comisie de anchetă, care în anul următor a declarat că drepturile omului fuseseră sistematic încălcate. Patru ani mai târziu, guvernul belgian a preluat statul Congo, deși Leopold a primit două milioane de lire sterline drept despăgubire, care s-au adăugat averii pe care o agonisise deja. A murit în anul următor.

Mai târziu, Casement, naționalist irlandez, a ajutat la transportarea de arme produse în Germania către rebelii din patria sa insulară. În 1916 a fost spânzurat pentru trădare. Nimeni nu a calculat câți africani fuseseră uciși în Congo – nu erau considerați destul de importanți –, dar în 1919, o comisie oficială numită de guvernul belgian a estimat că, pe durata existenței Statului Independent, populația a fost redusă aproximativ la jumătate.

Masacrele armene

„Cine-și mai amintește de armeni?”, se pare că ar fi întrebat disprețuitor Hitler înainte de a invada Polonia. S-a spus că nereușita Alianțelor victorioase

În Primul Război Mondial de a-i trage la răspundere pe cei vinovați de masacrarea acestei minorități creștine din Turcia l-ar fi făcut să creadă că poate să ucidă oameni și să scape nepedepsit. Totuși, la 80 de ani după ce au avut loc masacrele, răspunsul la întrebarea lui Hitler părea să fie: „Foarte mulți oameni”. În 1994, trei scriitori turci au fost dați în judecată pentru traducerea unui text francez interzis, *Les Arméniens, histoire d'un génocide*. Doisprezece ani mai târziu, Orhan Pamuk, primul scriitor turc ce a câștigat Premiul Nobel pentru literatură, a fost urmărit în justiție pentru insultarea „identității turce” după ce atrăsese atenția asupra crimelor, deși acuzațiile au fost retrase ulterior, în timp ce Adunarea Națională a Franței a propus ca negarea faptului că armenii au fost victimele unui genocid să fie considerată o infracțiune. Apoi, în 2007, Hrant Dink, un jurnalist turc de origine armeană, a fost împușcat mortal în fața biroului său din Istanbul: primise o serie de amenințări cu moartea după ce catalogase omorurile în masă drept genocid. Așadar, despre ce evenimente a fost vorba, dacă ele încă provocau reacții atât de puternice după aproape un secol?

La sfârșitul secolului al XIX-lea, în ceea ce era pe atunci Imperiul Otoman locuiau aproape 2 milioane de armeni creștini. Erau tratați ca cetățeni de rang inferior și secole de-a rândul nu au putut să-și apere proprietatea, casele și viețile. Acum, unii dintre ei au început să ceară autonomie. Sultanul Abdülhamid al II-lea, îngrijorat de amplificarea mișcărilor separatiste pe tot teritoriul imperiului său șubrezit, a încercat să îi instige pe kurzi, vecinii armenilor, împotriva acestora. În 1894, soldații turci și membrii triburilor kurde au ucis mii de armeni și le-au ars satele. Doi ani mai târziu, militanți armeni au ocupat Banca Otomană din Istanbul. În masacrul care a urmat, peste 50.000 de armeni au fost uciși de gloatele de turci, coordonate de trupele guvernului, după câte se pare. În următorii câțiva ani, atacurile au continuat. În 1900, țărani kurzi în colaborare cu

comandantul militar turc local au asasinat pînă la 400 de armeni. Cînd în unul dintre sate un grup s-a refugiat în biserică, aceasta a fost incendiată, iar toți cei din interior au murit. Armenii s-au răscolit în 1904, dar trupele turcești și localnicii kurzi au înăbușit revolta, distrugînd 12 sate și ucigînd mii de bărbați, femei și copii. Cinci ani mai tîrziu, gruparea numită Junii Turci a preluat puterea și a transformat Imperiul Otoman într-o monarhie constituțională. Un timp, unii armeni au salutat schimbarea, dar facțiunea care sprijinea drepturile minorităților a pierdut în favoarea unei clii obscure cunoscute sub numele de Comitetul Uniunii și Progresului, care a început să conducă în mod efectiv imperiul.

Relațiile Rusiei cu propria minoritate de armeni nu fuseseră întotdeauna foarte bune – în secolul al XIX-lea, țarii închiseseră sute de școli, biblioteci și redacții de ziare armene, iar în 1905 tătarii musulmani atacaseră casele armenilor din Baku, Tiflis și Erevan. Cînd elemente revoluționare au luat partea armenilor, trupele țarului s-au alăturat tătarilor, astfel încît sute de armeni au fost masacrați și zeci de sate au fost distruse. Dar cînd Imperiul Otoman a intrat în Primul Război Mondial de partea Germaniei și Austriei și a început să atace Rusia, țarul a încercat să cîștige simpatia minorității armene din Turcia, iar armenii au început să spere că o victorie a rușilor le-ar putea aduce independența. Turcii au suferit o înfrîngere umilitoare, iar ministrul lor de Război, Ismail Enver, a încercat să-i învinuiască pe armeni. Mecanismul de propagandă al guvernului susținea că ei plănuiau să asasineze personaje importante din guvern în timpul unei revolte din Istanbul. Au început masacrele, iar pînă la 19 aprilie 1915, peste 50.000 de armeni fuseseră uciși în provincia Van. Ei au cerut ajutorul Germaniei și Statelor Unite, dar în zadar. O scurtă perioadă de acalmie a intervenit cînd armatele rusești au ajuns în orașul Van și i-au eliberat pe cei care fuseseră asediați o lună, dar la Bitlis, aflat la cîtiva kilometri depărtare, 15.000 de armeni au

fost uciși în opt zile, în timp ce numai 100 de oameni au scăpat cu viață când soldații turci au omorât 17.000 de armeni din Trabzon, un oraș-port de la Marea Neagră. Apoi, la 24 aprilie, în Istanbul, autoritățile turcești au arestat 250 de frunțași ai armenilor. Mulți aveau să fie uciși.

O lună mai târziu, guvernul a aprobat legi care permiteau deportarea armenilor și confiscarea proprietăților acestora. Enver a ordonat ca toți armenii din rîndurile armatei otomane să fie dezarmați și distribuiți în batalioanele care efectuau munci grele. Mulți au fost executați de soldații turci sau de paramilitari. Apoi, guvernul a eliberat mii de infractori, mulți dintre ei condamnați pentru crimă, pentru a alcătui o armată care avea să îi păzească pe deportații armeni. Acești paznici au permis ca armenii să fie jefuiți, violați și uciși pe drum, de multe ori alăturîndu-se și ei agresorilor. Deportatii au fost duși în peste 20 de lagăre de concentrare din pustiurile din Siria și Irak, unde zeci de mii de oameni au murit.

Consulul american din Elîzığ a declarat că văzuse cadavrele a aproape 10.000 de armeni aruncate în viroagele din apropierea lacului Göeljuk, într-o regiune pe care el a numit-o „provincia măcelului”. SUA, care nu intraseră încă în război, au protestat, dar turcii au pretins că „ripostau împotriva unei coloane a cincea pro-rusești”. Scriitoarea și diplomata britanică Gertrude Bell a comunicat că 12.000 de armeni era păziți de „jandarmi” kurzi care erau „niște călăi; bandelor formate din aceștia li s-a ordonat oficial să ducă grupuri de armeni de ambele sexe către destinații diferite, dar în secret au primit instrucțiuni să ucidă bărbații, copiii și femeile în vîrstă”. Multe peșteri erau „pline de cadavre”. Germania era aliata Turciei, dar unii dintre germani nu puteau tolera nici ei ceea ce se întîmpla. Armin Wegner, un medic militar, a sfidat cenzura severă și a făcut sute de fotografii în care a surprins deportarea și închiderea armenilor în lagăre, pe care apoi le-a scos din țară pe ascuns. În iulie 1915, șeful misiunii diplomatice a Germaniei a

spus că, după părerea sa, turcii „înceau să extermină neamul armean” din Imperiul Otoman, în timp ce generalul-maior Kress von Kressenstein, care făcea parte din misiunea militară germană pe lângă armata otomană, a scris că turcii îi înfometau în mod deliberat pe armeni.

În total, de-a lungul acestor ani, se estimează că în Anatolia au fost masacrați 600.000 de armeni, cel puțin alți 400.000 au murit din cauza greutăților și violenței din timpul deportărilor silite, în timp ce alți 200.000 au fost convertiți cu forța la Islam. Fostul președinte al Americii Theodore Roosevelt a spus că aceasta a fost „cea mai mare crimă de război”. Tratatul de la Sèvres, încheiat în 1920 între Aliați și turci, trebuia să acorde independență Armeniei, dar noul conducător al Turciei, Kemal Atatürk, a refuzat să accepte această condiție, iar Armenia a rămas o provincie a Turciei până în zilele noastre, deși Republica Armenia din fosta URSS și-a câștigat independența în 1991. De asemenea, tratatul îi solicita Imperiului Otoman să-i predea pe cei care se făcuseră vinovați de masacre. Deși se pare că dovezile din arhivele otomane au fost distruse în mod sistematic, o serie de persoane au fost condamnate la moarte în absență, printre acestea numărându-se și Ismail Enver. A fost ucis în 1922, în timp ce sprijinea o revoltă a tadjicilor împotriva noii Uniuni Sovietice.

Adolf Hitler

În ultimele luni ale Primului Război Mondial, un soldat german în vîrstă de 29 de ani, caporalul Adolf Hitler, a fost distins cu Crucea de Fier (clasa întâi) pentru curajul său. Ofițerul care l-a recomandat pentru a primi decorația era căpitanul Hugo Guttman, un evreu.

Hitler se născuse în Austria. Visul său de a deveni artist nu i s-a împlinit niciodată și, după război, s-a dus la München și a intrat în Partidul Național Socialist (sau nazist), în cadrul căruia se ocupa de propagandă. Încă din 1919, el scria că „înlăturarea evreilor” era „obiectivul final”. În 1921 a devenit liderul partidului și a stat nouă luni închis după o încercare ratată de a prelua puterea, doi ani mai târziu. A folosit acest timp pentru a scrie primul volum din *Mein Kampf*, în care își expunea în detaliu ideea conform căreia germanii erau salvatorii speciei umane, iar cei mai mari dușmani ai lor erau marxismul și evreii, pe care îi numea „paraziții din sânul națiunii”.

Cînd marea depresiune a început să-i îngrijoreze pe cei mai importanți oameni de afaceri germani, aceștia au început să-l sprijine financiar pe Hitler. La alegerile din 1932, naziștii au devenit partidul cel mai bine reprezentat în Reichstag, iar Hitler a fost numit în funcția de cancelar în luna ianuarie a anului următor. În cîteva săptămîni începuse deja să înființeze lagăre de concentrare și, pînă la sfîrșitul anului 1933, cel puțin 100.000 de cetățeni germani erau închiși în acestea sau în temnițele Gestapoului. Prizonierii erau în special membri ai partidelor Social Democrat și Comunist, preoți, avocați care apăraseră pe cine nu trebuia sau proprietari de magazine și oameni de afaceri evrei pe care rivalii lor îi denunțaseră adeseori, acuzîndu-i de infracțiuni imaginare. Aceștia erau supuși unui regim brutal de muncă forțată, fiind pîndiți în permanență de o moarte bruscă și violentă. În curînd, pe străzile din Germania au apărut panouri pe care scria „Nu primim evrei”. În 1934, trupele naziste de șoc au intrat în satul Gunzenhausen, în care locuiau 19 familii de evrei. Conducătorul lor a tîrît-o de păr pe o femeie pe străzi, iar alți evrei au fost bătuți și biciuiți. În ziua următoare, un bărbat de 75 de ani a fost găsit înjunghiat, iar altul, spînzurat.

În august 1934, cînd Hitler și-a atribuit titlul de „Führer”, sau conducător, satele germane s-au luat la întrecere, încercînd „să scape de

evrei”. Pînă în septembrie 1935, cel puțin un sfert dintre evrei își pierduseră locurile de muncă, iar în acea lună, așa-numitele Legi de la Nürnberg le interziceau dreptul de a avea cetățenie germană, interzicînd totodată și căsătoriile și relațiile sexuale dintre germani și evrei. Albert Einstein părăsise deja țara. El avea să joace un rol însemnat în încercările de a-i convinge pe inamicii Germaniei să construiască o bombă atomică. După ce a fost arestat de trei ori, căpitanul Hugo Guttman a fugit și el din țară, dar multe state străine nu erau primitoare. De altfel, Germania nu era singura țară antisemită. În 1937, în Polonia s-a înregistrat un val de violențe asupra evreilor.

În 1938, cînd Hitler a anexat Austria, evreilor li s-au luat imediat dreptul de a deține proprietăți și dreptul la muncă; 30.000 au fost trimiși în lagăre de concentrare germane și se crede că nu mai puțin de 10.000 s-ar fi sinucis. Apoi, la 28 octombrie au fost arestați 17.000 de evrei polonezi care locuiau în Germania. Li s-a permis să ia numai ce puteau duce, iar mulți germani au luat cu bucurie din lucrurile lăsate în urmă. Naziștii i-au dus la rîul care forma o parte din granița dintre Polonia și Germania și i-au silit să-l traverseze. Grănicerii polonezi i-au trimis imediat înapoi. Această situație fără ieșire a continuat zile întregi, sub ploaia abundentă, pînă cînd guvernul polonez a permis accesul evreilor în tabere de refugiați, unde condițiile erau „atît de rele, încît unii au încercat chiar să fugă înapoi în Germania și au fost împușcați”.

Un tînăr de 17 ani pe nume Herschel Grynszpan, care locuia la Paris, era fiul unor evrei alungați din țară. Cînd familia i-a spus ce se întîmplase, a protestat de cîteva ori la ambasada Germaniei. A fost ignorat, așa că l-a împușcat pe unul dintre diplomați, rănindu-l mortal. Reacționînd față de acest incident, Hitler a ordonat un atac masiv asupra locuințelor și sinagogilor evreiești, acțiune ce a rămas cunoscută sub numele de

Kristallnacht – „Noaptea sticlei sparte”. Au fost uciși peste 100 de evrei, iar în următoarele câteva zile, 20.000 de persoane au fost arestate și trimise în lagăre de concentrare. Apoi naziștii au dat afară evreii din azilurile de bătrâni, din spitale și școli și le-au interzis să pătrundă în locurile publice. Nici un guvern străin nu a protestat.

În Polonia locuiau peste 2 milioane de evrei. În 1939, când germanii au invadat țara, fiecare comandant din armată era însoțit de un civil care lucra cot la cot cu el, fiind însărcinat cu programul de „exterminare rasială”. În primele zile ale atacurilor, 20 de evrei au fost uciși în orașul de frontieră Wieruszów, dar planurile naziștilor nu vizau în nici un caz doar evreii Poloniei. După o discuție cu șeful de stat-major al lui Hitler, generalul Halder, un ofițer german scria în jurnalul său: „Führerul și Göring intenționează să distrugă și să extermine națiunea poloneză. Mai mult de atât nu poate fi sugerat în scris”. Într-o dioceză au fost împușcați peste o treime dintre preoții catolici. În timpul luptelor au fost uciși aproximativ 25.000 de civili, dar alți câteva mii au fost asasinați de membrii SS. Orice opoziție atrăgea după sine represalii sălbatice. La Wawer, în apropiere de Varșovia, doi soldați germani au fost uciși de doi infractori polonezi care încercau să scape de arestare. După două ore, germanii au încercuit 160 de bărbați și băieți și i-au împușcat. La 11 noiembrie, când se sărbătorea independența Poloniei, la Gdynia au fost omorâți 350 de oameni.

În acest timp, la 20 septembrie, în Germania, Hitler a semnat în secret o ordonanță care autoriza uciderea oricărui cetățean german căruia i se depistase „o boală incurabilă”. În decursul celor doi ani care au urmat, peste 100.000 de persoane, în special bebeluși și copii mici, aveau să fie gazați în temeiul acestei legi. Și în Polonia au fost aplicate politici similare. De asemenea, naziștii au început un program sistematic de exterminare a intelectualilor și liderilor locali evrei din Polonia. Ceilalți au fost adunați în ghetouri,

permițându-li-se să ia cu ei numai ce puteau căra în cărucioare. O treime din populația Varșoviei a fost înghesuită cu forța pe a patruzecoa parte din suprafața orașului, fiecare cameră fiind locuită în medie de nouă persoane. Oamenii erau umiliți și brutalizați în mod constant. Emanuel Ringelblum, care a ținut un jurnal al vieții din ghetou, a văzut un soldat german sărind din mașină și lovind în cap un băiat cu o bară de fier. Băiatul a murit. Hitler l-a numit pe avocatul dr. Hans Frank la conducerea unei mari părți din Polonia, cu misiunea de a-i transforma pe polonezi în „sclavii marelui imperiu german”. De asemenea, politica nazistă prevedea că „răspîndirea lor trebuie înfrînată prin orice metodă”.

Unii germani erau înnebuniți din pricina evenimentelor. Maiorul Helmuth Stieff îi scria din Varșovia soției sale: „Mi-e rușine că sînt german!”. Generalul-maior Friedrich Mieth, șef de stat-major al Armatei I Germane, a protestat împotriva execuțiilor colective săvîrșite de membrii SS, despre care spunea că ar fi „pătat” onoarea Germaniei. A fost eliberat din funcție. Dar pe Frank îl îngrijorau mai mult aspectele practice. El scria în jurnalul său: „Nu putem împușca 2,5 milioane de evrei, nici să-i otrăvim nu putem. Totuși, trebuie să luăm măsuri pas cu pas pentru a-i stîrpi într-un fel – și vom reuși să o facem”. În 1941, 15.000 de persoane au murit de foame în ghetourile din Varșovia și Łódź. Dacă plecau din ghetou pentru a căuta mîncare, evreii erau executați.

Cînd naziștii au invadat Rusia, crimele s-au desfășurat într-un ritm mai alert cînd unitățile speciale SS au venit în urma armatelor care înaintau, exterminînd sute de mii de evrei în primele luni, în general ducînd-i în cea mai apropiată rîpă sau pădure și împușcîndu-i. Bebelușii și copiii mici erau aruncați de vii în gropi, peste cadavrele aflate deja acolo. Un austriac din SS își nota în jurnal în ziua în care uciseseră 100 de evrei într-o pădure: „Le ordonăm prizonierilor să-și sape mormintele. Numai doi dintre ei plîng,

ceilalți dau dovadă de curaj. La ce se gîndesc oare?... Nu-mi inspiră nici cea mai mică urmă de milă. Așa stau lucrurile și așa trebuie să fie”. În total, aceste *Einsatzgruppen* (grupări de intervenție) aveau să ucidă peste un milion de oameni, majoritatea evrei. În septembrie 1941, în cel mai mare masacru din timpul războiului pînă în acel moment, aproape 34.000 de evrei au fost scoși din Kiev și împușcați la Babi Iar în apropierea unei rîpe, în decursul a trei zile. Adeseori germanii ținau o evidență foarte precisă. Unitatea specială de la Kédainiai, din Lituania, a raportat la 28 august că omorîse „710 bărbați evrei, 767 de femei evreice și 599 de copii evrei”. Dezavantajul acestei metode de exterminare era că nici cei mai insensibili dintre naziști nu puteau să continue prea mult în acest fel – prin urmare, călăii trebuiau mituiți prin triplarea remunerației și prin vacanțe lungi sau ținuți într-o stare de semibetție. Heinrich Himmler a fost de față la unul dintre masacre, dar i s-a făcut scîrbă și după aceea a început să militeze intens în favoarea altor metode de ucidere.

În iunie 1940, ministerul german de Interne încercase să-i gazeze pe cei care sufereau de boli mentale: aceștia erau duși în „săli de dușuri” false, unde stăteau pe bănci în timp ce prin țevile de apă era pompat un gaz otrăvitor. Iar la Belgrad fuseseră utilizate deja furgonete mobile pentru gazarea evreilor sîrbi. În cele din urmă, programul de eutanasiere a stîmit atît de multă tulburare în Germania, încît a fost abandonat, dar la 31 iulie 1941, Hermann Göring i-a sugerat lui Reinhard Heydrich, șeful Oficiului Suprem de Securitate al Reich-ului, să îi gazeze pe evrei. La Auschwitz, care fusese construit ca lagăr pentru prizonieri polonezi, au fost inițiate teste pe prizonierii de război sovietici în care se folosea pesticidul Zyklon-B. Acesta ucidea în mod garantat în zece minute.

Pînă în decembrie, primele lagăre de exterminare în care era folosit gazul fuseseră înființate în Polonia, într-o pădure de lîngă Chełmno, în care se

foloseau furgonetele. În afară de evrei, acolo au mai fost uciși cîteva mii de romi. Naziștii credeau că aceștia din urmă transmiteau tot felul de boli și erau „elemente nesperioase, care nu pot fi puse să facă o muncă folositoare”. Comandantul lagărului se lăuda că putea ucide 1.000 de oameni pe zi, ceea ce a și făcut, pînă cînd au fost omorîți 300.000 de oameni. Germanii s-au asigurat că „toți dinții, toate plombele și lucrările din aur” erau scoase din gurile celor pe care îi omorîseră. Aurul era dus la Reichsbank, pus în contul SS-ului și utilizat pentru a cumpăra armament din țări neutre cum ar fi Spania, Portugalia, Suedia și Turcia. Medicii germani și asistentele care lucraseră în cadrul programului de eutanasiere au fost trimiși acum în Est să ajute la exterminarea evreilor. Dr. Irmfried Erbel a devenit comandantul lagărului de la Treblinka, unde aveau să moară pînă la 900.000 de evrei.

La 20 ianuarie 1942, Heydrich a convocat o conferință a oficialilor germani de rang înalt la Wannsee, lîngă Berlin, pentru a discuta despre „soluția finală a problemei evreiești”. Locotenent-colonelul SS Adolf Eichmann a afirmat că Estonia rămăsese deja „fără nici un evreu” și că numărul celor din Lituania fusese redus de la 135.000 la 34.000 în numai șase luni. Procesele-verbale ale conferințelor erau în mod deliberat vagi, spunînd că o „posibilă soluție” era „evacuarea în Est”. S-a luat decizia ca, înainte de a fi transportați în lagărele morții, evreilor polonezi să li se spună că aveau să fie strămutați în Est. Pînă atunci, naziștii îi trimiseseră pe cei mai mulți prizonieri în lagăre, unde munciau timp de cîteva luni pînă cînd mureau sau erau uciși fiindcă nu mai puteau munci. Unele lagăre se găseau în apropierea unor mari fabrici, conduse de giganți industriali germani, cum ar fi cea de lîngă Auschwitz, administrată de IG Farben. Acum, în cinci lagăre ale morții aveau să fie construite camere de gazare special proiectate în acest scop. Cu ajutorul colaboratorilor din Ucraina și Letonia și al prizonierilor de război, cîteva germani aveau să reușească să omoare zeci de

mii de prizonieri pe lună, fără complicațiile psihologice pe care le provocaseră împușcările colective. Goebbels considera că între „rasa ariană și bacilul evreiesc se dădea o luptă pe viață și pe moarte”. El se temea că „generațiile care vor urma” nu vor mai avea „hotărîrea” de a o face: „Misiunea pe care ne-o asumăm astăzi va fi un avantaj și o binefacere pentru urmașii noștri”.

La Auschwitz soseau evrei din toată Europa, aduși în vagoane sordide pentru transportul vitelor. După ce ajungeau la destinație, cei care nu muriseră pe drum aveau să fie sortați în două grupuri: cei capabili și cei considerați incapabili să muncească. Boccelele și valizele le erau luate și toate obiectele de valoare le erau confiscate sistematic. Cei incapabili să muncească aveau să fie omorîți imediat într-o cameră de gazare – o soartă pe care au avut-o mai bine de jumătate dintre cei care ajungeau acolo. Cei cu o condiție fizică bună erau forțați să muncească în lagăr sau în zonele învecinate în condiții dure, din cauza cărora sute de mii de oameni au murit.

Scriitorului Primo Levi, italian de origine evreiască, i se datorează o descriere impresionantă a călătoriei spre Auschwitz, unde a ajuns în februarie 1944, după ce a fost prins pe cînd lupta alături de partizanii italieni. A stat închis într-un vagon patru zile: „Prin deschizătură se perindau numele unor orașe cunoscute și necunoscute din Austria: Salzburg, Viena, apoi nume din Cehia și în cele din urmă din Polonia. În seara celei de-a patra zile, frigul a devenit intens”. Apoi trenul s-a oprit, aparent în mijlocul unei pustietăți, și ușa vagonului s-a deschis: „În întuneric răsunau ordine stranii strigate cu vocea aceea tăioasă, lătrătoare, a germanilor aflați în poziții de conducere”. Li s-a spus să-și lase bagajele lîngă tren, iar SS-iști „cu chipuri împietrite” i-au interogat: „«Cîți ani ai? Ești sănătos sau bolnav?»”. Și, în funcție de răspunsul dat, ei ne indicau două direcții diferite”. Totuși, atitudinea lor era liniștitoare. Dacă cineva punea o întrebare referitoare la bagaje, i se răspundea

„bagajele după aceea”. Dacă un soț nu voia să se despartă de soția lui, li se spunea că aveau să fie „din nou împreună după aceea”, deși un bărbat care a zăbovit prea mult luîndu-și rămas-bun de la logodnica sa a fost doborât la pămînt dintr-o singură lovitură. În mai puțin de zece minute, toți cei 96 de bărbați apti pentru muncă au fost adunați într-un grup. Li s-au alăturat 29 de femei. Două zile mai tîrziu, din restul pasagerilor trenului, nici unul nu mai era viu. Cu timpul, germanii nici nu s-au mai obosit să evalueze condiția fizică. Cei care ieșeau pe la un capăt al vagonului mergeau la muncă, cei care ieșeau pe la celălalt erau expediați spre camerele de gazare.

La 27 mai 1942, Heydrich a fost asasinat în Cehoslovacia. Au urmat represalii îngrozitoare, printre care și distrugerea a două sate din Cehia, după cîte se pare, alese la întîmplare. Toți locuitorii au fost fie uciși, fie trimiși într-un lagăr de concentrare. În decembrie, guvernele aliate au făcut publică o declarație solemnă în care condamnau uciderea în masă a evreilor. Două săptămîni mai tîrziu, Himmler a anunțat că peste 360.000 de evrei fuseseră uciși în decursul celor patru luni precedente. În ianuarie 1943, evreii din ghetoul din Varșovia au respins brigăzile de deportare ale naziștilor, dar apoi au trebuit să încerce să reziste în fața mitralierelor germane, artileriei grele și aruncătoarelor de flăcări, apărîndu-se numai cu pistoale și cocteiluri Molotov. Revolta nu a atras sprijinul altor polonezi, și aproape toți cei 50.000 de evrei care au supraviețuit au fost trimiși la moarte în lagăre. Cînd sortii războiului s-au schimbat, în Uniunea Sovietică au fost trimiși în judecată primii criminali de război germani, iar în octombrie 1943 Aliații au înființat o comisie de anchetare a crimelor de război, sperînd că i-ar putea face pe naziști să se domolească. Nu a fost cazul.

Planul cel măreț era de a-i muta pe germani în Rusia și, după cum s-a exprimat Hitler, „de a-i trata pe localnici ca pe pieile roșii”. Învinșilor nu avea să li se permită accesul la educație: „Cel mai umil dintre grăjdarii

noștri trebuie să fie superior oricărui localnic”. Acum, confrunțați cu perspectiva înfîngerii, germanii au devenit și mai însetați de sînge. Pe mii de kilometri pătrați din Rusia, ei au distrus tot ce au putut – orașe, sate, clădiri, utilaje, căi ferate, animale, oameni. În 1943, germanii au ars peste 1.000 de sate grecești și au ucis pînă la 10.000 de civili. Cu toate acestea, cei din zonele ocupate păreau să-i sfideze din ce în ce mai mult. Pînă în toamna anului 1943, 7.000 de evrei danezi fuseseră ajutați de pescari să dispară ca prin farmec în Suedia, țară care rămăsese neutră. Printre aceștia se număra și omul de știință Niels Bohr, care avea să lucreze în America la proiectul bombei atomice.

În 1944, în șase săptămîni, peste 250.000 de evrei maghiari au fost gazați la Auschwitz. Patru prizonieri evrei au scăpat și au trimis Aliatilor o petiție în care le cereau să bombardeze căile ferate care duceau către lagăr. Acest lucru putea fi dus la bun sfîrșit doar dacă bombardierele Statelor Unite zburau în plină zi, iar americanii au respins ideea ca fiind prea riscantă. Dar Churchill voia să se facă ceva, așa încît forțele aeriene americane au bombardat în schimb Budapesta și au aruncat fluturași cu mesaje care avertizau că „toți cei vinovați” de a fi dus la îndeplinire ordinele de persecutare a evreilor aveau să fie pedepsiți. Guvernul maghiar le-a spus naziștilor că trebuiau să se oprească; neavînd trupele necesare pentru a-și pune dorința în aplicare, aceștia s-au oprit și probabil că 100.000 de vieți au fost salvate. Dar unii din tabăra Aliatilor au considerat că nu se făceau suficiente eforturi pentru subminarea programului de exterminare al naziștilor. O notă internă a Departamentului Trezoreriei al SUA din ianuarie 1944 deplîngea „acceptarea tacită a uciderii evreilor din Europa”.

În iulie, trupele sovietice au ajuns la lagărul de concentrare din Majdanek, în apropiere de Lublin, unde fuseseră omorîți sute de mii de polonezi, prizonieri sovietici și evrei. Fotografiele reprezentînd camere de

gazare, cadavrele și crematoriul au fost trimise în întreaga lume. Rușii au spânzurat patru SS-iști și doi paznici pe un eșafod din lagăr și se estimează că 150.000 de oameni din oraș au venit pentru a asista la execuții. În aceeași lună, Stalin nu a permis armatei ruse să intervină când polonezii din Varșovia s-au răsculat împotriva germanilor, ceea ce a dus la înfrîngerea și masacrarea lor. Când Varșovia a fost eliberată, într-un târziu, de sovietici, din cei jumătate de milion de evrei care locuiseră aici înainte de război mai erau doar 200. De acum, germanii băteau în retragere pretutindeni, dar căutarea evreilor nu a luat sfârșit. La 4 august, Anne Frank a fost descoperită în ascunzătoarea familiei sale. Avea să moară la Belsen.

Hitler a avut epigoni și în alte state. În România, când un regim fascist a ajuns la putere, sute de evrei au fost uciși pe străzile Bucureștiului de către membrii organizației teroriste Garda de Fier. Și în scurta perioadă dintre părăsirea Lituaniei de către ruși și sosirea armatei germane, localnicii au masacrat peste 2.000 de evrei. Cetățeni din Norvegia, Suedia, Danemarca, Olanda și Belgia au îngroșat rîndurile SS-ului.

Pe de altă parte, au existat și exemple de rezistență și opoziție pline de curaj. În 1942, amiralul Wilhelm Canaris, un funcționar german de rang înalt din cadrul serviciilor de informații, a salvat viețile a 14 evrei germani pe care i-a trimis în Elveția, pretextînd că îi folosea ca agenți de contrainformații. Fusesse nevoie de 12 luni de planificare atentă. În același an, industriașul Oskar Schindler a ajutat la salvarea a peste 1.000 de evrei din Cracovia, luîndu-i în fabrica sa. La Berlin, Otto Weidt, care avea o mică fabrică de perii, a angajat cîteva sute de evrei orbi și, prin insistențele sale, a reușit să convingă că munca acestora era esențială pentru efortul de război german.

Temîndu-se că forțele sovietice vor ajunge pînă la Auschwitz, Himmler a ordonat ca întregul lagăr să fie demolat. Dintre sutele de mii de prizonieri

care mai erau acolo, unii au fost omorâți. Alții au fost duși spre vest în vagoane înghețate, în care au murit cu miile, au fost împușcați dacă nu au reușit să țină pasul în marșurile forțate, au fost omorâți în raidurile aeriene ale Aliaților sau au pierit în lagărele în care au fost trimiși. La 25 ianuarie 1945, când rușii erau la doar câțiva kilometri depărtare, SS-iștii au împușcat 350 de evrei la Auschwitz. Apoi au aruncat în aer restul camerelor de gazare și crematoriul și au plecat. Până în acel moment, în lagăr muriseră peste un milion de oameni. A doua zi, rușii au pătruns în lagăr, unde au găsit aproximativ 6.000 de evrei și 1.200 de polonezi. În aprilie, trupele americane au ajuns la Buchenwald și au descoperit 77.000 de prizonieri înfometați. Britanicii au ajuns la Belsen cam în același timp, găsind 30.000 de prizonieri care trăiau alături de 35.000 de cadavre neîngropate. În ciuda tuturor eforturilor depuse de eliberatori, în următoarea săptămână au murit 300 de persoane pe zi din cauza foametei și a tifosului.

La 30 aprilie, Hitler s-a împușcat. În testamentul său, el declara că evreii erau „singurii vinovați din această înclăștare ucigătoare”. La trei zile după moartea sa, membri SS, ai Tineretului Hitlerist și ai marinei germane au omorât 500 de femei evreice care supraviețuiseră lagărului de concentrare Stutthof.

În noiembrie 1945, la Nürnberg, oraș care găzduise multe congrese ale Partidului Nazist, a început judecarea crimelor de război. În Berlin nu mai rămăsese nici o clădire suficient de încăpătoare. Unii lideri naziști – cum ar fi Goebbels, Himmler și Hitler însuși – scăpaseră deja de judecată sinucigându-se, în timp ce Göring a înghițit otravă în celula sa, scăpând astfel de spânzurătoare, dar zece dintre acuzați au fost executați. Cei care se făcuseră vinovați de crime de război într-un singur stat puteau fi judecați și pedepsiți acolo, și au avut loc și alte serii de procese; dar când Uniunea Sovietică, fostul aliat al Marii Britanii și al Statelor Unite, a devenit noul lor dușman,

urmărirea în justiție a criminalilor de război nu a mai fost o prioritate de prim rang. În 1951, Oswald Pohl a fost spânzurat pentru rolul pe care l-a avut în lagărele de concentrare, pedeapsă pe care a primit-o și Otto Ohlendorf, pentru că se aflase în fruntea brigăzilor morții care au ucis 90.000 de oameni în Rusia. Înaltul Comandament Militar al SUA i-a amnistiat însă pe toți generalii și industriașii din Germania condamnați pentru că folosiseră munca forțată. Cu toate acestea, în unele țări, vînătoarea a continuat. În 1960, Eichmann a fost răpit în America de Sud și dus în Israel, unde a fost judecat și executat. Iar mult mai târziu, în 1998, Maurice Papon, care ocupase funcția de prefect în perioada în care Franța fusese sub ocupație germană, a fost găsit vinovat pentru că le predase naziștilor peste 1.500 de evrei din Bordeaux. A fost condamnat la zece ani de închisoare, dar a stat mai puțin de trei ani după gratii.

Se crede că pînă la 7 milioane de oameni au murit în lagărele naziste de concentrare și exterminare, din cauza epuizării, foamei, epidemiilor, experimentelor medicale sau fiind uciși pur și simplu. Aproximativ jumătate dintre evreii belgieni și trei sferturi dintre cei olandezi au fost omorîți. Deși sub regimul de la Vichy evreii au îndurat lucruri cumplite, întrucît legile rasiale din Franța erau, în anumite privințe, chiar mai stricte decît cele din Germania, trei sferturi dintre evreii francezi au supraviețuit. Pe de altă parte, un sfert de milion de potențiale „elemente turbulente” au fost deportate în lagăre de concentrare și numai 35.000 dintre acești oameni s-au mai întors după război. De asemenea, se estimează că germanii au ucis 30.000 de ostatici francezi, adeseori drept răzbunare pentru activitățile mișcării de rezistență. Pînă cînd Italia a încercat să schimbe tabăra și forțele germane au ocupat țara, evreii italieni au dus-o mai bine sub regimul fascist decît cei din majoritatea regiunilor Europei ocupate, fiindcă Mussolini a refuzat să participe la Holocaust. Spre deosebire de ei, în România, dintre cei 750.000

de evrei, circa două treimi au fost uciși, în principal chiar de fasciștii români. De asemenea, în total au fost exterminați și aproximativ 200.000 de romi.

Per ansamblu, prin genocid, uciderea ostaticilor, raidurile de represalii, muncă forțată, „eutanasiere”, experimente medicale, foamete și alte privațiuni, unii estimează că naziștii au omorât probabil 20 de milioane de oameni. Cum a fost posibil acest lucru? Germanii s-au transformat într-un popor de monștri vreme de peste un deceniu? Primo Levi credea că răspunsul era mult mai simplu: „Monștrii există, dar sînt prea puțin numeroși pentru a fi cu adevărat periculoși. Mai periculoși sînt subjașii gata să creadă și să acționeze fără a pune întrebări”.

Mai puțin de 100.000 de evrei au supraviețuit lagărelor de concentrare. Cînd au încercat să se întoarcă la casele lor, mulți au descoperit că acestea fuseseră ocupate de alți oameni și unii dintre ei au fost atacați cu violență sau uciși, cum a fost cazul a peste 1.500 de evrei din Polonia.

Iosif Vissarionovici Stalin

În ianuarie 1923, la o lună după ce suferise al doilea atac cerebral, Lenin, părintele Revoluției Bolșevice, și-a sfătuit insistent colegii să-l elibereze din funcție pe Iosif Vissarionovici Stalin, secretarul general al Partidului Comunist Sovietic, susținînd că acesta va organiza un atac de proporții împotriva lui la congresul partidului din luna aprilie. Atacul nu a mai avut loc. La 9 martie, Lenin a suferit un al treilea atac cerebral, după care nu și-a mai revenit. A murit în luna ianuarie a anului următor. Două personalități influente din cadrul partidului, Grigori Zinoviev și Lev Kamenev, care erau nerăbdători să-l împiedice pe Lev Troțki să ajungă la conducere, și-au unit

acum forțele cu Stalin și au ținut secrete părerile lui Lenin. Odată ce și-a văzut poziția asigurată, Stalin a rupt relația cu Zinoviev și Kamenev.

Stalin, pe numele său adevărat Iosif Djușașvili, s-a născut în 1879, în Georgia. Era fiul unui cizmar sărac și alcoolic, care îl bătea cu sălbăticie. O vreme, tânărul a studiat la un seminar, dar, pentru că a început să-l citească pe Karl Marx și alte texte comuniste interzise, a fost exmatriculat în 1899. Scund, îndesat, cu privirea aprigă și însemnat de cicatricele cu care se alesese de pe urma variolei din copilărie, era și puternic, avea o voință și o răbdare fantastice și era capabil să-și ascundă simțămintele. La începutul anilor 1900 și-a luat numele de Stalin – „omul de oțel”.

Georgia avea o îndelungată tradiție a disputelor violente, iar Stalin avea să se dovedească neiertător cu cei care îl insultau. Până în 1913 a fost arestat de șapte ori pentru activități revoluționare și închis sau trimis în exil în mod repetat, dar blîndețea pedepselor și ușurința cu care evada de fiecare dată i-au făcut pe unii să creadă că era agent țarist. Rivalii săi intelectuali, precum Troțki sau Zinoviev, îl disprețuiau, dar el a dejucat planurile tuturor, ajungînd succesorul lui Lenin, și timp de un sfert de secol a exercitat practic o putere absolută în Uniunea Sovietică.

În 1928, ca parte a primului său plan cincinal, Stalin a decis să reorganizeze agricultura conform principiilor comuniste, ceea ce a însemnat că 25 de milioane de gospodării din zonele rurale trebuiau să-și predea terenurile și animalele către stat, iar foștii proprietari să muncească în imense ferme colective. Ideea era că tractoarele aveau să lucreze pe cîmpuri mult mai întinse, ceea ce ar fi dublat recolta de cereale. De asemenea, aveau să se producă mai mult lapte, unt și brînză, în timp ce țărani aveau să locuiască în zgîrie-norii din „orașele agricole” și să mănînce laolaltă în săli de mese de mari dimensiuni. Nu aveau să primească salarii; în schimb, fermele colective aveau să le acorde punctaje. Cînd guvernul le-a trimis invitații de a se

alături a acestei utopii rurale, reacția a fost o tăcere apăsătoare. Așa că, în anul următor, mii de funcționari sovietici au fost trimiși în zonele rurale pentru a grăbi mersul lucrurilor, dar sătenii rebeli nu au putut fi siliți să accepte colectivizarea decât sub amenințarea pistolului, și chiar și atunci au încercat să contribuie cât mai puțin posibil – măcelărindu-și animalele, distrugând utilajele și arzând culturile. În 1929, în Rusia erau 34 de milioane de cai; pînă în 1933, numărul lor a scăzut la mai puțin de jumătate. De asemenea, aproape jumătate dintre vite s-au pierdut în timp ce numărul ovinelor a scăzut cu trei sferturi.

Aproximativ 1,8 milioane de țărani recalcitranti au fost transportați, cu tot cu familii, în Urali, în Asia Centrală și în Siberia. Pînă la o cincime dintre ei au murit în vagoanele pentru vite sau în marșurile forțate. Scriitorul Vladimir Tendriakov, copil pe atunci, i-a văzut pe unii dintre ei în piața gării din Vohrovo, în nordul Rusiei: „Rătăceau pe străduțele prăfuite, mizere, tîrîndu-și picioarele umflate, elefantine și albastrii, lipsite de sînge, și se agățau de fiecare trecător, implorîndu-l cu o privire de cîine bătut”. Aveau parte de prea puțină milă din partea unor oameni care stătuseră la coadă noaptea întreagă pentru a cumpăra pîine. În fiecare dimineață, grăjdarul spitalului îi îngrămădea în căruciorul lui pe cei care muriseră peste noapte.

Cel mai grav afectată a fost Ucraina, cea mai fertilă regiune a Uniunii Sovietice, de unde provenea jumătate din recolta totală de cereale. În fiecare an, statul lua o parte din ceea ce obțineau țăranii. Pentru anul 1932, era vorba de o cantitate de aproape 30 de milioane de tone dintr-o recoltă estimată la puțin peste 90 de milioane de tone. Dar, fiindcă seceta a agravat haosul colectivizării, recolta a fost sub 60 de milioane de tone, iar statul nu a reușit să ia decât sub 19 milioane. Chiar și în aceste condiții, însema că țăranii aveau cu o treime mai puține cereale decât în mod obișnuit. La 7 august, guvernul lui Stalin a decretat că oricine era găsit vinovat de furt din

proprietatea publică era pasibil de pedeapsa cu moartea; și în curînd au fost găsiți țapi ispășitori, care au fost învinovați pentru cantitatea dezamăgitoare de cereale predate. Pînă în ianuarie 1933, 103.000 de oameni fuseseră găsiți vinovați de a fi furat de la stat. Printre cei 5.000 de condamnați la moarte și cei 26.000 care au primit zece ani de închisoare se numărau mulți țărani. Între timp, la 9 noiembrie 1932, guvernul a anunțat că, dacă în satele ucrainene nu se găseau cereale, atunci aveau să fie confiscate alte alimente. „Brigăzile de șoc” asigurau aplicarea noilor reguli și li se spusese să nu țină cont dacă țăranii aveau suficiente cereale pentru a supraviețui sau destule semințe pentru semănăturile din anul următor.

Lev Kopelev, care era la acea vreme un bolșevic fidel, dar care ulterior a devenit disident, a fost unul dintre cei care căutau cerealele „ascunse”, lovind pămîntul cu o vergea de fier, golind cămărilor cu alimete, „surd la plîsetele copiilor și la vaietele femeilor. Pentru că eram convins că ajutam la înfăptuirea unei transformări a satului”. În „cumplita” primăvară a anului 1933, el a văzut oamenii murind de foame pretutindeni: „cu pîntecele umflate, cu pielea albăstrie, încă respirînd, dar cu ochii goi, lipsiți de viață. Și cadavre, cadavre îmbrăcate cu piei de oaie zdrențuite și încălțate cu opinci ieftine din pîslă; cadavre în bordeiele țărănești, în zăpada care se topea”. Țăranii mîncau șoareci, vrăbii, fumici și rîme, făceau făină din oase măcinate sau tăiau piei și blănuri pentru a obține „fidea”. Comunistul american Fred Beal a fost oripilat: „Nu mi-aș fi imaginat niciodată că niște comuniști pot decădea atît de mult încît să aresteze oameni înfomețați, să-i încarce în camioane sau vagoane de tren și să-i trimită în pustietăți ca să moară acolo”. La Harkov, pe atunci capitala Ucrainei, consulul italian a comunicat că se vindea carne de om, iar oamenii își ucideau și își mîncau copiii.

Inițial, guvernul a negat că era foamete și a interzis accesul jurnaliștilor străini în regiune, în timp ce țăranii nu aveau voie să-și părăsească satele. Cu

toate acestea, mulți au încercat să o facă. Scriitorul Victor Serge a văzut gări pline de „mulțimi de oameni murdari... Sînt alungați, se întorc fără bani sau bilete... Sînt tăcuți și apatici. Unde se duc? Caută doar pîine sau cartofi”. Unii și-au părăsit bebelușii prin gări, sperînd că-i va găsi cineva și-i va duce la un orfelinat. Doctorilor li s-a interzis să menționeze înfometarea ca motiv al decesului și orice funcționar sovietic suficient de curajos încît să raporteze corect ce se întîmpla în mediul rural risca să fie înfierat, spunîndu-se că „trecuse de partea oportuniștilor de dreapta”. În Harkov, poliția ridica în fiecare dimineață cîte 250 de cadavre de la gară, dar cînd secretarul consiliului local a încercat să îi avertizeze pe participanții la o ședință de partid organizată la Moscova în cerc restrîns, Stalin i-a tăiat-o scurt: „Se pare că ești un bun povestitor, ai născocit o istorie grozavă despre foamete, sperînd să ne înspăimînți, dar n-o să-ți meargă. N-ar fi mai bine să-ți părăsești funcția și să te înscrii în Uniunea Scriitorilor? Atunci ți-ai putea scrie poveștile, iar proștii le-ar citi”.

Totuși, în ciuda interdicției totale, lucrurile au început să iasă la iveală. E. Sabline, fostul însărcinat rus cu afaceri în Marea Britanie, a auzit de la un corespondent din Armenia: „Primim numai 100 de grame de pîine pe zi, și aceea e imposibil de mîncat... Nimic nu ne poate salva, cu siguranță vom muri cuînd. Zeci de oameni neajutorați mor în fiecare zi în plină stradă”. Un alt om se văita: „Astăzi mi-au murit de foame cei doi copilași. Eu însumi sînt condamnat și voi muri cuînd, la rîndul meu”. Sabline a criticat aspru guvernul lui Stalin pentru că refuza să ceară ajutor altor state. Biroul Politic a încercat să furnizeze provizii de urgență în prima jumătate a anului 1933, dar acestea erau cu totul neîndestulătoare.

Nu doar ucrainenii au suferit de pe urma acestui experiment ideologic. Triburile nomade, precum kazahii, au fost silite să se stabilească într-un loc. Trei sferturi dintre vitele lor au murit, precum și peste patru cincimi dintre

cai și aproape toate oile pe care le aveau. De asemenea, conform unor estimări, probabil unul din patru kazahi a murit. Dar în timp ce oamenii mureau de foame, Uniunea Sovietică continua să exporte cereale.

Cîți oameni au murit în timpul foametei din 1932-1923? Răspunsul a fost dat pe scurt de succesorul lui Stalin, Nikita Hrușciiov: „Nimeni nu a stat să-i numere”. O estimare oficială făcută în Rusia în 1990 spune că a fost vorba de 4 milioane de oameni, dar în general se crede că au fost mult mai mulți. În 2003, Parlamentul ucrainean a declarat că foametea a fost o formă de genocid organizat în mod deliberat de Uniunea Sovietică și peste 20 de alte țări au formulat acuzații similare.

După 1934, Stalin a fost nevoit să o lase mai moale cu aplicarea doctrinei de partid, permițînd ca fiecare gospodărie să dețină o mică bucată de pămînt pe care să se poată cultiva legume și crește cîteva animale, considerînd că aceasta era singura modalitate în care țara putea fi hrănită. În același timp, alarmat de recrudescența naționalismului în URSS, el a lansat un atac asupra culturii ucrainene, condamnînd la închisoare și executînd în masă intelectualii, scriitorii și artiștii și „eliminînd”, conform estimărilor, patru cincimi din elita culturală.

În rîndurile liderilor sovietici, atitudinea paranoică era lesne de înțeles. După revoluție, diverse puteri străine, printre care și Marea Britanie, îi susținuseră pe dușmanii lor în timpul violentului război civil, iar Lenin fusese grav rănit în 1918, într-o tentativă de asasinat. După aceea, bolșevicii arestaseră diverși dușmani ai regimului, fie reali, fie imaginari, executînd 500 de persoane într-o singură zi la Petrograd (Sankt-Petersburg). Totuși, Stalin a dus totul la extrem, dezlănțuind o orgie de epurări și procese-spectacol. Primul plan cincinal a întîmpinat probleme în industrie și agricultură, așa că a fost nevoie să se găsească mai mulți țapi ispășitori. Primul proces-spectacol a avut loc în 1928, unor ingineri aducîndu-li-se

acuzății complet nefondate conform cărora ar fi sabotat minele de cărbuni din Șahtî. Pe multe clădiri publice au fost arborate pancarte pe care scria „Moarte trădătorilor”. Într-o scenă edificatoare, fiul de 12 ani al unuia dintre acuzați a cerut ca tatăl său să fie condamnat la moarte. Fără rușine, acuzații au fost siliți să mărturisească, iar cinci dintre ei au fost executați. De atunci înainte, mulți directori de fabrici au fost intimidați, ajungând să mărturisească infracțiuni închipuite.

Pînă la sfîrșitul anului 1933, în cadrul campaniilor de epurare, Stalin îndepărtase peste 1.000 de ofițeri din Armata Roșie și dăduse afară din Partidul Comunist peste un milion de persoane. La 1 decembrie 1934, Serghei Kirov, membru al Politbiuro și potențial rival, a fost asasinat la Leningrad (Sankt-Petersburg). Autoritățile au spus că foștii colegi ai lui Stalin, acum căzuți în dizgrație, Kamenev, Zinoviev și Troțki erau amestecați. Kirov a fost transformat în erou național și o sumedenie de instituții au primit numele său, inclusiv trupa de balet Kirov, dar viteza cu care Stalin a început să-i elimine pe asociații săi apropiați, precum și pe asasin, i-au făcut pe unii să creadă că nu era cu totul străin de crimă. Oricare ar fi fost adevărul, el s-a folosit repede de incident ca pretext pentru a înăspri legile împotriva atentatelor teroriste. În viitor, cei acuzați de „plănuirea sau înfăptuirea unor acte teroriste” nu mai aveau dreptul să consulte avocați pentru a se apăra și nu puteau face apel.

Pe cei din fruntea ierarhiei partidului îi păștea de acum un mare pericol. Dintre cei 1.225 de delegați veniți la cel de-al XVII-lea congres al partidului în 1934, 1.108 au fost arestați în mai puțin de un an și majoritatea au murit în timpul interogatoriilor sau în lagărele de muncă forțată din Siberia. Pînă în 1936, 5 milioane de persoane ajunseseră în gulaguri (în limba rusă, acronim pentru „Administrația Generală a Lagărelor de Muncă Forțată”). Printre ei s-a numărat și scriitorul Ivan Uksusov. La Toblosk, el a văzut o

coloană de peste 100 de oameni, printre care bătrâni, femei și copii, care fuseseră forțați să străbată 320 de kilometri pe jos. Când prizonierii au ajuns în dreptul unui pîntu, o femeie s-a aplecat și a început să bea cu înghițituri mari. Un cîine de pază s-a repezit la ea și i-a smuls un sîn. A fost lăsată să moară. Generalul Dmitri Volkogonov a aflat ce se întîmpla în Agul, satul său natal din Siberia, lîngă care erau o serie de lagăre, de la localnicii care vedeau mereu coloane lungi de oameni epuizați sosind pe jos de la gara aflată la aproape 100 de kilometri depărtare. Inițial, ei nu înțelegeau cum puteau fi adăpostiți atîția prizonieri în lagăre. Apoi au văzut că alături au apărut șanțuri lungi, unde „cadavrele prizonierilor decedați erau aduse în cărucioare sau pe sănii, acoperite cu prelate, și îngropate în timpul nopții”. Unii fuseseră împușcați; alții muriseră din pricina condițiilor înfiorătoare din lagăre. Pretutindeni, în cele mai neospitaliere regiuni ale Uniunii Sovietice, deținuții erau trimiși să lucreze la construcția canalelor sau a căilor ferate sau să muncească în mine. Mîncarea era proastă, iar execuțiile sumare, frecvente. Se estimează că 200.000 de oameni au murit numai la săparea canalului Marea Albă – Marea Baltică.

După moartea lui Kirov, printre numeroasele persoane acuzate s-au numărat Zinoviev și Kamenev, foștii susținători ai lui Stalin. Judecați în secret, aceștia au negat orice implicare, dar au recunoscut că asasinul lui Kirov putea fi influențat de criticile pe care ei le formulară cîndva la adresa lui. Atît a fost de ajuns. Kamenev a primit cinci ani de temniță grea, iar Zinoviev, zece. Doar prin intervenția directă a văduvei lui Lenin, cei doi au scăpat de pedeapsa cu moartea, dar au fost executați oricum în anul următor. De acum înainte, cei suspectați în orice fel, alături de familiile lor, erau deportați în Siberia. Generali importanți, membri ai Politbiuro și ambasadori, cu toții au fost judecați. Aveau să fie acuzați că ar fi încercat să-l asasineze pe Stalin, că ar fi vrut să readucă în țară capitalismul, că ar fi

complotat să otrăvească grupuri mari de muncitori ruși sau că ar fi încheiat înțelegeri secrete cu naziștii. Mulți dintre ei au fost judecați în secret sau executați fără proces, dar cei care au apărut totuși în public l-au lăudat pe Stalin și și-au mărturisit greșelile. Adeseori, fuseseră torturați sau se temeau de consecințele pe care le-ar fi suportat familiile lor dacă ei refuzau să coopereze, mai ales când vârsta minimă la care o persoană putea primi pedeapsa capitală a fost redusă la 12 ani. Când un general a refuzat să-și acuze colegii, a fost arestat, soția lui a fost trimisă într-un lagăr de muncă, unde a și murit, iar fiica sa a fost închisă ca „element periculos pentru societate”. Între timp, generalul se împușcase deja. În afară de mărturisirile prizonierilor, în timpul proceselor nu mai erau aduse alte probe. Uneori, se putea demonstra cu ușurință că aceste mărturisiri erau absurde, cum a fost cazul celor trei acuzați care au spus că se întâlniseră cu Troțki într-un hotel din Copenhaga care se închisese cu ani de zile înainte. Asta nu a influențat câtuși de puțin evoluția procesului. Andrei Vîșinski, avocatul acuzării, își încheia mereu pledoaria cu strigăte înspăimântătoare: „Să împușcăm cîinii turbați! Cîini polițiști de-ai fasciștilor, care au turbat! Scursuri împruțite ale speciei umane!”.

În armată, probabil că 20.000 dintre cei 80.000 de ofițeri au fost eliminați în campaniile de epurare și, dintre ei, cîteva mii au fost împușcați. Stalin i-a lichidat și pe doi dintre șefii poliției care arestaseră atîția oameni în numele lui. Apoi, în 1937, Biroul Politic le-a spus comandanților tuturor lagărelor de muncă forțată că trebuiau să identifice un procentaj – stabilit la 28% – de prizonieri care făceau agitație împotriva statului în interiorul lagărelor. Aproape 73.000 dintre cei denunțați au fost împușcați; restul au primit pînă la zece ani în plus față de pedepsele lor. Aflat în exil în Ciudad de México, Troțki vedea ce se întîmpla. „Stalin”, a spus el, „e ca un om care bea apă sărată ca să-și astîmpere setea”. În 1940, un asasin trimis de

georgian avea să-l ucidă cu un piolet.

În timp ce mulți au fost executați sub acuzația fantasmagorică de a fi încheiat înțelegeri cu Hitler, Stalin a încheiat un pact real cu acesta și s-a bazat pe el pentru a invada estul Poloniei, statele baltice și alte teritorii. Exact ca naziștii, sovieticii au început să-i deporteze și să-i masacreze pe localnici, și chiar și atunci când URSS era la ananghie, în timpul invaziei naziste, Stalin și-a continuat epurările. La 5 septembrie 1941, el a semnat condamnarea la moarte a 170 de persoane, printre care era și un fost ambasador sovietic în vîrstă de 73 de ani. Cum s-a întîmplat în majoritatea teritoriilor cucerite de germani, unii oameni din Uniunea Sovietică au colaborat, într-adevăr, cu naziștii, uneori din rațiuni ideologice, alteori din instinct de autoconservare, așa că Stalin a deportat fără milă multe grupuri naționale, precum cecenii și ingușii, temîndu-se că aceștia s-ar putea ridica împotriva lui. A trimis aproape 10.000 de polonezi care se opuseseră naziștilor în lagăre de muncă, fiindcă erau fideli guvernului polonez liber din Londra. Apoi, în ultimele zile ale războiului, a inițiat o nouă campanie de epurare împotriva ofițerilor acuzați că nu manifestau suficient entuziasm față de comunism. Printre ei era și căpitanul Aleksandr Soljenițîn, care a fost condamnat la opt ani de muncă silnică. Mai tîrziu, avea să fie distins cu Premiul Nobel pentru opere precum *O zi din viața lui Ivan Denisovici*, care înfățișau ororile regimului stalinist.

După război, Aliații au fost de acord să-i repatrieze pe cetățenii sovietici găsiți pe teritoriile naziste. Majoritatea au plecat de bunăvoie, dar aproximativ 50.000 au fost forțați să o facă. În general, era vorba de oameni care purtaseră uniforme germane, avînd adesea meserii destul de modeste, și de familiile lor. Cînd britanicii au deportat un grup de cazaci la Odessa, autoritățile nu aveau să permită nimănui să ajungă pe țarm purtat pe targă, și chiar și muribunzii au fost siliți să-și care bagajele. La 15 minute după ce

fuseseră predați, a început să răsunе răpăitul mitralierelor.

Stalin le-a impus popoarelor din estul Europei regimuri comuniste clientelare și a exportat persecuțiile din URSS în noul său imperiu. În martie 1949, în doar patru zile, trenuri speciale au dus 43.000 de cetățeni letoni în Siberia, ca parte dintr-o operațiune în care aproape 100.000 de persoane au fost deportate din statele baltice, alăturându-se altor 5 milioane de oameni din lagăre. Chiar și cel mai banal motiv îți putea atrage această cumplită soartă. O femeie al cărei fiu era mobilizat în Armata Roșie la Viena a fost condamnată la zece ani de muncă silnică pentru că le-a spus, la Moscova, celor care așteptau lângă ea la coadă pentru a cumpăra lapte, că oamenii din Vest puteau să cumpere lapte fără să stea la rând.

În 1950, într-o bună zi, fostul vicepremier Nikolai Voznesenski a dispărut. Hrușciov și un alt coleg au încercat să intervină pentru el, dar Stalin le-a răspuns furios: „Voznesenski a fost demascat ca dușman al poporului, a fost împușcat chiar în dimineața asta. Vreți să-mi spuneți că și voi sînteți dușmani ai poporului?”. Cei doi au bătut repede în retragere. Hrușciov spunea că în ultimii ani de viață ai lui Stalin „mania persecuției de care suferea acesta luase proporții înspăimîntătoare”, întrucît obișnuia să-i întrebe pe oameni: „De ce ai o privire așa de ezitantă astăzi?”; sau „De ce eviți să te uiți în ochii mei?”. De asemenea, el a susținut că Stalin supraveghea personal interogarea și maltratarea prizonierilor.

La 3 ianuarie 1953, nouă profesori de medicină, majoritatea evrei și cu toții activînd ca medici personali ai figurilor marcante de la Kremlin, au fost denunțați ca fiind agenți ai Marii Britanii și ai Americii, la ale căror ordine se susținea că ar fi ucis comuniști importanți. Mulți s-au temut că acesta avea să fie începutul unei noi campanii de epurare, dar Stalin a murit două luni mai tîrziu, înainte ca această temere să se adeverească, stîmind suspiciuni că ar fi fost „ajutat” să iasă din scenă. Este imposibil de spus cîți

oameni omorîse pînă atunci, dar se poate ca numărul lor să se ridice la 30 de milioane.

Mao Zedong

Al treilea mare tiran al secolului XX a fost Mao Zedong, și nu este exclus ca el să fi ucis cei mai mulți oameni dintre toți. S-a născut în anul 1893, în provincia Hunan, și era fiul unui țăran care urcase în ierarhia socială și devenise un fermier și comerciant de cereale destul de prosper. Tatăl lui Mao voia ca el să lucreze la fermă, dar, la vîrsta de 13 ani, băiatul a fugit de acasă pentru a-și continua studiile. În octombrie 1911, în capitala provinciei Hunan, Chang-sha, unde studia Mao, a izbucnit o răscoală împotriva dinastiei manciuriene, iar el a petrecut șase luni ca soldat în armata naționalistă, pînă cînd a fost proclamată Republica Chineză, în primăvara anului 1912. Nouă ani mai tîrziu, era convertit la comunism, dar a rămas fidel naționaliștilor pînă cînd liderul acestora, Chiang Kai-shek, s-a delimitat de Partidul Comunist și i-a masacrat pe mulți dintre membrii săi, printre care și pe prima soție a lui Mao.

În 1927, Mao a condus cîteva sute de țărani în munții din provincia Jiangxi și a început așa-numitul Război al Poporului împotriva Naționaliștilor. Era începutul unei incursiuni dureroase în hățișul politicii ce avea să dureze 22 de ani. În cursul acestor două decenii, el și-a părăsit a doua soție, care trecuse prin multe greutăți alături de el, deși era grav bolnavă, și s-a căsătorit cu o celebră actriță de cinema și personalitate mondenă, Jiang Qing. În 1949, cînd comuniștii au preluat puterea, el era liderul partidului.

În 1927, Mao spusese: „Trebuie să instituim o scurtă domnie a terorii în

toate zonele rurale. O revoluție nu seamănă cu o seară dansantă”. Comuniștii i-au încurajat pe țăranii săraci să-i ucidă pe cei mai bogați, în timp ce activiștii care nu erau destul de nemiloși știau că ar putea fi ei înșiși uciși. Ei au capturat un moșier care îi ajutase în lupta împotriva japonezilor, i-au pus un inel de fier în nas, apoi l-au forțat pe fiul lui să-l plimbe pe străzi legat cu o funie. În Henan, țăranii bogați erau ținuiți de pereții clădirilor sau îngropați pînă la gît, înainte de a li se zdrobi capetele. În total, este posibil să fi fost uciși pînă la 5 milioane de proprietari de pămînt.

În 1949, cînd au preluat puterea, politica adoptată de comuniști era ca pămînturile să fie date celor care le munciau. Mao voia ca țăranii înșiși să preia conducerea, dar, pentru a se asigura că o vor face, guvernul a trimis echipe care să-i „educe”. Toți țăranii trebuiau să se supună evaluărilor, pentru a fi clasificați. Dacă se descoperea că erau bogați sau moșieri, li se permitea să păstreze doar o bucată de pămînt suficientă pentru a-și cîștiga traiul. Trebuiau să doneze restul celor clasificați drept țărani săraci sau lucrători agricoli fără pămînt. Țăranilor mijlocași li se permitea să-și păstreze toate terenurile și proprietățile. O politică similară a fost aplicată și în orașe, unde numai celor mai bogate familii burgheze li s-au confiscat proprietățile, în timp ce întreprinzătorilor mai mici li s-a permis să-și continue activitatea. În zonele în care comuniștii erau influenți, cum ar fi cele din nord-est, țăranii i-au atacat pe moșieri cu mult entuziasm și aproximativ 2 milioane au fost uciși înainte ca partidul să liniștească apele, pentru a evita îndepărtarea clasei de mijloc. Totuși, în alte zone rurale, oamenii au manifestat reticență în a-și clasifica vecinii drept moșieri sau fermieri înstăriți și, drept urmare, nu a fost eliberat suficient teren spre a fi redistribuit. Mao a început să se întrebe, de asemenea, dacă faptul că toți primeau propriul lot de pămînt era o metodă bună de dezvoltare a socialismului. El înclina din ce în ce mai mult spre ideea că singurul mod în care zonele rurale vor reuși să producă suficiente

alimente pentru a se hrăni atît pe ele, cît și orașele care creșteau rapid era colectivizarea.

Totuși, mulți țărani detestau această idee și au început să-și sacrifice animalele din ferme înainte să le fie confiscate de cooperative. Cele care au fost predate erau adeseori neglijate și mai mult moarte decît vii din cauza muncii, așa că nimănui nu-i păsa de soarta lor. În provincia Hebei, s-a calculat că aproape un sfert dintre animalele folosite la munci agricole au murit în 1956, iar în anul următor, prim-secretarul Partidului Comunist din Henan s-a plîns că erau atît de puține animale, încît femeile trebuiau să se înhame la pluguri. Între timp, unii dintre colegii de rang superior ai lui Mao începuseră să ordone desființarea a mii de cooperative.

Pentru că nu se mai simțea în siguranță, Mao a început să apere libertatea cuvîntului – „Să înflorească o sută de flori și o sută de școli de gîndire să se ia la întrecere”. Această inițiativă a fost lansată chiar în momentul în care o recoltă proastă, alături de efectele colectivizării, a atras după sine prima penurie de alimente de după revoluție; în mai multe provincii, oamenii au ajuns să moară de foame, iar cei care luau atitudine spuneau mereu ce nu trebuia – de pildă, sugerau că Mao ar trebui să-și dea demisia. Drept răspuns, au fost arestați 500.000 de oameni. Studenții și membrii de partid erau trimiși la „reeducare” – ceea ce presupunea muncă fizică grea pentru a-i ajuta să vadă lucrurile mai limpede.

Apoi, în mai 1958, Mao a inițiat „Marele Salt Înainte” – versiunea lui a planului cincinal conceput de Stalin. Acesta a înrăutățit și mai mult situația în zonele rurale, iar Mao a devenit foarte îngrijorat de poziția sa în cadrul partidului, astfel încît a început să-și construiască un alt grup de sprijin din rîndurile Armatei Populare de Eliberare. În același timp, a denunțat apariția unor „noi elemente burgheze” în cadrul Partidului Comunist, birocrății și elita inginerilor și a artiștilor, spunînd că aceștia își puneau propriile interese

mai presus de cele ale maselor. El anticipa o „luptă de clasă îndelungată și uneori chiar violentă”.

Producția de grâu a Chinei era mult mai scăzută decât cea a Rusiei, iar riscul ca țara să fie afectată de foamete era mai crescut. Hrușciiov l-a avertizat pe Mao să nu repete greșelile Uniunii Sovietice, dar a tras concluzia că liderul chinez „se considera adus de Dumnezeu pentru a îndeplini voia Lui”. În perioada Marelui Salt Înainte, cooperativele și fermele colective n-au mai fost îndeajuns de radicale în viziunea lui Mao. Folosindu-se de activiștii locali pentru a evita autoritatea centrală a partidului, el le-a interzis țăranilor să cultive orice teren proprietate personală și i-a adus laolaltă în comune ce cuprindeau pînă la 30.000 de persoane, care unificau toate proprietățile particulare și îi recompensau pe oameni în funcție de nevoile lor, și nu în funcție de ceea ce făcuseră. Mulți țărani au fost lipsiți astfel de orice motivație de a munci din greu. Toți consumau alimente din bucătăriile comune, luînd cît doreau, în timp ce familiile erau despărțite, bărbații și femeile fiind trimiși în dormitoare separate, iar copiii, crescuți în creșe. Propaganda oficială se mîndrea că familia fusese „distrusă pentru totdeauna... oamenii cei mai dragi din lume ne sînt părinții, și totuși ei nu se pot compara cu Președintele Mao și Partidul Comunist”.

Fiecărei provincii din China i s-a ordonat să construiască un lac de acumulare imens, chiar dacă asta a însemnat evacuarea a sute de mii de oameni, dintre care mulți au murit de foame. Apoi, numeroase baraje s-au prăbușit pentru că fuseseră prost construite, ceea ce a dus la inundații devastatoare (vezi capitolul 4). Mao a hotărît că siderurgia avea să transforme China într-un stat modern, așa că milioane de țărani au primit ordinul de a înceta să mai lucreze pămîntul, pentru a încerca să realizeze în schimb o producție de oțel identică în fiecare comună, indiferent de resursele sale. În consecință, culturile au putrezit, pe cînd „fumalele din fundul curții”,

alimentate cu lemne de foc, au apărut ca ciupercile după ploaie, deși adeseori nu făceau altceva decît să topească biciclete, cadre de pat, oale și tigăi și chiar și utilaje agricole. Oțelul pe care-l produceau era inutilizabil. Peng Dehuai, singurul ministru din guvern care provenea dintr-o familie de țărani autentici, era îngrozit. Într-un sat, el i-a întrebat pe țărani: „Nici unul dintre voi nu s-a gîndit ce veți mînca la anul dacă nu strîngeți recoltele? N-o să puteți mînca vreodată oțel”. A fost demis. Printre alte planuri nebunești se numărau semănarea semințelor mai aproape una de alta (astfel încît plantele s-au sufocat reciproc) în încercarea de a obține în mod forțat recolte mai abundente pe terenurile disponibile, ceea ce a epuizat resursele solului, și uciderea tuturor păsărilor, ceea ce a făcut să crească numărul insectelor și paraziților care atacau recoltele.

Teoriile lui Mao au avut același rezultat ca acelea ale lui Stalin: foametea. În anii 1959-1960, vremea a fost foarte proastă, iar peste jumătate din terenurile cultivate au fost lovite de secetă, inundații sau de ambele. În 1955 fuseseră obținute 170 de milioane de tone de cereale; în 1960, doar 143 de milioane de tone. Într-un sătuc din provincia Henan, zonă de obicei fertilă, o femeie își amintea că văzuse zeci de cadavre zăcînd neîngropate pe cîmpuri, în timp ce printre ele se tîrau cei în viață, căutînd semințe de iarbă ca să se hrănească, sau stăteau ghemuiți în noroi, încercînd să prindă broaște. Oamenii tăiau bucăți din carnea cadavrelor pentru a o mînca. Pretutindeni domnea o liniște stranie. Boii muriseră, cîinii fuseseră mîncați, găinile și rațele, confiscate de partid fiindcă satul nu reușise să producă suficiente cereale, și nu se auzea plînsul nici unui bebeluș, fiindcă femeile nu mai născuseră de trei ani. Cei care fuseseră etichetați drept țărani bogați primeau cele mai mici rații. Apoi, cînd ajungeau prea slăbiți pentru a munci, nu mai primeau nimic, așa că mureau primii. Cu riscul de a fi bătuți cu sălbăticie sau de a păți lucruri și mai rele, unii țărani ascundeau cerealele de activiștii

de partid. Văduva unui țăran bogat a fost îngropată de vie, alături de copiii ei. Dintre cei 300 de săteni, numai 80 au supraviețuit.

Foametea a venit tocmai când delegarea puterii către comune submina sistemul centralizat de planificare și distribuire al Chinei. Acum, comunele în care existau destule alimente făceau provizii, în loc să permită ca mîncarea să ajungă la cei nevoiași. Nu că guvernul ar fi știut ce se întîmpla. Biroul Statistic al statului fusese desființat și înlocuit de „posturi de transmitere a veștilor bune”, iar activiștii locali erau angajați într-o competiție aprigă pentru a stabili cine era cel mai maoist dintre toți, astfel încît umflau cu nerușinare rapoartele privind recoltele și trîmbițau multe alte realizări false. Noua Agenție de Știri a Chinei spunea că țăranii cultivau dovleci care cîntăreau 60 de kilograme și că vacile fuseseră încrucișate cu porcii. Orice activist local care ar fi fost tentat să spună adevărul era sfătuit să îi transmită în schimb lui Mao povestea pe care acesta voia să o audă. Chen Boda, vechiul apropiat al conducătorului țării, voia să desființeze banii fiindcă ajunsese la concluzia că în țară era un asemenea belșug, încît totul putea fi gratuit. Țăranii erau îndemnați să mănînce cît de mult puteau, iar în unele sate se spune că au dat gata în 20 de zile orezul care ar fi trebuit să le ajungă șase luni, luîndu-se la întrecere pentru a vedea cine poate mîncă mai mult.

În timp ce poporul murea de foame, Mao a redus importurile de alimente și a dublat exporturile, trimițînd cereale gratuite în Coreea de Nord, Vietnam și Albania. El a refuzat să creadă că oamenii din China mureau și nu a vrut să deschidă silozurile statului, crezînd că țăranii ascundeau de fapt cerealele. Pe măsură ce recoltele adevărate scădeau, recoltele imaginare sporeau, provincia Sichuan ajungînd să declare că recoltele de pe cîmpurile sale au fost de zece ori mai mari decît în mod obișnuit. Dar realitatea nu putea fi ascunsă la nesfîrșit și a fost nevoie ca țăranii să fie încurajați să cultive din nou loturi personale. Cu toate acestea, foametea nu a luat sfîrșit. În 1959,

recolta de cereale a fost cu cel puțin 30 de milioane de tone mai scăzută decât cea din 1958, dar oficialii au raportat că a fost mult mai mare, așa că s-a luat mai mult din sate, care își pierdeau adeseori întreaga recoltă. Frecvent, activiștii de partid luau pur și simplu tot ce puteau, iar perchezițiile organizate pentru a căuta alimente ascunse au devenit tot mai brutale, țăranii fiind bătuți sau torturați pînă la moarte. Uneori, activiștii plasau cereale „ascunse”, pe care le „găseau” apoi. Unii distrugeau și vasele de gătit, încît țăranii să nu-și mai poată face nici măcar fiertură de iarbă.

Un secretar local de partid a lăsat 200 de oameni să moară de foame, apoi a trimis autorităților cerealele pe care le strînsese. Un tren care aducea provizii de cereale într-o zonă afectată de foamete a fost trimis înapoi de un funcționar local, care era încredințat că era vorba de un șiretlic și că, dacă le-ar fi primit, ar fi fost pedepsit. Acum, bucătăriile comunale nu mai serveau decît terci de ovăz și, pretutindeni, țăranii în zdrențe păreau a fi prizonierii unui lagăr de concentrare. Canibalismul era răspîndit, dar adeseori rămînea nepedepsit, deoarece nu era considerat o crimă mai atroce decît cele împotriva statului, deși o fată de 15 ani care supraviețuise mîncînd cadavrul fratelui său mai mic a fost trimisă la închisoare și lăsată să moară de foame. La Xinyang, în provincia Henan, o mamă a supraviețuit omorînd un porc ce îi intrase noaptea în casă și ascunzîndu-i carnea sub podea. Ea nu i-a dat nici un pic fiului său de cinci ani, fiind convinsă că acesta îi va trăda secretul. Copilul a murit de foame. Zeci de mii de oameni au murit în provincia Henan, în timp ce un cadru de partid cu rang înalt a comandat organizarea unor ospete cu 24 de feluri de mîncare în unele dintre comunele care fuseseră cel mai grav afectate. În general, membrii Partidului Comunist au suferit cel mai puțin. Aceștia locuiau în complexuri separate și mîncău la cantine speciale. Totuși, partidul le-a cerut și lor să facă sacrificii și însuși Mao a renunțat să mănînce carne. Probabil că aceasta a fost prima foamete din

istorie care a lovit întreg teritoriul Chinei, dar regiunile cel mai grav afectate au fost cele conduse de maoiștii cei mai fanatici – de exemplu, provincia Sichuan, în mod normal una dintre cele mai fertile zone ale Chinei, în care s-au înregistrat cele mai multe decese.

În cele din urmă, cel puțin în Henan, a apărut o schimbare de atitudine. Unii susțin că aceasta s-a produs pentru că un colonel din armată ar fi ajuns acasă într-o permisie și și-ar fi găsit rudele suferind de foamă. În orice caz, la începutul anului 1961, 30.000 de soldați au ocupat Xinyang, i-au arestat pe cei din conducerea partidului și au început să distribuie cereale. Totuși, înainte ca foametea din China să ia sfârșit, între 16 și 40 de milioane de oameni au murit.

Hrușciiov spunea: „Cînd mă uit la Mao, îl văd pe Stalin – e copia lui perfectă”. Acum, China trebuia să înființeze noi colonii penitenciare pentru milioanele de oameni a căror arestare fusese comandată de Mao. Majoritatea erau în zonele pustii și înghețate din provincia Heilongjiang și pînă la jumătate dintre prizonieri aveau să moară. Eșecul Marelui Salt Înainte a dus în mod inevitabil la campanii de epurare. Peng Dehuai, care cutezase să spună adevărul despre foamete, a fost silit să scrie o „autocritică” umilitoare și apoi a fost pus sub arest la domiciliu. (Mai tîrziu, avea să fie torturat și ucis în timpul Revoluției Culturale.) Cei care perseverau în greșeala lor erau concediați sau arestați ca „niște Peng Dehuai mai mici”. Pe de altă parte, unii lideri au căzut victime epurării fiindcă au implementat cu prea mult entuziasm strategiile lui Mao! Acesta a hotărît că Marele Salt Înainte eșuase fiindcă masele și chiar și activiștii de partid nu îi înțeleseseră bine strategiile. După cum ar fi putut spune Oscar Wilde, Revoluția avusese un succes fulminant, dar oamenii erau complet terminați. La mijlocul anilor 1960, Mao a început să fie eclipsat de figuri mai puțin doctrinare, cum ar fi Liu Shaoqi și Deng Xiaoping, așa că, într-o încercare disperată de a

redobîndi puterea, a declanșat Revoluția Culturală. Nemaifiind susținut la Beijing, Mao a încercat să anime lucrurile în provincii, mai ales în Shanghai, care era condus de un grup de maoiști fanatici avînd-o în frunte pe soția sa, fosta vedetă de cinema Jiang Qing, al cărei devotament față de comunism era privit de mulți cu neîncredere. În primăvara anului 1966, în timp ce Liu Shaoqi plecase să viziteze țările din sud-estul Asiei, Mao a îndemnat masele și studenții să-i depisteze și să-i stîrpească pe toți cei care o luaseră pe „drumul capitalismului”, indiferent de nivelul la care se aflau în ierarhia partidului. Această inițiativă s-a suprapus cu imensa nemulțumire resimțită de mulți față de privilegiile de care se bucurau membrii de partid. În același timp, armata i-a împiedicat pe inamicii lui Mao să se deplaseze pentru a participa la întâlniri foarte importante și a rechiziționat trenuri pentru a aduce fanatici din provincii.

Cînd a revenit în țară, Liu, alături de Deng, a trebuit să-și facă „autocritica”. Doi ani mai târziu, ei au fost duși în fața mulțimilor pentru a fi umiliți. Liu a murit în închisoare după ce temnicerii săi nu i-au permis să primească îngrijiri medicale, iar Deng și-a scos aparatul auditiv pentru a nu-și mai auzi torționarii și le-a cerut copiilor săi să-l acuze pentru a se salva. El a supraviețuit, dar unul dintre fiii săi a rămas paralizat după ce a fost atacat de Gărzile Roșii. Acum, oricine călătorise vreodată în Occident, deținea cărți sau discuri străine, purta haine occidentale sau era adeptul oribilului obicei burghez de a avea un animal de companie era în pericol. Într-adevăr, oricine nu era îndeajuns de fanatic putea fi denunțat ca „dușman de clasă”, obligat să poarte o pălărie țuguiață și torturat. Mulți au fost uciși în bătaie, executați în urma unor simulacre de proces sau împinși la sinucidere. Cei puternici își înființau propriile Gărzi Roșii care să-i protejeze, iar acestea semănau destul de mult cu armatele personale ale despotilor războinici din China pre-revoluționară, și adeseori grupările rivale

erau angajate în lupte, dintre care una aproape a distrus orașul Wuzhou.

În timp ce Revoluția Culturală a dus probabil la moartea a 500.000 de oameni, Mao și-a arogat statutul unei divinități, portretul său apărând pretutindeni. Difuzoarele trîmbeau vești despre ultimele sale realizări în școli, universități, fabrici și chiar și în autobuze. Corectitudinea politică a cetățenilor era evaluată în funcție de capacitatea lor de a-i cita ideile, iar pînă și cea mai banală conversație trebuia să înceapă prin elogierea lui.

Totuși, în cele din urmă, prăpădul a ajuns atît de mare, încît chiar și Mao s-a distanțat de el. A făcut-o pe Jiang Qing să accepte o funcție inferioară, în timp ce Lin Biao, unul dintre cei mai importanți agitari și, pentru o anumită perioadă, succesorul ales de Mao, a dispărut misterios, la fel ca mulți dintre susținătorii săi. În 1973, cînd Deng a fost reabilitat, Mao suferea de Parkinson în stadiu avansat, deși unii susțineau că adevăratele cauze erau consumul de droguri și desfrîul. A murit în 1976.

În perioada în care el s-a aflat la putere, cel puțin 50 de milioane de chinezi și-au pierdut viața, deși unii spun că cifra s-ar ridica la 70 de milioane. În 1981, Comitetul Central al Partidului Comunist l-a acuzat pe Mao de comiterea unor „greșeli de ordin teoretic și practic”, declarînd că responsabilitatea pentru „erorile grave” ale Revoluției Culturale „îi aparține, într-adevăr, lui Mao Zedong”. Cu toate acestea, la 30 de ani după moartea lui, trupul lui Mao era în continuare adăpostit în marele mausoleu din piața Tiananmen; portretul său imens împodobește Poarta Păcii Celeste și imaginea sa se afla pe fiecare bancnotă din China.

Pol Pot

Mao Zedong s-a dovedit a fi o sursă de inspirație pentru Pol Pot, un alt ideolog criminal, care a ucis milioane de oameni în timpul unui regim bazat pe teroare care a paralizat Cambodgia vreme de patru ani. Numele său adevărat era Saloth Sar. S-a născut în 1925, tatăl său fiind moșier, și a fost un elev mediocru; a fost respins la examenul de admitere la liceu și a sârșit prin a pleca la Paris, unde a studiat radioelectronica. Acolo a întâlnit un grup de tineri cambodgieni de stînga, care aveau să-i devină colegi în organizația Khmerilor Roșii. Din nou, nu a reușit să-și promoveze examenele, parțial din cauză că petrecea prea mult timp studiind marxismul în loc să învețe, și a fost trimis în țară în 1953, anul în care Cambodgia și-a cîștigat independența față de Franța. A predat la o școală particulară din Phnom Penh, în timp ce colabora în secret cu mișcarea comunistă din ilegalitate, dar în 1963, temîndu-se că poliția îi luase urma, a fugit în junglă, unde a întemeiat gruparea Khmerii Roșii.

Luîndu-și supranumele de Pol Pot și Fratele Numărul Unu, a inițiat o revoltă în 1968, dar de fapt a fost adus la putere de americani. Pregătindu-se pentru luptă în țara vecină, Vietnam, ei au început să atace Cambodgia, bombardînd-o și mitraliînd-o cu aviația, nemulțumiți că vietnamezii comuniști se refugiau acolo. Apoi, în 1969, au început să bombardeze sistematic întreaga țară. Guvernul prințului Sihanouk a fost îndepărtat în urma unei lovituri de stat militare conduse de Lon Nol, care era mult mai pro-american, așa că prințul și-a unit forțele cu Pol Pot. Cum raidurile aeriene americane au continuat, Khmerii Roșii au recrutat tot mai mulți membri. În 1970, după ce 200 de oameni au murit în urma unui atac asupra provinciei Kompong Cham, un țăran din localitate spunea: „Unii au fugit... alții s-au alăturat revoluției”. În mai 1973, CIA a raportat că în Cambodgia comunistii „se foloseau de distrugerile provocate de bombardierele B-52 ca subiect principal al propagandei lor”. Khmerii Roșii îi duceau pe localnici să

vadă distrugerile, spunându-le de obicei că bombardierile nu erau ale americanilor, ci ale lui Lon Nol. După cum relata unul dintre conducătorii lor: „Uneori bombele loveau copii mici, iar tații lor îi susțineau întru totul pe Khmerii Roșii”. În iulie și august 1973, sud-vestul țării a fost atacat în cea mai intensă campanie de pînă atunci. Astfel, balanța de putere în rîndurile revoluționarilor a fost înclinată în favoarea lui Pol Pot, iar el a reușit să se debaraseze de cei moderați. Cînd SUA au pus capăt bombardamentelor, în cursul aceluiași an, bombardierile sale tip B-52 aruncaseră deja peste jumătate de milion de tone de explozibil în zonele rurale ale Cambodgiei și omorîseră pînă la 150.000 de țărani.

Khmerii Roșii erau nemiloși. În zonele pe care le ocupau, evacuaiu satele și ucideau autoritățile locale și pe oricine le ieșea în cale. Doi supraviețuitori ai unui masacu dintr-un sat în care Khmerii Roșii omorîseră 500 de oameni povesteau: „Legau oamenii grămadă, tineri și bătrîni... apoi îi mitraliau din toate părțile”. Cei doi au scăpat fiindcă gloanțele retezaseră funia care-i lega și au reușit să se salveze fugind. În martie 1974, cînd Khmerii Roșii au capturat orașul Oudong, vechea capitală a Cambodgiei, i-au trimis pe cei 40.000 de locuitori într-o regiune nelocuită, apoi le-au ars casele. Lon Nol a fugit în SUA la 1 aprilie 1975, iar după 16 zile Khmerii Roșii au intrat în Phnom Penh, pe atunci un oraș cu aproape 2 milioane de locuitori. Aproape imediat, au început să-i alunge pe locuitorii din Phnom Penh și pe cei din Battambang, al doilea oraș ca mărime din Cambodgia, spunându-le oamenilor să plece repede fiindcă americanii aveau să-i bombardeze. În trei zile, 100.000 de persoane au fost alungate din portul Kompong Som, iar în piața din orașul Pursat s-a tras asupra oamenilor și li s-a spus să plece imediat. În rîndurile Khmerilor Roșii au avut loc certuri cu privire la politica evacuărilor. În unele părți ale orașului Phnom Penh, oamenilor li s-a dat voie să-și facă bagajele și să-și caute rudele, dar în altele au fost

împușcați dacă nu au plecat imediat. Cei cărora li s-a permis să-și adune bunurile le duceau în spate, pe biciclete sau în cărucioare. „Copiii țipau că erau zdrobiți în mulțime. Peste tot, oamenii se pierdeau de rudele lor.” Cu perfuziile încă atașate, bolnavii alungați din spitale erau împinși cu tot cu paturi de rudele lor, care se chinuiau să-i transporte „ca furnicile care duc un cărăbuș”. Unii oameni au fost nevoiți să meargă pe jos șase săptămâni.

În timpul unei vizite în China, Pol Pot avusese ocazia să vadă efectele Revoluției Culturale a lui Mao Zedong și voia să transforme Cambodgia în același spirit, „purificând-o” de religie, de cultura occidentală și de orice influență străină. A închis ambasade, redacții de ziare și posturi de televiziune și a atacat toate aspectele vieții urbane. Conform utopiei sale, toți oamenii aveau să muncească laolaltă ca truditori în cadrul unei imense coaliții de ferme colective. Mulți dintre soldații ce primiseră misiunea de a impune visul său erau tineri din mediul rural, care nu locuiseră niciodată la oraș și care erau, după cum s-a exprimat un observator, „speriați de orice lucru ambalat într-o sticlă sau o cutie de conservă”. Ei au confiscat aparate de radio și chiar și biciclete. Folosirea banilor era interzisă, iar spitalele au fost închise, ca și fabricile, magazinele, școlile și universitățile. Profesioniștii din domeniile „burgheze”, cum ar fi avocații, doctorii, profesorii, inginerii și oamenii de știință, au fost omorâți, împreună cu familiile lor. Chiar și faptul de a purta ochelari te putea califica drept un individ potrivit pentru a fi eliminat, conform sloganului Khmerilor Roșii: „Dacă te cruțăm, nu câștigăm nimic, iar dacă te distrugem, nu pierdem nimic”.

Alungarea oamenilor din orașe către zonele rurale nu era doar justificată din perspectiva ideologiei, ci făcea și ca potențialilor dușmani să le fie mai greu să se organizeze sau chiar să comunice unul cu altul. Oamenii au fost siliți să intre în lagăre de muncă, unde erau ținuți în condiții înflorătoare și forțați să muncească multe ore, cu rații alimentare minime. Copiii au fost

despărțiți de părinți și orice formă de relație personală apropiată sau manifestare de afecțiune era descurajată cu asprime. Orașenii mureau pe capete de foame. Unul dintre principalii acoliți ai lui Pol Pot, Ta Mok, zis și „Bunicul respectat”, activa în sud-vestul Cambodgiei, punând doctorii, profesorii, scriitorii și oamenii de știință să lucreze ca sclavi la construcția barajelor timp de 12 sau 14 ore pe zi, în timp ce erau hrăniți doar cu orez și cu o fiertură apoasă făcută din pedunculi de banană. Mulți au murit de foame sau din cauza efortului; alții au fost omorâți. Minoritățile, precum chinezii, vietnamezii, thailandezii, creștinii și musulmanii, erau tratate cu o deosebită asprime.

În timp ce se petreceau aceste lucruri, Pol Pot și colegii săi au rămas figuri obscure, practic necunoscute. În 1976, ei au schimbat numele țării în Kampuchia, iar Fratele Numărul Unu a devenit prim-ministru. Precum Stalin, acesta credea că pentru orice regres erau de vină „trădătorii” din sânul partidului și a înființat centrul special de interogatorii Tuol Sleng pentru membrii partidului, într-un fost liceu din Phnom Penh. Acolo au fost torturați și executați peste 20.000 de oameni. Mulți dintre ei serviseră cu loialitate partidul timp de mulți ani, deși 2.000 erau copii. Prizonierii erau închiși în celule minuscule și legați cu lanțuri de pereți sau de podelele din beton. Femeile erau adeseori violate de anchetatori și tuturor prizonierilor li se administrau bătaii sau șocuri electrice în mod frecvent. În prezent, clădirea a fost transformată într-un muzeu al genocidului.

Inițial, Khmerii Roșii au fost instruiți de Viet Cong, dar pînă la începutul anilor 1970 s-au instalat ostilitatea și suspiciunea reciprocă. În 1977, cele două grupări erau în război. Deși chinezii au încercat să susțină regimul lui Pol Pot, cambodgienii nu erau un adversar pe măsura vietnamezilor. La începutul anului 1979, Fratele Numărul Unu și amicii săi au fost alungați din Cambodgia în Thailanda, în timp ce vietnamezii au

instalat un regim-marionetă format din foști membri ai Khmerilor Roșii care-și părăsiseră conducătorul extremist. Regimul a restabilit dreptul la proprietate privată, a redeschis școlile, le-a permis oamenilor să se întoarcă în orașe și nu a mai interzis religia.

În mai puțin de patru ani cât s-a aflat la putere, regimul lui Pol Pot a omorât pînă la 1,75 milioane de oameni – un sfert din populația Cambodgiei – prin epuizare, foamete, boli, torturi și execuții. Khmerii Roșii au continuat să lupte în junglă pînă în 1995, cînd mulți dintre ei au făcut pace cu noul guvern al Cambodgiei. În 1997, Pol Pot a fost arestat de restul colegilor săi. A murit în anul următor, probabil în urma unui atac de cord, deși unii cred că a fost asasinat pentru a evita un proces în care ar fi putut fi implicați și unii dintre cei care dețineau funcții în noul guvern. Între timp, fuseseră descoperite imense gropi comune, iar oasele și craniile au fost adunate pentru a ridica un monument în zona care a devenit cunoscută sub numele de „cîmpiile morții” de la marginea orașului Phnom Penh.

La două decenii după căderea lui Pol Pot, guvernul cambodgian a fost de acord în cele din urmă să colaboreze cu Organizația Națiunilor Unite pentru a-i aduce în fața justiției pe cei implicați în săvîrșirea atrocităților. Însă nesfîrșitele altercații privind procedurile au făcut ca abia în 2006 procurorii din mai multe state să se poată apuca de lucru. Ta Mok a fost arestat, dar a murit în detenție. În 2007, alți lideri ai Khmerilor Roșii – precum Ieng Sary, cumnatul lui Pol Pot, și Kang Kek Ieu, șeful închisorii Tuol Sleng – au fost și ei arestați și acuzați de crime împotriva umanității.

Rwanda

Rwanda, numită și „țara celor o mie de coline”, este cel mai dens populat stat al Africii. Locuitorii ei făceau parte din două triburi între care exista o animozitate profundă – hutu și tutsi. Cei din tribul hutu reprezentau majoritatea, dar când Rwanda a devenit colonie a Germaniei și, mai târziu, a Belgiei, noii conducători au administrat teritoriile cu ajutorul celor de etnie tutsi, așa că aceștia au primit o educație și locuri de muncă mai bune. În timpul unor rășcoale din 1959, cei din tribul hutu au ucis 20.000 de oameni din tribul tutsi, iar trei ani mai târziu, când s-a dobândit independența, 130.000 de cetățeni de etnie tutsi au fugit în țările vecine Burundi și Uganda. De acolo, au complotat împotriva noului regim instituit de etnicii hutu.

La început, raidurile întreprinse de gherilele tutsi pe teritoriul Rwandei erau în mare măsură ineficiente, dar în decembrie 1963 ele au reușit să pună mîna pe vehicule militare și pe arme. Îngrijorați, membrii guvernului au arestat 20 de politicieni tutsi importanți și i-au executat sumar. De asemenea, au ordonat oficialităților locale să organizeze grupări paramilitare hutu. Înarmați cu macete, sulite și bîte, aceștia au ucis probabil 10.000 de bărbați, femei și copii de etnie tutsi, în timp ce la granița cu statul Congo, peste o sută de oameni s-au înecat în rîu în încercarea de a evita să dea piept cu bandele. Alte zeci de mii de oameni au fugit. Persecuțiile au sporit popularitatea președintelui Kayibanda, și chiar dacă exilații de etnie tutsi și-au încetat acțiunile de gherilă, el a continuat să întrețină temerile populației hutu.

În Burundi, statul învecinat, situația era tocmai pe dos, întrucît în 1972, în urma eșecului unei rășcoale a etnicilor hutu, probabil 200.000 de oameni au fost uciși de cei din tribul tutsi, în timp ce cam tot atîția au fugit în Rwanda. Kayibanda a reacționat printr-o campanie de „epurare”, limitînd accesul celor de etnie tutsi la 9% dintre locurile disponibile în școli sau

universități, precum și dintre locurile de muncă, deși în unele părți ale țării ei constituiau încă 30% din populație. Aceste măsuri au antrenat un nou exod al populației tutsi. Totuși, asta nu a fost de ajuns pentru ca președintele să rămână la putere, iar în 1973 el a fost înlăturat de un comandant militar de etnie hutu, generalul Juvénal Habyarimana. Noul lider le-a cerut tuturor să aibă asupra lor o carte de identitate care menționa apartenența etnică, dar inițial nu a intensificat persecuțiile împotriva etniei tutsi. Totuși, în anii 1980, guvernul său era asaltat de probleme – o secetă, o cădere bruscă a prețului cafelei pe plan mondial și o criză a terenurilor când populația a crescut foarte mult. Popularitatea lui Habyarimana a scăzut dramatic, iar în 1990 o armată de exilați provenind mai ales din rândurile Frontului Patriotic Tutsi din Rwanda (FPTR) a trecut granița din Uganda. Președintele a primit trupe trimise de prietenul său, președintele Franței, François Mitterrand, și de președintele Mobutu al Zairului. După ce s-au dezlănțuit, soldații trimiși de Mobutu au trebuit să fie retrași rapid, dar Habyarimana a reușit totuși să-i alunge pe rebeli. Apoi a închis 13.000 de persoane fără a le judeca, dintre care multe au murit în urma torturilor. În același timp, ministrul Apărării i-a îndemnat pe oameni să-i găsească și să-i aresteze pe cei din interiorul țării care îi ajutaseră pe rebeli și, în consecință, alte sute de persoane de etnie tutsi au fost omorâte.

În urma presiunilor exercitate de susținătorii săi din Occident, Habyarimana a făcut pace cu FPTR și chiar i-a adus în guvern pe unii dintre membrii săi. Asta i-a infuriat pe partizanii supremației hutu, care au format organizația Puterea Hutu și au recrutat tineri fără perspective și ocupație pentru a face parte din brigăzi ale morții. Posturi ca *Radio Télévision Libre des Mille Collines* (Radioteleviziunea liberă a celor o mie de coline) și extremiști precum lectorul universitar Léon Mugesera au spus că FPTR plănuia să-i readucă la putere pe cei de etnie tutsi prin „exterminarea

majorității hutu”. În timpul unui discurs care instiga masele, el a declamat: „Stîrpiți-i pe toți! Nu uitați că cel căruia nu-i tăiați gîtul are să vi-l taie pe al vostru”. Gloatele înarmate, în rîndurile cărora se aflau uneori și polițiști, le-au dat foc etnicilor tutsi în casele lor sau i-au aruncat în rîuri. Cînd victimele erau femei și copii, omorurile erau justificate prin „smulgerea buruienilor din rădăcină”. Și de această dată, tulburările s-au răspîndit și în Burundi, iar cei din triburile tutsi și hutu s-au ucis unii pe alții. Au murit aproximativ 150.000 de oameni, în timp ce 300.000 de etnici hutu au fugit în Rwanda, aducînd cu ei noi relatări despre masacre și torturi. Acum, colonelul Théoneste Bagosora, șeful administrației din armata rwandeză, a înființat unități paramilitare de „autoapărare” în toată țara, în timp ce guvernul a importat jumătate de milion de macete. A sosit și o forță de menținere a păcii a Organizației Națiunilor Unite, dar comandantului său, generalul canadian Romeo Dallaire, nu i s-a permis să confiște armele.

În martie 1994, un ziar extremist a prezis moartea lui Habyarimana, iar la 3 aprilie *Radio Milles Collines* a anunțat că în curînd avea să se îndeplinească „un oarece eveniment”. Trei zile mai tîrziu, președintele zbura spre casă cu avionul său personal (un dar primit de la Mitterrand), întorcîndu-se de la o întîlnire la nivel înalt a liderilor africani, la care participase alături de șapte membri ai guvernului său. Cînd aeronava s-a apropiat de Kigali, capitala Rwandei, a fost lovită de două rachete, care i-au ucis pe toți cei aflați la bord.

Extremiștii hutu și FPTR s-au acuzat reciproc de asasinarea lui Habyarimana. Nu au ieșit niciodată la iveală dovezi edificatoare care să susțină acuzațiile vreuneia dintre părți, dar Bagosora, care declarase mai demult că „în Rwanda singura soluție plauzibilă ar fi eliminarea tribului tutsi”, a preluat acum conducerea. În mod convenabil, în prealabil fusese întocmită o listă a celor care trebuiau lichidați. Pe aceasta se aflau mai ales

etnici hutu moderați – politicieni, printre care și prim-ministrul Agathe Uwilingiyimana, oficialități de rang înalt din guvern, avocați, profesori, militanți pentru drepturile omului și jurnaliști. Bande înarmate cu bâte, macete și cuțite le-au dat de urmă și i-au omorât. De asemenea, au torturat și au ucis zece soldați belgieni din forțele de menținere a păcii care au încercat să o apere pe doamna prim-ministru. Au ucis și mii de etnici tutsi obișnuiți. Uneori, cei mai înstăriți plăteau ca să fie împușcați în loc să fie ciopârțiți cu macetele pînă cînd mureau. Cărțile de identitate pe care le impusese Habyarimana s-au dovedit foarte utile în alegerea victimelor.

Un soldat din forțele de menținere a păcii l-a văzut pe un membru al acestor bande înarmate apucîndu-și victima de cămașă și lovind-o de două ori în cap cu maceta. Cînd bărbatul s-a prăbușit mort, calm, agresorul și-a șters maceta de fesele lui înainte de a-l buzunări. Morții și muribunzii au început să fie strînși cu basculantele, dar *Radio Milles Collines* a declarat: „Mormintele nu s-au umplut încă”, iar liderul organizației Puterea Hutu, Froduald Karamira, a spus că eliminarea etnicilor tutsi era „responsabilitatea tuturor” și a făcut un apel la cetățenii hutu obișnuiți să „ajute forțele armate să-și isprăvească treaba”. Cînd masacrele s-au răspîndit în toată țara, mii de oameni alergau pe străzi, scandînd: „Să-i exterminăm pe toți!”. Unor hutu li s-au oferit mîncare, bani sau proprietățile stăpînite de tutsi pentru a se alătura acțiunii. Dacă stimulentele nu reușeau să-i convingă, erau amenințați.

Mesajele transmise la radio de guvern îi încurajau pe etnicii tutsi să se refugieze în biserici, școli sau stadioane, dar asta nu a făcut decît să-i transforme în ținte și mai ușoare. Aproximativ 500 de etnici tutsi s-au refugiat la sediul unei misiuni dintr-o suburbie a orașului Kigali, dar, în timp ce participau la liturghie, o brigadă a morții s-a năpustit înăuntru și i-a măcelărit timp de două ore cu macetele. Belgia s-a oferit să trimită mai mulți soldați și a încercat să extindă mandatul forțelor ONU de menținere a

păcii, astfel încât să poată pune capăt crimelor, dar francezii au blocat cererea, așa că soldații ONU au trebuit să stea deoparte și să privească în timp ce etnicii tutsi erau omorâți pe stradă sau târâți din camioane când încercau să fugă la aeroport. La 10 aprilie, organizația Médecins sans Frontières s-a retras din Rwanda, după ce o bandă a scos 50 de răniți din spitalul central și i-a omorât. Soldații generalului Dallaire nu aveau benzină, aveau puține alimente și apă și erau risipiți și vulnerabili din cauza barajelor rutiere ridicate de bandele hutu. ONU îi transmitea mereu generalului să facă planuri în vederea retragerii din țară, dar el a refuzat să plece. La 12 aprilie, Belgia a anunțat că își retrăgea contingentul de menținere a păcii. 2.000 de refugiați care se adăposteau în baza acestuia i-au implorat pe belgieni să-i împuște înainte de a pleca, să nu cadă în mâinile bandelor înarmate. Brigăzile morții formate din etnici hutu așteptau afară, bînd bere și scandînd: „Puterea Hutu!”. Imediat după plecarea europenilor, ei au pătruns înăuntru și i-au masacrat pe toți refugiații. Belgienii au încercat să plece discret, dar sute de oameni disperăți au fugit după vehiculele lor, implorîndu-i: „Nu ne abandonați!”. În cîteva ore, aproape toți aveau să fie măcelăriți. Chiar și o forță ONU slăbită încă proteja aproximativ 30.000 de civili la bazele sale, dar secretarul general Boutros Boutros-Ghali a înaintat un raport liniștitor asupra situației, iar organizația a decis că această forță nu era viabilă în lipsa belgienilor. Prin urmare, a fost redusă la o prezență simbolică.

Episcopii romano-catolic și anglican susținuseră noul guvern, iar mai-marii bisericilor nu au luat atitudine nici măcar împotriva crimelor săvîrșite în propriile biserici. Unii clerici de rang inferior au încercat să ajute, dar în biserici au fost omorâți mai mulți oameni decît în oricare altă parte. Uneori măcelurile durau cîteva zile; ucigașii le tăiau tendonul lui Ahile celor pe care îi aștepta moartea, astfel încât să nu poată fugi. 5.000 de oameni au fost masacrați în biserica din Ntarama, dar un bărbat a supraviețuit ascunzîndu-se

sub un morman de cadavre. El a povestit că printre criminali erau și „băieți între 11 și 14 ani, purtînd sulițe și bețe ascuțite” pe care le foloseau pentru a ucide copii. Două luni mai târziu, cînd au sosit specialiști trimiși de organizația African Rights pentru a face investigații, nu au putut intra în biserică, pentru că intrarea era blocată de mormane mari de cadavre în descompunere. Cînd s-au uitat pe fereastră, au văzut că întreaga clădire era plină de cadavre. Alți 1.500 de oameni au vrut să se refugieze în biserica catolică din Kivumu, dar bandele hutu au dărnicit-o cu buldozerele și i-au omorît pe toți cei care încercau să scape. Ulterior, un preot din localitate a fost condamnat pentru genocid. Organizația African Rights a declarat că printre cei mai mari criminali se numărau și doctorii, care au ajutat la uciderea colegilor, pacienților și refugiaților, iar *British Medical Journal* a raportat că în maternități se petreceau măceluri cumplite, „pentru că acolo se adunau oamenii, crezînd că nimeni nu va ucide mame și nou-născuți”. Chiar și președintele unei organizații pentru apărarea drepturilor omului avea să fie acuzat ulterior de implicare în uciderea a 12.000 de persoane de etnie tutsi.

Adeseori, mamele erau forțate să privească cînd le erau uciși copiii, înainte de a fi omorîte și ele, dar o femeie din Taba a povestit o experiență și mai înfiorătoare – bandele veniseră și omorîseră toți bărbații, apoi le siliseră pe femei să sape morminte, să-și arunce copiii în ele și să-i îngroape de vii. Ea spunea: „Nu voi uita niciodată imaginea fiului meu implorîndu-mă să nu-l îngrop de viu... Tot încerca să iasă și era lovit și împins înapoi. Și a trebuit să aruncăm pămînt în groapă pînă cînd... nu s-au mai mișcat deloc”. Bărbații de etnie hutu căsătoriți cu femei tutsi au fost siliți să le omoare pentru a nu fi măcelăriți ei înșiși. La masacre au participat femei și chiar și fete. Un țăran a povestit că a făcut parte dintr-un grup care omorîse nouă bărbați: „Ni s-a dat o listă de oameni pe care trebuia să-i ucidem... Trebuia s-o fac, altfel m-ar fi omorît și pe mine. Mulți au fost omorîți pentru că au

refuzat”. Una dintre victime era cumnatul său: „Era bătrîn... A fost tîrît afară din dormitor și ucis în camera de zi”.

În acest moment, soldații din FPTR înaintau dinspre nord și un milion de etnici hutu, printre care și liderii brigăzilor ucigașe, au fugit din țară. Francezii au insistat că evenimentele din Rwanda nu puteau fi calificate drept genocid, ci război civil, și au încercat să sprijine vechiul guvern chiar și în momentul în care cei din FPTR preluau controlul asupra țării. Au oferit 2.500 de soldați forțelor ONU, care au acceptat, deși Dallaire se opunea. Etnicii hutu i-au primit strigînd „*Vive la France!*” și fluturînd steaguri tricolore, dar sosirea lor nu a putut împiedica FPTR să cucerească Kigali, la 4 iulie. În curînd, francezii au început să descopere mormanele de cadavre în descompunere, care dovedeau fără putință de tăgadă ce se întîmplase. Unii soldați pretindeau că fuseseră înșelați. Unul a spus: „M-am săturat să fiu aclamat de ucigași”. FPTR a format un guvern de uniune națională, iar dintre cei 18 miniștri, 12 erau de etnie hutu.

În numai 100 de zile, cel puțin 800.000 de persoane au fost masacrate – trei sferturi din populația de etnie tutsi. Acesta a fost cel mai rapid genocid din istorie. Succesorul lui Boutros Boutros-Ghali, Kofi Annan, a recunoscut: „Atunci cînd ar fi avut cel mai mult nevoie să fie ajutați, lumea întreagă i-a părăsit pe rwandezi”.

În Rwanda, procesele de condamnare a genocidului au început destul de anevoios în 1996, dar în aprilie 1998, 22 de persoane au fost executate, printre ele numărîndu-se și Froduald Karamira. Organizația Națiunilor Unite a înființat Curtea Penală Internațională pentru condamnarea crimelor din Rwanda, pentru a-i judeca pe membrii de rang înalt ai guvernului și ai forțelor armate, iar în octombrie 2007 numai 14 dintre cei 90 de suspecți puși sub acuzație mai erau în libertate. Procesul lui Bagosora a început în 2002. Acuzarea l-a numit „dușman al speciei umane” și a spus că genocidul

fusesse pus la cale cu mult timp înainte. Bagosora a susținut că măcelul a depășit puterea sa de a interveni. Curtea a rămas în pronunțare asupra cauzei din iunie 2007.

Revolte, răscoale și acte de terorism

Răscoala Nika

Cele mai grave acte de vandalism din istorie asociate evenimentelor sportive au avut loc în Antichitate, la Constantinopol. Cel mai popular sport din oraș erau cursele de care; două echipe, Albaștrii și Verzii, se bucurau de o susținere la fel de fanatică precum cea pe care o au în prezent cluburi ca Real Madrid, Boca Juniors și Manchester United, iar vedetele lor erau la fel de celebre precum Zinedine Zidane sau Cristiano Ronaldo. Mai cu seamă susținătorii Albaștrilor inspirau teamă, fiindcă aveau părul lung și se îmbrăcau asemeni hunilor. Intrau cu forța în case și biserici, iar în timpul nopții îi omorau cu pumnalele pe suporterii Verzilor sau pe oricine avea ghinionul de a le ieși în cale. Puțini reprezentanți ai legii și ordinii cutezau să pedepsească un delincvent din rîndurile Albaștrilor, așa că Verzii simțeau că autoritățile îi abandonaseră. Unii au încercat să le răspundă pe măsură rivalilor, în timp ce alții au fugit la țară, unde prădau călători.

Procopius, un istoric din acele vremuri, considera această rivalitate „o boală a sufletului”, dar toate familiile de aristocrați puternice din oraș susțineau fie o echipă, fie pe cealaltă. Înainte de a deveni împărat în 527, Iustinian cel Mare îi susținuse pe Albaștri și contase pe sprijinul lor, dar, odată ajuns pe tron, a refuzat să tolereze fărădelegile celor două facțiuni și a poruncit ca orice infracțiune comisă de Albaștri sau de Verzi să fie pedepsită

fără părtinire. Asta i-a înfuriat pe aristocrații care susțineau cele două echipe. Situația era și mai complicată din pricina Teodorei, soția împăratului. Tatăl ei fusese paznicul fiarelor sălbatice folosite pentru a distra mulțimea care venea la hipodrom. După moartea lui prematură, Teodora a trebuit să se descurce cum putea mai bine, devenind actriță și remarcându-se mai degrabă prin frumusețea decît prin virtutea sa. Edward Gibbon observa că fărmecele ei „au fost lăsate pe mîna unei mulțimi promiscue de cetățeni ai orașului și străini” și considera că era mai bine ca isprăvile sale erotice să rămînă „învăluite în obscuritatea unui limbaj elevat”. În această perioadă dificilă din viața sa, Albaștrii se purtaseră frumos cu ea, în timp ce Verzii o trataseră cu dispreț. Ea nu le-a uitat niciodată insultele și a încercat să-l convingă și pe soțul ei să-i favorizeze pe Albaștri.

Pe fondul acestei atmosfere explozive, ciocnirile erau frecvente, iar în anul 531, șapte bărbați – și Verzi, și Albaștri – au fost condamnați la moarte pentru crimă în urma unor acte de vandalism petrecute cu ocazia unei serii de curse. Totuși, la 10 ianuarie 532, călăul a dat greș cînd a trebuit să execute doi bărbați, cîte unul din fiecare facțiune. Cînd funiile s-au rupt, iar ei s-au prăbușit, încă vii, la pămînt, mulțimea a ovaționat. Apoi, călugării de la o mănăstire din vecinătate i-au luat într-o barcă și i-au dus dincolo de Cornul de Aur, adăpostindu-i într-o biserică. Eudemon, prefectul orașului, a trimis oșteni care să o păzească și să-i împiedice să evadeze, dar nu după mult timp aceștia au fost încercuiți de o gloată furibundă. Iustinian le-a comutat pedepsele celor doi, condemnîndu-i la închisoare, dar cele două facțiuni au cerut să fie grațiați.

Trei zile mai tîrziu, următoarele curse de care au avut loc pe Hipodrom, aflat în vecinătatea palatului imperial. Pe cînd Iustinian urmărea cursele din tribuna oficialităților, mulțimea profera injurii la adresa lui, cerîndu-i să-i elibereze pe bărbații arestați. Apoi, cînd a început a douăzeci și doua cursă,

În loc să strige, „Albastru” sau „Verde”, mulțimea a scandat „*Nika!*” – în greacă, „Învingeți!”. Cele două facțiuni păreau acum să se fi unit împotriva împăratului. Spre seară, o mulțime de oameni au pătruns cu forța în închisoarea orașului, i-au eliberat pe condamnați, au omorât câteva oficialități și au dat foc clădirii. Apoi au incendiat și altele și au încercat chiar să dea foc palatului, dar nu au reușit decât să-i distrugă intrarea. După cum s-a exprimat Procopius: „Au dat foc orașului ca și când acesta căzuse în mâinile dușmanului”. În dimineața următoare, răsculații au declanșat mai multe incendii și au cerut ca Eudemon și alți oficiali antipatizați de popor să fie demiși.

În acest moment, Iustinian și-a dat seama că avea probleme grave. Loialitatea gărzilor palatului era îndoielnică, iar el nu se putea baza decât pe o armată de 1.500 de goți, care părea prea mică pentru a repurta o victorie decisivă asupra răsculaților. Gloata a făcut ravagii încă două zile, timp în care dușmanii lui Iustinian au complotat să-l detroneze în favoarea lui Hepatius, nepotul fostului împărat.

În cele din urmă, Iustinian s-a înfățișat la Hipodrom, cu Evanghelia în mână. A jurat în fața unei mari mulțimi că le va acorda o amnistiere deplină celor doi și că se va conforma cererilor formulate de supușii săi; cu toate acestea, mulți au strigat: „Trăiască Hepatius!”. Apoi gloata s-a deplasat spre locuința conducătorului pe care și-l alesese, l-a condus spre forum și l-a încoronat cu un lanț de aur, în timp ce Iustinian se întreba dacă nu cumva trebuia să fugă. Mulți l-au sfătuit să o facă, dar apoi Teodora a spus: „Cred că situația de față e prea gravă ca să mai ținem seama că datina spune că nu se cade ca femeile să vorbească în mijlocul unei adunări a bărbaților”. Ea a continuat: „Cine a fost împărat nu poate îndura să ajungă fugăr. Fie să nu mi se ia vreodată mantia împărătească și să nu ajung să trăiesc ziua în care cei ce mă întâlnesc să nu mi se adreseze ca unei stăpîne”. L-a avertizat pe Iustinian

că, dacă fugea, era posibil să-și regrete gestul tot restul vieții. Apoi a adăugat: „În ce mă privește, după cum spune și o vorbă de demult, cred că purpura împărătească e un lințoliu bun”. Procopius consemna: „După ce împărăteasa a vorbit astfel, toți au prins curaj”.

Între timp, înconjurat de o mare mulțime, la Hipodrom, Hepatius fusese așezat pe tronul împăratului, dar Iustinian a trimis un eunuc de încredere cu o pungă plină de bani ca să încerce să-i aducă de partea lui pe unii dintre Albaștri, insinuînd că Hepatius avea să-i favorizeze pe Verzi și amintindu-le de favorurile pe care li le făcuse în trecut și de simpatia neabătută a Teodorei. Majoritatea Albaștrilor s-au retras, apoi goții au atacat restul mulțimii de la cele două capete ale stadionului. Oamenii au intrat în panică și peste 30.000 de rebeli au fost omorâți, după spusele lui Procopius.

În timpul răscdalei, multe biserici și locuințe frumoase fuseseră distruse; s-a spus că aproape jumătate din oraș arsese din temelii. În ziua următoare, Hepatius a fost executat și trupul lui a fost aruncat în mare, iar 18 dintre liderii suporterilor au fost izgoniți. Răscoala luase sfârșit. Mulți ani după aceea, după cum scria Gibbon, Hipodromul a fost condamnat să rămână într-o „tăcere sumbră”. Dar, în cele din urmă, cursele au fost reluate, iar suporterii Albaștrilor și cei ai Verzilor au continuat ani la rînd să se lupte unii cu alții.

Revolta lui An Lushan

În prima jumătate a secolului al VIII-lea d.Hr., împăratul chinez Xuanzong s-a îndrăgostit nebunește de frumoasa Yang Guifei, care îi fusese dată de soție la 16 ani unuia dintre fiii săi, prințul Li Mei. Cinci ani mai

tîrziu, împăratul, în vîrstă de 55 de ani, l-a determinat pe fiul său să divorțeze de ea și, în sfîrșit, a transformat-o în concubina lui preferată. În secolul al VIII-lea, poetul chinez Bai Juyi scria despre iubirea lui Xuanzong pentru Yang în *Cîntec al durerii nesfîrșite*:

Prea scurte erau pe atunci nopțile.

Prea grăbit răsărea pe atunci soarele.

Din acel moment, împăratul a uitat de lume,

Îi dăruia timpul său în desfătări nesfîrșite.

Era iubita lui primăvărată și stăpîină crudă-n miez de noapte.

Cum împăratul și-a pierdut interesul pentru cîrmuire, demnitarii antagoniști s-au luptat pentru putere. Yang s-a folosit de poziția ei pentru a-și împinge în față rudele și pe generalul său preferat, An Lushan, despre care se spune că era extrem de gras. În anul 755, acesta a condus o revoltă, ocupînd orașul Luoyang, unde s-a autoproclamat împărat. Xuanzong a trebuit să fugă, iar gărzile imperiale au cerut ca Yang să fie omorîtă, punînd revolta pe seama ei. Temîndu-se că și aceștia s-ar putea răzvrăti, Xuanzong a acceptat, iar Yang a fost spînzurată (sau s-a spînzurat). Ajungînd în Sichuan, cu inima frîntă, împăratul a abdicat. Mai tîrziu, el s-a întors în locul unde murise Yang, dar nu i-a putut găsi trupul. (În zilele noastre, la băile Huaqing, în apropiere de Xi'an, poate fi admirată o elegantă statuie ce o reprezintă pe Yang Guifei îmbrăindu-se.) Între timp, Suzong, un alt fiu al lui Xuanzong, încercase să acapareze tronul, iar unul dintre frații săi a întemeiat un regat separatist la Nanjing, înainte de a fi asasinat. În China domnea haosul.

În 757, An Lushan a fost asasinat de unul dintre subordonații lui, dar fiul său și apoi unul dintre generalii săi, Shi Siming, au continuat revolta încă șase ani. După ce s-a cheltuit o avere pentru tocmirea de mercenari,

armatele imperiale i-au înfrânt în cele din urmă pe răsculați. Între timp, Xuanzong murise, jelindu-și iubirea pierdută. Timp de opt ani, revolta a adus conflicte armate, distrugeri și foamete și se estimează că 36 de milioane de oameni și-au pierdut viața.

Regatul Taiping

După 1.100 de ani, în China a izbucnit un alt război civil sîngeros, după capitularea umilitoare a Dinastiei Qing în fața britanicilor, în Războiul Opiului din 1842. Patru ani mai târziu, pretutindeni, oamenii sufereau din pricina inundațiilor și a foametei. Apoi, în 1850, la Guangxi a izbucnit o revoltă.

Cu șapte ani înainte, un bărbat pe nume Hong Xiuquan a fost cuprins de furie după ce a fost respins pentru a cincea oară la examenul de admitere în serviciul administrativ. El visase în repetate rînduri că un bărbat cu barbă și cu părul auriu, însoțit de un bărbat mai tînăr, i-a dat o sabie și l-a învățat să răpună duhurile rele. Apoi a început să citească broșuri creștine și a tras concluzia că cei doi erau cu siguranță Dumnezeu-Tatăl și Iisus, fiul Său, și că aceștia doreau ca el să întemeieze o nouă împărăție a cerurilor pe pămînt. Așa că Hong s-a apucat de treabă, autoproclamîndu-se fratele mai mic al lui Iisus. Yang Xiuqing, un fost negustor de lemne analfabet, care se convertise la creștinism după ce avusese și el viziuni, a devenit principalul său comandant militar. Cei doi au cîștigat popularitate luptîndu-se cu bandiții care le făcuseră oamenilor viața amară, dar în ianuarie 1851 împăratul a început să se îngrijoreze și și-a trimis trupele să-i înfrunte. Armata imperială a fost pusă pe fugă și în luna august Hong s-a autoproclamat conducător

absolut al Regatului Celest al Păcii, *Taiping Tianguo*. Revolta s-a răspândit cu repeziciune spre nord, și o armată de pînă la 800.000 de rebeli, printre care erau și numeroase femei, a ocupat Nanjingul și l-a transformat în capitală. În acest timp, rebelii au masacrat mii de civili.

Supușii din regatul *Taiping Tianguo* se opuneau jocurilor de noroc, opiului, tutunului și prostituției. Se presupunea că și poligamia era interzisă, dar se crede că Hong ar fi avut 88 de concubine și mulți alți înalți oficiali aveau propriile haremuri. Regatul Celest a cuprins mare parte din regiunile din sudul și centrul Chinei, iar Hong a trimis patru armate care au cucerit și mai multe teritorii. Susținătorii săi proveneau aproape exclusiv din clasele inferioare și adeseori îi omorau pe proprietarii terenurilor pe care le capturau. Totuși, în 1853, conducătorul lor a început să se retragă din politică pentru a se dedica meditației și a se bucura de haremul său. L-a numit pe Yang prim-ministru, dar trei ani mai târziu ei s-au certat, iar discipolii lui Hong i-au omorât pe Yang și cîteva mii dintre discipolii acestuia. Războiul civil a făcut ravagii încă opt ani, timp în care aproximativ 600 de orașe împrejmuite cu ziduri au fost capturate de una sau alta dintre cele două facțiuni rivale, care le-au masacrat adeseori locuitorii. Armatele se hrăneau exploatînd pămîntul, iar civilii mureau de foame. Între timp, conducătorii Regatului Celest au încercat să revoluționeze societatea prin strategii izbitor de asemănătoare cu cele care aveau să fie adoptate de comuniști în secolul următor, precum izolarea strictă a celor două sexe, inclusiv a soților și soțiilor.

Totuși, la începutul anilor 1860, forțele imperiale se apropiau tot mai mult. Hong a anunțat că Dumnezeu avea să apere orașul Nanjing, dar în iulie 1864 locuitorii acestuia mureau de foame, iar Hong a murit el însuși din cauza unei intoxicații alimentare, după ce a mîncat legume sălbatice. Soldații împăratului au cucerit orașul în urma unor lupte crîncene de stradă

și au dezgropat cadavrul lui Hong. Mai întâi l-au ars, apoi i-au împrăștiat cenușa cu un tun. Forțele victorioase i-au executat pe majoritatea susținătorilor săi importanți, dar supraviețuitorii regatului *Taiping Tianguo* au organizat alte revolte în decursul următorilor 13 ani. Se estimează că numărul total al victimelor din timpul principalei revolte a fost de 20 de milioane, probabil a douăzecea parte din populația Chinei la acea vreme.

Răscoalele de împărțire a Indiei

În parte pentru a răsplăti loialitatea Indiei în cursul celui de-al Doilea Război Mondial, la 20 februarie 1947 guvernul britanic i-a dat dispoziții lordului Mountbatten să pregătească statul pentru a deveni independent. Pe atunci, populația țării era de aproximativ 400 de milioane de locuitori, dintre care aproximativ un sfert erau musulmani. În anumite zone din nordul Indiei, aceștia reprezentau majoritatea, în timp ce pe teritoriul întregii țări, în mii de localități exista o populație amestecată de hinduși și musulmani, care trăiseră împreună de secole întregi. Principala organizație care milita pentru independență, Partidul Congresului Național Indian, pretindea că nu avea nici o apartenență religioasă, dar cu timpul, musulmanii au început să se îndoiască tot mai mult de acest lucru. În 1924, sute de oameni au murit când hindușii și musulmanii s-au luptat în Malabar, iar conflictele s-au răspândit practic în toate orașele importante din nordul Indiei.

Nouă ani mai târziu, un grup de studenți musulmani de la Cambridge au propus crearea unui stat separat, care avea să se numească Pakistan – „Țara celor puri” –, în provinciile din nord-estul și nord-vestul țării, unde populația majoritară era musulmană. În anul următor, Mohammad Ali

Jinnah, fiul unui dentist musulman din Karachi, a devenit liderul Ligii Musulmane. El fusese membru activ în Partidul Congresului, dar plecase, întrucît considera că acesta era acaparat din ce în ce mai mult de hinduși pioși și analfabeți care îl idolatrizau pe Mahatma Gandhi. Jinnah încă mai spera că se va ajunge la un acord cu Partidul Congresului, dar, după alegerile din 1937, liderul partidului, Pandit Nehru, a refuzat să încheie o coaliție cu Liga Musulmană. În acest moment, indienii se autoadministrau practic la nivelul provinciilor, dar musulmanii considerau că politicienii din Partidul Congresului erau liderii unui nou „regat al hindușilor”, tiranic și plin de prejudecăți, în care musulmanii nu ar mai fi fost supușii britanicilor, dar ar fi fost în schimb conduși de hinduși. Între timp, actele de violență în care erau implicați adepții ambelor confesiuni au continuat. În 1938, trei hinduși și un musulman care jucau cărți într-o grădină publică din Bombay au început să se certe. Conflictul a escaladat cu o repeziciune alarmantă și agresiunile fizice, bătăile cu pietre și înjunghierile au continuat zile în șir, iar 14 oameni și-au pierdut viața.

În februarie 1946, la primele alegeri de după război, suficienți musulmani au votat cu Partidul Congresului în Provincia de la Granița de Nord-Vest și în Assam pentru ca partidul să fie susținut de o majoritate în aceste zone cu populație preponderent musulmană, în timp ce în statul Punjab sikhii au început să ceară să aibă propria țară, numită Sikhistan (sau Khalistan). Începînd cu luna următoare, timp de două luni, guvernul britanic a avut dezbateri cu Nehru, Gandhi și Jinnah, dar nu s-a ajuns la nici un acord. Marea Britanie a propus ca țara să fie scindată în trei părți – ce corespundeau în linii mari cu India din zilele noastre, Pakistanul de Vest și Pakistanul de Est (devenit ulterior Bangladesh). Nehru a respins ideea, așa că în august Jinnah a făcut apel la musulmani să inițieze „acțiuni directe” care să ducă la independența Pakistanului. În data de 16 august, la Calcutta au început lupte

acerbe, iar 4.000 de persoane au murit în patru zile. Apoi, zeci de mii de hinduși au fost alungați din casele lor în special în Bengalul de Est, locuit în majoritate de musulmani, și mulți dintre ei au fost uciși în timp ce fugeau. Pentru a se răzbuna, hindușii au omorât peste 700 de membri ai minorității musulmane din Bihar. Sikhii se temeau mai mult de conducerea musulmană decât de cea hindusă, iar un grup de sikhi a atacat un sat musulman, omorând 16 oameni. În următoarele două săptămîni, aproape 1.000 de persoane au pierit în zona rurală din jurul orașului Amritsar. În Lahore, numărul victimelor a ajuns la 100 pe zi; în Calcutta, acesta era și mai mare. Louis Fischer, un jurnalist american, spunea: „În mahalale mizere, locuitorii stau îngrămădiți ca sardinele... dacă o fetiță musulmană o trage de păr pe o fetiță hindusă sau dacă un băiețel hindus vorbește urît cu un băiețel musulman, poate izbucni o răscoală cu efecte fatale”. Cît timp colaboraseră pentru a scăpa de britanici, tensiunile interconfesionale fuseseră ținute sub control, dar acum britanicii plecau.

În martie 1947, Mountbatten a sosit în India în calitate de ultim vicerege, cu misiunea de a preda autoritatea cel tîrziu în iunie 1948, dar a decis că ar fi fost prea periculos să aștepte chiar și atît. Împărțirea țării părea a fi singura opțiune, iar în acest moment, dintre principalii lideri politici, doar Gandhi mai refuza să o accepte. Mountbatten a cîștigat rapid încrederea lui Nehru, dar a pierdut-o pe a lui Jinnah. În cadrul programului său derulat cu o viteză amețitoare, Parlamentul britanic a promulgat legea independenței Indiei în iulie 1947, eliberînd India și Pakistanul la 14 august. În aceeași seară, în fața unei mulțimi de peste 100.000 de persoane, la Delhi, Nehru a rostit celebrele cuvinte: „Cînd va bate miezul nopții, în timp ce lumea întreagă doarme, India se va trezi la viață și libertate”. Granițele trasate în grabă, care străbăteau statele Punjab și Bengal, au fost ținute secrete încă două zile după dobîndirea independenței, în încercarea de a atenua

tulburările, dar precauțiile nu au dat rezultate. În curînd, 10 milioane de hinduși, musulmani și sikhi erau pe drumuri, într-o cursă disperată spre ceea ce credeau că avea să fie un refugiu sigur de partea potrivită a noilor frontiere.

Un administrator britanic a descoperit în orașul Hasilpur cadavrele hindușilor zăcînd „unul peste altul, ca frunzele căzute toamna”, bărbații, femeile și copiii fiind „amestecați de-a valma”. În Punjab, locotenent-colonelul James Bell, care își făcuse datoria ca militar timp de 20 de ani în India, a văzut mii de orașe și sate distruse și mii de oameni măcelăriți cu sălbăticie: „Trenurile sînt oprite cu regularitate și toți membrii comunității nepotrivite sînt tîrîți afară și căsăpiți, chiar și femeile – asta dacă nu sînt dezbrăcate, violate, apoi lăsate să rățăcească în pielea goală”. Și trenul în care călătorea el a fost oprit chiar înainte de intrarea în Ludhiana, iar toți musulmanii au fost uciși, cu excepția cîtorva pe care Bell a reușit să-i ascundă în toaleta din compartimentul său. Sosirea supraviețuitorilor care spuneau povești îngrozitoare alimenta și mai mult ura interconfesională, așa că, atunci cînd o mulțime de refugiați hinduși a ajuns la Delhi, hindușii și sikhii din oraș i-au atacat pe musulmani. În cîteva zile, majoritatea celor care locuiau în oraș fugiseră. Bihar avea o populație de 31 de milioane de hinduși și 5 milioane de musulmani. Hindușii au manifestat pe străzile din Patna și din alte orașe, strigînd: „Sînge pentru sînge!”. În doar o săptămînă, aproximativ 10.000 de persoane au fost omorîte, în special musulmani. Un locotenent britanic a privit una dintre nesfîrșitele coloane de refugiați: „Pe o distanță de 190 de kilometri, carele cu boi se mișcau, unul lîngă altul... Am văzut camioane care treceau peste familii întregi, iar șoferii accelerau, fără să le pese. Cînd mor milioane de oameni, ce mai contează cîtiva?”. Uneori, coloanele care mergeau în direcții diferite pe aceeași șosea se luau la bătaie. În statul Punjab, trenurile treceau granița spre India cu vagoane pline de cadavre și inscripționate cu mesajul „un cadou din Pakistan”. În direcția

opusă mergeau „cadourile din India”. Un ofițer britanic a descoperit 2.000 de musulmani morți într-un tren din Pakistan. Fusesse oprit cu pietre stivuite pe linia ferată, apoi o hoardă de sikhi se năpustise în vagoane, omorînd toți pasagerii. Totuși, în rîndurile sikhilor din Punjab avea să se înregistreze cel mai mare procentaj de victime și pînă la 200.000 au fost transferați în India într-o singură coloană de marș escortată de soldați gurkha.

Mountbatten spunea că Gandhi era „o forță de menținere a păcii formată dintr-un singur om”. Cu nouă luni înainte de obținerea independenței, cînd în Bengalul de Est se dezlănțuise valul de omoruri, la vîrsta de 77 de ani, el mersese desculț din sat în sat. De obicei, se îndrepta mai întîi spre casa unui musulman. Rămînea cîteva zile în sat, rugîndu-se și stînd de vorbă cu oamenii, apoi mergea mai departe. În timpul acestui pelerinaj, a vizitat 49 de sate. Spunea că era hotărît să-i facă pe hinduși și pe musulmani să conviețuiască în pace sau „să moară încercînd” să-i împace. Un observator comenta: „Relațiile s-au îmbunătățit sensibil, dar insuficient”. În ziua ce a urmat dobîndirii independenței, el și-a ridicat cortul în Calcutta și a anunțat că avea să facă greva foamei pînă la moarte dacă valul de crime nu avea să înceteze. Văzînd distrugerile din oraș, a fost copleșit de „un sentiment apăsător trezit de nebunia colectivă care-l poate face pe om să devină mai rău decît animalele”. A continuat să-i mustre pe bigoți, să le consoleze pe victime și să încerce să-i repună în drepturi pe refugiați. Prestigiul său era atît de mare, încît după trei zile, valul de violențe din Calcutta s-a domolit, dar nici măcar Gandhi nu putea opri nebunia care se răspîndise pe întregul subcontinent. În octombrie, el scria despre un incident în care un hindus încercase să-și adăpostească prietenul musulman de furia gloatei, iar amîndoi fuseseră omorîți. Spunea că existaseră și multe situații în care musulmanii îi adăposteau pe hinduși „riscîndu-și propriile vieți”. Întorcîndu-se la Delhi, Gandhi a propovăduit atitudinea nonviolentă zi de zi și, făcîndu-i de rușine

pe cetățenii orașului, i-a determinat să încheie ostilitățile interconfesionale. Dar, la 30 ianuarie 1948, a fost împușcat mortal de un tânăr hindus fanatic.

Se crede că în această perioadă de tulburări ar fi murit peste un milion de persoane – fie asasinate, fie în urma bolilor contractate în marșurile în care au fost angajați refugiații. 50 de milioane de musulmani au continuat să trăiască în India sub conducerea cu un pronunțat caracter secular a lui Nehru, iar valul de ură și de violență de natură religioasă din interiorul țării s-a domolit, într-adevăr, deși animozitatea dintre India și Pakistan a persistat, transformându-se în război în trei rînduri, în timp ce alți un milion de oameni sau chiar mai mulți aveau să moară cînd Pakistanul de Est a luptat pentru a-și cîștiga independența față de Pakistanul de Vest. De asemenea, sikhii au rămas cu o nemulțumire amară. Unul dintre conducătorii lor se plîngea: „Musulmanii au primit Pakistanul, iar hindușii au primit Hindustanul, dar sikhii ce au primit?”.

Acte de terorism

În prezent, terorismul internațional se numără printre fenomenele care inspiră cea mai mare teamă în întreaga lume și, în numele luptei împotriva acestuia, am acceptat numeroase restricții impuse libertății noastre – cum ar fi posibilitatea ca oamenii să fie închiși fără a fi judecați pe durate din ce în ce mai lungi. Teroriștii au ucis sute sau, într-un anumit caz, mii de oameni, dar, desigur, nu se pot compara cu guvernele și conducătorii tiranici (vezi capitolul 11) care au ucis milioane – conform unor estimări, peste 100 de milioane pe parcursul secolului trecut.

Așadar, ce este terorismul? Ca să parafrazăm un proverb: „Pentru unii,

terorist, pentru alții, luptător în numele libertății”. Barry Davies, fost membru al Special Air Service (SAS), care și-a petrecut mulți ani din viață luptînd împotriva terorismului, scria: „Orice tip de mișcare de rezistență va fi considerată organizație teroristă de către cei împotriva cărora luptă”. Cuvîntul „terorism” a fost utilizat prima dată pentru a numi teroarea de stat instituită de guvernul din perioada Revoluției Franceze la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, cînd mii de oameni au fost ghilotinați. În secolul al XIX-lea, cînd a fost aplicat pentru prima dată grupărilor de rezistență, victimele acestora erau de obicei conducători putemici, precum țarul Alexandru al II-lea al Rusiei și regele Umberto al Italiei. Cam în aceeași perioadă au fost asasinați și doi premieri ai Spaniei – unul pe cînd stătea pe terasa unui hotel, iar celălalt în timp ce răsfoia o carte într-o librărie. În prezent, puțini politicieni s-ar expune într-o asemenea măsură atacurilor; și, întrucît cei de la putere s-au asigurat că sînt bine apărați împotriva teroriștilor, atacurile acestora au început să-i vizeze din ce în ce mai mult pe cetățenii obișnuiți. Un analist a rezumat după cum urmează strategia teroriștilor din perioada modernă: „De ce să ataci un tigru, cînd există atîtea oi?”.

Incendiul de la cinematograful din Iran

În prezent, multe guverne din Occident consideră că Iranul susține terorismul, dar în anii 1970 cetățenii săi au căzut victime unui atac de proporții, care depășea orice incident similar din Occident înainte de atentatele de la 11 septembrie 2001 (vezi mai jos). În ultimele zile ale regimului șahului, la 20 august 1978, polițiștii au observat nori de fum ieșind dintr-un cinematograf aflat la etajele superioare ale unei clădiri

comerciale din Abadan, unde se proiecta un film care critica guvernul. Prin aparatele de emisie-recepție, polițiștii au comunicat către bază că un grup de militanți islamiști intraseră în clădire în momentul în care și-au dat seama că erau supravegheați. Se spunea că aceștia provocaseră un incendiu minor pentru a se putea face nevăzuți în mulțime. Polițiștilor aflați la fața locului li s-a spus să nu lase pe nimeni să plece înainte de venirea superiorului lor, care aducea întăriri.

Poarta de acces către scările ce duceau la cinematograf a fost încuiată – nu se știe cu precizie dacă de către polițiști sau de către militanți. Când fumul și flăcările s-au întesit, un bărbat a vrut să spargă ușa cu ajutorul camionetei sale, dar polițiștii l-au oprit. Când a sosit comandantul forțelor de ordine, cinematograful era deja cuprins de flăcări. La 20 de minute după izbucnirea incendiului, când pompierii au ajuns acolo, au descoperit că hidranții nu funcționau, iar cisterna lor mobilă a rămas fără apă înainte ca flăcările să poată fi domolite. Martorii i-au acuzat pe polițiști că nu încercaseră să-i salveze pe cei care strigau după ajutor din interiorul clădirii, iar 422 de persoane au decedat. Serviciile secrete au fost acuzate că ar fi provocat incendiul și mii de cetățeni îndoliați, înlăcrimați și furioși au umplut străzile, strigând sloganuri împotriva șahului și susținând că oamenii acestuia organizaseră atacul din cinematograf pentru a-i uide pe militanți. Între timp, autoritățile au arestat șase suspecți, printre care se număra și proprietarul cinematografului, care a fost acuzat de neglijență.

La 11 februarie 1979, monarhia a căzut în urma unei revoluții islamice. După numai zece zile, un ofițer, căpitanul Monir Taheri, a fost trimis în judecată de noii conducători ai Iranului. A fost condamnat în pripă, acuzat că ar fi fost implicat în incendiu, precum și pentru alte infracțiuni, cum ar fi torturarea prizonierilor politici, și a fost împușcat de un pluton de execuție la 23 februarie. Nu se știe dacă au fost aduse probe care să-l incrimineze, iar

multe dintre familiile victimelor au respins verdictul, unele protestînd timp de patru luni la sediul unui birou guvernamental.

Unii dintre militanții islamiști se opuneau filmului din rațiuni doctrinare, iar alții provocaseră deja incendii în mai multe cinematografe iraniene, precum și în restaurante și cluburi de noapte. La 25 august 1980, Tribunalul Revoluționar a judecat alte 26 de persoane, printre care și pe Hossein Takializadeh, care a mărturisit că a provocat incendiul împreună cu alți trei militanți religioși ce muriseră în flăcări. Acesta a fost executat public, alături de alți cinci oameni. Numele căpitanului Taheri nu a fost adus în discuție nici măcar o dată în timpul procesului.

Atentatul cu bombă asupra zborului 182 al companiei Air India

Atentatul cu cele mai multe victime în care a fost implicată o singură aeronavă a avut loc în ziua de sîmbătă, 23 iunie 1985, cînd un Boeing 747 al companiei Air India, care zbura de la Montréal către aeroportul Heathrow, a explodat la ora șapte și un sfert dimineața, în apropiere de coasta Irlandei. La bord erau 22 de membri ai echipajului și 307 pasageri, printre care și 82 de copii. În compartimentul de bagaje al avionului fusese plasată o bombă. Cînd a explodat, aeronava s-a făcut fărîme. În același timp, la o depărtare de 9.600 de kilometri, pe aeroportul Narita din Tokio se descărcau containerele cu bagaje dintr-un Boeing 747 al companiei aeriene Canadian Pacific care aterizase, venind din Vancouver. Într-unul se afla o valiză care trebuia încărcată în alt avion al companiei Air India. Valiza a explodat, ucigînd doi lucrători care se ocupau cu transportul bagajelor. Ancheta derulată de poliție

a descoperit că un pasager pe nume Singh, nume pe care îl au milioane de sikhi, se înregistrase la aeroportul din Vancouver pentru a-și ridica biletul pentru zborul companiei Canadian Pacific, dar nu mai ajunsese la bordul avionului.

La cinci luni după atentat, poliția canadiană a organizat o razie la domiciliile a patru sikhi suspecți de acte de terorism. Cu un an înainte, cel mai sfânt sanctuar sikh, Templul de Aur din Amritsar, fusese răvășit de soldații indieni aflați pe urmele unor sikhi înarmați care luptau pentru dobândirea unui stat propriu. Indira Gandhi, pe atunci premier al Indiei, a fost asasinată de doi sikhi, gărzile ei de corp, ceea ce i-a făcut pe hindușii din New Delhi să-i masacreze pe sikhi. Reacționând față de aceste evenimente, unul dintre suspecții vizați de investigarea atentatelor cu bombă, Ajaib Singh Bagri, un operator de motostivuitor din Columbia Britanică, a izbucnit plin de furie la New York, afirmând: „Nu ne vom opri pînă cînd nu vom uide 50.000 de hinduși!”. Alți doi suspecți, Talwinder Singh Parmar și Inderjit Singh Reyat, au fost văzuți de agenții de supraveghere canadieni mergînd în pădurea de pe insula Vancouver, unde se crede că testau explozibili. Polițiștii au auzit un zgomot puternic, dar nu au reușit să găsească nici o probă incriminatoare. Cei doi bărbați au fost acuzați de conspirație și posesie de substanțe explozive, dar acuzațiile au fost retrase.

Cu toate acestea, în 1991, Reyat a fost condamnat la zece ani de închisoare pentru omor din culpă și contravenții asociate utilizării de substanțe explozive în cazul bombei din aeroportul Narita. În anul următor, Parmar, despre care se credea acum că ar fi fost inițiatorul atentatului terorist, a fost ucis într-un schimb de focuri cu polițiștii indieni din Mumbai. Dar abia în octombrie 2000 ceilalți doi suspecți inițiali, Bagri și Ripudaman Singh Malik, un om de afaceri milionar, au fost acuzați pentru atentatele cu bombă care au distrus aeronava companiei Air India și i-au ucis pe cei doi

angajați ai aeroportului din Tokio. În anul următor, și Reyat a fost acuzat de implicare în atentatul asupra zborului companiei Air India. În 2003, el a fost condamnat la cinci ani de închisoare pentru omor din culpă și pentru că ajutase la construirea bombei. Mulți au considerat că a primit o pedeapsă ușoară pentru că promisese să depună mărturie împotriva lui Bagri și Malik, dar în boxa martorilor el a declarat că nu-și amintea nimic legat de aceștia. La 16 martie 2005, judecătorul a anunțat că Malik și Bagri nu au fost găsiți vinovați la nici unul dintre capetele de acuzare, spunând că „actele teroriste au fost pline de cruzime”, dar că probele acuzării erau insuficiente.

S-a afirmat că unii sikhi canadieni refuzaseră să-i incrimineze pe acuzați în depozițiile lor de teama represaliilor, iar unul dintre aceștia fusese omorât înainte de a putea depune mărturie. Un an mai târziu, guvernul canadian a cedat, în cele din urmă, în fața solicitărilor venite din partea familiilor celor uciși și a deschis o anchetă publică privind atentatele. În 2007, în urma anchetei, s-a conchis că avuseseră loc numeroase încălcări ale protocolului de securitate – fuseseră ignorate avertismente, mai multor persoane neautorizate le fusese permis accesul liber în aeronavă, iar un câine instruit pentru detectarea materialelor explozive ajunsese prea târziu la avion.

Lockerbie

La 3 iulie 1988, un crucișător american, USS *Vincennes*, a tras două rachete asupra unui avion Airbus A-300 al companiei Iran Air aflat deasupra strâmătorii Ormuz, confundându-l, după câte se pare, cu un avion de vânătoare iranian. Aeronava s-a prăbușit în mare, iar toate cele 290 de persoane aflate la bord, majoritatea pelerini în drum spre Mecca, au murit.

Cinci luni mai târziu, pe 21 decembrie, la ora șapte seara, zborul 103 al companiei Pan Am se afla la 9.500 de metri deasupra orașului scoțian Lockerbie, avînd la bord 246 de pasageri și 13 membri ai echipajului, și se îndrepta de la Londra către New York. Însoțitoarele de zbor serveau cina cînd copilotul a stabilit legătura cu turnul de coordonare a traficului aerian, cerînd aprobarea pentru a începe traversarea Oceanului Atlantic. Acestea au fost ultimele cuvinte auzite din aeronavă. Aproape imediat, controlorii de trafic aerian din Prestwick au observat că ecranele lor afișau un lucru bizar și îngrozitor: semnul ce reprezenta aeronava de mare capacitate s-a divizat în cinci părți și fiecare rotație a indicatorului luminos de pe ecranul radar le arăta îndepărtîndu-se tot mai mult una de cealaltă. Fragmentele avionului se prăbușeau spre orașul cu 3.000 de locuitori Lockerbie. Secțiunea centrală a fuselajului și aripile, în care se aflau 225.000 de litri de kerosen, s-a prăbușit la Sherwood Crescent, producînd o sferă de foc ce s-a înălțat pînă la 90 de metri pe cerul nopții și făcînd un crater cu o lungime de 27 de metri și o adîncime de 12 metri. Cincizeci de cadavre, unele încă prinse de scaune cu centurile de siguranță, au căzut în grădina din spatele casei unei văduve, iar o parte din sectorul alocat clasei economice s-a prăbușit peste casa sa, dar ea a supraviețuit. Un adolescent de 17 ani care ieșise la plimbare a trebuit să fugă pentru a scăpa cu viață, ferindu-se de „bucățile de metal care zburau prin aer cu o viteză incredibilă”. În apropiere de locul impactului, pe șoseaua dintre Carlisle și Glasgow, cel puțin cinci mașini au luat foc. Bucăți împrăștiate din avionul sfărîmat au fost găsite la distanțe de pînă la 130 de kilometri, dar secțiunea care cuprindea carlinga și sectorul de clasa întîi a fost găsită intactă, aplecată pe o parte, oferind cea mai memorabilă imagine a dezastrului. Zeci de oameni au trebuit să fie evacuați din casele lor și găzduiți în centre comunitare, școli și hoteluri.

În total, 11 persoane au murit la sol, printre care și cei patru membri ai

unei familii, precum și 259 de persoane la bord, dintre care 189 erau americani. Membrii formației americane Four Tops și John Lydon, fostul vocalist al trupei Sex Pistols, ar fi trebuit să se afle la bordul avionului, dar cu toții au ratat zborul. În curînd, a devenit limpede că nu fusese un simplu accident: cel mai grav accident aviatic din istoria Marii Britanii era în același timp și cel mai grav atac terorist. O bombă conținînd o jumătate de kilogram de exploziv Semtex făcuse ca avionul să explodeze în aer. Cea mai mică forță de poliție din Marea Britanie, secția de poliție Dumfries and Galloway, trebuia să deruleze acum cea mai mare anchetă penală a ei. Au ieșit la suprafață o serie de date ciudate. Printre cei decedați se numărau patru ofițeri ai serviciilor americane de informații, iar cu două săptămîni înainte de atac ambasada Statelor Unite din Helsinki fusese avertizată de un bărbat cu accent arab care spunea că zborul 103 avea să fie ținta unui atentat cu bombă înainte de Crăciun. Liniile aeriene primesc în mod constant avertismente false privind atentate cu bombă, dar acesta a fost luat destul de în serios pentru ca Departamentul de Stat al SUA să transmită știrea altor zeci de ambasade.

O serie de organizații teroriste au revendicat atentatul, printre ele fiind și cea intitulată „Apărătorii Revoluției Islamice”, care a spus că prin acest atentat se răzbunase pentru doborîrea aeronavei iraniene. Între rămășițele avionului distrus, anchetatorii au găsit mici fragmente dintr-o valiză în care credeau că fusese ascunsă bomba, alături de bucățile unei plăci cu circuite imprimate dintr-un casetofon în care se credea că fuseseră ascunse un cronometru și o amorșă. Acestea erau fabricate de o companie elvețiană și făceau parte dintr-un lot de marfă care fusese exportat în Libia. În aceeași valiză mai erau haine pentru bebeluși cumpărate din Malta. Un vânzător maltez a spus că le vînduse unui bărbat din Libia și, în acel moment, atenția tuturor s-a concentrat asupra acestei țări, care avea și ea resentimente față de

Statele Unite, din cauza unui raid de bombardament din 1986 în care își pierduseră viața zeci de oameni, printre care și fiica adoptivă a președintelui Gaddafi. Avioanele americane implicate în acel atac decolaseră din baze aflate în Marea Britanie.

În 1991, doi cetățeni libieni, Abdelbaset Ali Mohmed al-Megrahi, un ofițer din serviciile de informații, și Al Amin Khalifa Fhimah, au fost puși sub acuzare, dar abia în 1999, în urma unor negocieri anevoioase cu Gaddafi, bărbații au fost predați pentru a fi judecați. Decizia lui Gaddafi de a-i preda făcea parte dintr-o convenție complexă care includea acordul Libiei de a plăti despăgubiri către familiile pasagerilor uciși, cu condiția ca izolarea diplomatică a acestui stat să ia sfârșit.

Procesul a fost judecat în Olanda, iar judecătorii erau scoțieni. Avocații acuzării au susținut că al-Megrahi pusese bomba la bordul avionului companiei Pan Am dintr-un zbor intermediar ce venea de la Malta, deși au recunoscut că nu știau cum procedase. Ambii inculpați au negat toate acuzațiile aduse și, după aproape nouă luni de audieri, Fhimah a fost achitat, dar al-Megrahi a fost condamnat la 27 de ani de închisoare. El a făcut recurs, contestând condamnarea, și au fost aduse noi probe conform cărora la depozitul de bagaje din aeroportul Heathrow, cu 18 ore înainte de plecarea zborului cu numărul 103, normele de securitate fuseseră încălcate, astfel încât ar fi fost posibil ca altcineva să fi introdus pe ascuns o valiză în avion. Recursul lui al-Megrahi a fost respins, dar unele dintre rudele victimelor se numărau printre cei care nu credeau că libianul era adevăratul criminal. Unii dintre acești oameni au militat chiar pentru eliberarea lui și au solicitat demararea unei anchete publice care să elucideze întrebări cum ar fi cine anume știa despre avertismentele referitoare la atentatele cu bombă și de ce PA 103 era singurul zbor transatlantic din apropierea sărbătorilor de iarnă care avea locuri libere. În iunie 2007, Scottish Criminal Cases Review

Commission a comunicat că se temea că al-Megrahi ar putea fi victima unei erori judiciare și a cerut curții de apel redeschiderea cazului.

Atentatele cu bombe din Mumbai

În afara faptului că este capitala comercială a țării, Mumbai este considerat adeseori o „mică Indie”, datorită diversității sale religioase și etnice. Iarna 1992-1993 a fost o perioadă agitată, înregistrându-se numeroase incidente interconfesionale violente în care se estimează că au fost ucise 900 de persoane, în principal musulmani, iar aproximativ 40.000 au fugit din oraș. La ora unu și jumătate, în după-amiaza zilei de 12 martie 1993, o bombă puternică plasată într-o mașină-capcană a explodat în subsolul clădirii cu 28 de etaje a Bursei de Valori din Mumbai. Explozia a fost atât de puternică, încât unii dintre agenți au fost aruncați pe fereste și au murit căzînd pe strada de dedesubt. Alții au fost călcați în picioare atunci cînd toată lumea s-a îmbulzit, încercînd să scape. În total au murit aproximativ 50 de oameni, printre care și cîțiva vînzători stradali și pietoni, iar clădirea a fost grav avariata.

În următoarele trei ore, alte douăsprezece bombe au explodat în oraș. Toate erau făcute cu explozibil plastic și detonate cu ajutorul unor dispozitive de cronometrare. Printre locurile în care au fost plasate s-au numărat bănci, un birou de eliberare a pașapoartelor, un teatru și un mare complex comercial. O explozie de la sediul Air India, altă clădire importantă cu multe etaje, a aruncat în stradă sticlă, mobilier și trupuri omenești. Cele mai multe victime au fost înregistrate în cartierul rezidențial Worli de pe malul mării, unde aproximativ 90 de persoane au fost ucise de o bombă

plasată într-un autobuz aglomerat cu etaj. Alte bombe erau ascunse în mașini și scutere, iar trei hoteluri au fost atacate folosind trucul simplu de a lăsa o valiză într-un dormitor. Altă explozie a distrus sediul grupării Shiv Sena, cea mai puternică organizație a hindușilor radicali, care era acuzată de mulți că ar fi instigat la actele de violență din iarna respectivă. De asemenea, teroriștii au aruncat grenade la aeroportul din Mumbai. Unii au considerat că evenimentele din acea zi au fost atacuri la adresa hindușilor, alții, că au fost atacuri la adresa întregii națiuni. Un membru al parlamentului local a spus: „Este o conspirație menită să saboteze economia tot mai prosperă a Indiei”.

Numărul oficial al victimelor a fost 257, dar ar fi putut fi și mai mare, întrucât, după câteva zile, o serie de bombe neexplodate plasate în mașin-capcană au fost găsite lângă o gară. S-a suspectat că în spatele atacurilor cu bombe ar fi fost unele grupuri de teroriști islamici din Pakistan, ajutate de un personaj important al lumii interlope, Dawood Ibrahim. După atentate, acesta a dispărut, dar sute de persoane au fost arestate și, în cele din urmă, aproximativ o sută au fost condamnate, printre ele numărându-se și celebrul actor de la Bollywood Sanjay Dutt, a cărui specialitate erau rolurile de antieroi duri. După ce i-a spus: „Nu vă pierdeți cumpătul. Puteți munci mulți ani de acum înainte, ca actorul Gregory Peck din filmul *Aurul lui Mackenna*”, judecătorul l-a condamnat la șase ani de închisoare în iulie 2007, pentru că achiziționase arme de la autorii atentatelor. Dutt susținea că avea nevoie de ele pentru a-și apăra familia și a spus că va ataca hotărârea judecătorească. În noiembrie 2007 a fost eliberat pe cauțiune. Între timp, Ibrahim a devenit cel mai căutat infractor din India. Autoritățile indiene susțineau că se afla în Pakistan, dar Pakistanul a negat acest lucru.

Atentatele de la Ambasada Americană din estul Africii

Osama bin Laden a intrat prima oară în atenția întregii lumi la 7 august 1998. La ora 11 fără un sfert în dimineața acelei zile, la ambasadele americane din Kenya și Tanzania bombele au explodat aproape simultan. Atentatele au fost atribuite imediat organizației teroriste al-Qaeda. Ambasada din Nairobi era situată într-o zonă centrală și aglomerată a orașului și, în momentul exploziei, ambasadorul SUA, Prudence Bushnell, avea o întrevedere cu ministrul kenyan al Comerțului la ultimul etaj al unei clădiri învecinate. Ea a auzit o detunătură puternică, identificată ulterior ca fiind produsă de o grenadă de diversiune pe care teroriștii o aruncaseră spre paznicul instituției, apoi, când s-a dus la fereastră pentru a vedea ce se întâmplase, a fost trântită la podea de o explozie extrem de puternică și și-a pierdut cunoștința. Când și-a revenit, i-a urmat pe ceilalți membri ai personalului care, încolonați, coborau pe scara de urgență: „Un șir imens de oameni acoperiți de sângele lor și al altora”. Clădirea ambasadei nu a fost dărâmată de explozia imensei bombe plasate într-un camion, dar, în spatele său, un bloc cu șapte etaje s-a năruit. Un kenyan de 18 ani pe nume James Muiruri, care stătuse la o coadă lungă formată din oameni ce așteptau să primească vizele de acces în Statele Unite, a spus că a auzit un bubuit, apoi luminile au clipit, clădirea s-a zgâlțâit, obiectele s-au sfărâmat, iar oamenii au început să țipe: „Funcționarii care conduceau interviurile pentru vize, separați de solicitanți de o teighea, au murit sub ochii noștri când le-au explodat computerele. Erau complet nemișcați, privindu-ne din spatele teighelei”. Afară, „fumul a acoperit întregul oraș. Am crezut că începuse războiul”. Două autobuze luaseră foc. Tînărul a văzut un bărbat cu arsuri grave, a cărui piele se jupuia. Peste tot, oamenii încercau să-i ajute pe răniți.

Bomba a produs un nor de praf și fum în formă de ciupercă ce s-a ridicat deasupra orașului. Copacii erau smulși din rădăcini, vitrinele magazinelor se făcuseră țandări pe o rază de câțiva kilometri, iar mașinile au fost azvîrlite în

aer sau prefăcute în scrum cu tot cu șoferii de la volan. Mii de oameni alergau ținând pe străzile orașului. Directorul administrativ al spitalului din Nairobi a spus că aproape imediat după explozie au primit „un potop de oameni șiroind de sânge”. Infanteriști marini americani înarmați pînă-n dinți au intrat imediat în dispozitiv în jurul ambasadei ruinate și au izolat-o, înconjurînd-o cu un gard din sîrmă ghimpată și foi de tablă ondulată. În următoarele cîteva zile, unii kenieni s-au plîns că americanii nu voiau să-i ajute cînd cercetau clădirile învecinate pentru a descoperi dacă în ele există răniți în viață. Ei pretindeau că infanteriștii marini le ignoraseră rugămințile de a le da lopeți și alte unelte de săpat, lăsîndu-i să scotocească prin dărîmături cu mîinile goale. Dintre cele 257 de persoane ucise, numai 12 erau americani. Ambasada din Dar es Salaam se afla mai departe de centrul orașului, așa că numărul victimelor a fost mult mai mic – 11 persoane.

O grupare necunoscută pînă atunci, care se autointitulase Armata Islamică de Eliberare a Locurilor Sfinte, a revendicat imediat ambele atentate cu bombă și a comunicat că vor avea loc și alte atacuri, pentru a-i alunga pe americani din țările musulmane. Ea a cerut eliberarea șeicului Omar Abdel Rahman, clericul egiptean orb închis din cauza implicării sale în atentatul din 1993 de la World Trade Center din New York, în care șase oameni își pierduseră viața. Statele Unite ale Americii erau convinse că organizația făcea parte din al-Qaeda. La mai puțin de două săptămîni după explozia bombelor, președintele Clinton a ordonat atacuri cu rachete de croazieră asupra unor obiective despre care oficialii americani spuneau că ar fi tabere de instruire a teroriștilor în Afganistan și asupra unei fabrici de arme chimice din Sudan. Guvernul taliban din Afganistan a negat că în țara sa ar exista vreo tabără de antrenamente, în timp ce sudanezii au spus că americanii loviseră o fabrică de produse farmaceutice.

În octombrie 2001, patru presupuși agenți ai organizației al-Qaeda au fost

condamnați la închisoare pe viață în Statele Unite pentru implicarea în atentatele cu bombă. Mohamed Rashed Daoud Al-Owhali, un saudit în vîrstă de 24 de ani, a recunoscut că el condusesese camionul pînă la ambasada din Nairobi și că aruncase grenadele de diversiune înspre paznici. Avocatul care îl reprezenta pe un iordanian de 36 de ani, Mohamed Sadeek Odeh, a spus că acesta era „soldat în aripa militară a grupării al-Qaeda” și că el considerase că atentatele de la ambasade ar fi o lovitură dată Statelor Unite pentru sprijinul pe care îl acordau Israelului. Procesul a avut loc la New York, la cîteva străzi distanță de ruinele clădirilor World Trade Center, care fuseseră distruse cu numai șase săptămîni înainte de cel mai devastator atac terorist din lume.

Atentatele de la 9 septembrie 2001

Turnurile Gemene ale World Trade Center, avînd fiecare cîte 110 etaje, erau cele mai înalte clădiri din New York. Zece oameni au fost condamnați după ce le-au atacat în 1993, iar opt ani mai tîrziu clădirile aveau să fie din nou ținta unui atentat. În dimineața caldă și senină a zilei de 11 septembrie 2001, cerul albastru al Americii era, ca întotdeauna, străbătut în lung și-n lat de oameni care călătoreau în interes de afaceri spre diverse orașe ale țării. Dar în acea dimineață, printre pasageri se aflau și 19 teroriști din gruparea al-Qaeda, organizați în patru echipe, care aveau să utilizeze cuttere pentru a prelua controlul asupra unor aeronave ce se îndreptau spre statul California, venind dinspre coasta de est – zborurile 11 și 77 ale companiei American Airlines și 93 și 175 ale United Flights. Teroriștii care au deturnat avioanele au pretins, de asemenea, că aveau bombe la bord, dar probabil că acestea erau

false. În fiecare echipă se afla cîte un pilot care fusese instruit în Statele Unite.

Primul avion care și-a atins ținta a fost zborul 11, care a intrat în turnul dinspre nord, 1 World Trade Center, la ora 8:46 dimineața. Șaptesprezece minute mai tîrziu, zborul 175 a lovit turnul dinspre sud, 2 World Trade Center. La 9:37 dimineața, zborul 77 a lovit Pentagonul. Între timp, la bordul avionului 93 se dădea o luptă. Înregistrările găsite în cutia neagră dezvăluie faptul că echipajul și pasagerii au încercat să se lupte cu teroriștii pentru a dobîndi controlul asupra avionului, după ce li s-a spus la telefon că celelalte avioane deturnate se izbiseră de clădiri. Pilotul din al-Qaeda a început să încline avionul într-o parte și în alta și aproximativ la ora 10:20 dimineața acesta s-a prăbușit pe un cîmp din apropiere de Shanksville, Pennsylvania. (Khalid Sheikh Mohammed, care avea să fie judecat pentru organizarea atentatelor, a spus că ținta avionului fusese clădirea Capitoliului.) Între timp, turnul dinspre sud se prăbușise, iar turnul dinspre nord avea să cadă 25 de minute mai tîrziu.

După ce primul avion a lovit turnul dinspre nord, un informatician care se afla la etajul patruzeci al clădirii s-a alăturat șirului lung de persoane care coborau scările. După ce au coborît 15 etaje, au început să întîlnească pompieri asudați care urcau, ducînd tuburi de oxigen și topoare. Cînd a ieșit la lumină, pe esplanada dintre cele două turnuri erau sfîrșimături aprinse, iar căldura era intensă. Odată ajuns la o distanță destul de mare pentru a fi în siguranță, a privit înapoi. Turnurile aveau „găuri laterale mari, carbonizate, din care ieșeau flăcări de un roșu aprins”. La cîteva străzi depărtare, a văzut o bucată din trenul de aterizare al avionului. Apoi, în urma lui s-a auzit o bubuitură asurzitoare: „Alături de mii de oameni, m-am întors și am văzut cum etajele superioare ale turnului doi se prăbușeau”. Din cauza fumului învăluitor nu putea distinge decît conturul clădirii, care „părea să se subțieze

tot mai mult... În cele din urmă, nu a mai rămas decît coloana îngustă a casei lifurilor. Apoi a părut să se fărîmițeze și aceasta. Totul se cutremura”.

O femeie care lucra în turnul dinspre nord a coborît 77 de etaje, descoperind apoi, cînd s-a apropiat de parter, că nu mai putea înainta din cauza dărîmăturilor: „Îmi amintesc că m-am gîndit că n-aveam să accept sub nici o formă să am coborît 77 de etaje pentru a muri cînd mai aveam doar trei etaje pînă să ajung în siguranță. Am urcat înapoi pînă la etajul patru, unde un pompier a spart un perete ca să putem ieși”. Doi lifieri care lucrau în turnul dinspre nord, soț și soție, au supraviețuit, fiecare crezînd că celălalt murise. Unui bărbat care stătea la birou la etajul 64 al turnului dinspre sud i s-a spus să părăsească clădirea cînd avionul a lovit turnul dinspre nord. Cînd, alături de colegii săi, a ajuns la etajul 50, a auzit o explozie foarte puternică, iar o femeie de la etajul superior a căzut peste el: „Clădirea se zgîlțîia, iar luminile clipeau, stingîndu-se și aprinzîndu-se. A fost îngrozitor! Apoi turnul a început să se prăbușească”. Cînd au ajuns pe la etajul 25, au început să simtă miros de kerosen, iar el a trebuit să-și înfășoare cămașa în jurul capului pentru a reuși să respire. După ce au coborît mai mult, s-au uitat pe fereastră și au văzut grămezi de cadavre. Din ambele turnuri „ieșeau flăcări cam de 30 de metri înălțime, iar cînd m-am uitat la turnul doi, coada avionului încă se mai vedea ieșind în afara clădirii”.

Printre oamenii care au scăpat cu viață în mod miraculos a fost și un inginer care trebuia să lucreze pe acoperișul turnului sudic. Pe cînd era în lift, grăbindu-se să ajungă, pe la etajul 70 luminile au început să clipească, iar liftul să se zgîlțîie în momentul în care a fost lovit turnul nordic. El i-a strigat lifierului să evacueze cît mai mulți oameni. Apoi a coborît la subsol, unde era sediul firmei sale, și a început să-i călăuzească pe pompieri prin spațiile subterane. Apoi, al doilea avion a lovit turnul sudic: „Deodată, s-a auzit ceva ce semăna cu trei împușcături – bum, bum, bum. Trei mari

explozii”. S-a trezit în cabina unui lift: „Am crezut că murisem. Nu vedeam nici la câțiva centimetri în jur... Am început să strig: «Scoateți-mă de aici!»”. A reușit să iasă din clădire și s-a îndepărtat de ea. În acel moment, turnul sudic s-a prăbușit: „Oamenii țipau, toată lumea intrase în panică, auzeam oameni strigînd: «Nu e războiul meu!»”. Bărbatul a scăpat cu răni la picioare.

A fost atentatul terorist soldat cu cele mai multe victime din întreaga lume. În total, au fost ucise 2.992 de persoane, inclusiv cei 19 teroriști și toți pasagerii și membrii echipajelor de la bordul celor patru aeronave. Cantor Fitzgerald, o bancă de investiții, a pierdut 658 de angajați, în timp ce aproximativ 400 de membri ai serviciilor de urgență, majoritatea pompieri, și-au pierdut viața. Conform comisiei numite de guvern pentru investigarea evenimentelor de la 11 septembrie, aproximativ 16.000 de persoane au scăpat cu viață din Turnurile Gemene. O anchetă oficială derulată de guvern a conchis că impactul inițial al avioanelor a spulberat stratul ignifug al coloanelor de oțel din structura de rezistență a turnurilor. Stîlpii de susținere ai etajelor au fost slăbiți de incendiu și s-au deformat, astfel încît coloanele au fost împinse spre interior pînă cînd s-au prăbușit. La Pentagon au fost uciși 125 de oameni.

Comisia a comunicat că atentatele au fost planificate și duse la îndeplinire de organizația al-Qaeda. Dintre cei 19 teroriști care au deturnat avioanele, 15 veneau din Arabia Saudită, doi din Emiratele Arabe Unite, unul din Egipt și unul din Liban. Alte opt persoane au venit în America în scopul de a participa la atentate, dar nu au mai făcut-o. Președintele Bush a spus că atentatele de la 11 septembrie au stîmuit „o furie tăcută, de nedomolit” în Statele Unite și și-a anunțat hotărîrea de a-i da de urmă lui Osama bin Laden.

Fiul unui antreprenor bogat care a lucrat pentru familia regală saudită,

bin Laden a fost crescut ca un musulman sunnit pios, iar în anii de școală și universitate a intrat în contact cu fundamentalisti care propovăduiau jihadul (războiul sfânt) împotriva Occidentului. S-a căsătorit și a divorțat de câteva ori și se spune că avea peste 20 de copii. Descriș ca un om politic și care vorbea cu blîndețe, la începutul anilor 1980 a început să recruteze oameni pentru gherilele musulmane care să lupte alături de mujahedinii afgani împotriva Armatei Roșii. În 1989, după ce sovieticii s-au retras, bin Laden s-a întors în Arabia Saudită, unde s-a opus staționării trupelor americane. În 1991 s-a dus în Sudan, după ce a fost expulzat din țară. Mai târziu a pretins că organizase un atentat din Somalia în urma căruia muriseră 18 soldați americani, după care americanii s-au retras. În 1996 a fost nevoit să părăsească Sudanul și s-a întors în Afganistan, unde a fost adăpostit de talibani. El voia să curețe Peninsula Arabică de „lăcustele americane care îi mînceau toate bogățiile” și să elibereze Palestina de sub ocupația israeliană. Atentatele de la ambasadele Statelor Unite din Kenya și Tanzania din anul 1998 (vezi mai sus) i-au fost atribuite lui bin Laden.

Inițial a negat că ar fi fost implicat în atentatele de la 11 septembrie, dar Statele Unite nu au fost convinse și le-au cerut talibanilor să-l predea. Aceștia au refuzat, iar SUA și aliații lor au invadat Afganistanul în octombrie 2001. Nu au reușit să-l găsească însă pe omul cel mai căutat, care a continuat să-i șicaneze într-o serie de înregistrări video. Abia în 2004 a recunoscut, în sfîrșit, că fusese implicat în atentatele de la 11 septembrie 2001, spunînd că îi coordonase pe cei 19 teroriști care detunaseră avioanele.

Cu trei săptămîni înainte de atentat, Zacarias Moussaoui fusese arestat pentru încălcarea termenilor imigrării. Cel care a fost supranumit „al douăzecilea terorist” a recunoscut în aprilie 2005 că avusese legături cu al-Qaeda și a susținut că urma să participe la detumarea unui alt avion care trebuia să se prăbușească peste Casa Albă, dar a negat că ar fi fost informat

dinainte despre atentatele de la 11 septembrie. A fost condamnat de șase ori la închisoare pe viață, fără dreptul de a fi eliberat condiționat. Khalid Sheikh Mohammed, un personaj important din rețeaua al-Qaeda, a fost capturat în Pakistan în 2003 și supus apoi unor „tehnici dure de interogatoriu” – dar multe organizații pentru apărarea drepturilor omului au spus că sintagma ar fi doar un eufemism pentru tortură – cât timp a fost ținut în arest. Statele Unite au pretins că ar fi mărturisit că pusese la cale atentatele de la 11 septembrie, precum și atacul din 1993 de la World Trade Center și atentatul cu bombă de la clubul de noapte din Bali (vezi mai jos). În iunie 2008, a început procesul în care riscă o condamnare la moarte alături de alți patru acuzați, în fața unui tribunal militar din Guantanamo Bay. A declarat că s-ar bucura să moară ca un martir.

Atentatul cu bombă din Bali

La 13 luni după atentatul de la 11 septembrie, în noaptea de 12 octombrie 2002, un terorist sinucigaș a intrat într-un club de noapte numit Paddy's Bar, aflat pe strada principală a stațiunii turistice Kuta din insula Bali – a cărei populație este preponderent hindusă, în timp ce populația Indoneziei este majoritar musulmană. La ora 23:05, acesta și-a detonat bomba. Când oamenii s-au repezit în stradă pentru a scăpa cu viață, o a doua bombă, și mai puternică, a explodat într-o furgonetă parcată în fața clubului Sari, de pe cealaltă parte a străzii. Deflagrația a făcut să explodeze buteliile de gaz și a produs o sferă de foc care a cuprins clădirile și vehiculele. Pereții din lemn ai clubului Sari s-au prăbușit precum cărțile de joc, iar tavanul subțire a cedat, blocându-i pe oameni înăuntru, pe când cei care au scăpat au fost

întîmpinați de mașini și motociclete în flăcări. Un turist din Noua Zeelandă a văzut „o mulțime de oameni plini de sînge”, cu cioburi de sticlă înfipte în trup. Unii aveau părul în flăcări.

Un turist britanic care era înăuntru cînd a explodat bomba din Paddy's Bar a spus că văzuse o lumină orbitoare, care a creat panică: „o mulțime de oameni s-au repezit spre ușă, încercînd să se cațere unul peste altul”. El era încă în interior cînd pe stradă a explodat a doua bombă. Cînd în sfîrșit a reușit să iasă, „era cumplit, ca în scenele din războiul din Vietnam. Erau cadavre peste tot”. Mulți s-au îndreptat spre plajă, unde oamenii se învîrteau, strigîndu-și prietenii. Victimele au fost transportate pe motorele localnicilor la spitalul din Denpasar, capitala insulei Bali, aflată la 16 kilometri depărtare. În curînd, morga era supraaglomerată, iar cadavrele au fost așezate unele peste altele pe coridoare sau pe aleile din jurul spitalului, acoperite cu cearșafuri. Și alte clinici au fost forțate să preia răniți, dar serviciile medicale erau copleșite de numărul acestora. A fost nevoie ca mulți să fie trimiși pe calea aerului în Australia pentru a primi îngrijiri de specialitate, în cadrul unei operațiuni organizate de forțele aeriene australiene.

Cifra totală a victimelor a fost 202, printre care s-au numărat și 38 de indonezieni și 88 de australieni – pentru care Kuta fusese multă vreme o destinația de vacanță preferată. La o săptămînă după explozii, al-Jazeera a transmis o înregistrare presupusă a-i aparține lui Osama bin Laden care lăuda atentatele cu bombă și transmitea avertismentul: „Așteptați-vă la alte atacuri și suferințe”.

Poliția a descoperit că bomba din vehicul fusese fabricată cu azotat de amoniu, o substanță folosită pe scară largă drept îngrășămint în Indonezia. În aprilie 2003, Amrozi bin Haji Nurhasyim a fost pus sub acuzare pentru că achiziționase materialele explozive și furgoneta. Supranumit „asasinul zîmbitor” datorită atitudinii sale calme din timpul procesului, Amrozi a

negat că ar fi membru al organizației responsabile de atacurile cu bombă – Jemaah Islamiyah, o grupare afiliată organizației al-Qaeda care susținea instaurarea unui regim islamic fundamentalist în Indonezia –, dar a declarat că-și făcuse datoria față de Dumnezeu. A fost găsit vinovat și condamnat la moarte. Despre un alt bărbat implicat în atentate, Iman Samudra, se spunea că fusese un copil liniștit și studios înainte de a deveni propovăduitor și de a pleca în Afganistan pentru a lupta alături de talibani. Acesta rămăsese în preajma stațiunii Kuta câteva zile după atentate pentru a observa distrugerile pricinuite. Și el a fost condamnat la moarte. Fratele lui Amrozi, Ali Imron, care combinase și împachetase substanțele explozive, a izbucnit în lacrimi și și-a cerut iertare față de rudele celor uciși. A fost condamnat la închisoare pe viață. Un alt frate de-al lui Amrozi, Ali Gufon, le-a spus polițiștilor că era șeful uneia dintre subdiviziunile grupării Jemaah Islamiyah și că îl cunoștea personal pe Osama bin Laden. El a declarat că scopul atentatelor era să îi răzbune pe musulmani pentru atitudinea tiranică a americanilor în Orientul Mijlociu. Gufon a fost condamnat la moarte. Riduan Isamuddin, considerat a fi coordonatorul operațiunilor din cadrul grupării Jemaah Islamiyah și prieten cu Khalid Sheikh Mohammed, a fost arestat în Thailanda și preluat de americani. În total, 30 de persoane au fost închise pentru implicarea în atentate. Execuțiile celor trei bărbați condamnați la moarte au fost amânate cu o zi înainte de data la care trebuiau aduși în fața plutonului de execuție, pentru că avocații acestora au atacat hotărârea. Abu Bakar Bashir, presupusul lider spiritual al grupării Jemaah Islamiyah, a fost adeseori acuzat că ar fi inspirat atentatele. În 2005, un tribunal din Indonezia l-a găsit vinovat de conspirație și l-a condamnat la doi ani și jumătate de închisoare. El nu a recunoscut că ar fi fost implicat în atentatul din Bali și a pretins că bombe au fost plasate de agenți secreți ai Statelor Unite. Guvernele străine, inclusiv al Statelor Unite și al Australiei, și-au exprimat dezamăgirea în legătură cu

blîndețea pedepsei, dar Bashir a fost eliberat chiar înainte de termen, fiind primit călduros de o mulțime care l-a aclamat. În 2008, alte două figuri importante din organizație au primit cîte 15 ani de închisoare.

Asediul din Beslan

Între ruși și ceceni, care sînt în mare parte musulmani, există o îndelungată ostilitate. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, pentru că unii ceceni au amenințat că vor colabora cu germanii, Stalin a ordonat deportarea lor în număr foarte mare în Kazahstan și Siberia (vezi capitolul 10). Mulți au murit. Apoi, după război, el a încercat să suprimе dialectele și datinile locale. Cînd Uniunea Sovietică a început să se destrame, în anii 1990, Cecenia a încercat să-și dobîndească independența, dar în acel moment regiunea era sărăcită, cu resursele epuizate și controlată tot mai mult de potențați locali războinici. Rușii au trimis trupe, iar cecenii au reacționat, trecînd granița în Rusia și luînd ostatici. Mulți au fost uciși cînd soldații ruși au încercat să-i elibereze. În anul 2000, rușii au ocupat Groznîi, capitala cecenă, dar cecenii au continuat să ducă un război de gherilă și în 2002 au luat 900 de ostatici într-un teatru din Moscova. După un asediu ce a durat trei zile, soldații ruși au pulverizat un gaz misterios în interiorul clădirii pentru a-i scoate din luptă pe teroriști. Aceștia au fost omorîți, dar odată cu ei au murit peste 120 dintre ostatici.

Campania a continuat. În 2003, la un festival de muzică rock organizat la Moscova în aer liber, două femei s-au aruncat în aer, ucigînd 16 persoane, iar la 27 august 2004 două avioane rusești de pasageri au explodat la trei minute unul după celălalt, peste 100 de pasageri și membri ai echipajelor

pierzându-și viața.

Cinci zile mai târziu, Școala numărul 1 din Beslan, din Republica Osetia de Nord, membră a Federației Ruse, era aglomerată în prima zi a noului an școlar, întrucât mulți părinți și alte rude ale elevilor veniseră să participe, conform tradiției, la sărbătorirea „Zilei educației”. În timpul unui război civil din 1992, în școală fusese organizat un centru de detenție pentru musulmanii inguși, iar unii dintre aceștia fuseseră omorâți de oșeți. La ora nouă și jumătate, 32 de militanți ceceni înarmați, purtând măști negre și centuri pline de explozibili, au invadat școala, luând peste 1.100 de ostatici – elevi, profesori și părinți. Poliția a sosit și a avut loc un schimb de focuri. În haosul creat, în jur de 50 de ostatici au scăpat, dar numai unul dintre teroriști a fost ucis. Apoi cecenii i-au îngrădădit pe restul ostaticilor în sala de educație fizică și au înconjurat-o cu explozibili, amenințând că îi vor detona dacă polițiștii îi atacau din nou. În acea noapte au omorât 20 de bărbați și le-au aruncat trupurile pe terenul de sport. Nu au permis să se introducă medicamente, apă sau alimente și au refuzat chiar accesul paramedicilor care voiau să ridice cadavrele. Căldura era intensă și mulți dintre ostatici s-au deshidratat periculos de mult. S-a spus că cecenii le-ar fi violat pe unele dintre femei și fete. Dar, în urma negocierilor cu un lider inguș, ei au eliberat 26 de mame care alăptau și pe bebelușii acestora. Un bebeluș a fost eliberat fără mama lui, fiindcă aceasta a refuzat să-i părăsească pe ceilalți copii. Una dintre femeile eliberate a spus că teroriștii le spusese că vor da drumul ostaticilor numai după ce rușii își vor retrage trupele. Apoi au fost adunați în sala de educație fizică: „Ni s-a ordonat tuturor să ședem și au început să pună capcane explozive în jurul sălii, chiar în fața ochilor noștri. Aveau multe arme și mult explozibil”. La început, ostaticilor li s-a permis să bea apă de la robinet, dar li s-a interzis lucrul ăsta, luptătorii de gherilă fiind furioși că președintele Osetiei de Nord și cel al Ingușetiei nu

veneau să discute cu ei. Au spart niște ferestre, dar, în continuare, căldura era sufocantă. Cecenii le spuneau mereu: „Guvernul vostru nu le dă voie copiilor să bea destulă apă”. În cea mai mare parte a timpului, teroriștii alergau prin sală, își agitau armele în fața ostaticilor și țipau la ei să stea nemișcați sau să tacă. Femeii i s-a permis să-și ia doar bebelușul, lăsându-și în urmă fetița de șase ani. Fetița se agăța cu disperare de ea, dar teroriștii i-au spus: „Dacă nu pleci acum, nu mai pleci deloc. Rămîi aici cu copiii tăi... și o să vă împușcăm pe toți”. Femeia a recunoscut: „Tot timpul o auzeam pe fiica mea plîngînd și strigînd în urma mea. Simțeam că mi se rupe inima”.

După o vreme, teroriștii înarmați au spus că vor permite ridicarea cadavrelor, dar i-au împușcat mortal pe doi dintre bărbații care au venit să le ia. De asemenea, au început să tragă în forțele de ordine care înconjuraseră școala. În după-amiaza celei de-a treia zile, o bombă a explodat în sala de sport și unul dintre pereți s-a prăbușit. Astfel, zeci de ostatici au putut să scape, dar cînd forțele de securitate ale rușilor au luat cu asalt clădirea, a izbucnit un schimb de focuri, armata utilizînd la rîndul său tancuri și aruncătoare de flăcări. Asediul a continuat pînă spre seară.

Rușii au anunțat că numai unul dintre teroriști a supraviețuit, deși cecenii au pretins că au scăpat mai mulți. În total, peste 330 de persoane și-au pierdut viața, printre care și 150 de copii. Zece dintre cei decedați erau membri ai forțelor speciale ruse. Două săptămîni mai tîrziu, liderul separatist cecen Șamil Basaev a revendicat atacul, în timp ce rușii au pretins că unii dintre teroriști nu vorbeau cecena și au încercat să stabilească o conexiune cu al-Qaeda. Singura persoană judecată a fost un tîmplar șomer în vîrstă de 24 de ani, Nur-Pași Kulaev. Acesta se ascunsese sub un camion, dar părinții furioși l-au găsit și au încercat să-l linșeze. Pretindea că i se spusese că avea să atace o instituție militară și că nu înțelesese că trebuia să ia ostatici niște copii. A mai spus și că nu împușcase pe nimeni și că salvase viața unei fete,

dar alți oameni au povestit că urlase la ostatici, înjurându-i și amenințându-i cu arma. După un proces ce a durat un an, curtea l-a condamnat la închisoare pe viață pentru crimă și terorism. Tatăl său nu regreta faptele fiului, spunând că în Cecenia pieriseră mii de copii. Unul dintre propriii săi fii fusese omorât de ruși, în timp ce fratele de 11 ani al unui alt terorist fusese ridicat de pe stradă în Groznî și fusese găsit mai târziu, îngropat, fără haine și cu craniul crăpat.

Cetățenii din Beslan au primit cu multă amărăciune modul în care au reacționat autoritățile în timpul asediului, iar când s-a organizat o ceremonie comemorativă la împlinirea unui an de la incident, i-au cerut președintelui Putin să nu participe. Șamil Basaev nu a mai trăit mult timp. În iulie 2006, mergea într-un camion plin cu materiale explozive când acestea au explodat, omorându-l pe loc. Rușii au spus că agenții lor îi veniseră de hac. Cecenii au spus că fusese un accident.

Atentatele de la 11 iulie 2006 din Mumbai

La zece ani după atentatele din 1993 (vezi mai sus), Mumbai a fost din nou ținta unui atentat cu bombe în care și-au pierdut viața 50 de persoane, dar la 11 iulie 2006 avea să se petreacă o tragedie și mai mare. Orașul are unul dintre cele mai mari și mai aglomerate sisteme feroviare pentru navetiști din lume, transportând zilnic milioane de persoane spre serviciu și înapoi către casă. Seara, la ora de vîrf, o bombă a explodat într-un tren, iar în următoarele 11 minute au mai explodat șase. Toate fuseseră plasate în compartimentele de clasa întâi ale trenurilor care plecau din gara Churchgate, situată în centru, către suburbiile din vestul orașului. Una dintre bombe a

explodat când trenul se apropia de gara Bandra. Un pasager a povestit: „Compartimentul nostru se umpluse de fum. Când s-a risipit fumul, am văzut morții... Persoanele din compartimentul meu au sărit din tren în mers și au căzut una peste alta pe linia alăturată”. (Mai mulți oameni au murit loviți de trenurile care veneau din direcția opusă.)

Rutele trenurilor treceau pe lângă cartiere de maghernițe, care îi adăpostesc pe unii dintre cei mai săraci locuitori din Mumbai, unii stînd în clădiri de locuințe sociale chiar deasupra liniilor ferate, alții, în cocioabe făcute din tablă gofrată. Acești oameni, atît hinduși, cît și musulmani, au fost primii care s-au repezit să-i ajute pe răniți. Unul dintre salvatori, plin de sînge, spunea: „Oamenii strigau după ajutor și săreau din trenul care încă se mișca. Am sărit cu toții peste balustrade și am alergat să-i ajutăm... Am luat în brațe cît am putut de mulți și i-am pus în ricșe ca să fie duși la spital”. Unul dintre vecinii săi a adăugat: „Guvernul încearcă să ne alunge mereu, spunîndu-ne că nu putem locui aici, dar noi am fost cei care au sărit în ajutor. Unii dintre noi și-au sacrificat aștemuturile pentru a căra răniții cu ele”. Și alți pasageri au intervenit, acordînd primul ajutor sau însoțindu-i spre ambulanțe pe răniții care puteau merge, dar operațiunea oficială de salvare a fost îngreunată de inundațiile provocate de ploile musonice abundente. Întărind reputația Mumbaiului de oraș al toleranței și diversității, musulmanii au stat la coadă ore în șir pentru a dona sînge, chiar dacă majoritatea victimelor erau hinduși. „Nu ne pasă cine primește sîngele nostru, dacă îi putem salva”, a spus un bărbat musulman. În total, au fost 209 victime.

În mai puțin de 36 de ore, guvernul a reținut 350 de persoane pentru interogatorii. La 14 iulie, o grupare asociată organizației ilegale Lashkar-e-Toiba („Armata neprihăniților”) a pretins că a pus la cale atentatele cu bombă drept răzbunare pentru persecutarea minorităților musulmane din

India, deși mai târziu Lashkar-e-Toiba a negat că vreunul dintre membrii săi ar fi fost implicat, așa cum a negat și un alt grup scos în afara legii, MISI (Mișcarea Islamică a Studenților din India). Dacă obiectivul teroriștilor fusese să sporească antagonismul dintre India și Pakistan, se pare că l-au atins, fiindcă discuțiile dintre cele două guverne cu privire la frontierele care stîmiseră controverse au fost anulate, India spunînd că deținea dovezi că Pakistanul era implicat în atentate, în ciuda faptului că liderii politici din această țară le condamnau ca pe un „act de terorism detestabil”. De asemenea, în ziare au apărut unele articole virulente care atacau statul vecin al Indiei, numindu-l „fabrica jihadului de lîngă noi”.

În septembrie, șeful poliției din Mumbai a comunicat că gruparea Lashkar-e-Toiba dusesese la îndeplinire atentatul, dar că acesta fusese pus la cale de ISI, serviciile secrete din Pakistan, și că MISI fusese de asemenea implicată. Pakistanul a negat din nou acuzațiile, spunînd că India nu a adus nici o dovadă și respingîndu-le drept „o nouă încercare de a calomnia Pakistanul”. Ministrul pakistanez al Informațiilor a spus că India ar trebui să caute „în interiorul său” motivele „valului crescînd de insurgențe” cu care se confrunta. Poliția a susținut că 11 militanți pakistanezi trecuseră granița, apoi se alăturaseră teroriștilor indieni. Ei transportaseră bombe în taxiuri, apoi le puseseră în trenuri.

În decembrie 2007 au început procesele a 13 bărbați musulmani, toți presupuși a fi membri ai organizației Lashkar-e-Toiba. Ei au negat că ar fi luat parte la atentate și au refuzat să recunoască autoritatea curții. Poliția a declarat că încă mai încearcă să dea de urma altor 15 suspecți.

În mod ironic, abia în 2003, după ce Statele Unite, Marea Britanie și aliații lor au invadat Irakul în cadrul „războiului împotriva terorismului”, țara a devenit una dintre principalele scene ale actelor de violență teroriste. Aproape zilnic aveau loc crime și atentate cu bombe, regimul represiv al lui Saddam Hussein fiind înlocuit de o anarhie sângeroasă. Atentatele au devenit atât de frecvente, încât adeseori cele mai mici nu au mai fost amintite în presa occidentală; unele au fost însă prea mari pentru a fi ignorate. În martie 2004, prin explozia unor bombe, teroriști sinucigași au ucis 140 de persoane în timpul sărbătorilor šiite din Karbala și Bagdad. Un an mai târziu, 114 persoane care încercau să obțină locuri de muncă puse la dispoziție de guvern au pierit când o mașină-capcană a explodat în Hilla. Iar în septembrie 2005, 182 de persoane au murit la Bagdad. Unele studii au sugerat că numărul civililor uciși după invazie ar putea ajunge la un milion, deși guvernele britanic și american au contestat aceste cifre.

Unul dintre cele mai mari incidente s-a produs la 23 noiembrie 2006 în Sadr City, un cartier aglomerat, dărăpănat și locuit mai ales de šiiti, în mare parte aflat sub controlul Armatei Mahdi, cea mai cunoscută dintre milițiile irakiene šiite, care fusese acuzată că ar fi întreprins multe atacuri cu motivație religioasă. Exploziile s-au produs când oamenii îl comemorau pe marele ayatollah Mohammad Mohammad Sadeq al-Sadr, care fusese asasinat de regimul lui Saddam în 1999. La ora trei și zece minute după-amiaza, un terorist sinucigaș a detonat o bombă dintr-o mașină-capcană în piața Jamila. În următoarea jumătate de oră au explodat alte două bombe, care au devastat alte două piețe. Aproximativ la aceeași oră, două proiectile de mortier au lovit piețe aglomerate. Apoi au explodat alte două bombe – una la marginea cartierului Sadr City și cealaltă lângă biroul lui Muqtada al-Sadr, un cleric šiit radical și antiamerican, fiul marelui ayatollah și cel care înființase Armata Mahdi. Oamenii s-au repezit să stingă incendiile și au încercat să

scoată cadavrele din caroseriile deformate ale mașinilor. Spitalele s-au umplut de victime și zeci de răniți au fost lăsați să zacă pe culoare. Localnici furioși și membri ai milițiilor šiite au ieșit pe străzi, proferând blesteme și injurii la adresa sunniților. Acesta a fost cel mai grav act terorist produs după invazie, în urma căruia au murit cel puțin 215 de persoane.

Șiitiții au ripostat prin lovituri de mortier trase asupra moscheii Abu Hanifa, cel mai sfânt lăcaș de cult al sunniților din Bagdad. A doua zi, au scos cu forța șase sunniți din moscheile în care se rugau, i-au stropit cu kerosen și i-au ars de vii. Peste 30 de sunniți au fost omorâți în apropiere de Bagdad. Regiuni în care sunniții și šiitiții conviețuiseră în pace înainte de invazie erau sfîșiate acum de o dușmanie criminală cu substrat religios. Nuri al-Maliki, prim-ministrul, a îndemnat la calm, spunînd: „Condamnăm actele motivate religios menite să distrugă unitatea națiunii noastre”. Liderii comunităților šiită, sunnită și kurdă au îndemnat și ei la moderație.

Cu toate acestea, după invadarea Irakului, următoarea atrocitate nu s-a lăsat prea mult așteptată. La 3 februarie 2007, o piață din Bagdad a fost din nou ținta unui atentat cînd o bombă de o tonă plasată într-un camion a explodat într-o zonă locuită în special de šiitiți, omorînd cel puțin 135 de persoane. Însă cel mai sîngeros atac de pînă acum nu avea să fie îndreptat asupra sunniților sau šiitiților, ci asupra unei minorități obscure stabilite în nord-vestul țării. Yazidiții, care sînt în majoritate de etnie kurdă, sînt adepții unei religii preislamice. Ei cred că Dumnezeu a creat lumea, apoi a lăsat șapte îngeri să o conducă, și că după moarte sufletele noastre trec în alte ființe vii. De asemenea, ei resping conceptele de iad și diavol. Musulmanii i-au acuzat adeseori că s-ar închina diavolului și de-a lungul secolelor yazidiții au fost persecutați și măcelăriți de grupuri printre care s-au numărat turcii otomani și principii kurzi musulmani. Saddam Hussein i-a deportat în „orașe” noi, care semănau foarte mult cu lagărele de concentrare. În 2007 a

circulat o înregistrare despre care se pretindea că ar înfățișa lapidarea unei fete yazidite ce se convertise la islamism, ceea ce a amplificat tensiunile. La 14 august, patru teroriști sinucigași înarmați cu bombe i-au atacat pe yazidiții care locuiau în regiunea Sinjar, omorînd peste 500 de persoane în cel mai grav atentat terorist din Irak. Acesta s-a produs chiar în perioada în care SUA au crescut numărul soldaților din Irak, în scopul de a reduce incidentele violente. Trei săptămîni mai tîrziu, americanii au spus că Abu Mohammed al-Afri, cel care organizase atentatul, despre care se spunea că ar fi avut legături cu gruparea al-Qaeda, a fost ucis de unul dintre atacurile lor aeriene.

Incendii

Roma

Nero nu cînta la vioară pe cînd Roma ardea; instrumentul a fost inventat abia în secolul al XVI-lea. Totuși, este posibil să fi cîntat la liră sau din gură în timp ce capitala sa era mistuită de flăcări, în anul 64 î.Hr., cel puțin așa susțineau unii romani.

Marele incendiu din Roma a izbucnit la primele ore ale zilei de 19 iulie, într-un șir de prăvălii de lîngă Circus Maximus, edificiul unde erau organizate majoritatea curselor de care. După cum afirmă marele istoric roman Tacit, a fost „cel mai groaznic și mai distrugător pîrjol pe care l-a cunoscut vreodată Roma”. Declanșat în prăvăliile care vindeau produse inflamabile și întețit de vînt, incendiul s-a propagat rapid de-a lungul stadionului. Roma era un mozaic de prăvălii, temple, clădiri supraaglomerate și case construite predominant din lemn, iar acestea opuneau prea puțină rezistență focului, care se extindea „cu o rapiditate ce depășea toate eforturile de a-i face față... Femei îngrozite, care țipau, bătrîni și copii neajutorați, oameni care nu se gîndeau decît la binele lor, alții care îi ajutau cu generozitate pe invalizi și îi așteptau, cei care se grăbeau să fugă și cei care zăboveau – toți sporeau neorînduiala”, scrie Tacit. „Cînd oamenii priveau în urmă, flăcări amenințătoare izbucneau dinaintea lor sau pe de lături. Dacă se refugiau într-un cartier învecinat, flăcările îi urmau.” În cele

din urmă, disperați, „s-au îngrămădit pe drumurile de țară ori s-au refugiat pe câmpuri. Unii care pierduseră totul s-ar fi putut salva, dar au ales să piară. La fel și alții care nu reușiseră să-i salveze pe cei dragi”.

Orașul era bîntuit de bande de tîlhari care îi împiedicau pe oameni să lupte cu flăcările și uneori foloseau torțe pentru a întreține incendiul. În acele prime ore esențiale, „nimeni nu îndrăzne să lupte cu flăcările”, scrie Tacit, iar tîlharii susțineau că „acționează la comandă”. Acest fapt a venit în sprijinul teoriei conspirației, conform căreia însuși împăratul pusese la cale incendiul, însă, după cum recunoaște Tacit, este posibil ca tîlharii „să fi vrut doar să jefuiască nestingheriți”. Cînd a izbucnit incendiul, Nero era la Anzio, la 55 de kilometri distanță, și s-a întors repede în oraș, ajungînd la timp pentru a-și vedea palatul înghițit de flăcări. A rămas acolo întreaga noapte, neînsoțit de găzi, coordonînd eforturile de stingere a vîlvății.

După șase zile, autoritățile au demolat clădiri pentru a crea zone virane care „să opună flăcărilor mistuitoare pămîntul gol și cerul deschis, iar pîrjolul a fost în sfîrșit stins, dar, chiar cînd se potolea, flăcările au izbucnit în alte părți ale orașului”. Din fericire, acolo clădirile erau mai puține, însă existau mai multe temple și edificii publice, iar pagubele au fost considerabile. Marele incendiu a fost stins în sfîrșit după nouă zile. Între timp își pierduseră viața mii de oameni. Dintre cele paisprezece cartiere ale orașului, doar patru nu au suferit distrugeri. Tacit scrie: „Trei au fost șterse de pe fața pămîntului. Din celelalte șapte nu au rămas decît cîteva ruine pîrjolate și de nerecunoscut”. Au fost distruse multe capodopere artistice, printre care și Templul Vestei, unde erau păstrate statuile zeităților ocrotitoare ale Romei, palatul vechi de 700 de ani al celui de-al doilea rege al Romei, Numa, și Templul lui Jupiter Stator, despre care se spunea că fusese închinat acestuia de însuși Romulus. Istoricul Suetonius afirmă că incendiul a distrus „toate monumentele străvechi de interes istoric”.

Nero pare să-i fi sprijinit cu generozitate pe zecile de mii de oameni care rămăseseră fără locuințe. Potrivit lui Tacit, „a permis accesul pe Cîmpul lui Marte, precum și în clădirile publice ale lui Agrippa și chiar în propriile sale grădini”. De asemenea, a adus hrană din orașele învecinate și a redus prețul grînelor. „Totuși, aceste măsuri, deși veneau în sprijinul poporului, nu i-au atras recunoștința acestuia, deoarece se răspîndise zvonul că, în timp ce orașul ardea, Nero se urcase pe scenă și, comparînd nenorocirile din acel moment cu cele din trecut, intonase cîntări despre distrugerea Troiei”. Se știa că împăratul urăște cartierele sărăcăcioase, străzile înguste și structura haotică a orașului. El ar fi vrut să-l reconstruiască după propriile planuri, dar Senatul se împotrivi acestui proiect. Acum, împăratul putea să facă ce voia, iar unii considerau că situația era prea convenabilă pentru a fi o coincidență. Pe de altă parte, în Roma izbucneau zilnic în jur de o sută de incendii, astfel încît orașul se confrunta mereu cu amenințarea ca unul dintre ele să scape de sub control. Oricare ar fi fost adevărul, Nero a făcut eforturi susținute, limitînd accesul la zonele devastate, chiar și în cazul oamenilor care voiau să ajungă la fostele lor locuințe, și cerînd ca noul oraș să aibă străzi largi și multe spații deschise. Au apărut o serie de clădiri spectaculoase: un nou Templu al Vestei, un Circus Maximus mai mare și, mai presus de toate, un palat imperial mult mai mare, incluzînd complexul Domus Aurea (Casa de Aur), împodobit cu aur, fildeș și pietre prețioase, temple, băi, grădini, păduri, cîmpuri, fîntîni și un mare lac artificial, toate acestea dominate de o statuie uriașă a împăratului, aurită, înaltă de 36 de metri.

Inițial, Nero a susținut că dezastrul a fost provocat de mînia divină, așa că, pentru a-i împăca pe zei, a ordonat o serie susținută de ceremonii religioase. Totuși, romanii păreau să-l învinuiască în continuare, așa că apoi a pretins că incendiul fusese cauzat de creștini (există dovezi că în cartierele

mai sărace ale orașului circulasera texte care profețeau că Roma va fi mistuită de flăcări). Adepții acestei noi religii au fost duși în arenă și „deghezați în fiare sălbatice, purtând piei de animale, au fost sfîșiți de câini sau crucificați”, scrie Tacit. S-a spus chiar că Nero i-a folosit pe unii drept torțe umane, pentru a-și ilumina grădina noaptea, dar nici una dintre aceste măsuri nu a împiedicat scăderea popularității împăratului, pe măsură ce excesele sale deveneau tot mai îngrijorătoare. Printre cei pe care îi ucisese se numărau și mama sa și soția lui însărcinată. În anul 68, Senatul l-a condamnat să moară ca un sclav, prin biciuire. Nero i-a luat-o înainte, tăindu-și singur gîtul.

Incendiul „Mîneclor lungi”

Se povestește că la Tokio (numit pe atunci Edo), în februarie 1657, un preot japonez dăduse foc unui chimono care aducea ghinion. Acesta aparținuse, pe rînd, unui număr de trei adolescente, fiecare murind înainte să aibă șansa să-l poarte. În acel moment s-a iscat un vînt puternic, care a întezit flăcările, astfel încît acestea au scăpat de sub control. Incendiul rezultat a devenit „Incendiul Mîneclor lungi”, unul dintre cele mai devastatoare care s-au produs vreodată.

Ca majoritatea orașelor japoneze de pe atunci, Edo era construit îndeosebi din lemn și din hîrtie, iar din cauza vremii secetoase totul era extrem de uscat. Vreme de două zile, vîntul a răspîndit fără milă flăcările, iar pompierii din Edo nu au avut nici o șansă să stingă incendiul. În a treia zi, vîntul s-a potolit în sîrșit, iar timp de alte patru zile orașul a fost acoperit de un fum gros, înecăcios. Abia după încă două zile călugării și localnicii au putut începe să adune cadavrele. Focul a distrus 61 de poduri, 300 de

temple, 500 de palate și 9.000 de prăvălii – în total, probabil 70% din oraș. Castelul Edo, reședința șogunilor care conduceau pe atunci Japonia, a ars și el în cea mai mare parte. Mulți oameni s-au înecat în fluviul Sumida, înghesuindu-se pe baturi în încercarea de a se salva, iar mulți alții au pierit în flăcări ori s-au sufocat. Numărul total de victime a fost estimat la peste 100.000, dintr-o populație de 300.000.

Moscova

Acesta a fost unul dintre marile triumfuri ale lui Napoleon. În dimineața „magică”, însorită, a zilei de 14 septembrie 1812, după victoria de la Borodino asupra rușilor, acesta s-a oprit pe dealul Poklonaia, aflat lângă Moscova. În *Război și pace*, Tolstoi îl descrie pe împărat privind orașul care „se întindea în zare, cu râul său, cu grădini și biserici... ce străluceau ca stelele în lumina soarelui”. Când soldații lui Napoleon au intrat însă în Moscova, au avut parte de o surpriză năucitoare. Orașul era practic gol: „Poate că doar o cincime dintre locuitori rămăseseră”. Un soldat a scris ulterior: „Liniștea absolută care ne înconjură ne-a făcut să păstrăm tăcerea și să ascultăm neliniștiți orice zgomot. Chiar și cei mai curajoși fuseseră cuprinși de teamă”. La o oră după ce intraseră în oraș, unii soldați au început să vadă flăcări, dar au presupus că fuseseră cauzate de camarazii lor, care începuseră deja să jefuiască.

Napoleon însuși a intrat în oraș a doua zi, stabilindu-și reședința la Kremlin. În ziua următoare însă, un vânt puternic a început să întetească și mai mult flăcările, care au mistuit prăvăliile din Piața Roșie. În scurt timp, și străzile din jurul Kremlinului au fost cuprinse de flăcări, iar vântul ridica

bucăți de lemn ce ardeau și le ducea pînă la complex, astfel încît unul dintre turnuri s-a aprins. Napoleon și anturajul său au hotărît să caute iute o altă reședință, dar au fost împiedicați să iasă de flăcările care le ieșeau în cale peste tot. Au fost salvați doar cînd un grup de soldați a abandonat temporar jaful, ajutîndu-i să iasă din oraș.

A doua zi, situația s-a înrăutățit. După spusele unui soldat francez, s-a pornit „un uragan” și a răspîndit flăcările în mod alarmant: „Într-o oră, întreg orașul era cuprins de flăcări, vîlvătaia se înălța pînă la cer, semănînd prăpădul”. Acum, jefuitorii încercau cu disperare să se salveze: „Bușteni în flăcări se rostogoleau pe străzi, valuri de tăciuni și bucăți de metal încins înroșit se prăvăleau de pe acoperișuri, din cauza căldurii arzătoare era imposibil să respiri și să fugi; caldarîmul era fierbinte ca o tigaie încinsă”. Mulți ofițeri s-au grăbit să se adăpostească alături de Napoleon în palatul Petrovski, aflat în afara orașului, unii dintre ei fiind extenuați după ce încercaseră să stăvilească incendiul. La început, s-au simțit vinovați: „Nu ne puteam uita unul la celălalt... eram o armată de criminali”. Apoi au început să sosească informații conform cărora rușii înșiși incendiaseră Moscova. Napoleon a exclamat: „Ce barbari! Ca să mă mînie, își ard propria istorie ce au construit în secole!”.

Pe 17 septembrie a început să plouă, iar a doua zi flăcările s-au stins, însă trei sferturi din oraș fusese deja mistuit de foc. Conform unei estimări, au fost distruse 120 de biserici și peste 8.000 de prăvălii și depozite. Universitatea de Stat din Moscova, biblioteci, teatre și multe opere de artă inestimabile au fost distruse în incendiu. În jur de 2.000 de răniți ruși și pînă la 20.000 de răniți francezi au pierit în flăcări. Nu se știe cîți civili ruși care rămăseseră în Moscova au murit, dar cînd moscoviții s-au întors în oraș, după război, erau cu 50.000 mai puțini.

Așadar, cine a declanșat incendiul? Rușii au dat vina pe francezi, iar

francezii pe ruși, ba chiar au executat câțiva pentru incendiere premeditată. Rușii care se retrăseseră incendiaseră cu siguranță depozitele de muniții, alimente și furaje, pentru ca acestea să nu ajungă în mâinile francezilor. Dacă hotărâseră să incendieze și orașul, nu ar fi fost prima oară când ar fi fost folosită această tactică a pământului pîrjolit. Pe de altă parte, soldaților francezi li se permisesse să jefuiască orașul și este posibil ca unii să fi decis să dea foc la ceea ce nu putuseră lua cu ei sau poate că focurile lor de tabără pur și simplu scăpaseră de sub control.

Timp de o lună, francezii au încercat să locuiască în orașul aflat în ruine, dar pe 18 octombrie Napoleon a ordonat armatei sale să plece. Retragerea din Rusia a fost un dezastru umilitor, iar împăratul avea să spună apoi: „Ar fi trebuit să mor imediat după ce am intrat în Moscova!”.

Incendii din teatre

Cel mai devastator incendiu izbucnit într-un teatru a avut loc pe 5 martie 1845, când 1.670 de oameni au fost uciși în Canton, China. Nu se cunosc multe detalii, dar, conform unei relatări din acea vreme, clădirea a fost „înghițită de flăcări”, împreună cu treizeci de imobile învecinate.

Incendiile din teatre nu erau ieșite din comun în secolul al XIX-lea, iar pe 8 decembrie 1881 un altul a izbucnit în Teatrul Național din Viena, după ce un candelabru uriaș a căzut pe scenă, chiar înainte de reprezentația de seară a operei *Povestirile lui Hoffmann*, de Offenbach. Din cauza dezordinii create, conducerea teatrului a omis să coboare cortina de fier de siguranță. Dezastrul ar fi putut fi totuși evitat, dacă rezervoarele cu apă de deasupra scenei ar fi fost folosite pentru a stinge flăcările, dar nimeni nu le-a deschis. În scurt

timp, flăcările ieșeau prin acoperiș, iar întreaga clădire ardea. O parte dintre spectatori au reușit să coboare pe scările care fuseseră rezemate de ferestre, alții au sărit de la ferestrele înalte în cearșafuri ținute pentru a-i prinde, dar mulți erau blocați fără scăpare. În timp ce publicul se îngrămădea spre ieșiri, iluminatul cu gaz fusese închis, pentru a preveni o explozie, „iar pe holurile strâmte și întortocheate”, scria *The Times*, „în cel mai negru întuneric, se dădea o luptă pentru supraviețuire”. Prima tentativă a pompierilor de a intra în clădire se soldase cu un eșec, dar apoi aceștia au încercat din nou, „în pofida aerului încins și a fumului înecăcios”. Primul om pe care l-au găsit era în viață, însă apoi au dat doar peste cadavre: „Nu se vedea decât o masă haotică de ființe umane, care, în graba de a scăpa de la o moarte înfricoșătoare, blocaseră holul și fuseseră zdrobite și călcate în picioare... unele corpuri erau atât de strâns prinse între ele, încât cu greu au putut fi despărțite”. Apoi, o uriașă explozie provocată de gaz a dărâmat acoperișul, iar pompierii nu au mai putut înainta.

Conform estimărilor, au murit 620 de oameni. În raportul guvernatorului Vienei, teatrul era criticat pentru neglijență – pentru că nu fusese coborâtă cortina de fier, pentru că iluminatul cu gaz fusese închis înainte să fie aprinse lămpile de rezervă, cu petrol, și pentru că pompierii nu fuseseră chemați suficient de repede. Directorul Teatrului Național a fost condamnat la patru luni de închisoare, la fel ca și comandantul brigăzii de pompieri a teatrului. Persoana responsabilă cu iluminatul scenei a primit o sentință de opt luni de închisoare.

Cel mai devastator dezastru de la un teatru din SUA a avut loc două decenii mai târziu. În decembrie 1903, la cel mai nou teatru din Chicago, Iroquois, care fusese deschis doar de cinci săptămâni, se juca musicalul-comedie *Domnul Barbă-Albastră*, cu Eddie Foy Senior. Reprezentația de după-amiază din 30 decembrie înregistrase un record de peste 1.700 de

spectatori, iar publicul era probabil liniștit, deoarece deasupra intrării în sală era o inscripție: „Absolut sigur în caz de incendiu”. Actorii interpretau cântecul *În lumina palidă a lunii*, iar efectul luminii lunii era produs cu ajutorul unei pînze subțiri întinse deasupra unui arc de lumină albastră, cînd pînza a luat foc brusc. Mașiniștii au încercat să stingă flăcările, dar în culise nu exista echipament adecvat de stingere a incendiilor, iar flăcările au cuprins cu o viteză „incredibilă” întregul decor. În timp ce actorii fugeau, mașiniștii au încercat să coboare cortina protectoare din azbest, dar aceasta s-a înțepenit într-o sîrmă. Flăcările au început să se extindă spre public, de sub scenă, „vuind”, înțete de curentul care venea pe ușa din culise, pe care actorii o lăsaseră deschisă cînd au fugit, iar două rezervoare de gaz au explodat, răspîndind fragmente metalice în toate direcțiile. Publicul se grăbea spre ieșiri, dar acestea nu erau bine marcate, iar spațiile dintre scaune care duceau la ele erau foarte înguste. Mai grav, unele uși erau blocate, pentru a împiedica accesul oamenilor la locurile mai scumpe, iar altele se deschideau înspre interior, astfel că au fost blocate din cauza înghesuiei.

Unii au sărit de la balcon, murind în flăcările din stal. Alții au reușit să ajungă la ieșirile de urgență care permiteau coborîrea prin spatele clădirii, dar unele dintre acestea erau neterminate. Una se termina la 15 metri deasupra trotuarului. *The Times* relatează: „Pe această ieșire de urgență se înghesuiau femei pe care mulțimea agitată din spate le-a împins treptat peste balustradă, ele căzînd pe pietrele caldarîmului și pierzîndu-și viața, iar apoi cei din spate au căzut la rîndul lor”. Alții au încercat să sară, însă puțini au supraviețuit, și asta doar întrucît căderea le-a fost amortizată de trupurile celor care ajunseseră jos mai devreme. Vreo zece au scăpat cu viață cățărîndu-se pe scîndurile pe care oamenii din clădirile de vizavi reușiseră să le împingă pînă la ei, pe deasupra străzii înguste. Mulți au murit în timp ce așteptau.

După doar zece minute, brigada de pompieri a sosit și a reușit să salveze

o parte din oameni cu ajutorul scărilor. În curînd au stins incendiul, dar muriseră deja 602 persoane, majoritatea zdrobite sau călcate în picioare. Grămada de cadavre, îndeosebi de femei și copii, era imensă, iar acestea erau atît de strîns unite, încît „trebuiau să apuce de cîte un membru și să desprindă cadavrul trăgînd cu toată forța”. O femeie care a supraviețuit afirma că i-a văzut pe alții „leșinînd cînd mai aveau foarte puțin pînă să fie în siguranță”. Familii întregi au murit, iar *The Times* consemna: „Printre victime s-au numărat membrii unora dintre cele mai bogate și mai influente familii din Chicago”. Dintre cei 500 de actori, dansatori, mașiniști și alți angajați ai teatrului, a murit doar un acrobat specializat în mersul pe sîrmă. Eddie Foy a fost aclamat ca un erou pentru că încercase să calmeze mulțimea; la fel și liftierul care s-a urcat pe galeria cea mai înaltă din spatele scenei ca să salveze fetele din cor ce fuseseră izolate acolo. Un mașinist a salvat douăsprezece femei, spunîndu-le să se țină de mîini și să-l urmeze printr-o gură de alimentare cu cărbuni.

Nu numai că teatrul Iroquois era departe de a fi „absolut sigur în caz de incendiu”, dar s-a dovedit că nu se desfășurase nici un exercițiu de evacuare în caz de incendiu, cortina din azbest nu funcționase niciodată în mod adecvat, iar inspectorii fuseseră mituiți cu bilete gratuite la spectacole. După cîteva zile a fost adoptată o lege care institua un protocol național pentru inspecția teatrelor, iar cincizeci dintre acestea au fost închise în curînd. Populația a fost extrem de furioasă, iar o serie de persoane au fost arestate, printre care primarul orașului Chicago, șeful brigăzii de pompieri, arhitectul-șef al orașului și directorul teatrului, dar singurul care a primit o condamnare în urma incendiului a fost proprietarul unui bufet, acuzat că jefuise cadavrele.

Cel mai devastator incendiu dintr-o clădire a survenit în biserica La Campania din Santiago, Chile, pe 8 decembrie 1863, pe cînd catolicii evlavioși, majoritatea mame cu copii, se înghesuiau la slujba de seară, la festivalul Imaculatei Concepțiuni, „floarea capitalei statului Chile”, conform ziarului *The Times*. Biserica „era împodobită din tavan și pînă jos cu voaluri subțiri și draperii groase și era iluminată cu șiruri de nenumărate lămpi cu parafină”. Conform unei relatări din epocă, „lămpile cele mai de sus de la picioarele giganticei icoane a Fecioarei, aflată deasupra altarului înalt, au aprins țesăturile ce atîneau peste ele... și, mai repede decît putem scrie acest lucru, focul a cuprins întregul edificiu”. Femeile leșinau și erau călcate în picioare: „În scurt timp, valul grăbit de oameni a determinat blocarea ieșirilor cu un zid de morți și muribunzi înalt de trei metri”. Nu este clar dacă ieșirile erau inadecvate sau dacă, fiind cuprinsă de panică, congregația nu a observat unele ieșiri care erau ascunse după niște paravane. Un diplomat britanic scria: „Cuprinși de groază, unii dintre bieții oameni care ajunseseră mai întîi la ieșiri probabil că s-au împiedicat sau au leșinat, alții au căzut peste ei, iar într-o clipă s-a creat o barieră vie, ce se zbătea, iar mulțimea disperată, împinsă din spate, s-a urcat pe ea, străduindu-se în van s-o depășească”. Peste congregația înspăimîntată se prelingeau plumb topit, de la acoperiș, și ulei arzînd, de la lămpi, „de la ferestrele clădirilor învecinate se vedea cum credincioșii se repezeau dezordonat într-o parte și în alta”. În scurt timp, biserica „s-a transformat într-un cuptor uriaș” de care era aproape imposibil să te apropii. Nu exista o brigadă de pompieri organizată, iar apa aflată la dispoziție era puțină, dar „niște oameni călare au reușit să tragă unele victime din prag, prinzîndu-le cu lasouri, de la distanță, și trăgîndu-le pur și simplu afară”. Apoi, „marele clopot al bisericii s-a prăbușit în mijlocul muribunzilor și al cadavrelor”. Astfel, scria *The Times*, „suferința lor a fost curmată”.

Cea mai mare parte dintre cei 2.000 sau poate chiar mai mulți morți erau „doamne tinere, aristocrate, frumoase”. Un contemporan scria: „Aproape toate familiile își jelesc unii membri... iar alte familii au pierit în întregime”. La scurt timp după acest dezastru cumplit, în oraș au fost înființate primele brigăzi de pompieri.

Focul din pădurea de la Peshtigo

În 1871, Peshtigo era un oraș înfloritor din Wisconsin, axat pe producerea de cherestea, situat pe malurile râului Peshtigo, care se varsă în Golful Green din lacul Michigan. Mereu se construiau noi case în jurul fabricii de cherestea, alimentată de pădurile imense de pin și molid din jurul orașului. Fusesse o vară foarte secetoasă, iar în septembrie în păduri au izbucnit o serie de incendii. Pe 7 octombrie, ziarul *Marinette and Peshtigo Eagle* scria că focurile „încă pîndeau în păduri... gata să se întetească”. Corespondentul adăuga că, în cazul în care nu avea să plouă, „numai Dumnezeu știe cât de repede ar putea fi devastat orașul de o catastrofă”. Totuși, oamenii care locuiau în păduri nu erau foarte alarmați: adesea vedeau fum de la focuri care ardeau mocnit săptămîni întregi. Drept urmare, cînd un vecin a spus familiei Mechand că văzuse flăcări în pădure, domnul Mechand și-a terminat mai întîi micul dejun și abia apoi s-a dus să vadă despre ce era vorba. Totuși, s-a întors în goană, spunînd că se urcase pe culmea unui deal și văzuse focul apropiindu-se „cu o viteză incredibilă”. Soția lui a declarat ulterior pentru *The New York Times* că „afară s-a întunecat; o pală violentă de vînt s-a repezit asupra noastră, iar fumul năvălea în valuri peste casă”. Apoi, „un zid de foc aproape ne-a doborît și dintr-odată totul ardea”.

Domnul și doamna Mechand, fiul lor de șase ani, Louis, și mama doamnei Mechand au fugit cu toții, înecându-se și aproape orbiți de fum, împiedicându-se și căzînd aproape la fiecare pas. După ce au fugit cinci kilometri, deși tufișurile erau în unele locuri „dese și țepene ca sîrma”, doamna Mechand se simțea epuizată, iar focul era încă pe urmele lor. Mama doamnei Mechand, care suferea de o tulburare psihică, a fugit, iar domnul Mechand s-a dus după ea. Doamna Mechand a mers mai departe, ducîndu-l în brațe pe Louis, pînă ce nu și-a mai simțit brațele de durere, iar „membrele îi erau zgîriate, pline de vînații și de sînge”. În tot acest timp, simțea „suflul încins al focului... pe deasupra vîrfurilor copacilor, prin aer zburau scînteii și tăciuni”. La un moment dat, o haită de lupi a năvălit din pădure, iar ea și Louis s-au ascuns după un copac, în timp ce animalele înspăimîntate fugeau pe lîngă ei. În acest moment, „încălțările îmi fuseseră smulse din picioare, gleznele mă dureau și erau pline de sînge. În calea mea erau copaci prăbușiți, dar am trecut peste ei și m-am tîrît pe dedesubtul lor, în goana mea disperată”. În cele din urmă a leșinat, iar cînd și-a revenit ploua. Mama și fiul au mai mers timp de o oră-două, după care s-au adăpostit într-o văgăună, unde au adormit. În dimineața următoare au fost găsiți de niște bărbați care i-au dus într-un loc sigur. Și mama doamnei Mechand a fost găsită vie și nevătămată, dar soțul ei dispăruse.

În seara zilei de 8 octombrie, în Peshtigo a ajuns cenușă purtată de vînt. În scurt timp, o strălucire roșiatrică se întrevedea deasupra copacilor. Vuietul din depărtare devenea tot mai intens, iar peste rumegușul care acoperea dintotdeauna străzile au început să cadă tăciuni. La ora nouă seara, pavajul din lemn de pin ardea deja, iar flăcările au început să cuprindă clădirile orașului. O mulțime de oameni, cai, vaci, cîini, porci și căruțe au pornit la drum, pe malul estic al râului. Cînd au ajuns însă la podul din oraș, s-au întîlnit cu o mulțime identică, refugiată de pe malul vestic. Fabrica de

cherestea luase foc, iar pe lac au ajuns bușteni în flăcări. Unii oameni au încercat să se refugieze în apele râului. Trunchiurile aprinse se loveau de ei, iar părul le lua foc de la dogoare, dar sute de oameni au supraviețuit astfel.

În scurt timp, întregul oraș Peshtigo a ars din temelii. Flăcările s-au îndreptat apoi spre nord-est, către un alt oraș întemeiat în jurul unei fabrici de cherestea, Marinette, unde cetățenii încercau să ude acoperișurile clădirilor cu apă. Majoritatea femeilor și copiilor au fost urcați pe vase cu abur, care au navigat înspre mijlocul lacului. Au fost distruse două mori și biserica catolică, dar un șir de dune de nisip a protejat o mare parte din oraș.

În dimineața zilei de 9 octombrie, pe malurile golfului Green se puteau vedea trunchiuri arse de copaci, stufărișuri cuprinse de flăcări și orașe în care ruinele arse erau „tot ce mai rămăsese din sute de locuințe liniștite”. În total, au fost devastate de flăcări peste 400.000 de hectare, iar șaisprezece comunități au fost distruse sau au suferit pagube. Au murit peste 1.150 de oameni.

Chicago

În seara în care Peshtigo ardea din temelii, Chicago se confrunta cu o soartă asemănătoare. În 1871 avea doar patruzeci de ani de existență și era unul dintre orașele care se dezvoltau cel mai rapid din America. 40.000 dintre cele 60.000 de clădiri ale sale erau construite însă din lemn. De asemenea, Chicago avea peste 1.000 de kilometri de străzi pavate cu scînduri. În oraș se aflau depozite de cherestea și de cărbune, magazine de vopseluri și fabrici de mobilă, iar talașul și surcelele erau păstrate în șoproane din curți sau sub pardoselile din lemn ale caselor. În cel mai bun

caz, orașul era o imensă clădire fără ieșiri de incendiu, iar situația nu era strălucită. Ca și în Peshtigo, fusese o lungă perioadă secetoasă, iar în prima săptămână din octombrie alarma de incendiu putea fi auzită și de șapte ori pe zi.

La ora nouă și un sfert, în seara de 8 octombrie, un incendiu a izbucnit într-o șură din spatele casei lui Patrick O'Leary, de pe strada DeKoven, în vestul orașului. Se pare că vaca lui O'Leary a devenit agitată în timp ce soția acestuia o mulgea și a răsturnat o lampă cu gaz, care a aprins șura. Totuși, în depoziția sa sub jurământ, doamna O'Leary a insistat că ea, soțul și cei cinci copii ai lor erau cu toții în pat când s-a stîmuit focul. Bănuielile l-au vizat apoi pe un locatar fără un picior, Dennis „Picior de Lemn” Sullivan, care a fost acuzat că se strecurase în șură ca să bea pe ascuns și cauzase incendiul când își aprinsese pipa. La rîndul său, acesta a jurat că văzuse flăcările de vizavi, strigase „Foc!”, apoi se grăbise să ajungă la șură și încercase să dezlege vacile și caii lui O'Leary. Își pierduse piciorul de lemn, care se înțepenise într-o crăpătură din podeaua șurii, dar reușise să ajungă schiopătînd pînă afară, ținîndu-se de grumazul pîrlit de flăcări al unui vițel.

În jurul orei nouă, un vecin a fugit la cea mai apropiată alarmă de incendiu, dar, dintr-un motiv sau altul, avertismentul trimis prin sistemul telegrafic de alarmare al orașului nu a ajuns la destinație. Drept urmare, au mai trecut douăzeci de minute pînă ce o santinelă din foisorul de la brigada locală de pompieri a văzut flăcările, iar la sosirea pompierilor șurile și șoproanele învecinate ardeau și ele. Mulți pompieri erau deja epuizați după ce luptaseră cu un incendiu mare în seara anterioară, deși conform unei ipoteze mai puțin măgulitoare se pare că exageraseră cu sărbătoritul, după ce reușiseră să-l stăpînească. Mai grav, una dintre mașinile de pompieri se defectase. La ora 22:00, din cauza scînteilor purtate de vînt, focul cuprinsese și clopotnița bisericii St. Paul, aflată la cinci clădiri distanță, iar apoi fabrica

de mobilă alăturată, care era plină de materiale inflamabile. Vîntul atingea acum viteza de 100 de kilometri la oră și purta rămășițe aprinse pînă la lac.

Se spera ca brațul sudic al fluviului Chicago să oprească incendiul, dar acesta era atît de poluat, încît resturile pe care le purta au luat foc în cîteva locuri, iar la 23:30 focul se extinsese pe malul sudic. În curînd, devasta cîrciumile și bordelurile din zona rău-famată Conley Patch. Urma la rînd cartierul central, cu sedii de afaceri. Poșta, vama, primăria, clădirea Crosby's Opera House, sediul detașamentului de pompieri și redacția ziarului *Chicago Tribune*, care avertizase că orașul cuprindea „kilometri de surse de incendii”, au fost toate distruse. A luat foc și tribunalul, sediul sistemului de alertă prin telegraf. La ora 1:30, clădirea a fost evacuată, iar jumătate de oră mai tîrziu marele clopot folosit pentru a da alarma de incendiu s-a prăbușit în subsol. Acum, întrebarea era dacă brațul principal al fluviului Chicago va împiedica extinderea incendiului la partea de nord a orașului. Din nou, fluviul nu a constituit un obstacol suficient. Rămășițele în flăcări au răspîndit focul și au incendiat castelul de apă. Deși acesta avea ziduri groase din piatră, a fost cuprins de flăcări în curînd, iar la ora 3:00 pompele nu mai funcționau. Au sosit pompieri tocmai de departe, din Cincinnati și Milwaukee, dar nu au putut face mare lucru fără apă.

Dintre cei 335.000 de locuitori ai orașului, aproximativ 75.000 și-au părăsit casele. Unii au intrat în lac, ținîndu-și doar capetele deasupra apei și cufundîndu-se cu totul cînd asupra lor cădeau bucăți de lemn cuprinse de flăcări. Un bărbat și-a salvat soția și copiii îngropîndu-i în nisip și lăsînd găuri îndreptate în direcția opusă focului, prin care aceștia să respire. El a stat apoi în apă timp de șapte ore. Alții s-au înecat cînd bărcile cu care se salvaseră au luat foc. Cei înstăriți și-au trimis servitorii să îngroape argintăria și obiectele de valoare, iar autoritățile au început să arunce în aer clădiri, încercînd să oprească înaintarea incendiului. Totuși, pe parcursul

Întregii zile de 9 octombrie, acesta a continuat să se extindă spre nord, implacabil. La ora 17:00, podul de pe Chicago Avenue a luat foc, iar în scurt timp din el nu a rămas decît o grămadă de metal contorsionat. Abia la ora 23:00, cînd s-a domolit vîntul și a început să plouă, focul s-a stins în sfîrșit. Centrul orașului ajunsese însă o grămadă de cenușă și de ruine. Au fost distruse aproape 18.000 de clădiri, de pe o suprafață de peste 850 de hectare, iar 100.000 de oameni au rămas fără adăpost. Se estimează că au murit aproximativ 300 de oameni, dar adevăratul număr al victimelor nu se cunoaște, deoarece multe cadavre fuseseră complet incinerate.

Ziarul *Evening Journal* consemna: „Toate marile hoteluri, toate clădirile publice, toate băncile, toate redacțiile ziarelor, toate locurile de distracție, aproape toate marile edificii de afaceri, mai toate depozitele aparținînd de căile ferate, castelele de apă, uzinele de gaz, cîteva biserici și mii de reședințe particulare și magazine au fost mistuite de flăcări. Din mîndrul, nobilul și magnificul oraș Chicago de ieri a mai rămas astăzi doar o umbră”. Totuși, chiar a doua zi după incendiu, membrii consiliului municipal s-au întrunit pentru a întocmi un plan de reabilitare. După cîteva zile, toate marile ziare au reînceput să apară; o săptămînă mai tîrziu, orașul avea din nou apă curentă, iar după șase luni, peste 200 de clădiri din piatră și cărămidă fuseseră înălțate în zona sudică. Noile construcții erau mult mai solide și mai frumoase decît cele pe care le înlocuiseră, iar la sfîrșitul deceniului renăscuse din cenușă un Chicago cu mult mai impresionant.

Timp de cîteva săptămîni după incendiu, jafurile au constituit o problemă, iar pentru a restabili ordinea primarul a convocat soldați sub comanda generalului Sheridan, erou al Războiului Civil. Totuși, au existat și numeroase manifestări de solidaritate comunitară: o bancă și-a pierdut toate documentele, dar le-a plătit clienților sumele datorate, bazîndu-se doar pe spusele acestora, iar măcelarii au donat carne nevoiașilor.

În mod uimitor, casa familiei O'Leary a supraviețuit incendiului, dar, deși aceasta protesta, spunând că nu a fost cu nimic vinovată, o mulțime de oameni furioși au încercat să-l linșeze pe domnul O'Leary, care a fost nevoit să fugă din Chicago, deghizat.

Hoboken

La Hoboken, New Jersey, se afla sediul companiei de transporturi maritime North German Lloyd. Sîmbătă, 30 iunie 1900, vasul *Aller* tocmai plecase spre Napoli, iar în ziua respectivă nu mai aveau loc alte plecări. Conform tradiției, publicul avea voie să urce la bordul vaselor în zilele de sîmbătă, iar vremea bună atrăsese mulți oameni care doreau să vadă vasele rămase în port. Majoritatea membrilor echipajelor erau pe țarm, în permisie, în timp ce se refacea stocul de cărbuni. Aceasta era o operațiune majoră, la care luau parte în jur de 500 de hamali ce descărcau cărbunii din barje în buncărele vaselor. Vasul *Saale*, care urma să ridice ancora în ziua următoare, avea deja la bord încărcătura de cărbune necesară și era gata de plecare. Era ancorat alături de *Bremen*, la cheiul numărul 2.

Cu puțin înainte de ora 16, un paznic a anunțat Brigada de Pompieri din Hoboken că de la cheiul 3, de unde plecase *Aller* în dimineața respectivă, se vedea ridicîndu-se o dîră de fum. Asemenea majorității cheiurilor, cheiul 3 era din lemn. Pe el erau depozitate grămezi înalte de baloturi de bumbac, precum și butoaie de benzină și terebentină. În șoproanele și depozitele de lîngă cheiuri se acumulaseră de-a lungul anilor praf și deșeuri, astfel încît flăcările au găsit suficient material care să le alimenteze. Întețite de o briză susținută, acestea au învăluit iute barjele cu cărbune și alte vase de pe fluviu

și au ajuns și la vasele mari. În douăzeci de minute, incendiul s-a răspândit pe o distanță de jumătate de kilometru de-a lungul țărmului, iar fumul se ridicase atât de sus, încât era vizibil de la câțiva kilometri.

Inspectorul-șef al companiei Lloyd, Max Moeller, a încercat să organizeze remorcherile pentru a trage marile pacheboturi în afara zonei periculoase. Echipajul de pe *Saale* abandonase vasul și acesta s-a desprins de chei, dar deja ardea. Secundul a spus că, atunci când a ajuns pe puntea inferioară, a văzut „doar flăcări. Cuprinseseră totul – erau roșii, negre, înfricoșătoare. Fumul aproape m-a orbit”. Când a estimat că toată lumea abandonase vasul, a sărit și el peste bord, dar apoi a privit în sus și „a văzut siluete care umblau de colo colo”. La bord erau câțiva vizitatori. El și alți membri ai echipajului au înotat mult timp în fluviu pînă ce au fost salvați de un remorcher. *New York Times* scria că oamenii de la bord „țipau cu disperare după ajutor”, sărind peste bord sau încercînd să coboare cu ajutorul fînghiilor. Unii au fost culeși de gabare, barje sau bărci, dar mulți au fost înghițiți de ape. Între timp, bunurile inflamabile de pe cheiul 3 au explodat, scoțînd zgomote „ca de mitralieră”.

Vasul *Bremen* plutea acum și el în derivă, în flăcări, iar focul ajunsese și la mîndria companiei North German Lloyd, vasul *Kaiser Wilhelm der Grosse* – cel mai luxos și mai rapid aflat în circulație –, de la o barjă cu cărbuni ce ardea, legată de prora acestuia. Când s-a dat alarma „Foc!”, vizitatorii au fost evacuați, iar echipajul a abandonat vasul. Un bărbat a trebuit să taie ultima parîmă de oțel care lega transatlanticul de chei și apoi a fugit spre un loc sigur, prin flăcările care asaltaseră cheiul. A fost întâmpinat cu urale de pompieri. Propulsia cu abur a vasului *Kaiser Wilhelm* nu era însă suficientă pentru a îndepărta vasul de chei, așa că Moeller a dispus să fie tras de două remorhere. Au răsunit din nou urale când remorcherile și-au îndreptat furtunurile spre lemnăria cuprinsă de flăcări a vasului. La bord,

ofițerii și echipajul încercau să înăbușe cu uniformele focurile mai mici, iar căpitanul stătea pe covertă, cu două pistoale armate. Ordinea era exemplară și nu s-au înregistrat victime. De asemenea, pagubele au fost minime în comparație cu cele suferite de alte vase.

Pe țarm, incendiul cuprinsese patru depozite mari din cărămidă pline cu mărfuri, printre care multe sticle de whisky. La început, obloanele din fier le-au protejat, dar apoi acestea s-au topit, iar flăcările au pătruns înăuntru. Două depozite au fost complet distruse, iar două au suferit pagube însemnate.

Remorcherele au încercat apoi să lupte cu flăcările ce cuprinseseră vasele *Saale* și *Bremen*, care pluteau neajutorate. *The New York Times* descrie: „Focul ce învăluisese vasul din toate părțile, oameni care săreau peste bord și alții prinși parcă în capcană, încercînd în zadar să scape prin sabordurile înguste, asaltați fără milă de flăcări”. Și membrii echipajelor unora dintre gabare și barje au fost siliți să sară peste bord. Mulți au fost salvați de remorchere, dar alții s-au înecat. Pe țarm se adunaseră deja un număr uriaș de privitori, iar vasul de poștă *Main*, un vas nou, ancorat la cheiul numărul 1, ardea și el „ca într-un cazan cu flăcări”. Oamenii încercau cu disperare să scape prin saborduri, iar fumul împiedica vizibilitatea. După ce acesta s-a risipit, „la aceleași saborduri se vedeau trupuri ce atîneau fără vlagă, pîrînd neînsuflețite”.

În jurul orei 17, cînd vasul *Saale*, dus de curent, făcuse un sfert din lățimea fluviului, trei remorchere au reușit să-l ajungă și să-l oprească. Prin vuietul flăcărilor, echipajele acestora au auzit țipete slabe care veneau dinspre sabordurile inferioare. Au strigat către cei dinăuntru să sară – unii au fost ridicați, alții au dispărut, înghițiți de ape. Un preot urcase la bordul unui remorcher, pentru a încerca să dea ultima împărtășanie celor captivi pe vas, dar transatlanticul era acum un rug în flăcări, greementul dispăruse, punțile rămăseseră goale, iar hornurile „se răsuciseră ca niște trestii”. Pe toate

sabordurile ieșea fum, „iar în fiecare minut tot mai puțini săreau peste bord”. Un bărbat aflat la un sabord strigase către remorchere o oră întreagă, avînd un braț îngrozitor de ars. În spatele lui, posibillii salvatori vedeau flăcările întețindu-se. Acum erau destul de aproape ca să audă că alături de el mai erau peste patruzeci de oameni, printre care și o femeie cu doi copii. În cele din urmă, remorcherele au reușit să tragă vasul la mal, dar nici un sunet nu mai răzbătea dinăuntru. S-a estimat că șaptezeci și cinci de oameni, inclusiv căpitanul, arseseră de vii la bord.

La ora 23, *Bremen* și *Main* eșuaseră. Coca navei *Main* ardea încă mocnit, cînd căpitanul unui remorcher a observat o mică lampă cu petrol atîmînd în partea laterală a navei. Apoi a auzit ciocănituri dinăuntru. Echipajul remorcherului a tăiat o gaură în coca navei și a găsit cincisprezece membri ai echipajului care fuseseră prinși într-un buncăr de cărbuni gol. Își îndesaseră hainele în deschizături ca să împiedice fumul să intre, iar un bărbat își scosese brațul prin sabord, pentru a semnaliza cu lampa. Unele dintre remorchere au luat foc cînd s-au apropiat să stingă flăcările, dar unul a reușit să salveze 104 persoane doar de pe *Bremen*. Totuși, unii, în loc să salveze oameni de pe vase sau din apă, au fost atrași de recompensele oferite pentru salvarea barjelor pline cu bumbac și cărbuni, precum și a butoaielor cu whisky care pluteau. *The Times* susținea chiar că au circulat zvonuri despre membri ai echipajelor de pe remorchere care le cereau bani celor aflați în pericol de înec.

Saale a fost cel mai avariat dintre vasele companiei Lloyd și singurul care nu a mai navigat ulterior, deși *Main* și *Bremen* au suferit la rîndul lor pagube mari. Incendiul a distrus douăzeci și șapte de barje, vase de intervenție și alte ambarcațiuni portuare. Toate cele patru cheiuri au fost distruse. Numărul total de victime a fost estimat la aproximativ 400. *Kaiser Wilhelm der Grosse* a putut naviga spre Europa în marșea următoare, trecînd

pe lângă scafandrii care încă mai căutau cadavre în apă. Cauza exactă a incendiului a rămas un mister. Cea mai vehiculată teorie este că acesta a fost cauzat de un muc de țigară aruncat sau de o scînteie generată de un utilaj.

Dansul morții

În 1910, cu ocazia sărbătorii Paștelui, la un han sătesc din Okorito, Ungaria, s-a organizat un dans, cu scopul de a aduna bani pentru biserica din localitate. O lampă cu petrol a explodat și a aprins decorațiunile. Oamenii au alergat spre ieșire, dar aceasta fusese blocată. Mulți au murit călcați în picioare sau zdrobiți în panica iscată; apoi s-a prăbușit acoperișul, ucigînd și mai mulți oameni. Au decedat peste 330 de persoane.

Valea fericită

Cursa Valea Fericită a fost inaugurată în 1846, pentru a le oferi un prilej de distracție britanicilor din Hong Kong, dar în curînd a devenit și mai populară printre chinezi. 26 februarie era a doua zi a ediției din 1918, iar la eveniment se adunaseră mii de oameni. Chiar cînd poneii se aliniau la linia de start a cursei pentru Premiul China, un foc uriaș a izbucnit în tribunele temporare foarte inflamabile, construite din ratan și bambus. Acestea aveau acoperișuri impermeabile, așa că, pe lângă faptul că unii au ars de vii, alții au murit sufocați. Nu este clar ce anume a provocat dezastrul, dar e posibil să fi fost cauzat de un vas de gătit care s-a răsturnat. S-au înregistrat 614 morți,

aproape toți chinezi.

Incendiul de la închisoarea Ohio

În 1929, conform *Ghidului închisorilor americane (Handbook of American Prison)*, penitenciarul statului Ohio din Columbus era cea mai supraaglomerată închisoare importantă din Statele Unite. Fusesse construită pentru a adăposti 1.500 de deținuți, dar pe 21 aprilie 1930 se găseau în ea 4.300. În jurul orei 17:30, chiar când deținuții urmau să fie încuiați în celule pe timpul nopții, la ultimul etaj al unuia dintre blocurile de celule a izbucnit un incendiu. Flăcările se întindeau pe toată lungimea acoperișului, așa că fumul gros a umplut repede ultimele două etaje, iar în mai puțin de jumătate de oră întregul bloc de celule. Apoi au început să se prăbușească bucăți de acoperiș. Unii prizonieri care nu fuseseră încă încuiați s-au opus gardienilor care încercau să-i determine să intre cu forța în celule ori se străduiau să-i facă pe aceștia să descuie celulele în care alții fuseseră deja închiși, iar alți gardieni au început să le dea drumul prizonierilor din celule. Se pare că un gardian a împușcat un deținut care încercase să deschidă cu o daltă ușa celulei unui prieten. De asemenea, când s-a dat în cele din urmă ordinul să se descuie celulele, s-a acționat cu întârziere, deoarece unele chei fuseseră pierdute, iar altele ajunseseră deja în mâinile deținuților. În orice caz, căldura era atât de intensă, încât unele încuietori se topiseră, așa că au trebuit să se folosească baroase, topoare și răngi. *The Times* relatează că unii deținuți „au dat dovadă de un eroism extraordinar... întorcându-se de mai multe ori la blocul de celule în flăcări, după ce scosese dinăuntru numeroși morți și răniți”. Totuși, s-au înregistrat multe victime: „Prin fumul înecăcios

răzbăteau țipetele și strigătele neîntrepute ale muribunzilor”. În curtea închisorii, unii prizonieri, „înnebuniți de durerea cauzată de arsuri, fugeau înoace și încolo. Alții, înfuriați din cauza dezastrului, au atacat brigada de pompieri, când aceștia au intrat în curte”. Pompierii s-au retras pînă la sosirea soldaților înarmați cu puști și gaze lacrimogene.

După ce incendiul principal a fost stăvilit, au izbucnit altele. S-a zvonit că fuseseră provocate de deținuți care voiau să se folosească de confuzia creată pentru a evada. Unul a reușit, îmbrăcîndu-se în haine civile și ieșind „calm pe poartă”. În cele din urmă, soldații, cu puștile și mitralierele îndreptate spre supraviețuitori, i-au adunat într-un colț al curții.

Cînd vestea dezastrului a fost făcută publică, rudele deținuților au încercat să ia cu asalt închisoarea, fiind oprite „cu dificultate”. Patru blocuri de celule arseseră din temelii, iar peste 320 de deținuți decedaseră. Cei rămași trebuiau acum înghesuiți în celulele neavariate de incendiu, multe dintre acestea fiind inundate. Deținuții au cerut demisia directorului închisorii, iar unii au amenințat că îl vor uide.

Acesta a fost cel mai grav incendiu din istoria închisorilor americane. Șeful brigăzii locale de pompieri a afirmat că nu ar fi murit nimeni dacă prizonierilor li s-ar fi permis să iasă din celule, iar o investigație oficială a relevat că în închisoare practic nu existau echipamente de stingere a incendiilor. Conform ziarului *The Times*, directorul închisorii a recunoscut că „a considerat că pericolul evadării era mai grav decît incendiul” și a încredințat răspunderea unui subordonat, iar el s-a dus să organizeze un cordon de oameni înarmați în afara închisorii. Ancheta a relevat că, în timp ce deținuții de la etajele superioare strigau să li se dea drumul, gardienii se certau dacă ar trebui sau nu să descuie celulele. Gardianul-șef a afirmat că a refuzat să descuie ușile fără să fi primit ordin, ca să nu fie suspendat din funcție. Preotul romano-catolic O'Brien a spus: „Și soldații, și polițiștii

erau hotărîți să-i împiedice pe deținuți să evadeze și se pare că nimeni nu s-a gîndit la siguranța acestora. Soldații au intrat în curtea închisorii cu baioneta la armă și nu au făcut nimic, în timp ce oamenii încuiați mureau”. Raportul a conchis că incendiul a fost cauzat cel mai probabil de un bec care s-a spart, făcînd să se aprindă lemnul depozitat într-o zonă în care se construia un nou bloc de celule. Încercînd să preîntîmpine supraaglomerarea, administratorii închisorii au mutat cîteva sute de deținuți într-o fermă a închisorii. În anul următor, în statul Ohio a fost înființată o comisie de probațiune care în cele din urmă a eliberat condiționat mii de deținuți.

Incendiul de la clubul de noapte Cocoanut Grove

Clubul de noapte Cocoanut Grove din Boston fusese un local în care se vindeau ilegal băuturi alcoolice în perioada prohibiției. În noaptea de 28 decembrie 1942 se aflau aici peste 1.000 de oameni, cu mult peste capacitatea sa normală. Clubul era decorat în stil tropical, cu palmieri din hîrtie, iar tavanul era drapat cu materiale textile – foarte romantic și foarte inflamabil. Cînd orchestra se pregătea să înceapă să cînte, au fost observate flăcări. Chelnerii au încercat să le stingă cu apă, dar în curînd acestea au cuprins decorațiunile. Oameni cu părul în flăcări s-au grăbit spre intrarea principală, dar aceasta avea o ușă rotitoare și doar cîțiva au reușit să iasă înainte ca ea să se blocheze. În curînd, înăuntru se adunaseră grămezi de cadavre. Incendiul s-a extins pe ringul de dans, iar în cinci minute întregul club ardea. Unii au încercat să scape folosind ieșirile laterale, dar majoritatea fuseseră blocate pentru a-i împiedica pe clienți să plece fără să-și achite nota de plată. Celelalte se deschideau înspre interior, așa că s-au blocat în curînd,

la rîndul lor.

Oamenii trebuiau să se tîrască pe podea sau să înainteze pe pipăite, de-a lungul pereților, prin căldura intensă și prin fumul înecăcios, care-i orbea, căutînd o cale de ieșire în haosul creat, printre mese răsturnate și veselă spartă. Unul dintre puținii care au supraviețuit în barul Melody, aflat la parter, a fost barmanul, care și-a acoperit capul cu un șervet înmuiat în apă și a reușit să se tîrască afară prin bucătărie. John Rizzo, un chelner de 21 de ani, își amintește: „Toți au intrat în panică. Știam că este o ușă vizavi, în salon, dar în jur de 150 de oameni se îndreptau spre ea și toți erau îngrămădiți, cu brațele înțepenite. Flăcările au izbucnit pe peretele salonului, ca la un incendiu în pădure”. Brusc, Rizzo a fost împins printr-o ușă și s-a prăbușit în bucătărie, aterizînd peste alți oameni. A încercat s-o convingă pe casieră să se salveze, dar aceasta a răspuns: „Nu pot lăsa banii aici”. Avea să-i vadă apoi corpul carbonizat printre victime. În jur de 50 de oameni au reușit să iasă pe acoperiș, de unde au sărit apoi pe mașinile parcate în jur. Directorul i-a condus pe alți doisprezece într-o cameră frigorifică aflată la subsol. Un bărbat care lucra la repararea sistemului de sonorizare chiar înainte de izbucnirea incendiului s-a întors în club ca să dea o mîină de ajutor. Știa că deasupra barului se află o fereastră mică, așa că s-a urcat, a dat deoparte sticlele și a început să scoată oameni afară, cu capul înainte. O fată din cor era îngrijorată că hainele de blană se vor deteriora.

Brigada de pompieri era ocupată cu stingerea unui incendiu mic, la cîteva clădiri distanță, cînd pompierii au văzut fumul ridicîndu-se deasupra clubului Cocoanut Grove, așa că au ajuns foarte repede. Pînă la final, peste 180 de pompieri aveau să-și unească forțele împotriva flăcărilor. Totuși, pe măsură ce noaptea înainta, temperatura a scăzut, apa de pe caldarîm și furtunurile pompierilor au înghețat.

A doua zi, *Boston Globe* susținea că era cel mai grav dezastru din istoria

orașului. Timp de luni de zile după aceea, răniții s-au tot stins prin spitale, iar numărul final al victimelor a ajuns la 490, dintre care peste 50 erau soldați, marinari sau pușcași marini. Printre victime s-a numărat și un star hollywoodian al filmelor western, Buck Jones. Echipa de fotbal Boston College a scăpat teafără printr-un noroc. Trebuiau să sărbătorească în seara respectivă la Cocoanut Grove, dar au pierdut partida, în mod surprinzător, și au anulat rezervarea. Un ofițer de la Paza de Coastă a stat zece luni în spital, cu arsuri grave, dar a supraviețuit. Se întorsese de patru ori în infern pentru a-și căuta iubita, neștiind că aceasta ieșise deja. După ani de zile, a murit într-un incendiu provocat de un accident rutier. Numărul decedaților ar fi putut fi mai mare, dar spitalele tocmai își măriseră stocurile de plasmă, corturi de oxigen și alte echipamente medicale după intrarea SUA în război.

Ancheta nu a reușit să stabilească cu certitudine cauza incendiului, dar explicația presupusă era că un tânăr soldat din barul Melody, ce oferea o atmosferă intimă, scosese un bec, pentru a crea mai multă intimitate pentru el și partenera sa. Unui ajutor de chelner în vîrstă de 16 ani (care a supraviețuit) i s-a spus să înlocuiască becul, dar acesta l-a scăpat pe jos. Era atât de întuneric, încît a fost nevoit să aprindă un chibrit pentru a-l căuta, dar astfel a dat foc decorațiunilor. Era clar însă că fuseseră încălcate multe prevederi ale normelor privind prevenirea incendiilor, iar departamentul de pompieri a afirmat că 300 de vieți omenești puteau fi salvate dacă ușile s-ar fi deschis înspre exterior, nu înspre interior. După dezastru, reglementările de siguranță pentru cluburi au devenit mult mai stricte: ieșirile trebuiau să fie prevăzute cu semnalizări luminoase, iar ușile rotitoare să aibă instalate alături uși convenționale. Proprietarul clubului, Barney Welanski, a fost condamnat la 15 ani de închisoare pentru omor din culpă, dar a fost grațiat discret după ce a executat patru ani din sentință. Nouă săptămîni mai tîrziu, a murit de cancer.

Incendiul de la supermarketul din Asunción

Duminică, 1 august 2004, numeroase familii mâncau într-un *food court* de la uriașul supermarket Ycua Bolanos din Asunción, capitala statului Paraguay, când a avut loc o enormă explozie de gaz. Focul s-a extins apoi în clădire cu o viteză atât de mare, încât pompierii i-au găsit pe casieri morți lângă casele de marcat. Alte victime au fost găsite îmbrățișate. Unii au ars de vii în mașinile lor când incendiul s-a extins la o parcare subterană. Un reporter de la un ziar a auzit un băiețel plângând și strigând: „O caut pe mama! Unde e? E înaltă și are părul negru”. În timp ce președintele Frutos se grăbea să ajungă la locul dezastrului împreună cu soția sa, oamenii de afară au încercat să spargă ferestrele, ca să lase să intre aer pentru cei care se sufocau înăuntru, iar unii au ieșit afară găurind pereții.

Paraguay este una dintre cele mai sărace țări din America de Sud, iar serviciile sale de urgență erau la un nivel foarte slab. Imaginile difuzate de televiziuni prezentau pompieri care încercau să găurească furtunurile cu picioarele, iar unii supraviețuitori au fost transportați la spital în remorcile neacoperite ale unor camioane. În total au murit 432 de oameni, inclusiv mulți copii, printre victime numărându-se și câteva familii întregi.

Ca urmare a acuzațiilor că ieșirile fuseseră încuiate, trei oameni au fost condamnați – cei doi proprietari ai supermarketului și un agent de pază. Acuzarea a solicitat să fie condamnați pentru crimă, sentința maximă prevăzută fiind 25 de ani de închisoare, dar pe 5 decembrie 2006 toți trei au fost condamnați la cinci ani de detenție pentru omor din culpă. Rudele victimelor s-au înfuriat și s-au revoltat, provocând incendii și jefuind sediul tribunalului și sediul principal al lanțului de supermarketuri. Polițiștii au fost nevoiți să tragă cu gloanțe de cauciuc pentru a-i determina să se împrăstie.

Explozii și intoxicații colective

Rodos

În 1856, biserica Sfântul Ioan din insula grecească Rodos a fost lovită de un fulger, care a provocat explozia unei cantități de praf de pușcă dintr-o ascunzătoare uitată în subsolul acesteia. 800 de oameni au murit într-una dintre cele mai letale explozii accidentale din istorie.

Courrières

În primii ani ai secolului XX, majoritatea celor 4.000 de locuitori din Courrières, localitate din nordul Franței, depindeau de mina de cărbuni din apropiere pentru a-și câștiga existența. În dimineața zilei de sîmbătă, 10 martie 1906, aproximativ 1.800 de bărbați și băieți au coborât în subteran. Imediat după 6:30, în timp ce trei colivii coborau în puțuri, a avut loc o explozie violentă. Aceasta a avariat clădirile situate aproape de intrarea în mină și, la scurt timp, patru mineri au ieșit la suprafață. Au spus că se cățăraseră peste leșurile oamenilor și ale cailor pentru a ajunge la scările pe care urcaseră pentru a ieși. Aproape imediat, din puț au început să iasă flăcări.

Soțiile și copiii minerilor s-au adunat la mină. Au fost chemați polițiștii, dar era dificil să țină la distanță mulțimea, în timp ce din intrarea în mină izbucneau flăcări tot mai mari. Echipile de salvare au coborât cu eroism în puțuri și au reușit să scoată la suprafață 650 de oameni care lucrau la o oarecare distanță de locul exploziei. Au acționat întreaga zi și întreaga noapte, în schimburi, dar era tot mai greu pe măsură ce se apropiau de locul exploziei. De fiecare dată când se întorceau la suprafață, mulțimea era cuprinsă de un val de anxietate. Dacă aduceau doar cadavre, „se auzeau țipete sfîșietoare de durere și dezamăgire”, a scris un martor ocular.

La sfîrșitul după-amiezii, un miner pe nume Léon Cerf a ieșit din mină, însoțit de alți cîțiva. Acesta a spus că, după explozie, maistrul le spusese să se întindă pe jos, ca să evite primul val de aer otrăvit care traversa mina. Nu putea descrie „suferințele din cele opt ore” de așteptare care au urmat. În cele din urmă, pe la ora 15, maistrul spusese: „Simt că mor, haideți să încercăm să ieșim”. Au încercat să-l urmeze, dar au pierdut contactul cu el. Pe parcursul drumului lung de o oră, au trecut pe lîngă mulți colegi morți, unii sufocați, alții arși sau striviți. Cerf a fost silit să-și lase în mină fiul de 15 ani: „Mi-am putut salva doar nepotul, pe care l-am cărat în spate... tîrîndu-mă în genunchi”.

Un alt om a ieșit la suprafață; avea brațul rupt. Auzise un vuiet, apoi o explozie, urmată de un sunet prelung cu ecou, care se intensificase. Au rămas „încremeniți de spaimă”, apoi șeful de tură strigase: „Grizu!” – denumirea dată de mineri gazelor inflamabile, precum metanul. „Ce ne-am mai repezit”, a spus minerul. „Ți-ai fi călcat în picioare și tatăl.” Nu știa cum ajunsese la puț sau cîți camarazi rămăseseră în mină. Cînd au văzut prima oară cerul de deasupra puțului, el și tovarășii săi au scos strigăte de bucurie, dar un bubuit răsuna tot mai tare dedesubt. Au trăit „o eternitate de chinuri pînă ce colivia a început să urce”.

Unul dintre salvatori a spus că mina semăna cu un câmp de luptă: „Peste tot erau morți și răniți... Trupurile zăceau în grămezi, iar gemetele ce răzbăteau de sub movilele înfiorătoare arătau că acolo mai erau oameni în viață”. În multe cazuri, echipa lui nu putea ajunge la supraviețuitori și erau nevoiți să-i lase să moară. În cele din urmă, foarte multe galerii subterane s-au prăbușit, iar căutarea a trebuit abandonată.

Apoi, în mod uimitor, pe 30 martie, un grup de treisprezece supraviețuitori a ieșit din mină. Reușiseră să supraviețuiască douăzeci de zile cu hrana luată de mineri în mină pentru a o mânca în pauze, iar mai târziu tăiaseră un cal. Doi dintre ei au fost distinși cu Legiunea de onoare; ceilalți unsprezece, dintre care trei nu împliniseră încă 18 ani, au primit Medalia de aur pentru curaj. Pierduseră noțiunea timpului și credeau că fuseseră captivi doar patru-cinci zile.

Numărul final al victimelor a fost de 1.099. În curînd, atenția s-a îndreptat către cauza exploziei, dar în raportul oficial inspectorul general al minelor a spus că aceasta „nu a putut fi stabilită cu certitudine absolută”. Rămîne un mister și în prezent. Pare clar că dezastrul a fost cauzat de praful de cărbune care a explodat, dar nu se știe ce anume l-a făcut să se aprindă. Poate explozibilii folosiți pentru a lărgi o galerie sau pur și simplu flacăra neprotejată din lămpașul vreunui miner? Compania responsabilă cu exploatarea minei fusese distinsă cu un premiu în această ramură industrială în anul anterior, dar un deputat de stînga din Parlamentul francez nu era deloc impresionat, susținînd că explozia fusese cauzată de „zgîrcenia exagerată”.

Ceea ce se spune că a fost cea mai puternică explozie din istorie cauzată de mîna omului înainte de inventarea bombei atomice a distrus orașul Halifax, din Noua Scoție, în timpul Primului Război Mondial. Halifax era principalul port maritim al Canadei în război, iar în dimineața zilei de 6 decembrie 1917 erau ancorate aici foarte multe vase. *Mont Blanc*, un vas comercial închiriat de guvernul francez, sosea de la New York, pentru a se alătura unui convoi, transportînd 2.700 de tone de explozibil, inclusiv fulmicoton și trinitrotoluen, precum și benzină cu cifră octanică mare, depozitată în bidoane aflate pe punte. Concomitent, un vas norvegian, *Imo*, pleca spre New York ca să aducă provizii pentru civilii belgieni. În zona cea mai îngustă a portului, s-au ciocnit, iar unele bidoane cu benzină s-au spart pe vasul francez. A izbucnit un incendiu, iar căpitanul a ordonat ca întreg echipajul să abandoneze vasul. Acesta a continuat să înainteze spre port și s-a izbit de un chei.

Proprietarul unui magazin, care a văzut de acasă vasul *Mont Blanc* arzînd, a alertat brigăzile locale de pompieri în jurul orei 8:45. Cîteva au venit la fața locului, dar nu știau că vasul transporta muniție. Șeful pompierilor și adjunctul său au sosit și ei, s-au strîns privitori, iar flăcările începuseră să cuprindă și docurile. Imediat după ora 9, cînd pompierii își desfășurau furtunurile, *Mont Blanc* a explodat cu o forță echivalentă cu un sfert din forța bombei atomice de la Hiroshima (vezi capitolul 10). Șeful pompierilor, adjunctul său și șase pompieri au fost uciși pe loc. Vasul s-a dezintegrat, o minge uriașă de foc s-a ridicat la o înălțime de 1,5 kilometri în aer, iar peste Halifax și Dartmouth au căzut ca ploaia probabil 3.000 de tone de metal încins.

Un pompier rănit a văzut cadavre atîmînd la ferestre sau aruncate pe sîrmele de telegraf. Spitalul era ticsit de un număr atît de mare de răniți, încît el a fost nevoit să zacă pe podea timp de două zile, așteptînd să ajungă

într-un pat. Un bărbat care lucra într-o clădire de pe chei a spus că după explozie „o rafală de vînt a măturat hangarul și s-au prăbușit stîlpi, scînduri și bîrne”. A fugit afară și a văzut oameni „prinși sub lemne, bolovani sau alte sîrîmături, unii absolut desfigurați, alții în pragul morții”. A scos de sub ruine peste 20 de bărbați, femei și copii, dar ce era mai rău abia avea să urmeze.

Explozia a dăruit multe sobe și a răsturnat multe lămpi, iscînd incendii care în curînd au cuprins străzi întregi: „Unii oameni, aproape înnebuniți, se repezeau în ruinele în flăcări, încercînd să-și salveze soțiile și familiile, iar copii mici fugeau de colo colo, plini de sînge, strigîndu-și părinții”. Un martor ocular care luptase în război în Franța a spus că scena era mai terifiantă decît orice văzuse acolo: „Mulți oameni cu fracturi de craniu sau cu oase rupte zăceau pe stradă, fără să primească îngrijiri”.

De asemenea, explozia a provocat un val care s-a ridicat cu 15 metri deasupra nivelului maxim al apei. Din cauza lui s-au înecat mulți oameni, iar *Imo* a eșuat pe țărmul orașului Dartmouth. Pompierii din comunitățile din jur s-au grăbit să ajute, dar au fost împiedicați de faptul că furtunurile și hidranții nu aveau dimensiuni standard. Peste 130 de hectare din suprafața orașului Halifax au fost făcute una cu pămîntul, iar un martor descria un spital local drept „sinonim cu oroarea... oase rupte, arsuri prin opărire, arsuri cauzate de contactul cu sobe sau boilere... dar, fără îndoială, cele mai înfiorătoare răni erau cele cauzate de cioburile de sticlă purtate de suflul exploziei”. Se spărseseră ferestrele clădirilor pe o rază de 16 kilometri, iar explozia fusese auzită de la 320 de kilometri. O bucată din ancora vasului *Mont-Blanc* a fost găsită la 4 kilometri de locul exploziei, iar un vagon de tren fusese aruncat la 1,6 kilometri distanță. Se spune că un bărbat fusese aruncat la o distanță similară, dar ajunsese într-un copac și supraviețuise. S-a răspîndit zvonul că Halifax fusese bombardat de dirijabile sau de marina

germană, iar supraviețuitorii cu nume germane au fost atacați. A doua zi a nins, stratul de zăpadă atingînd 40 cm; mulți dintre cei prinși sub dărîmături au murit înghețați, dar cel puțin astfel s-au stins incendiile.

Docurile și fabricile din jur au fost distruse în mare parte, ca și peste 1.600 de reședințe. Nu se cunoaște cu exactitate numărul victimelor, dar au fost cel puțin 1.950. Acest număr ar fi fost mai mare dacă un impiegat de mișcare pe nume Vincent Coleman nu ar fi dat dovadă de curaj. Acesta fusese avertizat că *Mont-Blanc* este în flăcări și se pregătea să meargă acolo. Și-a amintit apoi că peste cîteva minute urma să sosească un tren de pasageri dinspre Boston, așa că s-a întors la post și a trimis un mesaj prin telegraf prin care avertiza personalul trenului. Trenul, care transporta peste 700 de pasageri, s-a oprit la o distanță sigură, dar Coleman a fost ucis în explozie. Din toată zona au sosit la Halifax medici și asistente medicale, iar orașul Massachusetts a trimis la rîndul său materiale medicale, alimente, îmbrăcăminte, sticlă și geamgii. La fiecare Crăciun, orașul Halifax trimite și acum la Boston un brad uriaș, în semn de recunoștință.

Oppau

„Oraș german șters de pe fața pămîntului”, titra răsunător *The Times*. Orașul respectiv era Oppau, unde se produsese gaz otrăvitor în timpul Primului Război Mondial. În 1921, uzina chimică BASF producea îngrășăminte, și anume nitrat de amoniu, precum și o altă substanță chimică, într-un siloz cu capacitatea de 4.500 de tone. Cele două produse tindeau să se solidifice, așa că în ele se săpau găuri în care se inserau cantități mici de dinamită, pentru a le afina. Acest procedeu pare destul de

riscant, mai ales că nitratul de amoniu este la rîndul său un explozibil – folosit, de exemplu, în atentatele cu bombă din Bali (vezi capitolul 12) –, dar tehnica respectivă fusese folosită de mii de ori fără probleme. În dimineața zilei de 21 septembrie însă, nitratul de amoniu devenise periculos de concentrat în anumite părți ale amestecului.

La ora 7:33 – se cunoaște momentul exact deoarece toate ceasurile bisericilor s-au oprit – a avut loc o explozie cumplită care a distrus fabrica. În epicentru a rămas un crater cu diametrul de peste 110 metri și adînc de 18 metri. Tocmai sosise un tren care aducea muncitorii la fabrică; a fost îngropat sub dărîmături. În scurt timp, la fața locului a sosit un reporter de la *Times* pentru a evalua pagubele: „Trei coșuri mari de fabrică se ridică strîmbe deasupra dărîmăturilor; din al patrulea a rămas doar un ciot frînt... Bucăți uriașe de utilaje sînt răspîndite pe o mare suprafață”. Unele rămășițe fuseseră aruncate pînă în oraș, unde „nici o casă nu a rămas intactă. Unele sînt doar grămezi de cărămizi”. Părea că Oppau „fusesse ținta unui bombardament nocturn sau a unor atentate îndîrjite cu bombă”. Oamenii fuseseră striviți în propriile locuințe, iar unii copii aflați în drum spre școală fuseseră uciși de bucăți de tencuială căzute. Cei care supraviețuiseră exploziei se întorceau acasă, găsindu-și locuințele făcute fărîme, iar pe cei dragi morți sau la spital. Aproximativ 80% din clădirile din Oppau fuseseră distruse, iar 6.500 de oameni au rămas fără adăpost.

În curînd, orașul a fost luat cu asalt de oameni care încercau să afle vești despre prieteni și rude, iar *The Times* relata că „nu exista familie care să nu fi pierdut pe cineva”. Orașele învecinate Ludwigshafen și Mannheim au suferit la rîndul lor pagube însemnate. Acoperișurile au fost smulse la o distanță de pînă la 24 de kilometri și s-au spart ferestrele clădirilor pe o rază de 32 de kilometri, astfel că în Heidelberg circulația a fost oprită din cauza sticlei sparte de pe străzi. Se spune că explozia s-a auzit și la München, la

aproximativ 320 de kilometri distanță. Au murit în total 561 de oameni.

Honkeiko

Cel mai grav dezastru minier din lume a avut loc pe 26 aprilie 1942, la mina de cărbuni Honkeiko din regiunea chineză Manciuria, în perioada în care aceasta era ocupată de japonezi. Ca și în cazul dezastrului de la Courrières (vezi mai sus), și acest accident pare să fi fost cauzat de o explozie a prafului de cărbune. Au fost uciși 1.549 de mineri – aproape o treime dintre cei care coborâseră în mină în acea zi. Minerii erau tratați de japonezi ca niște sclavi, fapt care este posibil să fi contribuit la producerea accidentului. Pe de altă parte, minele chinezești au și în prezent o cutremurătoare statistică a victimelor, numărul deceselor în mine ajungând la 5.000 pe an sau chiar mai mult.

Texas City

Nitratul de amoniu, care a avut un rol atât de distructiv în explozia de la Oppau (vezi mai sus), a fost implicat și în explozia care a devastat Texas City 26 de ani mai târziu. În acea vreme, o mare parte din Statele Unite se confrunta cu recesiunea de după război, dar portul din Texas City era înfloritor. Unul dintre vasele aflate în portul său în dimineața zilei de 16 aprilie 1947 era *Grandcamp*, care navigase în Pacific înainte de a fi donat de Statele Unite Franței, după cel de-al Doilea Război Mondial. Nava sosise de

la Houston, cu un transport de utilaje și muniție pentru arme de calibru mic, dar autoritatea portuară nu a permis încărcarea nitratului de amoniu, așa că în Texas City urma să încarce aproape 8.000 de tone. În timp ce hamalii încărcau îngrășământul, au observat că sacii păreau să fie calzi. De asemenea, în port, la o distanță de 180 de metri de *Grandcamp*, se afla *High Flyer*, care transporta 900 de tone de nitrat de amoniu și 1.800 de tone de sulf.

La ora 8:10, în adâncul calei vasului *Grandcamp* au fost observate flăcări. La început, membrii echipajului au încercat să le stingă cu găleți cu apă și cu un extingtor, apoi căpitanul le-a ordonat să acopere bocaporturile și să pună deasupra lor prelate, în timp ce pompau abur în cală, din sala motoarelor, încercînd să protejeze încărcătura. Din păcate, aburul a încălzit nitratul de amoniu, care a început să degaje gaze inflamabile.

Locuitorii din Texas City erau deja obișnuiți cu mirosurile degajate de fabricile și uzinele orașului, ba chiar și cu cîte un incendiu din cînd în cînd. Majoritatea credeau că era un preț mic pentru prosperitate. Dacă vedeau flăcări, în loc să fugă alarmați, aveau mai degrabă tendința de a se opri să se uite. *Houston Chronicle* scria: „Era ca și cum ai merge la cinema”. De data aceasta, flăcările care răzbăteau din cala vasului erau de culoare portocaliu strălucitor și însoțite de un fum negru, gros. Se adunase o mulțime destul de mare, erau și muncitori de la rafinăriile învecinate și copiii care chiuleau de la școală, iar la uzina chimică Monsanto angajații se adunaseră la o fereastră ca să aibă o priveliște mai bună. La 8:45, 29 de membri ai brigăzii de pompieri voluntari din Texas City încercau să ude puntea vasului *Grandcamp*, dar vasul era atît de fierbinte, încît apa se evaporă imediat ce ieșea din furtunuri. Planul standard ar fi fost să remorcheze vasul cuprins de flăcări în mijlocul portului, dar nu era disponibil nici un remorcher.

La 9:12, vasul a explodat. Ancora sa cîntărea peste o tonă, însă a fost aruncată la 3 kilometri. Rămășițele încinse au cauzat incendii la distanță de

cîțiva kilometri în jur, aprinzînd sisteme cu petrol și substanțe chimice, incendiind și uzina Monsanto. Explozia a cauzat un val care a înaintat 45 de metri pe uscat, măturînd totul în calea sa. Un hamal, George Sanders, se număra printre cei surprinși de el. Se urcase pe un gard ca să vadă mai bine, iar un băiat pe care îl cunoștea privea și el, de alături. Valul dezlănțuit i-a lovit, rostogolindu-i iar și iar, trăgîndu-i la fund de fiecare dată cînd încercau să respire, pînă ce, în cele din urmă, apele s-au retras în direcția opusă. Sanders s-a trezit lîngă fabrica de melasă din oraș, cu părul lipicios, năclăit de melasă neagră. Băiatul nu a mai fost găsit.

Unii oameni, văzînd norul de un portocaliu murdar, în formă de ciupercă, ce s-a înălțat la 600 de metri, au crezut că îi bombardaseră rușii. O vreme, un seismolog din Colorado a crezut același lucru și se pare că Statele Unite ar fi intrat în stare de alertă. Explozia a fost atît de puternică, încît a pus la pămînt oameni din Galveston, aflat la 16 kilometri distanță, și a spart ferestre în Houston, aflat la 64 de kilometri.

Sute de oameni din Texas City au fost uciși pe loc: spectatorii curioși, echipajul vasului și toți pompierii voluntari care încercaseră să stingă incendiul. La momentul respectiv a fost incidentul din istoria Americii în care au murit cei mai mulți pompieri simultan. Supraviețuitorii fugeau dinspre coastă pe străzile pline de sticlă spartă.

Explozia desprinsese și capacele bocaporturilor vasului *High Flyer* și făcuse o gaură mică în puntea acestuia, dar inițial nu a fost detectat vreun incendiu. Apoi, din cala sa au început să se înalțe gaze otrăvitoare, iar echipajul a abandonat vasul. Marinarii încercaseră să taie parîma ancorei, dar nu reușiseră. În cele din urmă au sosit două remorchere din Galveston, dar nu au reușit să scoată nava din port. Focul continua să ardă, iar la ora unu noaptea, la cincisprezece ore după ce *Grandcamp* sărise în aer, *High Flyer* a explodat și mai violent, distrugînd și un vas aflat în apropiere. Au fost

distruse depozite, cisterne cu petrol au luat foc, s-au iscat și mai multe incendii, astfel încât cerul era luminos ca în miezul zilei. De data aceasta, cheiurile fuseseră evacuate, așa încât au fost uciși mult mai puțini oameni. 200 de pompieri au fost mobilizați tocmai de la Los Angeles, dar incendiile au continuat vreme de cinci zile după explozie.

Un garaj și o școală gimnazială au fost transformate în morgi de urgență, iar timp de zile întregi oamenii îndurerați s-au perindat prin ele, căutându-i pe cei dragi. A durat o lună pînă au fost adunate toate cadavrele ce au putut fi găsite, iar multe nu au fost identificate. Au murit cel puțin 581 de oameni, deși este posibil ca mulți alții, precum călătorii sau marinarii străini de pe vase, să fi dispărut, dar să nu fi fost numărați. Texas City avea doar 18.000 de locuitori și se pare că nimeni nu a scăpat teafăr. Docurile au fost complet distruse, iar multe obiective industriale au fost făcute una cu pămîntul, ca și 500 de locuințe.

Cauza dezastrului rămîne un mister. Mulți experți consideră că s-a produs o combustie spontană, deși a fost luată în considerare și posibilitatea sabotajului, sau poate a fost vorba despre ceva foarte banal, precum o țigară aruncată neglijent. În prezent, ancora vasului *Grandcamp* se află într-un parc memorial.

Grînele otrăvite din Irak

Irakul a fost unul dintre primele locuri din lume unde s-a cultivat grîu, dar în secolul XX majoritatea cultivatorilor de acolo duceau o viață grea, încercînd să-și cîștige traiul modest pe pămînturile arse de un soare nemilos. Verile anilor 1969 și 1970 au fost chiar mai secetoase decît de obicei, astfel

Încît recoltele au fost minime, iar stocurile de cereale au devenit alarmant de mici. Încercînd să evite dezastrul, în anul următor, partidul Ba'ath a hotărît să achiziționeze aproximativ 100.000 de tone de semințe din străinătate. (În acea perioadă, Saddam Hussein era locțiitorul președintelui.) Autoritățile au insistat ca acestea să fie tratate cu un fungicid pe bază de mercur, care era foarte eficient în combaterea bolilor la plante, dar și foarte letal pentru oameni, fiind în consecință interzis în SUA, Canada și în majoritatea țărilor europene. Semințele tratate au sosit în septembrie. Aveau culoarea roz aprins, iar pe unii saci era desenat un craniu cu două oase încrucișate și erau scrise, pe lîngă un avertisment în limba engleză și în spaniolă că nu trebuie folosite în alimentație, cuvintele „Tratat cu otravă”. Din nefericire, puțini irakieni cunoșteau engleza sau spaniola, deși guvernul a împărțit în zonele agricole jumătate de milion de fluturași cu avertismente. Depozitele de distribuție ar fi trebuit să solicite de la clienți declarații scrise în care să se specifice că aceștia înțeleseră că cerealele fuseseră tratate cu mercur, dar nu s-a procedat astfel peste tot.

În unele zone, cerealele au ajuns prea tîrziu pentru a fi plantate, așa că au fost folosite pentru a coace pîine. Unii au spus că pîinea roz a fost cea mai bună pe care au mîncat-o vreodată și au oferit-o și oaspeților însemnați, dar cei care au consumat-o au început să manifeste în curînd simptome îngrijorătoare – senzația de înțepături pe piele, vedere încețoșată și vărsături violente. Ulterior surveau mișcări necontrolate ale mușchilor, orbire, surzenie, comă și decesul. Mercurul atacă creierul și sistemul nervos, astfel că multe victime se prăbușeau și rămîneau neajutorate acolo unde căzuseră. Pe sacii în care fuseseră aduse cerealele erau scrise informații privind măsurile ce trebuiau luate în caz de înghițire accidentală, dar și acestea erau în limba engleză. Un scriitor care călătorea prin țară a afirmat că au fost victime în toate satele. Un sat era pustiu; a întîlnit acolo doar o femeie în

vîrstă, neputincioasă, care arăta cu bastonul în direcția unui oraș mare aflat în depărtare și striga: „Medic! Medic!”. În alt sat, un grup de tineri încercau să joace fotbal. Unii se clătinau și se împleticeau de parcă erau beți, iar alții priveau în gol. Un băiat care era cu certitudine orb a intrat în fugă direct într-un tufiș.

În ianuarie 1972, spitalele erau pline cu țărani intoxicați, iar guvernul a ordonat ca tot grîul tratat să fie adus imediat înapoi la depozite. A decretat că nu trebuie să fie consumat de oameni sau de animale și că oricine nu respectă această hotărîre va fi condamnat la moarte. Unii țărani își hrăneau deja animalele cu el. Pe măsură ce animalele se îmbolnăveau și pierdeau în greutate, proprietarii disperați le vindeau cît mai puteau, astfel încît carnea otrăvită a început să apară în măcelării. Guvernul a închis toate abatoarele, ba chiar a interzis consumul de carne timp de două luni. De asemenea, a restricționat vânzările de pește, din cauză că unii țărani aruncaseră cerealele otrăvite în rîuri. Deloc surprinzător, au survenit penurii majore de hrană, iar prețurile alimentelor au crescut foarte mult.

Este aproape imposibil de estimat numărul total de morți, deoarece multe victime nu au plecat din satele lor și au fost îngropate în morminte fără nume. Estimările se ridică la 6.000, iar probabil alți 100.000 de oameni au suferit efectele otrăvirii, dar au supraviețuit.

Bhopal

Cel mai grav dezastru industrial din lume a avut loc la primele ore ale dimineții de 3 decembrie 1984 la uzina chimică Union Carbide, la aproximativ cinci kilometri de orașul indian Bhopal. Un rezervor subteran

care conținea 42 de tone de gaz toxic, izocianat de metil, folosit la fabricarea insecticidelor, a avut o scurgere. Gazul, care este mai greu decât aerul, a ieșit și s-a răspândit la suprafață, la nivelul solului. Mulți localnici au murit în somn. Cei care s-au trezit aveau dureri în gât, spume la gură, arsuri oculare sau se simțeau amețiți. Unii au început să vomite. În aer se simțea un miros înțepător, asemănător cu cel de ardei iute pus într-o tigaie încinsă. O femeie a spus că s-a trezit cuprinsă de o tuse violentă, respirând cu dificultate. A plecat cu mașina spre oraș, împreună cu un vecin. „A fost oribil, un coșmar.” Pe șosea, în toiul nopții, erau nenumărați oameni care se ciocneau unii de alții, orbește.

Un bărbat a povestit cum i-a murit fiul de trei luni în timp ce fugea cu el în brațe, iar la întoarcerea acasă un paznic de noapte și-a găsit soția și cei doi copii morți. Străzile erau înțesate cu cadavrele a sute de animale și păsări, iar în curînd mii de oameni au fost transportați la spitale în camioane, autobuze, mașini și ricșe sau pe scutere. Fără acest efort uriaș al comunității – spunea un medic –, ar fi murit mult mai mulți oameni. Cei care au încercat să scape alergînd au suferit intoxicații mai severe, deoarece extenuarea i-a determinat să respire în ritm accelerat.

Pînă a doua zi, relatea *The Times*, 20.000 de oameni fuseseră tratați, iar cel puțin 2.000 dintre ei erau grav bolnavi. În principalul spital din Bhopal, 450 de medici și de studenți la medicină făceau eforturi disperate. Reporterul ziarului *The Times* a văzut mulți copii zvîrcolindu-se „în agonie în paturi, înecîndu-se, vomitînd și țipînd în timp ce încercau să respire”. Mamele umezeau cu apă buzele copilașilor, care aveau tuburi de oxigen în nări. Medicii au estimat că vor muri cel puțin jumătate dintre ei. Pentru a face față numărului copleșitor, autoritățile au fost nevoite să ridice corturi în curtea spitalului și să organizeze clinici în aer liber. Un medic a afirmat că a consultat cîte 1.200 de persoane zilnic: „Inițial aveau probleme respiratorii,

apoi febră, iar acum expectorează sînge. Nu știm ce simptome vor manifesta ulterior”.

Directorul pe India al companiei Union Carbide a declarat că gazul ieșise după ce o valvă a cedat din cauza presiunii acumulate, dar un purtător de cuvînt din America a declarat că rezervorul era echipat cu un dispozitiv care avea rolul de a neutraliza gazul în caz de scurgeri. Poliția a arestat trei membri din conducerea uzinei și a izolat orașul Bhopal, oprind trenurile și zborurile și întorcînd din drum mașinile. Mii de oameni continuau să fugă din zona afectată înspre regiunile rurale, în pofida asigurărilor guvernului că defecțiunea fusese remediată. Un corespondent transmitea: „Femei îndurerate cu bebeluși în brațe și cu copii ținîndu-se de sariuri pleacă din Bhopal cu orice mijloc de transport disponibil”. În graba de a scăpa, mulți oameni au fost călcați de autobuze sau de mașini. Morgile erau supraaglomerate, iar cadavrele erau arse la grămadă sau îngropate în morminte comune. Se întîmpla ca haitele de cîini să dezgroape uneori leșurile. Un tată a fost văzut încercînd în zadar să-i țină la distanță de cadavrul fiului său de patru ani.

Cînd voluntarii au spart ușile locuințelor din Jayaprakashnagar, un oraș foarte sărac, cel mai apropiat de uzină, au găsit sute de cadavre și nici un om viu. Se pare că victimele își zăvorîseră ușile, încercînd să se izoleze astfel de gaze. În afara locuințelor, cel puțin jumătate dintre morți erau copii, mulți fiind prea slabi și subnutriți pentru a supraviețui. Un reporter al Associated Press descria astfel priveliștea din Bhopal: „Mii de vite moarte zac umflate pe străzi, bebelușii plîng după lapte. Frunzele copacilor sînt galbene și veștede... Apele lacurilor sînt tulburi, vineții. Duhoarea morții plutește peste oraș, amestecată cu fumul rugurilor funerare”. Reporterul ziarului *The Times* a văzut două femei în sariuri zdrențuite, mergînd pe stradă. Una, gemînd și ținîndu-și o cîrpă murdară pe ochi, era condusă de cealaltă, care își ținea o cîrpă pe un singur ochi. Un băiat de opt ani se freca la ochi. Tatăl

lui a spus că medicii îi ziseră că fiul lui va orbi în curînd.

Mulți localnici credeau că uzina fabrica medicamente, așa că nu bănuiau deloc pericolul care pîndea acolo. Un asistent social a afirmat că majoritatea oamenilor „încă mă mai roagă să le explic ce anume a venit noaptea, i-a orbit și le-a omorît familiile”. Președintele companiei Union Carbide, Warren Anderson, a venit în Bhopal pentru a-și oferi sprijinul, dar exista o animozitate crescîndă față de companie. Un grup de tineri studenți care locuiau în apropierea uzinei amenințau că o vor incendia. Anderson a fost arestat, dar i s-a permis să se întoarcă în Statele Unite, după plata unei cauțiuni de 2.000 de lire sterline. Prim-ministrul statului Madhya Pradesh a declarat: „Conducerea uzinei Union Carbide a dat dovadă de o neglijență plină de cruzime și iresponsabilă”. La doi ani după accident, un sindicat muncitoresc a lipit 6.000 de afișe pe zidurile orașului Bhopal, criticînd uzina: „Sînt în joc viețile a mii de oameni. Uzina fabrică gaz, dar nu aplică măsuri de siguranță”. Acum, un reprezentant al sindicatului a afirmat că se produceau scurgeri „în fiecare săptămînă” și că s-au făcut reduceri ale personalului de întreținere.

Union Carbide a recunoscut că „aproximativ 3.800” de oameni au murit imediat după ce a avut loc scurgerea de gaz și că „alte cîteva mii de persoane au rămas cu dizabilități permanente sau parțiale”. Totuși, unele grupuri de presiune, precum International Campaign for Justice din Bhopal, susțin că cifrele reale sînt mult mai mari – pînă la 20.000 de decese (număr aflat în permanentă creștere) și jumătate de milion de persoane care au inhalat gazul, dintre care peste 120.000 manifestă afecțiuni permanente, precum orbire, cancer și dificultăți respiratorii, iar 50.000 sînt atît de bolnave încît nu pot munci. De asemenea, ele susțin că gazul a cauzat apariția de malformații congenitale.

Reprezentanții companiei afirmă: „Se pare că un volum mare de apă a

fost introdus în rezervorul cu izocianat de metil și a cauzat o reacție chimică, iar aceasta a forțat valva de evacuare chimică să se deschidă, permițând gazului să iasă”. Ei susțin că acest lucru se putea întâmpla doar ca urmare a unei acțiuni de sabotaj. Criticii companiei Union Carbide spun însă că măsurile pentru diminuarea costurilor au afectat siguranța. Ei susțin că firma a redus bugetul alocat reparațiilor și instruirii angajaților și că aceștia erau obligați să folosească manuale de instrucțiuni scrise în limba engleză, pe care puțini dintre ei o înțelegeau. De asemenea, susțin că numărul de supraveghetori a fost diminuat și că în tura de noapte nu era nici unul de serviciu. Se pare că un muncitor a fost concediat după ce a făcut greva foamei timp de 15 zile, în semn de protest. Compania a replicat că o inspecție efectuată în 1982 a relevat „unele probleme legate de siguranță”, dar că acestea au fost rezolvate înainte să aibă loc scurgerea, iar standardele de siguranță erau cel puțin la fel de ridicate ca și cele din SUA.

După litigii care au durat ani întregi, în 1989 Union Carbide a fost de acord să plătească daune în valoare de aproximativ 230 de milioane de lire sterline. Suma cerută în procesul inițial era de 1,5 miliarde de lire. Compania afirmă că a mai cheltuit peste 50 de milioane de lire pentru alte forme de ajutor acordat victimelor. La sfârșitul lui octombrie 2003 fuseseră achitate daune unui număr de aproximativ 570.000 de persoane, inclusiv rudelor decedaților. Suma medie plătită fiecărei familii îndurerate depășea cu puțin 1.000 de lire. Localnicii au fost destul de nemulțumiți de sumele mici de bani care ajungeau la supraviețuitori, iar mînia lor se îndrepta nu atît asupra companiei, cît a politicianilor locali; uneori, ei dădeau foc unor efigii ale acestora, alături de cea a lui Warren Anderson.

Union Carbide a închis uzina în 1985. Șase ani mai tîrziu, autoritățile din Bhopal l-au acuzat pe Warren Anderson de omor din culpă, iar în anul următor judecătorul-șef al orașului a decretat că acesta se sustrage justiției.

Union Carbide a fost apoi vîndută companiei Dow, iar guvernul local al statului a preluat administrarea locului. Ecologiștii susțin că zona este în continuare contaminată cu deșeuri toxice și au cerut companiei Dow să ia măsuri pentru a o curăța. Totuși, nu toți activiștii vor ca locul să fie curățat. Unul a afirmat că ar trebui să rămîină un stigmat în peisaj, „astfel încît oamenii să țină minte, așa cum este la Hiroshima”.

Cernobîl

Centrala nucleară a ajuns să fie cea mai renumită din lume, dar orașul cel mai apropiat de „Cernobîl” este de fapt Pripiat. Cernobîl se află la aproximativ 16 kilometri distanță. Cele patru reactoare nucleare ale centralei au început să producă electricitate în 1977. Într-o vineri, pe 25 aprilie 1986, cîțiva tehnicieni insuficient de bine pregătiți au efectuat un test. Aceștia au închis sistemele de siguranță ale reactorului numărul 4, timp în care au scos majoritatea tijelor de control din miezul reactorului și l-au lăsat să funcționeze la o capacitate de 7%. La ora 1:23 în ziua următoare, reacția în lanț din miezul reactorului a scăpat de sub control. O serie de explozii au generat o minge uriașă de foc și au aruncat în aer învelișul de oțel și beton de deasupra reactorului, eliberînd în atmosferă deșeuri radioactive – o cantitate de pînă la patruzeci de ori mai mare decît cea emisă la Hiroshima și Nagasaki. Totodată, miezul s-a topit parțial. Explozia inițială a ucis doar doi oameni, dar pe parcursul anilor următori numărul victimelor s-a ridicat la cîteva mii.

Muncitorii de la centrală și-au riscat viața încercînd să stingă flăcările, iar guvernul sovietic a trimis imediat o echipă de intervenții de urgență.

Membrii acesteia nu au fost însă avertizați de pericolele radiațiilor, nici nu au primit echipament de protecție adecvat sau îmbrăcăminte protectoare. În plus, dozimetrele lor puteau măsura doar niveluri mici de radiații; la niveluri mai mari, indicatoarele doar au depășit scala. Prin urmare, personalul nu știa cât de radioactivă era zona: în anumite locuri, radiațiile erau atât de intense, încât în câteva minute doza era letală. Supraveghetorul de tură Aleksandr Akimov a făcut o serie de presupuneri greșite. Una dintre ele a fost că reactorul era intact, deși în jurul clădirii se aflau bucăți de combustibil. Alta a fost că un nou dozimetru adus la ora 4:30 era probabil defect, astfel încât indicațiile acestuia, conform cărora zona era extrem de periculoasă, au fost ignorate. Așadar, personalul a rămas în clădire toată noaptea, încercând să pompeze apă în reactor. Nimeni nu purta echipament de protecție. Majoritatea, inclusiv Akimov, au murit în următoarele trei săptămâni. De asemenea, la locul dezastrului au sosit în curând pompierii din brigada proprie a centralei nucleare. La ora 5 stinseseră flăcările de pe acoperișul reactorului și din zona din jurul acestuia. Au fost expuși la doze masive de radiații, iar mulți dintre ei, printre care și comandantul lor, aveau să moară de asemenea în curând. Focul dinăuntru reactorului a continuat să ardă pînă ce a fost stins cu ajutorul elicopterelor care au aruncat peste el nisip, plumb și argilă.

Aleksei Breus, care lucra la reactorul numărul 4, a venit la centrală în dimineața respectivă cu autobuzul, ca de obicei. Cînd a ajuns, nu i-a venit să-și creadă ochilor: reactorul era complet distrus și el nu putea înțelege de ce nu fusese anunțat să stea acasă. Apoi a văzut apa curgînd și și-a dat seama că el și colegii săi vor fi nevoiți să inunde în continuare reactorul pentru a-l răci. Împreună cu alți trei angajați, a mers într-o sală care fusese parțial distrusă și au deschis robinetele țevelor care comunicau cu reactorul. După aceea au mers în camera de control. Afară era o baltă despre care lui Breus i

s-a spus că are un nivel de radiații de 1.000 de ori mai mare decât limita de siguranță. Aceasta a fost ultima informație pe care a primit-o despre radiații. Seara, un comitet guvernamental a sosit pentru a face o anchetă; pînă în acel moment fuseseră spitalizați 52 de oameni. În dimineața zilei de 27 aprilie, comitetul a recunoscut că reactorul fusese distrus și a dispus evacuarea a 40.000 de localnici, cărora li s-a spus că vor fi plecați aproximativ trei zile.

În primele săptămîni de după explozie au murit 31 de oameni, mai ales pompieri și cei implicați în încercarea de a curăța reactorul. Inițial, guvernul sovietic a păstrat tăcerea, dar pe 28 aprilie stațiile de monitorizare suedeze au detectat niveluri anormale de radiații și au solicitat o explicație. Abia pe 4 mai URSS a recunoscut că la Cernobîl avusese loc un accident. La Kiev, care primise o doză de radiații uriașă, sociologul Natalia Hodorivska a afirmat că a aflat despre explozie atunci cînd prietenii și rudele din Moscova au început să o sune, spunîndu-i: „Fugi, ascunde-ți copiii, s-a întîmplat ceva îngrozitor!” și după ce a citit un articol într-un ziar din capitală. În curînd, oamenii din zonă au început să afle zvonuri despre convoaie de autobuze care se îndreptau noaptea spre Cernobîl, cu farurile stinse. Natalia Hodorivska susține că autoritățile încercau să convingă familiile să rămînă la Kiev, dar își evacuau proprii copii. Abia la sfîrșitul lunii mai s-a luat decizia de a trimite în altă parte copiii din Kiev, dar răul fusese deja făcut.

Un șofer de camion numit Mihail Martiniuk, din orașul ucrainean Jitomir, a făcut parte din grupul care a ajutat la evacuarea vacilor de la fermele din apropierea centralei nucleare. Nu au știut niciodată care era nivelul radiațiilor, deoarece nu aveau dozimetre. Pînă în 2005, doar patru dintre cei paisprezece șoferi pe care îi cunoștea Martiniuk erau încă în viață, iar în același an el a fost diagnosticat cu leucemie: „Medicii mi-au prescris interferon, dar este greu să faci rost aici de banii necesari pentru tratament”, a spus el. Anna Semenenko a fost evacuată din satul ei în altul, aflat la 160 de

kilometri distanță. „Doamne, cum ne-au mințit!”, exclamă ea. „Ne-au dus la capătul lumii. Am lăsat totul – vaci, viței, porci. Nu am luat nimic cu noi, doar sufletele noastre.” Și-a petrecut iarna în noua locuință, dar nu i-a plăcut, așa că s-a întors în satul ei, unde rămăseseră acum doar 36 de oameni, majoritatea bătrâni. „Funcționarii vin să ne verifice, ne verifică alimentele și îmbrăcămintea. Nicăieri nu este atât de curat ca aici!”, insistă ea. În toamna anului 1986, la fel ca multor altor colegi ai săi, lui Aleksei Breus i-a fost repartizat un apartament nou în Kiev. Când a făcut măsurători în acesta cu un dozimetru, indicatorul a depășit scala. El consideră că majoritatea oamenilor nu și-au verificat apartamentele, iar dacă apelau la departamentul administrativ local li se spunea: „Apartamentul dumneavoastră se încadrează în norme!”.

În decembrie, masa de deșeuri radioactive rămase în interiorul reactorului de la Cernobîl a fost sigilată sub un sarcofag uriaș din beton, o mare parte din el fiind construit în grabă cu ajutorul unor roboți coordonați de la distanță. În anii următori, sarcofagul s-a deteriorat mult. Existau temeri că, dacă s-ar prăbuși, fapt care ar putea fi cauzat chiar și de un vînt puternic, s-ar putea răspîndi un alt nor de praf radioactiv. Și apa continua să se infiltreze înăuntru, răspîndind material radioactiv în jurul clădirii distruse a reactorului și poate și în pînza freatică.

Norul de radiații de la Cernobîl s-a răspîndit asupra unei mari părți a Europei. Cel mai mult a fost afectat Belarus, unde au ajuns peste 70% din căderile radioactive. În total, s-a impus relocarea a peste 300.000 de oameni, iar milioane de persoane locuiesc în continuare în regiuni contaminate. Și Ucraina și sudul Rusiei au fost grav afectate. În aprilie 2006, un raport al Organizației Mondiale a Sănătății a anticipat pînă la 9.000 de decese cauzate de cancer în rîndul celor expuși la radiații după explozie. În opinia unora, această estimare este cu mult sub numărul real. Rebecca Harms, membră a

Parlamentului European și a partidului ecologist german „Verzii”, a solicitat un raport alternativ care a relevat că explozia avea să cauzeze pînă la 60.000 de decese din cauza cancerului. Organizația Greenpeace a estimat că s-ar putea ajunge la 200.000. În plus, un grup de oameni de știință germani a susținut că, din cauza exploziei, 10.000 de copii s-au născut cu malformații, iar 5.000 dintre aceștia au murit. La spitalul de copii Gomel din Belarus, un medic în vîrstă susținea în 2006 că doar unul din patru copii născuți în regiune este sănătos, iar ministrul Sănătății din Ucraina a afirmat că peste 2,4 milioane de ucraineni, dintre care 428.000 de copii, se confruntă cu probleme de sănătate din cauza dezastrului.

Lena Kostucenko era însărcinată cînd a avut loc explozia. Ea și soțul locuiau împreună cu mama ei în satul Kopaci, la sud de centrala nucleară. Pe 26 aprilie, în timp ce așteptau un autobuz, au văzut multe mașini de pompieri și camioane cu soldați. Un polițist le-a spus apoi că avusese loc un accident și că autobuzele nu circulă. „Mai fuseseră mici accidente înainte”, a spus ea, „așa că nu ne-am făcut griji”. A doua zi, ea trebuia să meargă la serviciu, la Pripiat. Autobuzele tot nu circulau, așa că ea și soțul ei au pornit pe jos, dar în curînd s-a simțit „foarte rău”, iar soțul a dus-o acasă. În cele din urmă, un polițist i-a spus că nivelurile de radiații erau foarte mari și că „femeile însărcinate trebuie să plece, orice-ar fi. În acel moment nu știam ce înseamnă radiație”. Două zile mai tîrziu a ajuns la spital, împreună cu multe alte femei însărcinate. Medicii i-au aruncat hainele, apoi au „decontaminat-o” cu un duș rece. Inițial, personalul medical a spus că toate femeile trebuie să facă avorturi și o serie au fost efectuate. Apoi s-au răzgîndit și au spus că toate femeile ar trebui să nască. Lena a fost evacuată la țărmul Mării Negre, unde fiica ei, Ania, s-a născut prematur, mai devreme cu două luni. Bebelușul a trebuit să stea primele opt zile din viață într-un incubator și hemoglobina sa era doar la un sfert din nivelul normal: „Pe atunci, nu

aveam voie să spunem că era din cauza Cernobîlului – cauza putea fi oricare, în afară de Cernobîl”. Mult mai târziu, un profesor specialist în hematologie le-a spus adevărul. Ania a supraviețuit, dar mama ei spune că este „ca o plantă de seră. Suferă de o boală de sînge foarte rară și nu are aproape deloc imunitate”.

În 1987, directorul centralei nucleare, Viktor Briuhanov, a fost condamnat la zece ani de lagăr de muncă, împreună cu doi dintre adjuncții săi, dar a fost eliberat în 1991. Conform primului raport al Agenției Internaționale pentru Energie Atomică referitor la Cernobîl, dezastrul a fost cauzat de greșeli făcute de operatori, dar în 1993 s-a decis că a fost generat de deficiențe de construcție. Pînă atunci mai avusese loc un accident în același loc, cînd reactorul numărul 2 a luat foc și a trebuit să fie închis. Întreaga centrală a fost scoasă din uz în anul 2000.

În prezent, doar 500 de oameni mai locuiesc în apropiere de centrală – majoritatea sînt oameni de știință sau angajați responsabili cu întreținerea. Printre clădirile goale se află cîte una pe care scrie: „Proprietarul acestei case locuiește aici”. Pripiat, unde la momentul dezastrului locuiau peste 30.000 de oameni, este un oraș părăsit. Unele clădiri sînt inundate; în altele cresc copaci, altele încep să se dărîme. Cînd au fost evacuate, autoritățile le-au spus locuitorilor că li se va permite să se întoarcă peste trei zile, așa că aceștia și-au lăsat acasă majoritatea bunurilor. Nimeni nu se aștepta ca ele să dispară, deoarece orașul nu va fi locuibil timp de secole, dar hoții au înfruntat radiațiile și au luat sistematic tot ce au putut, pînă și capacele de toaletă.

Busculade, prăbușiri și panică în masă

Roma

Cel mai grav accident din istorie petrecut cu ocazia unui eveniment sportiv a avut loc la Circus Maximus, hipodromul unde se organizau curse de cai și de care în Roma Antică. Era una dintre cele mai mari clădiri din lume, cu o capacitate de până la 300.000 de spectatori. Sub edificiu se găsea o galerie de prăvălii din lemn, de unde a pornit incendiul din anul 64 d.Hr. (vezi capitolul 13). Focul distrusese stadionul, dar până în anul 103 acesta fusese restaurat, recăpătându-și strălucirea anterioară.

Totuși, în timpul domniei lui Antoninus Pius (138-61 î.Hr.), tribunele din lemn din partea superioară s-au prăbușit în timpul unei lupte de gladiatori. După cum consemnează un cronicar roman, au murit 1.112 persoane. Circus Maximus a fost reparat din nou și a găzduit în continuare evenimente până în anul 549. După aceea nu a mai fost reparat și s-a deteriorat, iar în prezent tot ce a mai rămas din el este conturul pistei.

Chongqing

În timpul războiului împotriva Chinei în anii 1930 și 1940 (vezi

„Masacrul de la Nanjing”, capitolul 10), japonezii au bombardat orașul Chongqing de nu mai puțin de 268 de ori, așa că autoritățile au construit unul dintre cele mai mari adăposturi antiaeriene din lume, care putea adăposti aproximativ 30.000 de persoane. La 6 iunie 1941, avioanele japoneze au atacat din nou orașul, timp de trei ore. În timpul raidului, sistemul de aerisire al adăpostului s-a defectat, așa că, într-o aparentă perioadă de acalmie dintre atacurile avioanelor, sute de oameni s-au repezit să respire aerul proaspăt de afară. În acest moment a răsunat alarma antiaeriană, iar cei de afară s-ar fi repezit înapoi spre intrarea în adăpost, dînd peste cei care încă mai încercau să iasă. În haosul rezultat, aproape 4.000 de persoane au murit strivite, călcate în picioare sau sufocate.

Lima

La 24 mai 1964, pe stadionul național din Lima, echipa de fotbal a statului Perù juca împotriva celei a Argentinei. Miza era cîștigarea unui loc în campionatul de fotbal din cadrul Olimpiadei de la Tokio. Cu doar două minute înainte de sfîrșitul meciului, Argentina conducea cu unu la zero, dar apoi Perù a reușit să egaleze. Arbitrul a anulat însă golul din cauza unui fault și un urlat de furie s-a auzit din mulțimea de 45.000 de spectatori, iar doi dintre ei au sărit gardul de sîmă și l-au atacat pe arbitru. Polițiștii i-au înșfăcat repede, dar nu după mult timp suporterii săreau gardul de jur împrejurul terenului, iar arbitrul și jucătorii au trebuit să fugă pentru a scăpa cu viață. Polițiști călare s-au repezit spre suporterii turbulenți în încercarea de a-i dispersa, în timp ce colegii lor au tras în aer, au aruncat grenade cu gaz lacrimogen sau au asmuțit cîinii asupra mulțimii. Mulți spectatori care

Încercau să scape au găsit porțile încuiate și au murit călcați în picioare când mulțimea a fost cuprinsă de panică. Între timp, bande de tineri au împânzit stadionul, furînd ceasuri, inele și portofele de la cei morți sau răniți. Suporterii violenți au plecat apoi spre centrul orașului, răsturnînd mașini, jefuind magazinele și provocînd incendii. În total au fost 318 victime.

Moscova

Un alt dezastru asociat unui meci de fotbal s-a produs pe stadionul Lujniki din Moscova, la 20 octombrie 1982, deși proporțiile tragediei au rămas necunoscute pentru mult timp. Arena uriașă fusese principalul loc care găzduise Jocurile Olimpice din 1980, dar în această seară rece, cu vînt puternic, se vînduseră atît de puține bilete pentru meciul dintre Spartak Moscova și HFC Haarlem din Olanda, din cadrul Cupei UEFA, încît autoritățile au hotărît să-i aducă pe toți spectatorii într-o singură tribună, oprind accesul în restul stadionului. Cînd meciul se apropia de sfîrșit, Spartak conducea cu unu la zero, iar suporterii au început să plece prin singura ieșire deschisă – o scară îngustă, acoperită de gheață. Apoi, cînd arbitrul a prelungit meciul din pricina accidentării unui jucător, echipa care juca pe teren propriu a marcat un al doilea gol. Auzind urletele mulțimii, unii suporterii care se îndreptau spre ieșire s-au întors pentru a se bucura alături de ceilalți, izbindu-se de oamenii care încercau să plece. Polițiștii au fost acuzați că i-ar fi împins pe suporterii înapoi în josul scărilor. Pe scările întunecate și acoperite de gheață, balustradele au cedat și zeci de suporterii au murit striviți și călcați în picioare, dar un ziar sovietic a comunicat simplu: „A avut loc un accident. Unii spectatori au fost răniți”. Timp de două

săptămîni, autoritățile nu le-au permis oamenilor să ridice cadavrele celor apropiați și în cele din urmă au spus că muriseră 66 de persoane. În luna februarie a anului următor, șeful gardienilor responsabili cu paza stadionului a fost condamnat la 18 luni de închisoare. În următorii doi ani, pe stadion nu au mai fost organizate meciuri spre sfîrșitul lunii octombrie, pentru a le împiedica pe rudele victimelor să depună flori.

Abia atunci cînd Uniunea Sovietică își trăia ultimele zile au început să iasă la iveală adevăratele proporții ale ororii petrecute în acea noapte. În iulie 1989, *Sovietski Sport* a acuzat autoritățile de mușamalizare, spunînd că „în acea zi, pe stadionul Lujniki o mașină de tocat oameni a curmat 340 de vieți”. Dacă cifra este corectă, aceasta a fost cea mai mare tragedie din istorie petrecută la un meci de fotbal.

Busculada din timpul pelerinajului la Mecca

Toți musulmanii sănătoși la trup care își pot permite să o facă trebuie să meargă la Mecca în timpul săptămîinii de Hajj cel puțin o dată în viață. În orașul sfînt veniseră două milioane de oameni pentru cea mai importantă zi a festivităților, la 2 iulie 1990, și pînă la 50.000 se înghesuiseră pe un pasaj pietonal subteran lung de 460 de metri care ducea la un complex de corturi pentru pelerinii veniți la Mina. Fiindcă temperatura ajunsese la 44 de grade, împinsul și îmbrîncelile se întetiseră atît de mult, încît numeroși oameni au căzut. Din cauza aglomerației care îi strivea, unii pelerini au încercat să se întoarcă, dar s-au ciocnit de alții, care încă încercau să înainteze. Un supraviețuitor a spus: „Am fost împins și am căzut peste vreo 20 de cadavre, iar alții continuau să împingă în două direcții diferite și pășeau peste mine”.

Echipele de salvare au aruncat în mulțime pungi cu apă rece ca gheața, dar martorii au spus că oamenii continuau să se reverse în număr mare spre tunel, deși se auzeau țipetele persoanelor blocate și rănite din interior.

În ziua următoare, ministrul de Interne al Arabiei Saudite a confirmat că 1.426 de pelerini și-au pierdut viața. După spusele sale, câțiva oameni căzuseră, ceea ce „a semănat teroare în mulțime, iar numărul imens al pelerinilor i-a făcut să cadă de-a valma unul peste altul”. Apoi, cadavrele s-au tot adunat. Regele Fahd a spus că cei care au murit erau „martiri” și că accidentul fusese „voia lui Dumnezeu, care e mai presus de toate. Asta le-a fost soarta. Dacă nu ar fi murit acolo, ar fi murit în altă parte și în același moment predestinat”. Totuși, a adăugat că pelerinii nu respectaseră regulile de siguranță impuse de saudiți și că „nimeni nu poate învinui acest stat pentru accidentul petrecut”. Totuși, Iranul, care purtase o campanie îndelungată pentru a obține cu forța de la saudiți controlul asupra locurilor sfinte, a ținut cu tot dinadinsul să-i învinovățească. Cîteva zile mai târziu, președintele iranian, Ali Akbar Rafsanjani, a spus că fusese „un incident dureros” pentru care Arabia Saudită „trebuie să dea socoteală lumii islamice”.

De atunci au mai avut loc o serie de tragedii în timpul acestui pelerinaj. În 1994, cel puțin 270 de pelerini au murit în urma altei busculade, iar în 1997 un incendiu ucid 343 de oameni din tabăra de la Mina. Apoi, șapte ani mai târziu, 244 de persoane au murit într-o busculadă cînd s-au îngrămădit să ia parte la ceremonia tradițională de aruncare cu pietre spre stîlpii care-l simbolizează pe diavol, iar alți 345 de pelerini au murit în timpul aceleiași ceremonii în 2006.

Magazinul Sampoong din Seul era unul dintre cele mai populare din Coreea de Sud, atrăgând aproximativ 40.000 de cumpărători în fiecare zi. Clădirea de culoare roz, cu patru etaje, din beton fusese construită în 1987 pe locul unei foste gropi de gunoi și era alcătuită din două aripi, cu un atriu la mijloc. Inițial, fusese proiectată ca bloc de birouri, dar în timpul construcției a fost transformată în magazin, ceea ce a însemnat că s-a renunțat la unii dintre stâlpii de rezistență pentru a permite instalarea scărilor rulante. Dezvoltatorii au refuzat să facă acest lucru, așa că proprietarul magazinului, Lee Joon, i-a concediat și a angajat altă companie de construcții. Mai târziu a fost adăugat un al cincilea etaj, pentru a adăposti o zonă în care clienții să poată lua masa, care cuprindea opt restaurante. Încă o dată, compania de construcții care lucra la proiect l-a sfătuit pe proprietar să nu construiască etajul, spunând că structura de rezistență nu ar putea susține încă un etaj, dar, din nou, și această firmă a fost concediată și a fost adusă alta care să isprăvească proiectul. Instalația de aer condiționat a clădirii a fost montată tot pe acoperiș, astfel încât încărcarea a devenit de patru ori mai mare decât limita recomandată pentru acea structură.

În aprilie 1995, pe acoperișul aripii sudice au început să apară crăpături. După aceea, în dimineața zilei de 29 iunie, apoi din ce în ce mai des, managerii au închis etajul superior și au oprit aerul condiționat. Au fost chemați ingineri constructori pentru a cerceta structura, iar aceștia au declarat că exista pericolul iminent ca ea să se prăbușească. Clădirea era plină de cumpărători, dar, cu toate acestea, echipa de manageri ai magazinului nu a închis-o. Pe la amiază s-au auzit zgomote puternice, iar crăpăturile din tavanul de beton s-au lărgit. În jurul orei cinci după-amiază, tavanul a început să se lase. După 50 de minute s-au auzit mai multe trosnituri când tavanul s-a crăpat și mai tare, alarmele au început să sune, iar personalul a început, în sfârșit, să evacueze clienții. În jurul orei șase și jumătate,

acoperișul a cedat, coloanele principale s-au prăbușit, iar aripa sudică s-a năruit pînă la subsol. În mai puțin de 20 de secunde, întreaga clădire se surpase, prinzînd sub dărmături peste 1.500 de persoane.

Au fost aduse nouă macarale urișe pentru a ridica blocurile de beton, iar forțele armate americane care staționau în Coreea s-au alăturat periculoaselor operațiuni de salvare, în timp ce ruinele clădirii se deplasau mereu, iar din mașinile care luaseră foc în parcare subterană ieșea un fum înțepător. „Cel mai sfîșietor moment a fost cînd a trebuit să ne retragem din cauza unei alte posibile prăbușiri, deși auzeam supraviețuitori care strigau mereu «Ajutor!»”, a spus un muncitor din construcții care făcea parte din echipele de salvare. „Cînd ne-am întors acolo mai tîrziu nu se mai auzea nimic.” Totuși, la 39 de ore după prăbușirea magazinului, echipele de salvare au localizat un grup de supraviețuitori și au reușit să strecoare pînă la ei o conductă lungă din oțel, pentru a introduce aer proaspăt, apă și alimente. În următoarele 13 ore, ei au utilizat ferăstraie electrice, cricuri pentru mașini și uneori propriile mîini pentru a crea o deschizătură în amestecul de plăci de beton și armătură metalică. Au găsit 24 de persoane, majoritatea oameni de serviciu, care se adăpostiseră într-un vestiar de la subsol. Ultimul supraviețuitor, o persoană de 18 ani, a fost scos de sub ruine la 17 zile după prăbușirea magazinului.

După catastrofă, membrii personalului au spus că observaseră o serie de probleme în ultimele zile înainte de prăbușirea magazinului Sampoong. Un lucrător de la de întreținere a pretins că raportase o scurgere de gaz cu două zile înainte de prăbușire și recomandase ca magazinul să se închidă pînă la remedierea problemei, dar superiorii săi au refuzat. Se spunea că în data de 29 iunie directorul magazinului, Lee Han Sung (fiul lui Lee Joon), ar fi convocat la ora două după-amiaza o ședință de urgență la care trebuiau să participe cei din echipa de conducere, dar ei hotărîseră să nu închidă

magazinul și nu comunicaseră nici un avertisment către clienți. Și el, și ceilalți directori scăpaseră nevătămați. Proprietarul unuia dintre restaurantele din *food court* a spus că îl informase pe unul dintre directori cu privire la bucățile din acoperiș care căzuseră în timpul dimineții, dar i se răspunsese că magazinul avea să rămână deschis. El a spus că atunci când clădirea a început să se dărîme de-a binelea, oamenii au fugit spre ieșiri, dar mulți au fost prinși sub dărîmături. El însuși a reușit să ajungă în subsol, a găsit o deschizătură și s-a tîrît afară. Totuși, în total, 501 persoane și-au pierdut viața.

O anchetă a poliției a descoperit că magazinul fusese construit cu un amestec de ciment și apă de mare neconform standardelor și că betonul nu fusese armat corespunzător, avînd doar jumătate dintre barele de oțel necesare. De asemenea, după cum a reieșit din anchetă, coloanele de beton erau prea subțiri și mutarea instalațiilor de aer condiționat pe acoperiș subrezise în mod fatal structura. Totuși, în mod ironic, elementul decisiv care a făcut să se prăbușească structura magazinului Sampoong a fost montarea unui element de siguranță – protecțiile antiincendiu din jurul scărilor rulante –, pentru a cărui instalare constructorii au trebuit să pătrundă și mai mult în stîlpii de susținere și așa suprasolicitați.

Lee Joon a fost acuzat de neglijență cauzatoare de moarte și condamnat la zece ani de închisoare. Fiul său a primit șapte ani. O serie de oficialități din oraș care ar fi trebuit să supravegheze construirea magazinului au fost închise, de asemenea, pentru că primiseră mită.

Lagos

La nord de centrul orașului Lagos din Nigeria este o zonă întinsă în care se află garnizoane și depozite, numită cantonamentul Ikeja. Tot acolo locuiau și familiile multor soldați. În după-amiaza zilei de 27 ianuarie 2002, în această zonă a izbucnit un incendiu, într-o piață în aer liber. Pînă la ora 6, focul se întinsese pînă la depozitul de muniții, provocînd o explozie de proporții, care i-a ucis pe mulți soldați, odată cu familiile lor, dărîmînd în același timp clădirile de pe cîteva străzi învecinate și stîmînd alte incendii. Focul a făcut să explodeze obuze, grenade și gloanțe, care au provocat multe decese și distrugerii. Mai departe, deflagrația a distrus multe locuințe subrede, blocînd oameni înăuntru și dărîmînd mașinile de gătit, iscînd astfel noi incendii, în timp ce pe o distanță de cîteva kilometri în jur ferestrele s-au făcut țandări. Un martor ocular a descris „un nor de fum gigantic în formă de ciupercă”, urmat de „o explozie asurzitoare”. Un bărbat care locuia la aproximativ un kilometru distanță de depozitul de muniție a spus: „Am început să fugim... Înghesuiala era incredibilă. Bolnavii și bătrînii au fost abandonați”. Au început să fugă și animalele îngrozite. Un alt bărbat care-și vizita mătușa în apropierea taberei a povestit că s-au produs o serie de explozii „imense și asurzitoare” ce „păreau să-ți facă inima să stea în loc”. Auzind gloanțele care explodau, o femeie a crezut că se trăgea cu mitraliera: „Am crezut că era o lovitură de stat militară și am început să ne rugăm”.

S-a estimat că 20.000 de persoane și-au părăsit casele. Întrucît străzile se aglomerau din ce în ce mai mult, exploziile au provocat panică, iar cei care au căzut au fost călcați în picioare. În apropierea taberei era o plantație de bananieri și mulți fugari au crezut că se pot adăposti acolo de proiectilele care cădeau. Lîngă plantație era un canal mlăștinos acoperit cu zambile de apă, care în întunericul serii părea să fie un teren solid. Sute de oameni au căzut în canal, iar alții au trecut cu vehiculele prin apă. Un bărbat a spus că abia a putut să iasă, „pentru că oamenii care se înecau se agățau de mine,

așteptându-se să-i salvez”. Cei de la fund au fost împiedicați să iasă de cei care au căzut grămadă peste ei. Cel puțin 600 de oameni au murit acolo, în haosul trupurilor care se zbăteau, încercînd să scape, mulți fiind copii mici purtați în brațe de mamele lor disperate. Au început să circule zvonuri nebunești. Unii spuneau că oamenii lui bin Laden intraseră pesemne în Lagos. Pentru una dintre femei „a fost aproape ca la 11 septembrie”.

Incendiile au continuat să ardă mare parte din noapte, proiectilele continuînd să zboare din depozitul de muniții pînă în după-amiaza următoare. Nu erau destui pompieri și hidranți, așa că mare parte din suburbiile din nordul orașului au ars complet. Spitalele erau supraaglomerate și mulți răniți au fost siliți să aștepte ore întregi pentru a fi tratați. În seara următoare, oamenii au început să se întoarcă în zona devastată pentru a-i căuta pe cei dragi de care se despărțiseră.

Numărul total al victimelor este greu de estimat. Au fost găsite cel puțin 1.100 de cadavre, dar mulți cred că, de fapt, numărul total al celor decedați este mai apropiat de 2.000. Președintele nigerian, Olusegun Obasanjo, a venit la locul tragediei și a solicitat în mod public armatei explicații de ce un depozit de muniții atît de mare era atît de prost întreținut, fiind atît de aproape de o zonă dens populată. S-a dovedit că, în anul precedent, la bază avusese loc o mică explozie și că autoritățile orașului ceruseră armatei fie să o mute, fie să o modernizeze, dar după aceea nu s-a mai luat nici o măsură. Comandantul și-a cerut iertare, spunînd: „Acest accident s-a petrecut înainte ca autoritățile superioare să poată face ce era necesar”.

Podul din Bagdad

La 31 august 2005, aproximativ un milion de pelerini s-au adunat în jurul moscheii Kadhimiya din Bagdad – unul dintre cele mai venerate lăcașuri de cult ale musulmanilor șiiți. Atmosfera era foarte încordată, deoarece extremiștii sunniți atacaseră recent o serie de adunări la care participau șiiții și mai devreme în aceeași zi salvele trase de un mortier în mulțime omorîseră șapte persoane. Au început să circule zvonuri conform cărora un atentat sinucigaș cu bombă era iminent și, cuprinși de panică, oamenii au început să alerge spre podul Al-Aaimmah peste fluviul Tigru, care leagă zona Adhamiya, în care locuiau credincioșii sunniți, și cartierul șiiților – Kadhimiya.

Podul fusese închis, dar când au sosit pelerinii, poarta dinspre Kadhimiya s-a deschis deodată și ei au putut să se reverse pe pod. Totuși, la extremitatea cealaltă, înaintarea oamenilor a fost încetinită de un filtru de securitate și în curînd s-a ajuns la o mare înghesuială. Mulți oameni s-au sufocat, în special femei, copii și bătrîni. Mai tîrziu, un băiat de 12 ani care avea urme de dinți pe gambă a spus: „Am călcat pe capetele oamenilor, iar unul dintre ei m-a mușcat”. Apoi, balustradele podului au cedat și mulți oameni au căzut de la o înălțime de 10 metri în apele tulburi și maronii ale fluviului. Un soldat rezervist în vîrstă de 41 de ani a sărit în apă: „N-am vrut să mor încet”, a spus el. „Voiam ca totul să se termine repede.” Cineva l-a tras afară din apă. Un alt bărbat își purtase fiul pe umeri, dar atunci spunea: „Nu mai știam unde este. Toți în jur mureau sufocați, așa că pînă la urmă a trebuit să sar”. Alții au sărit în apă în încercarea de a salva oameni. Pe malul sunnit al fluviului, prin difuzoarele moscheii s-a făcut apel la oameni să le sară în ajutor celor căzuți în apă, iar un adolescent sunnit s-a înecat din cauza epuizării, după ce salvase cîțiva oameni. De asemenea, sunniții au donat sînge. În ciuda acestor strădanii, au murit probabil 1.000 de persoane.

Inițial, reprezentanți ai guvernului au afirmat că cineva din mulțime stîrnise în mod deliberat panica pretinzînd că are o bombă, dar ulterior au încercat să minimalizeze orice sugestie că dezastrul ar fi fost iscat din cauza animozității dintre cele două confesiuni. Ministrul Apărării a susținut că nu au fost implicați insurgenți – „nefericitul incident” fusese un accident. Cu toate acestea, unii supraviețuitori au acuzat guvernul, spunînd că poliția și soldații nu făcuseră eforturi pentru a conduce în ordine mulțimea imensă de oameni care trebuia să străbată un spațiu îngust. O grupare sunnită, Armata Sectei Victorioase, care avea legături cu al-Qaeda, a revendicat salvele de mortier trase înainte de incident, care contribuiseră la inducerea unei tensiuni accentuate în mulțime.

Naufragii

Vasul *Sultana*

Andersonville a fost cel mai celebru lagăr pentru prizonieri de război al Confederației din timpul Războiului de Secesiune din America. Cei 45.000 de soldați uniونيști închiși acolo au suferit de foame, de boli și din cauza expunerii la intemperii și aproape 13.000 dintre ei au murit. Dar în aprilie 1865 războiul s-a sfârșit, iar vasul cu abur *Sultana*, o navă cu zături de 1.700 de tone, a fost trimis să-i aducă pe soldați acasă. În timpul războiului, *Sultana* fusese de mare folos Uniunii, transportând soldați și provizii de-a lungul marilor fluvii. Acum, avea mare nevoie de o revizie generală, dar, din dorința justificată de a-i aduce acasă cât mai repede pe prizonieri, reparațiile au fost amânate. Chiar înainte de plecare, unul dintre cele patru cazane ale navei s-a fisurat, iar tehnicienii au vrut să înlocuiască două tole. J. Cass Mason, recalcitrantul căpitan al vasului, le-a ignorat sfatul și a cârpit provizoriu spărtura cu o bucată de metal.

Colonelul Ruben Heath, intendentul-șef al statului Mississippi, i-a spus lui Mason ca guvernul avea să plătească oricărui comandant de navă câte cinci dolari pentru fiecare soldat și câte zece dolari pentru fiecare ofițer pe care îi putea duce către nord. În dimineața zilei de 24 aprilie, prizonierii eliberați au început să urce la bord; unii, aproape scheletici, au trebuit să fie aduși pe târghi. Aproximativ 2.100 de oameni s-au înghesuit pe vas, ocupând orice

colțișor liber. La aceștia se adăugau o escortă compusă din 22 de soldați, plus 90 de pasageri plătitori de bilet și un echipaj cu 88 de membri. *Sultana* mai transporta și 2.000 de butoaie de zahăr, fiecare cîntărind jumătate de tonă, și o ladă în care era închis un aligator de trei metri pe care Mason îl adusese de la New Orleans ca mascotă. Unii dintre foștii prizonieri și-au exprimat îngrijorarea cînd puntea s-a lăsat sub greutatea lor, iar echipajul a trebuit să introducă o traversă dedesubtul acesteia pentru a o îndrepta. Ei nu înțelegeau de ce *Sultana* transporta atîția oameni, întrucît se părea că mai erau și alte vase disponibile.

Cu greu, nava a reușit să se îndepărteze de debarcaderul din Vicksburg și, pufăind, a pornit în amonte, luptîndu-se cu un curent puternic. Mason părea puțin nervos, iar cînd a făcut un popas pe drum, vaporul aproape s-a răsturnat. El a transmis un avertisment către pasageri, spunîndu-le să nu se deplaseze spre una dintre laturile vasului în timpul acostării. Pînă în seara zilei de 26 aprilie, *Sultana* reușise cu greu să înainteze pînă la Memphis, unde a fost descărcat zahărul. Unii membri ai echipajului se temeau că astfel greutatea concentrată pe puntea navei va avea un efect și mai mare. Imediat după miezul nopții, vasul și-a reluat drumul spre Cairo, Illinois, unde majoritatea soldaților urmau să coboare. În următoarele două ore, a înaintat încet împotriva unui curent puternic, ceea ce a solicitat foarte mult cazanele. La șapte mile în amonte, pe cînd *Sultana* se tîra în apropierea unui grup de insule cunoscute sub numele de „Cloșca și puii”, s-au produs o serie de bubuituri îngrozitoare ce s-au auzit pînă la Memphis și o coloană portocalie de foc a luminat cerul pe o rază de kilometri întregi. Cazanele suprasolicitate explodaseră – mai întîi, cel care fusese peticit, apoi și celelalte, iar jumătate din vapor a dispărut.

Pasagerii au fost loviți de bucăți mari de lemn și instalații contorsionate, balustrade, traverse și cărbuni incandescenti care au fost azvîrliți în aer. Alții,

care dormeau cu un minut înainte, s-au trezit în apa întunecată și rece ca gheața. Mulți nu știau să înoate, iar unii dintre cei care știau erau prea slăbiți pentru a se menține la suprafață. Publicația *Memphis Bulletin* scria: „Unii s-au agățat de bucățile fragile de epavă așa cum cei care se îneacă se agață chiar și de un pai și s-au menținut la suprafață câteva momente, dar în cele din urmă, epuizați, s-au scufundat”. Părțile vasului care nu au fost distruse pe loc de explozie erau acum cuprinse de flăcări și mulți dintre cei rămași la bord au murit arși. Un supraviețuitor își amintea: „Sute de camarazi de-ai mei au rămas prinși sub scîndurile punților și au ars de vii, iar apa părea să fi devenit o masă solidă de oameni care se luptau cu valurile”. Altul a spus că fluviul „părea să se fi înnegrit de atîția oameni, ale căror capete săltau în sus și-n jos ca niște dopuri de plută, dispărînd apoi pentru totdeauna sub apele agitate”. Pe vapor nu erau decît 76 de veste și două bărci de salvare. Ce a mai rămas din el plutea în derivă în aval, iar cînd un capăt al punții s-a prăbușit, mai mulți oameni au alunecat în apă. Apoi s-au prăbușit coșurile de fum, prinzînd sub ele alți oameni. În acest moment, aligatorul lui Mason sau cel puțin cușca lui s-a dovedit de folos. Un soldat a străpuns reptila cu baioneta, apoi a aruncat cușca din lemn în apă și a sărit, agățîndu-se de ea, pînă cînd a fost salvat de un vapor care trecea pe acolo. Însuși căpitanul a mai fost văzut pentru o clipă pe puntea cuprinsă de flăcări, aruncîndu-le obloane și uși oamenilor din apă, înainte de a dispărea pentru totdeauna.

Sute de oameni cu arsuri îngrozitoare se agățau încă de coca navei care plutea în derivă, arzînd, înghesuindu-se în ultimele cotloane unde flăcările nu reușiseră să pătrundă. „Oamenii care se temeau să se arunce în apă puteau fi văzuți agățîndu-se de laturile prorei pînă cînd au fost pîrliți ca muștele”, povestea un supraviețuitor. „Se auzeau numai țipete și oameni care se tînguiau.” Senatorul Stowe din Arkansas dormea în cabina sa de lux cînd au explodat cazanele. S-a dezbrăcat și era cît pe ce să sară în apă, cînd și-a dat

seama că „era imposibil să sară fără a omorî unul sau mai mulți” dintre oamenii care erau deja în apă. Așa că s-a dus în cealaltă parte a vasului, care era mai departe de țarm. Și acolo apa era plină de oameni, dar a sărit și a reușit să găsească un buștean de care a stat agățat patru ore, pînă cînd a fost salvat de un alt vas cu abur.

În cele din urmă, coca distrusă a navei s-a împotmolit aproape de una dintre insulițe și vreo 30 de oameni au coborît de pe ea. Aceștia au reușit să construiască o plută improvizată din scîndurile rupte și, cînd au plecat de pe insulă, ceea ce mai rămăsese din *Sultana* s-a scufundat, în sfîrșit, cu un sfîrșit puternic, producînd o coloană imensă de fum și de abur care s-a înălțat spre cer. Cînd s-a crăpat de ziuă, fluviul încă era presărat cu supraviețuitori care se agățau de bușteni, de sîrîmături, de butoaie sau de orice obiect plutitor. Mulți aveau arsuri grave. În confuzia creată, fiindcă fuseseră avertizați să se păzească de gherilele Confederației, soldații dintr-un fort al Uniunii au deschis focul asupra unor ambarcațiuni care veneau să-i salveze pe naufragiați. Din fericire, nimeni nu a fost rănit. Unii supraviețuitori care au fost salvați de un alt vas cu abur au insistat să călătorească în barca de salvare. Alții au fost duși de curent înapoi pînă la Memphis și scoși din apă de localnici. Se spune că un fost soldat al Confederației ar fi salvat de unul singur, cu o barcă mică, 15 foști prizonieri, dar luni întregi după aceea în fluviu au fost găsite cadavre, unele ajungînd departe, pînă la Vicksburg.

Pînă la 600 de supraviețuitori au fost duși la spitalul din Memphis, dar aproximativ 200 dintre aceștia au murit la scurt timp după aceea. Este greu de spus cîți oameni au pierit în total, pentru că numărul celor luați la bordul navei nu a fost consemnat cum se cuvine, dar se estimează că ar fi fost aproximativ 1.700, ceea ce înseamnă că acesta a fost cel mai grav accident naval din istoria Statelor Unite.

Totuși, aprilie 1865 a fost o lună cu multe evenimente semnificative –

capitularea armatelor confederate, asasinarea președintelui Lincoln și căutarea ucigașului său, care luase sfârșit în ajunul scufundării navei *Sultana*. În consecință, tragedia a ajuns să fie dată uitării într-o oarecare măsură. S-au formulat câteva teorii cu privire la ce se întâmplase. Prima spunea că fusese vorba de un sabotaj, cu ajutorul unei bombe strecurate pe ascuns la bord de confederați, dar această supoziție a fost respinsă rapid (deși, doi ani mai târziu, se pare că un agent al confederaților ar fi mărturisit pe patul de moarte că el aruncase vaporul în aer). Tehnicienii navali au indicat cauze mai evidente – precum reparația de mîntuială a cazanului și supraîncărcarea navei, care avea o greutate prea mare la nivelul punții. O anchetă oficială a acuzat două persoane, colonelul Heath și un căpitan pe nume Speed, pentru rolul lor în înghesuirea atîtor oameni la bordul vasului *Sultana*. Heath plecase din armată, așa că numai Speed a fost adus în fața curții marțiale. A fost găsit vinovat de toate capetele de acuzare și îl aștepta o demobilizare umilitoare, dar președintele curții marțiale a anulat verdictul.

Nici un monument nu a fost ridicat în memoria soldaților decedați. Maiorul William McTeer din Regimentul 3 Cavalerie din Tennessee, care și-a pierdut peste 200 de soldați în dezastru, spunea cu amărăciune: „În cimitirele unde se odihnesc morții noștri se presară flori pe morminte, dar nimeni nu aduce flori pentru oamenii care s-au scufundat odată cu *Sultana*”.

General Slocum

La începutul secolului XX, cartierul newyorkez East Village era cunoscut drept Mica Germanie, *Kleindeutschland*. Fiindcă acolo locuiau mulți dintre imigranții germani ai orașului, zona era plină de cluburi sportive, de teatre,

berării și biserici germane. În fiecare an, biserica luterană Sfântul Marcu îi ducea într-o excursie pe copiii care frecventau cursurile școlii de duminică, împreună cu părinții lor. În 1904, biserica a închiriat un vas din lemn cu abur, *General Slocum*, pentru o excursie de o zi pînă la Crîngul cu Roșcovi din Long Island Sound. Vasul, vechi de 13 ani, nu avusese prea mult noroc pînă atunci. Se ciocnise de două ori cu alte nave și se împotmolise în mîl de trei ori, iar o dată toți cei 400 de pasageri ai săi au rămas izolați peste noapte. Dar în dimineața zilei de 15 iunie, la ora nouă și jumătate, cînd nava a început să puăie pe East River, printre cele 1.300 de persoane aflate la bord domnea o atmosferă de sărbătoare, fanfara cînta și sute de copii se înghesuiau pe puntea superioară pentru a admira priveliștea.

Cînd nava a trecut pe lîngă strada 90 din partea de est a New Yorkului, a început să iasă fum dintr-o magazie, unde luase foc un balot de paie. Era un incendiu minor, iar cîțiva dintre cei 22 de membri ai echipajului au încercat să-l stingă, dar nu fuseseră instruiți niciodată cum să stingă incendiile și furtunile lor putrezite s-au crăpat cînd au încercat să stropească flăcările cu apă. Abia după zece minute l-au alertat pe căpitan, William Van Schaick, și atunci flăcările scăpaseră deja de sub control. În curînd, oamenii de pe mal îi strigau acestuia să aducă vasul la țărm, dar de-a lungul cheiurilor erau sisteme cu petrol, iar el se temea că ar putea provoca o explozie, așa că în loc să acosteze s-a îndreptat cît de repede a putut spre insula North Brother, aflată în apropiere. Cu cît vasul înainta mai repede, cu atît mai mult se înteteau flăcările din pricina curentului. Cînd flăcările s-au răspîndit, pasagerii au început să fugă pe punte, strigînd disperați și căutînd să se adăpostească. Bărcile de salvare erau legate cu frînghii și nu au putut fi lansate. Pe vas se aflau 3.000 de veste de salvare, dar și acestea erau la fel de deteriorate precum furtunile și multe s-au rupt în bucăți cînd oamenii au încercat să le îmbrace. Altele au rezistat suficient de mult încît mamele să le

poată pune copiilor, dar pluta din care erau făcute putrezise și își pierduse capacitatea de a pluti. Așa că, atunci când și-au aruncat progeniturile în apă, și-au privit cu groază copiii scufundându-se sub ochii lor.

Unii pasageri au sărit peste bord, bărbații călcînd în picioare femeile și copiii pentru a scăpa cu viață, în timp ce alții s-au agățat de balustradă cît au putut înainte de a-și da drumul în apele învolburate. Un reporter de la *Times* scria: „Oamenii au fost văzuți agățați ca muștele de laturile vasului și căzînd cîte doi sau cîte trei cînd îi lăsau puterile”. Majoritatea pasagerilor nu știau să înoate, iar unii dintre cei care știau au fost zdrobiți de zburările navei care se învîrteau. Doar cîtiva au fost destul de norocoși încît să fie salvați de o mică flotilă care urmărea vasul *General Slocum*. Cînd a acostat pe insula North Brother, acesta ardea de la un capăt la celălalt. Unii dintre cei care mai erau la bord au sărit și au ajuns în siguranță pe insulă, dar alții, paralizați de teamă, s-au ghemuit în părțile vasului unde flăcările nu ajunseseră încă. Asistentele și pacienții dintr-un spital de pe insulă au alergat, aducînd scări pentru a-i ajuta să coboare. Unii i-au prins pe copiii pe care părinții lor i-au aruncat de pe vas, alții au format lanțuri umane pentru a-i trage pe oameni afară din apă.

În total, și-au pierdut viața 1.021 de pasageri, ceea ce înseamnă că acesta a fost cel mai mare dezastru petrecut în New York înainte de atentatele de la 11 septembrie (vezi capitolul 12). Printre victime s-au numărat și doi membri ai echipajului.

Cînd vestea s-a răspîndit pe uscat, oamenii au alergat la biserica Sfîntul Marcu pentru a încerca să afle ce se întîmpla, iar bărbații din bărci care participaseră la salvarea pasagerilor au spus o poveste cutremurătoare. Reușiseră să salveze cîtiva supraviețuitori, dar scosese mai ales cadavre din apă, în special de copii mici. Lîngă East River s-a înființat o morgă temporară, iar în următoarea săptămînă mii de oameni s-au perindat pe lîngă

victimele ce zăceau în sicrie deschise, care fuseseră rechiziționate din întregul oraș. Zile în șir, în Kleindeutschland au avut loc înmormântări din oră în oră și mai mulți oameni s-au sinucis după ce-i pierduseră pe toți cei dragi.

Căpitanul Van Schaick a trebuit să răspundă unor întrebări. De ce nu dusesse nava la țarm imediat ce se descoperise incendiul, în loc să-i permită să se răspîndească în timp ce gonea în amonte? De ce era atît de prost instruit echipajul său? Cum de supraviețuise el, cînd atît de mulți muriseră? A fost pus sub acuzație alături de alte cîteva persoane, printre care patru funcționari cu rang înalt de la Knickerbocker Steamship Company, care deținea nava *General Slocum*, inspectorul care îi dăduse cu doar o lună înainte avizul ce atesta că poate transporta pasageri în condiții de siguranță și managerii companiei care fabricase vestele de salvare. Se pare că aceștia folosiseră o plută de calitate inferioară, ba chiar introduseseră bucăți de fier în veste pentru ca acestea să aibă greutatea necesară. Totuși, numai Van Schaick a fost condamnat pentru neglijență cauzatoare de moarte. A primit zece ani de închisoare, dar a stat după gratii doar trei ani și jumătate înainte de a fi eliberat și reabilitat. Compania care deținea vasul a scăpat doar cu o amendă. Ce mai rămăsese din *General Slocum* a fost recuperat și vasul a fost transformat în barjă, dar nici atunci nu a avut mai mult noroc: în 1911 s-a scufundat în timpul unei furtuni.

Una dintre consecințele dezastrului a fost înăsprirea considerabilă a normelor de siguranță americane pentru vasele cu abur, care impuneau veste de salvare mai bune și furtunuri antiincendiu, precum și pereți ignifugi din metal. Tragedia a fost comemorată și în celebrul roman *Ulise*, scris de James Joyce. Vasul s-a scufundat în ajunul zilei ce avea să fie sărbătorită ca Bloomsday¹ – 16 iunie 1904 –, cînd se petrece întreaga acțiune a romanului. „Teribilă chestia asta cu explozia de pe *General Slocum*”, spune unul dintre personaje. „Teribil, teribil! O mie de victime. Și ce scene sfîșietoare.

Bărbați călcînd în picioare femeii, copii. Revoltător.”²

Naufragiul *Titanicului*

La începutul secolului XX, competiția dintre companiile de transport transatlantic devenise acerbă. Așa că, în 1900, cînd Bruce Ismay a preluat compania White Star de la tatăl său, a decis să lanseze o nouă generație de pacheboturi de lux construite la șantierul Harland and Wolff din Belfast. Acestea aveau să fie rapide și opulente, atingînd o viteză maximă de aproximativ 22 de noduri. *Titanicul* era vedeta companiei – cel mai mare și cel mai luxos vapor de pe ocean. Elicele sale erau mari cît morile de vînt, iar două trenuri puteau trece unul pe lîngă celălalt prin unul dintre coșurile sale de fum. Cîntărind 46.000 de tone, vasul cu 9 punți avea înălțimea unei clădiri cu 11 etaje. Putea transporta peste 2.500 de pasageri și a fost unul dintre primele vapoare care au avut un bazin de înot. *Titanicul* avea o cocă din fier cu pereți dubli. Cel exterior avea o grosime de 2,5 centimetri, iar prin apăsarea unui buton de pe covertă coca putea fi divizată în cîteva secunde în 16 compartimente, dintre care patru puteau fi inundate fără a periclita capacitatea de plutire a vasului. Revista tehnică *Shipbuilder* a spus că *Titanicul* era „practic nescufundabil”, dar trecutul companiei White Star nu era fără pată. Pachebotul *Atlantic* s-a scufundat în apropiere de coasta Canadei în martie 1873, cu 546 de pasageri la bord. Cargobotul cu abur *Naronic*, pe atunci cel mai mare din lume, a dispărut în 1893 și, odată cu el, toți cei 74 de oameni de la bord. Iar șase ani mai tîrziu, vasul *Germanic* s-a scufundat în rada portului New York sub greutatea gheții de pe punțile superioare.

La 10 aprilie 1912, când *Titanicul* a pornit maiestuos din portul Southampton, plecând în voiajul inaugural, dimensiunile sale imense au uimit audiența. Când a ajuns bord la bord cu pachebotul *New York*, vasul american s-a balansat, iar cablurile sale groase de amaraj au plesnit, dar *Titanicul* s-a oprit chiar la timp, iar remorcherele au ghidat cealaltă navă înapoi spre locul său de ancoraj. După câteva minute, un alt vapor s-a înclinat cu câteva grade. După portul Southampton, *Titanicul* a oprit la Cherbourg și la Cobh; apoi, la 12 aprilie, a început traversarea Atlanticului, transportând 1.316 pasageri și 891 de membri ai echipajului. Un pasager a părăsit vaporul după ce acesta aproape s-a ciocnit cu vasul *New York*, dar lista persoanelor aflate la bord arată ca un fragment din catalogul *Who's Who*: magnatul exploatărilor miniere Benjamin Guggenheim; John Jacob Astor, despre care se spunea că ar fi fost cel mai bogat om din lume, alături de Madeleine, proaspăta sa mireasă adolescentă; Isidor Straus, coproprietarul celui mai mare magazin universal din lume, Macy's, și Ida, cea care-i era soție de 40 de ani. Un alt milionar american, J.P. Morgan, care finanțase construirea *Titanicului*, ar fi trebuit să se afle la bord, dar renunțase la voiaj în ultima clipă, în aparență din cauza unei boli. (Avea să fie văzut la Baden-Baden făcând cură de ape minerale alături de amanta sa franțuzoaică.) Apoi, mai era și Thomas Andrews, de la șantierul naval Harland and Wolff, care își nota neîncetat idei despre cum putea fi îmbunătățit vasul.

La comanda *Titanicului* era căpitanul Edward J. Smith, în vîrstă de 62 de ani. Ar fi trebuit să se pensioneze, dar Bruce Ismay l-a convins să mai rămînă în exercițiu pentru voiajul de inaugurare a navei. Smith venise la White Star în 1880 și fusese căpitanul a 17 dintre navele companiei. Ismay a spus despre el că era „un om în care aveam încredere deplină și absolută”. Deși era foarte exigent în ce privește disciplina, căpitanul era popular în rîndul echipajelor sale. Ofițerul de punte de pe *Titanic*, Charles Lightoller,

spunea despre el că era „un om sub conducerea căruia un ofițer ar da orice să ajungă”. Ofițerii lui Smith erau cei mai buni dintre cei buni, iar însuși căpitanul era foarte încrezător, remarcînd odată: „Nu-mi pot imagina nici o condiție care ar face un vas să se scufunde... tehnologia modernă de construcție a navelor a rezolvat acest aspect”. Cu toate acestea, nici trecutul lui nu era fără pată, întrucît avusese trei accidente într-un singur an pe cînd se afla la comanda navei-soră a *Titanicului*, *Olympic*. Aceasta aproape zdrobise un remorcher în timpul călătoriei sale inaugurale, apoi se ciocnise de un crucișător, iar în cele din urmă trecuse peste o epavă, pierzîndu-și o pală a elicei.

Titanicul ar fi putut să transporte cu ușurință bărci de salvare suficiente pentru echipaj și toți pasagerii, dar întrucît era nescufundabil, s-a gîndit Bruce Ismay, de ce să-și asume atîtea bătaii de cap și cheltuieli inutile? Așa că a pornit la drum cu numai 20 de bărci, care puteau transporta 1.178 de persoane. La Cobh, Ismay s-a asigurat că la bord se afla o cantitate suficientă de cărbuni pentru ca nava să înainteze cu „viteză maximă”, dacă vremea era bună. Asta nu însemna că exista intenția explicită de a obține un timp-record la traversarea Atlanticului, dar, dacă ar fi fost ca *Titanicul* reușească această performanță cu ocazia primului său voiaj, fără îndoială că și-ar fi făcut o reclamă foarte bună. Charles Lightoller scria: „În fiecare zi, pe măsură ce ne continuam călătoria, toată lumea admira tot mai mult nava: pentru modul în care se comporta, pentru lipsa totală a trepidațiilor, pentru stabilitatea ei”. La 14 aprilie au fost aprinse și alte cazane și presiunea aburului a crescut.

În acea zi ar fi trebuit să aibă loc un instructaj cu privire la folosirea bărcilor de salvare, dar căpitanul Smith l-a amînat. Oceanul era calm, deși temperatura scăzuse dramatic și alte cîteva vapoare au anunțat că întîlniseră aisberguri mai departe spre sud decît ar fi trebuit să fie în mod obișnuit în acea perioadă a anului. Mateloții de veghe de pe *Titanic* au primit avertizări

speciale să fie atenți la aisberguri, dar nu au fost postați mai mulți oameni. Nici nu erau dotați cu binocluri, omisiune pe care ofițerul secund William Murdoch hotărâse deja să o remedieze când aveau să ajungă la New York. Se pare că nimeni nu sugerase că ar fi bine să încetinească atunci când nava a atins viteza de 22 de noduri. În mod obișnuit, în timpul traversării Oceanului Atlantic, se continua înaintarea în ciuda gheții, cel puțin atunci când vremea era liniștită.

În acea seară, în timpul slujbei din capelă s-a cântat și imnul tradițional al marinarilor, „pentru cei care-și riscă viața pe mare”. Chiar înainte de ora nouă, Smith a părăsit discret petrecerea la care lua parte și a urcat pe covertă pentru a vedea cum se prezintă gheața. Era foarte frig, dar nu adia deloc vîntul, ceea ce făcea mai dificilă reperarea aisbergurilor decît dacă marea s-ar fi agitat, iar valurile s-ar fi lovit de blocurile de gheață. Totuși, vizibilitatea părea să fie bună. Căpitanul a spus că, dacă aceasta se înrăutățește, aveau să fie nevoiți să reducă viteza. Apoi s-a retras în cabina sa. La ora 21:40, *Titanicul* a primit un avertisment din partea altei nave cu privire la „numeroase aisberguri mari” în imediata apropiere, dar radiotelegrafistul-șef, Jack Phillips, era prea ocupat să transmită mesajele pasagerilor și nu a mai comunicat avertismentul pe covertă.

Apoi, cu douăzeci de minute înainte de miezul nopții, când perioada în care stătuse de veghe în gabie se apropia de sfîrșit, un marinar pe nume Fred Fleet a strigat: „Aisberg drept înainte!” și a sunat clopotul de alarmă de trei ori. Cei de pe puntea de comandă au încercat cu disperare să evite ciocnirea, dar în mai puțin de 40 de secunde *Titanicul* a lovit în lateral ghețarul, înainte de a dispărea în întuneric, cu puntea acoperită de gheață și cu o spărtură imensă sub linia de plutire. La mai puțin de un minut după avertizare, de pe puntea de comandă a fost acționat butonul care diviza nava în mai multe compartimente etanșe. Din cabina sa, Smith a simțit o

zdruncinătură și a auzit un hîrșîit. S-a repezit în timonerie, unde Murdoch i-a spus că loviseră un ghețar. Aproape imediat, marangozul a venit pe puntea de comandă, raportînd: „Vasul ia apă repede”. Din păcate, compartimentele vasului nu erau tocmai etanșe. Pereții despărțitori nu ajungeau chiar pînă sus și, odată ce apa umplea un compartiment, se revărsa în următorul. Împreună cu Thomas Andrews, Smith a coborît în adîncul vasului, amîndoi încercînd să pășească relaxat, astfel încît pasagerii să nu se alarmeze. Au descoperit că apa depășise deja înălțimea de patru metri, iar prora începuse să se scufunde. Andrews a făcut un calcul rapid pe o bucată de hîrtie și a spus că *Titanicul* avea să se scufunde într-o oră și jumătate sau cel mult două ore. Smith i-a cerut radiotelegrafistului să înceapă să ceară ajutor și a ordonat echipajului să scoată prelatele de pe bărcile de salvare.

Cîțiva pasageri care se aflau mai aproape de locul impactului fuseseră aruncați din paturi, dar probabil că majoritatea nu știau ce se întîmplase, fiindcă ciocnirea a părut destul de ușoară. George Rowe, timonierul-șef, era de părere că impactul fusese asemănător cu ceea ce se întîmplă atunci cînd un vas atinge peretele docului înainte de a ancora. Un supraviețuitor a spus că „nu se auzise nici o izbitură, nu se simțise vreun șoc sau vreo zdruncinătură”. Pe punte, unii pasageri se jucau aruncînd cu bulgări de zăpadă. Cîțiva au întreat de ce se opriseră motoarele, dar stewarzii i-au asigurat că totul era în regulă. Între timp, apelul de ajutor emis de pe *Titanic* fusese receptat de un alt pachetbot, *Carpathia*, aflat la 58 de mile depărtare. Comandantul său, căpitanul Rostron, l-a întreat de două ori pe operator dacă înțelesese corect mesajul. Odată ce s-a încredințat că *Titanicul* cel „nescufundabil” se ducea la fund, a radiotelegrafiat că era pe drum și se îndrepta cu toată viteza spre vasul lovit. Fiecare marinar disponibil a primit cîte o lopată pentru a alimenta cazanele, iar vasul era pregătit să primească sute de supraviețuitori la bord. Nimeni nu mai văzuse *Carpathia* înaintînd

cu o asemenea viteză.

Pe *Titanic*, stewarzii mergeau acum de la o cabină la alta, băteau la uși și, aproape cerîndu-și iertare, îi rugau pe pasageri să se îmbrace cu haine groase, să-și ia vestele de salvare și să coboare în punctele unde se aflau bărcile. Unii au refuzat să plece, crezînd că era doar un exercițiu, și chiar și cei care și-au dat seama că urgența era reală nu erau domici să părăsească marele pachebot pentru a se urca la bordul unei bărci cu aspect fragil. Nu a existat aproape deloc panică, iar o scenă neplăcută care a izbucnit în rîndul pasagerilor de la clasa a treia a fost domolită rapid de superiorii de pe vas. Smith aflase că nava *Carpathia* trebuia să ajungă în numai patru ore și inițial a ordonat ca bărcile de salvare să fie umplute și coborîte, dar nu și lansate la apă. Totuși, *Titanicul* se scufunda cu repeziciune, iar el și-a dat seama că, pe măsură ce prora se adîncea în apă, iar pupa se ridica, lansarea bărcilor de salvare avea să devină tot mai dificilă. Femeilor și copiilor li s-a spus să se urce primii, dar unele femei au refuzat să-și părăsească soții. Lui Isidor Straus i s-a oferit un loc într-o barcă, datorită vîrstei sale, dar el l-a refuzat, spunînd: „Nu doresc să se facă nici o diferență în favoarea mea, dacă nu se face și pentru alții”. Apoi, Ida a refuzat să-l părăsească, spunîndu-i soțului ei: „Unde ești tu, voi fi și eu”. Cînd servitoarea ei s-a urcat într-una dintre bărci, doamna Straus i-a dat pardesiul ei, să-i țină de cald. John Jacob Astor și-a ajutat soția să se urce într-una din bărci. A întrebat dacă i se putea alătura, iar cînd i s-a spus că nu era posibil, s-a retras, politicos. Pe punte se adunase un grup de muzicieni de pe vas, iar cînd bărcile au fost coborîte la apă aceștia au cîntat *Mai aproape de Tine, Doamne*. Unii dintre pasagerii bărbați li s-au alăturat, în timp ce vedeau chipurile celor dragi dispărînd în întunericul de dedesubt. Orchestra a continuat să cînte pînă cînd puntea a ajuns prea înclinată pentru a mai continua. Thomas Andrews părea a fi peste tot, ajutîndu-i pe oameni să-și pună vestele de salvare, deși el însuși nu

îmbrăcase una, afișînd o expresie curajoasă, dar spunîndu-le în șoaptă prietenilor: „Vaporul s-a făcut praf”. Șeful restaurantului de la clasa întîi stătea pe punte, cu un joben pe cap și cu o valijoară în mînă. El și cea mai mare parte a personalului său aveau să moară, ca și muzicienii. În pîntecele navei, trei mecanici pompau apa cu disperare. Cînd unul dintre ei a căzut și și-a rupt un picior, ceilalți doi au continuat să pompeze, pînă cînd pereții „etanși” au cedat și s-au înecat cu toții. Între timp, radiotelegraștii au trimis în continuare mesaje, cerînd ajutor, pînă cînd au rămas fără curent electric.

Unii dintre supraviețuitori au fost uluiți cît de liniște a fost în ultimele minute înainte ca vaporul să se scufunde. Un preot a ascultat spovedania cuiva și i-a iertat păcatele. Benjamin Guggenheim și valetul său stăteau unul lîngă altul, îmbrăcați în haine de gală. Își scosese răscăldările de salvare și își schimbaseră îmbrăcămîntea, spunînd că erau „pregătiți să se scufunde ca niște gentlemani”. Ultima amintire pe care o femeie a păstrat-o despre tatăl său a fost fluturarea însuflețită a mîinii, însoțită de strigătul: „Ne vedem la New York!”, pe cînd stătea pe punte, fumînd un trabuc și savurînd un coniac. Pînă la ora două, toate bărcile plecaseră, dar din cauza dezordinii, 500 de locuri rămăseseră neocupate, așa că pe vapor au mai rămas 1.500 de persoane. Nava nu a fost cercetată sistematic, iar unii pasageri de la clasa a treia fuseseră împiedicați să ajungă pe punte, încuiați în spatele unor porți de metal, pînă cînd majoritatea bărcilor de salvare au fost lansate la apă. Personalul bărcilor era format în special din stewarzi și fochiști. Toți ofițerii și aproape toți marinarii au rămas la bord. În acest moment, Smith a ordonat: „Abandonați vasul. Fiecare pe cont propriu”. Ultima oară a fost văzut pe puntea de comandă. Unii au sărit în apa rece ca gheața, în timp ce alții s-au îngrămădit laolaltă la pupa, care se ridica îngrijorător. După 15 minute, apa a năvălit în compartimentele din față, făcînd pupa să se ridice

deasupra mării, iar carena s-a rupt. În acel moment, bărcile de salvare se aflau la aproximativ 300 de metri depărtare. Oamenii de la bordul lor au spus că luminile vasului încă străluceau puternic în momentul în care pupa a ajuns aproape în poziție verticală. Apoi, pentru o clipă, a părut să încremenească acolo. Luminile s-au stins, s-a auzit un huruit profund când instalațiile se desprindeau și alunecau spre proră, apoi apele au acoperit vasul cu totul.

Oceanul era foarte calm, dar extrem de rece. O femeie din una dintre bărcile de salvare și-a înfășurat etola lungă din blană de samur în jurul umerilor unui fochist pentru a-l ține în viață și i-a pus pe toți să vîslească, pentru a le se stimula circulația și a le îmbunătăți starea de spirit. Un steward care servise la băi căuta cu disperare să se agațe de ceva, când un străin l-a tras din apă pe o bucată de lambriu de pe vapor. Apoi, salvatorul său a exclamat: „Ce noapte!” și a murit, alunecînd în apă. Charles Lightoller a înotat pînă la o barcă de salvare răsturnată, s-a urcat pe ea și, în cele din urmă, 30 de oameni au reușit să-și păstreze echilibrul acolo. *Carpathia* primise ultimul mesaj de pe *Titanic* – „Sala mașinilor e plină de apă pînă la cazane” – la ora două fără zece. După 50 de minute, căpitanul Rostron a văzut un semnal luminos de culoare verde, indicînd naufragiul, dar în acel moment și *Carpathia* era înconjurat de aisberguri și abia la ora patru a reușit să-și croiască drum pînă la bărcile de salvare care se legănau pe apă. În următoarele patru ore a luat la bord 705 supraviețuitori. Deasupra locului în care se scufundase *Titanicul*, luînd în adîncuri 1.500 de persoane, a fost ținută o scurtă slujbă funerară, apoi *Carpathia* s-a îndreptat spre New York, unde aștepta o mulțime de 30.000 de oameni.

Acesta a fost cel mai grav accident din istoria navigației transatlantice. Aproape toate femeile de la clasa întâi au supraviețuit, dar mai puțin de o treime dintre bărbați. Dintre pasagerii de la clasa a treia, peste jumătate dintre femei și șase din șapte bărbați au murit. Dintre copiii care călătoriseră

la clasele întâi și a doua, unul singur și-a pierdut viața, în timp ce doi din trei au murit în rîndul celor de la clasa a treia.

Căpitanul Smith s-a scufundat odată cu nava, ca și Andrews, Astor, Guggenheim și soții Straus. Bruce Ismay s-a urcat într-o barcă de salvare și a fost salvat. Avea să fie urmărit de amintiri pînă la sfîrșitul vieții. Smith a fost foarte criticat, comentatorii citînd regula impusă căpitanilor de compania White Star, conform căreia „viteza mai mare sau economisirea timpului nu trebuie realizate cu riscul producerii de accidente”. Cu toate acestea, mulți alți căpitani de pacheboturi transatlantice au declarat că, în aceleași circumstanțe, ar fi procedat întocmai cum făcuse el. O comisie de anchetă din Marea Britanie a conchis că Smith făcuse o greșeală, „o greșeală cît se poate de regretabilă, dar una în care, ținînd cont de practica și de experiențele din trecut, nu se spune că neglijența ar fi jucat vreun rol”. Totuși, ancheta i-a îndemnat și pe alți căpitani să tragă învățăminte din această tragedie, avertizîndu-i că: „Ceea ce a fost doar o greșeală în cazul *Titanicului* în viitor va fi, fără îndoială, neglijență în cazuri similare”.

Ismay a ajuns să fie considerat personajul negativ în această tragedie. Unii au crezut că, din cauza prezenței sale la bord, Smith fusese presat să nu micșoreze viteza, în ciuda ghețarilor. În mai puțin de un an, el și-a dat demisia din cadrul companiei White Star. Romancierul Joseph Conrad, care fusese el însuși marinăr, a scris un articol în care critica aspru ceea ce considera a fi atitudinea nepăsătoare a companiei în ce privește siguranța: „Dacă nu poți lua mai multe bărci, atunci vinde mai puține bilete. Nu îneca atîția oameni în cea mai frumoasă și mai calmă noapte din cîte au fost vreodată în Atlanticul de Nord”. De asemenea, el a scris comentarii virulente despre compartimentele „etanșe” ale *Titanicului*: „De exemplu, dacă vrem să împărțim o cutie, vom avea mare grijă să facem rost de o bucată de lemn care va ajunge de pe fundul cutiei pînă la capacul de deasupra. Se știe că,

dacă bucata nu va ajunge pînă sus, cutia nu va fi compartimentată”.

Cum se întîmplă atît de des în urma unui dezastru, pretudinteni s-au luat o sumedenie de măsuri tardive de precauție. A fost redactată prima Convenție Internațională privind Siguranța Vieții Umane pe Mare, care cerea ca la bordul unui vas să se afle suficiente bărci de salvare pentru toți călătorii, și a fost înființată o patrulă internațională cu rol de avertizare în cazul prezenței ghețurilor.

Naufragiul pachebotului *Empress of Ireland*

La numai doi ani după scufundarea *Titanicului*, un alt transatlantic a fost implicat într-o tragedie. Pachebotul *Empress of Ireland* al companiei Canadian Pacific a plecat din portul Québec cu destinația Liverpool la ora patru și jumătate în după-amiaza zilei de 28 mai 1914, avînd la bord 1.477 de pasageri și membri ai echipajului. Căpitanul său, Henry Kendall, în vîrstă de 39 de ani, era o personalitate în plină ascensiune și fusese promovat cu mai puțin de o lună înainte. În puterea nopții, cînd vasul se apropia de gura fluviului Saint Lawrence, îndreptîndu-se spre Atlantic, el a observat luminile de semnalizare ale unei nave de 6.000 de tone pentru transportul cărbunilor, *Storstad*, sub pavilion norvegian, comandată de căpitanul Thomas Anderson. Kendall schimbase ușor cursul, intenționînd să treacă tribord la tribord pe lîngă celălalt vas, cînd s-a interpus un val masiv de ceață. Fiind precaut în prima sa călătorie, a ordonat ca motoarele să fie puse în marșarier, apoi a semnalizat celelalte nave, indicîndu-i că se oprișe. Chiar înainte de ora două dimineața, a observat cu groază că *Storstad* se ivea din ceață, îndreptîndu-se direct spre el. Era prea tîrziu pentru a se feri din calea

lui și cele două vase s-au ciocnit chiar în dreptul orașului Rimouski. Coca navei care transporta cărbuni era consolidată ca să fie protejată împotriva gheții, astfel încît pachebotul a fost mult mai grav avariat de coliziune. Într-adevăr, *Storstad* îi dăduse o lovitură fatală. Kendall le-a strigat celorlalți să înainteze în continuare pentru a astupa spărtura, dar în cîteva secunde cele două nave s-au despărțit, iar apa a pătruns în pachebot.

Trezindu-se din somn, pasagerii s-au trezit cufundați într-o beznă absolută – ciocnirea făcuse ca vasul să rămînă fără electricitate –, dar își puteau da seama că acesta se înclina mult spre tribord. În pijama, pe un vas necunoscut la bordul căruia se urcaseră cu numai cîteva ore mai devreme, multora le-a fost greu să găsească scările. Un pasager care a supraviețuit, dr. J.F. Grant, a povestit că s-a trezit doar cînd vasul a ajuns atît de înclinat, încît el a alunecat din pat. Apoi a auzit „țipetele oamenilor îngroziți și zgomotul apei care năvălea”. Pachebotul a părut să încerce să se redrezeze, dar apoi s-a înclinat și mai mult spre tribord. Înclinarea era atît de puternică, încît Grant nu putea înainta pe coridor, așa că s-a tîrît de-a bușilea pe unul dintre pereți. Scoțînd capul pe unul dintre hublouri, a fost uluit să vadă că „partea laterală a vasului era plină de oameni care stăteau acolo ca și cînd ar fi fost pe punte”. Unii au sărit în apele înghețate pentru a se alătura celor care ieșiseră prin hublouri, dar sute de oameni au rămas blocați în interiorul vasului. Înclinarea spre tribord a făcut imposibilă lansarea bărcilor de salvare la babord și doar cinci au putut fi lăsate la apă la tribord. Grant a spus că, imediat ce prima a atins apa, „marinarii din ea au fost aruncați în apă, iar barca s-a răsturnat”. Întrucît puntea părea „să stea dreaptă precum pereții unei case”, conform descrierii unui supraviețuitor, bărcile au alunecat de-a lungul ei și cîtiva oameni au murit zdrobiți înainte ca vasul să dispară ca un covor tras de sub picioarele lor și să ajungă cu toții să se lupte cu valurile.

În bezna de nepătruns, s-au agățat de orice au putut găsi, dar „mulți și-au

dat drumul și au căzut în apă”. El a reușit să rămână agățat, dar, pe măsură ce vasul se scufunda, „m-am simțit prins într-un vârtej, lovit de corpuri vii și neînsuflețite, de sfărâməturi și de valuri enorme. De două ori am fost tras spre fund și în permanență mi se părea că sînt rupt în bucăți de bare și bucăți grele de lemnărie. Părea să nu se mai sfîrșească, dar în cele din urmă m-am trezit cu brațele în jurul unei bucăți de lemn care plutea”.

Cînd un bărbat din Ottawa și soția lui au căzut în apă, o barcă plină de supraviețuitori s-a apropiat de ei, dar o bucată imensă din suprastructura vasului a căzut și a lovit-o „cu un bubuit cumplit”. Îngrozit, bărbatul a închis ochii: „Cînd m-am uitat din nou, din barca de salvare și din pasagerii săi nu mai rămăseseră decît cîteva fragmente de epavă”. În cele din urmă, cuplul a fost salvat de una dintre bărcile de pe *Storstad*. Un pasager a povestit ziarului *The Times* că nici el, nici soția lui nu s-au trezit decît cînd apa a năvălit în cabina lor. Au scăpat de moarte agățîndu-se de o bucată de lemn ce plutea pe apă. Totuși, în ciuda groazei pe care mulți trebuie să o fi simțit, dr. Grant a spus că „nu a existat dezordine”.

Căpitanul Kendall a fost aruncat de pe puntea de comandă și tras, în cele din urmă, într-una dintre bărci, dar sute de oameni se agățau în continuare de vapor cînd acesta s-a scufundat, la numai 14 minute după ciocnire. Grant își amintea: „Cînd vasul s-a înclinat, oamenii au alunecat în apă ca și cînd s-ar fi plimbat pe plajă pentru a face baie în mare”, dar în cuînd „șipau după ajutor și urlau cînd au simțit că erau trași la fund”. Doctorul a văzut nava *Storstad*, aflată cam la o milă depărtare, și a înotat spre ea. A fost cules de una dintre bărcile sale de salvare, care au luat la bord aproximativ 400 de oameni în total. Mulți erau într-o stare proastă. Grant și-a dat silința să ajute, dar patru femei au murit din pricina loviturilor și a șocului hipotermic, iar alta a pierit cînd era dusă la țărm.

În total, au fost salvați 465 de oameni, dar 1.012 s-au îneecat, dintre care

840 erau pasageri, mai mulți decît cei care muriseră pe *Titanic*, unde numărul membrilor echipajului care au decedat a fost mult mai mare. Printre victime au fost și 314 copii; numai patru au supraviețuit. Unul dintre supraviețuitori era un fochist pe nume William Clarke. Cu doi ani înainte, acesta fusese salvat de pe *Titanic*.

A urmat o dispută aprigă cu privire la persoana căreia i se putea imputa această tragedie. Dacă ambii căpitani spuneau adevărul, ciocnirea avusese loc pe cînd ambele vase erau staționare, cu motoarele oprite. În condițiile date, o anchetă efectuată în Canada a considerat că vasul *Storstad* era vinovat, în timp ce norvegienii au spus că ciocnirea a fost provocată de *Empress of Ireland*. Cu toate acestea, compania Canadian Pacific i-a dat în judecată pe proprietarii vasului care transporta cărbuni și a cîștigat procesul. Căpitanii Kendall și Anderson au fost mobilizați în Primul Război Mondial și ambii au supraviețuit după ce au fost torpilați. *Storstad* s-a scufundat, dar toți marinarii au fost salvați. Epava patchebotului *Empress of Ireland* se află și acum pe fundul fluviului Saint Lawrence.

Wilhelm Gustloff

Purtînd numele unui lider nazist asasinat de un student evreu, *Wilhelm Gustloff*, de 25.000 de tone, a fost lansat la apă în 1937 ca vas de croazieră de prestigiu pentru *Kraft durch Freude* (Putere prin bucurie) – organizație de turism nazistă. Totuși, odată cu venirea războiului, a fost transformat în vas-spital și garnizoană. În seara zilei de 30 ianuarie 1945, cînd se aniversau 12 ani de cînd Hitler venise la putere, vasul era la Gdynia, oraș la Marea Baltică, și mii de germani cuprinși de panică s-au refugiat la bordul său cînd

trupele rusești se apropiiau. Nimeni nu știe cu precizie câți oameni au urcat, dar unele estimări spun că ar fi fost 10.500, printre care peste 1.000 de soldați și marinari. Vremea era cumplită, cu temperaturi extrem de scăzute, vînt puternic, vizibilitate slabă și gheață la suprafața mării, dar mulți germani se temeau că, dacă ar fi rămas, aveau să se confrunte cu violuri și omoruri. A avut loc și o dispută cu privire la întrebarea dacă *Gustloff* trebuia să-și aprindă luminile de navigație. Unii spuneau că acestea erau necesare pentru a evita ciocnirea cu un convoi de dragoare de mine germane despre care se știa că se afla pe aproape, dar alții erau de părere că luminile ar trăda prezența pachetului pentru submarinele sovietice. În cele din urmă, fără tragere de inimă, căpitanul a fost de acord să le aprindă.

Un medic din cadrul marinei, pe nume Hans Rittner, care se afla la bord, i-a descris astfel pe refugiați: „Majoritatea sînt tăcuți, foarte slabi, înfometați, cu ochii înfundați în orbite. Sînt prost îmbrăcați, mulți nu au cizme și poartă fulare înfășurate în jurul picioarelor pentru a se încălzi”. Mulți tîrîseră după ei geamantane și cufere din lemn, dar au trebuit să le lase în urmă pe chei, pentru că pe vapor nu mai era loc. Toate cabinele erau pline. Toate culoarele și saloanele, ba chiar și piscina lipsită de apă erau acoperite de saltele. Dar pe vapor era cald și multă lumină și, în mod surprinzător, pasagerii păreau relaxați. Pe chei fuseseră lăsați în urmă oameni disperați pentru care nu mai era loc. Cei aflați la bord nu știau exact încotro se îndreptau – poate spre Kiel sau spre Lübeck –, dar, cu siguranță, acolo aveau să fie mai în siguranță decît unde erau în acel moment.

Aproape imediat după ce a ridicat ancora, nava a început să se lege. Mergînd pe punte, dr. Rittner s-a îngrijorat văzînd luminile, fiindcă străluceau cu „o veselie nepotrivită, ca pomii de Crăciun”. Pentru ca nava să fie o țintă mai dificilă, căpitanului de pe *Gustloff* i se ceruse să navigheze în zigzag, dar vasul era atît de încărcat de alge și scoici, încît abia dacă putea

atinge viteza de 15 noduri, chiar atunci cînd mergea drept înainte. În plus, din cauza cîmpurilor de mine plantate noapte de noapte de avioanele britanice, înaintarea în zigzag ar fi fost foarte periculoasă. Cînd marea a devenit mai agitată, pasagerii au început să vomite. Difuzoarele transmiteau un discurs de-al lui Hitler. La bord se aflau mai multe femei însărcinate și în jurul orei șapte seara s-a născut un băiețel. La puțin timp după aceea, doctorul s-a culcat. La ora nouă și un sfert a fost trezit de trei explozii foarte puternice care au zguduit întregul vapor. Luminile s-au stins, iar oamenii au fost aruncați într-o parte cînd vasul s-a înclinat la babord. Femeile țipau, copiii plîngeau. Doctorul era sigur că se ciocniseră de o mină, dar s-a gîndit că pachetotul era destul de solid pentru a reuși să se întoarcă în siguranță în port. Apoi, înclinarea a devenit mai accentuată. În realitate, *Gustloff* fusese torpilat de submarinul sovietic S-13, care l-a lovit de trei ori. Se afla la 20 de mile depărtare de coastă și mulți membri ai echipajului au fost uciși pe loc.

S-a emis un semnal de nafragiu către alte vase germane din zonă, dar și acestea transportau refugiați și ar fi fost prea periculos să se apropie de *Gustloff*, în eventualitatea în care submarinul încă pîndea prin apropiere. Pe vas, „apa năvălea ca o cascadă, ca Niagara... viteza și volumul ei erau incredibile”. Oamenii erau închiși în spatele ușilor care fuseseră blocate de explozie și se pare că unii au preferat să se împuște decît să înfrunte apele înghețate. Rittner a încercat să panseze răniții, dar înclinarea navei era atît de mare, încît a devenit imposibil să o mai facă. Femeile încercau să-și liniștească și să-și calmeze copiii; unii oameni se rugau. Erau atît de înghesuiți, încît abia se puteau mișca. Deodată, apa a urcat, ajungîndu-i pînă la piept doctorului, iar el a început să înoate. A trebuit să se elibereze din strînsoarea celor care îl tot apucau și îl trăgeau în jos. Cînd a ajuns la suprafață, nu se mai vedea nimic din vapor, doar trupuri „ca niște grămezi

întunecate de zdrențe aruncate încoace și-ncolo de valuri”. După cîteva momente, a găsit o mică plută și s-a agățat de ea, dar în curînd atît de mulți oameni s-au îngrămădit pe ea, încît părea că are să se scufunde, așa că doctorul a sărit în apă și a înotat pînă la o barcă de salvare din apropiere, care transporta cam 12 oameni. A reușit să tragă în barcă o fetiță care-și pierduse mama. O femeie i-a dat un șal. Unii încercau să se încălzească dînd din mîini sau pălmuindu-se. Alții stăteau tăcuți și nemișcați, iar doctorul se întreba dacă nu cumva deja muriseră înghețați.

Pe valuri erau cîteva plute improvizate și chiar înainte de miezul nopții supraviețuitorii au văzut în depărtare niște lumini care se apropiau tot mai mult. După o așteptare chinuitoare, și-au dat seama că nu era un vas inamic, ci un distrugător german. Chiar și atunci, nimeni nu a chiuit de bucurie. Salvarea a fost întâmpinată cu „o stupefacție amorțită”. Un bărbat care încerca să urce pe scară pentru a ajunge pe vas era atît de înțepenit și de rece, încît a căzut în apă și s-a înecat. Distrugătorul a luat probabil vreo 400 de supraviețuitori, dar a trebuit să plece rapid, întrucît căpitanul său văzuse torpile în apă. Mulți oameni au fost lăsați în urmă, precum și unii marinari, care coborîseră ca să-i ajute să urce din bărci. Dr. Rittner a fost printre norocoșii care au reușit să ajungă la bord. Fetița era tot lîngă el, întrebînd în continuare unde era mama ei.

În dimineața următoare au fost lăsați pe uscat, în micul și mohorît port Sassnitz. Doctorul a așteptat pe chei sosirea altor vase care să aducă supraviețuitori, dar nu a mai venit nici unul. Se crede că nu mai mult de 1.000 dintre cei aflați la bordul lui *Gustloff* au supraviețuit, ceea ce înseamnă că acesta a fost cel mai grav accident maritim din istorie. După cîteva zile, comandantul submarinului care a scufundat vaporul, Alexandru Marinescu, a mai scufundat un alt mare vas german, *Steuben*, și aproximativ 3.000 de persoane s-au înecat. Marinescu era un renegat care abia scăpase de

curtea marțială cu cîteva săptămîni înainte, după ce lipsise nemotivat pentru a se întîlni cu o suedeză cu care avea o aventură. Faptul că distrusese *Gustloff* și *Steuben* însemna că scufundase mai mult tonaj decît oricare alt comandant sovietic. Asta l-a făcut să considere că i se cuvenea să fie decorat ca „erou al Uniunii Sovietice”, dar autoritățile i-au dat o distincție mai puțin însemnată. Marinescu s-a înfuriat, iar cînd oficialii au venit să-i dea decorația, a ordonat ca submarinul să intre în imersiune. După război a fost lăsat la vatră din cauza alcoolismului și a indisciplinei, iar ulterior a fost închis pentru furt. Marinescu a murit în 1963. În 1990 i s-a acordat post-mortem distincția de „erou al Uniunii Sovietice”. În prezent, în fosta Uniune Sovietică există o serie de monumente dedicate lui.

În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, multe alte naufragii au avut drept rezultat moartea a numeroși civili. În septembrie 1944, în apropiere de coasta Sumatrei, un submarin britanic a lovit cargobotul *Junyo Maru* – unul dintre așa-numitele „iaduri plutitoare” ale Japoniei. Printre cei îngrămădiți la bordul său erau deținuți olandezi, britanici și australieni și prizonieri asiatici întrebuițați la muncă forțată. Aproape 4.900 s-au înecat. Mulți dintre cei 700 de supraviețuitori au fost trimiși la calea ferată Pakan Baru-Muaro din Sumatra, pentru a munci pînă mureau. La 16 aprilie 1945, pînă la 6.000 de oameni au murit cînd cargobotul german *Goya* a fost torpilat de un submarin rusesc în Marea Baltică. Vasul transportase soldați și civili care se refugiau din calea Armatei Roșii. La 3 mai 1945, la patru zile după sinuciderea lui Hitler, pachebotul SS *Cap Arcona*, avînd la bord foști deținuți din lagărele de concentrare și gardieni SS, a fost atacat de avioanele RAF în golful Lübeck. Cînd vasul s-a scufundat, unitățile SS de pe mal au încercat să-i împuște pe toți prizonierii care au scăpat, dar aproximativ 350 dintre ei au reușit totuși să supraviețuiască. Numărul total al victimelor a fost în jur de 7.000.

Doña Paz

Cel mai grav accident maritim produs pe timp de pace a avut loc în Filipine, chiar înainte de Crăciun, în anul 1987. În seara zilei de 20 decembrie 1987, feribotul *Doña Paz* plecase din insula Leyte și se îndrepta spre Filipine, cu destinația Manila. Trebuia să transporte numai 1.518 pasageri, dar era ultima cursă înainte de sărbători și mulți oameni au vrut să se îmbarce. Nimeni nu știe câți erau la bord, dar, cu siguranță, erau mult mai mulți de 1.518. În 1979, pe cînd se numea *Don Sulpicio*, feribotul a fost devastat de un incendiu după ce un muc de țigară fusese aruncat în magazie, dar toți cei aflați la bord au fost salvați. Acum, cînd numai 100 de mii îl mai despărțeau de destinație, vasul reconstruit își croia drum prin aglomerata strîmtoare Tablas, aproape de locul în care un alt feribot, *Don Juan*, se ciocnise cu un petrolier cu șapte ani înainte și se înecaseră 100 de pasageri.

Tot în acea zonă era și *Vector*, un mic petrolier prost întreținut, cu un echipaj format din 13 oameni, care transporta 8.800 de barili de produse petroliere. În jurul orei 10, cele două vase s-au ciocnit. Petrolierul a luat foc imediat, iar flăcările s-au răspîndit repede și pe *Doña Paz*. Primul vas care a ajuns la fața locului a fost feribotul *Don Claudio*. Căpitanul său, Melecio Barranco, a văzut flăcări ce aveau înălțimea unei clădiri cu șapte etaje. Incendiul era „copleșitor” și el nu a putut să distingă nici măcar prin binoclu cele două nave. Totuși, Barranco a reușit să salveze doi membri de rang inferior ai echipajului de pe *Vector* și 24 de pasageri de pe *Doña Paz* – dintre care unii aveau arsuri grave. Pasagerii nu purtau nici unul vestă de salvare și se plîngeau că dulapurile în care erau păstrate vestele pe feribot fuseseră încuiate. Căpitanul a cercetat cu atenție zona de cîteva ori, dar nu a putut găsi pe nimeni altcineva. Nu fusese timp suficient pentru a lansa la apă bărcile de salvare ale feribotului și se pare că toți supraviețuitorii scăpaseră

Înotînd pe sub apă pînă suficient de departe încît să scape de flăcările ucigătoare. Nimeni nu a mai scăpat cu viață. Un tînăr de 19 ani a spus că marea era plină de cadavre de copii și bătrîni. Pe cînd se străduia să se mențină la suprafață, a înghițit apă de mare cu gust de benzină. Cînd a văzut cele două nave scufundîndu-se, a estimat că înotase vreo două mile. Și vărul lui a supraviețuit, dar alți zece membri ai familiei sale au murit. Paquito Osabel, un bărbat în vîrstă de 42 de ani, dormea cînd a auzit o explozie. În cîteva secunde, flăcările au cuprins *Doña Paz* și toată lumea țipa: „Era îngrozitor de mult fum... am văzut că erau flăcări pe apă, și totuși am sărit”. S-a agățat de o scîndură și a înotat mai bine de o oră înainte de a fi salvat. Un alt supraviețuitor a sărit ținîndu-și de mîină iubita, dar ea s-a desprins din strînsoarea lui și nu a mai văzut-o de atunci. Alții nu au putut să sară, fiindcă aveau copii cu ei. Un băiat de 15 ani care-și pierduse mama și două surori a spus: „Nu erau lumini, nu erau veste de salvare. Nimeni nu dădea ordine”. Un supraviețuitor a auzit copii strigîndu-și îndurerați mama și tatăl în apă în apropierea lui. Și-a căutat cu disperare cei doi copii și soția, dar în zadar.

Conform evidenței de pe vas, pe *Doña Paz* urcaseră 1.568 de pasageri (chiar și așa, ar fi fost mai mulți decît numărul maxim acceptat), dar toți supraviețuitorii au spus că feribotul era plin pînă la refuz, coridoarele fiind ticsite de pasageri, iar oamenii dormind cîte patru într-un pat. A reieșit că nu mai puțin de 1.000 de copii s-ar putea să nu fi fost incluși în evidența persoanelor luate la bord, așa cum nu au fost incluși nici numeroși pasageri care și-au cumpărat bilete după ce s-au îmbarcat. În unele cazuri a fost consemnat numai numele capului familiei, indiferent de numărul de persoane alături de care călătorea acesta. După spusele supraviețuitorilor, în momentul ciocnirii, căpitanul feribotului se uita la un film, iar ofițerul secund și ofițerul de punte beau bere. S-a spus, de asemenea, că pe puntea de comandă fusese

lăsat doar un ofițer novice. Compania a negat aceste acuzații, precum și faptul că feribotul ar fi fost supraîncărcat. În cursul anchetei oficiale, un avocat care îl reprezenta pe proprietarul pe numele căruia era înmatriculat petrolierul *Vector* a spus că acesta îl vînduse în 1985. Nimeni nu îi reprezenta pe presupușii proprietari de la momentul respectiv. Căpitanul Barranco a spus că radiotelegrafistul său nu preluase nici un mesaj de avarie de la cele două vase și că cei doi membri ai echipajului de pe petrolier pe care îi salvase i-au spus că dormeau în momentul ciocnirii: „Mi-au spus că atunci cînd s-au trezit nava lor era deja cuprinsă de flăcări și că au sărit în apă imediat”.

Raportul oficial care a urmat învinovăța petrolierul *Vector* de producerea accidentului, spunînd că acesta era „un pericol plutitor care amenința navigația”. Vasul avea un defect ce îi afecta sistemul de navigare, nu avea radiotelegrafist și navigase fără un certificat valabil care să ateste vreo verificare tehnică. S-a dovedit, de asemenea, că nici căpitanul vasului nu avea permisul necesar și că nu existase un marinar de serviciu, care să fi stat de veghe pentru a repera alte vase. Petrolierul era „unicul vinovat și responsabil pentru ciocnire”. Acesta izbise feribotul *Doña Paz* la babord, defectîndu-i imediat motorul și generatorul. Petrolul din nava-cisternă a luat foc și ambele vase au dispărut într-o imensă sferă de foc.

În ciuda tuturor dezmințirilor privind supraîncărcarea feribotului *Doña Paz*, conform celor mai multe estimări, s-ar fi înecat între 3.000 și 4.375 de persoane, ceea ce înseamnă că acesta a fost cel mai grav accident naval petrecut pe timp de pace. În luna octombrie a anului următor, un alt vas al companiei, *Doña Marilyn*, s-a scufundat în timpul unui taifun, luînd cu el în adîncuri 390 de oameni.

Joola

În 2002, cînd un feribot senegalez s-a răsturnat, tot supraaglomerarea a fost motivul pentru care numărul victimelor a fost foarte ridicat. Nava, construită în Germania în anul 1990 și deținută de guvernul senegalez, a plecat din sudul țării, din portul Ziguinchor, la 26 septembrie, într-o călătorie de 16 ore de-a lungul coastei, cu destinația Dakar. *Joola* era proiectată să transporte 44 de membri ai echipajului și 536 de pasageri, dar toată lumea este de acord că la bord se aflau mult mai mulți. Mulți călătoreau pentru a vinde mango și ulei de palmier în capitală, întrucît o rășcoală începută de mult făcuse ca voiajul pe uscat să fie prea periculos. Fiindcă vîrfurile sezonului turistic trecuse, în cala feribotului se aflau puține mașini, ceea ce a însemnat că pe punte a fost concentrată o greutate mai mare decît de obicei.

În jurul orei 23, vasul a fost prins în mijlocul unei furtuni. Pasagerii de pe puntea superioară au fost loviți de vîntul și de ploaia torențială care băteau dinspre tribord, așa că s-au repezit să se adăpostească la babord. Feribotul supraîncărcat s-a răsturnat aproape instantaneu, aruncînd oameni și mărfuri în mare. Un supraviețuitor a spus că reușise să apuce o vestă de salvare și să se arunce printr-un hublou pe jumătate deschis în apa rece și agitată. Un student s-a agățat de un colț al feribotului, pînă cînd a reușit să se urce pe carena răsturnată. El a povestit: „Am fost aruncați încoace și-ncolo de vînt și de valurile uriașe pînă în jurul orei patru dimineața”. Apoi, cînd furtuna a început să se domolească, au fost salvați de pescari. Supraviețuitorii le-au mulțumit pentru curajul lor, recunoscînd că aceștia își riscaseră viețile. Două persoane care nu știau să înoate, dar care purtau veste de salvare au fost salvate după ce plutiseră vreme de patru ore.

Între timp, serviciile oficiale de urgență nu erau de găsit. Acestea nu au

reacționat decît la mai bine de opt ore de la scufundarea feribotului. Un bărbat care reușise să se agațe de o bucată de lemn pînă cînd au apărut a spus că, dacă ar fi venit chiar și cu două ore mai devreme, cei patru oameni care se prinseseră de aceeași bucată de lemn ar fi fost salvați. În condițiile date, aceștia se înecaseră. În total, nu au supraviețuit decît 64 de persoane. Președintele Senegalului, Abdoulaye Wade, a declarat trei zile de doliu național, spunînd că fiecare cetățean cunoștea probabil pe cineva care decedase. El a recunoscut că feribotul fusese supraîncărcat, ceea ce însemna că, „în mod evident”, guvernul era responsabil de producerea dezastrului.

Au ieșit la iveală și alte fapte tulburătoare. *Joola* nu trebuia să se îndepărteze mai mult de 20 de mile de țărm, dar depășise cu mult această marjă cînd s-a răsturnat. Nava fusese redată în folosință după reparații cu numai două săptămîni înainte de dezastru, iar jurnaliștii care călătoriseră la bordul său au spus că părea să aibă o serie de probleme tehnice. Oficial, la bord fuseseră 1.034 de persoane, dar copiii sub cinci ani nu au fost socotiți, și nici mulți dintre adulți. Săracilor li se permitea adeseori să călătorească gratuit, iar funcționarii prost plătiți primeau mită pentru a permite accesul pe vapor al pasagerilor care nu cumpăraseră bilete, astfel încît majoritatea estimărilor spun că numărul călătorilor s-ar situa între 1.600 și 2.000, ceea ce înseamnă că au pierit pînă la 1.940 de persoane.

De asemenea, după cum s-a aflat, căpitanul de pe *Joola* ar fi trebuit să dea un telefon de rutină, pentru a-și confirma poziția, la miezul nopții. Cînd acel telefon nu a fost primit, autoritățile ar fi trebuit să facă imediat cercetări. În realitate, operațiunea de salvare nu a început decît la ora opt în dimineața următoare. S-a spus că cei care trebuiau să fie la datorie la serviciul aerian de salvare lipsiseră de la locul de muncă în acea seară. Două anchete au conchis că tragedia s-a produs din cauza supraîncărcării, a nerespectării procedurilor de siguranță și a vremii proaste. Președintele Wade declara cu amărăciune:

„Defectele care au antrenat această catastrofă își au originea în atitudinea noastră relaxată, în lipsa noastră de rigoare, în iresponsabilitatea și chiar în lăcomia noastră”. Miniștrii Transporturilor și al Apărării Naționale au demisionat, iar președintele l-a demis pe comandantul marinei. Ulterior, el l-a demis și pe prim-ministru, ca și pe întregul său cabinet.

Al-Salam Boccaccio 98

În anul 2006 a avut loc o altă mare tragedie în care a fost implicat un feribot. *Al-Salam Boccaccio 98* era o navă de tip Ro-Ro, construită în 1970 în Italia, care naviga sub pavilion panamez. A fost concepută pentru a transporta 500 de pasageri, dar în 1991 suprastructura ei a fost înălțată, crescându-i-se capacitatea pînă la 1.300 de pasageri. Opt ani mai tîrziu a fost cumpărată de compania de transporturi maritime El Salam din Cairo, cea mai mare firmă privată de transport din Orientul Mijlociu.

În noaptea de 2 februarie 2006, feribotul traversa Marea Roșie de la Duba, din Arabia Saudită, către Safaga, în sudul Egiptului. Această mare este cunoscută pentru vînturile puternice și curenții periculoși, iar în ultimele cîteva zile se produsese și furtuni de nisip. Feribotul *al-Salam* transporta 96 de membri ai echipajului și 1.312 pasageri, mai ales cetățeni egipteni care lucrau în Arabia Saudită sau pelerini care reveneau de la Mecca. În cală erau aproximativ 220 de vehicule, iar la două ore de la începerea călătoriei pe puntea mașinilor a izbucnit un incendiu. O studentă la inginerie a spus că a simțit miros de fum și i-a întrebat pe membrii echipajului care era problema. Aceștia i-au spus că era doar un incendiu minor în cală și că echipajul se ocupa de el, dar fumul ieșea în continuare. Un membru al

echipajului care încercase să stingă focul a spus ulterior că, deși îl stropiseră cu multă apă, incendiul izbucnea iar și iar. În curînd, din cală ieșea un fum gros, iar pasagerii s-au dus pe puntea superioară, unde li s-a spus: „Liniștiți-vă, întoarceți-vă în cabine”. Mulți au ignorat sfatul și au început să-și pună vestele de salvare. În continuare, căpitanul nu le comunica nimic, iar în curînd și echipajul a început să-și pună vestele de salvare. Unii pasageri au întrebat de ce nava nu se întorcea la Duba.

Pe la ora unu dimineața, feribotul a început să se încline îngrijorător de mult la tribord. Căpitanul și echipajul le-au ordonat pasagerilor să se adune înspre babord, dar în aproximativ zece minute vasul s-a scufundat. Studenta la inginerie a spus că nici una dintre bărcile de salvare mai mari, care ar fi putut transporta cîte 100 de persoane, nu a fost lansată la apă, așa că au trebuit să încerce să scape în bărci pneumatice. „Echipajul și căpitanul nu ne-au spus «Abandonați nava». Au încercat să ne liniștească pînă la capăt. Dar atunci, fiecare pasager era pe cont propriu”. Un alt supraviețuitor s-a plîns că vestele de salvare nu ajungeau pentru toată lumea.

Un tînăr egiptean a sărit peste bord cînd a văzut că nava se scufunda. A înotat ore în șir înainte de a reuși să se urce într-o barcă de salvare. El a văzut o altă barcă scufundîndu-se. Un ospătar a povestit că se agățase de o balustradă cînd vasul se scufunda, dar oamenii îl apucau de picioare și îl zgîriau pe față: „M-am ținut tare și m-am rugat la Dumnezeu să-mi dea putere”. S-a alăturat altor circa 20 de persoane aflate într-o barcă pneumatică, dar, fiindcă tot mai mulți oameni se cățărau în ea, barca a început să se scufunde, așa că el a înotat pînă la o plută de salvare. Studenta la inginerie a spus că, pe cînd era în apă, un vas s-a apropiat ademenitor de mult, dar cei de la bord nu au părut să zărească pe cineva. Căpitanul a trimis un SOS care a fost receptat de cel puțin un alt feribot, dar nici una dintre unitățile pazei de coastă nu a raportat primirea vreunui apel. Cu siguranță, vremea neprielnică

a îngreunat operațiunile de salvare, dar unii supraviețuitori au susținut că au fost văzuți din elicoptere, dar că acestea și-au continuat zborul. Unii au petrecut mai bine de 20 de ore în bărcile pneumatice sau agățându-se de colaci de salvare. În cele din urmă, au fost salvați de nave militare egiptene și de bărci trimise de proprietarul feribotului *al-Salam*. Între timp, la Saŭaga, sute de rude și de prieteni ai pasagerilor luaseră portul cu asalt, cerând informații. Ei au devastat birourile companiei de transporturi, au aruncat mobilierul în stradă și i-au dat foc. A fost nevoie să fie chemate forțele de ordine pentru a-i dispersa.

În final, 388 de persoane au supraviețuit, dar peste 1.000 și-au pierdut viața. O anchetă oficială a dezvăluit că feribotul nu avea suficiente bărci de salvare și că echipamentul de stingere a incendiilor era inadecvat. În urma anchetei, s-a tras concluzia că „o înțelegere malefică” între companie și agenția pentru siguranța transportului maritim a permis ca feribotul să navigheze, deși acesta nu îndeplinea standardele de siguranță minime. Autoritățile au vrut să fie acționate în justiție cinci persoane pentru neglijență, printre care și proprietarul feribotului, Mamduh Ismail, dar acestora li se permisesse să părăsească țara înainte de sfârșitul anchetei. La patru luni după dezastru, Ismail, care a negat că ar avea vreo responsabilitate, a fost de acord să depună peste 25 de milioane de lire sterline într-un fond de despăgubiri pentru rudele victimelor, cu condiția ca guvernul egiptean să anuleze sechestrul asupra bunurilor sale.

În iulie 2008, toți cei cinci acuzați au fost achitați, deși Ismail și fiul său, director executiv în cadrul companiei sale, se ascundeau în continuare peste hotare. Căpitanul unui alt feribot a fost condamnat la șase luni de închisoare pentru că nu reușise să ajute victimele de pe *al-Salam*.

1. Sărbătorire a vieții și operei lui James Joyce, organizată anual la 16 iunie în Dublin (n.tr.).

2. James Joyce, *Ulise*, trad. de Mircea Ivănescu, Editura Univers, București, 1984, p. 285

(n.tr.).

Accidente feroviare

Modane

Era 12 decembrie 1917 și soldații francezi așteptau cu nerăbdare să plece în permisie de Crăciun, departe de iadul tranșelor. Peste 1.000 de soldați care luptaseră în Italia trebuiau să se întoarcă luând două trenuri de la Torino. Totuși, din cauza mobilizării resurselor în sprijinul forțelor armate, doar o locomotivă mai era disponibilă, astfel încât cele două trenuri au fost unite pentru a alcătui unul singur, cu 19 vagoane – de patru ori mai multe decât era permis să tracteze în mod normal o locomotivă. Numai primele trei vagoane aveau frîne automate acționate de mecanic; restul fie aveau frîne de mînă, pe care trebuia să le acționeze un frînar, fie nu aveau deloc. Calea ferată străbătea Alpii prin tunelul de la Mont Cern înainte de a ieși pe teritoriul Franței lîngă Modane, unde cobora o serie de pante abrupte. Mecanicul a protestat, spunînd că o călătorie cu acest tren era extrem de periculoasă, dar, fiindcă era război, trebuia să se supună ordinelor militare. Un ofițer a scos pistolul, iar disputa a luat sfîrșit. Trenul a urcat pînă la tunel chiar înainte de miezul nopții, apoi și-a început coborîrea. Pe măsură ce prindea viteză, mecanicul a acționat frînele, dar acestea păreau să nu aibă nici un efect. Trenul mergea tot mai repede. Cu frînele încinse care au aprins focuri sub vagoane, au gonit în continuare pe o distanță de șase kilometri, pînă cînd au atins aproximativ 120 de kilometri la oră. Cînd au ajuns la un pod, primul

wagon a deraiat, iar restul l-au urmat, grămadă. Vagoanele din lemn au luat foc imediat și se estimează că aproximativ 800 de soldați și-au pierdut viața. Din cauza cenzurii impuse în perioada războiului, secretul accidentului s-a păstrat timp de 15 ani, pînă cînd mecanicul a povestit ce se întîmplase.

Accidentul feroviar de la Torre del Bierzo

La 3 ianuarie 1944, trenul poștal Madrid-A Coruña, *Galicia Express*, trecea printr-un tunel lung în apropiere de satul Torre del Bierzo din provincia spaniolă León, cînd s-a ciocnit cu un tren care transporta cărbuni. Șase vagoane din lemn au luat foc și au ars complet. Timp de două zile, flăcările au fost atît de puternice, încît echipele de salvare nu au putut intra în tunel. Au murit între 500 și 800 de oameni, printre care sute de cadeți din marină care se întorceau din vacanța de Crăciun.

Expresul „pieței negre”

La numai două luni după tragedia de la Torre del Bierzo s-a produs un alt accident feroviar – unul dintre cele mai bizare din istorie. În 1944, în Napoli era o asemenea penurie de alimente, încît mulți dintre milioanele de locuitori ai orașului puteau supraviețui doar datorită unei prospere piețe negre, pe care autoritățile au fost nevoite să o ignore. Trenul 8017 mergea în fiecare joi noaptea de la Napoli la Potenza și era întotdeauna ticsit de contrabandiști care aduceau țigări și alte bunuri, pe care le dădeau țăranilor,

primind în schimb carne, lapte și ouă, alimente raționalizate în oraș. Trenul ajunsese să fie cunoscut sub numele de „expresul pieței negre”. În mod normal, ar fi fost tras de locomotive electrice, dar sistemul de electrificare al liniilor fusese avariata, așa că în noaptea de 2 martie două locomotive cu abur trăgeau patru vagoane încărcate cu 521 de călători. Trenul ducea șase angajați ai căilor ferate și 42 de vagoane de marfă goale – depășind cu mult greutatea maximă admisă –, iar pe traseu erau dealuri de urcat și, pe alocuri, șinele erau acoperite de gheață.

După ce parcursese aproximativ 100 de kilometri, mecanicul a oprit pentru alimentarea cu apă în gara Balvano-Ricigliano din munții Apenini. După ce trenul a plecat, adjunctul șefului de gară, Giuseppe Salonia, s-a așezat să citească ziarul, pentru că trenul următor avea să sosească abia peste o oră; pe măsură ce trecea timpul, devenea însă tot mai neliniștit, deoarece nu primea nici un mesaj telegrafic din gara următoare, Bella-Muro, aflată la numai șase kilometri distanță, care să-l anunțe că trenul 8017 ajunsese acolo. În cele din urmă i s-a spus că întârzie, așa că trebuia să rețină în gară trenul următor. Când acesta a sosit, la ora trei fără douăzeci dimineța, Salonia a cerut personalului să detașeze locomotiva, pentru ca el să poată merge cu ea și să afle ce s-a întâmplat cu trenul 8017. Aproape imediat a văzut un om lângă șine, care striga și agita un felinar roșu. Când s-a apropiat mai mult, bărbatul s-a prăbușit la pământ, murmurând: „Au murit cu toții”. Salonia nu mai știa ce să creadă. Noaptea era foarte liniștită. Dacă ar fi avut loc o ciocnire sau o deraiere, cu siguranță ar fi auzit zgomotul. Acum, bărbatul plîngea amarnic, iar Salonia s-a întrebat dacă era în toate mințile. L-au luat cu ei la gară, să încerce să afle de la dînsul ce se întîmplase.

Bărbatul era Michele Palo, frînar pe trenul 8017. El a povestit că la 3 kilometri după ce plecaseră din Balvano, trenul s-a oprit după ce intrase în tunelul curbat Galleria delle Armi. Toate vagoanele erau în tunel, cu

excepția vagonului de frinare din spatele trenului, în care se afla el. Mecanicul nu fluierase pentru a-i da de știre că ar fi fost ceva în neregulă, așa că Palo a presupus că se opriseră din cauza unui semnal. Era foarte frig, dar după un timp a deschis o fereastră și a scos capul în afară. Nu a văzut nici o mișcare, așa că a ieșit din vagon. Imediat ce a văzut cadavre, a alergat înapoi către Balvano.

După ce a ascultat povestirea lui Palo, Salonia a pornit din nou cu locomotiva de împrumut. Când a ajuns la trenul 8017, se făcuse aproape ora patru dimineața. Când a coborât și s-a îndreptat spre primul vagon din interiorul tunelului domnea o tăcere stranie. A deschis ușa și a îndreptat lumina felinarului spre interiorul vagonului. Pasagerii zăceau împrăștiți, arătând foarte liniștiți. Erau morți. În fiecare vagon era la fel. Părea că nimeni nu mai rămăsese în viață. În locomotivă, mecanicul era încă în picioare, cu fruntea sprijinită de geam. Acum și Salonia era cât pe ce să izbucnească în lacrimi, dar în scurt timp s-a adunat, a deblocat frînele, a conectat locomotiva împrumutată la capătul trenului și l-a tras înapoi pînă la Balvano.

În total, muriseră 521 de persoane, iar poliția a avut sarcina macabră de a-i întinde pe peronul gării, astfel încît să poată fi identificați. Totuși, unul dintre morți a revenit la viață. Era un vînzător de ulei de măsline care coborîse din tren pentru a lua o gură de aer curat cînd acesta se oprise la Balvano. Probabil din acest motiv a fost unul dintre puținii călători care nu au adormit. Când trenul s-a oprit în tunel, ceva l-a făcut să tușească, așa că și-a înfășurat un fular în dreptul gurii. Apoi a coborât din vagon și a înaintat șovăielnic de-a lungul tunelului. A încercat să urce în alt vagon, dar s-a prăbușit lîngă șine. Ulterior a fost ridicat de doi polițiști care au presupus că murise și l-au dus pînă la morga improvizată de la gară, unde și-a revenit. Un alt supraviețuitor avea leziuni cerebrale grave. Singurii pasageri care au

mai scăpat cu viață au fost trei contrabandiști care au fost duși în biroul șefului de gară pentru a primi îngrijiri, de unde s-au evaporat.

Polițiștii trebuiau să descopere ce se întâmplase. Au tras concluzia că, imediat ce trenul intrase în tunel, probabil că roțile începuseră să alunece pe șinele înghețate. Mecanicul ar fi putut să dea înapoi, în josul dealului, dar a decis să accelereze. Cei patru fochiști din locomotive alimentau cu asiduitate focarele, dar astfel roțile se învîrteau mai repede, în timp ce trenul rămînea pe loc. Cărbunele era de calitate mai slabă decît cel folosit în mod obișnuit, iar fochiștii nu și-au dat seama cît de mult monoxid de carbon era produs în acest mod. Gazul este letal, dar incolor și inodor, și s-a răspîndit încet în tot trenul, omorîndu-i aproape pe toți în calea lui. Și de această dată, cenzura din timpul războiului a acoperit tragedia păstrînd tăcerea. Unui singur ziar i s-a permis să publice un scurt comunicat oficial referitor la „accidentul regretabil” și abia după șapte ani a fost dezvăluită întreaga poveste.

Bihar

India are una dintre cele mai mari rețele feroviare din lume, utilizată zilnic de 13 milioane de persoane. Totuși, statisticile privind siguranța transportului feroviar din această țară sînt mai puțin impresionante, în fiecare an avînd loc aproximativ 300 de accidente. La 6 iunie 1981, un tren supraaglomerat plecase de la Samastipur către Banmukhi, în statul Bihar din nordul Indiei. Încărcate cu oameni care călătoreau fără bilet, pe acoperiș sau agățați de laterale, șapte dintre vagoanele trenului au căzut de pe un pod în rîul Bagmati, ale cărui ape erau umflate de ploaie.

Nu se știe precis ce a provocat accidentul. Mecanicul să fi frînat brusc,

Încercînd probabil să evite să lovească o vacă aflată pe șine? Sau trenul să fi fost scos de pe șine de vîntul puternic? Oricare ar fi fost cauza, între 800 și 1.000 de oameni au murit, mulți fiind nuntași care călătoreau cu trenul. La acea vreme, acesta a fost cel mai grav accident feroviar din istorie. (Și mai mulți oameni aveau să moară 26 de ani mai târziu, în Sri Lanka, în trenul *Regina Mării* în timpul valului seismic din 26 decembrie – vezi capitolul 3.)

Calea ferată transsiberiană

În 1989, într-o noapte de sîmbătă, inginerii care lucrau la conducta transsiberiană de gaz au observat că presiunea scăzuse brusc. Motivul era apariția unei spărturi în conductă în apropierea orașului industrial Ufa din munții Ural, din care ieșea un amestec puternic exploziv de propan, butan, benzen și alte gaze într-o vale aflată la aproximativ un kilometru depărtare de calea ferată transsiberiană. Totuși, inginerii păreau să ignore mereu problema, chiar și atunci cînd au fost contactați de localnici, care se plîngeau de miros. Regulamentul le cerea să investigheze cauza oricărei scăderi a presiunii, dar ei nu au făcut-o, deschizînd, în schimb, mai tare robinetele.

Devreme, în dimineața de 4 iunie, trenul 211 venea din orașul Nijnevartovsk din vestul Siberiei spre Marea Neagră, cînd mecanicul a început să simtă miros de gaz. Mirosul a fost perceput și de mecanicul trenului 212, care venea din direcția opusă. Trenurile au trecut unul pe lîngă celălalt între Celiabinsk și Ufa, iar efectul aerodinamic al mișcării lor combinate a absorbit gazul din vale. După cîteva secunde s-a produs o explozie imensă, cînd o scînteie sau poate o țigară aruncată a aprins

amestecul ucigător de gaze. Unul dintre trenuri a deraiat, prăbușindu-se peste celălalt, care a luat foc apoi. S-a spus că explozia a creat un zid de flăcări cu o lungime de doi kilometri. Pe o distanță de pînă la cinci kilometri de locul exploziei, copacii au fost nimiciți și pămîntul a fost transformat într-o pustietate plină de cioturi și cenușă, iar în orașului Așa, aflat la 11 kilometri depărtare, ferestrele s-au făcut țandări. Mai multe vagoane s-au topit, altele au fost transformate într-o grămadă de metal contorsionat, iar sărîmăturile au ajuns pînă la un kilometru depărtare.

Unul dintre mecanici, care a supraviețuit accidentului, a povestit că atunci cînd a intrat într-o vîlcea din pădure a văzut un nor imens de gaz în lumina farurilor. Alt supraviețuitor, un ofițer, și-a amintit că simțise un miros înțepător pe cînd stătea la geam. Apoi au urmat o lumină incandescentă și „o explozie asurzitoare. Mi-am acoperit fața cu mîinile, dar a urmat încă o explozie și am căzut”. Din fericire, nu și-a pierdut cunoștința și a reușit să iasă printr-un geam spart din vagonul care ardea.

Cele două trenuri transportau 1.200 de persoane, dintre care mulți erau copii care se duceau sau se întorceau din tabere de vară. Un membru al echipei de salvare a spus: „Pe vremuri, cînd se întîmpla un asemenea accident, singurii care aflau ce s-a petrecut erau răniții, rudele lor și unii oficiali din guvern”. Acum, glasnostul, politica transparenței promovată de președintele Gorbaciov, schimbase aceste lucruri. TASS, agenția oficială de presă a Uniunii Sovietice, a comunicat că cel puțin 800 de persoane dispăruseră în urma unei „catastrofe imense” și a unei „tragedii îngrozitoare”, în timp ce televiziunea sovietică vorbea despre „sute și sute” de morți.

Gorbaciov a declarat zi de doliu național și a venit personal la locul tragediei, pe care l-a descris ca fiind „un adevărat iad”. La acea vreme, el era îngrozit și exasperat de numărul de accidente care aveau loc în Uniunea

Sovietică. Accidentul de la Cernobil (vezi capitolul 14) avusese loc cu numai un an după venirea sa la putere, iar în 1986 două vase se ciocniseră pe Marea Neagră și 400 de oameni își pierduseră viața. De la jumătatea anului 1987 avuseseră loc alte cel puțin nouă accidente feroviare grave, care s-au soldat în total cu 300 de morți. Președintele a declarat unei echipe de televiziune că în spatele multor accidente erau „neglijența, iresponsabilitatea și lipsa organizării adecvate”. S-a dovedit că mai devreme în decursul aceluiași an se comunicase prezența unei alte spărturi în conducta veche de patru ani, dar într-o regiune nelocuită.

În cazul acestei tragedii, cel puțin eficiența operațiunilor de salvare a fost lăudată, întrucât victimele cu rănille cele mai grave au fost transportate cu elicopterele la spital, iar în apropiere de locul accidentului s-a înființat un spital de campanie compus din corturi, pentru îngrijirea celorlalte victime. A fost dificil să se stabilească numărul exact al persoanelor decedate, întrucât copiii mai mici de opt ani nu aveau nevoie de bilet, iar multe cadavre au fost pulverizate de explozie, dar estimările variază între 575 și 800 de persoane.

Firozabad

Un alt accident feroviar grav a avut loc în India aproximativ la ora trei fără un sfert, în dimineața zilei de 20 august 1995. Expresul Kalindi plecase de la Farrukhabad, din Uttar Pradesh, spre Delhi, capitala Indiei, și gonea mîncînd pămîntul, cînd s-a oprit brusc lîngă gara Firozabad. În unul dintre vagoane, Kaushal Chand Pathak juca cărți cu cei cinci frați ai săi. A sărit din vagon pentru a vedea ce se întîmplă și a descoperit că frînele locomotivei se blocaseră după ce trenul lovise un animal de pe șine. Văzînd că nu se

Întîmplase nimic grav, s-a întors liniștit la jocul său. Totuși, imediat după aceea s-a auzit un zgomot puternic. Un student care locuia în apropierea liniei ferate a alergat afară din casă și, alături de alți localnici, a început imediat să-i scoată pe cei răniți, „călînd mereu peste cadavre”. Un pasager a spus: „Toată zona răsuna de plîsete și țipete”. El călca mereu pe trupuri omenești, neștiind dacă erau vii sau neînsuflîte.

Expresul Puroshottam intrase în spatele trenului care staționa cu o viteză de aproape 110 kilometri la oră. Douăsprezece vagoane au deraiat, iar unele s-au răsturnat de pe un terasament înalt de 10 metri, boîndu-se ca niște cocoloașe de hîrtie. Impactul a rupt și cablurile de electricitate, astfel încît unii pasageri care supraviețuiseră impactului au fost electrocuțați. Kaushal s-a trezit blocat în interiorul vagonului său, la poalele terasamentului. Avea traumatisme craniene și un picior rupt și a rămas blocat înăuntru timp de trei ore înainte de a fi tras afară.

În total, au murit 358 de oameni. Accidentul a avut loc în unul dintre cele mai aglomerate noduri de cale ferată, iar o anchetă a atribuit vinovăția unui angajat din Firozabad care semnalizase greșit. Acesta ar fi trebuit să verifice dacă expresul Kalindi ajunsese în gara următoare, la Haripura, înainte de a lăsa expresul Puroshottam să plece. Totuși, unii au argumentat că angajatul nu fusese instruit cum trebuie și că sistemul era depășit.

Ideea că sistemul feroviar al Indiei nu era adecvat scopului pe care trebuia să-l îndeplinească a fost întărită de două accidente ulterioare. În 1998, aproximativ 200 de pasageri au murit în regiunea Punjab cînd un tren de călători a deraiat mai întîi, apoi a fost lovit de alt tren ce venea din direcția opusă. În anul următor, cel puțin 285 de persoane au murit cînd două trenuri s-au ciocnit în gara Gaisal din Bengalul de Vest.

Egipt

În 22 februarie 2002, trenul cu 16 vagoane Cairo-Luxor era plin de oameni care se întorceau acasă pentru sărbătoarea Eid al-Adha (sărbătoarea sacrificiului). La ora două dimineața, la 64 de kilometri depărtare de Cairo, s-a produs o explozie care a stîmit un incendiu, dar în vagoanele de clasa a treia nu existau detectoare de fum cu alarmă și pasagerii nu puteau să-i spună mecanicului ce se întîmplase. Așa că acesta a continuat drumul pe o distanță de șase kilometri și flăcările s-au răspîndit, întetețe de curentul de aer produs de geamurile deschise ale vagoanelor. Mecanicul a înțeles ce se întîmplase abia cînd a ajuns în satul Reqqa al-Gharbīya din provincia Giza și a activat fînele. Chiar și așa, focul a ars ore în șir. Fiecare vagon trebuia să transporte maximum 150 de persoane, dar în unele se îngrămădiseră peste 300.

Martorii au spus că în momentul în care a izbucnit incendiul luminile s-au stins imediat, așa că oamenii au fost nevoiți să înainteze cu greu, de-a valma, prin întuneric. Cineva a spus că trenul a devenit „un tunel al morții”. Un sătean din Kafr Amar a văzut cînd treceau vagoanele cuprinse de flăcări, iar oamenii săreau pe ușile și ferestrele trenului, care lăsa în urmă un șir de morți și răniți. El a ridicat un soldat care gemea: „Prietenii mei, te rog, ajută-i pe prietenii mei”. Peste tot erau numai cadavre, pe care localnicii au încercat să le acopere cum au putut mai bine, precum și un număr tulburător de pantofi, bagaje și haine arse. Un muncitor din domeniul construcțiilor care a reușit să sară dintr-un vagon a povestit că nu a auzit nicio explozie, ci doar oameni care țipau, dar cînd a simțit miros de fum a știut că trebuia să părăsească trenul sau să moară.

Se estimează că 383 de persoane, toate de cetățenie egipteană, și-au pierdut viața. Cînd flăcările au fost stinse, din șapte vagoane nu mai

rămăseseră decît niște resturi carbonizate, iar echipele de salvare au petrecut ore întregi transportînd morții și răniții pe tărgi, în timp ce sătenii au adus pături și mîncare, iar moscheile și-au deschis porțile pentru a-i găzdui pe supraviețuitori. O sută de cadavre erau atît de arse, încît nu au putut fi identificate.

Aproape imediat, autoritățile au comunicat că incendiul fusese provocat de o mașină de gătit adusă în tren de un călător, dar mulți oameni au dat vina pe standardele de siguranță nesatisfăcătoare ale serviciilor de transport feroviar, în care nu se mai investise deloc de ani întregi. De-a lungul deceniului precedent avuseseră loc alte patru accidente majore, în urma cărora cel puțin 211 persoane își pierduseră viața. Ziarul opoziției *al-Wafd* a scris că guvernul trebuia să descopere vinovații și „să-i spînzure în piețele publice”. Atît ministrul Transporturilor, cît și șeful transporturilor feroviare și-au dat demisia.

Accidente aviatice

Paris

În iunie 1972, un avion McDonnell Douglas DC-10 a trebuit să aterizeze forțat în Detroit după ce ușa din spate a compartimentului de bagaje s-a desprins în timpul zborului. O anchetă oficială a tras concluzia că ușa nu fusese închisă corect, deși indicatorul de pe puntea de decolare arăta că era blocată. Fabricantul a dezvăluit că se raportaseră o sută de cazuri în care aceste uși prezentau defecte. United States Federal Aviation Administration (USFAA) a dispus ca toate ușile să fie modificate astfel încât să nu se mai poată deschide în timpul zborului, iar McDonnell Douglas a sugerat instalarea unui mic vizor care i-ar permite unui observator să se asigure că sistemele de închidere au fost trase complet.

La mai puțin de doi ani după aceea, pe 3 martie 1974, un DC-10 al companiei Turkish Airlines era gata să decoleze de pe aeroportul Orly din Paris pentru a ateriza pe aeroportul Heathrow din Londra. Transporta 11 membri ai echipajului și 335 de pasageri, printre care mai multe persoane care participaseră la meciul de rugby dintre echipele Franței și Angliei cu o zi înainte, 48 de japonezi care participaseră la un curs de management și atletul britanic John Cooper, campion la proba de 400 de metri și dublu medaliat cu argint la Olimpiada din 1964. Avionul era prevăzut cu vizorul respectiv, iar bolțul de blocare a ușii fusese modificat. Totuși, în loc ca

distanța pe care bolțul trebuia să o străbată pentru a indica faptul că ușa era „închisă” să crească, aceasta a fost de fapt redusă. Ba mai mult, indicatorul luminos „ușă deschisă” din cockpit se stingea adeseori, chiar și când ușa era deblocată. Personalul de la sol fusese avertizat că ușa nu trebuia forțată pentru a fi închisă și că trebuia să se uite prin vizor pentru a verifica dacă bolțul era în poziția corectă, dar unii dintre angajații aeroportului Orly nu cunoșteau limba engleză și nu se știe dacă au înțeles plăcuțele care indicau pozițiile corectă și incorectă. În trecut, compania aeriană întâmpinase probleme la închiderea acestor uși, dar de această dată încuietoarea a părut să funcționeze perfect, deși se pare că nimeni nu a verificat uitându-se prin vizor. La ora 12 și jumătate, avionul a decolat.

Era o după-amiază caldă de duminică, iar în pădurea Ermenonville din nord-estul orașului, mulți oameni se bucurau de o plimbare. Unii dintre ei au observat un avion care părea să aibă probleme, pentru că zbura la mică altitudine, iar pilotul încerca să ridice botul avionului. Turnul de control al traficului aerian a receptat o transmisiune distorsionată în care copilotul aeronavei DC-10 părea să spună: „Fuzelajul s-a rupt!”. Apoi, avionul a dispărut de pe ecranul radarului. Pe când controlorul încerca să restabilească contactul cu echipajul, oamenii care se plimbau prin pădure au văzut avionul prăbușindu-se, săpînd un șanț lung de 800 de metri și lat de 90. Avionul s-a dezintegrat în timp ce aluneca pe suprafața pămîntului, împrăștiind sfîrșimături pe o suprafață întinsă. În mod miraculos, nimeni nu a fost rănit la sol.

S-a aflat că, atunci cînd aeronava a ajuns la înălțimea de 3.500 de metri, ușa s-a deschis brusc și a smuls o parte din fuzelaj. Podeaua cabinei s-a prăbușit, iar ultimele două rînduri de scaune au fost aspirate în exterior, cu tot cu cei șase pasageri. După numai 72 de secunde, avionul s-a izbit de sol cu o viteză de aproape 800 de kilometri la oră. Serviciile de urgență au ajuns

repede la locul accidentului, dar tot ce au putut face a fost să curețe rămășițele avionului distrus. Toți cei 346 de oameni aflați la bord au pierit, acesta fiind de departe cel mai grav accident din istoria aviației civile până în acel moment. De asemenea, a fost primul în care era implicat un avion de pasageri complet încărcat, cu diametru mare al fuzelajului. Pretutindeni în zona impactului ardeau mici focuri în locurile în care se prăbușiseră părți ale motoarelor sau ale sistemului de alimentare, în timp ce bucăți din fuzelaj și obiectele pasagerilor fuseseră aruncate peste tot, umplînd copacii care scăpaseră de distrugere cu bucăți de haine. Cînd au fost găsiți, mulți pasageri decedați încă mai erau prinși de scaune cu centurile de siguranță.

Cutia neagră a dezvăluit că în ultimele secunde ale avionului se produsese o explozie înăbușită, urmată de sunetul alarmei care anunța depresurizarea cabinei. Căpitanul a întrebat ce se întîmplase, iar copilotul i-a răspuns: „Fuzelajul s-a rupt”. Cînd puntea avionului s-a prăbușit, a distrus multe dintre cablurile și furtunurile hidraulice necesare pentru a controla aeronava. S-a auzit o altă alarmă, iar căpitanul a întrebat: „Sistemul hidraulic?”. Copilotul i-a răspuns: „Vai, l-am pierdut...”. Apoi s-a auzit din nou vocea căpitanului, care spunea: „Se pare că ne vom izbi de sol”. Ultimul său cuvînt a fost „Vai!”.

Inițial, s-a crezut că la bord explodase o bombă, dar în curînd a devenit limpede că, așa cum se întîmplase și în cazul incidentului petrecut în Canada, ușa din spate a compartimentului pentru bagaje s-a deschis în timpul zborului. Ancheta oficială a criticat aspru faptul că, deși defectele de proiectare ale ușilor de la compartimentul pentru bagaje erau cunoscute de peste 18 luni, „nu au urmat măsuri eficiente de corectare a deficiențelor”. O anchetă efectuată de Federal Aviation Administration a dezvăluit că avuseseră loc 1.000 de incidente diferite legate de ușile compartimentului pentru bagaje ale avioanelor tip DC-10 în perioada cuprinsă între octombrie 1973 și

martie 1974, iar Camera Reprezentanților din Statele Unite a criticat lipsa de acțiune a organismelor de reglementare, spunând: „Mii de vieți au fost periclitate în mod impardonabil”.

După accident, ușile compartimentelor pentru bagaje de la aeronavele DC-10 au fost reproiectate, dar problemele avionului nu au luat sfârșit. La 25 mai 1979, toate cele 271 de persoane aflate la bordul unui avion al companiei American Airlines au decedat când unul dintre motoare s-a desprins la un minut după ce avionul decolase de pe aeroportul O'Hare din Chicago. După acest accident, toate aeronavele DC-10 au fost reținute la sol pentru o perioadă de timp.

Tenerife

Cel mai grav accident aviatic din istorie s-a produs în Tenerife, în Insulele Canare, la 27 martie 1977, într-o zi de duminică. Totul a început când o bombă a explodat la terminalul de îmbarcare a pasagerilor din aeroportul Las Palmas de pe insula Gran Canaria, iar opt persoane au fost rănite. Atentatul a fost urmat de o avertizare cu privire la o a doua bombă. Se credea că o mișcare separatistă din Insulele Canare organizase atentatul. Autoritățile au închis aeroportul în timpul cercetărilor și au deviat toate zborurile către aeroportul Los Rodeos din Tenerife, care a ajuns în curând foarte aglomerat. Printre avioanele care au sosit acolo s-au numărat un Boeing 747 al companiei Pan Am ce venea de la Los Angeles, fiind un zbor charter pentru o companie care organiza croaziere, și un jumbo-jet al companiei KLM ce venea de la Amsterdam. La bordul avionului Pan Am se aflau 380 de pasageri și 16 membri ai echipajului, în timp ce aeronava KLM

avea 234 de pasageri și 14 membri ai echipajului. Pilotul său era Jacob van Zanten, principalul instructor de zbor al companiei KLM pentru aeronavele model 747. Acesta lucra de mai bine de 25 de ani pentru companie și fotografia lui era utilizată de obicei în materialele publicitare, dar nu mai zburase în ultima perioadă. Van Zanten era îngrijorat că, dacă rămînea prea mult timp blocat în aeroportul Los Rodeos, echipajului nu i-ar mai fi rămas suficiente ore de serviciu pentru a termina zborul înapoi spre Amsterdam. Și aeronava companiei Pan Am avea un pilot veteran – Victor Grubbs. El ceruse permisiunea de a survola în cerc Los Rodeos fără să aterizeze, în speranța că aeroportul Las Palmas avea să se deschidă curînd, dar turnul de control aerian nu i-a acordat-o. Cînd s-a deschis în sfîrșit aeroportul Las Palmas, s-a trezit prins într-un șir de aeronave care așteptau la coadă, blocat de avionul companiei KLM. Pentru a înrăutăți lucrurile, pe aeroport era ceață și cădea o ploaie ușoară, reducînd vizibilitatea la o distanță de numai 300 de metri. Lîngă pista de decolare principală a aeroportului Los Rodeos era o pistă de rulare paralelă, cu care prima era unită la ambele capete, precum și prin patru bretele, dar pista de rulare devenise atît de aglomerată, încît aeronavele nu o puteau parcurge pînă la capăt. Drept urmare, cele care erau pregătite de decolare trebuiau să execute un șir de manevre complicate – să străbată o parte din lungimea pistei principale, înainte de a ieși pe una dintre bretele, pentru a reveni pe pista de rulare în fața avioanelor parcate și apoi să se rotească la capătul ei, ajungînd din nou pe pista principală pentru a decola. După ce așteptaseră mai bine de două ore la sol, piloților din avionul KLM li s-a spus că vor trebui să mai aștepte. Van Zanten a hotărît să alimenteze cu combustibil acolo, și nu pe aeroportul Las Palmas, pentru a nu mai pierde încă 30 de minute, iar membrii echipajului Pan Am s-au enervat, fiindcă nu puteau pleca atît timp cît jumbo-jetul KLM rămînea pe loc. Alimentarea s-a sfîrșit în jurul orei cinci după-amiaza. Acum, ambelor

echipaje li s-a spus să-și ducă avioanele pe pista principală. Aeronava KLM trebuia să ruleze cu viteză redusă pe o distanță de aproximativ trei kilometri, pînă la capătul pistei, apoi trebuia să execute o întoarcere la 180 de grade pentru a decola. Căpitanului Grubbs i s-a spus să urmărească aeronava olandeză, dar să părăsească pista principală pe cea de-a treia bretea și să ajungă pe pista de rulare. Din nefericire, bretelele nu erau numerotate și în momentul în care Grubbs a primit aceste instrucțiuni avionul Pan Am trecuse deja de prima dintre ele. În turn nu erau decît doi controlori de trafic și, din cauza vizibilității proaste, aceștia nu au putut vedea avionul aflat la capătul îndepărtat al pistei de decolare, în timp ce două dintre cele trei frecvențe radio ale aeroportului nu funcționau, ceea ce însemna că piloții auzeau simultan mai multe mesaje pe frecvența aflată în uz.

Momentul în care lui Van Zanten avea să i se permită să plece spre Amsterdam se apropia tot mai mult, iar vizibilitatea s-a îmbunătățit suficient încît să poată decola, dar piloților avionului Pan Am le era greu să repereze bretelele în semiîntuneric, așa că au ratat ieșirea care le fusese indicată. Van Zanten nu putea să vadă că avionul american se apropia în continuare de el și nici unul dintre controlorii aflați în turn nu puteau să vadă vreunul dintre cele două avioane. După ce a executat întoarcerea la 180 de grade, pilotul olandez a primit de la turnul de control autorizația, dar nu și permisiunea de a decola. Totuși, în loc să o aștepte, acesta a împins manetele de gaz și a spus fie „sîntem gata să decolăm”, fie „decolăm acum”. Pe fundalul bolboroselilor din căști, controlorul nu a înțeles bine mesajul și i-a răspuns: „Fiți pregătiți pentru decolare. Vă contactez eu”. În aceeași clipă, echipajul avionului Pan Am i-a spus controlorului: „Rulăm în continuare pe pista de decolare”. Apoi, mecanicul de zbor din avionul KLM a întrebat: „Avionul Pan American nu a eliberat pista?”. Van Zanten a răspuns: „Ba da” și a continuat să accelereze în vederea decolării. Îngroziți, membrii echipajului

Pan Am auzeau mesaje care sugerau că jumbo-jetul KLM se îndrepta spre ei pe pista de decolare, iar Grubbs a spus: „Să plecăm naibii de aici”. Controlorul l-a liniștit și i-a spus să-l anunțe când avea să părăsească pista de decolare, în timp ce Grubbs căuta cu disperare o bretea.

Aproape imediat, copilotul său a văzut luminile avionului olandez ivindu-se din ceață, apropiindu-se cu o viteză de 240 de kilometri la oră. Grubbs și-a îndreptat aeronava spre stînga și a deschis gazul pentru a încerca să evite impactul. În momentul în care van Zanten a văzut celălalt avion, singura lui opțiune a fost să încerce să „sară” peste el, așa că a tras cu putere de manșă, în încercarea de a se ridica rapid în aer. Botul avionului s-a ridicat atît de mult, încît coada a lovit pista, și van Zanten a reușit să se desprindă de sol exact cînd aeronava Pan Am i-a tăiat calea. Roata de sub botul avionului a trecut pe deasupra celeilalte aeronave, dar unul dintre motoare s-a frecat de aceasta și trenul principal de aterizare s-a izbit de ea, sfîșiind compartimentul de clasa întîi și mare parte din porțiunea superioară a fuzelajului, în timp ce coada avionului s-a desprins. Grubbs reușise să scoată de pe pistă partea din față a avionului, iar cînd partea din stînga a fuzelajului a început să se rupă, cîțiva pasageri au ieșit prin spărturi, au sărit pe aripă și apoi jos, pe iarbă. Și echipajul avionului a scăpat prin ieșirile de urgență de pe acoperișul carlingii și a coborît pe pămînt pe corzi de oțel. Dar motoarele de pe partea stîngă nu se opriseră încă, sub aripă ceva luase foc și au început să izbucnească explozii.

Trenul de aterizare al avionului KLM a fost smuls, iar avionul s-a prăbușit înapoi pe pistă, la o distanță de aproximativ 150 de metri de locul impactului, apoi a mai alunecat 300 de metri, împrăștiind sfărîmături. Avionul distrus a fost cuprins de flăcări aprige. Controlorii au auzit exploziile, dar au reușit să vadă ce se întîmplase numai cînd o rafală de vînt a îndepărtat ceața. După cum spunea un pasager din compartimentul de clasa

întîi al avionului Pan Am, „tot iadul s-a dezlănțuit”. Acesta a încercat să-și scoată soția cînd ieșise din avion, dar peste ei au început să cadă oameni de pe puntea de deasupra, precum și bucăți din tavan. O explozie l-a aruncat pe pistă. Apoi, a spus el, „alergam înapoi spre avion ca să încerc să o salvez, cînd am vazut un trup căzînd din avion. Era soția mea”. Un fost mecanic al Pan Am a fost aruncat departe și s-a ales doar cu cîteva mici tăieturi, dar a spus: „Nu voi reuși să scap vreodată de țipetele care-mi răsună în urechi”. Dorothy Kelly, comisarul de bord, a fost decorată pentru curajul său. După impact, ea își amintește că nimic „nu mai arăta cum arătase înainte – peste tot erau bucăți ascuțite de metal și sfîrșimături mici”. Ea a sărit din avion de la o înălțime de șase metri și a început să se îndepărteze pentru a se pune la adăpost, dar apoi s-a întors la aeronavă. L-a găsit pe căpitan în genunchi, l-a înșfăcat de sub brațe și a încercat să-l scoată afară. Apoi s-a produs o explozie foarte puternică și ea i-a spus: „Trebuie să ne mișcăm mai repede”. A reușit să-l tîrască pînă pe pistă și l-a lăsat acolo, apoi s-a întors pentru a-i scoate din avionul distrus pe alți supraviețuitori năuciiți. În continuare, deflagrațiile spintecau avionul, pînă cînd o ultimă serie de explozii l-a învăluit în flăcări și a devenit clar că nu mai era nici o speranță să mai poată fi scos cineva viu de acolo.

Primul gînd al celor din tumul de control a fost că avusese loc un nou atentat terorist, în timp ce echipajele de pompieri au încercat să ajungă la locul accidentului străbătînd aeroportul încețoșat și aglomerat. Întrucît se părea că nu mai era nimic de făcut pentru cei din avionul KLM, serviciile de urgență și-au concentrat eforturile asupra avionului Pan Am. Cu mult curaj, angajații aeroportului s-au grăbit să sară în ajutor și au fost chemate și echipe de pompieri din alte orașe, dar incendiile au fost stinse abia în ziua următoare.

Dintre cele 396 de persoane de la bordul avionului Pan Am au scăpat 70,

deși nouă dintre ele au murit mai târziu din cauza rănilor. Majoritatea supraviețuitorilor stătuseră în partea din față a avionului și își datorau viețile încercării disperate a lui Grubbs de a vira brusc, ieșind de pe pistă. Cinci dintre cei care au supraviețuit erau membri ai echipajului, printre care însuși pilotul Grubbs, copilotul și mecanicul de bord. Toți cei 248 de oameni de la bordul avionului KLM au pierit, în total înregistrându-se 583 de decese. Acesta a fost cel mai grav accident aviatic din toate timpurile și s-a produs la nivelul solului.

Experți în accidente aviatice din Spania, Olanda și Statele Unite au examinat factorii care au făcut posibilă tragedia. Dacă pilotul van Zanten nu s-ar fi numărat printre victime, probabil că ar fi condus echipa de specialiști olandezi în cadrul anchetei. Cutia neagră din carlingă a arătat clar că el crezuse că i se dăduse permisiunea de a decola, în timp ce controlorii de zbor credeau că staționa la capătul pistei, așteptând să primească autorizația. Concluziile anchetei au fost că avionul KLM a încercat să decoleze fără a fi primit permisiunea și că van Zanten nu și-a întrerupt decolarea nici când echipajul avionului Pan Am a raportat că aeronava lor încă se afla pe pistă. S-a spus că supraaglomerarea frecvenței radio a contribuit la producerea dezastrului. Anchetatorii au estimat că, dacă van Zanten ar fi reușit să ajungă cu doar 7,5 metri mai sus, probabil că ar fi putut evita coliziunea cu avionul Pan Am.

Accidentul aviatic din Riad

Un avion de tip Lockheed Tristar al companiei Saudia care pleca de pe aeroportul din Riad către Djedda în noaptea de 19 august 1980 decolase de

numai șase minute, când echipajul a observat că se declanșase alarma ce avertiza că în compartimentul de bagaje al aeronavei era fum. În următoarele patru minute a încercat să verifice dacă era vorba de o alarmă falsă. Căpitanul a decis să se întoarcă pe aeroport, dar maneta care controla motorul din spate se blocase, întrucât focul arsese cablul de comandă, așa că a trebuit să-l oprească. Cu toate acestea, a aterizat în siguranță pe pista principală din Riad, apoi a rulat pînă la capătul unei piste mai vechi din apropiere. Totuși, dintr-un motiv sau altul, el nu a ordonat ca avionul să fie evacuat imediat și nu a oprit motoarele în următoarele trei minute. Exact când comunica turnului de control că încerca să-i facă pe pasageri să coboare pe topoganele pentru evacuarea de urgență, legătura s-a întrerupt.

Acum, aeronava Tristar era cuprinsă de flăcări. Elicopterele au încercat să stingă flăcările zburînd deasupra avionului, dar serviciile de intervenție de la sol nu au reușit să deschidă ieșirile de urgență și au mai trecut încă 20 de minute pînă cînd au putut să intre în aeronavă. Pînă atunci, toți cei 14 membri ai echipajului și cei 287 de pasageri, mulți dintre ei pelerini în drum spre Mecca, muriseră din cauza arsurilor sau a intoxicației cu fum. Toți au fost găsiți în jumătatea din față a aeronavei, unii fiind îngrămădiți chiar lîngă uși. Un comunicat al Directoratului Aviației Civile din Arabia Saudită spunea: „Deschiderea ușilor devenise imposibilă, atît din exterior, cît și din interior”. Cutia neagră din carlingă a dezvăluit faptul că pilotul nu a reușit să delege responsabilități colegilor săi din cockpit. În schimb, a încercat să piloteze avionul și să rezolve problema în același timp. Copilotul avea o experiență foarte limitată pe Tristar și nu a părut să-l fi ajutat pe căpitan, în timp ce mecanicul de bord, despre care se credea că ar fi fost dislexic, răsfoia manualul aeronavei și își repeta încontinuu „totul e în regulă”.

La cîteva zile după accident, autoritățile saudite au anunțat că găsiseră

două mici mașini de gătit în fuzelajul carbonizat și că lângă una dintre acestea era un stingător de incendii folosit. Mașinile de gătit erau de tipul celor folosite de pelerinii care stăteau în camping la Mecca, iar autoritățile le-au identificat ca posibilă cauză a incendiului, dar după câțiva ani s-a sugerat că incendiul ar fi putut fi declanșat de o avarie la nivelul instalației electrice.

Accidentul avionului companiei JAL

Cel mai grav accident din toate timpurile în care a fost implicată o singură aeronavă a fost și unul dintre cele mai înfricoșătoare din istoria aviației. În seara zilei de 12 august 1985, aeroportul Haneda din Tokio era aglomerat, fiind începutul unei sărbători budiste care dura trei zile. La ora șase și doisprezece minute, un Boeing 747 al companiei Japanese Airlines a decolat pentru a executa un zbor cu durata de o oră până la Osaka, având la bord 15 membri ai echipajului și 509 pasageri, printre care și multe familii cu copii. Aeronava ajunsese la altitudinea de 7.300 de metri când turnul de control al traficului aerian a fost contactat de echipaj, care cerea permisiunea de a reveni la aeroport. Căpitanul spunea că avionul nu răspundea la comenzi, iar radarul de la aeroport arăta că acesta zbura haotic – îndreptându-se în diferite direcții, apoi executând o întoarcere completă, în timp ce pierdea din altitudine, toate acestea la o viteză periculos de mică.

În realitate, la numai 12 minute după decolare, jumbo-jetul fusese scuturat de o explozie foarte puternică ce s-a produs în partea din spate, aruncând în aer o porțiune din tavan. O ceață albicioasă a umplut cabina, măștile de oxigen au coborât automat, iar pasagerii le-au apucat cu disperare în timp ce aerul ieșea rapid din avion. Probabil că unii dintre pasagerii cu

probleme cardiace au decedat atunci. Cea mai mare parte a comenzilor de zbor deveniseră inutile acum, cînd toate cele patru conducte hidraulice se rupseseră, iar în timp ce avionul se înclina și se rotea s-a desprins una dintre uși. Căpitanul Masami Takahama a reușit să controleze viteza coborînd trenul de aterizare. Zbura la o altitudine de 3.000 de metri, cu manetele de gaz trase spre sine pentru a împiedica suprasolicitarea cozii avariate, cînd avionul a început să-și piardă portanța. A încercat să acționeze flapsurile, dar deja nu mai era nimic de făcut. La 23 de minute după ce avusese loc explozia, un controlor de trafic din Tokio l-a întrebat: „Acum puteți controla avionul?”. Takahama i-a răspuns: „E incontrolabil”. În față se profila amenințător un lanț muntos.

După nouă minute, aeronava a dispărut de pe ecranul radarului și nu s-a mai știut nimic de ea. Membrii echipajului menținuseră în aer avionul avariat timp de jumătate de oră după explozie, o realizare ieșită din comun, după părerea multora. În cele din urmă, acesta s-a izbit de o culme muntoasă înaltă de 1.500 de metri, în apropiere de muntele Osutaka, la 112 kilometri nord-vest de Tokio, și a izbucnit în flăcări. Un elicopter militar japonez l-a reperat, dar vizibilitatea era prea slabă și terenul prea accidentat pentru a încerca să aterizeze acolo. Pilotul a raportat că nu părea să existe vreun supraviețuitor și abia în dimineața următoare, la ora nouă, pompierii au reușit să ajungă la epava avionului, care mai fumea încă, iar parașutiștii militari au coborît pe fînghii din elicoptere. Ei au descoperit că avionul aproape că evitase culmea, dar atinsese copacii, care i-au smuls coada și unul dintre motoare.

În mod cu totul incredibil, salvatorii au găsit patru persoane în viață: o însoțitoare de zbor în vîrstă de 25 de ani care călătorea în afara orelor de serviciu și care avea brațul rupt și o fractură de bazin, o femeie de 34 de ani și fetița ei de opt ani, care aveau cîteva fracturi, și o elevă de 12 ani, care a

fost găsită pe creanga unui copac și care nu avea decît cîteva tăieturi și contuzii. Cele trei pasagere stătuseră pe același rînd. Ele au spus că la început auziseră gemete și strigăte în jur, dar că, treptat, acestea încetaseră în timpul nopții. Printre cele 520 de persoane decedate se număra și cîntărețul Kyu Sakamoto, al cărui șlagăr *Sukiyaki* a fost singura melodie în limba japoneză care a ajuns vreodată în topurile muzicale din America.

Probabil cele mai sfișietoare articole descoperite în avion au fost mesajele de adio pe care pasagerii le scriseseră în grabă celor dragi pe bilete și bucățele de hîrtie în jumătatea de oră în care pilotul se străduise să mențină Boeingul în aer. Directorul unei companii de transporturi care avea un băiat și două fete le scrisese copiilor: „Să vă purtați frumos unii cu ceilalți și să fiți harnici. Ajutați-o pe mama. Avionul se prăbușește. Din spate iese un fum alb. Probabil nu mai avem decît cinci minute. Nu vreau să mă mai urc vreodată într-un avion. Doamne, ajută-mă! Cînd mă gîndesc că aseară am luat cina împreună pentru ultima oară...”. Unii dintre cei care nu aveau cu ce să scrie s-au tăiat și au scris biletele cu propriul sînge, precum bărbatul care a lăsat următorul mesaj: „Bum, am început să ne prăbușim. Fiți curajoși și continuați-vă viața”. Alt pasager i-a scris soției: „Machiko, ai grijă de copii”, apoi a strecurat mesajul în carnetul de conducere.

Inițial, cei din industria aeronautică s-au temut că accidentul ar fi putut fi primul semn care indica un defect grav de proiectare sau construcție la modelul Boeing 747, dar apoi anchetatorii au descoperit un indiciu care le-a sugerat ce se întîmplase de fapt – o fotografie neclară făcută de un amator, în care se observa avionul în zbor, lipsit de ampenajul vertical și de direcție. Un distrugător al marinei japoneze a găsit cele două componente în golful Sagami, aproape de locul unde avionul raportase pentru prima dată existența unor probleme. Cutia neagră a dezvăluit că se auzise o bufnitură, urmată de avertizarea de depresurizare și de alarma care indica faptul că toate sistemele

hidraulice încetaseră să funcționeze. Apoi s-a aflat că în timpul aterizării pe aeroportul din Osaka, în anul 1978, un pilot apreciasse greșit distanțele, iar coada avionului se tîrîse pe pistă, fisurînd peretele de compartimentare din spatele aeronavei care menținea presiunea în cabină. Compania aeriană executase reparații sub supravegherea inginerilor de la Boeing, care înlocuiseră jumătatea inferioară a peretelui, dar nu inseraseră o placă de consolidare, așa că întreaga greutate era suportată de un singur șir de nituri. De-a lungul anilor, inspecțiile de rutină nu dezvăluiseră defecțiunea aflată în această parte greu accesibilă a avionului, așa că, în timpul zborurilor efectuate de-a lungul celor șapte ani, probabil că peretele s-a tot curbat pînă cînd, în cele din urmă, a cedat. Cînd a cedat, peretele de compartimentare a rupt conductele tuturor celor patru sisteme hidraulice. Președintele companiei JAL a declarat că-și asumă responsabilitatea deplină pentru dezastru și a demisionat. Unul dintre cei responsabili de buna funcționare a aeronavei s-a sinucis pentru a-și „cere iertare”.

Cea mai gravă ciocnire a două avioane în zbor

Cel mai grav accident în care două avioane s-au ciocnit în timpul zborului s-a produs între un Boeing 747 al companiei Saudi Arabian Airlines și un Iliușin Il-76 al Kazakhstan Airlines, la 12 noiembrie 1996, deasupra orașului indian Charkhi Dadri. Boeingul zbura de la Delhi către Dhahran, în timp ce aeronava kazahă se îndrepta spre capitala Indiei. În mod normal, modelul Il-76 era utilizat pentru transportul mărfurilor, dar acest avion fusese transformat pentru a transporta pasageri. La bordul său erau 28 de persoane care mergeau să-și facă cumpărăturile la Delhi, precum și 10 membri ai

echipajului. La bordul Boeingului 747 se aflau 312 pasageri și membri ai echipajului, mulți dintre călători fiind muncitori indieni care se întorceau în Arabia Saudită. Avionul a decolat la șase și jumătate seara, iar după șapte minute a primit permisiunea de a urca pînă la 4.200 de metri. În același timp, aeronavei Iliușin i se spusese că poate coborî pînă la 4.500 de metri, pentru a se pregăti să revină la sol. Apoi, pilotul trebuia să se rotească în jurul aeroportului pentru a ateriza, dar, la 100 de kilometri vest de Delhi, controlorii de trafic aerian au văzut că imaginile de pe ecranele radar ale ambelor aeronave dispăruseră. Martorii de la sol au spus că un fulger mare a înroșit cerul, apoi au văzut valuri imense de fum negru. Comandantul unui avion de marfă al US Air Force care zbura prin apropiere a spus că a observat „un nor mare iluminat de o strălucire portocalie”, apoi a văzut două sfere de foc care se prăbușeau spre pămînt.

Pe cîmpurile cultivate cu muștar și bumbac din jurul orașului Charkhi Dadri a plouat cu bucați din avioanele sfărîmate, dar la sol nu au fost victime. Locuitorii unui sat au spus că, după coliziune, pilotul saudit părea să fi păstrat într-o oarecare măsură controlul asupra aeronavei și că a reușit să o aducă deasupra unui cîmp deschis, unde s-a prăbușit, săpînd un șanț cu o lungime de peste 50 de metri. „Fiindcă pilotul s-a îndurat de ei, sătenii au scăpat nevătămați”, a spus un localnic. În zonă erau puține telefoane sau șosele, ceea ce a încetinit sosirea echipelor de salvare, dar sătenii au muncit la lumina lămpilor cu gaz, transportînd cadavrele în căruțe trase de tractoare sau de boi, singurele metode de tracțiune care puteau face față pe cîmpuri și pe drumurile de țară. Se spune că patru persoane ar fi supraviețuit impactului, dar au murit în drum spre spital. Aeronava kazahă s-a prăbușit lîngă un alt sat, aflat cam la 11 kilometri depărtare. Nu au existat supraviețuitori, ceea ce a făcut ca numărul total al victimelor să ajungă la 350. De-a lungul cîmpurilor erau împrăștiate cadavre și obiectele personale,

precum poșete, jucării, ochelari, pașapoarte și portofele.

Ancheta oficială a decis că accidentul s-a produs din vina pilotului kazah, care coborîse sub altitudinea de 4.500 de metri, pînă cînd a intrat pe un curs de coliziune cu Boeingul. S-a spus că motivul din spatele acestei erori fusese probabil faptul că echipajul nu cunoștea bine limba engleză, deși s-a sugerat și că piloții ar fi putut fi distrași de turbulențe. De mai mult timp, controlorii de trafic aerian din Delhi se plîngeau că membrii echipajelor din fosta Uniune Sovietică aveau cunoștințe precare de engleză. Înainte de dezastru, unul dintre aceștia scrisese în documentele de serviciu: „Așteptăm oare să se producă un accident?”. Anchetatorii au recomandat ca pe viitor piloții și copiloții să cunoască bine limba engleză.

Alte dezastre asociate cu mijloacele de transport

Explozia de la Cali

Cali este al treilea oraș ca mărime din Columbia. La 6 august 1956, un convoi de autocamioane militare încărcate cu peste 40 de tone de dinamită a sosit în oraș, în drum spre un șantier din Bogotá. Șapte dintre camioane au parcat lângă o cazarmă care adăpostea soldați și polițiști. În ziua următoare, la primele ore ale dimineții s-a produs o explozie asurzitoare, iar cazarma, vechea gară și opt cvartale întregi au fost dărâmate. Explozia a produs un crater imens și resturi au ajuns pînă la o depărtare de cîțiva kilometri.

Se crede că cel puțin 1.300 de persoane și-au pierdut viața, dar cauza exploziei a rămas necunoscută, iar din pricina cenzurii foarte stricte impuse de guvern s-au făcut publice puține detalii. Inițial, generalul Rojas Pinilla, care devenise dictatorul militar al Columbiei în 1953, a declarat că era vorba de un sabotaj și că nu-și va găsi liniștea pînă cînd vinovații nu aveau să fie judecați. Alții credeau că explozia ar fi fost produsă de supraîncălzirea camioanelor sau de o explozie ce avusese loc mai devreme în cazarmă. Indiferent care a fost cauza, mulți oameni erau indignați că armata adusese o cantitate atît de mare de explozibil într-o zonă dens populată. Pinilla a decretat trei zile de doliu național, dar a trebuit să mobilizeze armata și poliția pentru a preîntîmpina jafurile. Nouă luni mai tîrziu, a demisionat și a

părăsit țara.

Accidentul din campingul Los Alfaques

Majoritatea celor 780 de turiști din campingul Los Alfaques aflat în mica stațiune spaniolă San Carlos de la Rapita din apropiere de Tarragona luau prînzul lîngă corturile sau rulotele lor, se instalau confortabil pentru siestă sau făceau plajă la ora două și jumătate în după-amiaza zilei de 11 iulie 1978. Între timp, o autocisternă încărcată cu 25 de tone de propilenă, un lichid extrem de inflamabil, se îndrepta spre o rafinărie din centrul Spaniei, venind de la Tarragona. Pe cînd parcurgea o curbă lungă aflată în spatele campingului, șoferul a pierdut controlul asupra vehiculului și a derapat. Autocisterna s-a răsturnat, apoi s-a rostogolit dincolo de parapet, pînă la corturi.

Propilena a explodat, revărsînd rîuri de foc în întreaga zonă. Turiștii au fost înghițiți de flăcări, care au ajuns la o înălțime de zeci de metri în aer, apoi s-a declanșat o nouă serie de explozii, cînd mașinile de gătit cu butan și rezervoarele de benzină s-au aprins. Aproximativ 100 de rulote au fost distruse în cîteva secunde, iar corturile au fost pulverizate, în timp ce turiștii au fugit spre mare pentru a scăpa de flăcări. Un turist francez a spus: „Parcă era napalm... Oamenii fugeau peste tot, țipau, unii erau cuprinși de flăcări”. Peste 100 de persoane au fost ucise aproape instantaneu, majoritatea fiind atît de arse, încît nu mai puteau fi recunoscute, în timp ce alte 150 au fost grav rănite. Majoritatea victimelor erau protejate prea puțin sau chiar deloc de flăcări, fiind îmbrăcate în costume de baie. Sfîrșimăturile și cadavrele au fost aruncate pînă la 150 de metri distanță în mare și cîteva familii întregi au fost

nimicite. Cel puțin 12 copii au rămas orfani. Un polițist a spus: „Eram neputincioși. Nu voi putea scăpa niciodată de amintirea acestor imagini îngrozitoare, oricât de mult aş mai trăi”. Explozia a dăruit un corp de duşuri şi o discotecă aflate vizavi de camping, precum şi 12 locuinţe învecinate, ai căror locatari au murit. Şoferul autocisternei nu a mai fost găsit. *The Times* descria tragedia drept „cel mai grav accident rutier de când a fost inventată roata”.

Răniţii au fost transportaţi cu ambulanţe şi cu autoturisme personale la Tarragona, Valencia şi chiar şi la Barcelona, aflată la 200 de kilometri depărtare, iar avioane germane şi elveţiene şi-au dus conaţionalii la secţiile pentru arşi din spitalele de acasă. O vreme, resturile cisternei au rămas în camping, „semănând cu o cutie imensă de conserve care crăpase de-a lungul sudurii şi care explodase la ambele capete”.

În total, au murit 217 persoane. După trei ani şi jumătate, şase angajaţi ai companiei căreia îi aparţinea autocisterna au fost judecaţi. Procurorul care anchetase cazul a spus că vehiculul avea defecte şi fusese supraîncărcat, dar şi că în camping se găseau prea mulţi turişti. Patru dintre acuzaţi au fost achitaţi; ceilalţi doi au fost condamnaţi cu suspendare.

Incendiul din pasajul Salang

Cel mai grav accident rutier care a avut loc într-un tunel rămîne învăluit în mister. A fost vorba de un accident sau de un atentat deliberat? Câţi oameni şi-au pierdut viaţa? Ce s-a întâmplat mai exact? Dezastrul s-a produs în singurul tunel rutier din Afganistan, la data de 3 noiembrie 1982, pe cînd gherilele erau angajate într-o luptă crîncenă împotriva forţelor de ocupaţie

sovietice.

Tunelul rutier Salang, cu o lungime de circa 2,7 kilometri, a fost construit în 1964, în munți, la o altitudine de 3.350 de metri, la o distanță de 110 kilometri nord de Kabul. O coloană de mașini ale Armatei Roșii trecea prin tunel când s-a produs dezastrul. Temându-se că era un atac al insurgenților, rușii au blocat capetele tunelului după ce au primit avertismente din interior sau după ce au văzut, probabil, că din acesta ieșea fum. Șoferii și pasagerii vehiculelor din tunel au rămas în mașini pentru a se adăposti de ger și au murit fie arși, fie sufocați de gazele toxice.

Unii refugiați afgani au spus că o autocisternă din convoiul militar care transporta combustibil se izbise de un alt camion militar și că după accident ar fi izbucnit explozia și incendiul. Alte relatări afirmau că explodase un camion cu muniții. Un martor ocular a spus că se afla într-un autobuz la aproximativ 20 de metri de intrarea în tunel, când a auzit explozia și că apoi „a început să iasă mult fum negru, uleios”. El a spus că pasagerii autobuzului au fost afectați de explozie și că cel puțin unul dintre ei a murit. Conform unor mărturii, vehiculele au continuat să intre în tunel și după explozie, înainte ca armata să blocheze accesul. Unii au spus că au văzut șase camioane care plecau încărcate cu cadavre, mai ales de soldați sovietici. Un bărbat care s-a întors în ziua următoare pentru a-și lua obiectele personale a spus că a văzut șoferi, atât civili, cât și militari, prăbușiți pe volan în mașinile lor.

Mult timp circulaseră zvonuri conform cărora rebelii afgani plănuiau să arunce pasajul în aer, ceea ce ar fi împiedicat în mare măsură livrarea proviziilor militare către cei 100.000 de soldați sovietici care staționau pe teritoriul țării lor. La scurt timp după dezastru, o grupare insurgentă a revendicat atentatul, dar alți rebeli au negat orice implicare. Proporțiile incendiului și numărul total al vehiculelor implicate au rămas necunoscute,

dar, conform unor estimări, s-ar fi înregistrat 2.000 de victime. În mod cert, în zilele ce au urmat dezastrului, se spune că orașul Kabul a fost în doliu, întrucât fiecare familie pierduse câte un prieten sau o rudă.

Tunelul a fost redeschis, dar, după ce sovieticii s-au retras în 1989, s-a deteriorat și nouă ani mai târziu a fost parțial distrus în războiul civil dintre Alianța de Nord și talibani. În 2002 a fost redeschis, dar parcurgerea lui a rămas o experiență înfricoșătoare. Sistemul de aerisire nu funcționa, iar asfaltul avea spărturi imense. Un corespondent BBC relatează: „Nu vedeam la mai mult de un metru în fața mașinii. Farurile erau aprinse, dar nu reușeau să răzbată prin norul de fum și de gaze de eșapament”. După câteva săptămâni, mai mulți oameni au murit – sufocați sau înghețați – când un capăt al tunelului a fost blocat de o alunecare de teren.

Accidentul de pe autostrada din Ibadan

Nigeria este afectată de numeroase ambuteiaje, iar la 5 noiembrie 2000 unul extrem de mare a blocat autostrada dintre Ife și Ibadan, al doilea oraș ca mărime din țară. Fiecare bandă era blocată, iar pietonii își croiau drum cu greu printre mașini. Deodată, șoferul unei autocisterne cu benzină a văzut vehiculele care staționau în fața lui și a încercat să frîneze, dar frînele erau defecte și mașina a intrat drept în ele. Autocisterna s-a oprit, rostogolindu-se pe o parte, iar benzina s-a scurs pe șosea. În câteva secunde, s-a aprins, iar vehiculul a dispărut într-o imensă sferă de foc care a făcut ravagii pe o suprafață întinsă. Ziarele relateau că, în scurt timp, sute de oameni îndurerați apăruseră pe marginea drumului.

Polițiștii și alte echipe de salvare au intervenit după mult timp, așa că

numeroase cadavre au fost luate de rude pentru a fi îngropate, în timp ce altele au fost incinerate cînd a izbucnit infernul. Din acest motiv, nimeni nu știe exact cîte persoane au pierit. În total, oficial au fost recuperate 96 de cadavre; polițiștii au raportat că cel puțin 115 vehicule au fost distruse și mulți cred că cifra reală a morților ar putea ajunge pînă la 200. Multe spitale au fost copleșite de sute de victime cu arsuri grave, iar oamenii erau indignați din pricina reacției tardive a autorităților. De asemenea, localnicii susțineau că blocajul din trafic fusese provocat de faptul că poliția rutieră făcuse un baraj pentru a le cere bani șoferilor. Poliția a negat aceste acuzații, spunînd că lucrările de reparație a drumului facilitaseră jaful de pe șosea, dar ofițerii care au încercat să vină la locul tragediei a doua zi au fost atacați și bătuți.

Acesta a fost al patrulea accident rutier dezastruos din Nigeria într-o perioadă de numai trei luni. În august, 70 de persoane muriseră cînd un camion strivise trei autobuze după ce rămăsese fără frîne. Apoi, o autocisternă care transporta combustibil a lovit o piață, omorînd peste 20 de persoane. Iar în octombrie, 50 de persoane au murit cînd un autobuz și o autocisternă au intrat în coliziune.

Accidentul de metrou din Baku

Cel mai grav accident de metrou din lume a avut loc la Baku, capitala Azerbaidjanului, la 28 octombrie 1995, cînd un incendiu a izbucnit într-un tren subteran aglomerat. Supraviețuitorii au spus că au văzut scînteii care ieșeau din cablurile de înaltă tensiune imediat după ce metroul plecase din stația aglomerată Ulduz. „Apoi”, a spus unul dintre ei, „flăcările au cuprins

vagonul, s-a auzit un zgomot de sticlă spartă, iar luminile s-au stins. Oamenii au început să spargă geamurile pentru a ieși. Începeam să ne sufocăm”. Trepidând, trenul s-a oprit, iar ușile au rămas blocate. Un pasager din vagonul al doilea a spus că nu au putut sparge geamurile, așa că el s-a strecurat în exterior printr-o conductă de aerisire: „Am ieșit prin conductă, apucându-mă de un cablu... Peste tot, pe șine, oamenii mureau”. Un alt pasager a spus că în tren oamenii s-au luat la bătaie: „Un soldat care stătea lângă ușă a încercat să spargă geamul, dar nu a reușit, fiindcă mulțimea de oameni îl strivea... Nu știu cum am ieșit afară. Am căzut pe șine și oamenii au început să mă calce în picioare. În întuneric, cineva m-a înșfăcat și m-a ajutat să mă îndepărtez de vagonul care ardea”. I-au trebuit două ore pentru a ajunge la următoarea stație prin tunelul plin de fum, pe când oamenii din jurul lui vomitau. Echipile de salvare s-au luptat cu flăcările ore în șir, în timp ce forțele de securitate au ținut reporterii la distanță.

S-a calculat că au fost 337 de morți. Unele victime au murit călcate în picioare când panica a cuprins mulțimea de oameni, dar majoritatea au fost intoxicate cu monoxid de carbon sau alte gaze toxice. În anul precedent, 20 de persoane își pierduseră viața în două atentate teroriste care au avut loc la metroul din Baku și, conform unor relatări, incendiul fusese produs de explozia unei bombe, dar reprezentanți ai guvernului au insistat că focul a pornit de la un scurtcircuit.

Submarinul Kursk

Cel mai mare dezastru în care a fost implicat un submersibil pe timp de pace a avut loc în anul 2000 odată cu scufundarea submarinului *Kursk*, una

dintre primele nave militare construite în Rusia după dezintegrarea Uniunii Sovietice și cel mai mare submarin de atac din toate timpurile.

După sfârșitul Războiului Rece, Flota Militară de Nord a Rusiei a fost afectată de mari reduceri de fonduri, submarinele ajungând să fie lăsate să ruginască, iar soldații nemaifiind plătiți cu lunile. Totuși, spre sfârșitul mileniului, flota s-a bucurat de un soi de relansare, iar în 1999 submarinul *Kursk* a dus la îndeplinire cu succes o misiune de spionaj asupra americanilor în Marea Mediterană. Exercițiul de instructaj din Marea Barents organizat în luna august a anului 2000 urma să fie cel mai mare de la destrămarea Uniunii Sovietice. La ora unsprezece și jumătate, în dimineața zilei de sîmbătă, 12 august, submarinul lansa o serie de torpile de manevră, cînd la bord s-a produs o explozie. Imediat, nava s-a scufundat la o adîncime de circa 100 de metri, la aproximativ 85 de mile distanță față de coastă. Apoi, două minute mai tîrziu, o a doua explozie a sfîșiat submarinul.

Kursk a fost localizat la ora cinci în dimineața următoare și în curînd au sosit nave rusești de salvare, iar o serie de alte state – printre care Marea Britanie și Statele Unite – s-au oferit, la rîndul lor, să ajute. Rușii au lansat un submersibil, dar se dezlănțuise o furtună violentă și acesta nu a putut să se cupleze la *Kursk*. Majoritatea membrilor echipajului din submarin fuseseră uciși de explozie sau de prima năvălire a apei, dar în ziua de luni cîțiva erau încă în viață. Președintele Putin era în vacanță în sudul Rusiei și nu a declarat nimic referitor la tragedie pînă miercuri, cînd rușii le-au cerut, în sfîrșit, ajutor Marii Britanii și Norvegiei. Între timp, toți membrii echipajului muriseră. Vineri, președintele s-a întors la Moscova, dar abia după trei zile scafandrii norvegieni au reușit să pătrundă în interiorul submarinului, iar Marina Rusă a anunțat că nici unul dintre cei 118 oameni de la bord nu supraviețuise.

La început, Amiralitatea Rusă a sugerat că majoritatea membrilor

echipajului muriseră în câteva minute de la explozie, dar apoi a fost descoperit un mesaj scris de locotenent-comandantul Dimitri Kolesnikov și s-a aflat cu precizie că 23 de marinari supraviețuiseră exploziilor și se refugiaseră la pupa submarinului. În bilet scria: „Nu pot scrie, aici e prea întuneric... Se pare că nu avem nici o șansă – sau nu mai mult de 10-20% șanse. Sper măcar că cineva va citi aceste rânduri”. La înmormântarea lui Kolesnikov, comandantul Flotei de Nord a spus: „Soarta lui va deveni un exemplu, arătându-ne tuturor cum să ne slujim patria”. S-a aflat că supraviețuitorii au murit în cele din urmă când tuburile generatoare de oxigen au intrat în contact cu apa de mare care a pătruns în compartimentul unde se adăposteau. Astfel, s-a produs suficientă căldură pentru a aprinde o peliculă de petrol de la suprafața apei, provocând o explozie. Toți cei care au supraviețuit exploziei aveau să se sufocă când focul a consumat și restul de oxigen.

Presa rusă l-a atacat dur pe Putin pentru modul în care a acționat după producerea dezastrului. Prima pagină a cotidianului *Izvestia* declara: „Reflexele elitelor din Rusia nu s-au schimbat... Primul lucru pe care vor să-l facă e să ascundă adevărul”. Ziarul a enumerat ceea ce susținea că ar fi o serie de minciuni, contradicții și încercări de mușamalizare în ce privește cursul evenimentelor, numărul victimelor, cauzele accidentului, situația de la bord și operațiunea de salvare. Apoi, doi jurnaliști s-au strecurat pe ascuns la o întrevedere a președintelui cu 500 de rude ale victimelor. Familiile urlau la Putin, cerându-i să le spună de ce li se serviseră atâtea informații contradictorii. Drept reacție, președintele a lansat un atac furibund asupra presei și l-a amenințat pe Boris Berezovski, omul care controla principalul canal de televiziune națională. Berezovski a fugit în Marea Britanie.

Totuși, faptul că fuseseră pedepsiți cei ce prezentaseră veștile proaste nu le-a convins pe rudele îndoliate. Când s-a împlinit un an de la dezastru,

acestea s-au întâlnit în portul de origine al submarinului *Kursk*, Vidiaievo, pentru a arunca flori în apă. „Ne-au luat drept proști”, spunea Ludmila Zaformova, mama unui ofițer de navigație în vîrstă de 26 de ani de pe submarin. „Au început să ne spună că echipajul era încă în viață, că avea oxigen și curent electric, dar cunoșteau situația reală de la bun început.” Ea era indignată că autoritățile ruse nu solicitaseră imediat ajutor extern. Președintele Putin a ales să nu fie prezent la slujba de comemorare, trimițînd doar un mesaj de condoleanțe. Doamna Zaformova a mai spus: „În momentul în care întreaga lume se temea pentru viețile copiilor noștri, la televizor arătau fotografii cu președintele nostru stînd la soare”.

Epava lui *Kursk* a fost adusă la suprafață în octombrie 2001 și s-a aflat cu precizie că temperatura ridicată pe care o generase prima explozie detonase focoasele a patru torpile, provocînd explozii secundare care au cauzat navei avarii fatale. Rușii sugeraseră inițial că submarinul se scufundase în urma ciocnirii cu un submarin străin sau lovindu-se de o mină rămasă din al Doilea Război Mondial. Odată ce adevărul a fost dezvăluit, comandantul Flotei de Nord a fost retrogradat și opt amirali și trei căpitani au fost demiși, deși șeful de stat-major al forțelor armate ale Rusiei a declarat că demiterile nu aveau nici o legătură cu dezastrul.

Abia în iulie 2002 guvernul rus a recunoscut în sfîrșit că prima explozie a fost cauzată de scurgerea unui combustibil pentru torpile pe bază de peroxid de hidrogen, un carburant extrem de instabil, care nu mai era folosit de majoritatea marinelor militare ale altor state, fiind prea periculos. A fost inițiată o anchetă penală, dar nimeni nu a fost pus sub acuzare.

Funicularul din Kaprun

Gletscherbahn 2 era un funicular cu șine care, într-o călătorie de zece minute, transporta schiorii din orașul Kaprun până la altitudinea de 3.000 de metri, pe vârful ghețarului Kitzsteinhorn din Alpii austrieci. Șinele treceau printr-un tunel îngust, cu o lungime de circa 3 kilometri, care urca la un unghi de aproape 45 de grade. Când un vagon urca, altul cobora, iar fiecare putea transporta aproximativ 180 de pasageri.

În frumoasa dimineață a zilei de 11 noiembrie 2000, la ora nouă, 161 de pasageri și un conductor s-au urcat în vagon pentru a urca spre pârtie. Când vagonul străbătuse 550 de metri din lungimea tunelului, în compartimentul gol al conductorului din spatele vagonului a izbucnit un incendiu ce a topit țevile de plastic prin care circula lichidul hidraulic pentru sistemul de frânare. Vagonul s-a oprit automat. Conductorul aflat în partea din față a acestuia și-a dat seama că izbucnise un incendiu și a anunțat centrul de comandă. Apoi a încercat să deschidă ușile glisante, dar, fiind acționate de sistemul hidraulic scos din uz, acestea au rămas blocate. După aceea, el a pierdut contactul cu centrul de comandă când incendiul a ars un cablu de electricitate care trecea pe lângă șine, iar tunelul s-a cufundat în beznă. Pasagerii au încercat să spargă ferestrele pentru a ieși, dar acestea erau făcute dintr-o sticlă care nu putea fi spartă. Totuși, în spatele vagonului, un grup de 12 persoane au reușit să creeze cu greu o deschizătură. Printre aceștia era un fost pompier voluntar, care le-a salvat viețile celorlalți convingându-i să coboare pe scările înguste de lângă șine, în loc să urce, astfel încât vântul să sufle fumul și flăcările în direcția opusă, spre capătul superior al tunelului. Un supraviețuitor din Germania a spus că pasagerii blocați înăuntru „țipau, încercând să forțeze ușile și să spargă ferestrele... Eu am scăpat ca prin urechile acului pentru că cineva deschisese o fereastră cu o lovitură de picior și am putut să mă zbat și să ies afară”. Cei care au reușit să scape au ieșit din tunel, respirând cu dificultate.

În cele din urmă, conductorul a reușit să deblocheze ușile, iar pasagerii care nu-și pierduseră cunoștința le-au deschis cu forța. Dar unii leșinaseră deja din cauza gazelor toxice și mulți dintre cei care au ieșit s-au îndreptat în sus, așa cum a făcut și conductorul. Din nefericire, tunelul s-a comportat ca un imens coș de fum, absorbind oxigenul de jos și trimițând în sus fum otrăvitor, aer fierbinte și flăcări, astfel încât toți cei care au ales această cale de scăpare au pierit.

Între timp, și vagonul care cobora de pe munte a fost prins în incendiu. Acesta transporta un singur conductor și un pasager, dar amândoi au murit din cauza inhalării de fum. Fumul a ajuns pînă la centrul alpin din vârful pantei. Doi angajați au anticipat pericolul și au fugit printr-o ieșire de urgență, dar au lăsat ușile deschise, amplificînd efectul de tiraj din tunel, iar trei schiori care așteptau vagonul pentru a ajunge jos au murit.

În cîteva minute după ce fusese dată alarma, elicopterele au adus echipe de urgență pînă la intrarea în tunel și peste 200 de membri ai acestora au încercat să ajungă la vagonul blocat. Inițial au fost nevoiți să se întoarcă din cauza fumului gros, apoi cizmele lor de cauciuc s-au topit. Într-adevăr, la patru ore după izbucnirea incendiului, fumul încă ieșea în valuri prin capătul de sus al tunelului. Pînă atunci, din vagon nu mai rămăsese decît scheletul din metal.

În total, au murit 155 de persoane, dintre care 92 de austrieci, 37 de germani, 10 japonezi și un britanic. Aproape 40 dintre victime aveau mai puțin de 20 de ani, iar multe urmau să participe la un concurs de snowboarding. În Austria apăruseră multe funiculare ce aduceau profituri mari, dar standardele de siguranță fuseseră criticate. S-a aflat că funicularul nu avea un sistem de stingere a incendiilor cu jeturi de apă automate, că în vagon nu erau extinctoare, că nu existau refugii de urgență ignifugate și nici tuneluri de evacuare. După aproape un an, o anchetă oficială a conchis că

tragedia s-a produs din cauza unui reșou electric din compartimentul conductorului, care nu ar fi trebuit să fie folosit într-un vehicul aflat în mișcare. Aparatul se supraîncălzise și luase foc, apoi focul a aprins o mică scurgere de lichid hidraulic extrem de inflamabil, care, la rîndul său, a topit țevile de plastic, alimentînd și mai mult flăcările și defectînd vagonul.

Funicularul nu s-a mai redeschis de atunci, iar tunelul a fost blocat. În schimb, a fost construit un sistem cu telegondole. În 2004, 16 persoane, printre care se numărau oficiali din cadrul companiei, tehnicieni și inspectori guvernamentali, au fost judecate pentru neglijență, dar un judecător a hotărît că nu existau suficiente probe pentru a le condamna. O mamă care își pierduse unicul fiu în accident a spus, îndurerată: „E o insultă la adresa rudelor celor decedați. Nu-mi vine să cred că au murit 155 de persoane și nimeni nu poate fi tras la răspundere”.

Index ^{*}—

A

Abdel Rahman, Omar, șeic 304
Abe, Shinzo 223
Abenhaim, Lucien 120
accidente de avion 411
model DC-10 411-413
accidente feroviare 401
accidentul trenului transsiberian 405-407
Aceh 65, 67-68
Acra 42
Addis Ababa 196-197
Adelaide 163
Afganistan
incendiul din pasajul Salang 427-428
invaziile din 207, 308
Osama bin Laden 308
terorism în 305
Africa de Sud
gripa 165-166
SIDA 169-170
valul seismic din a doua zi de Crăciun 65
African Rights 281
Agnolo cel Gras 135
Agricola 201
Akimov, Aleksandr 357
al Doilea Război Mondial 153, 223-231
al-Afri, Abu Mohammed 318
Alaska
efectele erupției 21
gripa 167

Alep
cutremure 41
războaie și invazii 209-210
Alexandria 58
Alexandru al II-lea, țar 295
Alfonso al XI-lea, rege al Spaniei 138
Alfonso al XIII-lea, rege al Spaniei 161
al-Latif, Abd 171-173
al-Malik, Nuri 317
al-Megrahi, Abdelbaset Ali Mohmed 301-302
al-Owhali, Mohamed Rashed Daoud 305
al-Qaeda 303, 305, 308, 372
Alsacia 211, 214
al-Sadr, Mohammad Sadeq 316
al-Sadr, Muqtada 317
al-Salam Boccaccio, feribot 397-399
Alvarado, Pedro de 148
al-Wafd 409
Ammianus Marcellinus 57-58
Amritsar 292
Amrozi bin Haji Nurhasyim 310-311
Amsterdam 163
An Lushan, răzcoala condusă de 288-289
Ana, regină 95, 97
Analele din Ulster 131
Anatolia
masacrul armenilor 246
Moartea Neagră 133
Timur Lenk 209
Andaman, insule 65
Anderson, Thomas 387, 389
Anderson, Warren 355-356
Andrews, Thomas 381, 383-384, 386
Anglia
ciumă 142-144
efectele erupției 20, 24

holeră 154, 156
inundații 72
Marea Foamete (1315-1319) 174
Marea Furtună (1703) 93-98
Moartea Neagră 137, 141
valul de căldură (2003) 119
vezi și Marea Britanie
Anjer 26-29
Annan, Kofi 283
Antiohia 39-41
Antoninus Pius, împărat 363
Anvers 229
Arabia
ciuma 131
holera 154, 158
Arabia Saudită
accidentul aviatic de la Riad 418-419
Hajj 366
Osama bin Laden 308
Ararat, munte 71
Argentina 145
Armenia 133
Armero 36-38
Asama, munte 21-22
Association, navă 96
Astor, John Jacob 380, 384, 386
Asunción, incendiul de la supermarketul din 340-341
Așgabat 51-52
Atahualpa 150
Atatürk, Kemal 246
Atena 123-127, 140, 151
atentatele cu bombă asupra zborului companiei Air India 297-299
atentatele de la 11 septembrie 2001 305-309
Atlanta 114
Atlantida 12

Attila 203-205
Auschwitz 251-253, 255
Austin, Ida 81
Australia
al Doilea Război Mondial 227
gripa 164-165
transportul 185
Austria
funicularul din Kaprun 432-434
incendiul de la teatru 324-326
populația de evrei 248
tifosul 152
Avignon 136
Azerbaidjan 429
azteci 147-150

B

Baalbek 42
Babi Yar 250
Bacharach 214
Bagdad
busculada de pe pod 371-372
efectele erupției 20
războaie și invazii 210
terorismul 316-317
Bagosora, Théoneste 279-280, 283
Bagri, Ajaib Singh 298
Bai Juyi 288
Baiazid I, sultan 209
Baku, accidentul de metrou din 429-430
Balch 207
Bali, atentatele cu bombă de la clubul de noapte din 309-311, 347
Ballard, Robert 71
Ballinrobe 180
Bam 41

Bangladesh
cicloane 102-105
inundații musonice 115
tornadoe 116-117
valul seismic din a doua zi de Crăciun 65
Banqiao, barajul de la 87-88
Barbados 98
Barranco, Melecio 394-395
Basaiev, Șamil 313-314
Bashir, Abu Bakar 311
Basra 154
Bataan 222
Bath 141
Bavaria 212-214
Beal, Fred 259
Beale, David 79
Beijing 52
Belarus 359
Belfast Newsletter 181
Belgia
al Doilea Război Mondial 224, 229
populația de evrei 254
trupele belgiene în Rwanda 280-281
Belgrad 226, 250
Bell, Gertrude 211
Bell, Hesketh, sir 159-160
Bell, James 293
Belsen 153, 254-255
Bengal
foametea 175-176, 178
inundațiile 116
Berezovski, Boris 431
Bergen 20
Berlin
al Doilea Război Mondial 225, 228
efectele erupției 20

perioada ce a urmat gripei 166
Beslan, asediul din 311-314
Beyerinck, Willem 25, 27, 29
Bhola 103-104
Bhopal, dezastrul industrial din 353-356
Biafra 193
Bihar, accidentul feroviar din 404-405
Billa, Munshi Mustander 103
Bleda 203
boala somnului 158-160
Boccaccio, Giovanni 134-136, 142
Boemia 210-211, 214
Bogale 107
Bohr, Niels 253
Bombay, vezi Mumbai
Boston 338-340
Boston Globe 29, 339
Botha, Louis 166
Botswana 170
Boutros-Ghali, Boutros 281
Breisach 214
Bremen, pachebot 333-335
Breus, Alexei 357-359
Bristol
Marea Furtună (1703) 94
Moartea Neagră 137
British Medical Journal 282
Briuhanov, Viktor 360
Brown, W.G. 76
Bruce, David 159
Bruges 174
Buchenwald 255
Buerk, Michael 197
Buhara 206
Buharin, Nikolai 192

Burundi 278-279
Bush, George W. 308
Bushnell, Prudence 303
Byron, lord 24

C

Caffa 133
Cairo 158, 172
Calabresi, Francesco 44-45
Calcutta
ciuma 144
foametea 175-176, 178
inundațiile musonice 116
răscoalele de împărțire a Indiei 292
Calgary 164
Cali, explozia din 425
Cambodgia 273-277
Camerun 120
Canada
efectele erupției 24
explozia din Halifax 345-347
gripa 166
holera 163
Canare, insule 413-418
Canaris, Wilhelm 254
Canterbury, navă 96
Canton 216
Cap Arcona, navă 393
Cape Town 162-163, 166
Caracas 89-90
Carol I, rege al Angliei 142
Carol al II-lea, rege al Angliei 142
Carpathia, navă 383, 385
Cartagina 127, 202-203
Cartea Recordurilor Guinness 114

Casement, Roger, sir 242-243
Casey, Richard 228
Castlebar 185
Catania
erupțiile vulcanului Etna 17-18
Moartea Neagră 133
Cato, Marcus Porcius 202
Cavotti, Giulio 223
Ceaikovski, Piotr 157
cecenii 264, 311-313
celtiberi 201
Cercul de Foc al Pacificului 35, 42, 46, 64
Cerf, Leon 344
Cernobil 356-361
Ceylon, *vezi* Sri Lanka
Chapman, H.L. 78
Charkhi Dadri 422
Charles Bal, vas de marfă 26
Chávez, Hugo 91
Che Cheng-min 53
Chelmo 251
Chemnitz 214
Chen Boda 270
Chen Xing 87, 89
Chengdu 216
Chiang Kai-shek 74, 86, 217, 266
Chicago
accidentul aviatic 413
incendiul (1871) 329-330
incendiul din teatru (1903) 325
Chicago Tribune 47, 331
Chile
gripa 164
incendiul din Santiago 327
China
al Doilea Război Mondial 230

busculada din adăpostul antiaerian de la Chongqing 363-364

ciumă 133, 144

cutremure 42-43, 52-55

explozia din Honkeiko 348-349

gripă 161

holera 154

incendiul de la teatru 324

inundații 73-75, 84-89

invazii 206, 215-216

malarie 167

Marele Salt Înainte 87, 267-271

masacrul de la Nanjing 216-223

perioade de foamete 24, 186-190, 269-271

răscoale 288-290

Revoluția Culturală 271, 273

SIDA 170

China Weekly Review 216

Chinchina 36

Chittagong

ciclonul 103

foametea 178

Chiu Kuang-yu 53

Chodhury, Kamaluddin 102

Chongqing 363-364

Churchill, Winston 225, 227-228, 230, 232, 254

cicloane 34, 64, 93, 99, 102-105, 107-109, 112

Ciprian, ciuma lui 127

Cipru 140

Circus Maximus 319, 321, 363

ciumă, forma pulmonară 129-130, 132, 190

ciumă antonină 126

ciumă bubonică 125-126, 128-130, 132, 142, 163

ciumă septicemică 130, 132

civilizație minoică 11

Clarke, William 389

Claudiu Goticul 128
Clausewitz, Carl von 158
Clement al VI-lea, papă 138
Clerc, Fernand 32
Cline, Isaac 80-82
Cline, Joseph 81-82
Clinton, Bill 305
Cnossos 11
Cocoanut Grove, incendiul de la clubul de noapte 338-340
Coleman, Vincent 347
Columbia
erupții 35-38
explozia din Cali 425
variola 149
Compere-Léandre, Léon 34
Conemaugh, râu 75
Congo
ciuma 145
Statul Independent 239-243
Conrad, Joseph 386
Constantinopol
ciuma 128-132
răscoala Nika 285-288
Cooper, John 411
Copenhaga 166
Coreea, *vezi* Coreea de Nord, Coreea de Sud
Coreea de Nord 198-199
Coreea de Sud 367-369
Corint 201-202
Cortés, Hernán 147-149
Cotidianul poporului 53
Courrières, explozia de la 343-345
Coventry 226
Cowper, William 20
Creta 10-11, 58
Crimeea 133

Cronica anglo-saxonă 72
Cronica lui Malmesbury 174
Crucea Roșie 36, 104, 115, 192, 230, 235
cucerirea Chinei de către manciurieni 215-216
Cuitlahuac 148-149
Cummins, Nicholas 181
cutremure 39
Cuzco 149
Cyparis, Auguste 35

D

Da Ifrile, Havivra 34
Dallaire, Romeo 279, 281-282
Damasc
cutremur 42
războaie și invazii 208
Damghan 41
Danemarca
al Doilea Război Mondial 224
ciumă 131
climatul 173
gripă 163, 166
inundații 72
Daowencheng 88
Dar es Salaam 304
Davies, Barry 295
Davy, Charles 58-62
Dawit Wolde Giorgis 195-197
DDT 153, 167
De Soto 113
Defoe, Daniel 93-97
Delhi
cuceririle lui Timur Lenk 208-209
războaiele de împărțire a Indiei 292
Deng Xiaoping 272-273

Dink, Hrant 244
Diouf, Abdou 169
Dombrain, James, sir 182
Don Claudio, feribot 394
Doña Marilyn, feribot 395
Doña Paz, feribot 393-395
Doolittle, James H. 231
Dover
ciumă 144
gripă 162
Dresda 140
Duba 398
Dumas, Alexandre 158
Dungarvan 182
Dutt, Sanjay 303

E

Edinburgh Advertiser 20
Edmonton 164
Edo, *vezi* Tokio
Eduard al II-lea, rege al Angliei 174
Eduard al III-lea, rege al Angliei 138
Egeland, Jan 67-68
Egipt
cutremure 42
epidemii de ciumă 124, 126, 128
gripă 161
holeră 158
incendiul din trenul Cairo-Luxor 408-409
perioade de foamete 42, 171-173
tifos 153
val seismic 58
Ehrenfeld, Emma 76
Eichmann, Adolf 251
Einstein, Albert 248

Eisenberg, Don 115
El Guapo 90
Elena, regină a Italiei 46
Elionsky, Harry 166
Elisabeta, regina-mamă 230
Empress of Ireland, navă 387-389
Enola Gay, bombardier al SUA 233
Enver, Ismail 245-246
Epidaurus 58
epidemii de ciumă 123, 212
Erbel, Irmfried 251
eschimoși 166
Estonia 251
Etiopia
ciumă 124, 127
perioade de foamete 193-198
Etna, vulcan 16-18, 43
Eudemon 286
Evelyn, John 97, 143
Evening Journal 332
evrei
ghetoul din Varșovia 163, 227, 249, 253
holocaustul 247-257
Moartea Neagră 139-140
Exeter
al Doilea Război Mondial 227
holeră 155
explozii 343
Expresul Pieței Negre 402-404

F

Fahd, rege 366
Fang, Francis 121
farul de pe stîncile Eddystone 93-94
Fenn, John 77

Ferdinand al II-lea, împărat 212

Ferzenaar, H.J.G. 26

Fhimah, Al Amin Khalifa 301

Filip al VI-lea, rege 140

Filipine

erupția vulcanului Mayon 24

holera 154

naufrazii 393-395

Finlanda 154

Firozabad, accidentul feroviar de la 407-408

Fischer, Louis 292

Fitch, George 220

Fitz-James, conte de 33-34

flagelanți 139

Fleet, Fred 382

Florența 134-135, 142

Flores, Carlos 106

Fluviul Galben 73-75, 215

foamete 171

Frank, Anne 254

Frank, Hans 249

Franklin, Benjamin 20

Franța

accidentul de avion de lângă Paris 411-413

accidentul feroviar de la Modane 401-402

al Doilea Război Mondial 230

culturile putrezite 179

efectele erupțiilor 20

explozia de la Courrières 343-345

gripă 161

holeră 155

Marea Foamete 173

Moartea Neagră 136-137, 141

politica legată de Rwanda 282

populația de evrei 256

Războiul de Treizeci de Ani 211

valul de căldură (2003) 98-99
Frederic al Boemiei 211
Freeman, Minnie 117
Frutos, Nicanor Duarte 340
Fuchida, Mitsuo 234
Fuiji, Masakazu 235
Furtuna Secolului (1993) 118-119
furtuni 93
cu grindină 111

G

Gaddafi, Muammar 301
Galenus, ciuma lui 127
Galiția 152
Galveston 80-84
Gambia 159
Gandhi, Mahatma 291-292, 294
Gange, fluviu 116
Gansu 190
Gates, Robert 108
Geldof, Bob 197
General Slocum, vas cu abur 377-379
Genova 134-135
Germania
al Doilea Război Mondial 223-231
ciumă 127
explozia din Oppau 347-348
gripă 160-161, 165
holeră 154
Moartea Neagră 139
Primul Război Mondial 223
Războiul de Treizeci de Ani 211, 214
regimul hitlerist 248-256
Gethin, Jeuan 137
geți 208

Ghilgameș 70
Gibbon, Edward 126, 204, 209, 286, 288
Ginghis Han 205-208
Goebbels, Joseph 215, 255
Goodwin Sands 95-96
Gorbaciov, Mihail 51, 406
Göring, Hermann 228, 231, 249-250, 255
Gorki, Maxim 191
Gouverneur-Generaal Loudon, vas 26-27
Goya, cargobot 393
Granada 151
Grandcamp, vas comercial 349-351
Grant, J.F. 388-389
Grecia
al Doilea Război Mondial 230
epidemii de ciumă 123-127
valul seismic 58
Greenpeace 359
Grégoire din Tours 204
Grenada 98
Griffith, F.J. 190
gripă 160-167
aviară 167
Grozni 151
Grubbs, Victor 414-417
Grynszpan, Herschel 248
Guardian 114
Guerin, Auguste 31
Guernica 224
Gufron, Ali 311
Guggenheim, Benjamin 380, 384, 386
Gui de Chauliac 136
Gustav Adolf al Suediei 213
Guttman, Hugo 247-248

H

Haby arimana, Juvénal 278-280
Haguenau 211
Haile Selassie, împărat 193
Haiphong 99
Halder, Franz 249
Halifax, explozia de la 345-347
Hamburg 224, 226, 228
Handal, William 106
Hankou 84-86
Hannibal 202
Hargoz 116
Harkov 260
Harms, Rebecca 359
Harper's, revistă 63
Harris, Arthur, sir 226, 230
Harrison, George 105
Hasilpur 293
Heath, Ruben 373, 376
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 158
Heine, Heinrich 155
Heinrich von Herford 139
Heiser, Victor 78, 161
Helfgott, Ben 224
Henan
foametea 269, 271
inundația 87-89
Războiul Poporului 266
SIDA 170
Hepatus 287
Herat 207
Herculanum 15-16
Herodot 171
Hersey, John 234
Heydrich, Reinhard 250-251, 253

High Flyer, vas comercial 349-350
Hildesheim 211
Himmler, Heinrich 250, 253, 255
Hirohito, împărat 217, 221, 234
Hiroshima 231-237
Hitler, Adolf 224-230, 243-244, 247-255, 264, 390-391
HIV 168-170
Ho Shu-shen 53
Hoboken, incendiul de la 332-335
Hodorivska, Natalia 358
holeră 153-156, 177-178
Honduras 105-106
Hong Kong
ciuma 144
incendiul de la pista de curse 336
Hong Xiuquan 289-290
Hongo 63
Honorio 204
Honshū 21, 232
Houston Chronicle 349
Hranice 211
Hrușciiov, Nikita 261, 265, 268, 271
Huaibin 88
Huaraz 86-87
Huaxian 42
Huayna Capac Inca 149-150
Human Rights Watch 89
huni 204-205
Huq, Nurul 103
Husain, emir 208
Husain, Ali 103
hutu 277-283

Ibadan, explozia de la 428-429
Ibrahim, Dawood 303
Ieng Sary 277
Ieronim, Sfântul 58
Ilarion, Sfântul 58
Ildico 205
Ilias Kojă 208
Imo, vas norvegian 345-346
Imperiul Horezm-șah 206
Imperiul Otoman 244-245
Imron, Ali 311
Inaljuk Kair-khan 206
incași 149-150
incendii 319
din teatre 324-326
India
accidente feroviare 404, 407-408
agenția de meteorologie 109
atentate teroriste cu bombă 302, 314-316
cicloni 99, 158
ciocnirea a două avioane în zbor 422-423
ciuma 133, 144
dezastrul de la Bhopal 353-356
efectele erupțiilor 24
furtuni cu grindină 111
gripă 161, 165
holeră 154, 157
inundații monsonice (1978) 115
malaria 167
perioade de foamete 175-178
răscările de împărțire 290-295
războaie și invazii 209
valul seismic din a doua zi de Crăciun 65, 67
Indonezia
al Doilea Război Mondial 230
atentatele cu bombă de la clubul de noapte din Bali 309-311

erupții vulcanice 22-30
gripă 165
holeră 154
valul seismic din a doua zi de Crăciun 65
inguși 264, 302
Insulele Amiralității 232
intoxicații 343
inundații 69
musonice 115-116
Ioan din Efes 130-131
Irak
grânele otrăvite 351-353
holera 159
podul din Bagdad 371-372
terorism 316-318
Iran
cutremure 41
doborîrea aeronavei Airbus 299
holeră 157
incendiul de la cinematograf 296-297
Irlanda
ciumă 131
foametea 24
Marea Foamete 151, 178-186
tifos 151, 178
Isamuddin, Riduan 311
Islanda 18
Ismail, Mamduh 399
Ismay, Bruce 379, 381, 386
Italia
al Doilea Război Mondial 256
ciuma 127, 142
Expresul Pieței Negre 402-404
gripa 160-161, 165-166
malaria 167

Moartea Neagră 133-135
Pompeii 12-16
populația de evrei 295
Iustinian, împărat 40, 128, 131-132, 285
Iustinian, ciuma lui 128-131
Izvestia 431

J

Jakarta 26, 29
Japonia
al Doilea Război Mondial 230-237
cutremure 46-51
erupția vulcanului Asama 21
gripa 165
incendiu 321-322
masacrul de la Nanjing 216-223
prăbușirea avionului companiei JAL 419-421
taifunul Vera 99-102
valul seismic din provincia Sanriku 99-102
Java
erupțiile 22, 25-28
ocupația japoneză 222
Jemaah Islamiyah 310-311
Jiang Qing 266, 272-273
Jinnah, Mohammad Ali 291-292
John and Mary, vas comercial 97
John Clyn, frate 141
Johnstown 75-79, 162
Jones, Buck 339
Jones, Vendyl 71
Joola, feribot 396-397
Juny o Maru, cargobot 393
Juvaini, Ala'iddin Ata-Malik 207

K

Kaifeng 74, 215
Kaiser Wilhelm der Grosse, pachebot 333-335
Kalindi, expres 417
Kallinicos 203
Kamaishi 63
Kamenev, Lev 257, 262-263
Kang Kek Ieu 277
Kansas City 114-115
Kaprun, funicularul din 432-434
Karamira, Froduald 280, 283
Karbala 316
Kayibanda, Grégoire 278
Kelly, Dorothy 416
Kempten 213
Kendall, Henry 387, 389
Kenya
 atenatul cu bombă de la ambasada SUA 303-305, 308
 SIDA 169
Khmerii Roșii 274-277
Khorasan 207
Kiev 358
Kim Jong-il 199
Kirov, Serghei 262-263
Kivumu 282
Kleinsorge, Wilhelm 235
Kobe 231
Koch, Robert 157
Koizumi, Junichiro 223
Kokura 234
Kolesnikov, Dimitri 431
Köln 227
Kopelev, Lev 259
Korem 196-197
Kostucenko, Lena 360
Krakatau 23, 25-30
Kressenstein, Kress von 246

Kuang-hsu, împărat 187
Kubilai Han 99
Kulaiev, Nur-Pashi 313
Kursk, submarin 430-432
kırzi 244, 317
Kuta 309-310
Kyaiklat 107
Kyuma, Fumio 237

L

La Guaira, aeroport 91
La Soufrière 24, 32
Labrador 166
Labutta 107
Lagos, explozia din 369-370
Lahore 292
Laki 18-21, 23
Lancet 154, 156
Langland, William 138
Lashkar-e-Toiba 315-316
Lee Han Sung 368
Lee Joon 367-369
Lenin, Vladimir Ilici 191-192, 194, 257-258, 261, 263
Leningrad (Sankt-Petersburg) 227
Leon I, papă 205
Leopold al II-lea, rege 239-243
Les Colonies 31-32
Levi, Primo 252, 257
Li Mei, prinț 288
Li Zeching 215
Li Zechun 89
Libia 124, 126
Liga Musulmană 291
Liga Națiunilor 153
Lightoller, Charles 381, 385

Lima 364
Lin Biao 273
Lipton, Thomas, sir 151
Lisabona 58-62
Lituania
Moartea Neagră 140
populația de evrei 251, 254
Liu Shaoqi 272
Livingstone, David 158
Lockërbie 299, 302
Lombok 23
Lon Nol 274-275
Londra
al Doilea Război Mondial 225-226, 229
ciumă 142-143
Marea Furtună (1703) 94-95
Moartea Neagră 137
Los Alfaques, explozia din campingul 426
Los Corales 90
Lübeck 227
Lucius Verus, împărat 126
Luoyang 288
Lurgan 184-185
lusitani 201
Luzniki, stadion 364-365
Lytton, lord 177

M

MacArthur, Douglas 221
Madeira 59
Madras 176-177
Madras Times 176
Maelgwn Gwynedd 131
Magdeburg 212-213
Magnus al II-lea, rege 138

Mahananda, râu 116
Mahdi, armată 316-317
Main, vas poștal 334-335
Mainz 214
Majdanek 254
Malabar 178
Malalas, John 40
malaria 167-168
Maldiva 65
Malik, Ripudaman Singh 298
Manchester
al Doilea Război Mondial 225
gripa 161
holera 155
Manchester Guardian 193
Manciuria
explozia de la Honkoku 348-349
invazia rușilor 233
ocupația japoneză 216, 222
Mandela, Nelson 170
Manila 222, 393
Manpura 102-103
Mansfeld, Ernst von 211
Manzoni, Alessandro 142
Mao Zedong 52-53, 55, 86, 265-273, 275
Marcianopol 203
Marcus Aurelius, împărat 126
Marea Britanie
al Doilea Război Mondial 223-231
gripa 161-163, 165
invazia romană 201
Primul Război Mondial 223
vezi și Anglia, Scoția, Țara Galilor
Marea Foamete (1315-1319) 132, 173-175
Marea Furtună (1703) 93-98
Marea Mediterană, valul seismic din 57

Marea Neagră 70-71, 133
Marea Tornadă care a lovit trei state (1925) 112-113
Marele Cutremur (1202) 42
Marele Salt Înainte 87, 267-272
Marele Uragan (1780) 98
Marele Uragan Alb 97
Marinescu, Alexandru 392
Marinette 329
Marinette and Peshtigo Eagle 328
Marsilia 136, 144
Martinica
erupția vulcanului Pelée 30-35
Marele Uragan (1780) 98
Martiniuk, Mihail 358
Marx, Karl 194, 257
Mary, navă 96
Masacrele din Armenia 243-246
Mason, J. Cass 373-375
Matheson, Richard 47
Matsui, Iwane 217, 221
Mattei, Jean-François 119-120
Mauritius 165
Maximilian al Bavariei 214
May on 24
Mbeki, Thabo 170
McAchren, Maxwell 78
McCallum, James 221
McKennedy, Denis 183
McTeer, William 376
Mecca 365-366, 418-419
Mechand, familie 328
Medea, vas cu abur 26
Médecins sans Frontières 108, 281
Melbourne 164, 166
Memphis 114

Memphis Bulletin 374
Meng Jiahua 53
Mengistu Haile Mariam 194-198
Merak 27-28
Merv 207
Messina
cutremur 133
Moartea Neagră 43-46
Mica Epocă Glaciară 173
Mieth, Friedrich 249
Milano 136, 142
MISI 315
Misr 172
Mississippi, fluviu 112
Missouri, fluviu 112
Mitch, uragan 105-107
Mitterrand, François 278-279
Moartea Neagră 132-142, 144
Mobutu Sese Seko 278
Modane, accidentul feroviar din 401-402
Moeller, Max 333-334
Mohamed, şah 206-207
Mohammed, Khalid Sheikh 306, 309, 311, 318
Moise 12
mongoli 205-210
Monoun, lac 121-122
Mont-Blanc, vas comercial 345-347
Montezuma 147-148
Montgomery, Samuel 180
Montreal Gazette 163
Moradabad 111
Morel, Edwin 242-243
Morgan, J.P. 380
Moscova
ciuma 144
dezastrul de pe stadionul de fotbal 364-365

efectele erupției 20
incendiul (1812) 322-324
Moartea Neagră 138
Mountbatten, lord 290, 292, 294
Moussaoui, Zacarias 309
Mouttet, Louis 31
Mugabe, Robert 198
Mugesera, Léon 279
Muiruri, James 304
Mumbai (Bombay)
atacurile teroriste cu bombă 302-303, 314-316
cicloul 99
ciuma 144
gripa 162
Murdoch, William 382
Murphysboro 112
Museveni, Yoweri 169
Mussolini, Benito 256
Myanmar
cicloul Nargis 107-109
holera 154
valul seismic din a doua zi de Crăciun 65

N

Nablus 42
Nagasaki 234, 237
Nagoya
al Doilea Război Mondial 231
taifunul Vera 99-102
Nairobi 303-305
Nakamura, Hatsuyo 235
Nanjing
inundația 85
masacrul de la 216-223
Regatul Celest 289-290

regatul separatist 288
Nansen, Fridtjof 192-193
Napoleon 24, 322-324
Nargis, ciclon 107-109
Nashville, navă 232
Nasiru-d din Umar, Maulana 209
Nasir-u-Din Mehmud, sultan 209
Nassau 212, 214
Natchez 112
naufragii 373
Nebukawa 49
Nehru, Jawaharlal 178, 291-294
Nepal 116
Nero, împărat 319-321
Nevado del Ruiz 35-38
New York
atentatele de la 9 septembrie 2001 305-309
atentatul cu bombă de la World Trade Center 304-305
gripa 164
naufraziul vasului *General Slocum* 377-379
SIDA 168
viscol 117-118
New York Times 79, 162, 221, 328, 333
Newark 144
Nişapur 207
Nicobar, insule 65, 67
Nigeria, exploziile din 369-370, 428-439
Niiarov, Saparmurat 52
Nika, răscoală 285-288
Nil, fluviu 171-173
Noaptea sticlei sparte 248
Northumberland, vas 96
Norvegia
erupţia vulcanului Laki 20
gripa 161
Moartea Neagră 138

Norwich
al Doilea Război Mondial 227
ciuma 144
Moartea Neagră 91, 144
Noua Zeelandă 164
Ntarama 281
Numeiri, Gaafar 198
numizi 202
Nurhaci 215
Nyos, lac 120-122
Nzansu 241

O

Obasanjo, Olusegun 370
O'Brien, părinte 338
Observer 97
Odeh, Mohamed Sadeek 305
Ohio, incendiul de la închisoarea din 336-338
Ohlendorf, Otto 256
Okemah 114
Okinawa 232
Okorito, incendiul de la hanul din 336
Olanda
al Doilea Război Mondial 224, 230
culturi putrezite 179
inundații 72
vezi Țările de Jos
O'Leary, Patrick 230, 232
Olympic, vas 381
Oppau, explozia din 347-348
ordovici 201
Organizația Mondială a Sănătății 145, 160, 359
Organizația Națiunilor Unite
Agenția anti-SIDA 170
forțele de menținere a păcii în Rwanda 279

Programul Alimentar Mondial 68, 108, 199
urmărirea în justiție a celor vinovați pentru genocidul din Cambodgia 277
valul seismic din a doua zi de Crăciun 66-67
Orissa 176, 178
Orvieto 135
Osabel, Paquito 394
Osaka 231
Osama bin Laden 303, 308, 310-311, 370
Otrar 206, 210
Oxfam 230

P

Padova 205
Pakistan 291-295
Pallquarahu, munte 86
Palo, Michele 403
Pamuk, Orhan 244
Papon, Maurice 256
Pappalardo, Diego 17
Pappenheim, Graf zu 212
Paraguay 340-341
Paris
accidentul de avion 411-413
al Doilea Război Mondial 229
gripa 163
Moartea Neagră 136-137, 140
valul de căldură 119
Paris, Matthew 207
Parke, John 76
Parmar, Talwinder Singh 298
Parry, Hubert, sir 166
Partidul Congresului 291
Paterno 17
Pathak, Kaushal Chand 407
Patna 293

Pearl Harbor 234

Peel, Robert, sir 179-180

Pelée, vulcan 30-35, 38

pelerinaj hajj 365-366

Pelloux, Patrick 119

Peng Dehuai 268, 271

Pentagon 308

Pepys, Samuel 142-143

Peraliya 65-66

Perboewatan 26

Pericle 123, 125

Pershing, John J. 161, 166

Perú

busculada de pe stadionul din Lima 364

ciuma 145

gripa 161

inundațiile din Huaraz 86

variola 149-150

Peshtigo, incendiul din pădurea 328-329

Petrarca 141

Petru, rege al Aragonului 138

Phenian 198-199

Phillips, Jack 382

Phuket 65

Pindar 17

Ping-Liang 43

Pinilla, Rojas 425

Pizzaro, Francisco 150

planuri cincinale 258, 267

Platon 12

Plehanov, Gheorghe 191

Pliniu cel Bătrân 13-14, 16

Pliniu cel Tânăr 13-15

Plymouth 93, 97

Pohl, Oswald 256

Pol Pot 273-277

Polonia
al Doilea Război Mondial 230
gripa 163
holera 154
Marea Foamete (1315-1319) 174
Moartea Neagră 138
populația de evrei 248
Războiul de Treizeci de Ani 211
tifosul 152
Poma, Guaman 149
Pombal, marchiz de 61-62
Pompei 12-16
Pontius 127
Portugalia
cutremurul de la Lisabona 58-62
invazia romană 201-202
Post Man 94
potopul biblic 69-71, 174
Powell, Thomas 96-97
Praga
efectele erupției vulcanului Laki 20
Războiul de Treizeci de Ani 210-212
Pravda 192
Primul Război Mondial 151-152, 160, 165, 223, 245
Prince George, vas 95
Pripiat 356, 360-361
Priscus 203-204
Procopiu 39, 128-131, 285-287
Puerto Cortes 105
Punch 243
Puroshottam, expresul de 407
Putin, Vladimir 431-432

Q

Qin Keda 43

Québec, oraş 163
Quetzalcoatl 147-148
Quisling, Vidkun 192

R

Rabe, John 220
Radio Mille Collines 279-280
Raffarin, Jean-Pierre 120
Raffles, Stamford, sir 22-23
Rafsanjani, Ali Akhbar 366
raiduri de distrugere a barajelor 228
răskoale 285
războaie şi invazii 201
Războiul de Treizeci de Ani 210-214
Reggio di Calabria 46
Regina Mării 405
Reischauer, Edwin O. 99, 101
Reserve, vas 96
Restoration, vas 95
Restrepo, José Luis 37
Revoluţia Culturală 271-273, 275
Reyat, Inderjit Singh 298
Riad, accidentul de avion de la 418-419
Richard, Timothy 187-189
Richwood, Charles 76-77
Ringelblum, Emmanuel 227, 249
Rittner, Hans 390-392
Rizzo, John 339
Rochester 137
Rodos 343
Rodriguez, Jesus 90
Roe, Thomas, sir 212
Roma
epidemii de ciumă 126-128
malaria 167

Marele incendiu 319-321
prăbușirea tribunelor la Circus Maximus 363
războaie și invazii 201-205
România 254, 256
Rommel, Eugene 241
Roopkund 111
Roosevelt, Theodore 246
Roraima, vas cu abur 32-33
Ross, Ronald 167
Rostand, Edmond 166
Rostron, căpitan 383, 385
Rotterdam 224, 226
Routh, Ronald, sir 183
Rowe, George 383
rujeolă 125, 150, 168
Runan 88-89
Rusia
accidentul trenului transsiberian 405-407
al Doilea Război Mondial 230, 250, 253
asediul din Beslan 311-314
Cernobîl 356-361
gripa 160
holera 154-155, 157-158
incendiul de la Moscova 322-324
malaria 167
perioade de foamete 191-193, 260-261
populația de armeni 245
regimul stalinist 257-265
submarinul Kursk 430-432
tifos 151-153
Russell, John, lord 180, 183, 186
Rwanda
genocidul 277-283
SIDA 169
Ryan, Elizabeth, soră 81, 83

Saale, pachebot 333-335
 Sabline, E. 260
 Saddam Hussein 316, 318, 351
 Sadr City 316-317
 Safaga 398-399
 Saint-Pierre
 erupția vulcanului Pelée 30-35
 Marele Uragan (1780) 98
 Sakamoto, Kyu 420
 Salang, incendiul din pasajul rutier 427-428
 Salisbury, lord 176
 Salonia, Giuseppe 403
 Salvați Copiii 196
 Samarkand 207-208, 210
 Sampoong, magazin universal 367-369
 Samudra, Iman 310
 San Francisco
 gripa 165
 SIDA 168
 Sanders, George 350
 Sanriku 62-64
 Santiago 327
 Santorini 10-12, 16
 SARS (sindromul acut respirator sever) 167
 Sasaki, Terufumi 235
 Schiele, Egon 166
 Schiller, Friedrich 213
 Schindler, Oskar 255
 Scott, Ellery 33
 Scoția 156, *vezi și* Marea Britanie
 Semașko, dr. 192
 Semenenko, Hanna 358
 Senegal
 naufraziul 396

SIDA 169

Serbia 152

Serge,Victor 260

Servais, episcop 204

Seul 367-369

Sfînta Lucia 98

Sfîntul Imperiu Roman 211-212, 214

Sfîntul Kitts 98

Sfîntul Loup, episcop 204

Sfîntul Vincențiu

erupția vulcanului La Soufrière 24, 32

Marele Uragan (1780) 98

San Gimignano 135

Shahedian 88

Shahr-i-Qumis 41

Shandong 187-190

Shang Chen 74

Shankar, Ravi 105

Shanxi 188-189

Shelley, Percy și Mary 23

Shelter Box 108

Sheridan, Philip 332

Shi Siming 289

Shimantan, baraj 87-88

Shipbuilder 380

Shiv Sena 302

Si Wang 216

Siberia

deportările 265, 311

foametea 192

lagărele de muncă forțată 262

planul cincinal 258

Sichuan 270-271, 288

Sicilia

cutremurul 43-46

erupțiile vulcanului Etna 16-18, 43

Moartea Neagră 133
SIDA 168-170
Siena 135
Sierra Leone 162
Sihanouk, prinț 274
Sikhi 291-293, 295, 297-299
Simeulue 64-65
Sing Sing, închisoare 164
Singapore 28, 222
Siria
ciuma 12, 133, 144
cutremure 41
Skibbereen 181, 183-184
Slattery, Gertrude Quinn 77
Smirna (Izmir) 210
Smith, Edward J. 381-386
Snow, Edgar 189-190
Snow, John 156-157
Soljenițin, Aleksandr 264
Somalia
atacul asupra soldaților americani 308
valul seismic din a doua zi de Crăciun 65
South Fork 75-76
Sovietski Sport 365
Spania
accidentul feroviar din tunelul Torre 402
explozia din campingul Los Alfaques 426-427
gripa 160-161, 165
holera 157
războaiele romanilor 201
războiul civil 123-124
tifos 151
Speed, căpitan 376
Speer, Albert 228
Sri Lanka (Ceylon)

erupția vulcanului Krakatau 29
holera 154
valul seismic din a doua zi de Crăciun 64-67
Stabiae 14, 16
Stalin, Iosif Vissarionovici 51, 193, 226, 254, 257-265, 267, 269, 271, 276, 311
Stanley, Henry Morton 239
Statele Unite ale Americii
efectele erupției 21, 24
explozia din Texas City 349-351
gripă 161-162, 164-167
holeră 155, 157
incendii 325-326, 328-329, 332-340
inundații 75-84, 161-162
naufrazii 373-379
SIDA 168
terorism 305-309
tornade 112-113
valuri de căldură 113-115
viscole 117-119
Steingrímsson, Jon 18-19
Steuben, pachebot 392
Stieff, Helmuth 249
Stimson, Henry 233
Stirling Castle, navă 96
Storstad, navă transportatoare de cărbuni 387-389
Stowe, senator 375
Straus, Ida 380, 384, 386
Straus, Isidor 380, 384, 386
Suabia 213
Sudan
bombardamentul american 305
refugiații etiopieni 197-198
Suetonius 320
Suiyuan 190
Sullivan, Dennis „Picior de Lemn” 330
Sultana, navă cu zbaturi 373-376

Sumatra
erupții vulcanice 9-10, 22
valul seismic din a doua zi de Crăciun 64-65
Sumbawa 22-23
Sunda, strâmtoare 25, 29
Suvas 209
Suzong 288
Suzuki, Kantaro 233-234
Sydney 164

Ș

Șamahî 51

T

Ta Mok 276-277
Tacit 126, 201, 319-321
Taheri, Monir 296-297
Tahiti 165
taifunuri 93, 99-102
Tajo, fluviu 59-61
Takahama, Masami 419-420
Takializadeh, Hossein 297
talibani 308, 310
Tambora, munte 9, 11, 22-25
Tang Shunsan 218-219
Tangshan 52-55
Tanimoto, Kiyoshi 234-235
Tanzania 168, 303, 308
Tawney, R.H. 190
tătari 133, 206, 245
Tegucigalpa 106
Tendriakov, Vladimir 258
Tenerife, accidentul aviatic din 413-418
Tenhorn, Fred 121

Tenochtitlan 147-149

Teodora, împărăteasă 286-287

terorism 285

Texas City, explozia din 349-351

Thailanda

holera 154

operațiunile de combatere a foametei din Myanmar 108

Pol Pot 277

valul seismic din a doua zi de Crăciun 64-65, 67

The Times 44-45, 47-48, 50, 63-64, 73-74, 84-85, 101, 104, 111, 117-118, 145, 151-153, 157, 161, 165, 177, 181, 188, 191-192, 196-197, 324-327, 335, 337, 347-348, 353-354, 378, 388, 426

Thera 12

Thompson, adjunct al comisarului de bord 33

thuringieni 204

Tianjin

cutremurul 54

foametea 188

tifos 125, 151-153, 181, 185, 211, 255

Tigray 195, 197-198

Tilly, Graf von 212-213

Timur Lenk 208-210

Tinian, insulă 222, 233-234

Tir 42

Titanic, vapor 379-387, 389

Toba, lac 9-10, 18, 22-23

Tokio (Edo)

al Doilea Război Mondial 231, 233

cutremure 46-51

incendiul Mîneclor Lungi 321-322

Tolstoi, Lev 322

Tome, crucișător japonez 222

Tongren 204

Toribio, Fray 149

tornade 112-113, 116-117

Torre, accidentul feroviar din tunelul 402

Tournai 137
Trabzon 245
Traian, împărat 39
Treblinka 251
Trevelyan, Charles, sir 182, 186
Tripoli 42
Troțki, Lev 257-258, 262-264
Troyes 204
Truman, Harry S. 232-233
tsunami 57
Tucidide 123-125
Tule 207
Tuol Sleng 276-277
Turcia
cutremure 309-311
holeră 154
masacrarea armenilor 243-246
Turkmenistan 51-52
Turner, J.M.W. 23
Turnurile Gemene 305-309
tutsi 277-283

T

Țara Galilor
ciumă 131
efectele erupției vulcanului Tambora 24
invazia romană 201
Marea Furtună (1703) 93-94
vezi și Marea Britanie
Țările de Jos
ciuma 142
inundațiile 72
populația de evrei 256
procesul evenimentului de la Lockerbie 301
Războiul de Treizeci de Ani 211

U

Ucraina

Cernobîl 359

foametea 192

politicile lui Stalin privind 259

tifos 152

Uganda

boala somnului 159

conflictul cu Rwanda 278

SIDA 169

Uksusov, Ivan 262

Umberto I, regele 295

Ungaria

holera 155

incendiul din Okorito 336

populația de evrei 253-254

Union Carbide, uzină 353-356

Uniunea Sovietică, *vezi* Rusia

Uom iou 108

Ur of the Chaldees 70

uragane 93, 97-98, 105-107

Uwilingiy imana, Agathe 280

V

V-1 și V-2, rachete ghidate 229

vaccei 201

Valea Fericită, incendiul de la 336

Valentinian al III-lea, împărat 204

valul seismic din a doua zi de Crăciun 29, 64-68

valuri de căldură 113-115, 119-120

Valverde, Vicente de 150

Van 245

Van Schaick, William 377-378

van Zanten, Jacob 413-418
vandali 203
Varanasi 116
variola 85, 125-127, 147-150, 168, 188, 193
Varșovia
al Doilea Război Mondial 224, 226, 254
ghetoul 163, 227, 250, 253
gripă 163
Vautrin, Minnie 220
Vector, petrolierul 393-395
Veneția 135-136
Venezuela
inundație 89-91
variolă 149
Vera, taifun 99-102
Veracruz 147-148
Vezuviu, vulcan 12-13, 16
Victor Emanuel al III-lea, rege 46
Viena
incendiul de la teatru 324-325
Moartea Neagră 140
Viet Cong 276
Vietnam
războiul cu Cambodgia 284
taifunul 99
Villani, Matteo 141
Vincennes, navă 299
Vincent, Thomas 143
viscole 117-119
Viscolul Școlilor (1888) 117-118
vizigoți 204
Vișinski, Andrei 263
Volkogonov, Dimitri 262
Voltaire 211
Voznesenski, Nikolai 265

vulcani 9

W

Wade, Abdoulaye 396-397

Wallenstein, Albrecht von 212

Washington, D.C.

efectele erupției vulcanului Tambora 24

gripa 162

Washington Post 90

Waterford, marchiză de 185

Watson, căpitan 26

Wegner, Armin 246

Welanski, Barney 340

Wello 194-195, 197

Wencheng 88

White, Gilbert 20-21

White, Norman 152

White Star 379-386

Wichita Falls 114

Wilhelm Gustloff, pachetbot 390-393

Wilson, Robert 218-219

Winchester 137-138

Winstanley, Henry 93-94

Wood, Kingsley, sir 224

Woodvale 77

Woolley, Charles, sir 70

Worms 214

Wuppertal 228

Württemberg 212, 214

Wuzhou 272

X

Xuanzong, împărat 288-289

Y

Yahya Khan 104
Yamada 63
Yamuna, râu 116
Yang Guifei 288
Yang Xiuqing 289
Yangtze, fluviu 84-86, 218, 220
Yasuhiko, Asaka, prinț 217, 221
yazidiți 317-318
Yokohama 48-50
York
al Doilea Război Mondial 227
ciuma 142
Youghal 182

Z

Zaforova, Liudmila 432
Zarganar 109
Zhou Enlai 52
Ziarul de dimineață a sudului Chinei 54
Zimbabwe 169
Zinoviev, Grigori 257-258, 262-263
Zuiderzee 72

* Numărul paginilor se referă la ediția tipărită a cărții și la ediția digitală în format PDF.